

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Ročník XIV. Doporučená cena ve volném prodeji 68 Kč.

4/2007

4/2007

SOU DOBÉ DĚJINY

Cestami exilu

Jiří Pernes Lev v kleci

Návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955

Drahomír Suchánek Počátky exilové politiky Československé strany lidové

Adolf Procházka, Adolf Klímecký a boj o Šrámkovo nástupnictví (1948–1953)

Peter Hallama Únor 1948 a vídeňští Češi

Příklad „péče o krajany v zahraničí“ v prvním roce komunistického režimu

Michal Příbáň 1956 – jiný sjezd spisovatelů

Doubravka Olšáková V krajině za zrcadlem

Politici emigranti v poúnorovém Československu a případ Aymonin

Petr Hrubý Český realismus v exilu

O časopise Skutečnost (1948–1953)

John P. Matthews Tajný Marshallův plán západního světa pro duševní zdraví

Sören Brinkmann

Walther R. Bernecker Mezi historií a vzpomínkou

K zacházení se soudobými dějinami ve Španělsku

Jan Gebhart

Jan Kuklík Úvahy nad biografiemi Emila Háchy

Jitka Vondrová „Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů“

Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969

Recenze – Kronika – Anotace

SOU DOBÉ
DĚJINY

Předplatné na ročník XV (2008), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce

350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 150,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku XV (2008).

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce

75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 531 122

257 533 036

fax: 257 531 121

E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.

Obálka Aleš Lederer

Resumé Derek Paton

Sazba Ondřej Huleš

Vytiskla Tiskárna Vězeňské služby Pankrác.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., 2007

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází třikrát do roka (dvě čísla a jedno dvojčíslo). Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo drapala@usd.cas.cz
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: **Název:** *Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stáť ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): **Název:** *Podnázev*. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): **Název sborníku:** *Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stáť z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): **Název:** *Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stáť z denního tisku:** Autor stati (viz výše): **Název:** *Podnázev*. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

SOUDOBÉ DĚJINY

XIV / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,
Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křestán, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pernes, Brno
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autoři

Walther L. Bernecker (1947)

profesor španělských, portugalských a latinskoamerických dějin 19. a 20. století na katedře románských kultur Univerzity Friedricha Alexandra v Erlangenu-Norimberku. Zaměřuje se na hospodářské dějiny, sociální a politická hnutí, vztahy mezi Evropou a Latinskou Amerikou, zvláště pak na španělskou občanskou válku, frankismus a přechod Španělska k demokracii. Je autorem dvou desítek a spoluautorem další desítky monografií, z toho několikerych dějin Španělska, dějin Portugalska, Latinské Ameriky, Mexika a Brazílie. K jeho pracím patří *Spaniens Geschichte seit dem Bürgerkrieg* (München 1984, 1988 a 1997), *Krieg in Spanien 1936–1939* (Darmstadt 1991, 1997 a 2005; španělsky Madrid 1996), *Spanische Geschichte: Vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (München 1999, 2001 a 2003), *España entre tradición y modernidad: Política, economía, sociedad (siglos XIX y XX)* (Madrid 1999) a *Spanien-Handbuch: Geschichte und Gegenwart* (Tübingen 2006).

Sören Brinkmann (1970)

vědecký pracovník katedry románských kultur na Univerzitě Friedricha Alexandra v Erlangenu-Norimberku. Zabývá se novějšími a nejnovějšími dějinami Španělska se zaměřením na politickou a kulturní historii, vedle toho se věnuje problémům a metodám výzkumu nacionalismu v Rumunsku. Je autorem monografie *Aufstieg und Niedergang Spaniens: Zum Dekadenzproblem in der spanischen Geschichtsschreibung von der Aufklärung bis 1898* (Saarbrücken 1999), společně s Waltherem L. Berneckerem publikoval práci *Kampf der Erinnerungen: Der Spanische Bürgerkrieg in Politik und Gesellschaft 1936–2006* (Nettersheim 2006 a 2007).

Martin Čížek (1977)

doktorand v oboru moderních dějin na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Předmětem jeho odborného zájmu jsou mezinárodní konflikty a krize, především v první polovině 20. století.

Jan Gebhart (1945)

vědecký pracovník oddělení 20. století Historického ústavu AV ČR, v. v. i., v Praze. Svůj odborný zájem koncentruje především na československé dějiny ve třicátých

letech minulého století, za druhé republiky a za německého protektorátu. Publikoval společně s Janem Kuklíkem monografie *Dramatické i všední dny protektorátu* (Praha 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Praha 2004) a patnáctý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české: 1938–1945* (ve dvou dílech, Praha 2006–2007).

Peter Hallama (1982)

vystudoval historii a politické vědy na Univerzitě Vídeň a na Karlově univerzitě v Praze, svou diplomovou práci věnoval vztahům vídeňských Čechů a KSČ v letech 1948–1952. Zaměřuje se na poválečné dějiny Rakouska a Československa, hlavně na vztahy obou zemí a jejich komunistických stran a na dějiny české menšiny ve Vídni.

Petr Hrubý (1921)

od roku 1948 žije v exilu, kde vystudoval mezinárodní vztahy a politické vědy. V letech 1951–1963 byl redaktorem Rádia Svobodná Evropa, poté přednášel na univerzitách v USA, Kanadě a od sedmdesátých let v australském Perthu. Nyní žije ve Spojených státech. Vydal publikace *Fools and Heroes: The Changing Role of Communist Intellectuals 1948–1968* (Oxford 1980), *Osudné iluze: Čeští spisovatelé a komunismus 1917–1987* (Rychnov n/K. 2000; původně pod titulem *Daydreams and Nightmares*, New York 1990) a *Nebezpeční snlci: Australská levice a Československo* (Brno 2007).

Alice Hudlerová (1973)

věnuje se finským dějinám, zvláště poválečným, které vystudovala v Londýně a přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Druhou oblastí jejího odborného zájmu je osud středních vrstev, především živnostníků, v Československu po komunistickém převratu.

Ivan Jakubec (1960)

profesor v Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, specializuje se na dějiny techniky, dopravy a komunikací ve střední Evropě v 18. až 20. století. Je mimo jiné autorem monografií *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938: Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období* (Praha 1997; německy Stuttgart 2001) a *Československo-německé dopravněpolitické vztahy v období studené války se zvláštním zřetelem na železnici a labskou plavbu* (Praha 2007; německy Stuttgart 2006), společně se Zdeňkem Jindrou a kolektivem autorů napsal *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie* (Praha 2006).

Lenka Kalinová (1924)

dlouhou dobu působila na Vysoké škole ekonomické v Praze, v posledních letech externě spolupracuje s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i, na projektu „Dějiny české společnosti po roce 1945“. Do jeho edice přispěla prvním svazkem

Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948 (Praha 2004), poté publikovala monografii *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969* (Praha 2007).

Daniela Kolenovská (1976)

externí doktorandka Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v oboru moderních dějin, zároveň pracuje v humanitární oblasti. Specializuje se na sovětskou zahraniční politiku a situaci kulturní inteligence v SSSR mezi válkami.

Jan Kuklík (1940)

profesor a ředitel Ústavu bohemistických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je předním odborníkem na české a československé dějiny v období druhé republiky a německého protektorátu. Publikoval práci *Sociální demokraté ve druhé republice* (Praha 1993) a společně s Janem Gebhartem monografie *Dramatické i všední dny protektorátu* (Praha 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Praha 2004) a patnáctý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české: 1938–1945* (ve dvou dílech, Praha 2006–2007).

John P. C. Matthews (1929)

absolvent Princetonské univerzity, od roku 1954 pracoval v Mnichově v Rádiu Svobodná Evropa, po dvou letech přešel do Nakladatelství Svobodná Evropa. Od roku 1959 působil v řídicích akademických funkcích v New Yorku a Princetonu. V letech 1968–1981 stál v čele východoevropské sekce Mezinárodního výboru pro výzkum a výměnu (*International Research and Exchange Board – IREX*), instituce zaměřené na rozvoj vzdělání, nezávislých médií a občanské společnosti, poté se stal prezidentem vlastního Východoevropského obchodního sdružení. V posledních letech se badatelsky věnuje událostem roku 1956 v sovětském bloku. Publikoval monografie *Tinderbox: East-Central Europe in the Spring, Summer, and Early Fall of 1956* (Tucson, Arizona 2003) a *Explosion: The Hungarian Revolution of 1956* (New York 2007). V českém překladu vyšla jeho studie *Majáles 1956: Nevydařená revolta československých studentů* (Brno 2000).

Martina Miklová (1979)

odborná pracovnice brněnské pobočky Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a studentka politologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Soustředí se na dějiny Československa v době takzvané normalizace, především na studentské hnutí, opozici a disent.

Zdeněk R. Nešpor (1976)

vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a odborný asistent na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Soustavně se věnuje dějinám a sociologii náboženství, ekonomické sociologii a migracím, sociální antropologii a religionistice. Autor desítek odborných studií a pěti monografií, naposled vydal

Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století (Ústí nad Labem 2006), *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let* (Brno 2006) a přehledovou práci *Sociologie náboženství* (spolu s Dušanem Lužným, Praha 2007).

Doubravka Olšáková (1977)

vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., v Praze. Zabývá se dlouhodobě česko-francouzskými vztahy v 19. a 20. století a českou historiografií po roce 1945.

Jiří Pernes (1948)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a vedoucí jeho brněnské pobočky. Kromě dějin habsburského rodu se nyní zabývá především dějinami komunistického hnutí a systému v Československu a problematikou pounorového exilu, většinou s důrazem na biografický rozměr. Autor řady prací z českých a střeoevropských dějin (zejména) v 19. a 20. století, například *Habsburkové bez trůnu* (Praha 1995), *Až na dno zrady: Emanuel Moravec* (Praha 1997), *Takoví nám vládli: Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili* (Praha 2003) nebo *Komunistky s fanatismem v srdci* (Praha 2006).

Michal Přibáň (1966)

literární historik, nyní vedoucí lexikografického týmu oddělení pro výzkum české literatury 20. století v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., pobočka Brno. Specializuje se na český literární život ve 20. století, obzvláště exilový. Knižně publikoval dvousvazkovou *Bibliografii Josefa Škvoreckého* (Praha 2004 a 2005) a spolu s Jiřím Gruntorádem a Lucií Formanovou encyklopedii *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945* (Praha 1999), uspořádal čtyřsvazkovou antologii *Z dějin českého myšlení o literatuře 1945–1989* (Praha 2001–2005).

Jan Randák (1977)

odborný asistent Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se českými dějinami v 19. a 20. století se zaměřením na revoluční léta 1848–1849, na konstrukci národních příběhů, historických mýtů a národních hrdinů z období komunismu.

Milan Scholz (1984)

studuje dějiny a kulturu islámských zemí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, specializuje se na teoretické a metodologické otázky komparace evropského a mimoevropského prostoru, zvláště islámského světa.

Radek Slabotínský (1975)

doktorand Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, zároveň pracuje jako kurátor sbírkových fondů v Technickém muzeu v Brně. Zabývá se dějinami Česko-

slovenska po roce 1945 s přihlédnutím k problematice politických procesů a rehabilitací politických vězňů.

Vítězslav Sommer (1981)

je zaměstnán v Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze, zabývá se historií radikální levice a komunistického hnutí a dějinami a teorií historiografie, zejména výzkumem stranického dějepisectví v Československu v padesátých a šedesátých letech minulého století.

Drahomír Suchánek (1972)

vědecký pracovník Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a zároveň odborný asistent Katedry historických a antropologických věd Západočeské univerzity v Plzni. Zabývá se vztahy církve a státu, církevní politikou, křesťanským politickým stranictvím a dějinami papežství.

Jiří Večerník (1941)

vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., v Praze a šéfredaktor *Czech Sociological Review*. Je odborníkem v oblasti ekonomické sociologie. Vydal mimo jiné knižní studie *Markets and People: The Czech Reform Experience in a Comparative Perspective* (Aldershot 1996) a *Občan a tržní ekonomika: Příjmy, nerovnost a politické postoje v České republice* (Praha 1998), je editorem *Zprávy o vývoji české společnosti 1989–1998* (Praha 1998).

Jitka Vondrová (1953)

od roku 1994 vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., v Praze, kde se donedávna věnovala především přípravě mnohasvazkové ediční řady dokumentů „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970“.

Obsah

Cestami exilu

Studie a eseje

- Jiří Pernes Lev v kleci
Návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955 607
- Drahomír Suchánek Počátky exilové politiky Československé strany lidové
Adolf Procházka, Adolf Klimek a boj
o Šrámkovo nástupnictví (1948–1953) 651
- Peter Hallama Únor 1948 a vídeňští Češi
Příklad „péče o krajany v zahraničí“ v prvním roce
komunistického režimu 682
- Michal Přibáň 1956 – jiný sjezd spisovatelů 707
- Doubravka Olšáková V krajině za zrcadlem
Politici emigranti v poúnorovém
Československu a případ Aymonin 719

Memoáry

- Petr Hrubý Český realismus v exilu
O časopise Skutečnost (1948–1953) 744
- John P. Matthews Tajný Marshallův plán západního světa
pro duševní zdraví 757

Horizont

- Walther L. Bernecker – Mezi historií a vzpomínkou
Sören Brinkmann *K zacházení se soudobými dějinami ve Španělsku* . . . 776

Diskuse

- Jan Gebhart –
Jan Kuklík Úvahy nad biografiemi Emila Háchy 806

Recenze

- Vítězslav Sommer Bilance jednoho projektu
KSČ a radikální socialismus 1918–1989 819

Jiří Večerník	První syntéza sociálních dějin poválečného Československa	830
Lenka Kalinová	O „vládnoucí třídě“ v komunistickém Československu	833
Alice Hudlerová	Jak se likvidovali čeští živnostníci	840
Jan Randák	O konstrukci národních mučedníků	844
Daniela Kolenovská	Západní intelektuálové a meziválečný Sovětský svaz	849
Martin Čížek	Armáda a národnostní problematika za první republiky	856
Ivan Jakubec	Pečlivé historické účtování	861
Milan Scholz	Dvakrát komunistické Československo a subsaharská Afrika	866
Radek Slabotínský	Exil se stal jejich druhým domovem	872
Zdeněk R. Nešpor	Nové sakrální stavby v České republice	876
 <i>Dokumenty</i>		
Jitka Vondrová	„Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů“ <i>Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969</i>	880
 <i>Kronika</i>		
Martina Miklová	Československý exil v archívním výzkumu <i>Zpráva z brněnské konference</i>	912
Bruselská konference o středoevropském exilu a disentu (Doubravka Olšáková)		924
Rok 2007 – rok Charty 77 <i>Zpráva o akcích k třicátému výročí (Jiří Suk)</i>		928
<i>Anotace</i>		932
<i>Summaries</i>		940

Nejcitlivější místo režimu

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
(VONS) pohledem svých členů

připravili

Petr Blažek a Jaroslav Pažout

PULCHRA

BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů. Diskusní setkání 19. října 2007*. Pulchra, Praha 2008, 143 s.
+ CD *Informace o Chartě 77 (1978–1992)*

Kniha přináší záznam setkání členů a spolupracovníků Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, které se uskutečnilo 19. října 2007 v bytě rodiny Bendových, kde byl výbor před třiceti lety založen. Záznam z diskuse je doplněn faksimilemi archivních dokumentů a kompletní elektronickou verzí samizdatového časopisu *Informace o Chartě 77*. Kniha vznikla v rámci grantového projektu věnovaného dějinám VONS (www.vons.cz).

Lev v kleci

Návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955

Jiří Pernes

Deník Revolučního odborového hnutí *Práce* přinesl 22. ledna 1956 poměrně obsáhlý článek „Věřím v mír...“, v němž informoval o návratu významného představitele pouťorového exilu Lva Sychravy do Československa. „Z vlastního rozhodnutí a bez jakéhokoli nátlaku odjíždím do své vlasti,“ citoval redaktor František Němec z dopisu, který Sychrava před odjezdem do Prahy rozeslal na adresy některých britských politiků. V rozhovoru, jehož části noviny otiskly, Sychrava zdůraznil, že jej doma lidé i úřady přijali velmi přátelsky. „Dostalo se mi všech možností k mé práci, o které pevně věřím, že je prací pro mír,“ řekl. Noviny pak napsaly, že rozhovor s politickým uprchlíkem, který dobrovolně odjel z Velké Británie do komunistického Československa, „ukázal plný obraz muže, který se vrátil, i proč se vrátil, který věří v mír, přeje si ho, chce pro něj pracovat“.¹

Československé úřady nepochybně Sychravův příjezd potěšil, jeho přátelům v exilu i domácím odpůrcům komunistické totality však připravil trpké zklamání. Motivace jeho návratu byla a dodnes pro mnohé zůstává jen obtížně pochopitelná. Abychom jej mohli objektivně posoudit, musíme si připomenout Sychravovy životní osudy před odchodem do exilu a ukázat jeho postavení v politickém a veřejném životě předválečné a poválečné republiky.²

1 NĚMEC, František: „Věřím v mír...“ Rozhovor *Práce* s dr. Lvem Sychravou. In: *Práce*, (22.1.1956), s. 4.

2 Při zpracování této studie autor vycházel do značné míry z materiálů Státní bezpečnosti, uložených v té době v Archivu Ministerstva vnitra ČR a v Archivu Úřadu pro zahraniční styky

Masarykův a Benešův muž

Po celý svůj život Lev Sychrava vystupoval jako oddaný spolupracovník prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka i jeho nástupce Edvarda Beneše a jako rozhodný stoupenec demokracie. Proto jeho odchod za hranice po komunistickém převratu v únoru 1948 přijala většina veřejnosti jako zcela logický krok, a proto také jeho návrat do totalitního státu o sedm let později vyvolal takové překvapení.

Narodil se 16. prosince 1887 v Ledči nad Sázavou, jeho otec pracoval jako substitut notáře v Humpolci, matka se starala celkem o osm dětí. Lev studoval na vinohradském gymnáziu a po maturitě pokračoval na Právnické fakultě Karlovy univerzity.³ Po dosažení doktorátu nastoupil jako koncipient v kanceláři Otakara Hübschmanna, renomovaného pražského advokáta, který pocházel ze staré patricijské rodiny. Hübschmann se v roce 1911 stal ve Vídni říšským poslancem za národně-sociální stranu a zůstal jím až do své smrti koncem první světové války. Lev Sychrava se rovněž brzy zapojil do politického života; blízká mu byla Česká strana státoprávně-pokroková, existující od roku 1899, která hlásala samostatnost Čech, Moravy a Slezska na základě českého státního práva.⁴ Sychrava začal pracovat

a informace. Údaje v nich obsažené konfrontoval s poznatky v materiálech jiné proveniencce, uložených např. v pozůstalostech dalších exilových činitelů. Z jejich porovnání vyplývá, že největší výpovědní hodnotu mají udavačské zprávy agentů – spolupracovníků StB psané bezprostředně poté, co se setkali se Sychravou, a formulované na základě osobních dojmů. Tyto zprávy lze podle autorova názoru pokládat za víceméně věrohodné a značně užitečné pro historické poznání. Horší je to s písemnostmi pocházejícími od policejních důstojníků, kteří řídili práci těchto agentů; promítá se do nich jejich nevdělanost a často i neschopnost obdržené informace přiměřeně interpretovat. Méně věrohodné jsou rovněž ty zprávy agentů, které přinášejí informace zprostředkované – o událostech, jež informátoři znali pouze z doslechu –, případně informace, o nichž referovali s větším časovým odstupem. Rád bych v této souvislosti poděkoval kolegovi Petru Cajthamlovi za pomoc, kterou mi při práci na této studii poskytl.

- 3 Podrobný přehled životních osudů Lva Sychravy do roku 1920 viz MICHLE, Jan: JUDr. Lev Sychrava – politik na půl cesty. In: *Na pozvání Masarykova ústavu*, č. 4. Praha, Masarykův ústav AV ČR, v. v. i., 2007, s. 135–153. Zde předložený Sychravův životopisný přehled je zpracován podle Michlovy studie, s využitím údajů uvedených ve třetím svazku *Českého biografického slovníku XX. století* Josefa Tomeše a kol. (Praha – Litomyšl, Paseka 1999), v encyklopedii sestavené Františkem Kolářem a kol. *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938: Kdo byl kdo za první republiky* (Praha, Pražská edice 1998) a podle údajů v evidenčním svazku na Lva Sychravu, který 3.4.1956 pod číslem 2898 založila StB a který je uložen v Archivu Ministerstva vnitra ČR v Praze (dále jen A MV ČR) pod signaturou 305-454-6. Nezpracovaná pozůstalost Lva Sychravy, která může posloužit k sepsání jeho podrobné biografie, je uložena zčásti v Archivu Akademie věd ČR a zčásti ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu (dále jen VÚA-VHA) v Praze.
- 4 Viz HAJN, Alois: *Politické strany u nás*. Pardubice, Osvěta lidu 1903; srv. HEIDLER, Jan: *České strany politické v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, Josef Vilímeček [1914]; CHOC, Václav: *Přehled politických stran v Čechách*. Praha, Česko-slovenský cizinecký úřad 1919; KUČERA,

v její mládežnické organizaci a přitom se spřátelil s Janem Jínou, pozdějším československým vyslancem, vedoucím politického oddělení Kanceláře prezidenta republiky a důvěrníkem prezidenta Edvarda Beneše. Strana státoprávně-pokroková neměla mnoho členů ani příliš velkou podporu ve volbách, přesto ve svých řadách soustřeďovala významné osobnosti, jako například básníka Viktora Dyka či skvělého novináře Lva Borského. Její členové byli prostoupeni nacionálním nadšením, které Sychravu po vypuknutí první světové války přimělo k aktivnímu odbojovému vystoupení proti Rakousko-Uhersku.

Když v létě 1914 zahájily rakouské úřady perzekuci českého politického života, jež se mimo jiné projevila zákazem státoprávně-pokrokového časopisu *Samostatnost*, rozhodl se Sychrava bez ohledu na svou těžkou nemoc (po celý život trpěl vážnou jaterní chorobou) odejít do exilu a tam bojovat proti podunajské monarchii. Za hranice se vydal již v září 1914 a bývá pokládán za prvního českého politického exulanta z doby první světové války. Uprchl do Švýcarska, kde se jej ujaly krajanské spolky a umožnily mu vyvíjet protirakouskou činnost. Na politické závažnosti jeho kroky nabyly až poté, co se spojil s profesorem Masarykem, jenž do Švýcarska přicestoval později a který zde 6. července 1915 známým projevem v Reformačním sále v Ženevě vyhlásil Rakousko-Uhersku nepřátelství. Sychrava se stal Masarykovým nejbližším spolupracovníkem, teprve později ho v této pozici vystřídal Edvard Beneš. Pro zdar Masarykovy zahraniční akce udělal v této době velice mnoho: organizoval spojení s domácím odbojem, od srpna 1915 do října 1916 vydával a redigoval list *Československá samostatnost* a řídil Masarykovu politickou kancelář. Pro jeho mimořádnou angažovanost jej švýcarské úřady v únoru 1916 dokonce vypověděly ze země a Sychrava pak přenesl své působení do Paříže, kde se stal hlavním Benešovým spolupracovníkem v sekretariátu Národní rady československé. Na jaře 1918 jednal společně s generálem Milanem Rastislavem Štefánikem v Itálii o zřízení československých legií a o uznání Národní rady československé Itálií.

Po vzniku samostatného Československa v roce 1918 se Lev Sychrava stal prvním vyslancem nové republiky v Paříži, odkud se v prosinci 1919 vrátil do Prahy. Všichni očekávali, že ve vlasti udělá skvělou kariéru; on sám usiloval o místo šéfredaktora Masarykova časopisu *Čas*. Nestal se jím však. Z Paříže si přinesl poskvrnu na své bezúhonnosti: začal si milostný románek s manželkou svého podřízeného dr. Šafránka. S nelibostí to nesl Masaryk a značně to vadilo také Haně Benešové. Trvalo dosti dlouho, než se věc podařilo urovnat tak, že Sychrava se ženou svého srdce uzavřel sňatek. Z manželství vzešel syn Lev (narozen 4. ledna 1928), který od konce roku 1947 žil v Londýně, kde také v roce 1995 zemřel. Živil se jako ekonom

Martin: Pokrokáři (6. kapitola: Česká strana státoprávně-pokroková (1908–1918)). In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 1. Brno, Doplněk 2005, s. 313–340 (s. 333–337).

a zajímavostí je, že se oženil s vnučkou významného německého filozofa Ernsta Cassirera.

Z popudu prezidenta republiky se Lev Sychrava v roce 1921 zapojil do organizování Československé obce legionářské a byl zvolen jejím místopředsedou. O tři léta později se stal šéfredaktorem legionářského časopisu *Národní osvobození* a zůstal jím až do roku 1938. Po vypuknutí hospodářské krize a po nástupu Hitlera k moci razil v *Národním osvobození* směrnicí psát ostře proti fašismu, podporovat německou protifašistickou emigraci i demokratické Španělsko a nakonec propagoval přátelství Československa se Sovětským svazem. To však neznamenalo, že by podporoval Komunistickou stranu Československa a její politiku; zůstával – jak sám zdůrazňoval – stoupencem „humanistického vývojového programu nerevolučního“.⁵ Za první republiky napsal řadu prací o zahraničním odboji proti Rakousko-Uhersku, například *Československé hnutí na evropském západě* (1923), *Tradice osvobozeneců* (1928), *Z mých vzpomínek na Štefánika* (1929) a další.

Po Mnichovu vedl Lev Sychrava v *Národním osvobození* neohroženou kampaň proti fašizujícímu duchu, který v druhé republice začal převládat, a proto úřady jeho list koncem ledna 1939 zastavily. Nervové vypětí, jemuž byl vystaven, výrazně zhoršilo jeho chronickou jaterní chorobu. Sychrava své názory nezměnil, i po 15. březnu 1939 zůstával rozhodným odpůrcem nacistické totality a nepochyboval o nutnosti boje za znovuobnovení svobodného Československa. V důsledku zdravotních potíží však neuvažoval o odchodu do nového exilu a podle svědectví současníků se prý dokonce „domníval ... že měsíce jeho života jsou spočítané“.⁶ V den zahájení druhé světové války – 1. září 1939 – gestapo spolu s dalšími významnými osobnostmi veřejného života Sychravu zatklo a jako rukojmí uvěznilo v koncentračním táboře Buchenwald, kde byl internován až do osvobození. Když později komunistická Státní bezpečnost hodnotila jeho chování během válečných let, uváděli její informátoři o Sychravovi, že „třebaže je křehkého zdraví, snášel Buchenwald velmi statečně a je o něm Buchenwaldskými hovořeno s velkým uznáním“.⁷ Svě vzpomínky na roky věznění, během nichž zemřela jeho manželka, zaznamenal v knížce *Záznamy z Buchenwaldu* (1945).

Roku 1945 se Lev Sychrava vrátil k práci, kterou přerušila německá okupace: znovu se ve funkci místopředsedy angažoval v Československé obci legionářské a opět se ujal také vedení *Národního osvobození*. Kromě toho byl jmenován členem Mezinárodní komise pro svobodu informací při Hospodářské a sociální komisi OSN – i tam se stal místopředsedou – a byl zvolen členem výboru Ligy pro

5 A MV ČR, fond 305 (Ústředna StB po roce 1945), karton (k.) 454, inventární jednotka 4 (dále psáno ve tvaru 305-454-4), evidenční svazek na Lva Sychravu.

6 *Tamtéž*.

7 *Tamtéž*.

Svémi vzpomínkami na věznění v Buchenwaldu se Lev Sychrava zařadil do poválečné vlny koncentračnické literatury

lidská práva. Počátek roku 1948 jej zastihl také ve funkci generálního tajemníka Přípravného výboru Mezinárodního kongresu pro lidská práva. Navíc působil jako profesor žurnalistiky na Vysoké škole hospodářské v Praze. Ani v poválečné době Sychrava nezměnil své politické názory: jako oddaný stoupenec Edvarda Beneše hájil zásady „lidové“ demokracie, na jejíchž principech byla třetí republika budována, a jeho vnímání světa zůstávalo i nadále levicové. Ale stále zůstával demokratem, který odmítal komunistickou politiku a ideologii a neváhal se s komunistickými předáky pustit do polemiky.⁸

Do exilu s úředním razítkem

Únor 1948 zastihl Lva Sychrava v zahraničí. Ve dnech vládní krize, která vyvrcholila komunistickým státním převratem, se ve Washingtonu účastnil zasedání Mezinárodní komise pro svobodu informací. Vzдор znepokojivým zprávám o vývoji ve vlasti se 25. února vrátil do Prahy. Komunisté, kteří se chápali moci průběžně po celou dobu trvání vládní krize, se k němu nechovali *a priori* nepřátelsky. Dokonce akceptovali návrh Sychravova zástupce v Československé obci legionářské Bohumila Přikryla, aby reprezentoval tuto organizaci v právě vytvářeném Ústředním akčním výboru Národní fronty. Sychravovo jméno se po nějakou dobu objevovalo v rukopisných konceptech personálního složení tohoto nelegálního orgánu, který měl koordinovat průběh komunistického převratu v zemi.⁹ Jaké bylo ve skutečnosti jeho stanovisko k této nabídce, se mi ale zjistit nepodařilo. Policejní materiály v této souvislosti uvádějí: „...ale on se stáhl z veřejného života a že půjde do penze“.¹⁰ Při jeho rozhodování nepochybně sehrála důležitou roli také skutečnost, že již 27. února 1948 mu Ústřední akční výbor Národní fronty znemožnil další řízení *Národního osvobození* a výkon funkce šéfredaktora a že přitom dokonce asistovali dva uniformovaní příslušníci policie. Za svého pobytu v exilu to Sychrava rozhořčeně komentoval v interview s redaktorem listu *Washington Post*: „...dozvěděl jsem se později ze svého vlastního listu, že jsem dostal tříměsíční dovolenou, o kterou jsem nežádal.“ Další překvapení na sebe nedalo dlouho čekat: na jaře 1948 se v Ženevě připravovala mezinárodní tisková konference, jíž se měla zúčastnit také československá delegace. Už před delší dobou padlo rozhodnutí, že jejím členem má být i Sychrava. Avšak

8 Srv. např. SYCHRAVA, Lev: Zdeněk Nejedlý se mýlí. In: *Národní osvobození*, (16.2.1947), s. 1.

9 VÚA-VHA, f. Dr. Alexej Čepička (100/52), svazek (sv.) 1, archivní jednotka (arch. jedn.) 1-3, přepis ing. Bohumila Přikryla Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty v Praze z 24.2.1948. V policejní zprávě z 1.7.1954 v informaci o Sychravovi stojí, že „byl zájem, aby spolupracoval, že bylo mu rezervováno místo v ÚAV NF“. V tomto materiálu se současně uvádí, že Sychrava byl „velmi vzdělaný, ale rozkolísaný člověk, který nepatřil mezi vyložené reakcionáře, avšak narážel na své hradní zatížení, pro které nenašel dost síly pro spolupráci s KSČ“. (A MV ČR, 305-454-7, policejní zpráva č. 83 z 1.7.1954, vypracoval nadporučík Drahonínský.)

10 *Tamtéž*, policejní zpráva č. 83.

poté co se komunisté chopili moci, vláda návrh na Sychravovo delegování zamítla. I k tomu se Sychrava ve zmíněném rozhovoru vrátil: „Vláda věděla, že bych nebyl podporoval tehdejší oficiální stanovisko. V téže době jsem řekl některým členům vlády, že chybují, když mne nevysílají na tuto konferenci. Ministr informací Kopecký mi naznačil s jemným humorem, že neví, zda bych se vrátil...“¹¹

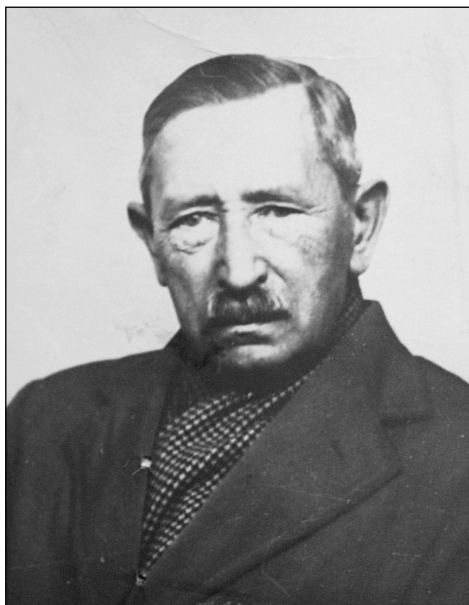
Ideový nesouhlas s novým režimem a množící se projevy perzekuce, s nimiž se setkával pořád častěji, vedly Sychravu k rozhodnutí republiku opustit. Přestože měl diplomatický pas platný do 11. července 1948, nemohl ho využít, protože podle nových předpisů potřeboval k vycestování navíc takzvané výjezdní povolení. A to mu československé úřady odmítly vystavit. Sychrava se proto rozhodl překročit státní hranice nelegálně. Stal se však obětí policejní provokace. Tajná policie se dozvěděla o jeho snaze odejít do exilu a „přechod“ do Německa zorganizovala sama. Materiál nazvaný „Souhrn poznatků o dr. Lvu Sychravovi“, vypracovaný příslušníky Státní bezpečnosti k 12. červnu 1953, uvádí, že 31. května 1949 „byl zadržen čs. pohraniční stráží, která pro oklamání uprchlíků a zabránění jejich útěku napodobila německou pohraniční stanici tím, že někteří orgánové pohraniční stráže byli oblečeni do uniforem německých celníků a že stanice byla příslušně vybavena“.¹² Sychrava zde – v domnění, že podává informace německým úředníkům – vyplnil dotazník, v němž uvedl důvody svého útěku a své záměry v zahraničí.¹³ Pak policie Sychravu převezla do Prahy, kde ho podrobila novému výslechu. Ani zde se netajil svým odporem k politice KSČ: „Jako demokrat odmítám komunistickou taktiku v únorové krizi,“ řekl výslovně. Stejně tak ale odsoudil i postup nekomunistických stran, o kterých řekl, že „nemají pevné politické páteře ani pevného světového názoru, jsou to frázisté a verbalisté, kteří se opájejí slovy jako demokracie a svoboda, ale o jejich podstatě nic nevědí“. Ostře se vyjádřil zejména o národních socialistech, jejichž postup v únorové krizi označil za „naprosté politické fušerství bez jakékoliv perspektivy a bez páteře“. Řekl přitom, že se s jejich názory a činy nezotožňuje a že to nebyly sympatie k nim, co jej přimělo k pokusu o odchod za hranice.¹⁴ Po čtyřech dnech, 4. června 1948, policie Sychravu propustila, protože ve smyslu tehdy ještě stále platných zákonů „se nepodařilo prokázat jeho trestnou činnost“. Před odchodem na svobodu musel podepsat prohlášení, v němž sliboval, že se již nepokusí o ilegální přechod hranic, že pomlčí o všem, co se s ním dělo od okamžiku, kdy opustil byt, a že nikdy nikomu neprozradí budovu, ve které jej policie vyslýchala.

11 Oba citáty viz *tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, Souhrn poznatků o dr. Lvu Sychravovi, 12.6.1953.

12 *Tamtéž*.

13 Viz příloha č. 1 k tomuto článku.

14 *AMV ČR*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, příloha č. 2 k „Souhrnu poznatků...“, výpověď Lva Sychravvy.

Fotografie Lva Sychravy z poválečných let, snad pořizená při jeho zadržení Státní bezpečností na československo-německých hranicích 31. května 1948 (Archiv Ministerstva vnitra ČR, Praha)

Sychrava svůj slib dodržel, úmyslu odejít z Československa se však nevzdal. Ještě v červnu 1948 si požádal o prodloužení cestovního pasu a o vydání výjezdního povolení, což zdůvodnil svou funkcí generálního tajemníka Přípravného výboru Mezinárodního kongresu pro lidská práva a působením v dalších mezinárodních organizacích a orgánech OSN. U úřadů se nesetkal s velkou ochotou, a proto si vymohl osobní slyšení u ministra zahraničních věcí Vladimíra Clementise a ministra vnitra Václava Noska. Později o tom v americkém tisku napsal: „...o jednoho více nebo méně, poznamenal ministr Clementis, když schválil moji žádost. Ministr vnitra Nosek se mnou souhlasil, když jsem řekl, že nevím, jestli vláda jedná moudře, jestliže pouští za hranice jen lidi, kteří jsou ochotni hájit oficiální stanovisko“. Nosek sice se Sychravou souhlasil, ale svůj souhlas si pro jistotu nechal posvětit také souhlasem

předsedy vlády Antonína Zápotockého, kterému Sychravovu žádost o vycestování předložil.¹⁵ V roce 1956 Sychrava dokonce několikrát před svými přáteli opakoval, že po propuštění z vazby „dvě hodiny hovořil s Klementem Gottwaldem“, kterému „sliboval, že se nepřihodí k pounorovému exilu, nýbrž že půjde vlastní cestou, z pozice nezávislého novináře s nějakým jménem ve světě střední cestou hájit vyšší státní zájmy ČSR, a zejména osvětlovat správnost odsunu sudetských Němců“. Gottwald prý jeho úmysl schválil.¹⁶ O svém setkání s předsedou KSČ znovu hovořil 28. května 1957 se svým známým (jeho jméno se mi nepodařilo zjistit), který spolupracoval se Státní bezpečností pod krycím jménem „Josef“. Podle jeho zprávy se schůzka konala den před Sychravovým odjezdem do Londýna: „Pamatuje se prý zcela jasně, jak ho Gottwald přivítal. Právil mu: ‘Člověče, vy jste se zbláznil!’“

¹⁵ *Tamtéž.*

¹⁶ *Tamtéž*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

(Tak Gottwald údajně reagoval na Sychravův neúspěšný pokus o ilegální přechod státních hranic – pozn. autora). Nato brzo přešli k ideologickému rozhovoru takové vysoké úrovně, že se udivil, poněvadž to u Gottwalda nepředpokládal.¹⁷ Úřady Sychravovi vydaly potřebné dokumenty již 21. června 1948 a on o pět dnů později odletěl do Londýna. Československá strana ho navíc vybavila hotovostí ve výši tří set britských liber, která mu posloužila v začátku jeho exilového pobytu.

Exulantem „na vlastní pěst“

Západní tisk i většina československých demokratických exulantů chápala Sychravův přílet do hlavního města Velké Británie jako počátek jeho emigrace. On sám je v tomto stanovisku utvrzoval různými prohlášeními, která poskytoval novinářům. Zdůrazňoval v nich, že svým příchodem chce ukázat, že českoslovenští „demokraté nerezignovali, ale že jejich činnost v duchu tradic Masarykových a Benešových pokračuje“,¹⁸ a netajil se výhradami vůči pražskému režimu. Londýnskému dopisovateli agentury Oversees News Agency 20. srpna 1948 dokonce řekl, že „časem bude možno dosáhnout toho, aby ve státech východní Evropy byla opět zavedena svoboda informací a lidských práv“.¹⁹ Současně však v roce 1948 i v letech nadcházejících pravidelně navštěvoval československé vyslanectví v Londýně a nechával si tam prodlužovat československý cestovní pas, aby tak dál udržoval zdání legitimacy svého pobytu v zahraničí.²⁰ Potvrzoval tak alespoň formálně slib, který před odjezdem dal Gottwaldovi, že se nepřipojí k československé emigraci, ale že bude „zvláštní případ“. Přesto zástupci pražských úřadů 21. ledna 1949 vnikli do Sychravova bytu ve vilce v ulici Na Dračkách č. 3/6899 v Praze-Střešovicích, zabavili movité věci, které se v něm nacházely, byt zapečetili a klíče od něj předali zástupcům místní obvodové rady, s tím že Sychravův byt již byl přidělen novému uživateli, který „se má v nejkratší době nastěhovat“.²¹ A jen o málo později, 5. dubna 1949, podalo obvodní velitelství Sboru národní bezpečnosti v Praze-Střešovicích proti Lvu Sychravovi i jeho synovi trestní oznámení okresní prokuratuře v Praze pro ilegální útěk do zahraničí.²²

Západní média měla o známou osobnost, která opustila komunistické Československo, značný zájem, usilovala o rozhovor s ním a noviny i časopisy v různých

17 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 28 (Josef), datovaná 8.6.1957.

18 *Tamtéž*, 305-404-6, Návrh plánu agent[urního] operativního rozpracování na osobu Sychrava Lev, 16.1.1957.

19 *Tamtéž*.

20 *Tamtéž*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

21 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, přípis krajského velitele SNB v Praze ministerstvu vnitra z 21.1.1949.

22 *Tamtéž*, přípis krajského velitele StB v Praze z 29.7.1950.

zemích otiskovaly jeho názory a pojednání. Britský *Manchester Guardian* 12. října 1948 zveřejnil článek, v němž Sychrava prohlašoval, že nástup komunistického režimu v Československu ukončil období demokracie. O deset dní později nizozemský list *Het Parool* přinesl jeho článek „Praha proměnila zákon v politický nástroj“, kritizující přijetí zákona č. 231/48 na ochranu lidovědemokratické republiky, a 1. listopadu 1948 Sychrava v témže listě odmítl novou československou ústavu, kterou označil za nástroj potlačování základních svobod československého lidu. Lev Sychrava se nebránil ani spolupráci s krajanským a exilovým tiskem: 12. srpna 1948 poskytl časopisu *Amerikán* interview, v němž napadl chování komunistů ve vlasti, 31. března 1949 přinesl časopis *Doba*, vydávaný v Ludwigsburgu Ústředním svazem československého studentstva v exilu, jeho úvodník „Zásluha pražského puče“, který Státní bezpečnost charakterizovala jako „štvavý“, 22. března 1951 pak zveřejnil v londýnském časopisu *Čechoslovák v zahraničí* svou úvahu „Nebezpečí komunismu“.²³

Velmi brzy po odchodu do zahraničí se Lev Sychrava zapojil do práce různých exilových organizací. Tak například 30. září 1948 vystoupil na ustavující schůzi Československé obce legionářské v zahraničí. Angažoval se také při vzniku Sdružení zahraničních vojáků, a dokonce se stal členem jeho výboru. Začátkem roku 1949 se v Paříži ustavil Svaz politických vězňů a odbojových pracovníků a Sychrava zasedl také v jeho výboru. A po ustavení Rady svobodného Československa v únoru 1949 se stal členem jejího oblastního výboru ve Velké Británii, v květnu 1950 pak členem ústředního výboru Svazu III. československého národního odboje. V prosinci 1948 začal v Londýně vydávat *Československé listy*, které v podtitulku uváděly, že vycházejí s pomocí Československé obce legionářské v zahraničí,²⁴ a které poštou rozesílal i na různé adresy v Československu.²⁵

Pro Sychravův pobyt ve Velké Británii měl velký význam v roce 1950 vznik Ústavu dr. Edvarda Beneše pro politické a sociální studium, jež inicioval bývalý prezidentův kancléř Jaromír Smutný. Prostředky na jeho založení a činnost pocházely z finančního fondu prezidenta Beneše v Londýně, který mohl Smutný využívat,²⁶ k dispozici měl rovněž Benešův dům v Gwendolen Street č. 26 na londýnském předměstí Putney. Nová instituce měla navázat na Ústav T. G. Masaryka v Praze, jehož činnost komunisté po převzetí moci ochromili a pak úplně zastavili. Podle vzoru Masarykova ústavu se měl stát badatelským centrem a soustředit se na

23 *Tamtéž*, evidenční svazek na Lva Sychravu.

24 *Archiv Úřadu pro zahraniční styky a informace*, Praha (dále jen *A ÚZSI*), f. Legionář (20 858).

25 *A MV ČR*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, přípis krajského velitele StB v Praze z 29.7.1950.

26 Podle Smutného „šlo o finanční částky získané za překlady jeho knih“ (viz OLIVOVÁ, Věra (ed.): *Ústav Edvarda Beneše v Londýně, 1950–1964*. Praha, Společnost Edvarda Beneše 2000, s. 7).

studium politických a sociálních aspektů vzniku a vývoje československého státu a měl udržovat a teoreticky rozvíjet Masarykem a Benešem vytčenou ideu demokracie nejen politické, ale i hospodářské a sociální.²⁷ Ústav programově nechtěl působit jako politická organizace; Jaromír Smutný později ve svých pamětech dokonce výslovně uvedl, že ústav měl být „protikladem tzv. politických organizací“.²⁸ V programovém prohlášení ústavu, vydaném 7. března 1950 při příležitosti stoletého výročí narození TGM, se zdůrazňovalo, že jde „o vytvoření střediska politického a sociálního studia, bez něhož není možná vážná a úspěšná politika“.²⁹ Sychrava se s existencí Ústavu dr. Edvarda Beneše do velké míry ztotožnil: jednak mu umožňoval pokračovat v činnosti, jíž se věnoval před únorem 1948, tedy popularizovat Benešovu politiku a pomáhat ji uskutečňovat; jednak se spolupráce s ústavem stala pro Sychravu vítaným zdrojem příjmů, které mu pomohly stabilizovat velmi skromný osobní rozpočet. Sychrava se stal společně s Jaromírem Smutným, Vojtou Benešem, Františkem Smetánkou a Jaroslavem Stránským členem kuratoria ústavu a současně jeho studijním ředitelem. A to byla funkce placená, a pro Sychravu tedy i existenčně významná, neboť – jak uvádějí zprávy československých úřadů – „žil v Londýně ve stísněných poměrech“.³⁰

Jeho představa, že se bude živit jako novinář a publicista, se nenaplnila: honoráře, které bral, byly malé a dostával je jen občas. O jeho finančních problémech vypovídá i skutečnost, že po příjezdu do Velké Británie dostal od Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky (*Czech Refugee Trust Fund*) půjčku ve výši padesáti liber, kterou však až do svého návratu do Československa nebyl schopen splatit.³¹ Podle jeho slov mu nezbylo nic jiného než požádat o chudinskou podporu města Londýna: „Dostane ji každý cizinec, kterému byl povolen pobyt v zemi, když nemá prostředků k nejnужnější existenci,“ vysvětloval po svém návratu. Tato podpora však činila pouhých deset šilinků týdně.³² Krom toho pobíral „malou podporu“ od Fabiánské společnosti ve Velké Británii. V lednu 1956 – to již byl Sychrava zpátky v Československu – komunistická tajná policie bedlivě sledovala všechny jeho kontakty a podávala hlášení o všech osobách, s nimiž se sešel. Mezi sledované patřil také bývalý předseda Ústavodárného národního shromáždění, národní socialista

27 *Tamtéž*, s. 8.

28 *Tamtéž* (autorka cituje z rukopisných pamětí Jaromíra Smutného *Moje léta s dr. Edvardem Benešem*).

29 *Tamtéž*.

30 *AMV ČR*, 305-454-6, evidenční svazek Lva Sychravy, K návratu Lva Sychravy: Zvláštní zpravodajství ČTK.

31 *Tamtéž*, 305-454-7, dopis Lva Sychravy českoněmeckému exilovému politikovi Alfredu P. Persovi v Londýně z 22.12.1955 a dopis Českému svěřeneckému fondu pro uprchlíky v Londýně z téhož dne.

32 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

Jožka David, který se počítal k Sychravovým přátelům. Spolupracovník Státní bezpečnosti s krycím jménem „Redaktor“ podal 26. ledna 1956 ve svém hlášení informaci o Davidově rozhovoru s Josefem Luklem Hromádkou, evangelickým duchovním, který byl konformní vůči komunistickému režimu, a proto mohl cestovat do západních zemí. Hromádka údajně Davidovi líčil, že při jedné ze svých cest do Londýna ve funkci člena takzvaného Lidického výboru se setkal se Sychravou. Ten mu znechuceně vyprávěl o „úžasné roztříštěnosti a vzájemných bojích v pouornové emigraci“ a současně si prý velmi naříkal na vlastní stísněné finanční poměry. Hromádka odjel s přesvědčením, že Sychravovi v zajišťování živobytí významně pomáhal bývalý Benešův kancléř Smutný, který mu poskytoval finanční podporu, „jistěže z prostředků emigrace“. Smutný si prý však počínal velmi taktně a „bral to na sebe, jako by splácel svůj někdejší neexistující osobní závazek“.³³ Možnost nějakého jiného zaměstnání – třeba neodpovídajícího jeho vzdělání a praxi – nenašel. Později, po návratu do vlasti, Sychrava rozhořčeně uváděl, že v Anglii „starší člověk těžko nalezne práci, on sám se o to marně pokoušel u firmy Lyons jako číšník, ačkoli mu ještě nebylo 60 let“.³⁴

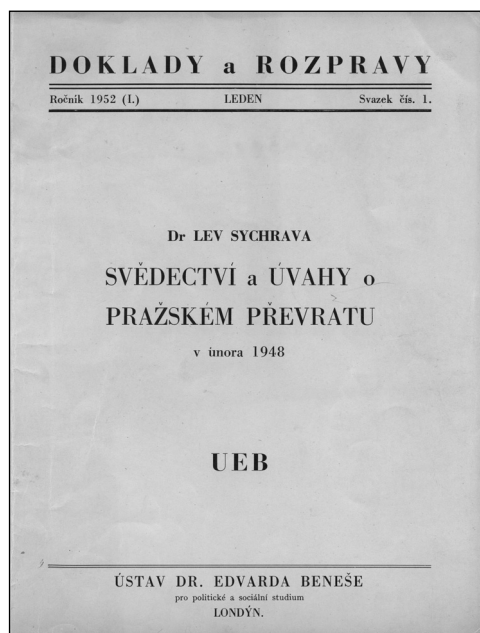
Ústav dr. Edvarda Beneše vstoupil do života slavnostním shromážděním 26. května 1950, tedy vpředvečer Benešových nedožitých šestašedesátých narozenin. Stěžejním bodem programu byla přednáška Lva Sychravy „Edvard Beneš v boji o československou samostatnost“, která byla o něco později vydána také tiskem. Ústav Dr. Edvarda Beneše pak zahájil intenzivní činnost. V krátké době v jeho rámci vznikly čtyři badatelsky zaměřené komise – ideologická, sociálně-hospodářská, státoprávně-politická a mezinárodněpolitická. Kuratorium vytyčilo tři aktuální studijní témata, jimž se nová instituce měla věnovat: Mnichov a jeho důsledky, komunistický převrat v únoru 1948 a stav a vývoj Sovětského svazu. Jelikož ústav zpočátku netrpěl nedostatkem finančních prostředků, rozvinul svou činnost do úctyhodné šíře. V roce 1951 si najal prostory v domě na Hans Place č. 45 v londýnské čtvrti Kensington, kde byly umístěny kanceláře a přednáškový sál, a také knihovna s výstřížkovým archivem a s čítárnou časopisů, které byly přístupny veřejnosti. Významnou součástí jeho činnosti se staly pravidelné přednášky a diskuse k historickým tématům i k aktuálním politickým problémům. Za velice zdařilou pokládali exulanti výsta-

33 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, hlášení „Redaktora“ o návštěvě u Josefa Davida dne 20.1.1956, datované 26.1.1956. V pozůstalosti Jaromíra Smutného v Knihovně vzácných tisků a rukopisů (*Rare Book and Manuscript Library*) na Columbijské univerzitě v New Yorku (dále jen *CUNY*) je uložen Smutného strojopisný záznam datovaný 7.1.1956. Uvádí v něm, že Sychravovi z vlastních prostředků „zpočátku“ vyplácel čtyřicet liber měsíčně „jakoby za práci na únorovém převratu, kteroužto knihu slíbil napsat do roka. Nikdy nic neudělal, ale kontrakt si nechal prodloužit.“

34 *AMV ČR*, 305-454-7, materiál nadepsaný „Dr. L. Sychrava, návštěva v Ječné 2, knihovna Kněžského domova, ve středu dopoledne 17. dubna 1957“.

vu k pětatřicátému výročí vzniku Československa, kterou ústav uspořádal v říjnu 1953, a večer k sedmdesátému výročí narození prezidenta Beneše v květnu 1954, na kterém promluvili Robert Bruce Lockhart a Jaromír Smutný.³⁵ K významným počínům ústavu patřilo vydávání publikační řady „Doklady a rozpravy“. V jejím rámci vyšlo třicet svazků zaměřených na klíčové problémy moderních československých dějin, zejména na příčiny a průběh komunistického převratu v únoru 1948, na složité česko-slovenské vztahy a na odsun sudetských Němců.

Lev Sychrava se do činnosti Ústavu dr. Edvarda Beneše zapojil velmi iniciativně. Vystupoval jako častý referent na schůzích a přednáškách a podílel se na organizačním zajišťování jeho aktivit. Jelikož bydlel nedaleko, na Brunswick Gardens č. 6, svolával často schůze studijního odboru, případně jiné porady, k sobě domů.³⁶ Stal se předsedou komise pro studium událostí v únoru 1948 v Československu³⁷ a v publikační řadě „Doklady a rozpravy“ vyšla jeho práce *Svědectví a úvahy o pražském převratu v únoru 1948* (leden 1952, 43 stran). Podle informací Státní bezpečnosti se však Sychrava dostával s příslušníky československého exilu do stále větších rozporů a začal se stranit spolupráce s nimi.³⁸ Jak 1. února 1956 pověděl v Československu svému starému příteli Václavu Chábovi, „nesnášel úroveň tam vedených politických řečí a plánů. S návštěvníky se stále více přel a vydržel tam jen přes rok.“³⁹ Rovněž Jaromír Smutný potvrdil, že Sychrava

Únor 1948 se stal středobodem reflexí demokratických politiků a publicistů v exilu o nedávné československé minulosti a přítomnosti. Lev Sychrava vydal ty své v roce 1952 v Ústavu dr. Edvarda Beneše v Londýně

35 Viz OLIVOVÁ, V. (ed.): *Ústav dr. Edvarda Beneše v Londýně 1950–1964*.

36 *British Library London*, pozůstalost Blažeje Vilíma, sign. 74989, sv. 28, s. 62, nedatovaný dopis Lva Sychravy Blažeji Vilímovi.

37 *Tamtéž*, s. 61, dopis Lva Sychravy Blažeji Vilímovi z 11.9.1950.

38 *AMV ČR*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu.

39 *Tamtéž*, Vyhodnocení svazku číslo 2898 na osobu SYCHRAVA Lev, 26.3.1958.

v Ústavu dr. Edvarda Beneše působil jen do října 1952; pak vystoupil z jeho kuratoria a přestal být studijním ředitelem.⁴⁰

Ke společenské izolaci Lva Sychravy v exilu přispěly především jeho politické názory, zejména hodnocení komunistického převratu a nově nastoleného režimu ve vlasti, které demokraty popuzovaly, zatímco komunisté nad nimi museli nevěřicně kroutit hlavou. Když jej v květnu 1948 při nezdařeném pokusu o ilegální přechod hranic vyslýkala Státní bezpečnost, uvedl Sychrava ve své výpovědi, že „v dnešním komunismu vidí dvě politické koncepce. Jednu stalinskou, která chce a věří, že je spolupráce mezi různými společenskými soustavami možná. Druhou, třeba i zastřeně trockistickou, která věří v nutnost války.“ O správnosti svých názorů se prý přesvědčil debatami s významnými představiteli KSČ. A mocenský převrat v únoru 1948 pokládal právě za vítězství onoho „bakunismu, blanquismu a trockismu nad stalinismem“. Současně však dospěl k závěru, že by bylo pošetilé se proti tomuto vývoji u nás stavět, poněvadž by to nebylo ani v zájmu našeho národa, ani v zájmu státu. Naděje pouňorové emigrace označil za „bláhové“, neboť – podle jeho názoru – komunisté nic nesleví ze své moci a změny může být dosaženo pouze válkou; ta by ovšem nemusela vést k vítězství toho, co emigranti chtějí. Proto válku pokládal za světové neštěstí. „Dle mého názoru se rozumný člověk tomuto vývoji podrobí, i když s ním nesouhlasí,“ pokračoval dál. Paradoxní na tom ovšem bylo, že takto mluvil při vyšetřování v souvislosti s pokusem o útěk za hranice. Kritizoval politiku demokratických stran během vládní krize, jejich „neschopnost postavit proti komunistům nic kladného“. Vadila mu však i politika západních států: „Jistěže do značné míry Kominform byl utvořen proti agresi USA. Tato agrese zde je a svědčí pro to mnoho faktů. Marshallův plán ... není žádným příspěvkem pro budoucí vývoj lidstva,“ uvedl vyšetřujícím orgánům.⁴¹

Své názory Sychrava nezměnil ani v exilu. V únoru 1952 měl v Londýně přednášku „O vnitřním vývoji v Československu“, v níž reagoval na zatčení generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského a dalších významných komunistických funkcionářů. I zde rozvíjel svou teorii o existenci dvou ideových proudů ve vládnoucí straně – stalinského a trockistického – a ve Slánského zatčení spatřoval vítězství stalinisty Gottwalda nad trockistou Slánským. Tvrdil, že „boj mezi Gottwaldem a Slánským ... pod povrchem zdání úzkého přátelství a intimní spolupráce probíhal uvnitř strany a Komunistické internacionály téměř čtvrt století“, a dospěl k absurdnímu závěru, že po odstranění Slánského z čela strany se v Československu „počíná užívat metod odpovídajících teoriím socialismu demokratického“.⁴²

40 CUNY, pozůstalost Jaromíra Smutného, řeč Smutného o Sychravovi na výroční schůzi Ústavu dr. Edvarda Beneše v Londýně 23.3.1956.

41 A MV ČR, 305-454-6, příloha č. 2 k „Souhrnu poznatků o dr. Lvu Sychravovi“, výpověď Lva Sychravy.

42 *Tamtéž*, Souhrn poznatků o dr. Lvu Sychravovi.

Sychravovy teorie popudily ostatní československé exulanty, zejména ty, kteří se nějakým způsobem hlásili k myšlence socialismu; i proto, že Sychrava sám se nejednou prezentoval jako „socialista“, „levicově smýšlející člověk“ a „sociální demokrat“, ačkoli ve skutečnosti nikdy členem sociální demokracie nebyl. Na jeho přednášku reagoval v květnu 1952 ve dvaadvacátém čísle časopisu *Demokracie a socialismus* člen Ústředního výkonného výboru Československé strany sociálnědemokratické v exilu Adolf Mokřý. „Jako sociální demokrat cítím povinnost protestovat proti takovému výkladu demokratického socialismu,“ napsal. „A jako demokratický exulant upozorňuji, že toto scestí je nejen ostudné, ale mohlo by lehce být i osudné.“⁴³

Se Sychravovými názory nesouhlasili ani ostatní představitelé exilu, bez ohledu na jejich vztah k socialismu. Jeho pozice oslaboval i netajený antiamerikanismus a jeho důvěryhodnost snižovala také neschopnost vysvětlit, jak se mohlo stát, že když byl při svém nezdařeném pokusu o ilegální přechod hranic chycen, „že nevěděl, že ti, kdo ho zastavili, jsou ještě čs. komunisté“.⁴⁴ Ferdinand Peroutka v silvestrovském vysílání Rádia Svobodná Evropa v roce 1955, už po Sychravově návratu do vlasti, zhodnotil jeho exilové účinkování a reputaci slovy, že „přednášel teorii, kterou lidé nemohli přijmout, a dostal se do osamění. Exulanti očekávali povzbuzení, a on si zahrával s malomyslností, čekali jasné slovo, a on mluvil nesrozumitelně. Vzbudil podezření způsobem, jakým přišel do exilu, a dveře do Ameriky se před ním zavřely. Návrat byl logickým důsledkem tohoto úplného nezdaru.“⁴⁵

Lev Sychrava skutečně poměrně brzy dospěl k závěru, že jeho odchod do zahraničí byl omylem, a začal uvažovat o možnosti vrátit se zpět do vlasti. Od jara 1952 se snažil navázat kontakt s československými úřady: 11. března požádal o schůzku československého velvyslance ve Velké Británii Josefa Ullricha, ten se s ním však odmítl setkat. Sychrava se nevzdal a 17. března napsal Ullrichovi dopis, v němž svou žádost zopakoval. V dopisu se dovolával válečných let, která společně s ambasadorem strávil v německém koncentračním táboře Buchenwald, a údajně – podle pramenů Státní bezpečnosti – uvedl, že „byl vyslán do Londýna r[oku] 1948 s úkolem pracovat pro ČSR“.⁴⁶ Avšak Ullrich – v obavě, že se jedná o provokaci – se mu opět vyhnul. Znovu se Sychrava československé velvyslanectví snažil kontaktovat až za rok, 3. května 1953, telefonicky. Když se mu nepodařilo spojit se s Ullrichem, chtěl hovořit s jiným svým známým z ambasády, jistým Uchtyilem. Ale i ten se mu nechal zapřít, a proto Sychrava přišel na velvyslanectví

43 *Tamtéž*.

44 *Tamtéž*, policejní přepis monitorovaného vysílání československé relace Hlasu Ameriky z 23.12.1955.

45 *Tamtéž*, policejní přepis monitorovaného vysílání československé relace Rádia Svobodná Evropa z 31.12.1955.

46 *Tamtéž*, Souhrn poznatků o dr. Lvu Sychravovi.

osobně. Tentokrát Uchytla zastihl a oznámil mu, že se chce vrátit domů. Prohlásil, že „nestojí v řadách emigrace, ale pracuje sám na vlastní pěst“. Vysvětlil mu, že dělá přednášky o Masarykovi a Benešovi a že v nich „prý někdy prohlašuje, že není zaměřen nepřátelsky k dnešnímu zřízení v Československu“.⁴⁷ Ve stejné době nechal Ullrichovi svou hektografovanou brožuru *Poznámky ke knize profesora Erwina Schrödingera „Věda a humanismus“*, kterou velvyslanec předal československému ministerstvu zahraničních věcí. Pokud se však Sychrava domníval, že si svým rukopisem získá sympatie československých orgánů, mýlil se: Státní bezpečnost ve svém stanovisku uváděla, že „obsah brožury je dokladem, že Sychrava stojí na platformě buržoazních idealistických kritiků“.⁴⁸

Nicméně Sychravova žádost o umožnění návratu do Československa se dostala až k nejvyšším komunistickým úřadům a 5. srpna 1953 se jí zabýval Politický sekretariát ÚV KSČ. Myšlenka na Sychravův návrat se vedoucím československým soudruhům zamlouvala; dobře totiž pochopili, že by jeho příjezd do Prahy zasadil pounorovému demokratickému exilu citelnou ránu. Politický sekretariát ÚV KSČ tedy přijal nakonec usnesení, že v zásadě souhlasí s návratem Lva Sychravy do vlasti, pokud se ovšem sám přihlásí u československých úřadů a s tím, že „jakékoliv podmínky dr. Lva Sychravy je třeba odmítnout“.⁴⁹ To ovšem pro něj nebylo přijatelné, a proto od dalších pokusů o návrat prozatím upustil.

Myšlenkou na Sychravův návrat do republiky se však zabývala i československá tajná policie, která ho také chtěla využít k oslabení československého demokratického exilu. Na jaře 1955 navrhla, aby Sychravovi byla umožněna alespoň návštěva vlasti. Svou nabídku však nemyslela poctivě, neboť od samého počátku zvažovala možnost, že Sychravovu návštěvu zorganizuje tak, aby se již do Velké Británie nemohl vrátit: „Po příjezdu SYCHRAVY do Československa by byla učiněna příslušná opatření, aby učinil na tiskové konferenci prohlášení k čsl. i zahraniční veřejnosti, že se rozhodl k návratu do vlasti po dobrém zvážení všech zkušeností a poznatků, které získal o čsl. emigraci a o jejích cílech. Jeho správně zaměřené prohlášení by bylo další těžkou ranou pro emigrantské kruhy v zahraničí i pro vnitřní nepřátelské elementy a přispělo by k úspěšnému provedení dalších akcí proti emigraci. (...) Jakmile by dr. Sychrava takové veřejné prohlášení učinil, nemohl by pochopitelně trvat na návratu do Anglie,“ stojí v materiálu rozvědky datovaném 4. dubna 1955.⁵⁰ Aby ho Státní bezpečnost k návštěvě přiměla, měl ho jistý „soudruh Novák“, pověřený sdělením nabídky, ujistit, že se bude moci bez problémů kdykoli vrátit zpět do Velké Británie.⁵¹ Sychrava však úmysly komunistické policie zřejmě prohlédl a další

47 *Tamtéž.*

48 *Tamtéž.*

49 *Tamtéž.*

50 A ÚZSI, f. Legiónář, elaborát 1. správy ministerstva vnitra (rozvědky) ze 4.4.1955.

51 *Tamtéž.*

styky s československým velvyslanectvím v Londýně přerušil. Nové podmínky vytvořilo až vyhlášení amnestie prezidenta republiky v roce 1955.

Amnestie pro emigranty

V polovině padesátých let se přístup oficiálních československých orgánů k demokratickému exilu poněkud změnil. Zatímco po komunistickém převratu v roce 1948 nový režim označoval za zrádce a nepřátele všechny, kdož před životem v totalitním státě dali přednost odchodu za hranice, uprostřed následujícího desetiletí let začal diferencovat mezi vedoucími představiteli exilu a jeho „řadovými“ příslušníky, kterým starost o zajištění nové existence nedávala možnost politicky se angažovat nebo o to ani nestáli. Komunistický režim se rozhodl vrazit klín mezi obě skupiny exulantů a snažil se jich část získat pro návrat do vlasti. Právní rámec tomuto kroku poskytla amnestie prezidenta Československé republiky Antonína Zápotockého vyhlášená k desátému výročí osvobození 9. května 1955.⁵² O vyhlášení amnestie rozhodlo Politické byro ÚV KSČ 18. dubna 1955. Při projednávání bodu 12 stanoveného programu (Návrh amnestie prezidenta republiky a vlády) padl návrh rozšířit rozsah amnestie také na trestné činy opuštění republiky. Nejvyšší stranické vedení návrh schválilo a hned na místě začlenilo do konečného „Rozhodnutí prezidenta a vlády republiky Československé o amnestii“.⁵³ O dva měsíce později, 20. června 1955, rozhodlo Politické byro ÚV KSČ, aby amnestie zaručila beztrestnost nejen osobám odsouzeným za trestný čin opuštění republiky, ale také těm, které učinily výpověď „před cizími orgány i orgány cizí rozvědky, i když na otázky podávaly informace o skutečnostech, které v ČSR tvoří předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství. Tyto osoby nebudou trestně stíhány, poněvadž jejich výsledek je považován za součást režimu, kterému je každý uprchlík podroben.“⁵⁴ Teprve toto ustanovení dodalo amnestii pro emigranty vůbec nějaké vážnosti, protože ve své původní podobě, schválené 18. dubna 1955, by vystavovala perzekuci každého uprchlíka, který se vrátil do vlasti.

Úředníci československé rozvědky 20. července 1955 ministru vnitra Rudolfu Barákovi v této souvislosti sdělili: „Nelze zapomínat, že LEGIONÁŘ má v emigraci dosti zvučné jméno. Mezi poctivými emigranty je mnoho ‘čekatelů’, totiž takových, kteří by amnestie rádi využili a vrátili se, ale bojí se, jsou pod vlivem silné propagandy proti amnestii. Tuto domněnku potvrzuje i to, že se vrátilo přesto, že amnestie je vyhlášena již více než dva měsíce, dosud málo emigrantů, a přitom

52 Podrobně k souvislostem amnestie viz CAJTHAML, Petr: Akce NÁVRAT a Hlas domova aneb „Vraťte se do ráje, vše odpuštěno!“. In: FORMÁNKOVÁ, Pavlína (ed.): *Securitas imperii*, č. 13. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2006, s. 93–107.

53 Tamtéž, s. 93.

54 Citováno podle: tamtéž, s. 94.

z Anglie, kde je více než 2000 emigrantů, se vrátil jen jeden, u něhož máme k tomu ještě důvodné podezření, že pracuje jako agent pro Angličany. Tuto nerozhodnou většinu emigrantů 'čekatelů' odjezd LEGIONÁŘE do ČSR 'rozhoupá'. Nebudou se zajímat o to, jakým způsobem do ČSR vycestoval – to pro ně není důležité – nýbrž budou vidět fakt, že do ČSR vůbec jel. (...) Rozklad emigrace je velmi jasně pozorovatelný. Je však nutno využít všeho, co tento rozklad urychluje. Jednou z možností je právě akce LEGIONÁŘ.⁴⁵⁵

O navrátilce se měl postarat Výbor pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR, zřízený na základě usnesení Politického byra ÚV KSČ 20. května 1955. Jeho předsedou se stal Miroslav Klinger, generální tajemník Československé strany socialistické, věrné složky „obrozené“ Národní fronty, a byli do něj najmenováni i další známí a veřejně činní nekomunisté.⁵⁶ Skutečným vůdčím duchem výboru však byl Václav Valtr, příslušník třetí správy ministerstva vnitra (boj proti vnitřnímu protivníkovi).⁵⁷ Politické byro ÚV KSČ úkoly tohoto *ad hoc* zřízeného orgánu přesně vymezilo: měl „zajišťovat úkoly, které souvisí (!) s návratem těchto osob a jejich přechodem do normálního občanského života v ČSR“.⁵⁸ O existenci výboru a podmínkách amnestie měl Čechoslováci v exilu informovat časopis *Hlas domova*, který vycházel od 14. června 1955 jako „týdeník Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR“. V prvním čísle zveřejnil prohlášení, jež nabízelo pomoc všem československým exulantům „bez ohledu na národnost, náboženské vyznání nebo politické přesvědčení a stranickou příslušnost“. Časopis byl rozeslán nejdříve na devět set, pak dokonce na tři tisíce různých adres v zahraničí.⁵⁹

Komunistické orgány si od amnestie hodně slibovaly: kromě politického účinku – že se někteří exulanti do vlasti vrátí, bylo jasné od samého začátku – v ní viděly prostředek, jak získat informace o poměrech v exilu i v západních státech, v nichž

55 A ÚZSI, f. Legionář, sign. 2083, dopis ministru Rudolfu Barákovi z 20.7.1955, podepsán kapitán Linhart.

56 Místopředsedou se stal Vojtěch Daubner, předseda Slovenské odborové rady, členy byli Alois Šubr, vedoucí odboru pro věci národních výborů, Božena Holečková, členka Výboru československých žen, Milan Rázus, tajemník Slovenského ústředního výboru Československého svazu mládeže, Jozef Lietavec, tajemník slovenského výboru Československého červeného kříže, a Rostislav Petera, šéfredaktor *Lidové demokracie*, deníku Československé strany lidové. Do výboru byly později jmenovány ještě další osoby, např. loutkář a národní umělec Josef Skupa. (CAJTHAML, P: Akce NÁVRAT..., s. 94 a 104.)

57 Tamtéž, s. 94.

58 NA, f. 1261/0/11 (Politické byro ÚV KSČ 1954–1962 – dřívější označení A ÚV KSČ 02/2), sv. 44, arch. jedn. 60, záznam ze schůze Politického byra ÚV KSČ z 20.5.1955, bod 15 (citováno i ve studii P. Cajthamla, s. 94).

59 Tamtéž, sv. 67, arch. jedn. 83, záznam ze schůze Politického byra ÚV KSČ ze 17.10.1955, bod 4 – Zpráva o průběhu amnestie prezidenta republiky z 9.5.1955.

HLAS

Číslo 1
14. června 1955
Cena 30 hal.

domova

Týdeník Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR

485/54-1

Zpráva předsednictva Ústředního výboru Národní fronty

Zřízení »Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR«

S ohledem na četné žádosti občanů, kteří na základě amnestie presidenta republiky ze dne 9. května 1955 projevují přání vrátit se do vlasti, rozhodlo dne 2. června 1955 předsednictvo Ústředního výboru Národní fronty zřídit »Výbor pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR« v tomto složení:

Předseda: dr. Miroslav Klinger, člen předsednictva Ústředního výboru Národní fronty, Praha,
místopředseda: Vojtěch Daubner, předseda Slovenské odborové rady a člen předsednictva Ústřední rady odborů, Bratislava.

Členové: Božena Holečková, členka předsednictva Výboru československých žen, Praha, Jozef Létavec, tajemník slovenského výboru Československého červeného kříže, Bratislava, Ivan Litvaj, tajemník slovenského ústředního výboru Československého svazu mládeže, Bratislava, Rostislav Petera, šéfredaktor časopisu Lidová demokracie, Praha, prof. Josef Skupa, národní umělec, Praha, Alois Šubr, vedoucí odboru pro věci národních výbo-

řů, Praha, Andrej Žiak, místopředseda Národního shromáždění, Bratislava, tajemník: Václav Valtr, Praha.

»Výbor pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR« bude se starat o všechny otázky souvisící s návratem amnestovaných osob do vlasti i vyřizovat dotazy příbuzných těchto osob v ČSR. Kancelář výboru byla zřízena v Praze 1, náměstí primátora dr. Václava Vačka č. 2 (budova ÚNV) v přízemí č. dveří 161, čís. telefonu 632-92.

Předsednictvo Ústředního výboru Národní fronty

Titulní strana prvního čísla časopisu Hlas domova, jehož vydávání zorganizovala Státní bezpečnost jako součást kampaně za návrat emigrantů do vlasti (převzato ze sborníku Securitas imperii, č. 13. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2006)

navrátilci až dosud žili. Proto za celou akci stálo především ministerstvo vnitra. Získávání „kandidátů návratu“ organizovala rozvědka, jejíž pracovníci působili na československých zastupitelských úřadech. Většina těch, kdož amnestie využili, se po návratu ocitla pod dohledem pracovníků druhé správy ministerstva vnitra a jejich „vytěžení“ v karanténní stanici ve středočeské obci Sadská zajišťovala Správa vyšetřování ministerstva vnitra.⁶⁰

Platnost amnestie měla skončit v listopadu 1955. Avšak podle názoru policejních složek byla tato doba příliš krátká, aby v ní bylo možné splnit stanovený úkol. Podle statistik ministerstva vnitra se do 10. října 1955 vrátily jen 304 osoby, mezi nimi žádná význačná postava československého exilu. Přesto však úředníci ministerstva hodnotili vyhlášení amnestie pozitivně, neboť prý přispělo „značnou měrou

60 Viz CAJTHAML, P.: Akce NÁVRAT..., s. 98.

ještě k většímu rozkladu československé emigrace, zvláště k ještě většímu odtržení prostých čs. emigrantů od vrcholných organizací čs. emigrace v zahraničí, k zvětšení pochybností o účelnosti a správnosti 'čs. exilu', a značně posilnilo touhu čs. emigrantů po návratu do vlasti".⁶¹ V souladu s tím rozvědka v září 1955 projevila zájem na jejím prodloužení.

Vedení KSČ se tímto problémem zabývalo 17. října 1955. Z materiálu ministerstva vnitra se jeho členové dozvěděli, že z exilu do vlasti přicestovali ze známějších lidí vodák Miloš Martinovský (z Norska), externí spolupracovník Rádia Svobodná Evropa Aleš Molin (z Rakouska), poúnorový krajský tajemník Slovenské strany obrody Štefan Kuchta (z Kanady), ale jinak žádná osobnost, o níž by se mohlo hovořit a jíž by režim mohl propagandisticky využít. V materiálu ministerstva vnitra se dále sdělovalo, že k návratu „je přihlášeno“ ještě dalších 237 uprchlíků. Po diskusi padlo rozhodnutí „prodloužit zatím amnestii“, i když nějaká pevná lhůta stanovená nebyla. Navíc politbyro vyslovilo souhlas s návrhem prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, že je třeba uložit novému československému velvyslanci v Londýně Jiřímu Hájkovi, „aby učinil vše možné“ alespoň pro návrat Lva Sychravy, o jehož snahách v tomto směru z minulých let bylo politbyro dobře informováno, a také profesora Karla Maiwalda.⁶²

Proč si komunistické vedení za objekt své konkrétní pozornosti vedle Sychravy zvolilo právě Karla Maiwalda, není jasné. Tento významný československý národohospodář a statistik se narodil 3. října 1902 v Oslavanech v okrese Brno-venkov. Vystudoval práva na Masarykově univerzitě v Brně, ve dvacátých letech pobýval jako stipendista Rockefellerovy nadace v USA, ve Velké Británii, Německu a Švýcarsku, po návratu se stal učitelem na Masarykově univerzitě a pak odešel do Státního statistického úřadu v Praze; roku 1938 se habilitoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Po druhé světové válce se angažoval v sociálnědemokratické straně, kterou jako poslanec zastupoval v Národním shromáždění. V letech 1945 až 1948 zároveň vykonával funkci přednosty Státního úřadu plánovacího a působil jako externí profesor Vysoké školy politické a sociální v Praze. Nepatřil k levicovému křídlu sociální demokracie a nesouhlasil s komunistickým převratem, a proto odešel do exilu. Útočiště našel ve Velké Británii, od roku 1950 učil jako profesor na katedře aplikované ekonomiky Univerzity v Cambridge.⁶³ Jeho korespondence neobsahuje žádný materiál, který by naznačoval, že dal československým úřadům podnět k takové pozornosti, a nenašel jsem v ní ani žádný doklad o tom, že by

61 A MV ČR, f. A 2/1, inv. jedn. 799, Návrh amnestie prezidenta republiky a vlády, Návrh na prodloužení amnestie prezidenta republiky týkající se československých uprchlíků v zahraničí do 9. května 1956, 29.9.1955 (citováno také ve studii P. Cajthamla, s. 98).

62 NA, f. 1261/0/11, sv. 67, arch. jedn. 83, záznam ze schůze Politického byra ÚV KSČ ze 17.10.1955, bod 4 – Zpráva o průběhu amnestie prezidenta republiky z 9.5.1955.

63 Viz TOMEŠ, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*, sv. 2, s. 317.

s ním zástupci československého velvyslanectví jednali.⁶⁴ Maiwald se také do Československa nevrátil ani v rámci této amnestie, ani později, a zemřel 18. srpna 1979 v Londýně.

Další osobností československého exilu, kterou chtěli komunisté získat pro návrat do vlasti, byl Alois Čížek.⁶⁵ Tento před únorem 1948 významný národněsocialistický politik dovršil v čase amnestie padesátku. Narodil se na Štědrý den 1905 v Praze a původním zaměstnáním byl dělník, zaměstnanec Elektrických podniků města Prahy. V roce 1921 vstoupil do národně-sociální strany, pracoval v jejích odborových a družstevních organizacích a v roce 1945 se za národní socialisty stal poslancem Prozatímního (později také Ústavodárného) Národního shromáždění. Společně se svým stranickým kolegou Otou Horou pak v parlamentu odhaloval a pranýřoval praktiky komunistů v bezpečnostních složkách. Byl jim proto solí v očích a hned 26. února 1948 jej Státní bezpečnost zatkla. Na osobní zákrok prezidenta Beneše byl Čížek propuštěn a vzápětí odešel do exilu. Azyl nalezl ve Francii, kde si vybudoval novou existenci. Komunistické nabídky na návrat do vlasti nevyužil, naopak v roce 1959 začal vydávat protikomunistický satirický časopis *Bič* a pokračoval v této činnosti až do své smrti 15. prosince 1990 ve francouzském Gagny.⁶⁶

Komunisté si také dělali naděje, že by mohli zlákat k návratu z emigrace Blažej Vilíma. Tomu bylo v čase amnestie šestačtyřicet let. Narodil se 5. února 1909 v Praze, vyučil se pasířem a cizelérem, avšak od roku 1931 pracoval jako placený funkcionář sociálnědemokratických organizací mládeže a odborů. V roce 1945 se stal generálním tajemníkem sociální demokracie a poslancem Národního shromáždění. Ve straně patřil k centristickému křídlu a těsně spolupracoval s tehdejším ministrem průmyslu Bohumilem Laušmanem. Po komunistickém převratu odešel do Velké Británie, kde navázal na svou dosavadní činnost jako generální tajemník exilové sociální demokracie. Brzy však zjistil, že jen politikou a publicistikou se v exilu neuživí, a proto se vrátil k pasířskému povolání. Politice se přitom věnoval až do své smrti 26. září 1976 v Londýně. Československé orgány ho v britské metropoli kontaktovaly 1. listopadu 1955. Tehdy jej oslovil jistý Paclík, oficiálně pracovník československého velvyslanectví ve Velké Británii, a nabídl mu návrat do vlasti. Přestože se Vilím zrovna v té době musel potýkat s vážnými existenčními problémy, nabídku odmítl. Podrobnosti o tomto jednání zachytil v memorandu, které sepsal 2. listopadu 1955 a poté rozeslal na různé adresy; v jednom exempláři zůstalo uchováno v jeho pozůstalosti.⁶⁷

64 Maiwaldova pozůstalost je uložena v Churchillově archivním centru v Cambridge.

65 NA, f. 1261/0/11, sv. 45, arch. jedn. 62, záznam ze schůze Politického byra ÚV KSČ z 13.6.1955, bod 19 – Informační zpráva o návratu uprchlíků na základě amnestie prezidenta republiky.

66 Viz TOMĚŠ, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*, sv. 1, s. 216.

67 Memorandum se nachází ve Vilímově pozůstalosti v Britské knihovně v Londýně (viz příloha č. 2 k tomuto článku). Nelze samozřejmě vyloučit, že se komunisté prostřednictvím zastupitel-

V prosinci 1955 Politické byro ÚV KSČ souhlasilo s prodloužením platnosti amnestie o další rok, takže nakonec trvala až do konce roku 1956. V jejím průběhu se podle archivních materiálů vrátilo do Československa 1169 exulantů. Československá policie se navrátilcům velmi intenzivně věnovala. Podle zprávy z května 1956 „rozpracovávala“ Státní bezpečnost 696 těchto osob v evidenčních svazcích, vedených na krajských správách a okresních odděleních ministerstva vnitra. Z nich bylo již tehdy třicet zatčeno: devět pro nový pokus o nedovolené opuštění republiky, jedenáct pro podezření ze špionáže, dvě osoby skončily za mřížemi pro pobuřování a dalších sedm policie zatkla za kriminální trestné činy.⁶⁸

Rozpačitý návrat

Od podzimu 1955 vedl nový československý velvyslanec ve Velké Británii Jiří Hájek (pozdější reformní komunista, ministr zahraničí a mluvčí Charty 77) se Lvem Sychravou rozhovory o jeho návratu do Československa. Situaci měl ulehčenou tím, že se údajně znali z různých setkání v pražské organizaci YMCA v letech před druhou světovou válkou; poprvé se sešli 28. října 1955, další návštěvy se konaly 10. a 21. listopadu téhož roku⁶⁹ a pak těsně před Sychravovým návratem ve dnech 20. a 21. prosince.⁷⁰ Hájek přitom postupoval v souladu s pokyny, které vycházely z usnesení Politického byra ÚV KSČ přijatého 17. října 1955, aby „učinil vše možné“ pro Sychravův příjezd do Prahy. Podle Hájkových hlášení do Prahy spolu probírali především politické a ideologické otázky, protože Sychrava se – vzdor svému odhodlání vrátit se do Prahy – netajil ani výhradami vůči praktikám, které komunistický režim ve vlasti uplatňoval. Praktické otázky svého návratu projednával s úředníkem československého velvyslanectví v Londýně Paclíkem. O čem spolu hovořili, nevíme, neboť z těchto schůzek nejsou k dispozici žádné záznamy. Po Hájkovi chtěl Sychrava jen ujištění, že se bude moci kdykoli vrátit zpět do Velké Británie, když si to bude přát, což mu velvyslanec v zásadě slíbil. Svůj požadavek Sychrava opakovaně zdůvodňoval tím, že svobodu pohybu potřebuje ze „studijních důvodů“, a nikoli snad proto, že by kalkuloval s možností znovu zůstat ve Velké Británii. Československé úřady s jeho požadavkem zřejmě souhlasily.⁷¹ Ze souvis-

ských úřadů v roce 1955, případně v letech následujících, pokusili k návratu do Československa přesvědčit další významné osobnosti demokratického exilu.

68 CAJTHAML, P: Akce NÁVRAT..., s. 98 n.

69 A ÚZSI, f. Legionář.

70 Záznamy z těchto schůzek zatím nejsou k dispozici.

71 V písemné podobě tento příslib výslovně dochován není, zmiňuje se však o něm Jiří Hájek ve své zprávě o setkání se Sychravou 28.10.1955 a dovolávají se jej různé materiály StB, které se vztahují k Sychravovu návratu do vlasti (např. zpráva č. 3 z 13.3.1956, uložená v A MV ČR ve svazku se signaturou 305-454-7). Příklad volného vycestování do zahraničí, který Sychravovi

lostí je zřejmé, že se Sychrava jak s Jiřím Hájkem, tak s dalšími československými diplomaty poměrně bez problémů domluvil, protože velvyslanectví vycházelo vstříc všem jeho požadavkům, dokonce i takovým, jako byla přeprava jeho knihovny a písemností do Československa.

Jen jedna Sychravova podmínka Hájkovi a československým úřadům vadila: odmítal učinit prohlášení, v němž by napadl československý demokratický exil, a nechtěl, aby s ním byla v Praze uspořádána tisková konference. Údajně by tím „poškodil svoji pověst nezávislého žurnalisty“. Ale při posledních schůzkách s velvyslancem, které se konaly 20. a 21. prosince 1955, prý byl „už daleko méně kategorický než při předchozím rozhovoru o té věci“. Jiří Hájek ve své novoroční zprávě vyslovil naději, že Sychrava „se i s tou myšlenkou po čase smíří a že se nakonec bude sám chtít projevovat, jak jsem na to upozorňoval v předchozích zprávách“.⁷² Těsně před odjezdem navštívil Sychrava svého syna, Lva Sychravu mladšího, který studoval na Univerzitě v Manchesteru. Ten později listu *Daily Mail* řekl: „Byl jsem otřesen, když mi otec řekl, že pojede nazpět. Hovořili jsme o tom tři hodiny, ale rozhodl se. Nemám dosud tušení, proč se chtěl vrátit. Pokud vím, nebyl na něho činěn žádný nátlak a jeho rozhodnutí bylo dobrovolné.“⁷³

Lev Sychrava odletěl do Československa 22. prosince 1955 speciálním letadlem, které směřovalo z Londýna do Prahy-Ruzyně. Českoslovenští diplomaté neskrývali své uspokojení. „Jeho návrat znamená pro nás mnoho,“ citoval *Daily Mail* slova jednoho z nich.⁷⁴ Oficiálně Sychravův přilet do Prahy oznámil už příštího dne Československý rozhlas a také denní tisk. Západní pozorovatelé konstatovali, že československé sdělovací prostředky nepřinesly „žádný komentář, žádné uvítání prvního významnějšího člověka, který se vrátil ze svobodného světa. Jen suchá zpráva.“⁷⁵ Sychrava sám prohlásil, že přijíždí proto, aby mohl vědecky studovat historii Mnichovské dohody z roku 1938.

Po svém přeletu do Prahy dostal Sychrava ubytování v hotelu Palace, kde měl k dispozici přepychové apartmá s ložnicí, pracovnou, předpokojem a hygienickým zázemím. Zde prožil několik týdnů včetně Vánoc, které strávil sám a – jak se svěřil

učinila československá ambasáda, potvrzuje i on sám v dopisech, které zasílal svému synovi a také Jaromíru Smutnému. Tomu 21.12.1955, v předvečer návratu do Československa, napsal: „Včera jsem Ti psal, že zatím nevím, kdy budu zase v Londýně. Ale doufám, že to nebude později než koncem března či v dubnu. Praha mne ujišťuje, že nebude překážeti mému studiu, k čemuž zájezdu toho bude potřebí, a já tomu věřím.“ (Viz *CUNY*, pozůstalost Jaromíra Smutného, dopis Lva Sychravu Jaromíru Smutnému z 21.12.1955.)

72 *A MV ČR*, 305-454-6, evidenční spis na Lva Sychravu, zpráva Jiřího Hájka „K Sychravovu návratu“ neuvedenému adresátovi z 1.1.1956.

73 *Tamtéž*, policejní překlad článku „Češi získávají nazpět Benešova člověka“ v deníku *Daily Mail* z 24.12.1955.

74 *Tamtéž*.

75 *Tamtéž*, přepis monitorovaného vysílání Hlasu Ameriky z 23.12.1955.

policistům – velmi smutně. Po celou dobu svého hotelového pobytu žil poměrně osaměle, bez návštěv, a mezi zřízenci měl pověst „mrzouta“ a nervózního člověka. Jak konstatují policejní materiály, vrátil se zcela bez prostředků a československé úřady se o něj musely ve všech směrech postarat. Hned po příletu dostal z prostředků Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR, částku jeden tisíc korun;⁷⁶ tuto „zálohu“ pak obdržel ještě několikrát.⁷⁷ Později mu byl z rozhodnutí Politického byra ÚV KSČ, fakticky nejvyššího mocenského orgánu v zemi, vyměřen starobní důchod ve výši 1 200 Kčs měsíčně, ačkoli jeho zákonný nárok činil pouhých 889 korun a 40 haléřů měsíčně.⁷⁸ Po celou dobu pobytu v hotelu mu československé úřady kromě ubytování platily také stravu. Měl-li před sebou větší cestu, zajistily mu osobní automobil. Podle archivních dokladů pro něj Výbor pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR, chystal z iniciativy Antonína Novotného jakousi studijní cestu po Československu, která jej měla přesvědčit o přednostech komunistického režimu: organizátoři mu chtěli ukázat Lipno, Slapy, Telč, snad Ostravu a nějaké úspěšné zemědělské družstvo.⁷⁹ Zda se cesta uskutečnila, se mi zjistit nepodařilo, ze souvislostí však spíše vyplývá, že nikoli. Když projevil přání i v Československu odebírat *Manchester Guardian*, dozvěděl se sice nejprve, že to nedovolují československé devizové předpisy,⁸⁰ avšak nakonec mu úřady přece jen vyhověly a Sychrava tak každý den dostával své oblíbené anglické noviny.⁸¹ Zanedlouho obdržel vlastní byt; 14. března 1956 se přestěhoval do garsoniéry v ulici Na Veselí, č.p. 784/20 v Praze na Pankráci. Když se naskytla možnost, aby mu do nového bytu připojili telefon, měl uhradit poplatek šest set korun. Neměl je však a se žádostí o půjčku se obrátil na Miroslava Klingera. Ale ten již údajně jeho finančních požadavků „měl dost“ a odmítl mu vyhovět, přestože Sychrava sliboval, že částku vrátí z nejbližšího důchodu. Nakonec – po zásahu Státní bezpečnosti – Sychrava telefon dostal, protože „tato příležitost, kdy bude zaváděn telefon do bytu Sychravy, by neměla být promeškána, a pomocí min[isterstva] spoju [je třeba] se snažiti techniku do jeho bytu zavéstí“.⁸²

Sychrava se do Československa vrátil s nemalým sebevědomím a s předsevzetím, že bude zasahovat do veřejného života. Měl v úmyslu setkat se s prezidentem re-

76 A MV ČR, 305-454-7, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

77 *Tamtéž*, hlášení poručíka StB Holana o schůzce Lva Sychravy s předsedou Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do ČSR Klingerem a jeho tajemníkem Valtrem.

78 NA, f. 1261/0/11, sv. 82, arch. jedn. 100, záznam ze schůzky Politického byra ÚV KSČ z 30.1.1956, bod 19 – Úprava důchodů dr. Lvu Sychravovi.

79 A MV ČR, 305-454-7, materiál nazvaný „Schůzka na Výboru pro navrátilce s dr. KLINGREM“.

80 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 126 (Šeba), datovaná 24.1.1956.

81 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 12 (Josef), datovaná 19.3.1957; srv. agenturní zpráva č. 362 (Mario), datovaná 26.2.1957.

82 *Tamtéž*, úřední záznam č. 10 z 23.3.1956.

publiky Antonínem Zápotockým, kterému „chtěl složit účty ze své činnosti v exilu a vyložit svá pozorování a názory“, a požádal prezidentskou kancelář o přijetí. Velmi jej překvapilo a dotklo se ho, když nedostal odpověď.⁸³ Stejně dopadly jeho snahy o přijetí u předsedy vlády Viliama Širokého a jeho náměstka Václava Kopeckého. Jedinými oficiálními činiteli komunistického režimu, kteří Sychravu přijali, byli pražský primátor Adolf Svoboda a ministr spojů za Československou stranu socialistickou Alois Neumann, s nimiž se ovšem znal z dob jejich společného věznění v koncentračním táboře Buchenwald.⁸⁴ Podle zpráv policejních informátorů byl „konsternován“, že nejvíce zájmu o něj v Praze projeví akreditovaní západní novináři, s nimiž však mluvit nechtěl.⁸⁵ Při různých příležitostech se nechal slyšet, že by byl ochoten v Československu vydávat „nezávislý deník“⁸⁶ či „týdeník kladné kritiky“, jak jej charakterizoval svým přátelům;⁸⁷ jindy zase prohlašoval, že „kdyby za ním přišel s[oudruh] Kopecký a nabídl mu, že může vytvořit stranu neb skupinu nezávislých socialistů, že by to okamžitě udělal“.⁸⁸ Také prý dával najevo, že se pokládá „za zvlášť povolného“, aby se stal pracovníkem Československého výboru obránců míru, za který by chtěl mluvit a jeho jménem vystupovat na mezinárodních fórech. V tomto duchu také jednal s jeho předsedou, evangelickým teologem Josefem Luklem Hromádkou.⁸⁹

Ministerstvo vnitra, které organizovalo Sychravův návrat, se jej snažilo maximálně vytežit a využít. Z dochovaných protokolů a hlášení o stycích s ním je zřejmé, že se k němu zaměstnanci ministerstva vnitra chovali korektně a nevyvíjeli na něj žádný nátlak. I když o to s pomocí Miroslava Klingera velmi usilovali, nepodařilo se jim Sychravu přimět k veřejnému vystoupení proti demokratickému exilu ani s ním uspořádat tiskovou konferenci, jak měli od samého začátku v úmyslu a jak to po nich výslovně požadoval první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný. Sychrava souhlasil pouze s rozhovorem pro odborářský deník *Práce*, s tím že odpoví na „otázky týkající se jen jeho osoby“.⁹⁰ Jeho výroky v něm byly velmi umírněné a jistě nenaplňovaly původní představy vedení KSČ ani StB. Z dochovaných záznamů je sice zřejmé, že Sychrava pracovníkům bezpečnosti poskytl mnohdy podrobné informace o různých představitelích demokratického exilu, s nimiž se v zahraničí

83 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

84 *Tamtéž*.

85 *Tamtéž*.

86 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční spis na Lva Sychravu, materiál nazvaný „Návrh plánu agent[urního] operativního rozpracování na osobu Sychrava Lev“. V této věci měla StB jasno: „Náplň tohoto časopisu je snadné si představit. V ČSR jsou již dávno zlikvidovány legendy o Masarykovi a Benešovi a nelze dovolit, aby je někdo křísil.“ (*Tamtéž*.)

87 *Tamtéž*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 342 (Redaktor), datovaná 5.5.1956.

88 *Tamtéž*, hlášení nadporučíka Ludvíka Hunčárka ze 4.9.1957.

89 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

90 *Tamtéž*, dopis náčelníka rozvědky ministru vnitra Rudolfovi Barákovi z 16.1.1956.

Zě správu denšního tisku je známá, že se 22. prosince po sedmi letech určil v Anglie do Československa dr. Leo Sychrava. Redakce Práce ho pozvala o rozhovor o některých historických okolnostech jeho návratu. Rozhovoru redaktora Práce Františka Němce s dr. Lvem Sychravou se zúčastnil také dr. Klinger, předseda Výboru pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátily do Československa.

„Z vlastního rozhodnutí a bez jakéhokoliv nátlaku.“ to jsou slova z dopisu, který nám dr. Sychrava v překladu předložil a který poslal před svým odjezdem z Anglie významnému spolkovému politikovi. V dopise mu děkuje za všechny činnosti, kterou kdy přispěl k upevnění všech vztahů pro trvalé porozumění Velké Británie se Sovětským svazem.

— „a tím i pro mír a bezpečnost své vlasti.“ praví se v dopise. Z vlastního rozhodnutí a bez jakéhokoliv nátlaku odjíždím do své vlasti, zdůrazňuje tu dr. Sychrava jako své svědectví, a to — jak je v dopise výslovně uvedeno — „proti každé spekulaci, která by mohla vzniknout mezi lidmi, kteří nevěří v mír.“

R tomu nám dr. Sychrava říká: „Já nebyl to počátek té besedy, spíše už její závěr. Ale ukázal plný obrat směru, který se vrátil. I proč se vrátil věřil v mír, přesto si ho, chce nro ně, opravovat.“

„Ohl není řeč, kterou by na Západě mluvili tak zvaní emigrantští promlčníci a doveďte si představitel že dr. Sych-

Rozhovor redaktora PRÁCE s dr. Lvem Sychravou

„Věřím v mír...“

lilas Ameriky v pohotovosti, jak v těch nejrůznějších varietech spustil. Dr. Sychrava unesen do Československa? Dr. Sychrava ve službách pražské vlády? Dr. Sychrava „vždycky divný člověk“, anebo „osamělá osobnost“, pokud se mu nenadávalo naplno a „zmožený alkoholem“, když Hlas Ameriky už nadával naplno. O některých letech sprostých dr. Sychrava ani nevěděli, sami jsme mu o nich řekli.

Usmívá se: „To je těch tisíc způsobů, kterými lidé jestého druhu věci vysvětlují — až na ten jeden: na ten přirozený způsob.“

Věru, že tomu rozumíme. Vždyť nám to při té naší besedě jasně řekl: „Jsem velmi rád, že jsem tady. Vždyť sem patřím! A jsem svými kořeny v této zemi! To se přece samo sebou rozumí!“

„Já“ je to pro nás pro všechny samozřejmé a přirozené. Jak je pravdivé i francouzské přísloví, které přitom připomněl dr. Klinger. Že se vlast nedá nosit na kramlíkách. Ale jak nepřirozené a patrné zvláště je to představa pro ty emigrantské promlčníky, které dr. Sychrava nazývá lidmi, kteří nevěří v mír.“

Není to jeho první rozhovora s novináři po návratu do Československa. Už na základě jednoho ho tu vyladil Reuters zpravodaj a sluší se Mcl. že celkom správně zaznamenali co mu di

chovských událostí. Zaznamenali i to, že dr. Sychrava byl v ústí. Lidmi i úřady velmi ochotně přijat, že se mu dostalo a dostává velmi účinné pomoci historiků a historických ústavů, velmi cenných knih i pramenů. V závěru této zprávy se pak říká, že důvody tedy „nejsou politické a není při tom třeba mluvit o politice.“

Ale to se ví — a v tom jsme byli všichni zajedno — jsou tak nepolitické, jak byl Mlchov nepolitický, jak je nepolitické každé politika, jak nepolitické jsou všechny důvody, pro které dr. Sychrava chce studovat mlchovskou dohodu, přesevědčen, že dokonale a plně osvětlí Mlchovu úkolu by mnoha lidem na Západě, jak je třeba jednat, aby pro budoucnost včas bylo čeleno každému mlchovství.

„Jsem přesvědčen, že každé přiblížení názorů o faktech minulosti upravuje cestu dorozumění mezi lidmi i národy pro přítomnost i do budoucnosti.“ říká dr. Sychrava „Nikdy spor, vedený opravdovou vůlí po zjištění pravdy, neuznává bytí mezi lidmi nepřátelství. Jde o to, abychom každý byl připraven sdělit svůj názor, když zjlstíme, že jsme se míjili.“

Tak tohle je ta „nepolitická politika“ Ostatně obrátíme to. „ovak, pane doktore, říkali emigrantští promlčníci na Západě vašemu studiu Mlchova“

tito mlchovaně ve všech barvách a odstínech. Češi chtěli zpět a odšli a když to nešlo, tak alespoň vyti a vily a z kterých do chvíli některý nám z nějakého toho svého plásku anebo z nějaké své schůzky před dvěma třemi lidmi dvě otázky vzkazovat, že „on ten Mlchov nebyl tak špatný“. Vůak jsme si při tom také připomněli, jak tam někde v západním Německu chodí Lodgmann s novým rádobý Mlchovem a ukazuje nějaký papír podepsaný Prechlaou se slovy: že „Čechoslováky už měl tady v té kapse“.

Rozprava pomalu končí.

„Jsem zklamán!“, říká dr. Sychrava: „Zdánil se i v tom, když četali, že tu budou zavřeni a někteří už patrně počítali, že mě prohlásí za mučedníka. Zklamali se také v tom, že na jejich pomluty, infamie a lži budu odpovídat stejným způsobem. Zrovna opakem: byl jsem doma přijat úřady i lidmi velmi ochotně a přátelsky a dostalo se mi všech možných k mé práci, o které pevně věřím, že je práci pro mír. A každá infamie, lež a pomluta, každé zaskočení proti pravdě, všechny katari trofání všelenné plány a každý nedozrálý smyslu pro realitu, to vše se nezbytně obrací proti svým původcům a tím dále tím více přivádějí sami sebe ad absurdum, odvrzení ze života do říše stínů.“

A dr. Sychrava končí:

„Je to zaslouhá a krásná snaha — umožňovat každému jednotlivci návrat do vlasti. Jsem jist, že nejsem sám a věm, že stále více a více pokračuje a bude pokračovat ten proces zrání, kte-

Ve svém jediném veřejném vystoupení po návratu do Československa si Leo Sychrava dával pozor, aby neřekl nic špatného o emigrantech, Státní bezpečnost ale stejně dokázala jeho slov zneužít (repro z deníku Práce, 22. ledna 1956)

stýkal, stejně jako o exilových organizacích, na jejichž činnosti se podílel. Podle mého názoru se však nejednalo o vědomé předávání informací, protože Sychrava tak činil mimoděk v rozhovorech s lidmi, o nichž asi ani netušil, že patří k tajné policii. Citace jeho výroků v agenturních zprávách ovšem prozrazují, že měl potřebu se o exilových činitelích vyjadřovat s despektem a často s jen těžko skrývaným posměchem či škodolibostí, například když mluvil o jejich existenčních problémech. Sychrava rovněž úředníkům ministerstva vnitra radil, jak upravit jejich list *Hlas domova*, aby působil důvěryhodně na exulanty.⁹¹

Československé úřady samozřejmě Sychravova návratu využily propagandisticky. Tisk demokratických zemí Československo kritizoval za porušování lidských práv, které se mimo jiné projevovalo internováním a vězněním významných osobností veřejného života, jež stály vůči komunistickému režimu nějakým způsobem v opozici. Patřil mezi ně například bývalý předseda sociální demokracie Bohumil Laušman, kterého československá rozvědka v roce 1953 unesla z Rakouska a od té doby držela ve vězení. Když se dopisovatel nizozemského sociálnědemokratického listu *Het Vrije Volk* Richard Jokel v roce 1956 zajímal o osud významných československých sociálních demokratů, poslaly ho komunistické úřady právě za Sychravou, aby na jeho případu demonstrovaly, jak dobře se těmto lidem žije.⁹² Dalším západ-

91 Tamtéž, Záznam o schůzce s Legionářem dne 13.1.1956.

92 Tamtéž, materiál nazvaný „Dr. Lev Sychrava“, datovaný 14.9.1956.

ním novinářem, který se Sychravou navázal kontakt hned po přeletu do Prahy, byl britský žurnalista Farquhar, korespondent agentury Reuters. Státní bezpečnost jej posuzovala jako žurnalistu „pokrokovějšího“, než byli ostatní západní dopisovatelé: „Jeho články o přípravách I. celostátní spartakiády a jejím průběhu byly pravdivější oproti jiným západním žurnalistům, neboť jako jeden z mála vyzdvihoval organizační zajištění a masovost I. celostátní spartakiády jako dosud nevídané.“⁹³ Farquhar si dokázal získat Sychravovu důvěru, sešli se spolu ještě několikrát, a jemu si také Sychrava postěžoval, že komunistické orgány překroutily jeho výroky v besedě, kterou uspořádal pro deník *Práce*.

Komunistické orgány Sychravovu vstřícnost a upřímnost neoplácely stejnou mincí a dělaly mu problémy: vzdor slibům, že může kdykoli vycestovat zpět na Západ, mu odebraly cestovní pas, s odůvodněním, že je platný jen do 31. prosince 1955.⁹⁴ Besedu s redaktorem deníku *Práce* nechaly přeložit do angličtiny a publikovaly ji v zahraničí. V anglické verzi však vsunuly Sychravovi do úst slova, která ve skutečnosti neřekl.⁹⁵ Velvyslanec Jiří Hájek při jednáních o návratu Sychravovi slíbil, že dostane zpět svou vilku v Praze, svůj nábytek, obrazy, knihovnu a spisy. Když však Sychrava o vilce jednal s pražským primátorem, dozvěděl se, že je to vyloučeno, neboť ji už obývají jiní nájemníci, pro něž by bylo velmi obtížné sehnat náhradní ubytování.⁹⁶ Když se ucházel o navrácení svých knih a obrazů, dopadl stejně.⁹⁷ Nakonec žil ve velmi skrovných poměrech: agenturní hlášení uvádějí, že „jeho byt je skutečně velmi prostě zařízený. Má tam starodávnou plechovou postel, spíš dětskou než pro dospělého. Jeden malý kulatý stůl se dvěma židlemi, malý starodávný psací stůl a regál na knihy.“⁹⁸ A navíc to všechno podle jeho vyjádření nepatřilo jemu, ale jednalo se o zápůjčky od různých přátel. Neměl ani slušné oblečení, na jehož zakoupení se mu údajně nedostávalo peněz. Denně chodil v jediném obleku, který mu z Anglie poslal syn a na němž prý sledoval, jak hubne. Podle policejních hlášení to přijímal s klidem, vadilo mu však velice, že neměl dost prostředků, aby si mohl kupovat knihy, které měl rád, stejně jako ty, které potřeboval ke své práci.

Sychrava měl oprávněný pocit, že starobní důchod, který mu byl vyměřen, je nedostačující. Zajímal se proto o možnost vstupu do Svazu protifašistických bojov-

93 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 48 (Kolář), datovaná 10.1.1956.

94 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

95 Použily přitom výrazu „zrádcovští představitelé emigrace“, který Sychrava nevypravil. Veřejně se této manipulaci sice nebránil, v soukromí ale ujišťoval jak československé občany (viz *tamtéž*, agenturní zpráva č. 32 (Maxim), datovaná 25.3.1956), tak zahraniční novináře (např. zmíněného Farquhara – viz *National Archives*, Londýn (dále jen NA-L), Foreign Office (FO) 371, 1222206), že „česká verze je autentická“. Ta takové hanlivé výrazy neobsahuje.

96 *A MV ČR*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

97 *Tamtéž*, Záznam o schůzce s Legionářem dne 11.1.1956; agenturní zpráva č. 41 (Maxim), datovaná 9.4.1956.

98 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 42 (Josef), datovaná 5.9.1957.

níků, s tím že by si přivydělával psaním do jeho časopisů; nebylo mu to však povoleno⁹⁹ a neuspěl, ani když nabízel redakci *Lidové demokracie* své úvodníky.¹⁰⁰ Stejně dopadl, když se zajímal o možnost získat členství ve Svazu československých novinářů.¹⁰¹ Když chtěl navštívit paní Hanu Benešovou, vdovu po bývalém prezidentovi a muži, kterého pokládal za svého přítele, poslali jí pracovníci Státní bezpečnosti anonymní dopis, v němž Sychravu dehonestovali jako člověka, který v exilu dobrovolně spolupracoval s komunistickou rozvědkou a vědomě škodil demokratické opozici.¹⁰² Sychrava se upnul na svou knihu o Mnichově. Policie však sledovala jeho práci s velkou pozorností a byla odhodlána zabránit jejímu publikování za každou cenu: „U Sychravy jsou zvláště nebezpečné jeho názory, které by v případě jejich zveřejnění mohly vést k rozleptávání morálně-politické jednoty našeho lidu. V případě, že by Sychrava chtěl dát své dílo na veřejnost, ihned tomu zamezit,“ stojí v materiálu nazvaném „Návrh plánu agent[urního] operativního rozpracování na osobu Sychrava Lev“.¹⁰³

Sychravův návrat skutečně československý demokratický exil těžce zasáhl. Ale jak tajná policie s uspokojením konstatovala, ještě více demoralizoval domácí odporce komunistického režimu, které označovala jako „bývalé lidi“.¹⁰⁴ Ti se rozdělili do dvou skupin: Jedni se domnívali, že se Sychrava nechal naverbovat komunistickou tajnou policií a dal se do jejích služeb. Jiní naopak rozhodně vylučovali, „že by Sychrava byl schopen vyložené charakterové podlosti“,¹⁰⁵ a soudili, že jde o pouhý projev jeho naivity a o politickou chybu, jichž se prý Sychrava ovšem dopouštěl po celý svůj život. Avšak na stanovisku, že se do vlasti neměl vracet, se shodovali všichni. Bývalý šéfredaktor *Národního osvobození* byl od počátku pod soustavným dohledem Státní bezpečnosti, která na něj založila zvláštní svazek a přidělila mu krycí jméno „Legionář“. Sychrava takřka okamžitě po svém návratu začal navštěvovat staré přátele a spolupracovníky, avšak Státní bezpečnost měla o většině schůzek detailní informace. O mnohých podrobně referovali někteří ze Sychravových bývalých kolegů a známých, nyní spolupracující s tajnou policií (jeden z nich

99 *Tamtéž*, zpráva o návštěvě Lva Sychravy v Novinářském studijním ústavu a ve Svazu československých novinářů 27.12.1955, datovaná 30.12.1955.

100 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 10 (Ředitel), datovaná 23.5.1956.

101 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

102 *Tamtéž*, materiál označený „Návrh dopisu pro Hanu Benešovou“ z 13.1.1956 (viz příloha č. 3 k této studii).

103 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, Návrh plánu agent[urního] operativního rozpracování na osobu Sychrava Lev.

104 *Tamtéž*, 305-454-7, dopis náčelníka 1. správy ministerstva vnitra náčelníkovi 3. správy téhož ministerstva ze 3.3.1956.

105 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, zpráva agenta „Redaktora“ po návštěvě u Josefa Davida z 26.1.1956.

se skrýval pod pseudonymem „Redaktor“, jiný pod krycím jménem „Josef“), další informace podávali jiní agenti, jimiž Státní bezpečnost prostředím „bývalých lidí“ doslova prošpikovala.

Jedna z prvních Sychravových cest (27. prosince 1955) směřovala do Novinářského studijního ústavu a do ústředí Svazu československých novinářů. Setkal se tam s některými spolupracovníky z let poválečných, případně ještě starších, a vedl s nimi dlouhou debatu o současné politické situaci a o exilu.¹⁰⁶ I když to na sobě okamžitě nedal znát, později se svěřil, že jím otrásl, když „tam byl přijímán, a to od členů své bývalé redakce, s takovými rozpaky, že mu odpadla chuť se tam stát nežádoucím a vůbec dbát o styky s takovými kolegy z povolání“.¹⁰⁷ Jedním z prvních, koho Sychrava navštívil v soukromí, byl historik Jaroslav Werstadt; ten se netajil údivem nad naivitou, s níž se Sychrava domníval, že komunisté budou mít zájem na jeho rozepsané knize o Mnichovu. Werstadt jej přesvědčoval, že „by nejvyšší potřebovali, aby jim svým jménem firmoval nějakou agitku, v níž by strhal Západ, až by z něho cucky lítaly“. Sychrava sice zdůrazňoval, že ve Werstadtovi vidí svého učitele, avšak jeho pesimistické hodnocení své budoucnosti nepřijal. Nakonec se – podle agenturní zprávy – „rozešli v dobrém“, zejména asi proto, že Werstadt byl „zvědav, s čím Sychrava přijde později“.¹⁰⁸ Dalším historikem, kterého Sychrava navštívil, byl Jan Slavík; s tím se však domluvit nedokázal. Slavík s ním měl konflikty ještě před únorem 1948, kdy mu vyčítal přílišnou vstřícnost vůči komunistům a nepřípustnou ochotu s nimi spolupracovat. Své prý mu řekl již v roce 1947, kdy Sychravu „vymazal z čestných lidí“;¹⁰⁹ nyní mu všechno pěkně zopakoval od plíc a pořádně vytmavil.

106 *Tamtéž*, 305-454-7, zpráva agenta „Redaktora“ o návštěvě Lva Sychravu v Novinářském studijním ústavu a ve Svazu československých novinářů z 30.12.1955.

107 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 409, datovaná 14.11.1956.

108 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, zpráva agenta „Redaktora“ z návštěvy u Josefa Davida, bývalého předsedy Národního shromáždění, datovaná 26.1.1956.

109 *Tamtéž*. Autor této zprávy se od Josefa Davida údajně dozvěděl, že „na podzim 1947, kdy hlavně Václav Kopecký hauzíroval důvěrně s plánem, aby ve snaze KSČ při připravovaných volbách získala přes 50% hlasů, (sic) kandidovala na své listině i stoupence jiných stran, nespokojené s pravicovou politikou svého vedení, a významné bezpartijní lidi. Že tehdy bylo vedeno důvěrně jednání též se Lvem, aby šel s sebou, a bylo mu nabídnuto, že pak se stane ministrem sociální péče. Sychrava že předběžně souhlasil, že až to nastane, že půjde s sebou. Když se to Slavík dozvěděl, letěl za Sychravou, zastihl ho v redakci a zahrál mu tam tak, že z toho křiku se redaktoři v sousedních místnostech domnívali, že mu přišel něco udělat. Bylo to koncem listopadu – počátkem prosince 1947. Sychrava že Slavíkovi své jednání s KSČ nepopřel, Slavík si odplivl a Sychrava byl u něho hotov.“ Ve zprávě se k tomu dále uvádělo, že „David neví, na čem je pravda, nechce věřit, že by si to Slavík vymyslel, ale nechce také věřit, že ještě za života Edvarda Beneše, když vnitropoliticky Lev nejpevněji držel Benešovu koncepci jen politické Národní fronty, že by takhle jednal člověk, který nikdy nebyl členem politické strany, netoužil po poslanectví, a proto by mu asi neučarovalo ani ministerské křeslo“.

Přátelsky Sychravu naopak přijal jeho bývalý kolega z redakce *Národního osvobození* Václav Cháb, který ovšem sám měl mezi svými vrstevníky pověst „zbolševizovaného legionáře“ a který i za komunistického režimu pracoval jako redaktor ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze. Ten jej podrobně zasvětil do situace v Československu: „Realisticky střízlivě rozebral vývoj za sedm let u nás doma. Světla – stíny, klady a nedostatky, omyly a chyby i přednosti KSČ,“ líčil agent „Redaktor“ ve svém hlášení Státní bezpečnosti jejich rozhovor. Ale i Cháb, který se choval jako skutečný Sychravův přítel, nad jeho návratem vyjádřil pochybnosti a řekl mu, „že mu prorokuje možnost, že se může dožít konce svého života zapomenutý ve skromném pokojíku, obklopený knihami a existující ze své novinářské penze, která je mu tou nejpevnější existenční jistotou po zbytek života“. ¹¹⁰ Obdobně chmurně se o Sychravově budoucnosti vyslovil Josef David, bývalý předseda Ústavodárného národního shromáždění, jehož Sychrava pokládal za svého přítele. Oba se náhodou potkali v pražské tramvaji ještě dříve, než se Sychrava stačil k Davidovi ohlásit na návštěvu. David – podle agenturní zprávy StB – „řeč nerozprávěl, nejevil ze setkání radost“ a na Sychravův dotaz, jak se má, odpověděl: „Mám se špatně a ty se také budeš mít špatně, asi divně skončíš!“ A vystoupil z tramvaje, přestože ještě zdaleka nebyl u cíle své cesty. Sychrava prý zůstal jako opařen. ¹¹¹

Nelze se divit, že Sychravu jeho bývalí přátelé a spolupracovníci, které komunistický režim zbavil postavení, jehož se během života domohli, existenčně je postihl a tvrdě poškodil ve všech ohledech, přijímali s despektem a nedůvěrou. Nebyl to jen podezřelý způsob jeho návratu do vlasti, co se jim nelíbilo, ale také jeho politické názory, které Sychrava šířil všude, kam přišel. Dával najevo silný anti-amerikanismus, podle policejních zpráv „ukazoval Ameriku ve světle, které není nikomu sympatické, líčil, jak Američané se hrubě a drze chovají v Anglii, Německu, a zvláště Francii, kde roste silný odpor proti nim,“ popravu manželů Rosenbergových označoval za justiční vraždu, o americkém generálovi Douglasu McArthurovi, který velel americkým vojskům v korejské válce, hovořil jako o člověku, který se podílel na „fašizaci Ameriky“. ¹¹² Velmi ostře se stavěl proti západním rozhlasovým stanicím vysílajícím do Československa a obviňoval je, že „vědomě lžou“. ¹¹³ Na demokratickém exilu na Západě nenacházel jedinou pozitivní stránku, ¹¹⁴ a naopak o komunistickém zřízení v Československu se vyjadřoval s velkou dávkou pochopení a nadějí.

110 *Tamtéž*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 315 (Redaktor), datovaná 2.2.1956.

111 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 331 (Redaktor), datovaná 28.3.1956.

112 *Tamtéž*, výpis z agenturní zprávy č. 50 (Pištec), datované 30.12.1955.

113 *Tamtéž*, nečíslovaná agenturní zpráva (Josef) datovaná 26.7.1957.

114 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, zpráva agenta „Redaktora“ z návštěvy u Josefa Davida, datovaná 26.1.1956.

Sychrava se nechal slyšet, „že nechápe, jak lidé, jichž si vážil, jako David, dr. Kozák,¹¹⁵ Werstadt a jiní i přes své stáří mohou žít tak odtrženě a všechno, co komunisté dělají, vidět jen z té nejčernější stránky, vyzdvihoval jen chyby“.¹¹⁶ Znovu opakoval, že po odstranění Rudolfa Slánského začaly v komunistickém Československu změny k „demokratickému socialismu“, a vývoj po dvacátém sjezdu sovětských komunistů jej v tomto názoru ještě utvrdil. Nekriticky zdůrazňoval, že „je stále pevněji přesvědčen, že se zrychluje u nás vývoj k tomu, aby přerůstal v radikálně socialistickou pokrokovou demokracii, postupně a stále více oproštěnou od dogmatické aplikace nevhodně přenášených sovětských vzorů“.¹¹⁷ Netajil se sice tím, že se mu nelíbí „přílišný formalismus veřejného života, aparátnictví a byrokratismus – ale své kladné stanovisko k režimu proto nezměnil a nezmění“, řekl dokonce podle „Redaktora“ 31. ledna 1957.¹¹⁸ Sychrava tvrdil, že je čas, aby lidé začali „opatrně, ale s dávkou odvahy“ zvedat hlavy; avšak – jak zdůrazňoval – měli by tak činit „v pozitivním smyslu, aby stávající režim byl konsolidován a touto konsolidací důvěry mezi lidem a vedením státu aby byly posléze získány předpoklady i pro uvolnění mezinárodních vztahů“.¹¹⁹ Je prý nutno „vycházet z pozitivních věcí, které režim hlásá“, a ukazovat, v čem se jeho slova a činy rozcházejí.¹²⁰ Zdůrazňoval, že lidé mají projevovat osobní občanskou odpovědnost a odvalu a dožadovat se práv, která jim zaručovala československá ústava a platné zákony. Při návštěvách svých známých prohlašoval, že KSČ „bude muset povolit poctivým socialistům veřejnou kritiku svých ustanovení. Tím přece rychleji se přijde na případné chyby a výstavba socialismu v naší zemi se urychlí. Není přece každý nepřitelem lidu, kdo došel k jiným závěrům než ÚV.“¹²¹

Přes své výhrady ke komunistické politice se s ní Lev Sychrava v hlavních rysech ztotožňoval. Potvrdil to i jeho syn Lev Sychrava mladší v deníku *Manchester Guardian*, kam na Štědrý den roku 1955 v reakci na otcův návrat napsal:

„Politické přesvědčení dr. Sychravy není žádným tajemstvím. Je mimo jiné názoru:

- a) že návrat k předmnichovské republice je nežádoucí a vzhledem k Mnichovu a k vývoji situace od té doby nemožný;
- b) že je omyl vysvětlovat zvrat v únoru 1948 jako jednostrannou agresi či akci komunistů či Sovětského svazu;

115 Míněn protestantský filozof Jan Blahoslav Kozák.

116 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 442 (Redaktor), datovaná 31.1.1957.

117 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 342 (Redaktor), datovaná 5.5.1956.

118 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 442 (Redaktor), datovaná 31.1.1957.

119 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 32 (Maxim), datovaná 25.3.1956.

120 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 67 (Maxim), datovaná 31.7.1956.

121 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 36 (Josef), datovaná 29.6.1957.

- c) že je neodpovědné a nerealistické spoléhat či připravovat násilné osvobození Československa či revoluční zvrát uvnitř;
- d) že čs. režim od r. 1948 v některých i podstatných věcech chyboval a chybuje.¹²²

Ve srovnání se Sychravovým netajeným antiamerikanismem jeho bývalé spolupracovníky a přátele zarážel pozitivní vztah k Sovětskému svazu, dávaný až demonstrativně najevo. „Je povážlivé, že chladne poměr k Sovětskému svazu,“ nechal se slyšet. „Je to důsledek neuvážené propagandy, přehánění. Není poměr k Sovětskému svazu takový citový, slovanský. Sám jsem pro britsko-sovětské dorozumění a spolupráci. Sovětský svaz je zárukou naší bezpečnosti.“¹²³ Obdobná prohlášení opakoval zejména tehdy, když hovořil o Německu a o odsunu sudetských Němců.

Nelze se divit, že kromě Sychravových přátel a bývalých spolupracovníků se stýkům s ním vyhýbali také bývalí legionáři; policejní zprávy hovoří přímo o „bojkotu“ z jejich strany.¹²⁴ Když v létě 1957 u příležitosti čtyřicátého výročí bitvy u Zborova chystali soukromou oslavu této historické události, nemohli se shodnout na osobě, která by měla proslovit přednášku, v níž by bitvu připomněla a její význam zhodnotila. Kdosi z přítomných navrhl, že by to mohl udělat Sychrava. Návrh byl okamžitě zamítnut s odůvodněním, že legionářské „vrchy“ Sychravu pokládají za zrádce legionářů, který „bez obtíží odejel za hranice a bez obtíží se odtud zase vrátil“. Sychrava skutečně na tuto akci nebyl vůbec pozván.¹²⁵

Charakteristická v tomto ohledu je poznámka jeho syna v dopisu adresovaném Jaromíru Smutnému: „Jak mi sám řekl, zde (tj. v exilu – pozn. autora) nemohl dělat nic moc užitečného, mimo hájení komunistů. Tam (tj. v Československu – pozn. autora) bude pro změnu hájit demokraty. Co si o nich (tj. komunistech a jejich domácích spojencích – pozn. autora) myslí, o jejich stranách, jim také zde otevřeně řekl, též vyslanci, co si myslí o jeho článkách v *Nové myslí*. O režimu iluze nemá, a též není možno mít iluze o tom, že by je nějakým způsobem ‘obrátil na pravou víru’. Ale už to, že tam bude sedět a do jisté míry jistě též s nima (!) mluvit, nemůže být bez vlivu.“¹²⁶ Avšak úvahy Sychravova syna se ukázaly jako zcela mylné. Názory, které jeho otec v Praze hlásal, neměly na „kultivaci“ vládnoucího režimu nejmenší vliv; naopak Sychravu odcizily většině těch, kteří mu byli kdysi blízcí. Nakonec se situace vyhroutil natolik, že Lev Sychrava se – až na výjimky – se svými bývalými

122 Citováno podle: Sychravova cesta do Prahy. In: *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 8, č. 2 (13.1.1956), s. 3.

123 A MV ČR, 305-454-7, Záznam o schůzce s Legionářem konané dne 28.1.1956.

124 *Tamtéž*, nečíslovaná agenturní zpráva (Ředitel) datovaná 7.8.1957.

125 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 24 (Josef), datovaná 28.5.1957.

126 CUNY, pozůstalost Jaromíra Smutného, dopis Lva Sychravu juniora Jaromíru Smutnému ze 6.1.1956.

přáteli, spolupracovníky a legionáři nestýkal a snažil se vytvořit si okruh nových známých. Napomohla mu v tom okolnost, že v něm zajímavou osobnost, jež může rozšířit jejich vědomosti, spatřovali příslušníci mladší generace, kteří nepatřili ke komunistickému establishmentu. Dosud jej znali pouze podle jména a vyvinuli jisté úsilí, aby se s ním mohli setkat osobně a aby s ním mohli diskutovat o otázkách, které je zajímaly. Byla to především Marie Šimsová, vdova po redaktorovi *Křesťanské revue* a tajemníkovi organizace YMCA Jaroslavu Šimsovi, její syn Jan Šimsa, vikář evangelického československého sboru v Praze na Vinohradech, jejich přítel, student Filozofické fakulty Karlovy univerzity a budoucí historik Bedřich Löwenstein i někteří další. Podařilo se jim se Sychravou navázat kontakt, přesvědčit ho o nezákladnosti svých úmyslů, navzájem se navštěvovali a podle hlášení agenta Státní bezpečnosti k němu „velmi přilnuli“.¹²⁷ Sychravovou důvěrníci a nezištnou pomocnicí se stala profesorka Ludmila Sobotová, vdova po odborovém přednostovi Kanceláře prezidenta republiky dr. Sobotovi, která s ním „pravidelněji“ chodila na nedělní obědy do vinárny Obecního domu v Praze. Policejní agent „Redaktor“ ji charakterizoval jako „zažranou vyznavačku demokracie západního typu“, která byla „velkou přítelkyní Milady Horákové“.¹²⁸

Jinak prý Sychrava trpěl osamoceností, a o to více se soustředil na svou práci o mnichovské krizi. Často o ní hovořil s Jindřichem Veselým,¹²⁹ bývalým spoluvězněm z Buchenwaldu, který byl v letech 1948 až 1950 velitelem Státní bezpečnosti a který se po odvolání z policejní funkce stal ředitelem Ústavu dějin KSČ. Ten se s ním nyní přátelil – těžko říci, zda z profesionálních důvodů či opravdu z citového pohnutí – a také mu zprostředkoval kontakt a spolupráci s pracovníky Historického ústavu Československé akademie věd. Sychrava mohl tamním badatelům nabídnout své znalosti materiálů ze západních archivů, především britských, a také znalosti západní historické literatury, kterou měl za svého pobytu ve Velké Británii k dispozici. Svě vědomosti doplňoval o poznatky, které získával studiem materiálů v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČSR; režim skutečně splnil slib, který mu dal, a umožnil mu přístup do těchto fondů.¹³⁰ Sychrava tam podle svých slov trávil mnoho času a dělal si podrobné výpisky, které chtěl využít při psaní své knihy.

Podle agenturních hlášení Státní bezpečnosti se Sychrava účastnil „porad“, které se v Historickém ústavu ČSAV k problematice Mnichova konaly.¹³¹ O své práci mluvil nadšeně a s velkým zaujetím, pokládal ji za svou „poslední vlasteneckou úlohu“,¹³² přesto však prý přiznával, že úkol, který si vytyčil, se mu zdá těžší, než si

127 A MV ČR, 305-454-7, agenturní zpráva č. 400 (Maxim), datovaná 16.8.1956.

128 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 443 (Redaktor), datovaná 11.2.1957.

129 *Tamtéž*, úřední záznam č. 3, datovaný 5.1.1956.

130 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 67 (Maxim), datovaná 31.7.1956.

131 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 362 (Mario), datovaná 26.2.1957.

132 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 8 (Josef), datovaná 5.3.1957.

původně myslel.¹³³ Svou roli tu nepochybně hrála skutečnost, že Sychrava – vzděláním právník a povoláním novinář a publicista – nebyl schopen odborně diskutovat a polemizovat s profesionálními historiky, kteří se snažili jeho názory vyvracet i ze „světonázorových“ pozic.

Výsledky své práce vložil Sychrava v dubnu 1956 do brožury, kterou pracovníci oficiálních historických pracovišť měli dostat k dispozici a o níž měli společně diskutovat.¹³⁴ Jaroslav Werstadt v této souvislosti vyprávěl, „že na diskusi s mladými komunistickými historiky, jíž byl přítomen ... (byl tam oficiálně pozván), Sychrava byl žalostně v rozpacích, když proti jeho názorům se vyslovili ... různí lidé, mj. také ředitel Ústavu dějin KSČ Jindřich Veselý, a když se ukázalo, že všichni účastníci nedostali ani výtisk studie Sychravovy, protože kdosi zakázal, že nesmí být rozmnožována v mnoha výtiscích“. Policejní informátor si neodpustil své hlášení doplnit poznámkou, že „Werstadt, který je známý požívačnick, se přitom skoro škodolibě ušklíbl (to je jeho velmi nepříjemná vlastnost)“.¹³⁵ Na základě těchto zkušeností prý Sychrava rezignoval na úmysl zpracovat nějakou komplexní „historii Mnichova“, ale ztotožnil se s plánem Historického ústavu ČSAV vydat edici dokumentů k mnichovským událostem, stal se prý členem redakčního kolektivu a na pracích se podílel mimo jiné překládáním zahraničních materiálů.¹³⁶ Publikace měla vyjít ke dvacátému výročí Mnichova v roce 1958 a Sychrava se na ni velice těšil. Nedočkal se jí však. Jednak proto, že se tohoto kulatého jubilea nedožil, jednak proto, že Historický ústav z nějakého důvodu žádnou takovou edici nevydal.

K lidem, které Lev Sychrava po svém návratu oslovil, patří profesor Robert Kvaček, v roce 1956 mladý asistent na katedře československých dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Bývalý exulant jej požádal o pomoc při zpracování náročného tématu, které si zvolil. Znal Kvačkovu práci o Runcimanově misi v Československu a požádal ho o konzultaci. Časem se oba muži sblížili, a když Sychrava poznal Kvačkovy politické názory a dospěl k závěru, že mu může důvěřovat, půjčil mu své rukopisy k posouzení.¹³⁷ Díky tomu víme, že Lev Sychrava během svého pobytu v Československu zpracoval nejméně dvě studie: jednu věnoval takzvanému vynucenému ultimátu francouzského a britského vyslance prezidentu Benešovi, druhou francouzsko-britskému ultimátu z 19. září 1938. Obě koncipoval jako část zamýšlené větší práce, obě pojal jako obhajobu prezidenta Beneše. Profesor Kvaček se mu podle svých slov tehdy snažil naznačit, že jeho argumentace

133 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 9 (Zlínský), datovaná 4.5.1957.

134 *CUNY*, pozůstalost Jaromíra Smutného, dopis Lva Sychravy juniora Jaromíru Smutnému z 15.1.1957.

135 *A MV ČR*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 565, datovaná 10.6.1957.

136 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 12 (Josef), datovaná 19.3.1957.

137 Osobní svědectví Roberta Kvačka autorovi ze 16.10.2007.

není zcela vědecká, zároveň však dodává, že si není jist autorovou ochotou jeho připomínky akceptovat.¹³⁸

V roce 1958 – tedy již po Sychravově smrti – edice dokumentů k mnichovské problematice skutečně vyšla. Nevydal ji však Historický ústav ČSAV, nýbrž Státní nakladatelství politické literatury v Praze pod názvem *Mnichov v dokumentech*.¹³⁹ K vydání ji připravil Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii za redakce Vladimíra Sojáka. Přestože jméno Lva Sychravy není v knize uvedeno, aktivně se podílel na její přípravě. „Zpracoval jsem pro tu publikaci jmenný rejstřík,“ vzpomíná profesor Kvaček, „a s doktorem Sychravou jsem se v redakci několikrát setkal nad společnou prací. Překládal zahraniční dokumenty a pomáhal je redigovat.“¹⁴⁰ Jelikož dvousvazková kniha vyšla až po Sychravově smrti, nemohl se domáhat, aby v ní jeho jméno bylo po právu uvedeno; těžko říci, zda chybí proto, že bylo politicky nevhodné, anebo proto, že si hlavní redaktor Soják chtěl výsledky jeho práce přivlastnit. V každém případě i tato aktivita Lva Sychravy, již zdůvodňoval svůj návrat do vlasti na prvním místě, skončila neúspěšně.

Pozdvižení v exilu

Rozhodnutí Lva Sychravy vrátit se zpět do Československa překvapilo jak oficiální místa na Západě, tak československý demokratický exil. Přece jen šlo o naprosto ojedinělý případ; většinou se lidé snažili uniknout ze země s komunistickým režimem, často velmi dobrodružným způsobem. Úřady ve Velké Británii, na jejímž území žil, však vzaly informaci o jeho přiletu do Prahy prostě na vědomí. Nechaly si přeložit českou verzi článku o Sychravově besedě v deníku *Práce* a zjistily, že československé úřady jeho slova překroutily, tak aby jich mohly zneužít k útokům na československý exil. Britové se přitom opírali také o sdělení, které Sychrava učinil britskému novináři Farquharovi. Sychravův návrat chápali jako jeho privátní záležitost a s jistým údivem konstatovali, že „exilové skupiny zvládají tuto záležitost, jemně řečeno, beze stopy taktu a naprosto nepatřičně“.¹⁴¹ Britské úřady přesto sledovaly navrátilcovy osudy dál. V červnu 1956 oznámily své ambasádě v Praze, že

138 Tamtéž. Kvaček vzpomíná, že se v roce 1969 pokoušel část Sychravových rukopisů publikovat na stránkách *Československého časopisu historického*, avšak bez úspěchu. Kam se poté Sychravovy studie poděly, neví.

139 SOJÁK, Vladimír a kol. (ed.): *Mnichov v dokumentech*, sv. 1 a 2. Praha, SNPL 1958. První svazek měl podtitul *Zrada západních mocností na Československu*, druhý svazek nesl podtitul *Zrada západních mocností na československém lidu*. Krom toho v roce 1958 stejné nakladatelství vydalo sborník *Nové dokumenty k historii Mnichova*, který sestavila československo-sovětská redakční rada, rovněž za účasti Vladimíra Sojáka.

140 Osobní svědectví Roberta Kvačka ze 16.10.2007.

141 NA-L, FO 371, 122206, dopis britského velvyslanectví v Praze ministerstvu zahraničí v Londýně z 25.1.1956.

obdržely zprávu o Sychravově onemocnění; v té době skutečně ležel v nemocnici se zápallem plic. Jelikož britské ministerstvo zahraničních věcí postrádalo aktuální zprávy o jeho osudu, žádalo po ambasádě, aby Farquhar „tuto záležitost sledoval“. A i když Sychrava nebyl britským občanem, projevilo ministerstvo zájem, zda by se z Prahy „nyní dostal ven, kdyby si to přál“.¹⁴² Když se Farquharovi nepodařilo se Sychravou setkat, využilo velvyslanectví návštěvy britského postgraduálního studenta W. W. Wallace, který přijel do Prahy, aby se věnoval stejnému tématu jako Sychrava – tedy studiu archivních dokumentů vztahujících se k mnichovské krizi. Ambasáda rozhořčeně konstatovala, že i když československé velvyslanectví v Londýně Wallaceovi slíbilo, že dostane k dispozici všechny materiály, které bude chtít, musel se až doposud spokojit pouze s dobovým tiskem. Nicméně se Sychravou se tento muž několikrát setkal bez jakýchkoli obtíží a velvyslanectví sdělil, že „Sychrava mu připadal vcelku v pořádku a nezdálo se, že by musel čelit nějakým omezením svého pohybu. Dosud se nám nepodařilo zjistit, zda je spokojen s tím, jak s ním zde jednájí,“ dodávali úředníci velvyslanectví.¹⁴³ Sychravovo nové, mnohem vážnější onemocnění na jaře 1957 a jeho hospitalizace zájem britských úřadů o další jeho osudy výrazně snížily.

Československý exil Sychravův návrat do vlasti tak věcně nepřijal. Různé organizace – zejména Československá obec legionářská v exilu – noviny a časopisy a také jednotlivci na něj začali velmi ostře útočit a obviňovat ho ze zrady.¹⁴⁴ Padla nařčení, že byl agentem komunistické rozvědky a Státní bezpečnosti, že byl alkoholikem, který své chování nedokázal kontrolovat, že se nechal koupit za velký finanční obnos a podobně. Sychrava promýšlel, jakým způsobem by se měl podobným obviněním bránit; nakonec dospěl k závěru, že je bude ignorovat a ona ustanou sama od sebe.¹⁴⁵

Nejbližší Sychravovi spolupracovníci v zahraničí se jeho návrat snažili přijmout s chladnou hlavou a chtěli jej pochopit. Nešlo to však ani jim. Bývalý národněsocialistický ministr Jaroslav Stránský¹⁴⁶ napsal do časopisu *Čechoslovák v zahraničí*,

142 *Tamtéž*, dopis britského ministerstva zahraničí svému velvyslanectví v Praze z 19.6.1956.

143 *Tamtéž*, dopis britského velvyslanectví v Praze ministerstvu zahraničí v Londýně z 11.9.1956.

144 „Nenecháváje se mýlit ničím a nikým Ústřední výbor ČsOL v exilu vyslovuje odmítavý názor k jakémukoliv omlouvání a zlehčování proradného činu ... který je těžkým prohřešením proti národní cti, legionářské tradici a demokratickému přesvědčení ... který zůstane neodpuštělnou zradou památky mrtvých vůdců a našich padlých a umučených bratří ze zápasů za národní svobodu a státní samostatnost; je současně i prohřešením na kdysi dobré pověsti jeho jména z počátku bojů za osvobození. (...) Návratem k nejbezohlednějším tyranům a otrokářům lidu zneuctil Lev Sychrava na sklonku svého života svou lepší minulost a vyloučil se tak sám – provždy – z řad legionářského bratrstva.“ (Prohlášení Čs. obce legionářské v exilu. In: *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 8, č. 2 (13.1.1956), s. 3.

145 A MV ČR, 305-454-7, Záznam o schůzce s Legionářem 13.1.1956.

146 Podle Kvačkova svědectví byl Lev Sychrava ve svých hodnoceních londýnské exilové obce k Jaroslavu Stránskému velice kritický, snad nejvíce ze všech exilových činitelů v Londýně.

vydávaného v Londýně novinářem Josefem Jostenem, článek „Lev do klece“, v němž jeho krok označil za čin muže, jemuž ostatní nikdy nerozuměli. Netajil se názorem, že Sychravův návrat do vlasti komunistům jen prospěje: „Jakápak železná opona, když přední legionářský publicista bez překážky navštíví pražské archivy a snad prý i bez překážky zase odjede jako návštěvníci spartakiády? Jaképak řeči o žalářování a popravování demokratů – každý teď přece vidí, že se těší naprostému bezpečí demokrat, který nejedná tak zločinně jako ohavná zrádkyně Milada Horáková! I Sychravovo mlčení bude tomuto režimu výmluvnou obranou.“¹⁴⁷ Stránský se Sychravou nesouhlasil, volil však ve srovnání s rozhořčenými legionáři umírněná slova.

Podobně Jaromír Smutný, ředitel Ústavu dr. Edvarda Beneše v Londýně, který patřil k Sychravovým nejdůvěrnějším přátelům, vyzýval na výroční schůzi této instituce v březnu 1956 k toleranci: „Komunisté nás nazývají zrádci za to, že jsme se svobodně rozhodli odejít z vlasti bez jejich povolení. Nepoddáváme se pokušení zrádcovat ty, kdož se do vlasti vrátili také ze svého svobodného rozhodnutí.“¹⁴⁸

Deziluze i smíření

Nejpozději počátkem roku 1957 Lev Sychrava pochopil, že plány, s nimiž se vrátil do Československa, se mu nepodaří uskutečnit. Snaha prezentovat se komunistickým orgánům jako „zvláštní případ“ – pokoušel se o to od samého počátku – nevyšla. Pomýšlel-li na to, že by mohl v komunistickém Československu dosáhnout tak výjimečného (a lukrativního) postavení, jakému se těšil Josef Lukl Hromádka, a přitom si uchovat nezávislost a čest, trpce se zmýlil. Jeho neochota nechat se vědomě zneužít k útokům proti demokratickému exilu měla za následek, že tajná policie i politické orgány o něj ztratily zájem. Jestliže nechtěl ve spolupráci s komunisty překročit hranici, kterou si vytyčil, režim neměl důvod poskytovat mu nějaká privilegia a výhody. Skončil proto – tak jak mu jeho přítel Václav Cháb prorokoval – v ústraní svého bytu s minimálním důchodem, na pokraji chudoby.¹⁴⁹ Jeho bývalí přátelé, spolupracovníci i další osoby, jichž si vážil (legionáři a jiní „bývalí lidé“),

Zazlival mu prý zejména ochotu dosáhnout dohody se sudetskými Němci. „Uvidíte, že Jaro Stránský bude jednou žít z podpory vyplácené sudeťáky,“ říkal prý rozhořčeně. (Osobní svědectví Roberta Kvačka ze 16.10.2007.)

147 STRÁNSKÝ, Jaroslav: Lev do klece. In: *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 8, č. 1 (6.1.1956), s. 1 a 3.

148 CUNY, pozůstalost Jaromíra Smutného, řeč Smutného na výroční schůzi Ústavu dr. Edvarda Beneše v Londýně 23.3.1956.

149 V listopadu 1957 si stěžoval, že již není schopen zaplatit dluh 150 Kčs za odběr elektrického proudu. „Neplatí. Ať prý si s ním dělají, co chtějí. Nemá.“ (Viz *A MV ČR*, 305-454-7, agenturní zpráva č. 64 (Josef), datovaná 21.11.1957.)

ho ignorovali a vyhýbali se mu. Trpěl osamělostí a depresemi. Nakonec pochopil i to, že očekávání vnitřní obrody komunistického režimu, s nímž do značné míry spojoval své existenční plány do budoucna, není opodstatněné. Po nadějích roku 1956, kdy se také v Československu ozývaly hlasy volající po demokratizaci komunistického režimu, přinesl následující rok nové utažení šroubů. Sychrava s trpkostí dospěl k závěru, že „nynější vedení KSČ je dogmatické a zastavuje vývoj socialistického myšlení“.¹⁵⁰ Velkou deziluzí pro něj bylo také zjištění, že jeho představa, jak lidé začnou „opatrně, ale s dávkou odvahy“ zvedat hlavy, se ukázala zcela nereálná. Ve snaze přispět nějak k tomuto vývoji dokonce navštívil v místě svého bydliště „domovní besedu“, která se tam konala, a také nějaké další schůze. Byl prý „hluboce zklamán přízemností zájmů sousedů, tak malých občánků“,¹⁵¹ a nedokázal najít odpověď na otázku, jak to, že „národ Masarykův mohl tak snadno zapomenout na jeho myšlenky a odkaz a odhodil svobodu“, že mohl klesnout „tak velmi hluboko“.¹⁵² Čím dál víc mu vadila cenzura, která v Československu svazovala všechen tisk. „Člověk se tu cítí jako v duševním vězení,“ řekl agentu „Josefovi“, kterého zřejmě pokládal buď za svého přítele, nebo alespoň za člověka důvěryhodného, a dodal, „že to není jen jeho mínění, ale že si na to stěžují i jiní vědci“.¹⁵³

Lva Sychravy se zmocňovala malomyslnost, únava a deprese. Pořád častěji mluvil o tom, že jedná o povolení k výjezdu do Velké Británie, neboť mu to přece oficiální československé úřady při vyjednávání návratu do vlasti slíbily! Cestu sice zdůvodňoval potřebou „nasbírat nový materiál, který se v literatuře objevil“, pro svou práci o Mnichově, agent „Josef“ však nadřícené varoval, že Sychrava se podle jeho názoru již podruhé zpět do Československa nehodlá vrátit.¹⁵⁴

Sychravovy tíživé duševní stavy nepochybně souvisely také s jeho zhoršujícím se zdravím. Necítil se již delší dobu dobře, přepadaly ho stavy slabosti a nevolnosti. Na jaře 1957 lékaři zjistili, že jej postihlo nádorové onemocnění na plicích. Nečekaná zdravotní komplikace způsobila, že od své plánované cesty do Británie upustil. V červnu se podrobil operaci, která však nebyla úspěšná; část rakovinou zasažené tkáně se nepodařilo odstranit a nemocný se nevyléčil, přestože podstoupil ozařování.¹⁵⁵ Jeho stav se zlepšil alespoň natolik, že mohl být z nemocnice propuštěn do domácího ošetřování. Díky zásahu spisovatele Karla Nového, který byl Sychravovým celoživotním přítelem, se podařilo získat pro něj souhlas s dvojitým třítýdenním

150 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 34 (Josef), datovaná 5.7.1957.

151 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 415 (Redaktor), datovaná 14.12.1956.

152 *Tamtéž*, materiál nazvaný „Dr. L. Sychrava, návštěva v Ječné, 2. knihovna Kněžského domova, ve středu dopoledne 17. dubna 1957“.

153 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 42 (Josef), datovaná 5.9.1957.

154 *Tamtéž*.

155 *Tamtéž*, nečíslovaná agenturní zpráva (Josef) datovaná 26.7.1957; agenturní zpráva č. 34 (Josef), datovaná 5.7.1957.

pobytem na zámku v Dobříši, odkud se vrátil 28. října 1957 domů.¹⁵⁶ Po krátké době se však jeho zdravotní stav opět zhoršil a pacient částečně ochrnul na pravou polovinu těla; podle sdělení ošetřujícího lékaře to způsobily postupující metastázy, které zachvátily mozek.¹⁵⁷

Zpráva o blížící se smrti Lva Sychravy přiměla bývalé legionáře ke změně přístupu k němu. Jak uvedl ve své zprávě agent „Ředitel“, dospěli v srpnu 1957 k závěru, že „Sychrava plnil vždy svou národní a státní povinnost, byl statečný za druhé republiky, okupaci prožil v Buchenwaldě, manželka mu za Heydricha skončila sebevraždou. Byl vždy svůj, proto jeho pouňorová emigrace byla speciálního druhu, a chtěl-li si život prodloužit útekem od anglických bifteků a dožívá-li jej doma, kde nikomu nepřekáží, neškodí a nezažívá si, nezasluhuje za to kaceřování.“¹⁵⁸ Bojkt ze strany bývalých legionářů tím skončil. V nemocnici jej několikrát navštívil generál Otakar Husák a také spisovatel a národní umělec František Langer s chotí, kteří se mu snažili dodat optimismu.¹⁵⁹ V závěrečné fázi Sychravovy nemoci se legionářská reprezentace rozhodla udělat smírné gesto, slavnostně mu pográtulovat k jeho sedmdesátým narozeninám a tak vyjádřit, že všechny dosavadní výhrady vůči jeho osobě pominuly. Šestnáctého prosince 1957 ho ve vinohradské nemocnici v Praze navštívila početná delegace bývalých legionářských činitelů, která mu předala pamětní „adresu“ ve formě knihy, „velmi umělecky vypravenou“, jak uvádí udavačská zpráva pro Státní bezpečnost.¹⁶⁰ Návštěva Lva Sychravu očividně potěšila. Vědomí, že jej bratři legionáři už nepovažují za zrádce, mu ulehčilo poslední dny před smrtí, která přišla 4. ledna 1958.

Pohřeb Lva Sychravy 10. ledna 1958 v krematoriu v Praze-Strašnicích se stal tichou demonstrací bývalých bojovníků za svobodné Československo proti komunistickému režimu.¹⁶¹ Na jeho rakvi ležely tři věnce se stuhami v národních barvách: od Hany Benešové, vdovy po prezidentu republiky, od národního umělce spisovatele Františka Langera a od legionářů. Politické byro ÚV KSČ vzalo ústní zprávu ministra vnitra Baráka o jeho pohřbu bez usnesení na vědomí.¹⁶² Životní cesta novináře Lva Sychravy, nelehká a často plná nepochopitelných zákrut, se tak definitivně uzavřela.

156 *Tamtéž*, nečíslovaná agenturní zpráva (Josef) datovaná 31.10.1957.

157 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 70 (Josef), datovaná 2.1.1958.

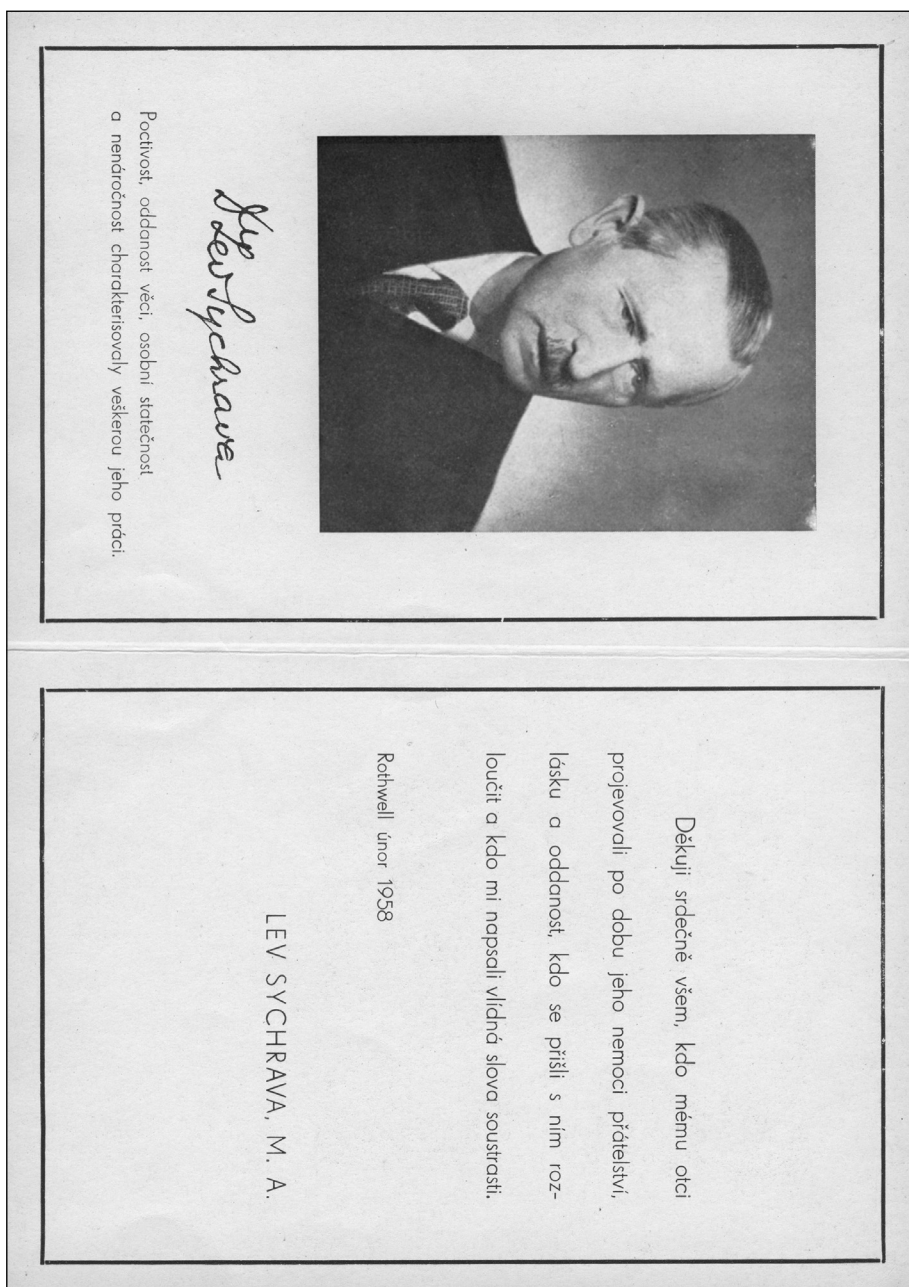
158 *Tamtéž*, nečíslovaná agenturní zpráva (Ředitel) datovaná 7.8.1957.

159 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 36 (Josef), datovaná 29.6.1957.

160 *Tamtéž*, agenturní zpráva č. 68 (Josef), datovaná 19.12.1957.

161 *Tamtéž*, 305-454-6, evidenční svazek na Lva Sychravu, materiál nadepsaný „Dr. Lev Sychrava – zpráva“, 16.1.1958.

162 NA, f. 1261/0/11, sv. 164, arch. jedn. 223, záznam ze schůze Politického byra ÚV KSČ z 21.1.1958, bod 14 – Informace o pohřbu L. Sychravy. Evidenční svazek číslo 2898, který Státní bezpečnost na Lva Sychravu vedla, byl uzavřen k 31.3.1958.

Lev Sychrava

Poctivost, oddanost věci, osobní statečnost
a nenáročnost charakterisovaly veškerou jeho práci.

Děkuji srdečně všem, kdo mému otci
projevovali po dobu jeho nemoci přátelství,
lásku a oddanost, kdo se přišli s ním roz-
loučiti a kdo mi napsali vřelá slova soustrastí.

Rothwell únor 1958

LEV SYCHRAVA, M. A.

Lev Sychrava mladší po smrti svého otce zaslal jeho přátelům osobní poděkování (osobní fond Jiřího Pernese)

Příloha č. 1

Dotazník vyplněný Lvem Sychravou při přechodu hranic na fingované německé pohraniční stanici dne 31. května 1949

T a j n é !

Překlad německého dotazníku, který byl předložen k vyplnění dr. Lvů Sychravovi při jeho ilegálním přechodu hranic

Dotazník č. 1.

Tajné

1. Důvody útěku do zahraničí?
Z politických důvodů.
2. Byl jste politicky zatížen?
Ne.
3. Chcete být dále v zahraničí politicky činný a jak si tuto činnost představujete?
Jako místopředseda subkomise pro svobodu tisku u [Organizace] spojených národů budu pracovat se svými politickými přáteli.
4. Byl jste v ČSR ve spojení s americkými a anglickými úřady?
Ano, s anglickým vyslanectvím. Přicházím v dorozumění s Foreign Office.
5. Máte znalosti o čs. armádě nebo těžkém průmyslu?
Ne.
6. Vaše politická činnost od r. 1938 do 1948?
Šéfredaktor deníku Národní osvobození, lektor Vysoké školy hospodářské, místopředseda obce legionářské atd.
7. Jaký je Váš poměr k revoluci 1945 a k únorové revoluci r. 1948?
Únorovou revoluci pokládám za velkou chybu a byl jsem právě vůdci tohoto puče zbaven funkcí.
8. Jaký je Váš osobní názor k nynější politické situaci v ČSR a k posledním volbám?
Nebyly to demokratické volby.

Dr. Lev Sychrava, v. r.
[podpis]

Pozn. Odpovědi jsou vlastnoručně psány.

Archiv Ministerstva vnitra ČR (Praha), 305-454-6, Evidenční svazek čís[lo] 2898 na Lev Sychrava

Příloha č. 2

Záznam o rozhovoru generálního tajemníka Československé strany sociálnědemokratické v exilu Blažeje Vilíma s pracovníkem československého velvyslanectví v Londýně Paclíkem dne 1. listopadu 1955

Z á p i s

Dne 1. listopadu 1955 o 8. h[odině] večerní zazvonil u mého domu muž, který žádal o rozhovor se mnou. Nepředstavil se, ani potom, kdy mu bylo sděleno, že nejsem doma a že se vrátím velmi pozdě. Ačkoliv byl požádán, nezanechal žádný vzkaz a sdělil, že přijde příští den.

Dne 2. listopadu t[oho] r[oku] dostavil se tentýž muž znovu, v 7.15 h., tj. 15 minut po mém návratu domů. Představil se jako tajemník československého velvyslanectví v Londýně Paclík. K následujícímu rozhovoru, trvajícimu 10–15 minut, došlo vestoje, v hale mého domu.

P: „Dostali jsme pokyn z Prahy, abychom Vás ujistili, zdali jste ochoten uvažovati o návratu do Československa. Mám Vám sdělit, že je pro Vás cesta do Československa kdykoliv otevřena, bez ohledu na to, co se dělo v minulosti, a že jsou pro Vás možnosti pro uplatnění podle Vašich schopností. Zdůrazňuji, že jsem jenom pošťákem, který Vám má učinit toto sdělení, protože ve Vašem případě by eventuelní konkrétní jednání bylo vedeno vyššími autoritami.“

V: „Jsem velmi překvapen. Do Československa se ovšem hodlám jednou vrátit. Sleduji velmi pozorně mezinárodní vývoj. Vyvíjí se směrem, který jsem očekával a v čem jsem se lišil od velké části exilu. Potvrdilo se to zejména v poslední době na Rakousku a potvrdilo se to i v případě Československa. Proto jsem přesvědčen, že poslední léta svého života budu moci trávit někde na Sázavě nebo v Brdech. Rozhodně však neuvažuji o návratu domů nyní, za nynějších okolností v Československu, kdy všichni moji političtí přátelé, pokud jsem informován, jsou ve vězeních. Můj návrat domů v každém případě je otázka jenom politická, a nikoliv osobní. Osobní důvody by v žádném případě nerozhodovaly, nehledě k tomu, že žádné osobní důvody nemám.“

P: „Snad je zde osobní důvod. Máte tam těžce nemocnou maminku.“

V: „Moje matka zemřela před několika lety.“

P: „To jsme tedy obdrželi špatnou informaci. Je samozřejmé, že jde o politickou záležitost, a proto jsem Vám zdůraznil, že konám jenom úlohu pošťáka a že my sdělíme do Prahy Vaši odpověď.“

V: „Jsem překvapen také tím, že přicházíte s takovým sdělením v den, kdy vypršela lhůta pro amnestii exulantů.“

P: „Ta trvá do 9. listopadu. Váš případ nemá nic společného s amnestií. Ujišťuji Vás, že nejde o to, aby Váš návrat domů byl jakýmsi zářným příkladem o úspěchu akce. Ani by to časově nebylo možné, nehledě k tomu, jak jste sám řekl, [že] jde

o politickou záležitost, vyřízení může trvat delší dobu. Snad byste mohl formulovat Vaši odpověď na moje sdělení, kterou bych postoupil do Prahy.“

V: „Tak jim vyřiďte:

- 1) Že jsem nabídkou velmi překvapen.
- 2) Že jsem přesvědčen o tom, že se jednou budu moci do Československa vrátit.
- 3) Že se nemohu do Československa vrátit v době, kdy všichni moji političtí přátelé jsou ve vězeních za názory, které jsem zastával společně s nimi a které zastávám i dnes. Vyřiďte jim, že jsem stále ten samý Vilím, který 19. února 1948 řekl Gottwaldovi a Slánskému: „Není v zájmu socialismu, aby každou dělnickou domácnost hlídal policajt.“

P: „Já Vaši odpověď přesně sdělím do Prahy. Jste ochoten slyšet reakci? Myslím, že byste nám měl poskytnout příležitost, abychom Vám ji sdělili.“

V: „Nemám rád návštěvy, které se předem neohlásí, jak jste to udělal dnes a včera.“

P: „Vidím zde telefon. Mohu dostat číslo? Já se Vám ohlásím předem.“

V: „Je v telefonním seznamu už 5 let.“

P: „Mohu Vás zastihnout telefonem během dne?“

V: „Ano, EUSton 8668.“

Londýn, 2. listopadu 1955

Blažej Vilím [podpis]

14, Elms Avenue

Muswell Hill, London N. 10

British Library (Londýn), Vilim Papers, Add. 74991, Vol. XXX, General Correspondence 1953–1956, strojopis

Příloha č. 3

Koncept fiktivního dopisu, vypracovaného Státní bezpečností, pro Hanu Benešovou s varováním před návštěvou Lva Sychravy z 13. ledna 1956

Akce: Legionář

Věc: Návrh dopisu pro Hanu Benešovou

Adresa: Praha 4, Loretánské nám. 2/108

Milostivá paní!

V úvodu svého dopisu Vás chci, milostivá paní, ujistit, že jsem stoupencem idejí Vašeho pana manžela – našeho drahého pana prezidenta. Uctívám jeho světlou památku a velice si také vážím Vás, že jste stála vždy po jeho boku v dobách dobrých i zlých a pomáhala jste mu hájit zájmy nás, Čechoslováků, a naší republiky jak doma, tak i v zahraničí.

Maje na zřeteli Vaše osobní blaho, a především zájem celonárodní, dovoluji si Vás, milostivá paní, upozornit, že Vás hodlá navštívit člověk, kterého dobře znáte a který se v minulosti vydával za osobního přítele Vašeho manžela – pana prezidenta. Jde o dr. Lva SYCHRAVU, který se nedávno vrátil z „exilu“. Upozorňuji Vás na něho proto, že jsem se z důvěryhodného pramene dozvěděl o jeho stycích s komunisty, pro které pracoval též v zahraničí, ačkoliv k tomu nebyl nucen. Proto Vám doporučuji, abyste před ním byla velice opatrná. Věřte mi, jako starému, oddanému příteli, který má na mysli dobro svého národa i Vaše osobní. Odpusťte mi, že se nemohu podepsat, ačkoliv bych to na normálních okolnostech velmi rád učinil.

S uctivým pozdravem v duchu líbám Vaši požeňnanou ruku.

Váš přítel

por[učík] H o l a n

V Praze dne 13. ledna 1956

Dopis pro H. Benešovou byl odeslán 14. ledna 1956. Holan

Cíl: Dopis má vzbudit nedůvěru Benešové k Sychravovi, aby tato s ním buďto odmítla hovořit nebo s ním nemluvila otevřeně!

Archiv Ministerstva vnitra ČR (Praha), 305-454-7, strojepis, poslední tři řádky připsány rukou

Počátky exilové politiky Československé strany lidové

*Adolf Procházka, Adolf Klimek a boj
o Šrámkovo nástupnictví (1948–1953)*

Drahomír Suchánek

Československá strana lidová¹ byla – obdobně jako ostatní demokratické subjekty – těžce zasažena politickou krizí v únorových dnech roku 1948 a rychlým vítězstvím komunistických sil. Jedna část stranické organizace zůstala ve vlasti a v omezených podmínkách narůstajících restrikcí nadále pokračovala ve své činnosti. Současně byla řada členů ze strany vyloučena a mnozí lidovci byli komunistickým režimem kvůli skutečné či domnělé opoziční činnosti perzekvováni.² Druhá část reprezentace lidové strany během roku 1948 postupně opouštěla zemi a odcházela na Západ, kde se pokoušela udržet politickou kontinuitu. Snahy obou těchto politických těles – donedávna součástí jednotné strany – o prosazení vlastních cílů nutně v nových poměrech narážely na neustálé překážky a jejich výsledky byly v obou případech vesměs problematické.

1 Příspěvek je součástí řešení výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

2 K historii ČSL v Československu po únoru 1948 neexistuje zatím žádná soustavná práce. Srv. alespoň základní přehledy: PEHR, Michal: Dilemata lidové strany v dějinách a současnosti. In: *Obzory*, roč. 4, č. 1 (2007), s. 19–22; BALÍK, Stanislav: Proměny českého politického katolicismu za komunismu. In: *Tamtéž*, s. 30–37; LUKEŠ, Bohumil: Československá strana lidová. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany 1861–2004: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*, sv. 2. Brno, Doplněk 2005, s. 1283–1306; k situaci lidové strany bezprostředně po únorovém převratu viz KAPLAN, Karel: *Největší politický proces: M. Horáková a spol.* Brno, Doplněk 1995, s. 15–35 a 82–86.

Záměrem této studie je přiblížit složité formování lidovecké politické reprezentace a stranické linie ve ztížených podmínkách exilu a s ohledem na priority jejích hlavních předáků, kteří zůstali věrni odkazu předúnorové lidové strany a nadále respektovali politickou autoritu svého předsedy Monsignora Jana Šrámka. Naopak poněkud stranou zájmu zde zůstává křesťanskodemokratický proud, jenž vytvořil opozici k dosavadní lidovecké politice v exilu. Důvodem této specifikace je jednak skutečnost, že právě původní stranická linie si udržela i v exilovém prostředí dominantní postavení a získala profilující zastoupení v hlavních exulantských politických strukturách, jednak fakt, že dosud nebyly v plnosti zohledněny zásadní názorové a personální odlišnosti, které v této vůdčí skupině existovaly a stále zřetelněji ji také ovlivňovaly.

Počátky lidoveckého exilu

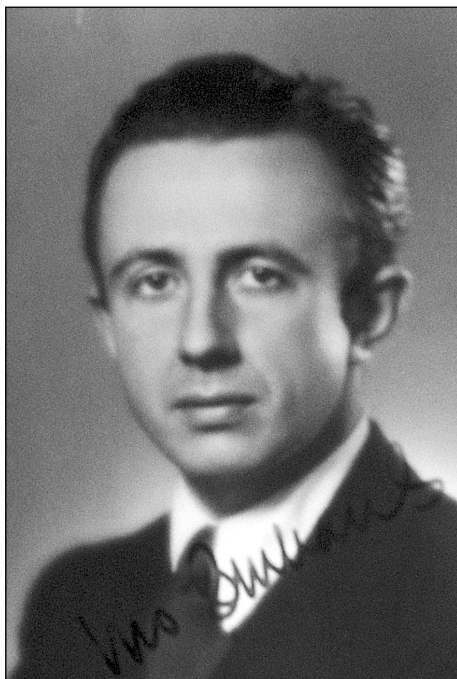
Neúspěšný pokus demokratických stran zastavit v únoru 1948 agresivní politiku komunistů a dalších levicových skupin vedl k zhroucení jejich dosavadního postavení a přinutil mnohé politiky opustit vlast. Mezi nimi byla i řada činitelů Československé strany lidové, především straničtí funkcionáři, poslanci a publicisté.³ Již v prvních dvou měsících po převratu se podařilo uniknout několika významným představitelům v čele s předúnorovým ministrem zdravotnictví Adolfem Procházkou, generálním tajemníkem strany Adolfem Klimkem a předsedou zahraničněpolitického výboru parlamentu Ivo Ducháčkem. K odchodu se rozhodli rovněž ostří kritikové komunistické politiky z řad poslanců, jakými byli obránci svobodných zemědělců Štěpán Benda a Jindřich Nermuť, ústavní odborník Alois Rozehnal nebo člen bezpečnostního výboru sněmovny Bohumír Bunža. Z šestačtyřiceti poslanců lidové strany se podařilo uprchnout deseti,⁴ ostatní byli buď zatčeni (postupně jednadvacet poslanců) nebo se většinou stáhli do ústraní. V podstatě pouze čtyři poslanci lidové

3 Shodou okolností to byl právě přední lidovecký publicista, šéfredaktor týdeníků *Obzory* a později *Vývoj* Pavel Tigríd, který se stal prvním poúnorovým politickým exulantem a začal ve svobodném světě vyvíjet politickou činnost. K okolnostem jeho odchodu více viz DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Politikové na útěku: Osudy změněné 25. únorem 1948*. Praha, Epoque 2004, s. 154–160; TIGRID, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha, Academia 2000, s. 245–247.

4 Byli to poslanci Štěpán Benda, Bohumír Bunža, František Desenský, Ivo Ducháček, Eduard Fusek, Bohdan Chudoba, Adolf Klimek, Jindřich Nermuť, Adolf Procházka a Alois Rozehnal. Československé bezpečnostní složky nesprávně registrovaly ve svém výčtu jako jedenáctého poslance ještě Františka Hynka, který se o útěk (neúspěšně) pokusil až později. (*Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *A MV ČR*), fond 310 (Sekretariát Velitelství StB), svazek 27, inventární jednotka 8 (dále psáno ve tvaru 310-27-8), Spisy k ileg[álním] přechodům čs. občanů do Německa 1946, 1948, s. 31; srv. rovněž KAPLAN, K.: *Největší politický proces*, s. 24, pozn. 20.)

strany aktivně spolupracovali s komunistickým režimem – především to platí o nechvalně proslulém páterovi Josefu Plojharovi a poúnorovém předsedovi strany Aloisu Petrovi. Určujícím momentem pro formování lidovecké emigrace byla ovšem skutečnost, že se nezdařil útěk respektovaných předáků ČSL, předsedy Jana Šrámka a jeho zástupce Františka Hály.⁵ Není pochyb o tom, že právě zadržení a internace dvou hlavních mužů lidové strany byly příčinou následných programových, ideových i personálních střetů, které v letech po únoru 1948 rozdělily křesťanskou politickou reprezentaci v exilu.⁶

První centra lidovecké emigrace se vytvořila v Paříži a v Londýně. Francouzské prostředí se jeví jako ideální pro křesťanskodemokratickou politiku, a to z několika důvodů. Především je třeba vzít v úvahu podporu francouzských vládních činitelů, kteří se přímo podíleli na organizování útěku Jana Šrámka a Františka Hály za hranice (jakkoli byl tento pokus neúspěšný). František Hála měl s francouzskými politiky z okruhu křesťanskodemokratického Lidového republikánského hnutí (*Mouvement républicain populaire* – MRP) poměrně dobré vztahy, a lze předpokládat, že pokud by byl jeho a Šrámkův útěk úspěšný, stala by se Paříž lidoveckou baštou.⁷ Na začátku března 1948 zde ovšem působil pouze bývalý redaktor *Lidové demokracie*

Novinář, publicista a politik JUDr. Ivo Dučáček, 1913 Prostějov – 1988 Kent (stát Connecticut, USA) (repro z publikace: Michal Pehr a kol.: *Cestami křesťanské politiky: Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha, Evropská akademie pro demokracii – Nakladatelství Akropolis 2007*)

5 K jejich zadržení 21.3.1948 přehledně viz DVORÁKOVÁ, Z.: *Politikové na útěku*, s. 90–101.

6 Životopisné údaje k řadě osobností, o nichž se zmiňuje tato studie, obsahuje publikace: PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky: Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*. Praha, Akropolis 2007.

7 Ještě v září 1947 jednal František Hála s francouzskými křesťanskými demokraty v Paříži a ujišťoval se jejich podporou. Nic na tom nemění ani skutečnost, že hlavní zásluhu na reali-

Edmund Řehák, který údajně nevystupoval jako reprezentant strany a obecně platil spíše za oponenta poválečného politického směřování Československa.⁸ Zlom znamenal až příchod Ivo Ducháčka, který měl k francouzskému prostředí úzký vztah a dokázal si zde poměrně rychle získat autoritu.⁹ Ihned po svém příchodu do Paříže 25. března 1948 se setkal s ministrem zahraničních věcí Georgesem Bidaultem, který zároveň vedl spřízněné Lidové republikánské hnutí, a s jeho podporou spustil rozsáhlou publicistickou kampaň ve prospěch československé věci. Jeho příčinnost se rovněž projevila ve změněném jednání Edmunda Řeháka, který se zařadil po jeho bok a stal se sekretářem nově vytvořeného Československého výboru pro podporu československých politických uprchlíků.¹⁰

Lidoveckou exulantskou základnu v Paříži posiloval příchod dalších členů a sympatizantů strany, mimo jiné i Pavla Tigrida, historika, publicisty a politika Bohdana Chudoby a bývalého ministra Adolfa Procházky s jeho manželkou Helenou Koželuhou, vůdkyní pravicové opozice v ČSL. Přesto bylo zřejmé, že Paříž se nestane natrvalo centrem exilové činnosti.¹¹ Tím se jevil především Londýn, kde stále ještě přetrvávaly četné vazby z předchozího válečného exilu. Ačkoli největší díl podpory labouristické exekutivy příslušel uprchlíkům sociálnědemokratické orientace,¹²

zaci této cesty do Francie a Británie měli Ivo Ducháček s Pavlem Tigridem a že samotný Hála se při některých rozhovorech se svými partnery projevoval natolik levicově, že bylo třeba jeho vystoupení poněkud korigovat. (Srv. DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 44.)

- 8 Tato charakteristika se zakládá na zprávě československé rozvědky (*A MV ČR*, 305-367-1 (fond Ústředna StB po roce 1945), Zpráva o činnosti československé emigrace po 20.2.1948, s. 27), je třeba tedy zvážit, nakolik odráží skutečný obraz situace. K Řehákovi viz PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 220 n.
- 9 Aktivní kontakty s francouzskými politiky si Ducháček udržoval jednak z předválečného období, kdy zde pracoval jako zahraniční redaktor *Lidových novin*, jednak z pozice předsedy zahraničněpolitického výboru Prozatímního i Ústavodárného národního shromáždění a zástupce ČSL v unii křesťanskodemokratických stran a hnutí (*Nouvelles Equipes Internationales*) se sídlem v Paříži. S francouzským prostředím Ducháčka sblížovalo také to, že měl za manželku Francouzku.
- 10 Tento výbor, v jehož čele stáli dva bývalí velvyslanci v Paříži Jindřich Nosek a Zdeněk Formánek, se především snažil pomáhat krajanům prchajícím z vlasti. Jeho zásluhou byl zřízen i první francouzský uprchlický tábor na pařížském předměstí Noisy-le-Sec. (Srv. POVOLNÝ, Mojmír: *Má cesta dvacátým stoletím*. Brno, Šimon Ryšavý 2001, s. 35.)
- 11 Na konci července 1948 vystřídal republikánskou vládu socialistický kabinet, jehož premiér André Marie byl naopak blízkým přítelem předsedy národních socialistů Petra Zenkla i vůdce pařížských národních socialistů Huberta Ripky (srv. ZENKL, Petr: *Mozaika vzpomínek*. Ed. Miloš Kouřil. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1998, s. 30).
- 12 Srv. ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000; *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, v. v. i. (dále A ÚSD), Pozůstalost Adolfa Procházky, inventární číslo (inv. č.) III/37, dopis Adolfa Klimka Adolfo Procházce z 11.6.1948.

také ostatní českoslovenští politici zde rychle obnovili dřívější kontakty.¹³ Londýn se zdál perspektivnější rovněž vzhledem k jeho vazbám na Spojené státy, odkud bylo možno očekávat intenzivní podporu protikomunistického boje.¹⁴ Nebylo náhodou, že právě v Londýně se uskutečnila na konci května 1948 první schůzka uniknuvších lidoveckých politiků (Benda, Bunža, Ducháček, Fusek, Chudoba, Klimek, Nermuť, Procházka, Rozehnal), kteří se dohodli na vytvoření kolektivního orgánu řízení strany. Prozatím se ovšem vyhnuli řešení otázky, kdo stranu v exilu povede; především její bývalý generální tajemník Adolf Klimek naznačoval, že by mohlo dojít k pozitivnímu posunu v osudu internovaného předsedy Jana Šrámka.¹⁵ Lidovci se zde rovněž zapojili do vytváření prvních exilových politických struktur (vystoupení v rámci setkání československého exilu v Caxton Hall ve dnech 27. května až 2. června 1948, jednání se zmocněncem křesťanských organizací Josefem Novotným v srpnu, respektive další rokování českých a slovenských politiků v září téhož roku apod.).¹⁶

Komunistické vítězství v únoru 1948 znamenalo pro Československou stranu lidovou nejen organizační a personální destrukci. V očích mnoha exulantů potvrzovalo především neúspěch dosavadní koncepce fungování politického systému na základě spolupráce stran Národní fronty, jakož i programového východiska reprezentovaného takzvaným Košickým vládním programem. Toto přesvědčení se záhy u některých lidoveckých aktivistů projevilo v rezolutním odmítání dosavadní spolupráce lidové strany s ostatními socialistickými stranami.¹⁷ Prvním významným signálem bylo oblastní setkání lidoveckých a křesťansky orientovaných uprchlíků v německém Ludwigsburgu, které se uskutečnilo 15. února 1949. Tento sjezd sice

13 Z mnoha příkladů lze uvést schůzku československých a britských poslanců na oficiální půdě Dolní sněmovny, kterou zorganizoval bývalý ministerský předseda Winston Churchill (viz JIRÁSEK, Zdeněk – TRAPL, Miloš: *Exilová politika v letech 1948–1956: Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorového exilu a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1996, s. 83, pozn. 156).

14 K charakteristice priorit politické emigrace srv. *A MV ČR*, 305-367-1, Zpráva o činnosti československé emigrace po 20.2.1948, s. 34.

15 „Volit nějakého předsedu nelze, když je naživu zvolený předseda – ohledně kterého jsou ostatně v proudu nějaké věci (absolutně důvěrné!)...“ (Viz *A ÚSD*, Pozůstalost Adolfa Procházky, inv. č. III/37, dopis Adolfa Klimka bývalému osobnímu tajemníkovi Jana Šrámka Jaroslavu Pecháčkovi z 11.6.1948.)

16 Srv. přehledy formování exilových struktur v citovaných pracích B. Čelovského *Politici bez moci* (s. 13–31) a Z. Jiráka a M. Trapla *Exilová politika v letech 1948–1956* (s. 38–53), kde jsou zachyceny hlavní předěly tohoto procesu.

17 Narůstající odcizení jasně zaznívá z hodnocení Huberta Ripky, který konstatoval, že „Černý, Chudoba, Procházková-Koželuhová, Osuský atd. pokládají nás všechny, kteří jsme byli ve vládě a v Národní frontě, za ‘kolaboranty’ a komunisty“ (viz Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu pro funkcionáře národněsocialistické strany v Československu. In: KAPLAN, K.: *Největší politický proces*, s. 228–237, zde s. 231).

schválil předchozí kroky politicky angažovaných bývalých poslanců a dal mandát skupině kolem Adolfa Procházky, Bohumíra Bunži a Štěpána Bendy pro další jednání o vytváření centrálních exilových struktur, současně ovšem zřetelně naznačil, že řadoví členové si přejí odklon od socialistické cesty.¹⁸ Zřetelné kontury zde našlo rozhodnutí opustit dosavadní programovou koncepci strany a další směřování křesťanské politiky pojmout po vzoru západních křesťanskodemokratických stran. Tím byl v podstatě odmítnut Šrámkův křesťansko-sociální model a současně byl učiněn první rozhodný krok k rozpadu alespoň formální jednoty lidovecké exilové reprezentace.

Spor o další charakter lidové strany se po setkání v Ludwigsburgu vystupňoval. Akci sice ze strany poslanců společně organizovali Bohumír Bunža a Alois Rozeňhal, ale pouze druhý jmenovaný se plně ztotožnil s jeho závěry. Pro Rozeňhala to byl počátek vnitřního rozchodu s předúnorovou lidovou stranou, naopak Bunža nebyl ochoten spálit všechny mosty a s radikalismem, který prezentoval hlavní moderátor sjezdu Simeon Ghelfand, nesouhlasil. Již tato rozepře naznačovala, jak bude obtížné přesvědčit předáky strany v Londýně a Paříži, aby se bez výhrad podvolili tlaku řadových straníků a sympatizantů. I když někteří z nich vyjadřovali jisté sympatie k pravicovějšímu a konzervativnějšímu programu, celkově stále většina funkcionářů dávala přednost zachování spolupráce se stranami předúnorové koalice bez komunistů na bázi Košického vládního programu. Nutným důsledkem byl pak rozchod podstatné části lidoveckého exilu se stranickým vedením a vytvoření jeho vlastní politické základny.¹⁹ Již od konce roku 1949 začala v opozici vůči exilové lidové straně vznikat křesťanská stranická alternativa, která se dotvořila v roce 1951 v takzvané Křesťanskodemokratické hnutí. Nejvýrazněji se v něm angažoval původem ruský křesťanský sociolog profesor Simeon Ghelfand, který se stal i generálním tajemníkem této nové organizace.²⁰ Její tvářnost výrazně profilovali tvrdí kritikové kooperace se socialisty, jako například Bohdan Chudoba nebo historik Josef Kalvoda.²¹ Po ustavení Rady svobodného Československa v únoru 1949 ve

18 Ke sjezdu v Ludwigsburgu srv. CHOLÍNSKÝ, Jan: *Poutník Josef Kalvoda: Život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu (s přílohou Československo 1945–1948)*. Kladno, Dílo 2002, s. 107–109.

19 Jednou z hlavních výtek řadových členů bylo stále oddalování řádného stranického sjezdu, na němž se měla zřetelně dotvořit jak personální, tak i programová struktura exilové křesťanské politiky. Sjezd byl předběžně naplánován do Paříže na rok 1949, nikdy se však neuskutečnil. Kritika mířila především na generálního tajemníka Adolfa Klimka, který byl obviňován, že se bojí odporu členské základny. Adolf Procházka byl zase napadán za svou pasivitu a nerozhodnost. (Viz *tamtéž*, s. 105–121, s odkazy na korespondenci vyjadřující tyto pocity.)

20 Profil Simeona Ghelfanda viz PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 78 n.

21 Více k této otázce a k formování Křesťanskodemokratického hnutí viz JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 28 n.; DRÁPALA, Milan: *Nepokorná individualist-*

Washingtonu, která kopírovala předchozí koalici stran Národní fronty s vyloučením komunistů, se Ghelfandova skupina připojila ke konkurenčnímu Ústředí demokratického exilu z Československa (ÚDE), které zastřešovalo vyhraněně nesocialistické proudy (část agrárníků, živnostníků a národních demokratů, federalisty Vladimíra Pekelského a další skupiny).²²

Na pozadí tohoto zásadního ideového i personálního rozkolu poněkud zapadá neméně intenzivní střet, který se odehrával uvnitř skupiny, jež zůstávala přes veškeré výhrady věrná předchozímu směřování Šrámkovy lidové strany. Lidovci byli citelně zasaženi absencí svého dlouholetého předsedy, k němuž se stále veřejně hlásili. Jestliže se také uvnitř strany národněsocialistické či sociálnědemokratické zpočátku projevovalo jisté pnutí ohledně nároku na vůdcovství, velmi rychle se zde v osobách Petra Zenkla a Václava Majera prosadily respektované hlavy stranické politiky.²³

Rovněž lidovečtí politici očekávali netrpělivě příchod svého předsedy Jana Šrámka, s časem uplyvajícím od jeho zatčení však nebylo pochyb o tom, že bude třeba rozhodnout, kdo převezme jeho místo. Tragédií exilové lidové strany bylo, že se jí

Právník a politik JUDr. Bohumír Bunža, 1908 Bzenec – 1990 Flushing (stát New York) (repro z publikace *Cestami křesťanské politiky*)

ka: Novinářka, politička, spisovatelka Helena Koželuhová: In: TÝŽ: *Na ztracené vartě Západu*, s 78–102, zde s. 94 n.; BENEŠ, Zdeněk – DRÁPALA, Milan: Na křížové výpravě dvacátým stoletím: Bohdan Chudoba. In: *Tamtéž*, s. 415–436, zde s. 421 n. Nejcnější svědectví a vlned do myšlení a priorit tohoto hnutí poskytuje Jan Cholínský: *Poutník Josef Kalvoda*, zejména s. 108–161.

22 Srv. dohodu z 15.5.1953 mezi Rudolfem Kopeckým, Vladimírem Pekelským a Simeonem Ghelfandem o vytvoření Ústředí demokratického exilu, jejíž znění bylo publikováno ve výboru publicistických a jiných textů: KALVODA, Josef: *Z bojů o zítřek: Dokumentace*, sv. 1. Toronto, Moravia Publishing Inc. 1995, s. 119–122.

23 Na vůdcovství v národněsocialistické straně si dělal po svém příchodu do Paříže nároky především Hubert Ripka, který měl široké kontakty s francouzskou vládou i vazby na londýnskou politickou scénu. Po úspěšném útěku Petra Zenkla však rychle přijal jeho autoritu a své ambice na vůdčí postavení v československém exilu utlumil. (Viz KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha, Paseka 2000, s. 101.) Podobně i pozice Václava Majera byla poměrně bezproblémová a ani generální tajemník strany Blažej Vilím, ani o něco později přichozí Vojta Beneš nemohli na tomto faktu nic změnit.

nikdy nepodařilo tento základní problém uspokojivě vyřešit, a tak střetávání mezi jednotlivými názorovými proudy citelně snižovalo její akceschopnost.

Spor o Šrámkovo nástupnictví

Při vytváření prvních sjednocujících exilových orgánů se velice rychle prosadilo přesvědčení, že jejich vedení a celkové složení by mělo odrážet co možná nejvěrněji politické rozvrstvení v československé vlasti. Kritériem měly být především volby do Ústavodárného národního shromáždění z května 1946. Tato koncepce s určitou mírou tolerance zachovávala pozice politikům, kteří se mezi květnem 1945 a únorem 1948 pohybovali ve sférách vládní, parlamentní a stranické politiky.²⁴ Na váhu přitom padal hlavně argument, že nelze objektivně určit, na jakém jiném základu by mohli jednotliví předáci zakotvit svůj mandát hovořit jménem československého lidu. Současně se operovalo s názorem, že jiný postup by vedl pouze k chaosu a rozpadu důvěryhodnosti exilového zastoupení.²⁵ Ačkoli se tento princip střetával s odporem příslušníků stran, které nebyly v poválečném období obnoveny (zejména agrárníků, živnostníků a národních demokratů), což si vynutilo jisté korekce, bylo celkem zřejmé, že politické vedení exilu bude v rukou předúnorových vládních politických stran.²⁶ Vznik Rady svobodného Československa v únoru 1949 jako vůdčí a zastřešující organizace československého exilu přetavil tyto myšlenky v institucionální realitu.

Přes veškerou demonstraci jednoty bylo ovšem již od počátku veřejným tajemstvím, že československá politická emigrace jen obtížně hledá společné kompromisy a stále naráží na řadu ideových, personálních a stranických překážek. V nesocialistických stranách se vedly úvahy o zásadním přehodnocení spolupráce se socialisty. Krach politické koncepce třetí republiky živil volání po celkové změně politiky ústupků levice a po rozchodu s myšlenkou Národní fronty. Stranou těchto procesů nezůstala ani exilová Československá strana lidová. Složitá rokování při konsti-

24 Na tomto základním faktu nic nemění ani skutečnost, že čelná místa v politické emigraci zaujímali i nestraníci, především diplomaté (Juraj Slávik, Ján Papánek, Štefan Osuský). Výjimečně postavení měl samozřejmě i Ferdinand Peroutka, který přes své obecné přihlášení k národním socialistům či později k sociální demokracii zůstával do značné míry nezávislou osobou. K otázce stranické, či naopak osobnostní koncepce zastoupení v československém exilu srv. Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 229 n.

25 Teoreticky rozebíral tento problém např. Adolf Procházka v článku „Autorita v exilových organizacích“. In: *Informace Československé křesťansko-demokratické skupiny, člena Křesťansko-demokratické unie Střední Evropy*, č. 4 (únor 1959), s. 1 a 4–6. Příkladem ostře protistranického pohledu může být naopak úvaha Václava Hlavatého *Znovu a lépe! Studie o politické situaci čs. exilu*. Londýn, Svobodná československá tisková společnost 1955 (2. vydání).

26 K vývoji pohledu na tento problém viz ČELOVSKÝ, B. *Politici bez moci*, s. 25–35 a 44; DOSTÁL, Vladimír: *Agrární strana: Její rozmach a zánik*. Brno, Atlantis 1998, s. 254 n.

tuování Rady svobodného Československa byla názorným příkladem stupňujícího se napětí mezi lidoveckými politiky a nejednou přímo zrcadlila postupný rozpad obtížně zachovávané a navenek demonstrováné jednoty stranické reprezentace. Poprvé se to zřetelně vyjevilo 8. ledna 1949, kdy se v Paříži konala přípravná schůzka zástupců jednotlivých politických stran, kteří měli jednat o podobě jednotné exilové organizace. O právo zastupovat lidovecké zájmy se přihlásily dvě delegace politiků, přičemž každá si nárokovala přednostní mandát. První, vedená Adolfem Procházkou, Bohumírem Bunžou a Štěpánem Bendou, se zaštiťovala pověřením Rady zahraniční reprezentace Československé strany lidové, která od podzimu 1948 sdružovala čelné lidovecké politiky. Druhá, v čele s Adolfem Klimkem a Edmundem Řehákem, naopak tvrdila, že pověření artikulovat oficiální politiku lidové strany obdržela přímo z domova, tedy od internovaného předsedy Jana Šrámkova.²⁷ Z Ripkova svědectví víme, že pnutí mezi lidovci již zde v Paříži téměř vyústilo do rozkolu strany a napětí se dočasně zklidnilo jen díky tomu, že Procházka ustoupil a připustil pokračování v jednání za přítomnosti Klimka a Řeháka.²⁸

Tato nestandardní situace ukazuje, kam během několika málo měsíců mohla dospět lidovecká politika za absence zřetelně profilované a přitom nezpochybnitelné autority. I když se na výše zmíněné londýnské schůzce v květnu 1948 dohodly lidovecké špičky, že budou fungovat jako společný orgán, velmi brzy začali jednotliví představitelé sledovat hlavně vlastní cíle. Platí to především o generálním tajemníkově strany Adolfu Klimkovi, který byl odhodlán zachovat ideovou a programovou kostru lidovecké politiky a s velkými obavami sledoval narůstající počet kritických hlasů vůči metodám a prioritám bývalého Šrámkova vedení. Pokusil se proto urychleně vytvořit základnu, která by umožnila tradiční lidoveckou linii personálně i ideově zakotvit rovněž v exilu. Navázal kontakty s několika sobě věrnými straníky a varoval před nebezpečím naprosté destrukce osvědčené, sociálně zaměřené katolické politiky. Rozhodně nehodlal přistoupit na nějaké programové kompromisy. Pokud by mělo být zachování jednoty vykoupeno ztrátou „autenticity“ lidové strany, spíše byl ochoten se rozejít se zbytkem strany a naplňovat vlastní vize.

Jeho vystoupení v čele paralelní delegace v lednu 1949 v Paříži bylo pouze posledním krokem, jímž demonstroval svou neústupnost. Již na konci května 1948 začal sondovat, kdo zůstal věrný původní Šrámkově linii. Cenným svědectvím a v podstatě nezastupitelným pramenem v tomto směru je několik dopisů, které si Klimek vyměnil s Jaroslavem Pecháčkem, bývalým Šrámkovým osobním ta-

27 K pařížským jednáním viz Zpráva politické skupiny Čs. strany národněsocialistické v Londýně o přípravě k ustavení Rady svobodného Československa. In: KAPLAN, K.: *Největší politický proces*, s. 221–227; CHOLÍNSKÝ, J.: *Poutník Josef Kalvoda*, s. 108 n.

28 Srv. Zpráva politické skupiny Čs. strany národněsocialistické v Londýně..., s. 223. V dalším kole vyjednávání již Klimek figuroval jako člen oficiální lidovecké delegace, Řehák se prozatím musel stáhnout do pozadí (tamtéž, s. 224).

jemníkem, kterého vnímal jako potenciálního partnera a pomocníka. Předně zde poprvé jasněji zaznívají slova o možném rozpadu grémia exilových poslanců, za nímž údajně stáli aktivující se agrárníci. Klimek to sice důrazně popíral, nemohl ovšem pominout, že jistá část poslanců skutečně měla úzké vazby ke stranám, které nebyly po roce 1945 obnoveny.²⁹ Sám Adolf Klimek – podobně jako předtím Šrámek – existenci různých frakcí v rámci lidové strany v podstatě nepřipouštěl. Nositelé odlišných myšlenek se podle něj ryzím duchu lidovecké politiky odcizili, respektive pro své vystupování vůbec nemohli být k lidové straně počítáni. Tak se rychle vypořádal jednak s Helenou Koželuhovou,³⁰ ale i s radikálnějšími straníky, jako byli Bohdan Chudoba či Alois Rozehnal.³¹ Slova pohrdání měl rovněž pro Adolfa Procházku, kterého obviňoval z osobního prospěchářství.³² Přesvědčení o správnosti svého pojetí a důvěru v sebe sama opíral Adolf Klimek o přímý mandát, který údajně s mimořádnými pravomocemi k vedení strany obdržel při své návštěvě Říma v listopadu 1948.³³ Do okruhu jeho nejbližších spolupracovníků měl vedle Pecháčka náležet ještě Edmund Řehák (pro zastupování ve Francii) a poslanec František Desenský (pro Itálii).

Klimkovo vystupování vyvolalo mezi lidoveckou komunitou rozladění. Povýšený mesianismus, nedemokratický přístup a autoritativní prosazování vlastní koncepce nenalezly kladnou odezvu dokonce ani u jeho příznivců.³⁴ Když posléze v po-

29 Konkrétně se zmiňoval o agrárnickém angažmá poslanců Bendy, Bunži a Nermutě a o odchodu poslance Fуска k živnostníkům (viz *A ÚSD*, Pozůstalost Adolfa Procházky, inv. č. III/37, dopis Adolfa Klimka Jaroslavu Pecháčkovi z 16.7.1948).

30 „Koželuhová přece není lidovec a jsou do ní zamilováni zatím jen národní socialisté někteří apod. S Pánem Bohem!“ (*Tamtéž.*) Helena Koželuhová byla kvůli vnitrostranickým třenicím vzápětí po volbách v květnu 1946 zbavena čerstvě získaného poslaneckého mandátu a poté rovněž vyloučena ze strany.

31 O Chudobovi se vyjadřoval, že je to „psychopatický zjev, který – za to ručím – za čas neočekávaně zase vybočí“ (viz *tamtéž*, dopis Adolfa Klimka Jaroslavu Pecháčkovi z 6.12.1948).

32 „...teď odjel (Adolf Procházka – pozn. autora) i s rodinou do Francie – prý vyjednávat s nějakou americkou delegací o profesorské místo. Nám nikomu nic neřekl. Je kapitolou pro sebe, o níž zvláště Tobě jistě blíž psát nemusím. Jakým byl, takým zůstal...“ (*Tamtéž*, dopis z 16.7.1948.)

33 „Byl jsem znovu potvrzen ve vedoucí funkci za nejužšího spolupracovníctví Tvého (rozuměj Pecháčka – pozn. autora) a Aloise (přes veškerou snahu se mi nepodařilo odkrýt identitu této osoby – pozn. autora). Máme si dohodou nás tří vybrat další 3 spolupracovníky (poslance), ostatní pak přibrat do spolupráce širší podle schopností. Zároveň mám v dohodě se svými nejužšími spolupracovníky, tj. s Tebou a Aloisem, stanovit naše zástupce v Anglii, Francii, USA i jakož i jinde, kde budeme politicky fungovati.“ (*Tamtéž*, dopis z 6.12.1948.) Z uvedené korespondence ani z dalších pramenů, které jsem měl k dispozici, není jasné, kdo konkrétně pověřil Klimka zmiňovaným mandátem k vedení strany v exilu. Lze se pouze domnívat, že se mohlo jednat o vůli předsedy strany Šrámka, která mu byla tlumočena přes vatikánské kontakty.

34 O mnohém svědčí již to, že ani Jaroslav Pecháček nebyl ochoten přistoupit na Klimkův styl. Ve své odpovědi z 18.12.1948 v podstatě odmítl další spolupráci, vyčetl Klimkovi, že občas svým

dobným duchu začal vystupovat rovněž při finálních jednáních o založení Rady svobodného Československa ve Washingtonu, výrazně tím oslabil pozici lidovecké vyjednávací delegace a postavil ji před hrozbu rozkolu. Téměř neřešitelný spor, kdo bude lidovce zastupovat ve vedení zastřešující exilové organizace, se proto pokusil usmířit aktivní Ivo Ducháček kompromisním návrhem, který sice do předsednictva rady delegoval dříve navrhovaného Adolfa Procházku, zároveň ale otevíral dveře i jeho protihráči Klimkovi, jenž se měl stát členem výkonného výboru rady.³⁵ Vnímat ovšem zvolené řešení jako konečné usmíření rozhádaných skupin bylo zcela iluzorní. Právě způsob delegování lidoveckých zástupců na vedoucí místa ústřední exilové organizace, nerespektování předchozích instrukcí a doporučení nižších stranických složek a konečně výsledná podoba samotné Rady svobodného Československa, kde na první pohled převažoval vliv národních socialistů a jimi kontrolovaných organizací, znechutily mnoho členů lidové strany a odcizily úřadující špičky lidoveckého exilu od členské základny.³⁶

chováním připomíná všeobecně neoblíbeného Šrámkova zástupce Františka Hálu, a především ho upozornil, že do budoucna si prostě s odvolávkami na Šrámkovu stranu nevystačí. (Viz *tamtéž*, dopis Jaroslava Pecháčka Adolfu Klimkovi z 18.12.1948.) Srv. rovněž dopis Bohdana Chudoby Josefu Kalvodovi z 29.11.1948, na který upozorňuje Jan Cholínský ve své monografii *Poutník Josef Kalvoda* (s. 105). Že má Klimek minimální podporu mezi lidovci v exilu, byl nucen přiznat i Hubert Ripka: „Klimek není dost taktický, nedovedl si získat z lidoveckých poslanců ani jediného...“ (Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 233.)

- 35 Ivo Ducháček nakonec obhájil Klimkovo zařazení do výkonného výboru poukazem na právo vybírat osobnosti z jednotlivých politických stran (viz Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 233; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 50). K ustavení a složení předsednictva a výkonného výboru RSC viz také ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 13–37 a 173.
- 36 Míru znechucení nad jednáním lidoveckých zástupců dokládá např. citát z dopisu Josefa Kalvody redaktorovi časopisu *Katolická obroda* Františku Smrčkovi z 26.1.1949, v němž je vysloveno obvinění ze záměrného oddalování řádného sjezdu strany: „Bez řádného sjezdu strany budou si různí Klimkové a Ducháčkové dělat svévolně, co budou chtít, a budou se stále vydávat za reprezentanty strany a za osoby pověřené k tomu, aby jménem strany jednaly.“ (Citováno dle knihy J. Cholínského *Poutník Josef Kalvoda*, s. 108.) S ohrazením vystoupil i poslanec Štěpán Benda, který jménem části lidovců protestoval proti způsobu vytvoření rady (viz *A MV ČR*, 302-566-5 (f. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky), zpráva československé kontrarozvědky). Nelze pominout ani pětistránkový dopis z února 1949, zmiňovaný Bořivojem Čelovským, v němž se lidovecká buňka v Paříži, zastoupená předsedou Aloisem Rozehnalem, Václavem Hynbarem a Miluší Koenigovou, ohrazovala proti uznání Adolfa Klimka jako reprezentanta lidové strany (srv. ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 76, pozn. 2). Oba zmíněné protesty jsou zajímavé také z toho důvodu, že jejich protagonisté Štěpán Benda a Alois Rozehnal měli společně s Adolfem Procházkou tvořit původní vyjednávací tandem pro zakladatelská jednání Rady svobodného Československa, neobdrželi však od americké strany potřebná vstupní víza. Jejich odpor je tudíž více než pochopitelný a není divu, že se rychle rozšířila představa o nedemokratické intrice Klimka, Ducháčka a Bunži, kteří se údajně měli dohodnout se Zenklem. (Srv. CHOLÍNSKÝ, J.: *Poutník Josef Kalvoda*, s. 121 n.) Kritika se snesla rovněž na hlavu Adolfa Procházky, který se na celé záležitosti podílel (viz Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 233).

Na první pohled není zcela jasné, jak dokázal Adolf Klimek překonat opozici uvnitř lidové strany a zajistit si solidní postavení v ústředních exilových orgánech.³⁷ Zřejmě k tomu vedl souběh několika okolností. Nepopíratelně mu hrálo do karet, že se lidovcům nepodařilo uskutečnit řádný sjezd strany, který by nejen jasně vytyčil jejich programové priority, ale i vyřešil personální otázky. Mohl proto vystupovat jako jeden z nepominutelných představitelů, odvolávající se jak na své zvláštní pověření, tak na dřívější pozici generálního tajemníka. Jeho hlavnímu konkurentovi Adolfu Procházkovi navíc scházelo Klimkovo odhodlání a cílevědomost a svou pasivitou v podstatě přispěl k prosazení výsledného Ducháčkova kompromisu. Ani to by však patrně Klimkovi nestačilo, pokud by nenašel pozitivní odezvu u ostatních exilových předáků. Rozhodujícím faktorem zřejmě nakonec byla celková atmosféra, která panovala při zakládání Rady svobodného Československa. Kritické hlasy z lidoveckého tábora, které volaly po revizi koncepce Národní fronty a odmítaly dosavadní prioritu „boje o dělníka“, byly pro tento projekt skutečnou hrozbou. Pokud by se československý exil jako celek odklonil od socialistické cesty, ztratily by i levicovější strany a jejich představitelé svůj současný vliv. Aniž bychom podléhali vypjatému antikomunismu Bohdana Chudoby či Simeona Ghelfanda, lze s velkou mírou pravděpodobnosti připustit, že především národní socialisté cíleně poskytovali svou podporu těm lidovcům, u nichž mohli reálně počítat s budoucí vzájemnou spoluprací.³⁸ Paralelu skýtá i postup národních socialistů vůči agrární straně, jejíž delegace vedená Josefem Černým ve Washingtonu rovněž narazila na vnitrostranickou opozici kolem Ladislava Feierabenda a Leopolda Slívy. Navzdory mandátu danému sjezdem se předseda Černý obtížně prosazoval proti skupině tvořené z velké části lidmi, kteří po roce 1945 vstoupili do národněsocialistické strany. Nepřekvapí, že Petr Zenkl či Ferdinand Peroutka svou podporu adresovali těm agrárářům, kteří se přijetím poslaneckého mandátu v květnu 1946 přihlásili k principu Národní fronty a ke spolupráci se socialistickým blokem.³⁹ Rovněž Adolf Klimek správně pochopil, že pevná vazba na národní socialisty jeho pozici posílí.

Zapojení lidovců do Rady svobodného Československa určilo navenek jejich spolupráci s dalšími politickými stranami. Kritika, která se snášela na jednání Adolfa

37 Adolf Klimek měl samozřejmě mnohem vyšší aspirace a chtěl dosáhnout uznání jako hlavní reprezentant lidové strany. V daném okamžiku však správně odhadl své reálné možnosti a spokojil se s místem ve výboru RSČ. V prvních měsících roku 1949 neměl příliš velkou podporu a v opozici vůči němu stál i Ivo Ducháček. (Viz JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 89, pozn. 225.)

38 Jasně tuto skutečnost deklaroval Hubert Ripka: „Kdyby nebylo naší, především mé podpory, Klimek by se nebyl do výboru rady vůbec dostal.“ (Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 233.)

39 K obtížím agrární strany při jednáních o založení RSČ srv. DOSTÁL, V.: *Agrární strana*, s. 253–256; ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 26–44 a 76; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 47–51. Až díky podpoře větší části lidovců, slovenských demokratů a poslů i sociálních demokratů si mohla Černého skupina udržet primát.

Procházky, Adolfa Klimka a dalších zástupců v tomto vrcholném exilovém orgánu, nemohla již celkové směřování výrazněji zvrátit. Minulé kontroverze přesto zanechaly na obrazu lidové strany nesmazatelné stopy. Předně se postupně z vedoucích pozic stáhl Ivo Ducháček, který v roce 1948 patřil mezi neaktivnější činitele lidovců. Rezignoval na svůj post ve výkonném výboru rady a přenechal jej Bohumíru Bunžovi. Na možnost výraznějšího angažmá v lidovecké politice zanevřel rovněž dříve velmi agilní Pavel Tigríd. Oba spatřovali svou budoucnost a případnou službu domovu spíše v novinářské a publicistické činnosti.⁴⁰ Zároveň vzrůstala ostrakizace Bohdana Chudoby, který se až do posledního okamžiku snažil zabránit ustavení socialistického vedení československého exilu. Konzervativně smýšlející Chudoba se společně s dalšími pravicovými politiky pokusil přimět zvláštním memorandumem americkou vládní administrativu, aby odmítla vznik Rady svobodného Československa na bázi politických stran, které se zdiskreditovaly spoluprací s komunisty. Tváří v tvář většinovému postoji však neměl šanci své pojetí prosadit.⁴¹ Nakonec dosáhl jen toho, že se předáci rady

Právnick, státní úředník a politik JUDr. Adolf Klimek, 1895 Nemile (okres Šumperk) – 1990 Rockville (stát Maryland, USA) (repro z publikace Cestami křesťanské politiky)

40 Tigríd své názory na fungování a směřování exilu zveřejňoval v četných publikacích. Více přehledová a již vyvážená je jeho *Politická emigrace v atomovém věku* (Praha, Prostor 1990), původně od roku 1963 vycházející ve zkrácené podobě v časopise *Svědectví*, naopak v polemickém duchu se ještě plně nese např. jeho *Dopis Ferdinandu Peroutkovi* (In: *New Yorkské listy*, 21. a 24.4.1956). K Tigrídivě činnosti v emigraci v prvních letech srv. DRÁPALA, Milan: *Demokrat s noblesou: Dvojitý exil, dvojitý návrat Pavla Tigrída*. In: *TÝŽ: Na ztracené vartě Západu*, s. 164–189, zde s. 172–175.

41 Americká oficiální místa na Chudobovo memorandum odpověděla, že prosazení levicových myšlenek ve střední a východní Evropě je realitou, kterou je nutné akceptovat. Složení RSČ tyto geopolitické změny odráží a americká zahraniční politika tento fakt respektuje. (Srv. Zpráva politické skupiny Čs. strany národněsocialistické v Londýně o přípravě k ustavení Rady svobodného Československa, s. 221 n.)

postarali o zamítnutí jakýchkoli úvah, že by snad Chudoba mohl být kooptován do pléna rady.⁴² Obdobné potíže měli posléze i další lidovci, na nichž ulpívalo být jen podezření, že byli pod Chudobovým vlivem.⁴³ Sám Chudoba se ještě po určitou dobu snažil ovlivňovat lidoveckou politiku, nakonec ale rezignoval a spojil se se skupinou kolem Simeona Ghelfanda a jeho Křesťanskodemokratického hnutí.

Napětí, přetrvávající již od počátku roku 1949, se nevytratilo ani v letech následujících. Oficiální zastupování lidové strany sice do značné míry ztělesňovala dvojice Adolf Procházka a Bohumír Bunža, stabilní byla ovšem také pozice Adolfa Klimka. Kompromisní a pro tvrdé politické střety nevhodný Procházka nevyvíjel potřebnou aktivitu a byl spíše ve vleku událostí. Získal sice odpovídající zastoupení jak v předsednictvu Rady svobodného Československa (funkci místopředsedy), tak v dalších strukturách, z čehož nejvýznamnější byla funkce předsedy výkonného výboru Křesťanskodemokratické unie střední Evropy (*Christian Democratic Union of Central Europe* – CDUCE), která sdružovala křesťanské exilové politiky z Československa, Maďarska, Polska, Litvy, Jugoslávie a později i Lotyšska.⁴⁴ Kritici mu ovšem – nejspíš právem – vytýkali pasivitu a částečnou rezignaci na výraznější prosazování křesťanské politiky v Radě svobodného Československa.⁴⁵ Pomyslným vrcholem se staly události z ledna 1951, kdy došlo k rozštěpení Rady svobodného Československa. Osobní rozepře mezi skupinou kolem Petra Zenkla a většinou předsednictva i výboru kolem předsedů Demokratické strany Jozefa Lettricha, agrárníků Josefa Černého

42 Národní socialisté a sociální demokraté měli svůj boj proti Chudobovi usnadněný tím, že našli spojence u slovenských politiků v RŠČ. Ti byli rozezljeni Chudobovými názory o nutnosti přehodnotit česko-slovenské vztahy a úvahami o rozdělení české a slovenské exilové politické reprezentace. Nepřímo tak Chudoba podpořil slovenské separatisty, proti nimž zástupci slovenské Demokratické strany, Strany svobody i skupina slovenských diplomatů kolem Štefana Osuského či Jána Papánka vystupovali.

43 Pochyby o vhodnosti přijetí za členy pléna RŠČ se vyskytly ještě kolem Heleny Koželuhové, Aloise Rozehnalova či Jana Chomutovského. Helena Koželuhová byla přijata díky aktivní podpoře svého manžela Adolfa Procházky, ale jakoukoli spolupráci s radou stejně odmítala a v únoru 1950 výslovně na členství rezignovala. Jan Chomutovský se z obvinění „očistil“ zvláštním vysvětlujícím přípisem, Alois Rozehnal byl přijat dodatečně. (Srv. ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 40; Zpráva Huberta Ripky o situaci v exilu..., s. 233.)

44 Unie byla založena 26.7.1950. K její činnosti srv. PROCHÁZKA, Adolf: *Jižní Amerika pro svobodu střední Evropy*. Mnichov, b.n. 1956; BUNŽA, Bohumír: *Moje zkušenosti a dojmy z Itálie*. In: PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta: Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1981*, sv. 4. Praha, vlastním nákladem 1994, s. 25 n.

45 Jan Cholínský uvádí několik odkazů na dopisy Bohdana Chudoby či Josefa Kalvody, kteří sice zpočátku přímo nezpochybňovali Procházkovu oprávněnou vůli vést stranu v exilu, nebyli ale ochotni akceptovat jeho minimální angažovanost. Typický je dopis Bohdana Chudoby z 20.12.1949, kde situaci glosuje slovy: „Co se strany týče, tak se vlastně v zahraničí již celá rozpadla, Procházka je naprosto nečinný, Klimek s Bunžou slouží socialistům.“ (CHOLÍNSKÝ, Jan: *Poutník Josef Kalvoda*, s. 121.)

a sociálních demokratů Václava Majera vedly k odchodu národních socialistů a jejich spojenců z původní rady. Ačkoli v popředí sporu stála intenzivně diskutovaná otázka takzvaného funkčního období,⁴⁶ jeho podstata spočívala v narůstající neschopnosti spolupráce mezi Petrem Zenklem a dalšími čelnými exilovými politiky.⁴⁷

Třináctičlenná skupina „odpadlíků“ byla pro utváření politiky lidové strany mimořádně důležitá. Z určitého úhlu pohledu vzniklý konflikt vrhá jasnější světlo na frakční rozvrstvení několika exilových stran i na hlubší ideové směřování československého exilu jako celku. Simeon Ghelfand nazval zjednodušeně Zenklovu skupinu „socialistickou třináctkou“,⁴⁸ což sice není zcela přesné, nicméně to umožňuje vnímat rozpad dosavadní jednoty Rady svobodného Československa jako důsledek snahy o zohlednění nesocialistických, popřípadě konzervativnějších myšlenek a postojů. Důležité bylo, že se k secesi odhodlal i zástupce lidové strany Adolf Klimek. Příklon k Zenklovu křídlu pro něj znamenal, že se konečně (alespoň načas) prosadil jako zástupce lidové strany na špici exilových struktur. Přízeň národních socialistů z něj učinila jejího reprezentanta v nejužším kolegiu a místopředsedu nově vytvořeného Národního výboru svobodného Československa. Vzniklou situaci nedůstojného soupeření uvnitř křesťanského politického tábora se pokusil vyřešit jako prostředník opat Ambrož Lev Ondrák, který svolal na 17. a 18. únor 1951 do New Yorku jednání lidoveckých politiků i jejich příznivců. Rozhovory, jichž se zúčastnil i Bohdan Chudoba, se sice nesly v poměrně vstřícném duchu, mimo obecných proklamací ale nic konkrétního nevyřešily. Se stejným výsledkem skončilo i druhé kolo jednání 5. a 6. května téhož roku.⁴⁹

Pod tlakem Národního výboru pro Svobodnou Evropu (*National Committee for a Free Europe* – NCFE), který poskytoval exilovým organizacím nezbytné materiální i mocenské zázemí,⁵⁰ přesto musely obě rozhádané skupiny přistoupit k pokusům

46 K tomu viz ČELOVSKÝ, B: *Politici bez moci*, s. 81–83; Projev Ferdinanda Peroutky. In: *Tamtéž*, s. 205–212.

47 K průběhu a okolnostem rozkolu viz *tamtéž*, s. 79–87; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 57–59; KOSATÍK, P.: *Ferdinand Peroutka*, s. 147–152.

48 Srv. GHELFAAND, Simeon: *Lidé a doba*. In: KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek*, sv. 1, s. 83. Ghelfand však ve svém fundamentalismu, neuznávajícím kompromisy a jakoukoli umírněnost, nepřijal na milost ani skupinu kolem agrárníka Josefa Černého, v níž byl i Adolf Procházka s Bohumírem Bunžou. Stačil k tomu fakt, že v ní zůstal sociální demokrat Václav Majer.

49 Pro Bohdana Chudobu bylo poznání, že nějaká vyhovující dohoda není v nejbližší době reálná, zřejmě konečným motivem, aby se připojil ke Křesťanskodemokratickému hnutí. Ve svém dopise Josefu Kalvodovi poznamenal: „Ukázalo se již plně a nezměnitelně, že na nějakou obnovu (smír) lidové strany není nejmenší naděje. (...) Ducháček, Procházka, Klimek, Bunža atd. jsou pro starou lidovou stranu v závěsu na socialistech (sic), a navíc jsou rozdělení na tři frakce, které spolu ani nejednají.“ (Citováno podle: CHOLÍNSKÝ, J.: *Poutník Josef Kalvoda*, s. 129; datace dopisu není uvedena).

50 Základní informace o závislosti RSČ na finanční podpoře NCFE poskytuje zejména Bořivoj Čelovský (*Politici bez moci*, s. 53 a 65–73); srv. také KALVODA, Josef: *Služba pravdě*. In: TÝŽ:

Právník a politik JUDr. Adolf Procházka (1900 Napajedla – 1970 New York) jako ministr zdravotnictví ve své pracovně (foto z osobního archivu Procházkovy dcery Marty Kastnerové)

o znovusjednocení. Po složitých jednáních se v první polovině roku 1952 Rada svobodného Československa obnovila s poněkud odlišnou organizační strukturou, ale v podstatě na stejných personálních základech.⁵¹ Z pohledu lidové strany se hlavním zástupcem v předsednictvu rady stal opět Adolf Procházka, opomenut nebyl ale ani jeho konkurent Adolf Klimek, který se stal předsedou sociální komise. Toto řešení opět zřetelně dokumentovalo fakt, že skupina pravého středu kolem Procházky a Bunži nebyla schopna potlačit v šrámkovské sociální politice zakotveného a s národními socialisty pevně spolupracujícího Klimka. Ke zřetelnému rozchodu

Z bojů o zítřek, sv. 2. Toronto, Moravia Publishing Inc. 1996, s. 116 n.; BŘEŇOVÁ, Halina: *Život pro jiné: Ján Papánek 1896–1991*. Praha, Faun 1995, s. 112 n.

51 To platilo i po rekonstrukci rady v letech 1953–1954, kdy získal nazpět svou pozici předák agrární strany Josef Černý (srv. JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 59 n.; KOSATÍK, P: *Ferdinand Peroutka*, s. 163–168).

s touto linií a k podstoupení rozhodujícího měření sil scházela Procházkovi nejen osobní odvaha. Dobře si uvědomoval, že výsledkem do krajnosti hnaného konfliktu by byla pouze trvalá roztržka, která by ho nakonec mohla připravit o možnost výrazněji ovlivňovat exilovou politiku a prosazovat v ní postoje, jež mu byly blízké. Zůstával tudíž vždy jen na půli cesty. Připojit se ke skupině kolem Bohdana Chudoby a Josefa Kalvody, jakkoli mu nebyly cizí konzervativní myšlenky, z osobních i širších politických důvodů odmítal a stejně tak nezastával ani vypjaté odmítavé stanovisko vůči socialistickým stranám.⁵²

Během roku 1953 se v podstatě ustálila podoba lidovecké politiky na vágním pokračování tradiční šrámkovské politické linie, s chronicky „zabetonovaným“ rozporem dvou křídél. Definitivně ztratila podporu konzervativnějšího a radikálnějšího směru, reprezentovaného nyní Křesťanskodemokratickým hnutím, i mladých a dříve politicky aktivních publicistů, jako byl Ivo Ducháček, Pavel Tigrid a Jaroslav Pecháček. Komunikační bariéry mezi Adolfem Procházkou a Adolfem Klimkem podemílaly akceschopnost lidovců a znemožňovaly jim vydobýt si větší prostor pro prosazování jejich politických priorit. Tento stav přetrvával po celá padesátá i šedesátá léta, a byl dokonce stále zřetelnější, s tím jak klesal vliv Procházkovy a síla pozice Klimka, který v šedesátých letech ve spojení se Zenklem pravidelně obsazoval čelné funkce při personálních rošádách v Radě svobodného Československa.⁵³

Pohled za oponu personálních vztahů

Proniknout za roušku událostí, které často odrážely komplikované zákulisní mocenské boje o ovládnutí exilu, je i na základě dnes dostupných pramenů obtížné. Jednak jsme odkázáni na memoranda a zprávy vypracovávané československými bezpečnostními či diplomatickými službami, jejichž přesnost a nestrannost je nejednou problematická.⁵⁴ Dalším pramenem jsou komentáře, relace a vzpomínky

52 Zdeněk Jirásek a Miloš Trapl uvádějí ve svém přehledu exilové politiky vzpomínku Josefa Kalvody, podle níž se mu Adolf Procházka svěřil, že sice ideově tenduje ke konzervativnějšímu pojetí lidovecké politiky, ale bojí se opustit spolupráci se socialistickým exilem, neboť by nebyl schopen obhájit hmotné zabezpečení této platformy a neumí dobře anglicky (JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 77, pozn. 95). Tato informace je sice půvabná, ale sotva se drží reality. Profesor Procházka hovořil anglicky již v roce 1948 více než obstojně (léta 1940–1945 strávil v londýnském exilu a měl mnoho přátel mezi britskými intelektuály i politiky) a obecně byl jazykově nadaný. Je ovšem pravda, že na počátku druhého exilu v roce 1948 odmítl několik nabídek profesorských míst a v pozdějších letech byl finančně zcela závislý na podpoře NCFE a organizací napojených na Světovou křesťanskou unii.

53 Viz ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 170 n., 176–179; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 60–65.

54 To platí např. pro výše citovanou „Zprávu o činnosti československé emigrace po 20.2.1948“ nebo pro elaborát „Vývoj čs. emigrace od roku 1945 do roku 1951“ (A MV ČR, 305-871-12).

přímých aktérů i dalších zainteresovaných osob.⁵⁵ V naprosté většině případů se ovšem jedná o svědectví stoupců jedné ze soupeřících stran a sympatizantů hnutí či frakcí, které se v tehdejšímu soupeření neprosadily. Ani zde přirozeně nelze hovořit o objektivitě podání. Mnohdy tyto texty přitom nevypovídají o vyhocených emocích a osobních sympatiích či antipatiích aktérů, které se utvářely ještě před jejich odchodem do exilu a dlouhodobě pak komplikovaly vzájemné relace. Osobní vztahy hrají v politice obecně velkou roli, a pokud chceme najít odpověď na otázku, proč se česká křesťanská politika v exilu rozštěpila na nesmiřitelné konzervativce, kteří nastoupili doslova křížové tažení proti všemu, co zavánělo socialismem, a na umírněný *mainstream*, jehož protagonisté sice zůstali věrní odkazu tradiční a kompromisní Šrámkovy lidové strany, ale přesto nedokázali vzájemně spolupracovat, musíme vedle čistě ideových hledisek vzít v úvahu i tato vztahová zatížení.

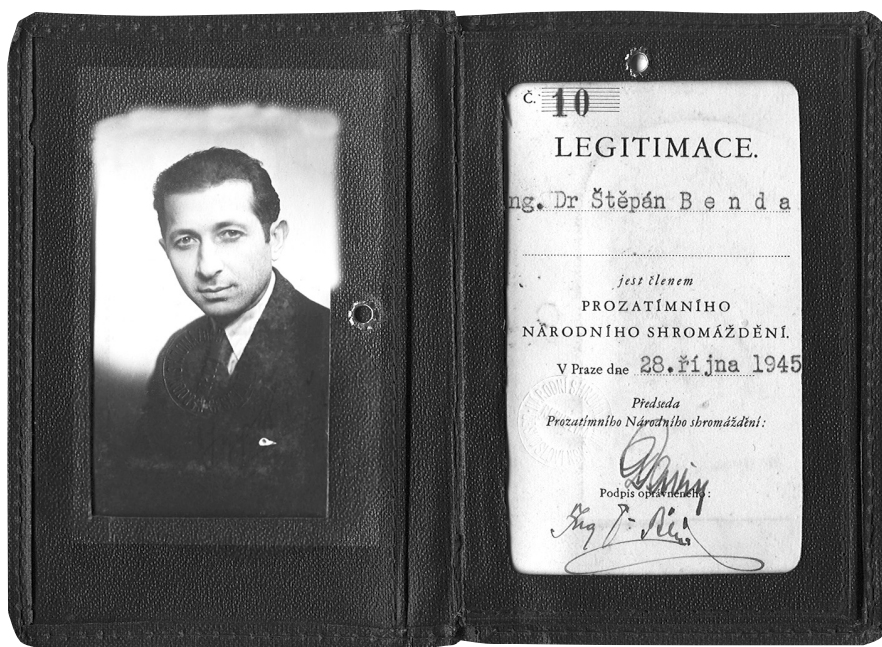
Křesťanskodemokratické hnutí vyrůstalo z nálad a zkušeností, které se vytvářely v uprchlických táborech.⁵⁶ Zde byli umístěni v nejednou velmi tíživých podmínkách jednak staří a nemocní, jednak mladší a méně významní členové lidové strany a sympatizanti křesťansky orientované politiky. Je logické, že to byla zatěžkávací zkouška i pro jejich stranickou loajalitu a že v jejich hodnocení předchozí lidovecké politiky v Národní frontě zaznívala stále silnější kritika.⁵⁷ K jejich radikalizaci přispívalo i to, že většina z nich byla již dříve naladěna zřetelně antikomunisticky a kooperaci se socialistickými stranami přijímala jen se sebezapřením.⁵⁸ Pod vlivem intelektuálů typu Bohdana Chudoby či Simeona Ghelfanda se posléze už odmítali podřídit oficiální stranické politice. Toto jejich rozhodnutí bylo usnadněno tím, že ještě nemuseli přetrhávat četné politické vazby, nebyli přímo vtaženi do vysoké po-

55 Spíše zleva nahlíží na tehdejší dění několikrát citovaná „Zpráva Huberta Ripky o situaci československého exilu pro funkcionáře národněsocialistické strany v Československu“. Zcela protichůdný pohled se naskytá v ostrých kampaních vedených v časopise *Rozpravy* Simeona Ghelfanda či v okruhu českých demokratických federalistů Vladimíra Pekelského (srv. např. GHELFAND, Simeon: Československá strana lidová. In: *Sborník Bohemia*, č. 2. Kolín nad Rýnem, Sdružení bývalých československých politických vězňů 1957, s. 20–27; HORÁK-JANÍK, František: Přehled našeho exilu. In: KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek*, sv. 1, s. 282–290).

56 Platí to nejen pro německé tábory v Murnau či Ludwigsburgu, ale i pro azylová střediska ve Francii či Itálii. K poměrům v táborech viz *A MV ČR*, 305-367-1, Zpráva o činnosti československé emigrace po 20.2.1948, s. 18–21; *tamtéž*, 305-871-12, Vývoj čs. emigrace od roku 1945 do roku 1951, s. 12–14; BŘEŇOVÁ, H.: *Život pro jiné*, s. 99–107; POVOLNÝ, M.: *Má cesta dvacátým stoletím*, s. 31 n.; JERÁBEK, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno, Stilus 2005, zvláště s. 50–53 a 89.

57 Srv. JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 29.

58 Jako typický příklad této skupiny křesťanských politických aktivistů může sloužit vícekrát zmiňovaný Josef Kalvoda, který měl přes své mládí (narozen 1923) za sebou již zkušenost z komunistického vězení. K jeho *curriculum vitae* viz KALVODA, Josef: *Z bojů o zítřek*, sv. 3: *Historické eseje*. Kladno, Dílo 1998, s. 10–12; Před čtyřiceti lety: Vzpomínka ne zrovna vánoční. In: TÝŽ: *Z bojů o zítřek*, sv. 2, s. 205–210; CHOLÍNSKÝ, J.: *Poutník Josef Kalvoda*.

Průkaz poslance Prozatímního národního shromáždění, zemědělského inženýra a politika ing. dr. Štěpána Václava Bendy, 1911 Puclice u Horšovského Týna – 2000 České Budějovice (repro z publikace Cestami křesťanské politiky)

litiky a neaspirovali na různé funkce po očekávaném návratu do vlasti. Právě tyto momenty naopak hrály důležitou roli u ostřílených a zasloužilých politiků, kteří se sice po únoru 1948 ocitli mezi poraženými, avšak stále si nárokovali vedoucí postavení na exilové politické scéně.

Privilegovanou elitu mezi lidoveckými exulanty tvořili poslanci, které spojovala větší či menší míra protikomunistické angažovanosti. Na druhou stranu se navzájem v mnoha směrech lišili a nepochybně mezi nimi od počátku panovaly různé rivality. To ústilo ve vytváření konkurenčních bloků, které jen obtížně hledaly společnou řeč. Myšlenkově a zájmově spřízněnou skupinku tvořili poslanci bojující proti komunistickým zásahům do zemědělství, kteří měli za sebou tvrdé střety s levicí v parlamentních lavicích i na lidových shromážděních. Jejich výraznou postavou byl Štěpán Benda, bývalý příslušník agrární strany, který si ovšem svou upřímnou zbožností získal přízeň předsedy strany Jana Šrámka a zasedl ve výkonném výboru lidové strany.⁵⁹ Pracoval především v zemědělském výboru Národního

59 Srv. RENNER, Jan: *Československá strana lidová 1945–1948*. Brno, Prieus 1991, s. 31.

shromáždění, kde vystupoval na obranu práv sedláků a rolníků a sváděl tuhé boje s komunistickým ministrem zemědělství Júliem Ďurišem. Podobně důrazným kritikem komunistické agitace na vesnici byl Jindřich Nermuť, který si svým nevybíravým slovníkem vysloužil ostražitost i ze strany lidoveckého vedení. K „sedláckému“ křídlu náležel rovněž František Desenský, který působil v parlamentu podobně jako Benda i Nermuť a prestiž si vybudoval především svým neústupným postojem při takzvané nechanické aféře.⁶⁰ Vedle „zemědělců“ si z bývalých poslanců v exilu uchovávali vliv právníci, kteří se angažovali v bezpečnostní politice, justici a ústavněprávní oblasti. Ostrým kritikem porušování právního státu byl Alois Rozehnal, který se podílel na přípravě nové ústavy a několikrát se v parlamentu pokusil ukončit platnost retribučního zákona, jež nekompromisně kritizoval.⁶¹ V případech zneužívání bezpečnostních složek komunistickým ministerstvem vnitra mu zdatně sekundoval soudce Bohumír Bunža.⁶² Teprve pobyt v exilu ovšem zřetelněji diferencoval mezi těmito lidoveckými politiky.

První citlivou otázkou, na niž ve své korespondenci upozorňoval již Adolf Klimek, byla stranická věrnost těch poslanců, kteří měli dříve bližší stranické či zájmové vazby na další složky exilu. Týkalo se to jednak zemědělského křídla kolem Štěpána Bendy, jednak bývalého příslušníka živnostenské strany Eduarda Fuska. Jestliže „zemědělci“ se k lidovecké politice hlásili i nadále, Fusek se skutečně zřetelně přiklonil k původní straně, jejímž předsedou v exilu se nakonec stal.⁶³ Obdobně

60 K této události, při níž se policie pokusila zakázat a násilně rozehnat tradiční selskou jízdu a s ní spojené soutěže ve východočeských Nechanicích, viz JIRÁSEK, Zdeněk: *Nechanická aféra 1947*. Hradec Králové, Státní oblastní archiv Hradec Králové 1992. František Desenský s Jindřichem Nermutem svolali posléze na Kunětickou Horu u Pardubic protestní shromáždění selského lidu, jehož se zúčastnilo přes 50 tisíc osob. K jasnější profilaci všech zmíněných poslanců je možné srovnat jejich vystupování v Ústavodárném národním shromáždění na webové stránce Společné digitální česko-slovenské parlamentní knihovny (<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/index.htm>). K zemědělské politice lidové strany srv. RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 73–79; TRAPL, Miloš: *Československá strana lidová*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. (ed.): *Politické strany 1861–2004*, sv. 2, s. 1175–1188, zde s. 1184 n.; PEHR, Michal: *Křesťanská politika a ČSL 1938–1948*. In: *Obzory*, roč. 1, č. 1 (2004), s. 34. Základní nástin života a působení těchto poslanců viz TÝŽ a kol.: *Cestami křesťanské politiky*.

61 K Rozehnalově činnosti srv. FEIERABEND, Ladislav: *Politické vzpomínky*, sv. 3. Brno, Atlantis 1996, s. 348; RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 70, 76 n.; PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 216.

62 K Bunžově činnosti srv. TRAPL, M.: *Československá strana lidová*, s. 1185; RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 69 n.; PEJSKAR, J.: *Poslední pocta*, sv. 4, s. 24.

63 Svým počátečním kolísáním si Fusek značně ztížil politickou činnost. Tvrdě ho kritizoval generální tajemník národních socialistů Vladimír Krajina, který mu vyčetl, že ještě v srpnu 1948 se hlásil k lidovcům, a v listopadu již vystupoval jako předseda živnostníků. Toto počínání nebylo obtížné napadnout jako instrumentální, s cílem pouze posílit pozici Černého agrárníků. Fusek byl sice pozván na zakladatelská jednání Rady svobodného Československa ve Washingtonu,

se zachovala i Helena Koželuhová, která sice přišla o poslanecký mandát hned po květnových volbách v roce 1946, stále ovšem byla počítána mezi nepominutelné lidovecké politiky. V jejím případě exil pouze potvrdil rozchod s lidoveckou komunitou a příklon k národní demokracii, která jí byla blízká již díky rodinnému zázemí.⁶⁴ Zbytek lidoveckých špiček zůstal věrný křesťanské politice a s ostatními politickými stranami pouze spolupracoval.

Druhou klíčovou otázkou lidovecké emigrace bylo, nakolik bude tato dosti nehomogenní skupina navzájem kooperovat a vytvářet jednotnou politiku. Předchozí základní rozdělení poslanců podle oblasti jejich zájmu nijak nevypovídá o jejich vzájemných vazbách a rivalitách. Jak již bylo výše naznačeno, lidová strana ani před únorem 1948 nevytvářela jednotný celek.⁶⁵ Vnější rámec jí poskytovala nezpochybnitelná autorita předsedy Jana Šrámka, kterému se podařilo po návratu z londýnského exilu rychle potlačit dřívější vnitrostranickou opozici (především konzervativní skupinu kolem předválečného vůdce české zemské organizace lidové strany Bohumila Staška).⁶⁶ Sám Šrámek však již byl za zenitem svých sil a velkou část praktické politiky realizoval jeho zástupce páter František Hála. Jeho autoritativní styl, zaštitěný údajnou vůlí předsedy strany, mu sice propůjčoval značný vliv, současně z něj však učinil dosti neoblíbenou postavu.⁶⁷ Hála spoléhal na politiku dílčích ústupků vůči komunistické straně a hledání kompromisních řešení. Tlumil proto vyostřené antikomunistické projevy a trval na nutnosti akceptovat příklon většiny společnosti doleva. Kolem sebe cíleně shromažďoval skupinu příznivců a sympatizantů, byť ne vždy všichni jeho spolupracovníci souhlasili s jeho politickými metodami.

Po krachu politiky ústupků v únoru 1948 a vytvoření lidovecké reprezentace v exilu se situace podstatně změnila. Za hranice odešli především lidé, kteří patřili

ale pouze za svou osobu, což přirozeně odmítl (srv. Zpráva politické skupiny Čs. strany národněsocialistické v Londýně o přípravě k ustavení Rady svobodného Československa, s. 225 n.). Neúspěšně se posléze pokoušel získat místo v předsednictvu rady. Využil proto rozkolu v této vůdčí exilové organizaci v lednu 1951 a připojil se k Zenklově skupině, která byla ochotna pro posílení svých pozic akceptovat živnostníky jako standardní partnery. (Viz ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 27; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 58 n.; PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 76 n.)

64 Její otec František Koželuha byl stoupencem moravské Lidové pokrokové strany a národnědemokratická strana jí byla vždy myšlenkově blízká. K životnímu příběhu Heleny Koželuhové a jejímu působení v exilu přehledně viz DRÁPALA, M.: *Nepokorná individualistka*, s. 77–102; srv. také JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956*, s. 34 n.

65 Základní a přehledný rozbor vnitrostranické situace ČSL podává Milan Drápala (*Na ztracené vartě Západu*, s. 38–41).

66 Ke Staškově poměru k politické situaci po roce 1945 srv. VEJVAR, Stanislav: *Monsignore Bohumil Stašek – vůdčí osobnost protišrámkovské opozice v ČSL*. In: MAREK, Pavel (ed.): *Jan Šrámek: Kněz, státník, politik*. Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého 2004, s. 168–170; viz také TRAPL, M.: *Československá strana lidová*, s. 1175–1188.

67 Srv. RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 25 a 64.

Podnikatel, hospodářský činitel a politik Eduard Fusek, 1901 Valašské Klobouky – 1996 Washington (repro z publikace Cestami křesťanské politiky)

ke kritikům levicového směřování a měli ke Šrámkovu a Hálovu vedení leckdy výhrady. Platí to především pro Aloise Rozehnalu, Jindřicha Nermutě, Bohdana Chudobu či Štěpána Bendu. Ti všichni sice respektovali stranického předsedu, ale s jeho zástupcem Hálou byli většinou nespokojeni. Obdobně komplikovanými vztahy procházeli i další lidovečtí politici. Například již zmiňovaný Jaroslav Pecháček původně patřil k blízkým spolupracovníkům (po roce 1945 odsunutého) Bohumila Staška, později se však stal osobním tajemníkem Jana Šrámka.⁶⁸ Po únoru 1948 dokázal opět změnit orientaci a ve stejné funkci pracovat po boku nového předsedy ČSL Aloise Petra. Zřejmě mu byla nabídnuta i Klimkem uprázdněná židle generálního tajemníka strany, kterou však odmítl a opustil zemi.⁶⁹ V exilu dlouho váhal, k jaké skupině se připojit (jak o tom svědčí jeho korespondence s Adolfem Klimkem), a nakonec si zvolil nezávislou pozici publicisty,

jemuž byla dokonce bližší konzervativní linie Křesťanskodemokratického hnutí.⁷⁰

Klíčový pro zařazení všech těchto osobností ve spektru exilové křesťanské politiky byl jejich postoj v narůstajícím konfliktu o převzetí vůdcovství po Šrámkovi.

68 Jeho kritici mu vytýkali prospěchářství a zradu bývalého dobrodince Staška, na kterého údajně dokonce vypracoval v roce 1945 nepříznivý právní posudek (viz HORÁK-JANÍK, František: Nikdy jsem se nesmířil s květnem 1945. In: KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek*, sv. 3, s. 57 n.). Zřejmě to však nebylo tak jednoznačné a přesun Pecháčka do pozice Šrámkova tajemníka bylo možné vnímat i jako pokus o určitou formu smíru (viz RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 33).

69 Srv. KAPLAN, K.: *Největší politický proces*, s. 34.

70 Pecháček patřil mezi pravidelné přispěvatele Ghelfandových *Rozprav*, v exilu se proslavil především jako vedoucí mnichovské redakce Rádia Svobodná Evropa (k Pecháčkovi více viz PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 190).

S ohledem na předúnorovou politickou scénu i na aktivity těsně po odchodu do exilu připadali v úvahu v podstatě jen tři lidé. Každý z nich měl své nesporné nároky, ale i hendikepy. Těmito muži byli generální tajemník ČSL Adolf Klimek, ministr zdravotnictví Adolf Procházka a předseda zahraničněpolitického výboru Národního shromáždění Ivo Ducháček.⁷¹ Posledně jmenovaný však po razantním nástupu rychle vyklidil pozice, čímž se celý spor víceméně redukoval na dilema mezi Klimkem a Procházkou. Právě to lze vzít za příklad, jak negativní osobní vztahy mohou mít v politice větší váhu než racionální potřeba spolupráce a koncepčního jednání.

Univerzitní profesor Adolf Procházka (1900–1970) vstoupil do lidové strany už před válkou, ve volbách v roce 1935 za ni kandidoval do parlamentu a po okupaci českých zemí ji zastupoval v odbojovém Politickém ústředí. V londýnském exilu spolupracoval s Janem Šrámkem jako jeho právní poradce a zároveň byl předsedou Právní rady.⁷² Do aktivní stranické politiky se zapojil v podstatě až v roce 1945. Po návratu do osvobozené republiky mu byl svěřen post ministra zdravotnictví a předsedy krajské organizace lidové strany v Praze.⁷³ Vždy loajální a umírněný Procházka však naděje vkládané do něj Šrámkem i Hálou „zklamal“. Brzy se stal oponentem politiky bližší spolupráce s levicí a rovněž při řízení pražské lidovecké organizace nikterak nezakrýval své sympatie k odsunutému Bohumilu Staš-

71 Ivo Ducháček byl vystudovaný právník, svou profesní kariéru ovšem spojil především s novinářskou činností. Před válkou působil jako dopisovatel *Lidových novin* v Paříži a byl počítán do širšího okruhu tzv. hradní politiky. Řadu přátel měl mezi národními socialisty, především to platí o Hubertu Ripkovi. V londýnském exilu si pak vytvořil dobré vztahy s Janem Šrámkem, pro něhož pracoval jako politický referent. Po návratu do vlasti vstoupil do lidové strany, kde platil za odborníka na mezinárodní záležitosti. Jako předseda zahraničněpolitického výboru parlamentu si současně vytvořil síť přátelských kontaktů mezi západoevropskými politiky. Spolu s Pavlem Tigridem založil a řídil týdeník *Obzory*, který patřil k nejdůležitějším a nejkvalitnějším periodikům třetí republiky. Ducháček byl sice výraznou politickou nadějí lidové strany, po odchodu do druhého exilu však uvedené přednosti nestačily. Znevýhodňoval ho poměrně nízký věk (35 let), nedostatek obecné autority a fakt, že se nejevil jako typický představitel křesťanské politiky. Sám ostatně brzy přestal mít o politickou dráhu zájem. Od října 1949 jako Martin Čermák působil v československé redakci rozhlasového vysílání Hlasu Ameriky, kde si získal značnou popularitu u posluchačů ve vlasti. V pozdějších letech vedle žurnalistiky přednášel politické vědy na amerických univerzitách. K Ducháčkovu angažmá kolem periodika *Obzory* srv. DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě Západu*, s. 52–63; dále viz TRAPL, M.: *Československá strana lidová*, s. 1181 n. K působení v londýnském exilu srv. DUCHÁČEK, Ivo: *Naše účast v zahraničním odboji*. Praha, [Výkonný výbor ČSL] 1946. Základní informace o Ducháčkově viz Poslední zápisník Martina Čermáka (6. března 1988). In: TÝŽ: *Putování Martina Čermáka se psem Máňou po Americe: Z nedělního Zápisníku Hlasu Ameriky*. Praha, Vyšehrad 1991, s. 9–12; PEJSKAR, J.: *Poslední pocta*, sv. 3. Baltimore, vlastním nákladem 1989, s. 30–32.

72 K činnosti Právní rady srv. KUKLÍK, Jan: *Právní rada v londýnském exilu za druhé světové války*. In: *Acta universitatis Carolinae – Iuridica*, roč. 43, č. 2 (1997), s. 33–46.

73 Viz A ÚSD, Pozůstalost Adolfa Procházky, *Po proudu století*, s. 92 n., 102 (český překlad anglického originálu Procházkových pamětí).

kovi.⁷⁴ Při periodicky se opakující neúčasti Jana Šrámka na vládních zasedáních se Procházka profiloval jako odpůrce komunistů a spíše než s Hálou si zde rozuměl s ministry slovenské Demokratické strany či později s národními socialisty. V očích „starých“ lidovců už tehdy nebyl zcela přijatelný a byla mu vyčítána přílišná přichylnost k dalším politickým skupinám. Vzájemné odcizení s lidoveckými špičkami vyvrcholilo po aféře s vyloučením Heleny Koželuhové.⁷⁵ Vnitrostranické tažení proti velmi populární Koželuhové lidovou stranu v létě 1946 téměř rozpoltilo a způsobilo zřejmě její nejtěžší krizi v poválečném období. Na Procházkovu jako manželovi Heleny Koželuhové ulpělo podezření ze spoluúčasti na pokusu o „protišrámkovský puč“ a až do února 1948 byl téměř v pozici stranického disidenta.

Adolf Klimek (1895–1990) narozdíl od intelektuálního Procházky mnohem lépe odpovídal profilu tradičního lidovce.⁷⁶ Již před válkou patřil mezi spolehlivé a osvědčené politiky, kteří pracovali jak ve státní správě (zejména na ministerstvu školství a národní osvěty, kde byl přednostou oddělení prezidia), tak v rámci katolického hnutí. Za války působil v odbojové skupině Obrana národa a po zatčení byl odsouzen k trestu smrti (trest mu byl posléze změněn na dvanáct let vězení). Do funkce generálního tajemníka ČSL ambiciózní Klimek nastoupil počátkem roku 1946 a rychle se mu podařilo získat vliv na směřování lidovecké politiky.⁷⁷ Na konci roku 1947 byla jeho pozice natolik stabilní, že byl považován za jednoho z možných Šrámkových nástupců.

Klimkův vztah k Procházkovu nebyl přátelský. Nerozuměli si ani lidsky, ani politicky. Byli sice nuceni společně pracovat (například po volbách v květnu 1946 za absence Šrámka i Hály společně hájili lidovecké zájmy při vytváření vládního programu),⁷⁸ neshodovali se ovšem ani v základních představách o směřování lidové strany. Adolf Procházka byl mužem širšího ideového rozhledu, který udržoval již z doby své advokátní praxe v Brně široké vazby na různé politické strany a hnutí. Ačkoli byl díky otci, bývalému lidoveckému senátorovi, pevně zakotven v křesťanské politice, nevyhýbal se ani vztahům s agrárníky,⁷⁹ národními demokraty⁸⁰ nebo

74 PROCHÁZKA, A.: *Po proudu století*, s. 101.

75 K celé kauze souhrnně viz DRÁPALA, M.: *Nepokorná individualistka*, s. 87–93; RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 37–42; KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o Únoru*. Brno, Doplněk 1997, s. 169–172; SLOMEK, Jaromír: *Causa Helena Koželuhová*. In: *Reflex*, roč. 8, č. 28 (1997), s. 50–52.

76 Životopisný medailon Adolfa Klimka viz PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*, s. 7

77 Viz RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 64.

78 Srv. PROCHÁZKA, A.: *Po proudu století*, s. 109.

79 S agrárnickým prostředím se sblížil díky druhé ženě svého otce Miladě Kratochvílové, která ho seznámila s rodinou Pražáků a se špičkami republikánské strany kolem Jana Malypetra. Agrárnícké myšlenky v široké rodině reprezentovalo i přibuzenstvo manželky Heleny, neboť její nevlastní otec Josef Palivec náležel rovněž k okruhu podporovatelů agrární strany.

80 Procházkův příklon k národním demokratům byl spojen s jeho advokátní činností v Praze. Jeho představený Jaroslav Brabec byl národní demokrat a z prostředí Karla Kramáře se formo-

národními socialisty.⁸¹ V době londýnského exilu a poválečného účinkování ve vládě navázal nová přátelství s řadou politiků demokratického tábora. Jeho představa o budoucnosti lidové strany byla tudíž méně stranicky vyhraněná a v souladu s tím usiloval o její otevření všem demokraticky smýšlejícím lidem bez ohledu na jejich konfesijní zařazení.⁸² Díky svému právnímu legalismu nebyl nikterak nakloněn socialistickým představám o zvyšování vlivu státu na řízení společnosti, odmítal znárodnovací a retribuční zákonodárství a nedělal si iluze o spolupráci s komunistickou stranou. Nebyl ovšem ani žádný politický radikál, a jakkoli se nedokázal ve všem podřídit vyžadované disciplíně a oficiální linii, zachovával v podstatě loajalitu a principy, na nichž spočívala Národní fronta.⁸³ Svě opoziční počínání ve vládě proto nepřenašel navenek, nekritizoval příliš stranické vedení a nikdy se neodhodlal k výraznějšímu pokusu o vytvoření konkurenční stranické frakce.

Adolf Klimek byl naopak stoupencem tradičně pojmávané lidové strany Šrámkova stylu, s typickou nedůvěrou vůči agrárikům i liberálním směrům. Respektoval její konfesijnost a plně stál za autoritou předsedy. Ačkoli ani on neprojevoval sympatie vůči komunistům a vytvářel určitou protiváhu vůči Hálovi, svého hlavního soupeře spatřoval spíše v Procházce.⁸⁴ Důvodem byla zřejmě obava, že Procházka line ohrožuje tradiční směřování strany a zanáší do ní cizorodé prvky, které by změnily její charakter. Jako generální tajemník několikrát přímo zasáhl proti opozičním proudům v lidové straně. Adolf Procházka ho vinil jak ze zorganizování akce proti manželce Heleně Koželuhové, tak z cenzurních zásahů vůči jemu samému.⁸⁵ Sotva bylo možno tudíž očekávat, že při budování lidové strany v exilu tito dva předáci naleznou společnou řeč a rychle zapomenou na své rozepře.

Větší podíl viny na opětovném rozdmýchání nesvárů měl zřejmě Klimek, který využil počáteční Procházkovy pasivity v exilu a pokusil se strhnout vedení na svou stranu. Uvědomoval si, že mu vývoj nehraje příliš do karet a že musí proto jednat iniciativně. Nejdřív totiž váhal, zda vůbec má tuzemskou politiku opustit, ačkoli po

vala i značná část jeho klientely. Jan Renner se ve svém nástinu historie lidové strany mezi lety 1945 a 1948 zmiňuje o tom, že když se Procházka jako předseda pražské krajské organizace strany před volbami dohodl s bývalými národními demokraty na bloku proti národním socialistům, rozezlilo to Šrámka (RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 34).

81 Mezi jeho nejbližší přátele patřil zejména ministr Jaroslav Stránský.

82 Srv. myšlenky vyjádřené v Procházce projevů na sjezdu ČSL v dubnu 1946 (PROCHÁZKA, Adolf: *Lidová strana v Národní frontě*. Praha, Ústřední sekretariát ČSL 1946).

83 „My jsme a chceme být v Národní frontě a pokládáme ji za správné vyřešení současné domácí a světové politické situace. Avšak nenuťme se k projevům souhlasu, ba dokonce nadšení tam, kde prostě přijímáme důsledky kompromisů, jež ostatně každá koaliční vláda s sebou přináší.“ (*Tamtéž*, s. 8.)

84 Srv. hodnocení Jana Rennera (*Československá strana lidová 1945–1948*, s. 64).

85 Srv. PROCHÁZKA, A.: *Po proudu století*, s. 107.

únoru 1948 jen obtížně hledal pro sebe další politické uplatnění. Ztratil sice poslancek mandát, v prvních dnech po převratu ale zřejmě neuvažoval o zpřetrhání všech vazeb na nové vedení lidové strany kolem Aloise Petra. Až další vývoj, který mu nenabízel odpovídající perspektivu stranické práce, ho přiměl k odchodu ze země.⁸⁶ Zakotvil v Londýně, kde se ihned pustil do obnovování lidové strany a navazování součinnosti s ostatními politickými stranami. Společně s jejich generálními tajemníky – Blažejem Vilímem (sociální demokracie), Vladimírem Krajínou (národní socialisté) a Fedorem Hodžou (slovenští demokraté) – uspořádal v londýnské Caxton Hall výše zmíněné první významné vystoupení československých poslanců v exilu. I když setkání nedopadlo zcela podle očekávání a generální tajemníci čelili kritice, že podcenili propagaci i přípravu jednání, respektive následné tiskové konference,⁸⁷ působil zde právě Klimek jako hlavní reprezentant lidové strany. Tomuto dojmu nahrávalo chování Adolfa Procházky, které bylo pro mnohé lidovecké exulanty snad největším zklamáním.

Adolf Procházka ze všech lidoveckých politiků v exilu zastával nejvyšší funkci v bývalé státní exekutivě a objektivně nahlíženo vystupoval s nejostřejšími protikomunistickými projevy z celého vedení ČSL. V době, kdy František Hála sázel na smířlivější politiku ústupků, právě Procházka vytrvale odmítal další požadavky na znárodnění, kritizoval zneužívání soudního systému a bezpečnostního aparátu a hájil základy fungující občanské společnosti.⁸⁸ Kdo jiný mezi lidoveckými politiky by se měl po odchodu ze země postavit do čela snah o obnovu československé demokracie? Mohl se zcela legitimně přihlásit o vedení lidoveckého exilu. Opak byl však pravdou. Procházkovým nedostatkem byla především jeho neprůbojná povaha a jistá akademičnost vystupování, v němž nezapřel univerzitního profesora. Pokud ve vládě Národní fronty nejhlasitěji z lidoveckých zástupců zastával nesocialistické pozice, bylo to dáno spíše jeho právnickým myšlením, kterému se přičilo akcepto-

86 Svědkem Klimkovy rozkolísanosti se stal Jaroslav Pecháček, který působil v inkriminované době jako osobní tajemník Aloise Petra. Klimek údajně novému stranickému předsedovi nabízel své služby, byl však odmítnut. (Srv. GHELFAND, Simeon: *Československá strana lidová*, s. 27.)

87 *A MV ČR*, 305-367-1, Zpráva o činnosti československé emigrace po 20.2.1948, s. 44 n.; DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Politikové na útěku*, s. 35.

88 K Procházkovým protikomunistickým postojům ve vládě Národní fronty viz RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 25 a 33 n.; DRTINA, Prokop: *Československo, můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století*, sv. II/2. Praha, Melantrich 1992, s. 272–282, 301–304 a 427; SUCHÁNEK, Drahomír: *Zdravotnické vize ministra Adolfa Procházky*. In: KRÍŽOVÁ, Eva – MÁŠOVÁ, Hana – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *České zdravotnictví: Vize a skutečnost*. Praha, Karolinum 2005, s. 103–108. Mimořádnou pozornost vyvolal jeho ostře protikomunistický projev v září 1947 v rámci dožínkové slavnosti v Praze-Hostivaři (Projev Adolfa Procházky „Český sedlák a revoluce“ z 10. září 1947 v Praze-Hostivaři. In: *Osvobozený našinec*, (16.9.1947)). Cenným pramenem jsou rovněž paměti Adolfa Procházky *Po proudu století*.

Československá delegace na prvním mezinárodním kongresu Křesťanskodemokratické unie střední Evropy v New Yorku ve dnech 13.–15. března 1953. Horní řada zleva: Ivo Ducháček, dr. Hruša, M. Bednařík, Dimitrej Pavlišta, Štěpán Benda, Jan Renner, Alois Rozehnal, Pavel Blaho, Bohumír Bunža; dolní řada zleva: Francis Ducháčková, František Schwarzenberg, Marie Rozehnalová, Adolf Procházka, Věra Pavlišťová, Felix Mihule (foto z osobního archivu Marty Kastnerové, dcery Adolfa Procházky a Heleny Koželuhové)

vat revoluční metody a porušování právního řádu.⁸⁹ V exilu však upadl do nebývalé pasivity, která se mohla jevit až jako bázlivost, a ocitl se tak zpočátku mimo dění.

Příčiny je možné hledat jednak v určité osobní depresi z vývoje událostí, jednak v jeho tíživé rodinné situaci. Při poněkud zmateném přechodu státní hranice byla zatčena jeho nejstarší dcera Marta, o jejíž další osud se upřímně obával. Navíc se mu rozpadlo manželství s Helenou Koželuhovou, které dostalo poslední ránu v okamžiku, kdy Procházka ponechal svou ženu s mladší dcerou Helenou jejich osudu a překročil šumavské kopce pouze sám.⁹⁰ Nic na tom neměnila ani skutečnost, že Procházka o kritické situaci zbytku rodiny v daném okamžiku nevěděl – manželka v něj již ztratila důvěru a svým vystupováním mu to dávala otevřeně najevo.⁹¹ Adolf Procházka sice v Paříži jednal s některými francouzskými politiky, ale jinak působil dosti zmateně.⁹² Při setkání československých politiků v Caxton Hall byl netečný a do diskusí nezasahoval.⁹³ I jeho stoupenci byli tímto chováním zaskočení

89 Základní vhled do Procházkovy myšlení poskytují jeho přednášky a teoretické práce, jako např. přednáška „Filozofické kořeny Marxova logického pochybení“ na čtvrtém sjezdu Československé společnosti pro vědy a umění v Americe, konaném ve Washingtonu ve dnech 30.8.–1.9.1968 (A ÚSD, Pozůstalost Adolfa Procházky, inv. č. V/71), případně úvodní projev na ustavující schůzi právníků ČSL Pražského kraje v paláci Charitas 25.4.1946 (*Lidová demokracie*, 26.4.1946).

90 Průběh útěku a jeho okolnosti zpracovala Zora Dvořáková v knížce *Politikové na útěku* (s. 52–62). Zadržené osoby (dcera Marta a několik přátel) byly zatčeny a podrobeny důkladným výsledkům. Podstatná část z nich je zaprotokolována ve spisovém materiálu Archivu Ministerstva vnitra ČR (f. Adolf Procházka, zejména složka se signaturou 305-10012, původně 305-25-3).

91 Procházkovy počínání při přechodu hranic nezůstalo mezi emigrantskou komunitou utajeno a díky nesmlouvavé razanci manželky Heleny, která si nebrala servítky ani na veřejnosti, značně poškodilo jeho prestiž. Procházkovy protivníci toho neváhali později zneužít a s oblibou se mu vysmívali. Takto psal např. Simeon Ghelfand, který ostatně nikdy neměl daleko k denunциаčnímu ladění svých úvah: „...jeden bývalý budoucí ministr, který byl už na samých státních hranicích se ženou a s dětmi, pocítil náhlou hrůzu z toho, že přijde na zlatý Západ pozdě a že se naň nedostane ministerského křesla, a ve své obětavé odhodlanosti zachránit národ ponechal manželku i s dětmi na holičkách a utekl sám, začež byl pak v Paříži veřejně zpovídán vlastní ženou, které se přece útěk podařil.“ (Viz GHELFAND, Simon: Co dělat? Citováno dle KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek*, sv. 2, s. 9; původně vyšlo ve *Sborníku Bohemia*, č. 4. Kolín n/R., Sdružení bývalých československých politických vězňů 1960.)

92 Významné svědectví o Procházkově psychickém stavu podává jeho blízký spolupracovník na ministerstvu zdravotnictví Karel Macháček, který reprodukoval zprávu Pavla Tigrida: „Ministr Procházka se v Paříži takřka zhroutil, nechce vystupovat pod vlastním jménem, patrně z obav o osud druhé dcery, která byla na útěku polapena. Nechce slyšet o žádné činnosti, a dokonce prý ještě pořád chodí v lyžařském, ačkoliv má normální oblek s sebou.“ (Citováno dle kopie zápisu z Fondu Jána Papánka, viz ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 14 n.)

93 Pokud lze věřit zprávám československé rozvědky, Procházkův útlum zde byl evidentní: „Všeobecným zklamáním byl profesor Procházka, který činí dojem vystrašeného člověka. Procházka seděl netečně u předsednického stolu, avšak ani ve schůzi, ani na tiskové konferenci nemluvil,

a nevnímali ho jako politického vůdce. To vše umožnilo Adolfu Klimkovi, aby začal vystupovat jako hlava strany a upřel Procházkovi jeho nároky. Přesto se začala situace měnit. Dceři Martě se na podzim 1948 napodruhé útěk z Československa podařil, Procházka postupně nacházel opět vnitřní klid a s ním i odpovědnost za další osudy jak lidové strany, tak celého demokratického exilu. Ostrý osobní střet dvou pretendentů na vedení lidové strany v exilu byl nyní nevyhnutelný.

Již záhy bylo zřejmé, že Procházka má v exilovém lidoveckém táboře – narozdíl od předúnorových poměrů doma – nepoměrně solidnější zázemí než jeho konkurent. Většina významných spolustraníků, kteří odešli na Západ, měla blíže k Procházkovu vidění budoucnosti křesťanské politiky. Se zemědělským křídlem ho pojila nejen jistá vstřícnost k agrárnickému prostředí, ale i Procházkovo známé angažmá ve prospěch selských jízd a takzvaná hostivařská aféra. V již vzpomenu- tím projevu nad hrobem bývalého premiéra Antonína Švehly v září 1947 se Procházka ostře postavil mocenským choutkám komunistické strany a vyzdvihl proti nim Švehlův a Masarykův odkaz jako vzory pro budoucnost.⁹⁴ Když se na něj poté sesypala kritika nejen ze strany komunistů, ale i stranického vedení kolem Hály a Klimka, právě zemědělská skupina se Procházkou zastala.⁹⁵ (Ostatně to byl právě Jindřich Nermuť, který hostivařské setkání zorganizoval a Procházku jako hlavního řečníka pozval.) Obdobně dobré vztahy měl Procházka s právními odborníky ve straně včetně politiků. S Bohumírem Bunžou i Aloisem Rozehnalem ho pojily v první řadě úzké vazby na akademické prostředí Právnické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně. Měli společné profesory a přátele v brněnské právnické obci, Rozehnal po roce 1945 habilitoval ve stejném intelektuálním prostředí, které respektoval i Procházka. S Bunžou, který vždy stál v exilu Procházkovi po boku, ho navíc spojovaly i moravské kořeny (Procházkova rodina pocházela z Kojetína, Bunža byl rodák z Bzence).⁹⁶ Spojenectví Procházkou s Rozehnalem bylo více akademické a profesní. Jakkoli byl Rozehnal vyhraněnější a radikálnější ve svém odporu ke komunismu a právním lapsům třetí republiky, respektoval nepopíratelnou snahu ministra Procházkou o omezení levicových zásahů do justice a právního řádu. Shodovali se v celkovém posuzování právních poměrů, a zvláště v odmíta-

ač se předpokládalo, že jako bývalý ministr se ujme slova.“ (AMV ČR, 305-367-1, Zpráva o činnosti československé emigrace po 20.2.1948, s. 44.)

94 Celá aféra je dobře pramenně podchycena díky hlášením jednotlivých bezpečnostních složek (srv. *tamtéž*, f. Adolf Procházka, složka 305-11217).

95 Srv. PROCHÁZKA, A.: *Po proudu století*, s. 123.

96 Bunža, přednosta okresního soudu v Bojkovicích, byl pravděpodobně i Procházkovým žákem. Zajímavé svědectví o přátelském vztahu obou mužů ilustruje dopis, který po Procházkově smrti poslal jeho dceři Martě. O Adolfu Procházkovi tam napsal: „Byl příliš velký idealista a pro politiku se popravdě nehodil, ale ... byl přece naší uznávanou hlavou a neměl nepřátel.“ (Srv. poznámky Marty Kastnerové k Procházkovým pamětím *Po proudu století*, s. 145.)

vém postoji k retribuci. Procházka ve svých pamětech dosvědčuje, že po únorové krizi se právě Rozehnal u něj hlásil jako první s návrhem odejít do exilu a nabádal ho k opuštění republiky.⁹⁷

Mezi zbývajícími poslanci, kteří emigrovali, to nebylo s podporou či opozicí vůči Procházce jednoznačné. Ivo Ducháček usiloval o konsolidaci lidové strany a uhlazení vzájemných rozepří.⁹⁸ Prosadil kompromis při zastoupení v Radě svobodného Československa, viděl však, že jeho politika usmířování příliš úspěšná nebyla. Bohdan Chudoba měl sice názorově blíž k Procházce, vyčítal mu však jednak pasivitu, jednak přílišné podléhání socialistickému vlivu. Nezařadil se proto do tábora jeho spojenců a lidovou stranu raději opustil. K jisté toleranci se přikláněl pouze v roce 1953, kdy došlo pod tlakem nové americké administrativy k reorganizaci Rady svobodného Československa a zdálo se, že v ní naleznou větší prostor konzervativnější síly. Tímto „zaváháním“ ovšem pouze ztratil spojence v Křesťanskodemokratickém hnutí a k lidoveckému táboru se stejně již nemohl vrátit.⁹⁹

Ačkoli se soupeření mezi Adolfem Klimkem a Adolfem Procházkou jeví jako nesmiřitelné a rozdělovalo lidoveckou politiku, ani jeden z nich nemohl překročit svůj vlastní stín a bariéry strategického rozložení sil na exilové politické šachovnici. Klimek musel rezignovat na ráznější prosazování tradičních lidoveckých hodnot, aby neztratil své postavení zakotvené ve spolupráci se socialistickým táborem. Naopak Procházka, jakkoli tíhnul k pravému středu a při krizích v exilových strukturách nacházel společnou řeč spíše s pravíci (jako byli slovenští demokraté nebo agrárnícká skupina Josefa Černého), vždy usiloval především o obnovení jednoty a podporoval kompromisní řešení.¹⁰⁰ Nebylo to dáno pouze jeho osobním založením a jistou nechutí k zásadním rozhodnutím, ale i tím, že v socialistických demokratických stranách viděl spíš spojence než protivníky a ideovým rozdílům nepřikládal zásadní důležitost. Jeho ideálem vždy bylo konflikty překonávat a vy-

97 *Tamtéž*, s. 135.

98 Před rokem 1948 se Procházka s Ducháčkem shodovali v pohledech na zahraniční politiku, ve vnitrostranických půtkách byl ovšem Ducháček spíše na straně Šrámkova a Hálova vedení. Procházka uvádí, že mu Ducháček nabízel, aby raději z tuzemské politiky odešel a převzal funkci československého zástupce u OSN. (*Tamtéž*, s. 109 a 114.)

99 Srv. CHOLÍNSKÝ, J.: *Poutník Josef Kalvoda*, s. 152.

100 Výstižně Procházku charakterizoval Bořivoj Čelovský: „...Adolf Procházka, onen vyznavač kompromisu nepohodlně sedící s Majerovou většinou, opět nabádal k jednotě, ale jako obvykle nikdo neslyšel.“ (ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 161.) Za své věčné hledání kompromisu si vysloužil většinou spíše kritiku a sarkastické poznámky, jako třeba z pera Simeona Ghelfanda: „...dr. Procházka a dr. Bunža, oba ... vlastenci, konají po rozpadu rady namáhavou službu vyslanců, zprostředkovatelů a usmířovatelů, a činí se ze všech sil – patrně z křesťanské lásky – aby přivedli nazpět zbloudilé bratry Ripku a Zenkla včetně příslušenstva...“ (Viz GHEL-FAND, Simeon. Konec jedné lži. In: KALVODA, J.: *Z bojů o zítřek*, sv. 1, s. 53.)

hraněné postoje obrušovat.¹⁰¹ Výsledkem ovšem byla nejednoznačná politika, která se nezamlouvala žádné straně a paradoxně živila podezírání i obviňování, že Adolfu Procházce jde primárně o vlastní prospěch a užitek.

101 Dá se říci, že Procházka toto své politické krédo vyjádřil i prostřednictvím rodinných svazků. Poprvé to byl sňatek s Helenou Koželuhovou, která byla vnímána jednak skrze svou příslušnost k prostředí národní demokracie, jednak díky své rodině (neteř Karla a Josefa Čapků) jako stoupenkyně politiky Hradu. Sňatek syna lidoveckého senátora a Čapkovy neteře měl v sobě symboliku, kterou si tehdejší pražská smetánka jasně uvědomovala. (Viz PROCHÁZKA, A.: *Po proudu století*, s. 53–55.) Podobná situace nastala v prvním roce jeho exilu, když si Procházka dcera Marta vzala v Paříži Milana Herbena, syna čelného národněsocialistického novináře a politika Ivana Herbena. Jejich sňatek byl opět vnímán i v politických souvislostech, mezi účastníky svatby byl mj. i Ferdinand Peroutka (jeho přítelkyně Slávka tehdy půjčila Martě Procházkové svatební šaty a další výbavu). Přes pozdější rozchod Marty a Milana přátelství mezi Procházkou a Herbenovými přetrvalo a neslo své ovoce. (Osobní sdělení Marty Kastnerové autorovi z 23. dubna 2007.)

Únor 1948 a vídeňští Češi

*Příklad „péče o krajany v zahraničí“ v prvním roce komunistického režimu**

Peter Hallama

Uchopení moci komunisty v Československu v únoru 1948 nebylo jen milníkem v počínající studené válce, ale i momentem obratu ve vztazích mezi Prahou a Vídní. Takto změněnou politickou situaci zvláště silně pocítili vídeňští Češi, mezi nimiž došlo po únorovém převratu k eskalaci politických konfliktů a k osobním rozmrškám. Tyto nesváry způsobily v dalších důsledcích rozpolčení celé menšiny do dvou táborů, které se v zásadě nepodařilo překonat až do roku 1989. V této studii se však chci soustředit na rok 1948, na přímé následky komunistického uchvácení moci pro vídeňské Čechy a na politiku Komunistické strany Československa vůči nim. Na vznik dvou bloků mezi vídeňskými Čechy, stojících v ostré vzájemné opozici, totiž pochopitelně nelze pohlížet pouze z hlediska vnitrorakouského vývoje, neboť Československo, přesněji řečeno KSČ, jejich politický život a orientaci cíleně ovlivňovaly.¹

* Článek vznikl v rámci studia materiálu pro mou diplomovou práci na vídeňské univerzitě pod názvem „Mezi lidovou frontou a vznikajícími bloky: Vídeňští Češi a KSČ“, ve které hranici roku 1948 ovšem překračuji. Díky jsem zavázán mnoha ochotným lidem, které zde nelze jmenovitě uvádět, kteří mi však v Praze i ve Vídni otevírali nové cesty, a tím podstatně přispěli k pokroku mých výzkumů. Zvláště bych rád vyzvedl své vědecké konzultanty Emilii Hrabovcovou, Arnolda Suppana a Alenu Míškovou, a rovněž svého kolegu Adama Dobeše. Můj dík taktéž patří organizaci Akce Rakousko – Česká republika a vídeňské univerzitě, institucím, které finančně podporovaly mé studijní pobyty v Praze.

1 Ačkoli historie vídeňských Čechů byla již několikrát předmětem vědeckých pojednání, je doba po roce 1945, zejména roztržka v řadách menšiny po únoru 1948, terénem dosud nepracovaným. Tématem historických prací se stala opět teprve vlna československé emigrace

V době, kdy rozpory uvnitř české menšiny dostupovaly prvního vrcholu, generální tajemník Komunistické strany Rakouska (*Kommunistische Partei Österreichs* – KPÖ) Friedl Fürnberg v dopise Ústřednímu výboru KSČ výstižně napsal, že „celá záležitost je pouze z menší části spojena přímo s rakouskou politikou a z větší části je zjevně důležitá i pro Vás, neboť zápas, jenž se nyní vede, rozhodne o tom, zda se nepřátelům lidové demokracie podaří vytvořit ve Vídni oficiální centrum pro boj proti Československu nebo nikoli“.² Úsilí KSČ shromáždit vídeňské Čechy do jednoho šiku za pražským komunistickým režimem je skutečně třeba vidět v širším kontextu. Součástí tohoto kontextu byla v první řadě oficiální československá zahraniční politika, to znamená vztahy mezi Československem a Rakouskem, a zároveň pokusy Prahy „ovlivnit vývoj v Rakousku ... směrem doleva“.³

Vztahy mezi oběma státy

Vztahy obou sousedních zemí od konce druhé světové války sice byly oficiálně větší korektní, v žádném případě je však nelze označit jako bezkonfliktní.⁴ Na jedné straně byly sice velmi záhy znovu navázány diplomatické styky, nejprve na provizorní bázi. Atmosféru však na druhé straně kalily otevřené pohraniční otázky a územní nároky, vyhnání a odsun sudetských Němců, politické aktivity (německých, českých

do Rakouska po potlačení „pražského jara“ z roku 1968 a její důsledky pro vídeňské Čechy. Jako přehledy poslouží především následující publikace: BROUSEK, Karl M.: *Wien und seine Tschechen: Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert*. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, sv. 7.) Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1980; VALEŠ, Vlasta: *Die Wiener Tschechen einst und jetzt: Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien. / Vídeňští Češi včera a dnes: Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*. Praha, Scriptorium 2004; BASLER, Helena – BRANDEIS, Marie – KROUPA, Jiří K. – STAREK, Jana (ed.): *Die Wiener Tschechen 1945–2005: Zur Geschichte einer Volksgruppe. / Vídeňští Češi 1945–2005: K dějinám národnostní menšiny*, sv. 1. Wien – Praha, Tschechisches kulturhistorisches Institut – KLP 2006.

- 2 *Národní archiv*, Praha (NA), fond (f.) 1563 (původní označení 23 – Osídlovací komise při ÚV KSČ 1945–1950), archivní jednotka (arch. j.) 370, folio 110, dopis F. Fürnberga adresovaný ÚV KSČ z 3.5.1948.
- 3 Tak Richard Seemann ve svém žurnalistickém pokusu o zachycení dané tematiky (SEEMANN, Richard: Co nás spojuje, co nás dělí: Česko-rakouská cesta k dorozumění. In: *Listy*, roč. 37, č. 2 (2007), s. 29–38, zde s. 35).
- 4 Historicky ještě uspokojivě nezpracované rakousko-československé vztahy po druhé světové válce se teprve nedávno staly tématem dvou vídeňských disertací, ty však vzhledem ke svým odborným a obsahovým slabinám mohou nabídnout jen první orientaci v dané problematice: ULLMANN, Paul: *Eine schwierige Nachbarschaft: Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei von 1945–1968*. (Wiener Osteuropa Studien, sv. 17 [recte: 20].) Wien, LIT-Verlag 2006; DAVID, Martin: *Österreichisch-tschechoslowakische Beziehungen 1945 bis 1974 unter besonderer Berücksichtigung aktueller Themen*. (Disertace na vídeňské univerzitě z roku 2002.)

a slovenských) uprchlíků z Československa v Rakousku,⁵ nevyřešené majetkoprávní otázky a konečně poměry na hranici mezi „Východem“ a „Západem“. Komunistický převrat v Československu z února 1948 byl ve Vídni vnímán jako ohrožení a z vnitropolitického hlediska posílil rakouskou spolkovou vládu, složenou z představitelů sociálnědemokratické a lidové strany, v jejím antikomunistickém kurzu. V důsledku toho se Rakousko po převzetí moci komunisty v Budapešti a v Praze posunulo „pokaždé o kousek blíže k Západu“ i zahraničněpoliticky.⁶ Tento kurz vehementně zastával rakouský ministr zahraničí Karl Gruber, který se propracoval do pozice personifikující „americkou orientaci“ rakouské zahraniční politiky, a tím v jeden z terčů, na který se zaměřovaly ataky československého tisku.⁷

Rakouští komunisté prakticky neměli možnost přicházet s novými impulzy ve sféře převážně konzervativně zaměřené rakouské diplomacie a také jejich vliv na vnitropolitické scéně byl velmi omezený. Při prvních volbách do Národní rady v listopadu 1945 strana těsně překročila hranici pěti procent odevzdaných hlasů a pouze z taktických důvodů zůstala jedním členem zastoupena ve vládě. Rezignací Karla Altmanna na funkci ministra pro energetiku a elektrifikaci v listopadu 1947 definitivně opustila spolkovou vládu a v roce 1959 přišla dokonce i o zastoupení v Národní radě.⁸ Její politický význam se odvozoval především z faktu sovětské

- 5 O pouónorové emigraci do Rakouska a jejím vlivu na české a slovenské krajany nejsou dosud k dispozici žádné speciální historické výzkumy. Srv. např. VALEŠ, Vlasta: Českoslovenští uprchlíci a jejich soužití s vídeňskými Čechy. In: TÁŽ (ed.): *Doma v cizině: Češi ve Vídni ve 20. století. / Zu Hause in der Fremde: Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert. Katalog výstavy*. Praha, Scriptorium 2002, s. 54–58 (německy s. 160–165). Jako exemplární případ důkladného sledování kontaktů vídeňských Čechů s politickými emigranty z Československa mohou posloužit záznamy o sociálnědemokratickém poslanci zemského sněmu Josefu Jíravovi (viz *Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR*, Praha, f. Z (Mapy zpráv zpracovaných Studijním ústavem), svazek 651, inventární jednotka 13, folio 4 n.; viz též *NA*, f. Antonín Novotný, karton (k.) 170, inventární číslo (inv. č.) 402, souhrnná studie ministerstva vnitra o Rakousku z prosince 1957, zejména s. 383–422).
- 6 BISCHOF, Günter: „Austria looks to the West“: Kommunistische Putschgefahr, geheime Wiederbewaffnung und Westorientierung am Anfang der fünfziger Jahre. In: ALBRICH, Thomas – EISTERER, Klaus – GEHLER, Michael – STEININGER, Rolf (ed.): *Österreich in den Fünfzigern*. (Innsbrucker Forschungen zur Zeitgeschichte, sv. 11.) Innsbruck – Wien, Studien-Verlag 1995, s. 183–209, zde s. 184; BISCHOF, Günter: „Prag liegt westlich von Wien“: Internationale Krisen im Jahre 1948 und ihr Einfluß auf Österreich. In: TÝŽ – LEIDENFROST, Josef (ed.): *Die bevormundete Nation: Österreich und die Alliierten 1945–1949*. (Innsbrucker Forschungen zur Zeitgeschichte, sv. 4.) Innsbruck, Haymon 1988, s. 315–345.
- 7 Viz např. BUDISLAVSKÝ, Martin [= DOLEŽAL, Martin]: A co bude v Rakousku? (Vídeňský dopis). In: *Hlas osvobozených*, roč. 4, č. 10 (10.3.1948), s. 8; TÝŽ: Nová krise v Rakousku. In: *Tamtéž*, č. 11 (17.3.1948), s. 8; MRZENA, Karel: Macchiavellistické teorie a praxe dr. Grubera. In: *Literární noviny*, roč. 1, č. 3 (1952), s. 10.
- 8 K postavení KPÖ v rakouském politickém systému viz např. PELINKA, Anton: Auseinandersetzung mit dem Kommunismus. In: WEINZIERL, Erika – SKALNIK, Kurt (ed.): *Österreich: Die Zweite Republik*, sv. 1. Sturm Graz – Wien – Köln/R., Styria 1972, s. 169–201; KELLER, Fritz: Die KPÖ

okupace Rakouska;⁹ silné pozice si komunisté udržovali v policejním aparátu a v rakouských podnicích pod sovětskou správou. Další odsouvání na vedlejší kolej ve vnitřní politice museli strpět po stávkovém hnutí v říjnu 1950, které vzbudilo velkou pozornost, ale z komunistického hlediska skončilo – „v době přímo hysterického antikomunismu“¹⁰ v Rakousku – naprostou pohromou. Dlouhodobější vliv se straně podařilo zajistit si především na ekonomickém poli, mimo jiné obchodem s východoevropskými sousedy.

KSČ a rozkol mezi vídeňskými krajany

Krajanské aktivity vídeňských Čechů od konce války zastřešoval Československý ústřední výbor ve Vídni (ČSÚV), ve kterém byly zastoupeny čtyři politické strany,¹¹ Slováci¹² a nepolitické spolky. Nejdůležitějším úkolem této organizace byla příprava a provádění takzvané reemigrace Čechů a Slováků z Rakouska do Československa, v jejímž rámci opustilo válkou poznamenanou Vídeň něco přes deset tisíc osob.¹³

1945–1955. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. Berlin, Aufbau 1994, s. 104–121; GÄRTNER, Heinz: *Zwischen Moskau und Österreich: Die KPÖ – Analyse einer sowjetabhängigen Partei*. (Studien zur österreichischen und internationalen Politik, sv. 3.) Wien, Braumüller 1979; EHMER, Josef: *Die Kommunistische Partei Österreichs*. In: DACHS, Herbert ad. (ed.): *Handbuch des politischen Systems Österreichs: Die Zweite Republik*. Wien, Manz 1997, s. 323–332.

- 9 K tomu nejnověji viz MUELLER, Wolfgang: *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955 und ihre politische Mission*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau 2005.
- 10 SCHEUCH, Manfred: Mit vollen Hosen: Brechts Einbürgerung wurde in Österreich zu einem Kampf gegen den bedeutendsten deutschen Stückeschreiber: Über den ungeliebten „Landsmann“ Bert Brecht. In: *Der Standard*, (12.8.2006), s. A 2.
- 11 Kromě komunistů, socialistů (sociálních demokratů) a národněsocialistického spolku Barák existovala i vídeňská česká strana lidová (Sdružení katolických spolků). Kvantifikovat, jak silný byl vliv té které strany na krajany, je problematické, avšak převahu nekomunistického tábora se sociálními demokraty v čele je sotva možné zpochybňovat.
- 12 Nepočetnost slovenských krajanů ve Vídni a rámcové politické podmínky do roku 1990 (resp. 1993) měly za následek, že „československá“ menšina byla vnímána jako národně jednotná. Tuto perspektivu posilovala také reprezentace zastřešujících organizací Čechů a Slováků. Vzhledem k tomu, že se mezi vídeňskými Slováky nevyskytovali téměř žádní exponovaní komunisté a že se ve své práci soustředím na vztahy mezi Vídni a Prahou (nikoli Bratislavou), nesleduji zde separátní situaci Slováků ve Vídni a budu mluvit o „vídeňských Čechích“, a níž bych tím chtěl výslovně Slováky vyloučit ze svých úvah.
- 13 K otázce reemigrace je třeba na prvním místě uvést práce Ivy Heroldové a Jaroslava Vaculíka, kteří se věnují také roli ČSÚV: HEROLDOVÁ, Iva: Reemigrace Čechů z Rakouska po 2. světové válce. In: *Češi v cizině*, roč. 4 (1989), s. 222–317; TÁŽ: Reemigrace. In: BASLER, H. ad. (ed.): *Die Wiener Tschechen 1945–2005*, s. 287–299 (německy s. 30–45); VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. (Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. 82.) Brno, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity 2002, zejména s. 126–136; TÝŽ: Reemigrace rakouských Čechů v letech 1945–1948. In: *Jižní Morava*, roč. 29, sv. 32 (1993), s. 137–145.

Československý ústřední výbor se však ve stále větší míře profiloval také jako zařízení kulturní a společenské, a tím se stával skutečným centrem života vídeňské menšiny. Pro nejméně dvacet tisíc Čechů, kteří ve Vídni setrvali,¹⁴ byl zároveň prostředníkem kontaktů se „starou vlastí“. Ta po dobu krátkého trvání „třetí republiky“ stejně jako už předtím mezi válkami podporovala menšinu ve Vídni jak finančně, tak materiálně (například hned po válce známou „balíčkovou akcí“ s darovaným ošacením a potravinami, s uhlím pro české školy ve Vídni a podobně). Kromě nadstranických organizací, jako například dobročinného spolku České srdce nebo Školského spolku Komenský, které byly v realizaci svých sociálních a kulturních aktivit odkázány na pomoc z Prahy, se v prvních poválečných letech těšily podpoře svých „mateřských stran“ také politické strany vídeňských Čechů, ačkoli byly (s výjimkou národních socialistů, kteří žádný svůj rakouský pandán české strany neměli, a tudíž se sblížili se sociálními demokraty) více či méně přímo integrovány do struktur tří rakouských stran (lidové strany, sociální demokracie a komunistické strany). Jednota vídeňských Čechů, která se udržovala až do roku 1948, nalézala svůj výraz i v tisku: od ledna 1946 vycházely jako nadstranický a jediný český týdeník *Vídeňské svobodné listy*.

Vztah komunistického Československa ke krajanům ve Vídni může být označen za nerovnoprávný, a to z dvojího hlediska. Kromě „národní hierarchie“ ve vztahu „metropole“ vůči její „provincii“ se totiž zřetelná nerovnováha projevovala i ve vztazích stranickopolitických, tedy mezi československými komunisty a jejich soudruhy z řad vídeňských krajanů. Snaha dostat je do vleku politiky „mateřské strany“ byla patrná už od konce války. Tak třeba Jindřich Veselý, pozdější náčelník československé Státní bezpečnosti, v červnu 1945 upozorňoval, že čeští komunisté ve Vídni ještě nepřesedlali na nový kurz, že je jim cizí politika Národní fronty. Veselý se je tehdy o aktuální linii KSČ pokoušel informovat několika referáty a prostřednictvím propagandistického materiálu.¹⁵ Pražské komunistické vedení opakovaně kritizovalo jejich politickou úroveň, v říjnu 1948 se dokonce objevila idea pravidelně vysílat do Vídně „instruktora“ KSČ, který by měl školit tamní „kádry“.¹⁶ Zejména v první polovině padesátých let se snažili zasahovat také do jejich personálních záležitostí. Už roku 1948 byly disciplinárnímu oddělení Ústředního výboru KSČ například postoupeny k prověrce „kádrové“ materiály Aloise Bureše, svého času předsedy

14 BROUSEK, K. M.: *Wien und seine Tschechen*, s. 107. Odhady československých úřadů rozhodně přesahovaly uvedený počet, v jednom dokumentu se mluví dokonce o zhruba padesáti tisících Čechích a Slovácích, z nichž se jich na menšinovém životě podílelo 30–35 tisíc (NA, f. 1537 (původní označení 100/3 – Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962), sv. 19, arch. j. 68, folio 59–63, Rakousko, nedatováno (1949 nebo 1950)).

15 NA, f. 1537, sv. 127, arch. j. 486, folio 1, J. Veselý: Přehled o stavu československé menšiny ve Vídni, 21.6.1945.

16 *Tamtéž*, sv. 19, arch. j. 68, folio 19, nedatovaný informativní záznam Bedřicha Steinera (pochází z října 1948).

československých sekcí KPÖ.¹⁷ Zmíněné grémium se sice na žádných konkrétních opatřeních neusneslo, Bureš však i nadále zůstal pro vedení KSČ problematickou osobou, až byl roku 1954 vyloučen jak ze Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, tak z Komunistické strany Rakouska.¹⁸

Pro udržení kontaktů mezi vídeňskými Čechy a „starou vlastí“ využívali komunisté mnoha kanálů, mezi nimiž nejvýznamnější místo zaujímal pražské ministerstvo zahraničí, Československý ústav zahraniční (ČÚZ), který měl k tomuto ministerstvu blízko, a oficiální československé zastupitelství ve Vídni. Jak známo, v oblasti zahraniční politiky se Komunistické straně Československa podařilo obsadit rozhodující pozice teprve poté, co převzala moc.¹⁹ Platilo to i pro Československý ústav zahraniční, polooficiální orgán založený už roku 1928, jehož posláním měla být kulturní a materiální péče o krajany v zahraničí a udržování kontaktů s Čechy a Slováky roztroušenými po celém světě (roku 1961 byl pak začleněn přímo do struktur ministerstva zahraničí).²⁰ Zatímco v listopadu 1946 si předseda Osídlovací komise při Ústředním výboru KSČ Bedřich Steiner ještě stěžoval, že ústav „jest ovládán v podstatě lidovci a nár[odními] socialisty“,²¹ v létě 1948 – jako předseda akčního výboru této instituce – mohl spokojeně konstatovat, že je „zcela v našich rukou a pod naší kontrolou“.²²

Po únoru 1948 se mezi instancemi odpovědnými za styky s Čechy ve Vídni dostaly do popředí centrální komunistické struktury, zejména mezinárodní oddělení

17 *Tamtéž*, sv. 1, arch. j. 2, složka (sl.) 1, folio 78 a 79, dopis Bedřicha Steinera Mikuláši Landovi z 12.10.1948; dopis Mikuláše Landy Bedřichu Geminderovi z 27.10.1948.

18 Ke konfliktům kolem Bureše a k jeho bohatě dokumentovanému vyloučení viz např. *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (AMZV ČR), f. TO-O (Teritoriální odbor – obyčejné) Rakousko 1945–1959, k. 11; NA, f. 1537, sv. 126, arch. j. 484, sl. 2, folio 153, dopis Rudolfa Richtera adresovaný ÚV KSČ ze 7.12.1954; *Österreichisches Staatsarchiv, Vídeň (ÖStA)*, Archiv der Republik (AdR), f. BMI (Bundesministerium für Inneres), Grundzahl (GZ.) a Geschäftszahl (Zl.) 59.380-2/55, zpráva Spolkového policejního ředitelství ve Vídni z 8.4.1955, zařazeno *tamtéž*, GZ. 24.305-17/70; *Differenzen bei den Wiener tschechischen Kommunisten*. In: *Die Presse*, (11.1.1955), s. 2.

19 Viz např. DEJMEK, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2002, zejména s. 351–355.

20 Viz např. BROUČEK, Stanislav: *Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního*. In: *Češi v cizině*, roč. 4 (1989), s. 14–23; KOLÍNSKÝ, Josef: *Sedmdesát let činnosti Československého ústavu zahraničního ve prospěch krajanů*. In: *Mezinárodní politika*, roč. 23, č. 1 (1999), s. 34 n.

21 NA, ÚV KSČ, f. 1538 (původní označení 100/4 – Organizační oddělení – Marie Švermová 1945–1951), sv. 19, arch. j. 141, folio 2 n., dopis B. Steinera adresovaný ÚV KSČ z 11.11.1946.

22 *Tamtéž*, f. 1563, arch. j. 363, folio 163 n., [B. Steiner:] *Péče o zahraniční krajany, nedatováno (červen 1948)*.

Ústředního výboru KSČ, do roku 1951 řízené Bedřichem Geminderem, a rovněž zmíněná osídlovací komise pod vedením Bedřicha Steinera.²³ Důležitou roli kromě toho hrála Komunistická strana Rakouska, v jejímž lůně existovaly až do roku 1950 zvláštní „československé sekce“; strana však vyvíjela na menšinu značný vliv i mimo tento rámec.²⁴ Českoslovenští komunisté se také pokoušeli získávat důvěrníky a spolupracovníky přímo mezi zahraničními Čechy. Podle návrhu „krajanské komise“ ÚV KSČ z roku 1947 bylo zapotřebí z jejich řad „připravit vhodné spolupracovníky“, a to „jako buňky v krajanských koloniích“, jako pracovníky československých zastupitelských úřadů a jako tiskové zpravodaje a korespondenty.²⁵

Mezi vídeňskými Čechy ovšem „lovila“ i Státní bezpečnost. Že československé tajné služby dokázaly v Rakousku vybudovat širokou síť informátorů a byly zde velice aktivní (nejdramatičtějším případem těchto aktivit byl v roce 1953 únos předúnorového předsedy československé sociální demokracie Bohumila Laušmana),²⁶ není věc nikterak neznámá.²⁷ Činnosti těchto spolupracovníků v prostředí české

23 Mezinárodnímu oddělení a vůbec rozsáhlým oblastem působnosti KSČ na mezinárodním poli stejně jako ideologické sebeidentifikaci strany coby „exportéra“ komunismu věnovalo české bádání o soudobých dějinách dosud velmi omezenou pozornost. První kroky tímto směrem byly učiněny v souvislosti se zpracováním problematiky řecké, jugoslávské a španělské politické emigrace v Československu po druhé světové válce. Obecněji o internacionální stránce československého komunismu viz např. BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archívech: Praha–Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000. O osídlovací komisi viz např. NOSKOVÁ, Helena: *Osídlovací komise ÚV KSČ a reemigrace v letech 1945–1948*. In: TŮMA, Oldřich (ed.): *Historické studie: K sedmdesátinám Milana Otáhalo*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 116–129.

24 Archiv KPÖ, který spravuje Společnost Alfreda Klahra, je bohužel přístupný jen zčásti, a navíc v něm není téměř žádný archivní materiál z doby před rokem 1955. K nemnoha ve Vídni veřejně přístupným dokumentům o československých sekcích KPÖ po roce 1945 patří stručné situační zprávy pro vídeňský zemský sjezd KPÖ z let 1946 a 1950 (viz *Österreichisches Institut für Zeitgeschichte*, Vídeň (ÖIfZG), pozůstalost Josefa Lauschera (NL 40), Dokument (Do) 149, Mappe 1, folio XII 210–213; *tamtéž*, Do 150, Mappe 3, folio XIII 403 n.).

25 NA, f. 1563, arch. j. 39, folio 62, Návrh na program krajanské komise, nedatováno (1947).

26 Viz např. BUREŠOVÁ, Jana: *Poznámky k případu Bohumila Laušmana*. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14–16. dubna 2003 v Praze*. Brno, ÚSD AV ČR 2005, s. 192–203; TÁŽ: *Únos Bohumila Laušmana a československá emigrace*. In: *Listy*, roč. 34, č. 4 (2004), s. 58–64.

27 O Vídni jako „křižovatce evropské špionáže ve studené válce tajných služeb“ se dosud v odborných publikacích psalo velmi jednostranně, především na základě amerických pramenů (srv. BEER, Siegfried: *Rund um den „Dritten Mann“: Amerikanische Geheimdienste in Österreich 1945–1955*. In: SCHMIDL, Erwin A. (ed.): *Österreich im frühen Kalten Krieg 1945–1958: Spione, Partisanen, Kriegspläne*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau 2000, s. 73–99, citát s. 73). Naopak publicistické práce, v nichž je řeč také o roli československých tajných služeb v Rakousku, vznikají už delší dobu (viz např. MÖCHEL, Kid: *Der geheime Krieg der Agenten: Spio-*

a slovenské menšiny ve Vídni, jejichž existence je mimo jakoukoli pochybnost, se však dosud nevěnovala žádná samostatná vědecká studie.²⁸ Systematické zpracování dosud zjevně nedotčeného archivního materiálu, který nepochybně obsahuje i brizantní osobní spisy významných postav vídeňského menšinového života, zřejmě ještě přinese důležité nové poznatky.²⁹

Bezprostřednější a zjevnější formu styků mezi Prahou a Vídni představovaly pravidelné návštěvy politických delegací u jižních sousedů, jimž československá strana v plánech na ovlivňování krajanů v Rakousku připisovala velký význam. Vysílání známých a oblíbených osobností do Vídně bylo ústřední komponentou v taktickém postupu KSČ zejména v roce 1948.³⁰ Pozoruhodné bylo v dané souvislosti především to, že ačkoli se jejich intervence nesly většinou v duchu „národní fronty“, že byly odůvodňovány úsilím o jednotu, respektive sjednocení menšiny, v konečném důsledku naopak podstatně přispěly k vytváření dvou zneprátelených táborů v řadách vídeňských Čechů.

nagedrehscheibe Wien. Hamburg, Rasch und Röhring 1997, s. 387–407; viz též ULLMANN, P.: *Eine schwierige Nachbarschaft*, s. 92–95).

28 Čeští historici se sice československou špionáží v Rakousku již začali zabývat, ovšem bez zvláštní pozornosti k roli vídeňských Čechů. Viz např. ŽÁČEK, Pavel: Vzestup a pád Bohumíra Molnára: Vznik a vývoj československé rozvědky v padesátých letech minulého století. In: *Střední Evropa*, roč. 20, č. 119 (2004), s. 100–114; č. 120, s. 115–126; č. 121, s. 99–117; TÝŽ: Rakouský pašerák agentem StB: Únosy v režii politické policie. In: *Proglas*, roč. 12, č. 8 (2001), s. 24–27 (také na internetové stránce <http://cdkbrno.cz/rp/clanky/36/rakousky-paserak-agentem-stb/>, staženo 3.8.2007); STÁTNÍK, Dalibor: Československé zpravodajské hry v Rakousku v počátcích studené války: Exilové skupiny, západní výzvědné služby a jejich infiltrace československými agenty. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 4 (2003), s. 487–518.

29 Relevantní je v tomto ohledu především Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR a Bezpečnostní archiv Úřadu pro zahraniční styky a informace (ÚZSI). Ve druhé jmenované instituci jsou uloženy mj. obsáhlé informace z 50. let o situaci vídeňských Čechů a o poměrech politických emigrantů z Československa, jakož i archiválie o verbování vídeňských Čechů ke spolupráci s československými tajnými službami (viz *Bezpečnostní archiv ÚZSI*, Praha, svazková agenda I. správy SNB, číslo svazku 10043).

30 Tvrzení Miroslava Kunštáta, že návštěva československého ministra zdravotnictví Josefa Plojgara v roce 1952 byla ve vztazích mezi oběma státy výjimkou, protože tyto vztahy nezahrnovaly žádné přímé kontakty, nelze dost dobře obhájit. V letech před podepsáním rakouské Státní smlouvy byly hojné a ze strany rakouského ministerstva zahraničí nežádoucí příjezdy československých osobností stálým zdrojem konfliktů mezi Prahou a Vídni. Plojhar navíc Rakousko navštívil už v letech 1950 a 1951. (Viz KUNŠTÁT, Miroslav: Österreich und seine Nachbarn: Die Tschechoslowakei. In: KOCH, Klaus – RAUSCHER, Walter – SUPPAN, Arnold – VYSLONZIL, Elisabeth (ed.): *Von Saint-Germain zum Belvedere: Österreich und Europa 1919–1955*. (Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1939, zvláštní svazek.) B.m., Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg 2007, s. 221–237, zde s. 235; dále viz ULLMANN, P.: *Eine schwierige Nachbarschaft*, s. 107–111.

Českoslovenští emisáři ve Vídni

Vraťme se však zpět k výchozímu bodu, k únoru 1948. Stoupenci pražských komunistů v řadách vídeňských Čechů se zjevně snažili „v malém“ kopírovat jejich postup. Také v Československém ústředním výboru ve Vídni se v duchu politické praxe v Československu utvořil akční výbor, ve kterém měli komunističtí zástupci zřetelnou většinu.³¹ Jeho vedoucí představitelé Alois Bureš a Karel Oliva, oba deklarovaní komunisté, neprodleně dopisem oznámili Ústřednímu výboru KSČ, že menšinové orgány ve Vídni, „v kterých ještě donedávna snažili se jednotliví vedoucí funkcionáři uplatňovat západní ideologii“, byly podrobeny reorganizaci.³² Akční výbor se však záhy stal spouštěčem prvních otevřených konfliktů, které nyní začaly budit pozornost i mimo menšinu. Zatímco Komunistická strana Rakouska uznávala výbor jako novou střešovou organizaci menšiny a jeho předsedu Aloise Bureše považovala za legitimního mluvčího menšiny,³³ orgán Socialistické strany Rakouska (*Sozialistische Partei Österreichs – SPÖ*)³⁴ popíral, že jménem celé menšiny hovoří Bureš, „samozvaný předseda takzvaného akčního výboru“.³⁵ Postup českých komunistů ve Vídni tehdy zřejmě odpovídal strategii vídeňské zemské organizace KPÖ, která usilovala o to, aby zahraniční stranické skupiny byly zlikvidovány a aby se urychlovalo „utváření širokých antifašistických pokrokových výborů“. V souladu s tím chtěli české komunisty přimět, „aby těžiště své práce přeložili do čes[kého] národního výboru, tj. do čes[kého] výboru akčního“.³⁶

31 *Vídeňské svobodné listy*, č. 10 (6.3.1948), s. 1; Zentrales Aktionskomitee der Wiener Tschechoslowaken. In: *Österreichische Zeitung*, (7.3.1948), s. 8; NA, f. Československý ústav zahraniční (1925) 1945–1968 (ČÚZ II), k. 88, Akční výbor Československého ústředního výboru ve Vídni, nedatováno. K tomu viz i vzpomínky Františky Buchalové v rozhovoru s Jaroslavem Kolářem. In: BALHAR, Jan – KLOFEROVÁ, Stanislava – VOJTOVÁ, Jarmila (ed.): *U nás ve Vídni: Vídeňští Češi vzpomínají*. Brno, Masarykova univerzita 1999, s. 43–47.

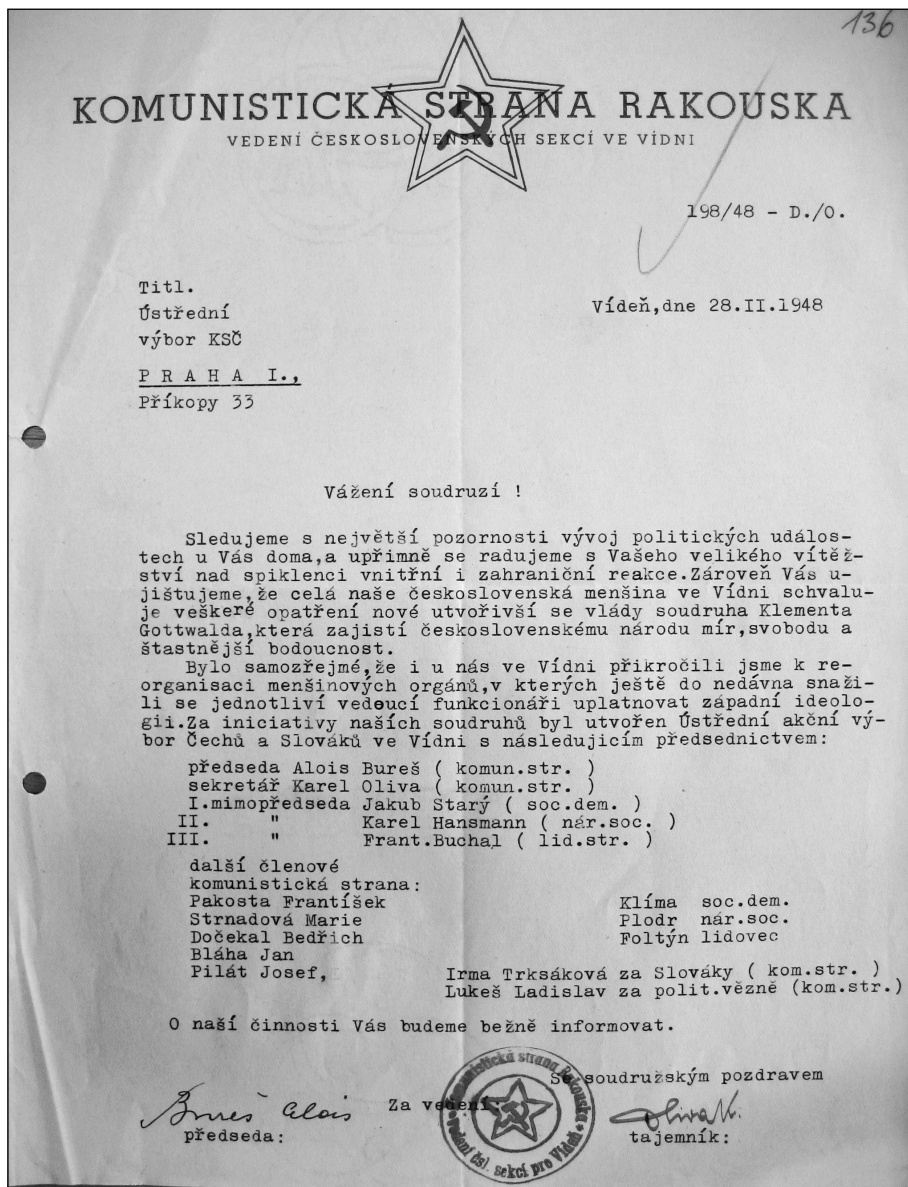
32 NA, f. 1537, sv. 126, arch. j. 485, folio 136, dopis A. Bureše a K. Olivy adresovaný ÚV KSČ z 28.2.1948.

33 Die Wiener Tschechen einmütig für Gottwald. In: *Österreichische Volksstimme*, (2.3.1948), s. 2; Wiener Tschechen begrüßen die neue Regierung Gottwald. In: *Österreichische Zeitung*, (3.3.1948), s. 2.

34 Rakouští sociální demokraté stejně jako jejich čeští straničtí kolegové ve Vídni označovali až do roku 1991 svou stranu jako „socialistickou“, ta však stála ve zřetelném ideologickém protikladu k Československé straně socialistické. V tomto článku se proto jasně rozlišuje mezi (rakouskými, resp. vídeňskými českými) sociálními demokraty a (československými) socialisty.

35 Eine falsche Erklärung eines Wiener tschechischen Kommunisten. In: *Arbeiter-Zeitung*, (5.3.1948), s. 2; k tomu viz Die tschechische Minderheit in Oesterreich. In: *Österreichische Volksstimme*, (6.3.1948), s. 2.

36 *ÖfZG*, NL 40, Do 149, Mappe 5, folio XII 612–622, nedatovaná zpráva organizačního oddělení vídeňské zemské organizace KPÖ (duben 1948).

Dopis adresovaný Ústřednímu výboru Komunistické strany Československa, v němž Vedení československých sekcí ve Vídni Komunistické strany Rakouska vítá únorový převrat a oznamuje vytvoření Ústředního akčního výboru Čechů a Slováků ve Vídni podle československého vzoru. Za akční výbor jsou podepsáni komunisté Alois Bureš jako předseda a Karel Oliva jako tajemník, dále jsou uvedena jména tří místopředsedů za stranu sociálně-demokratickou, národněsocialistickou a lidovou a jména dalších deseti členů za tyto čtyři strany, za Slováky a za politické vězně (Národní archiv, Praha)

Už v březnu sáhly rakouské úřady k opatřením, jejichž pozadí je dnes velmi obtížné rekonstruovat, jež však komunistický tisk pranýřoval jako pouhou provokaci „rakouské reakce“ namířenou proti menšině.³⁷ Šlo jednak o pokus zabránit ve výjezdu účastníkům delegace na pohřeb československého ministra zahraničí Jana Masaryka, jednak o prohledání bytu Aloise Bureše během jeho pobytu v Československu. Pražské *Rudé právo* pak konkrétně atakovalo vedoucí činitele rakouských sociálních demokratů, že vedou pomlouvačnou kampaň proti Burešovi s cílem rozeštvat vídeňské Čechy.³⁸

Zájmem komunistického vedení v Praze bylo urovnat hrozící konflikt mezi vídeňskými Čechy a udržet Československý ústřední výbor ve Vídni jako jednotnou organizaci pod prokomunistickým vedením. V tomto smyslu se snažilo ovlivňovat počínání svých vídeňských soudruhů i smýšlení ostatních krajanů a využívalo k tomu návštěv státních i stranických delegací u jižních sousedů. Jako první dostala příležitost k cestě do Rakouska komunistická poslankyně Betyna Škrlantová, která v březnu 1948 absolvovala ve Vídni a v Dolních Rakousích několik veřejných vystoupení – jednak jako delegátka oslav Mezinárodního dne žen, jednak v rámci oslav pořádaných pro české a slovenské zahraniční krajany na sedmém Masarykově dnu československého zahraničí.³⁹

Padesátileté oslavy národněsocialistického českého spolku Barák se krátce nato staly příležitostí vyslat do Vídně stranického druha a ministra pošt Aloise Neumana. Jeho úkolem rovněž bylo líčit v pozitivním smyslu únorové události a zmínil se též o roli krajanů v Rakousku, které charakterizoval jako „věrné spojence, vyslance, konzuly vlasti“.⁴⁰ Symbolická síla Neumanovy návštěvy spočívala především ve skutečnosti, že

37 Provokace proti čs. menšině ve Vídni. In: *Rudé právo*, (18.3.1948), s. 2; Provokation gegen die tschechische Minderheit. In: *Österreichische Volksstimme*, (18.3.1948), s. 2; BUDISLAVSKÝ, Martin [= DOLEŽAL, Martin]: V Rakousku klid – před bouří. In: *Hlas osvobozených*, roč. 4, č. 12 (24.3.1948), s. 8.

38 Rakouští socialisté chtějí rozeštvat čs. menšinu ve Vídni. In: *Rudé právo*, (27.3.1948), s. 1; Kommunistischer Schleichhandel. In: *Arbeiter-Zeitung*, (25.3.1948), s. 2; Wiener Tschechoslowaken verurteilen Falschmeldung der „Arbeiter-Zeitung“. In: *Österreichische Zeitung*, (27.3.1948), s. 1.

39 ŠKRLANTOVÁ, B. [= ŠKRLANTOVÁ, Betyna]: Mezinárodní den žen v Rakousku. In: *Rádčiny ženy*, roč. 3, č. 4, (1.4.1948), s. 67 n.; *Vídeňské svobodné listy*, č. 11, (13.3.1948), s. 2; *Österreichische Volksstimme*, (9.3.1948), s. 1; *Tamtéž*, (11.3.1948), s. 2. Masarykovy dny československého zahraničí se slavily na různých místech v Československu, hlavně v Praze, kromě toho však v menším rozsahu i v cizině. (Srv. např. Manifestace národní jednoty: VII. Masarykův den čs. zahraničí. In: *Svobodné slovo*, (5.3.1948), citováno podle NA, Výstřížkový archiv MZV ČR; ve všech obdobných případech, kdy u odkazu na článek z denního tisku není uvedena příslušná strana, platí, že autor vychází z podkladů ve výstřížkovém archivu, přičemž na to už znovu výslovně neupozorňuje.)

40 Uskutečnime socialismus: Významný projev ministra dr. Neumana ve Vídni. In: *Svobodné slovo*, (31.3.1948), s. 1; Cesta pravého socialismu: Významné projevy čs. ministra pošt dr. A. Neu-

Neuman – jakožto člen Československé strany socialistické a ministr nové Gottwaldovy vlády – demonstroval zachování Národní fronty v Československu a mohl tak posloužit příkladem národní jednoty krajanům. Neumanova návštěva si ovšem vysloužila kritiku rakouských politiků a tisku za nerespektování diplomatických zvyklostí i za zjevný propagandistický účel.⁴¹ Také vídeňský zemský poslanec za sociální demokracii Josef Jírava, který byl Neumanovým vystoupením přítomen, soudil, že komunisté využili oslav Československé jednoty Barák „k pokračování své propagandistické činnosti“, a zdůrazňoval, že s něčím takovým velká část menšiny nesouhlasí. Už s výhledem na další návštěvu z Prahy proto Jírava rakouskému ministerstvu zahraničí ohlašoval protestní shromáždění, na kterých dojde „možná i k bitkám“.⁴²

Propagandistickou ofenzivou, která následovala po Neumanově misi, československá strana vycházela vstříc volání vídeňských soudruhů. Akční výbor Československého ústředního výboru ve Vídni totiž v dopise zaslaném Československému ústavu zahraničnímu požadoval, aby Praha vyslala oficiální zástupce, „kteří by naši krajanskou větev v Rakousku pravdivě informovali o posledních politických událostech v ČSR a [kteří by] naznačili její příští postoj a správnou cestu do budoucna“.⁴³ Této role se počátkem dubna zhostila delegace ČÚZ pod vedením Bedřicha Steinera, která měla především přispět k zachování jednotné organizace české menšiny. Za tím účelem delegace vedla dlouhou poradu s vedením československých sekcí Komunistické strany Rakouska a vystoupila na několika shromážděních s referáty o nejnovějším vývoji v Československu a vztazích mezi vídeňskými Čechy a Prahou.⁴⁴ Na zasedání Československého ústředního výboru ve Vídni, které se konalo po veřejných vystoupeních, pak Steiner promluvil způsobem, který neomylně připomínal praxi akčních výborů v Československu: vyzýval přítomné zástupce čtyř stran, aby „odstranili ze svých řad lidi, kteří nechťejí spolupracovat s naší vládou

manna [sic] ve Vídni, na jubilejních slavnostech Čs. jednoty „Barák“. In: *Vídeňské svobodné listy*, č. 14 (3.4.1948), s. 1; *Československý svět*, č. 15 (17.4.1948), s. 4.

- 41 Viz např. *Ausländische Sondermissionen kommen heimlich und ungebeten nach Oesterreich: Innenminister Helmer zum Fall des tschechoslowakischen Postministers Neumann [sic]*. In: *Wiener Kurier*, (5.4.1948), s. 8; *Wir gehen den Weg der demokratischen Republik!* In: *Arbeiter-Zeitung*, (6.4.1948), s. 1; *Ministerbesuch ohne Verständigung*. In: *Wiener Zeitung*, (6.4.1948), s. 1; obecněji: *Tschechische Propagandaredner ohne Paß nach Oesterreich*. In: *Wiener Kurier*, (25.3.1948), s. 1. Velké množství archivního materiálu o Neumanově cestě je možno nalézt ve fondech ÖStA, AdR, f. BMAA (Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten), II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48) a AMZV ČR, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 32.
- 42 ÖStA, AdR, f. BMAA, II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48, Zl. 112.363-pol/48, úřední záznam z 1.4.1948.
- 43 NA, f. RKRČS (Reemigrační kancelář rakouských Čechů a Slováků 1945–1950), k. 1, dopis Ústředního akčního výboru ČSÚV adresovaný ČÚZ ze 16.3.1948.
- 44 *Věrnost naší menšiny v Rakousku*. In: *Svobodné noviny*, (6.4.1948); ROZHON, Emil V: *Nalomená haluz: Delegace Čs. ústavu zahraničního ve Vídni*. In: *Československý svět*, roč. 3, č. 15 (17.4.1948), s. 2.

a býti k staré vlasti loajální. Kdo šťve proti naší republice a naší vládě, nemůže míti místa mezi vámi.“⁴⁵

V rezoluci, která byla přijata po shromážděních ve Vídni, není ovšem o případných „odpadlících“ ani zmínky. Právě naopak, menšina stála podle textu jednotně a svorně za Československem.⁴⁶ Ve skutečnosti však nejen taková provolání, ale i komunistům přičítané úsilí vynucovat na vídeňských Česích osobní prohlášení loajality k pražskému režimu, vyvolávaly další nevoli. Však také Neumanově i Steinerově delegaci bylo vytýkáno, že právě takovou politiku komunistů přímo podporují.⁴⁷ V tomto světle bylo zřejmé, že oficiální prohlášení Československé tiskové kanceláře, podle kterého delegace Československého ústavu zahraničního nemá „charakter jakkoli politické povahy“,⁴⁸ není pravdivé.

Ve zprávě, kterou Bedřich Steiner sepsal po návratu z Vídně, se na adresu tamních českých komunistů vyjadřoval kriticky. Vyčítal jim, že nepostupují dost takticky, příliš kopírují československé poměry, a tím vnášejí do menšiny rozkol: „Soudruzi totiž zapomínají, že jsou v Rakousku.“ Zároveň upozorňoval na fakt, že akční výbor zastřešující krajské organizace nebyl povolen rakouským ministerstvem vnitra.⁴⁹ Koncem dubna své výtky ještě důrazněji zopakoval v dopise vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Marii Švermové slovy, že „velkou vinu na roztržení české menšiny mají naši soudruzi, nesprávně chápanou politikou a přenášením československých poměrů do poměrů rakouských“.⁵⁰ V tomto hodnocení se s ním v zásadě shodovalo i vedení Komunistické strany Rakouska, když ústy svého generálního tajemníka

45 Přítomným funkcionářům také bez obalu řekl: „Jste odleskem českých politických stran a musíte se podle toho chovat.“ (NA, f. RKRČS, k. 2, Zápis o poradě zástupců krajské větve společně s delegací ČÚZ z Prahy, konané v pondělí 5. dubna 1948; viz též VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 135.)

46 V rezoluci se mj. praví: „Poslední události v Československu, jejich zkeslování a kampaň proti ČSR vůbec vyžadují, aby všichni krajané v Rakousku zachovali klid, nedali se svést výmysly provokatérů z cizích anebo z vlastních řad a zdrželi se jakýchkoliv unáhlených a nesprávných závěrů.“ (Krajané v Rakousku pro jednotu a svornost. In: *Československý svět*, č. 14 (10.4.1948), s. 2; Stojíme pevně za rodnou vlastí: Delegace Čs. zahraničního ústavu na velkých a imposantních projevech naší krajské větve. Rázné odmítnutí všech zrádců a renegátů. In: *Vídeňské svobodné listy*, č. 15 (10.4.1948), s. 1.)

47 „Volksdemokratische“ Umtriebe unter den Wiener Tschechen. In: *Arbeiter-Zeitung*, (28.3.1948), s. 3; ÖStA, AdR, f. BMAA, II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48.

48 Vertreter des Prager Auslandsinstituts in Wien. In: *Wiener Zeitung*, (4.4.1948), s. 2.

49 NA, f. 1538, sv. 19, arch. j. 138, folio 19, B. Steiner: Zpráva ze zájezdu do Vídně ve dnech 3.–5. dubna 1948. Ve spisech rakouského ministerstva vnitra je skutečně obsažen úřední zápis z podzimu 1948, podle kterého akční výbor vykonává „nepochybně neoprávněnou spolkovou činnost, a ... tudíž [může být] spolkovým ministerstvem vnitra neprodleně zakázán“. (ÖStA, AdR, f. BMAA, II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48, Zl. 116.696-pol/48, úřední poznámka ke spisu spolkového ministerstva vnitra z 21.10.1948.)

50 NA, f. 1538, sv. 19, arch. j. 138, folio 20, dopis B. Steinera M. Švermové z 30.4.1948.

konstatovalo, že čeští soudruzi ve Vídni „zjevně neprohlédli zdejší poměry“. Překřížit plány rakouské sociální demokracie, usilující prý vystupovat jménem celé menšiny proti Československu, bylo podle něj možné jen při „rozhodné politice, která má jasný cíl“. Zároveň apelovalo na československé soudruhy, že je k tomu „také zapotřebí náležité podpory z Prahy“.⁵¹

Souznění mezi československými komunisty a jejich soudruhy z krajanské obce neutvrzovaly jen návštěvy činitelů z Prahy ve Vídni. „Věrným“ vídeňským Čechům bylo umožněno udržovat víceméně neomezené styky s „vlastí“ a mohli tak posloužit při šíření propagandy pounorového režimu. To platilo například o hromadném výletu více než sedmi set vídeňských Čechů do Prahy v květnu 1948 – prvním po únorovém převratu a zároveň prvním, který organizovaly nově založené prokomunistické *Vídeňské menšinové listy*.⁵²

Střetnutí o vídeňský český tisk

Přes časté intervence z Československa – anebo právě v jejich důsledku – konflikty uvnitř menšiny eskalovaly. Čeští sociální demokraté ve Vídni kromě kritiky zmíněného akčního výboru napadali zejména prokomunistický způsob psaní vídeňských českých novin.⁵³ V polovině dubna 1948, necelé dva týdny po odjezdu pražských delegátů, se skupině kolem Josefa Jíravy podařilo zprvu bojkotovat vydání *Vídeňských svobodných listů* a nakonec přeložit redakci novin do sociálnědemokratické centrály na Margaretenplatz. Tím byl Československému ústřednímu výboru ve Vídni, respektive akčnímu výboru, odňat jeho orgán, a navíc byla poprvé silně zpochybněna jeho funkce střešové organizace Čechů a Slováků v Rakousku. Počátkem května už sociálnědemokratické noviny *Arbeiter-Zeitung* přinesly – poněkud ukvapeně – zprávu o rozpuštění Československého ústředního výboru ve Vídni.⁵⁴

Konflikt uvnitř menšiny tím dosáhl takových rozměrů, že mu věnoval velkou pozornost i denní tisk ve Vídni a v Praze. Komunistický list *Österreichische Volksstimme* označil opatření sociálních demokratů za „neskrývaný teror“ a za „vyvrcholení bezohledné štvance, jež se od únorových událostí v Československu rozpoutala proti české menšině ve Vídni“.⁵⁵ V podobném duchu psala *Lidová demokracie*, orgán Československé strany lidové, že *Vídeňské svobodné listy* se staly „orgánem zrádců

51 *Tamtéž*, f. 1563, arch. j. 370, folio 110, dopis F. Fürnberga adresovaný ÚV KSČ z 3.5.1948.

52 *Československý svět*, č. 19 (15.5.1948), s. 1; č. 20 (22.5.1948), s. 2; č. 21 (29.5.1948), s. 1; NA, f. RKRCŠ, k. 2, zápis o schůzi ČSÚV s pražskou delegací z 20.5.1948.

53 Wiener tschechische Sozialisten lehnen „Aktionskomitees“ ab. In: *Wiener Zeitung*, (10.3.1948), s. 2; viz též: Naše mimořádná konference. In: *Vídeňské svobodné listy*, č. 6 (7.2.1948), s. 3.

54 Die Wiener Tschechen sind keine „Volksdemokraten“! In: *Arbeiter-Zeitung*, (1.5.1948), s. 2.

55 Gesinnungsterror mit Gangstermethoden: Organ der Wiener Tschechen am Erscheinen verhindert. In: *Österreichische Volksstimme*, (17.4.1948), s. 2; dále viz Die Krönung eines Gangsterstreiches. In: *Tamtéž*, (24.4.1948), s. 2.

a renegátů“, a přizvukovaly jí další pražské i bratislavské listy.⁵⁶ Socialistická strana Rakouska (sociální demokracie) naopak opatření proti Československému ústřednímu výboru ve Vídni, nadstranickost jen předstírajícímu, ospravedlňovala a argumentovala, že její čeští soudruzi ve Vídni jsou k převzetí redakčních místností oprávněni vahou své „nezpochybnitelné většiny“.⁵⁷

Když se komunističtí menšinoví funkcionáři rozhodli vydávat od 1. května 1948 jiné české noviny, nazvané *Vídeňské menšinové listy*, došlo v redakčních místnostech k dalším násilným střetům mezi sociálními demokraty a komunisty, kteří pak žádali o zásah vídeňskou policií.⁵⁸ I za touto akcí stál Josef Jírava, z něhož se tak v komunistickém žargonu stále více stával prototyp „reakčního“, „pravcového“ socialisty.⁵⁹ Podle domněnek československého vyslanectví ve Vídni nestál za tímto incidentem jen Jírava a rakouští sociální demokraté, ale zinscenovala jej prý rakouská Státní policie, aby měla záminku k rozpuštění Československého ústředního výboru.⁶⁰

Deklarovaným cílem *Vídeňských menšinových listů*, které nyní vycházely jako orgán ČSÚV, sice bylo menšinu za sebou sjednotit, nakonec však jen dále přispěly k utužení znepřátelených front. V prvních číslech kromě výzev ke spolupráci v „národní frontě“ všech vídeňských Čechů⁶¹ vycházely různé polemiky s funkcionáři sociální demokracie. Terčem komunistických útoků se stal především Josef Petrů, šéfredaktor *Vídeňských svobodných listů*.⁶² Ten se přitom vyslovoval pro principiální

56 „Vídeňské svobodné listy“ zákeřně odňaty čs. menšině: Staly se orgánem zrádců a renegátů. In: *Lidová demokracie*, (22.4.1948); Sabotáží proti českému listu ve Vídni. In: *Právo lidu*, (16.4.1948); Vídeňské menšinové listy. In: *Svobodné slovo*, (22.4.1948); Gangsterský čin proti čs. časopisu vo Viedni. In: *Pravda*, (20.4.1948), s. 1; *Československý svět*, č. 16 (24.4.1948), s. 4.

57 Die Wiener Tschechen sind keine „Volksdemokraten“! In: *Arbeiter-Zeitung*, (1.5.1948), s. 2.

58 ÖStA, AdR, f. BMAA, II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48, Zl. 113.192-pol/48, opis informace spolkového ministerstva vnitra, Generálního ředitelství pro bezpečnost veřejnosti, z 30.4.1948; Auseinandersetzungen im tschechoslowakischen Zentralkomitee. In: *Neues Österreich*, (1.5.1948), s. 5.

59 Politischer Ueberfall auf Wiener Zeitungsredaktion: Gewalttäter besetzen Redaktion des Organs der Wiener Tschechen. In: *Der Abend*, (30.4.1948), s. 1; Terrorüberfall auf die Redaktion des Organs der Wiener Tschechen: Der Anführer – SP-Abgeordneter Jirava [sic]. In: *Österreichische Volksstimme*, (1.5.1948), s. 2; Chtějí znemožnit i náš nový list! Násilné přepadení naší redakce a administrace, za vedení socialistického zemského poslance Jíravy. In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 2 (8.5.1948), s. 3; Útok na budovu čs. výboru ve Vídni. In: *Lidová demokracie*, (1.5.1948); Ve Vídni přepadena budova čs. výboru: Protičeská provokace „socialistického“ poslance. In: *Práce*, (1.5.1948).

60 NA, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 5–8, Důvěrná zpráva: Jírava Josef a spol. – zpráva z vídeňské menšiny, 14.5.1948.

61 Viz např. stanoviska k založení *Vídeňských menšinových listů*, která vydali funkcionáři čtyř českých stran František Strnad, Alois Bureš, Karel Hansmann a František Buchal. In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 1 (1.5.1948), s. 3.

62 Těžký úkol Josefa Petru. In: *Tamtéž*, s. 4; Kdo má máslo na hlavě, ať nechodí na slunce. In: *Tamtéž*, č. 3 (15.5.1948), s. 3; Rána dopadla. In: *Tamtéž*, č. 5 (29.5.1948), s. 4; V zájmu pravdy a očisty. In: *Tamtéž*, č. 7 (12.6.1948), s. 3.

spolupráci s komunisty, za což si z vlastních řad vysloužil výtky, že noviny vede „příliš levě“. ⁶³ Tato pozice a vůbec politické postoje Josefa Petřů vedly ostatně k tomu, že byl nakonec z obou stran oceňován jako odpadlík. ⁶⁴

Stanovisko Komunistické strany Československa k otázce českého tisku ve Vídni však nebylo zpočátku jednoznačné. Například Bedřich Steiner, především s ohledem na uchování jednoty, se vyslovoval proti vydávání *Vídeňských menšinových listů*. ⁶⁵ Naopak československé vyslanectví ve Vídni vyzvedalo nezbytnost bránit se tímto způsobem proti politickému kurzu nových majitelů *Vídeňských svobodných listů*. ⁶⁶ Během roku 1948 se ve vedení KSČ prosadil názor, že by obě periodika měla být zastavena a nahrazena tiskovým orgánem Československého ústavu zahraničního *Československý svět*, který by byl rozšířen o přílohu pro Rakousko. ⁶⁷ Tento nápad poprvé formulovalo československé ministerstvo zahraničí už koncem dubna, tedy před prvním vydáním *Vídeňských menšinových listů*. ⁶⁸ Na podzim 1948, kdy se zdálo, že je možné překonat rozpory mezi vídeňskými krajany, a kdy se podařilo oživit činnost Československého ústředního výboru ve Vídni, se komunisté pokusili dosáhnout toho, aby ČSÚV přijal oficiální rozhodnutí o zastavení obou listů. ⁶⁹ Ačkoli naděje, že se takto pokročí v opětovném sjednocování menšiny, se udržovala zhruba do přelomu roku, ⁷⁰ ožívaly se již tehdy první (a naprosto odůvodněné)

63 NA, f. RKRČS, k. 2, zápis ze schůze výkonného výboru Československé socialistické strany ve Vídni z 20.5.1948.

64 *Literární archiv Památníku národního písemnictví, Staré Hrady (LA PNP)*, pozůstalost Antonína Macháta (nezpracováno), dopis J. Petřů A. Machátovi z 13.12.1955; *Náprstkovo muzeum, Praha, Archiv Rakousko*, k. 27, dopis J. Petřů A. Machátovi z 20.5.1957. Na tomto místě bych rád vyslovil svůj upřímný dík Václavu Petrbokovi, který mne nezištně upozornil na existenci pozůstalosti Antonína Macháta.

65 NA, f. 1538, sv. 19, arch. j. 138, folio 20, dopis B. Steinera M. Švermové z 30.4.1948.

66 AMZV ČR, f. Politické zprávy, Vídeň 1948, politická zpráva č. 3 z 20.4.1948. Po letech se k tomu vyjádřil Josef Petřů, že v intencích Josefa Jíravy se měl tento týdeník „zařadit ... do bojovné fronty demokratického socialismu proti komunismu“ a měl se stát „zastáncem ‘ujarmeného lidu ve vlasti’, orgánem politických uprchlíků“ (*LA PNP*, pozůstalost Antonína Macháta, dopis J. Petřů A. Machátovi z 13.12.1955).

67 NA, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 19, nedatovaný informativní záznam B. Steinera (říjen 1948).

68 *Tamtéž*, f. ČÚZ II, k. 47, dopis ministerstva zahraničí adresovaný ČÚZ z 27.4.1948.

69 *Tamtéž*, f. RKRČS, k. 2, zápis o schůzi ČSÚV za účasti delegátů ČÚZ z 30.9. a 1.10.1948.

70 Koncem prosince 1948 rozhodlo předsednictvo ČSÚV, že sloučení, popřípadě zastavení obou periodik bude odloženo na konec března 1949 (viz *Vídeňské menšinové listy*, č. 1 (1.1.1949), s. 4; *Vídeňské svobodné listy*, č. 1 (1.1.1949), s. 4; NA, f. ČÚZ II, k. 47, zápis o schůzi ČSÚV z 27.1.1949). Uvedené rozhodnutí se nepodařilo realizovat. V květnu 1949 pak Antonín Machát Bedřichu Steinerovi na základě informací Františka Strnada sděloval, že se sice začalo jednat o spojení obou listů, že se však nedospělo k žádnému výsledku (NA, f. RKRČS, k. 1, dopis A. Macháta B. Steinerovi z 5.5.1949). Ani jeden z obou listů nebyl nakonec zastaven; *Vídeňské menšinové listy* vycházely v letech 1972–1999 jako *Krajanské noviny*, *Vídeňské svobodné listy* vycházejí pod stejným názvem dodnes.

obavy, že žádná strana nedodrží dohodu uzavřenou v rámci střešové organizace menšiny o zastavení, sloučení nebo nahrazení obou českých periodik.⁷¹ Některé hlasy zároveň takovýto postup zcela zpochybňovaly. Tak například Martin Doležal z československého ministerstva informací argumentoval politickými důvody: „Československý svět s informacemi o krajanech v Japonsku, v Brazílii nebo v Alžírě nemůže nahradit řádný výchovný politický list.“⁷² Teprve na počátku roku 1949, když nadále vycházela obě vídeňská česká periodika a neustávaly ani vzájemné útoky mezi nimi, začaly se objevovat úvahy, že některým menšinovým spolkům, například Českému srdci nebo Školskému spolku Komenský, budou odňaty subvence z Československa, a tím se zvýší tlak na nekomunistické funkcionáře, aby ustoupili ze svých pozic.⁷³

Sociální demokraté a komunisté

Díky existenci dvou tiskových orgánů, vyjadřujících postoje znesvářených stran, se konflikty uvnitř menšiny vybíjely na očích širší veřejnosti. Život menšiny se zpolitizoval. Otázka příslušnosti k jednomu či druhému táboru vyžadovala od krajanů, především od těch, kteří se politicky angažovali, jasnou a definitivní odpověď. Snažili se někdo pozitivně konat ve prospěch menšiny jako celku, mohlo se snadno stát, že se ocitne „mezi frontami“. To se přihodilo kupříkladu Františku Strnadovi, který byl už před válkou známým sociálnědemokratickým menšinovým funkcionářem. Strnad sice od počátku sporů reprezentoval „pokrokové“ křídlo sociální demokracie a udržoval spolupráci s komunisty,⁷⁴ ti mu však zároveň vytýkali, že nezaujímá pevné stanovisko. Na podzim 1948 ho vídeňské vyslanectví označilo v jedné své zprávě za prototyp „žongléra“, který sedí mezi dvěma židlemi, nechce se ztotožnit s politikou komunistů a s oblibou vystupuje jako člověk nadstranický, aby si tak ponechal otevřená zadní vrátka k rakouským sociálním demokratům.⁷⁵ Přes veškerou kritiku však komunisté ani v následujících letech neztráceli o Strnada zájem, protože v obou táborech menšiny požíval vážnosti. Na dvou poradách v Praze se zástupci různých ministerstev, mezinárodního oddělení ÚV KSČ a československého vyslanectví ve Vídni počátkem roku 1950 například zazněl návrh, že Strnada by bylo třeba získat, aby se stal placeným funkcionářem nově ustaveného

71 *Tamtéž*, f. ČÚZ II, k. 88, zápis o poradě se zástupci ČSÚV ve Vídni konané v ČÚZ v Praze 19.11.1948.

72 *Tamtéž*, f. 1537, sv. 127, arch. j. 486, folio 2–7, M. Doležal: Vídeň v březnu 1949.

73 AMZV ČR, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 29, dopis československého vyslanectví ve Vídni adresovaný ministerstvu zahraničí 10.1.1949.

74 *Tamtéž*, f. Politické zprávy, Vídeň 1948, politická zpráva č. 3 z 20.4.1948.

75 NA, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 14 n., Důvěrná zpráva: Vídeňská menšina – zpráva o poměrech, 16.9.1948.

„nadstranického“ Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, „i když mu nemůžeme po stránce politické důvěřovat“. Kromě toho bylo rozhodnuto, že Strnad nebude v žádném případě zván na jednání do Prahy, protože část menšiny ve Vídni by ho okamžitě otevřeně odsoudila jako kolaboranta a zrádce.⁷⁶ Českoslovenští komunisté se tedy ve vztahu k české menšině ve Vídni pokoušeli uplatnit podobnou taktiku jako v Československu před únorem 1948 – přimět ke spolupráci prominentní funkcionáře z řad nekomunistických stran, a tak v nich utvářet, respektive posilovat levá křídla.

Českoslovenští komunisté však měli svá „želízka v ohni“ i v Praze. Podobného úkolu jako Strnad ve Vídni se měl ujmout Antonín Machát, dlouholetý meziválečný poslanec zemského sněmu za sociální demokracii a vídeňský radní, funkcionář četných menšinových spolků, autor několika knih a vedoucí české Vídeňské lidové knihovny. Po válce se přestěhoval do Československa a opět se ujal veřejných funkcí, například jako poslanec Prozatímního národního shromáždění, přednosta pražské Reemigrační kanceláře rakouských Čechů a Slováků nebo předseda Československo-rakouské společnosti. Machát zpočátku zaujal k únorovému převratu kladný postoj,⁷⁷ a tak se jevil jako vhodný člověk, který by mohl „pozitivně“ zapůsobit na vídeňskou menšinu. První pokus vyslat ho společně s Bedřichem Steinerem do Vídně však ztroskotal na odmítavém stanovisku československých bezpečnostních orgánů k udělení výjezdního víza. V protestním dopise vylíčil Machát účel cesty a konstatoval, že jí nesleduje vlastní zájmy, neboť o povolení k výjezdu požádal „jen na důtklivé naléhání Československého ústavu zahraničního a vedení čs. strany komunistické ve Vídni, abych tam společně s poslancem dr. Šteinerem (sic) promluvil na pěti veřejných schůzích vídeňských Čechů a ovlivnil je, by nezabloudili do řad nepřátel naší nynější vlády, do řad prchalovců. Stejně i ministr Zd[eněk] Fierlinger mne žádal, bych tam jel a napravil hlavu kverulantům.“⁷⁸

Po svém návratu z Rakouska na československém ministerstvu vnitra znovu intervenoval za Macháta Bedřich Steiner. Jeho cestu do Vídně označil za „více než důležitou“, protože československá sociální demokracie v Rakousku pod vedením Josefa Jíravy vede ostrou kampaň proti pražskému lidovědemokratickému režimu. „Zájezd pana Macháta měl sloužit k tomu, aby převedl slušné členstvo soc[iálně]demokratické strany ve Vídni na novou linii a aby jmenovaného Jíravu (sic) z funkcí

76 *Tamtéž*, f. 1535 (původní označení 100/1 – Generální sekretariát ÚV KSČ 1945–1951), sv. 59, arch. j. 467, folio 28 n., Ludmila Chamrádová: Školství Komenského ve Vídni, 7.3.1950.

77 V dopise Zdeňku Fierlingerovi z konce února 1948 psal, že „v této historické a pro socialismus rozhodující době nesmí nikdo stát stranou“ a že je šťasten, že se dočkal chvíle, „kdy se ideály našich předbojovníků uskutečňují“ (*Archiv Národního muzea*, Praha, pozůstalost Zdeňka Fierlingera, k. 40, inv. č. 1438, dopis A. Macháta Z. Fierlingerovi z 25.2.1948).

78 *LA PNP*, pozůstalost Antonína Macháta, nedatovaný dopis A. Macháta Ústřednímu národnímu výboru hl. města Prahy, Ředitelství Národní bezpečnosti.

odstranil. “V tomto směru ho prý už instruoval nejen on sám, ale i místopředseda vlády Zdeněk Fierlinger.⁷⁹ Ministerstvo vnitra, které bylo o situaci informováno ve zprávách své kontaktní osoby ve Vídni, pak Macháta pustilo do Vídně v polovině května společně s poslankyní Annou Jungwirthovou jako sociálnědemokratickou delegaci.⁸⁰ Jejich úkolem však nebylo veřejně vystupovat, ale vést porady s českými sociálnědemokratickými funkcionáři a přimět je k tomu, „aby udělali ve straně pořádek“.⁸¹ Ve stejné době jel do Vídně jednat o sjednocení krajanů i první místopředseda Československého ústavu zahraničního Emil Nový.⁸² Jak na schůzi Československého ústředního výboru ve Vídni, tak i na schůzi výkonného výboru tamních československých socialistů (sociálních demokratů) se sice vyzvedávala loajalita vůči Československu, v otázce poměru ke komunistům se však projevovaly vzájemné rozpory. Antonín Machát, který se v zásadě vyslovoval pro urovnání konfliktů, uváděl jako konkrétní úkol sociálních demokratů: „Součinnost s komunistickou stranou musíme chtít a připravovat.“⁸³ Po poradách napsal týdeník Československého ústavu zahraničního, že sociální demokraté stejně jako celá česká menšina ve Vídni se stavějí k vývoji v Československu pozitivně a nepochybně i nadále zůstanou věrni pražské vládě.⁸⁴ Na veřejnosti se proto výsledky delegace velebily jako úspěch, dokonce i přesto, že v žádném případě nebylo možno považovat za vyřešenou otázku jednotné a všeobecně uznávané střechové organizace české menšiny ve Vídni.

„Obrozený“ ČSÚV

Od utvoření akčního výboru pozbyl Československý ústřední výbor ve Vídni svou reprezentativnost. Proti jednostrannému postupu komunistů se stavěli v první řadě sociální demokraté, kteří také odmítali složení výboru. Na uzavření vzájemné dohody naléhaly i rakouské úřady, ale jednání o novém konstituování ústředního výboru, respektive o návratu ke stavu před únorem 1948, přesto nevedla k žádnému výsledku.

Problémy uvnitř menšiny se v červnu zaobíralo vedení československých sekcí Komunistické strany Rakouska, které došlo k závěru, že zodpovědní činitelé v Praze sice vydávají pokyny k přímým i nepřímým zásahům „v pevném přesvědčení, že

79 NA, f. 1563, arch. j. 370, folio 98, dopis Bedřicha Steinera Jindřichu Veselému z 12.4.1948.

80 *Tamtéž*, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 10, dopis Jiřího Wehleho z 24.5.1948.

81 *Tamtéž*, f. RKRČS, k. 2, dopis A. Macháta Josefu Němečkovi z 20.3.1948.

82 Delegace čs. soc. demokratické strany u krajanů ve Vídni. In: *Československý svět*, č. 20 (22.5.1948), s. 2.

83 NA, f. RKRČS, k. 2, zápis o schůzi výkonného výboru Československé socialistické strany ve Vídni z 20.5.1948; *tamtéž*, zápis o schůzi ČSÚV s pražskou delegací z 20.5.1948.

84 am. [= MACHÁT, Antonín]: Delegace čs. soc. demokratické strany u krajanů ve Vídni. In: *Československý svět*, č. 21 (29.5.1948), s. 2.

jednají v zájmu krajanské větve“, avšak bez viditelného efektu, protože vycházejí z nedostatečných či chybných informací.⁸⁵ Jako neúspěšné hodnotilo vedení rovněž snahu o politické sblížení se třemi nekomunistickými menšinovými stranami, které se podle něj od Československa stále výrazněji distancovaly.⁸⁶ K posílení myšlenky „jednotné fronty“ využili její stoupenci z řad vídeňských Čechů také pražského sjezdu zahraničních krajanů v červenci 1948, na kterém byl formulován postulát, že ve všech zemích mají být zakládána nadstranická centra menšinového života.⁸⁷ Zdálo se však, že propast, která se v důsledku politických rozporů a osobních útoků rozevírala od jara 1948, se už prakticky nedá překlenout. Úspěch, kterého se československým komunistům přesto podařilo na podzim 1948 dosáhnout v úsilí o vzájemné sblížení v řadách menšiny – do roku 1989 také celkem vzato zůstal úspěchem posledním –, byl tudíž možný jen za podmínky, že jejich vídeňští soudruzi se nechají přesvědčit ke změně taktiky a nastaví svým oponentům vlídnější tvář.

Na konci září do Vídně znovu zamířil Bedřich Steiner jako vedoucí dvoučlenné delegace Československého ústavu zahraničního. Ústřední výbor KSČ ho zmocnil k tomu, aby s Komunistickou stranou Rakouska projednal politické konflikty vídeňských Čechů a „definitivně [je] vyřešil“.⁸⁸ Podle vedoucího kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Gustava Bareše bylo cílem cesty sestavit takový ústřední výbor vídeňských Čechů, který by disponoval komunistickou většinou a ve kterém by byly zastoupeny jen osoby oddané pražskému režimu; československé vyslanectví ve Vídni nemělo žádný jiný menšinový orgán uznávat.⁸⁹

Už před Steinerovým příjezdem vedl jednání československý vyslanec ve Vídni František Bořek-Dohalský, ta však zůstala bez výsledku. Na poradě se zástupci rakouských komunistů a s vídeňskými českými komunisty Steiner poté objasňoval, „že naši soudruzi v menšině musí změnit politický kurz a snažit se zachovat menšinu v jednotě.“⁹⁰ Tato slova padla na úrodnou půdu, a jestliže Josef Jírava spatřo-

85 NA, f. 1538, sv. 19, arch. j. 138, folio 4, dopis A. Bureše a K. Olivy (bez adresáta) z 12.6.1948.

86 *Tamtéž*, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 16, dopis K. Olivy B. Geminderovi ze 17.9.1948.

87 *Tamtéž*, f. RKRČS, k. 2, Zápis o schůzi ČSÚV – delegace na pražský sjezd, konané ve čtvrtek, 19. srpna 1948; *tamtéž*, f. 1563, arch. j. 370, folio 132 a 138, dopisy K. Olivy B. Steinerovi z 21.7. a 27.8.1948; Třetí světový sjezd zahraničních krajanů v Praze. In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 11 (10.7.1948), s. 1 n.; Hájíme rodnou vlast: Konference „Vídeňských menšinových listů“ s rakouskými a zahraničními novináři. In: *Tamtéž*, č. 13 (24.7.1948), s. 1 n.; *Československý svět*, č. 30–31 (7.8.1948), s. 5; Pressekonferenz der Wiener Tschechen. In: *Österreichische Volksstimme*, (17.7.1948), s. 2.

88 NA, f. 1537, sv. 127, arch. j. 491, sl. 2, folio 44, dopis B. Steinera F. Fürnbergovi z 28.9.1948.

89 *Tamtéž*, sv. 19, arch. j. 68, folio 17, dopis Gustava Bareše sekretáře mezinárodního oddělení ÚV KSČ Elišce Hornové z 22.9.1948.

90 *Tamtéž*, folio 19, nedatovaný informativní záznam B. Steinera (říjen 1948).

val za změnou směru komunistů „tlak z Prahy“, vůbec se nemýlil.⁹¹ Praha mohla být – alespoň na krátký čas – spokojena. Po Steinerově zásahu se skutečně podařilo utvořit nový Československý ústřední výbor ve Vídni, jehož předsedou byl v osobě Františka Pakosty zvolen komunist a generálním tajemníkem byl pak jmenován ke spolupráci svolný sociální demokrat František Strnad.⁹²

I když v prvním okamžiku se zdálo, že byl nalezen jistý *modus vivendi*, konflikty se záhy rozhořely znovu. V sérii polemik v obou vídeňských českých listech byla na jedné straně zpochybňována nadstranickost oživeného ústředního výboru, na druhé straně se staly terčem – podobně jako v případě kampaně proti Josefu Petřů – údajně problematické národnostní postoje Josefa Jíravy. Jíravovo vystoupení na sjezdu Socialistické strany Rakouska v listopadu 1948 se kromě vystupňovaného spílání v komunistickém tisku konečně stalo záminkou, aby mu Československý ústřední výbor ve Vídni veřejně odňal jeho zelenou průkazku, kterou dostal každý krajan po úspěšném přezkoumání své „politické a národní spolehlivosti“. Na plénu stranického sjezdu Jírava ostře útočil proti komunistickému režimu v Československu; mimo jiné mu vytýkal, že chce z vídeňských Čechů udělat „pátou kolonu“.⁹³ Tím „se vyřadil z loajální krajanské větve“, jak oznámil ČSÚV v obou krajanských listech.⁹⁴ Československé vyslanectví ve Vídni vyhodnotilo Jíravovo vystoupení jako reakci na bezprostředně předcházející vídeňskou návštěvu Zdeňka Fierlingera, který se zúčastnil jak oslav třicetiletého jubilea Československé republiky mezi krajany, tak sjezdu rakouských komunistů: „Fierlingerova argumentace o sloučení komunistické a socialistické (rozuměj sociálnědemokratické – pozn. autora) strany

91 ÖStA, AdR, f. BMAA, II-pol, Ö 49, GZ. 112.192-pol/48, Zl. 116.696-pol/48, úřední poznámka ministerstva zahraničí z 21.10.1948.

92 NA, f. RKRČS, k. 2, zápis o schůzi ČSÚV za účasti delegátů ČÚZ z 30.9. a 1.10.1948; *tamtéž*, f. ČÚZ II, k. 88, cestovní zpráva Jindřicha Beránka ze 4.10.1948; AMZV ČR, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 11, opis dopisu ČSÚV adresovaného ministerstvu vnitra ze 16.10.1948; Naší krajanské větvi v Rakousku! In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 25 (16.10.1948), s. 1; stejně tak *Vídeňské svobodné listy*, č. 42 (16.10.1948), s. 1; bk.: Potěšující výsledky menšinových porad ve Vídni. In: *Československý svět*, č. 39 (9.10.1948), s. 3; Provolání Čs. ústředního výboru ve Vídni. In: *Tamtéž*, č. 41 (23.10.1948), s. 2; jb.: Zůstaneme jednotni: Oživení styků s krajanskou menšinou ve Vídni. In: *Tamtéž*, č. 42 (30.10.1948), s. 3.

93 K Jíravově projevu na sjezdu SPÖ viz *Protokoll des vierten Parteitages der SPÖ: Wien, 10. bis 12. November 1948*. Wien, Vorwärts b.d.; Die Partei der 630 000: Eröffnung des Parteitages der Sozialistischen Partei. In: *Arbeiter-Zeitung*, (11.11.1948), s. 1.

94 V cizích službách: Zrádce národa a socialismu. In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 30 (20.11.1948), s. 3; Nenechejte naši menšinu rozvrátit! In: *Tamtéž*, č. 32 (4.12.1948), s. 3; Oznámení. In: *Vídeňské svobodné listy*, č. 47 (20.11.1948), s. 3; JÍRAVA, Josef: Zasláno Vídeňským Svobodným listům. In: *Tamtéž*, č. 48 (27.11.1948), s. 2. K tomu viz AMZV ČR, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 11, dopis ministerstva vnitra adresovaný ministerstvu zahraničních věcí z 23.11.1948 a odpověď MZV z 9.12.1948.

Zůstaneme jednotni

Oživení styků s krajauskou menšinou ve Vídni.

Nevíme, na které straně byla větší radost z úspěšného zakončení porad vídeňské menšiny (o nichž jsme již přinesli zprávu) — zda v této naší nejbližší krajauské větvi, anebo u jejích přátel v Československu, kterých není nijak málo.

Z Vídně nás docházejí potěšující zprávy, že jednota, které bylo poradami dosaženo, trvá a že v jejím duchu půjde i další vývoj vídeňských Čechů a Slováků.

Mezi pražskými krajauskými pracovníky pak ohlas této dohody vyvolává radostné přesvědčení, že nedorozumění mezi krajanmi n'kde nezůstanou nevyřešena a že čas ukáže i pochybným, že Československo je i nadále všem bratřům a sestřám jejich »starou vlastí«, na kterou mohou být hrdi a o níž se mohou vždy opířt.

Po semknutí vídeňské menšiny, při kterém šlo o překlenutí rozporů mezi jednotlivými politickými složkami, lze pozorovat příznivý ohlas tohoto úspěchu i u míst v CSR, jichž se krajauská problematika bezprostředně nedotýká. Tak na příklad při cpařování uhlí, potravin a hraček pro menšinové školy »Komenského« ve Vídni bylo naše vyličení obcovené jednoty ve Vídni nevhodnější a neúspěšnější základnou pro vyřizování našich žádostí. To znamená, že i taková ústřední prodejna uhlí, která přímo s krajanmi má málo společného, ráda slyší o sjednocení všech čtyř politických složek. To znamená, že i naše občané v pohraničních krajích, jež sice znají navrátilce z Rakouska, ale jimž jinak je vídeňská problematika neznámá, rádi a s větší

František Pakosta, předseda Československého ústředního výboru ve Vídni.

hovním
blíky

do vlasti,
to právě
navrátilců.
jeli domů
z jiné stýs-
potřebuje
Chtějí ji
brž účast
jeho po-

které kra-
ho knižní
omuto dni
knih, ten-
ým spolu-
ho výročí
i odbočky
třihovním
O Kcs.

čkách Čs.
svou věd-
a vesnicím,
arazit vý-
ch nejlep-
lid. Chtějí
příkladem
tobře, jako

ry obecní
hraničního:
lice, Dvory
á, Horšov-
Jáchymov,
á, Lipnice,
šovice, Mi-
Olomouc,
Poběžovice,
chov, Tep-
Zabušany

František Strnad, generální tajemník Československého ústředního výboru ve Vídni.

chutí se pustí do práce na hračkách pro mateřské školy ve Vídni, když slyší, že tamější menšina se dovedla sjednotit stejně jako lid ve vlasti.

A to znamená také, že naše úřední místa mají živější zájem na tom, aby o české a slovenské děti v menšinových školách bylo dobře postaráno. Je samozřejmé, že morální ohlas takového sjednocení se nakonec přelije i do oblasti hmotné a najde v ní svůj výraz.

Víme, že Vídeň není jediným případem, kde vznikly po válce rozpory v krajauské větvi. Věříme však, že se opět všude krajané semknou, až se přesvědčí, že Československo je na dobrý cestě. Vídeň je důkazem toho, že tato naše naděje je oprávněná, neboť rozpory v tamější menšině nebyly nikterak malé. Podařilo se je ovšem překonat, zejména pro to, že blízkost této menšiny k vlasti umožňovala lepší, zvláště osobní styk její s Prahou. Československý ústav zahraniční je si vědom toho, že tato cestou lze nejlépe krajanům vlasti přiblížit. Je třeba, aby za nimi přijížděl politický lid z Československa, kteří jim povědí pravdu o našem spravedlivém ústí.

jb.

Poslanec dr. B. Steiner o odboji a významu 30 let republiky.

Na schůzi širšího výkonného výboru Sdružení čs. zahraničních vojáků II. odboje při Svazu bojovníků za svobodu dne 25. října v Praze podal předseda AV ČUŽ a předseda Sdružení zahraničních vojáků posl. dr. B. Steiner obsáhlý v-

Článek informující o (dočasném) překlenutí rozporů v české menšině ve Vídni v časopise Československého ústavu zahraničního Československý svět z 30. října 1948, s fotografiemi předsedy Československého ústředního výboru ve Vídni Františka Pakosty (vpravo nahore) a generálního tajemníka této organizace Františka Strnada

v [Československé] republice byla souhlasně přijata větší částí menšiny a možná i socialistů, než to je vedení strany milé.⁹⁵

Během roku 1948 se KSČ navenek pokoušela vůči jednotlivým vídeňským menšinovým stranám a spolkům posílit pozici Československého ústředního výboru ve Vídni jakožto jejich střešové organizace. Skutečný cíl této politiky byl však jiný: podle vzoru Národní fronty jej chtěli komunisté využívat jako média vlastní politiky. Pochopitelně proto nebyly v Praze ani ve Vídni důsledně dodržovány sjednané dohody, jak je to například patrné na úmluvě československého ministerstva informací s československými sekcemi Komunistické strany Rakouska o zapůjčování českých filmů do Vídně (smluvním partnerem měl být Československý ústřední výbor ve Vídni).⁹⁶

Již vzápětí po rekonstrukci Československého ústředního výboru ve Vídni vyslovil Bedřich Steiner obavu, že dosažená shoda menšiny by mohla znovu vzít za své, především v důsledku „netaktičnosti“ vídeňských českých komunistů.⁹⁷ Z dnešní perspektivy nelze rozvrácení menšiny v žádném případě přičítat pouze soudruhům ve Vídni a jejich nevyzrálé „politické úrovni“. Rozhodující význam měl pochopitelně protichůdný politický vývoj Rakouska a Československa, kromě toho však byl mnohem spíše výsledkem přímých zásahů ze strany KSČ, která vztahy k vídeňským Čechům posunula z národnostní roviny na rovinu výlučně politickou, respektive obě roviny ztotožňovala. Příznačně to vyjádřil místopředseda Československého ústavu zahraničního Emil Nový před vídeňskými krajany: „Nežádáme projevy loajality k politickému režimu, nýbrž ke státu a k národu. Tím rozumíme celý stát, tedy samozřejmě i jeho vládu.“⁹⁸

Čtyři desetiletí studené války uvnitř menšiny

Následky rozkolu v řadách menšiny nebyly jen dalekosáhlé, ale také dlouhodobé. Na konci roku 1949, poté co se dosavadní taktika ocitla ve slepé uličce, se

95 AMZV ČR, f. Politické zprávy, Vídeň 1948, politická zpráva č. 17 ze 16.11.1948. O Fierlingerově návštěvě viz dále *Vídeňské menšinové listy*, č. 28 (6.11.1948), s. 1 n. a 4; *Vídeňské svobodné listy*, č. 46 (13.11.1948), s. 3; *Der 14. Parteitag der Kommunistischen Partei Österreichs: Gekürztes Protokoll*. Wien, Stern-Verlag b.d., s. 18 n.

96 NA, f. Ministerstvo informací 1945–1953, k. 230, inv. č. 500, čj. 86.056/48: Dohoda s Komunistickou stranou Rakouska – čl. sekci, září–říjen 1948. Ke kritice tohoto podjatého postupu viz *tamtéž*, f. 1563, arch. j. 370, folio 168 a 167, dopis B. Steinera A. Burešovi z 19.11.1948 a dopis K. Olivy B. Steinerovi z 25.11.1948; *tamtéž*, f. RKRČS, k. 2, zápis o schůzi ČSÚV z 25.11.1948.

97 *Tamtéž*, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 19, nedatovaný informativní záznam B. Steinera (říjen 1948).

98 *Tamtéž*, f. RKRČS, k. 2, zápis o schůzi výkonného výboru Československé socialistické strany ve Vídni z 20.5.1948.

českoslovenští komunisté pokusili oživit myšlenku menšinové „národní jednoty“ založením nové, oficiálně nadstranické střeškové organizace s názvem Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku; za tím účelem byly v následujícím roce také zrušeny československé sekce v Komunistické straně Rakouska. Praha přitom naléhala, aby všechny spolky vídeňských Čechů zaujaly k režimu v Československu jasný a otevřený postoj. V důsledku toho byly menšinové organizace podporovány stále selektivněji, respektive subvence byly vázány na politické podmínky. Na jaře 1950 se mezinárodní oddělení ÚV KSČ rozhodlo, že zastaví veškerou podporu všem spolkům kromě uvedeného Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku.⁹⁹ Zároveň došlo k prudkým rozepřím na generálním shromáždění Školského spolku Komenský. Československým komunistům se sice podařilo dosadit do jeho vedení loajální činníky, a tím si také zajistit vliv na jeho rozsáhlý nemovitý majetek, v konečném efektu však byl „útok komunistické strany na české školy“ (jak zněl titulěk v deníku *Die Presse*)¹⁰⁰ dalším krokem k prohloubení příkopu uvnitř menšiny. Tato situace byla nakonec roku 1951 institucionálně fixována založením konkurenční organizace, jež si nárokovala zastřešující postavení vedle Sdružení Čechů a Slováků ve Vídni – Menšinové rady, navazující na činnost stejnojmenné organizace z meziválečné doby. Československé vyslanectví ve Vídni na to reagovalo oficiálním prohlášením, že bude uznávat pouze prokomunistické sdružení a naopak rezolutně odmítat nekomunistickou radu.¹⁰¹ Následovalo rozštěpení vídeňského Sokola, završené roku 1952 vystoupením (či vyloučením) tří takzvaných pokrokových jednot ze Sokolské župy rakouské.¹⁰² Jiným spolkem, který si předcházely obě strany menšiny, byl Sportklub Slovan; bezprostředně poté co tento klub v létě 1954 vystoupil z Menšinové rady, obdržel finanční podporu z Československa.¹⁰³

99 *Tamtéž*, f. 1537, sv. 1, arch. j. 4, sl. 3, folio 12–18, Zpráva o činnosti MO za měsíc duben a květen 1950, 19.6.1950.

100 KP-Angriff auf tschechische Schulen in Wien. In: *Die Presse*, (14.4.1950), s. 1.

101 Viz *AMZV ČR*, f. TO-T (Teritoriální odbor – tajné), Rakousko 1945–1955, k. 5, čj. 100.393/52: Rakousko – čs. menšina; Republika uznává jedině Sdružení Čechů a Slováků za representanta naší menšiny. In: *Vídeňské menšinové listy*, č. 49 (8.12.1951), s. 1 a 3; Die CSR und die tschechische Minderheit in Oesterreich. In: *Österreichische Volksstimme*, (5.12.1951), s. 3.

102 Viz např. *AMZV ČR*, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 11, čj. 413.995/55-NRO/2: Zpráva o současné situaci v krajanské kolonii v Rakousku, březen 1955; *NA*, f. 1502 (původní označení 02/3 – Organizační sekretariát ÚV KSČ 1947–1954), sv. 21, arch. j. 167, body 0 a 13: zápis ze 40. schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ z 27.5.1952 a zpráva z valné hromady Rakouské župy Sokola konané 26.4.1952 z 21.5.1952.

103 *AMZV ČR*, f. TO-O Rakousko 1945–1959, k. 33, dopis československého vyslanectví ve Vídni adresovaný ministerstvu zahraničí z 16.7.1954 (Český sportovní klub „Slovan“ v Rakousku – situační zpráva); dopis ČÚZ ministerstvu zahraničí z 16.9.1954 (Sportovní klub Slovan v Rakousku – finanční podpora); *NA*, f. 1537, sv. 19, arch. j. 68, folio 135, Dodatek k finančnímu plánu ČÚZ v Praze pro rok 1955, 10.11.1954.

*První okresní knihovna Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku v desátém vídeňském okrese (repro z publikace Miroslava a Jitky Brožákových *Kultura a sport v české menšině po druhé světové válce / Kultur und Sport in der tschechischen Volksgruppe nach dem Zweiten Weltkrieg. Wien, Vereinigung der Tschechen und Slowaken in Österreich [2003]*)*

Na rozpolcené scéně vídeňských českých spolků se od padesátých let – přinejmenším do roku 1968 – nepodařilo docílit podstatných změn. A ke sblížení front v podstatě nedošlo ani poté, co se v důsledku porážky „pražského jara“ a znovu pak po založení Charty 77 usadily v Rakousku tisíce dalších Čechů. Řada spolků se naopak těm krajanům, kteří emigrovali z politických důvodů, uzavřela; jedněm nebyli kvůli své činnosti v minulých letech dost antikomunističtí, druhí jimi pohrdali jako zrádci socialistického Československa, a tak tito emigranti utvořili mezi vídeňskými Čechy třetí tábor.¹⁰⁴ Teprve po pádu komunistického režimu v Česko-

slovensku ztrácely politické protiklady pomalu na významu a letité bariéry uvnitř vídeňské menšiny bylo možno krok za krokem překonávat.

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček

104 K tomu podrobněji viz STAREK, Jana: Nach dem Prager Frühling: Tschechoslowakisches Exil in Österreich 1968–1989. In: KNOZ, Tomáš (ed.): *Tschechen und Österreicher: Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*. Wien – Brno, Kirchliches Institut Janineum – Matice moravská 2006, s. 195–208; TÁŽ: Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni. In: BASLER, H. ad. (ed.): *Die Wiener Tschechen 1945–2005*, s. 300–322 (německy s. 46–72); VALEŠ, V.: Českoslovenští uprchlíci a jejich soužití s vídeňskými Čechy.

1956 – Jiný sjezd spisovatelů

Michal Příbáň

Jednou z nejzávažnějších událostí československého literárního života padesátých let byl nepochybně druhý sjezd Svazu československých spisovatelů. Ačkoli soubor jednotlivých referátů a diskusních vystoupení dosud nebyl knižně publikován (narozdíl od jiných sjezdů, předcházejících i následujících), základní informace o průběhu sjezdu jsou relativně snadno dostupné v dobovém tisku a zhodnocení významu a důsledků této akce je předmětem řady studií, memoárů, a samozřejmě i příslušných kapitol právě vydávaných *Dějin české literatury 1945–1989*.¹ Jaroslav Seifert a František Hrubín, dovolávající se při svých vystoupeních (kupodivu v necenzurované podobě již tehdy otištěných v *Literárních novinách*) lidské důstojnosti a občanského svědomí literátů a přímo polemizující s postoji a tezemi dosud nedotknutelného hlavního ideologa literatury Ladislava Štolla, prokázali ve své době neobvyklou občanskou statečnost, a zajisté i z tohoto důvodu bývají jejich projevy dodnes příležitostně připomínány.

Letopočet 1956 je však rokem ještě jednoho sjezdu spisovatelů. Sjezdu, o kterém *Literární noviny* neinformovaly, z něhož rovněž nikdy nevyšel žádný sborník a o němž se toho mnoho nepsalo ani po listopadu 1989. Necelé tři měsíce po sjezdu oficiálně publikujících literátů ve vlasti se do Paříže sjeli spisovatelé-exulanti.

* * *

První pokus o vytvoření profesní organizace exilových literátů je téměř tak starý jako pouťorový exil sám: ustavující prohlášení Svazu českých spisovatelů v zahraničí bylo v pařížském *Svobodném zítřku*, jednom z prvních tištěných exulantských

1 JANOUŠEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 2: 1948–1958. Praha, Academia 2007, s. 55–57.

měsíčníků, publikováno již v září 1948: prvním svoláním však stopa této organizace v dějinách také končí.² Literáti byli zastoupeni též v Masarykově demokratickém svazu, který měl sice poněkud širší zájmy a kladl si zpočátku i náročnější úkoly, ale nakonec se – zřejmě především vinou zaneprázdnění svého zakladatele Ferdinanda Peroutky na půdě Rady svobodného Československa – nenápadně a tiše rozplynul. Již v červnu 1951 na třináctém kongresu Mezinárodního PEN klubu v Lausanne bylo rozhodnuto o vzniku její exulantské odnože (Mezinárodního PEN klubu autorů v exilu), avšak vlastní ustavení této organizace, zahájení její činnosti, a zejména vznik jednotlivých sekcí (americké, francouzské a německé) spadá do doby pozdější. Právě na půdě PEN klubu se v padesátých a šedesátých letech dovršilo úsilí jiných mezinárodních organizací pokoušejících se již od konce čtyřicátých let vytvářet pravidelná diskusní fóra spisovatelů, kteří přicházeli na Západ s vlnami východoevropských exilů.³ Specificky český „sjezd spisovatelů“ v exilu se však v době mezi únorem 1948 a srpnem 1968 uskutečnil zřejmě jen jeden. Oficiálně byl pojmenován jako Sjezd Kulturní rady a uskutečnil se v Paříži v době od 5. do 8. července 1956.

Kulturní rada, přesněji Česká kulturní rada v zahraničí (někdy též „v exilu“), byla ve své době nejdůslednějším a nejvytrvalejším pokusem o určitou „institucionalizaci“ české exilové kultury, zejména literatury, ovšem nikoli o institucionalizaci samoučelnou či primárně pouze reprezentační.⁴ Mělo jít o organizaci, jejímž smyslem by podle zakladatelů bylo „uchovávat a rozmnožovat kulturní bohatství a tradice domova a přispět k pokračování a šíření naší kultury na cizí půdě. Praktické úkoly bude třeba zajišťovat, precizovat a trpělivě a systematicky uskutečňovat ve všech zemích, kde k tomu bude možnost. Je třeba shromažďovat a třídit náš neupotřebný kulturní materiál a snažit se o jeho uplatnění. Sbírat materiál našich kulturních styků s každou zemí. Sledovat, co kde vychází původního i co se překládá, ve všech oborech. Zachovávat a vyhledávat, co kde ještě zbývá z kulturní práce našich předchůdců. Navazovat styky s mezinárodními kulturními organizacemi a organizacemi i jednotlivci jiných národů, ať šťastnějších nebo v téže situaci co my, přejímat jejich kulturní hodnoty a snažit se předat jim své.“⁵

Jakkoli Kulturní rada tyto své obecně formulované ambice po nějaký čas v různých zemích světa skutečně více či méně naplňovala, tím nejpodstatnějším, co literární-

2 Největší hanbu odčinit! Provolání Svazu českých spisovatelů v zahraničí. In: *Svobodný zítřek* (Paříž), roč. 1, č. 1 (21.9.1948), s. 5.

3 Srv. např. J. P.: Kongres pro svobodu kultury. In: *Skutečnost* (Paříž – Ženeva), roč. 2, č. 7–8 (1950), s. 136–138.

4 Podrobněji v *Dějínách české literatury 1945–1989*, sv. 2, s. 126–131; viz též BURDA, Milan: Česká kulturní rada v zahraničí ve vývoji literární činnosti první vlny českého poúnorového exilu. In: MERHAUT, Luboš (ed.): *Světová literárněvědná bohemistika*, sv. 2: *Úvahy a studie o české literatuře*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1996, s. 677–683.

5 VLACH, Robert: O Kulturní radu. In: *Sklizeň* (Hamburk), roč. 1, č. 10 (říjen 1953), s. 10 n.

mu exilu padesátých let přinesla, byl literární měsíčník *Sklizeň* (vycházel v Hamburku v letech 1953 až 1969 zásluhou vydavatele Antonína Vlacha a do roku 1957 též zásluhou jeho jmenovce, redaktora Roberta Vlacha) a knižní edice *Sklizeň svobodné tvorby* (SST, založena v říjnu 1955), v níž do konce padesátých let vyšlo téměř čtyřicet titulů; takového počtu do té doby žádá jiná beletristická edice v exilu nedosáhla.⁶ Svá prozaická díla zde publikovali František Listopad, Jan Čep, Bedřich Svatoš, Vladimír Štědrý či Zdeněk Němeček, díla básnická mimo jiné Milada Součková, Pavel Javor či Antonín Bartušek, zřejmě první z doma žijících spisovatelů, kteří své práce publikovali v exilu (v jeho případě pod pseudonymem A. D. Martin), eseje či publicistické texty historik Otakar Odložilík, básník Petr Den a také dodnes doma opomíjený spisovatel Jan M. Kolár. Třetím, neméně významným ramenem činnosti Kulturní rady bylo pořádání pravidelných literárních soutěží, které měly v potenciálních autorech podněcovat zájem o původní českojazyčnou tvorbu; v prvních ročnících, tedy do chvíle, než se úsilí a invence autorů a vytrvalost porotců přece jen poněkud vyčerpaly, soutěže tuto úlohu nepochybně úspěšně plnily, byť odměnou „vítězům“ mohli být jen zařazení jejich díla do edičního plánu *Sklizně svobodné tvorby*.

Přesto však spíše než skutečnou institucí s pevnou a funkční organizační strukturou byla Kulturní rada především „značkou“, již své aktivity zaštiťovala vůdčí osobnost rady, básník, prozaik a redaktor Robert Vlach (1917–1966). Na tomto faktu nic nemění ani existence funkcí předsedy (filolog Jiří Straka) a čestné předsedkyně (švédská novinářka Amelie Posse-Brázdová), jimž připadly výhradně příležitostné reprezentační úkoly, ani řada spolupracovníků v různých zemích, kteří působili ponejvíce jako zprostředkovatelé prodeje knih *Sklizně svobodné tvorby*, v lepším případě jako členové soutěžních porot a pouze zpočátku také jako konzultanti jejího edičního programu. Robert Vlach zřejmě neměl zájem zakládat exilový spisovatelský svaz s členskou základnou a volenými orgány: snad tušil, že v exilovém

Vydavatel Antonín Vlach, významná postava českého kulturního exilu, u rozmnožovacího stroje (repro z revue Sklizeň, roč. 3, č. 12, prosinec 1957)

6 Edice pokračovala volnějším tempem i v 60. letech a po smrti Roberta Vlacha (1966) se značku SST až do roku 1975 pokoušel udržovat při životě Antonín Kratochvíl. Úplný soupis vydaných titulů uveřejnil Aleš Zach v publikaci *Kniha a český exil 1949–1990* (Praha, Torst 1995, s. 152–157).

dobných výstavách v Istanbulu a Salcburku. Jediným nerealizovaným námětem, o němž se na sjezdu diskutovalo, zůstal návrh na vydávání časopisu pro děti, který byl pracovně nazýván „Malá Sklizeň“. Jakkoli tento návrh doprovázela přinejmenším na stránkách *Sklizně* kladná odezva, zájem exulantů nebyl takový, aby realizaci projektu umožnil.

Zejména se ovšem na setkání v Hamburku diskutovalo o sjezdu Kulturní rady, připravovaném na příští rok. Z diskuse vyplynulo, že sjezd by se neměl omezit na setkání dosavadních spolupracovníků rady, „nýbrž že budeme hledat k řešení našich kulturních otázek a problémů co nejširší základnu. (...) Kulturní rada zve proto na sjezd zástupce všech organizací, které nějak projevují zájem o kulturní práci, i soukromé osoby k přátelské, nezávazné poradě a výměně názorů, po níž je vždy možné snáze přistoupit ke konkrétní spolupráci...“⁸

* * *

Jednání druhého sjezdu Svazu československých spisovatelů, které mělo v domácím tisku i ve veřejnosti na svou dobu značný ohlas, v exilu žádné mimořádné odezvy nevyvolalo. *Československý přehled*⁹ a *Hlas exilu*¹⁰ (a jistě i některé další exilové listy) sice přinesly záznamy podstatných projevů, převzatých – paradoxně – z oficiálního domácího tisku, v bezprostředních reakcích však nepřevažuje jakékoli nadšení, nýbrž spíše dílem opodstatněná a dílem možná poněkud nepřipadná skepse. Například šifra O. T. v *Hlasu exilu* hodnotí jednání spisovatelského sjezdu jako „sebekritiku na povel“, jako komunisty předem připravenou a pevně režírovanou „tragikomedii okolo Canossy“: pouze v případě Hrubínově a Seifertově připouští, že mohlo jít o stanoviska skutečně osobní a upřímná.¹¹ O případné stranické režii sjezdu uvažuje i Václav Michl v australském čtrnáctideníku *Hlas domova*, vzhledem k neoddiskutovatelnému dopadu na společnost jej však hodnotí pozitivně a optimisticky: „Na sjezdu ... musilo být také mnoho rozrušených hlav. Je těžko odhadnout, kolik jich bylo v odbojové náladě a kolik jich jen plnilo příkazy ... jež zněly: plnou parou proti kultu osobnosti! – To, co se tam stalo, nebyla revoluce, ale bylo něco revolucí velmi blízkého. Promluvili tam občané, kteří náhodou byli také básníci.“¹² Skeptičtější byl referent *Tribuny* Pavel Skála (pseudonym?), jehož zklamaly

8 Sjezd Kulturní rady. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 3 (březen 1956), s. 15.

9 V. R.: Sjezd československých spisovatelů. In: *Československý přehled* (New York), roč. 3, č. 5 (1956), s. 8–22.

10 Kratochvíl, Antonín: Zamyšlení nad tzv. II. Sjezdem čs. spisovatelů. In: *Hlas exilu* (Mnichov), roč. 5, č. 4–5 (1956), s. 3 a 5.

11 O. T.: K zemi své tiskneme se plaše. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 6 (1956), s. 3.

12 Jun [= MICHL, Václav]: Ceny Karla Havlíčka. In: *Hlas domova* (Melbourne), roč. 6, č. 11 (1956), s. 1.

především ohlasy sjezdu, počínaje volbou nového výboru Svazu československých spisovatelů a konče neschopností navázat na odvážnější vystoupení i v posjezdové literární komunikaci.¹³

Nikdo však nepopíral, že druhý sjezd Svazu československých spisovatelů se pravděpodobně stane významným mezníkem novodobých československých dějin, a političtí analytici v exilu jej také chápali jako jeden z projevů sílící občanské (ale i národní) emancipace v zemích sovětského bloku. Vyvozovat z toho jakékoli optimistické vize vlastní budoucnosti se však v exilu nikdo neodhodlal.

* * *

Pařížský sjezd spisovatelů exilových v červenci 1956 byl pokusem zorganizovat setkání osobností, které se často znaly pouze prostřednictvím korespondence, a vyvolat obecný – snad i mezinárodní – zájem o budoucnost české kultury v zahraničí.¹⁴ Seznam účastníků však bohužel zřejmě publikován nebyl a rekonstruovat ho lze jen přibližně. Z českých exulantů se sjezdu nepochybně zúčastnili spisovatelé Jan Čep, Jan M. Kolár, František Listopad, Jaroslav Strnad, Bedřich Svatoš, Jan Tumlíř, Robert Vlach a Vladimír Zelený, novináři a publicisté František Bregha, Jaroslav Jíra, Adolf Mokrý, Helena Polívková a Edmund Řehák, duchovní a publicisté z okruhu spolupracovníků Křesťanské akademie v Římě P. Josef Benáček, P. Josef Poklop a Pavel Želivan, literární historikové a kritikové Vladimír Peška a Jiří Pistorius či kunsthistorička Meda Sokolová-Mládková. Ze soupisu „pozdravných poselství sjezdu“ je však také patrné, kdo se sjezdu nezúčastnil (obvykle z důvodů zdravotních či pracovních, ale třeba i finančních, a možná v některých případech i osobních) – mimo jiné Rudolf Firkušný, Egon Hostovský, Karel Boleslav Jirák, Antonín Kratochvíl, Josef Kratochvíl, Rafael Kubelík, Zdeněk Němeček, Ferdinand Peroutka, Hubert Ripka, Jaroslav Stránský, Toyen, a dokonce ani předseda Kulturní rady Jiří Straka.

Jakkoli měl sjezd být původně spíše interním jednáním zástupců českého exilu, vývoj v Československu a vůbec ve východní Evropě přiměl jeho organizátory položit větší důraz na mezinárodní politické souvislosti; to také umožnilo obrátit se přímo na západní veřejnost a její reprezentaci. Společenských akcí pořádaných v rámci sjezdu se pochopitelně zúčastnili především představitelé francouzských organizací, zástupci mezinárodních institucí se sídlem ve Francii a zdejší aktivisté

13 SKÁLA, Pavel: Sjezd zklamaných nadějí. In: *Tribuna* (Chicago), roč. 8, srpen–září 1956, s. 3. *Tribuna* se věnovala i přípravě sjezdu (MATES, Jan: Inženýři lidských duší přešlapují. In: *Tamtéž*, roč. 7, listopad–prosinec 1955, s. 14–16) a jeho jednání glosovala tak aktuálně, jak její dvou- až tříměsíční periodicitu umožňovala (Nedokončená hra. In: *Tamtéž*, roč. 8, květen–červenec 1956, s. 2).

14 Stručně ke sjezdu viz JANOUŠEK, P. a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 2: 1948–1958, s. 130.

polského, rumunského a litevského exilu, písemně sjezd pozdravili mnozí politikové a umělci z Velké Británie, Francie, Indie, Irska, Itálie, Německa, Švédska, Švýcarska, Turecka a také maďarští a španělští exulanti.

Účastníci sjezdu chtěli před světem především projevit sounáležitost s domácí kulturou. V referátech, diskusích a konečně i v závěrečné sjezdové zprávě se připomíná druhý sjezd Svazu československých spisovatelů, jakož i spontánní studentské demonstrace ve vlasti, sjezd také připomněl vězněné a umlčované spisovatele. Vědomí sounáležitosti s domovem se zřejmě probudilo spontánně: Egon Hostovský ve svém písemném pozdravu účastníkům sjezdu například vzkázal: „...přeji všem delegátům, aby prokázali ... že není rozporu mezi domovem a exilem v jejich touze po svobodném slově a důstojném životě, že zbraní naší i těch doma je pravda, láska a naděje.“¹⁵ Závěrečná sjezdová zpráva, sestavená Robertem Vlachem, Janem M. Kolárem a Pavlem Želivanem a přednesená Bedřichem Svatošem francouzsky (tedy zejména pro uši zahraničních hostů), je o něco konkrétnější: „Probírajíce situaci v naší vlasti, došli jsme ... k poznatku, že domácí veřejnost touží po co nejširším styku s kulturním děním na Západě a s tvorbou vlastního exilu. Považujeme za svou povinnost hledat všechny cesty, jimiž bychom toto spojení dosáhli, a domníváme se, že rozhlasová a letáková propaganda by měly být dovršeny úsilím poskytovat domovu trvalé kulturní hodnoty a podněty k přemýšlení a programovým koncepcím. – Na základě dosavadních publikačních výsledků byly přijaty konkrétní plány na vydávání dalších knih a publikací, které zahrnou případně i díla autorů žijících doma – díla, která pro politickou cenzuru nemohou tam vyjít...“¹⁶ Ve zvláštní rezoluci však sjezd též vyjádřil solidaritu s po-

Básník, prozaik a redaktor Robert Vlach, jeden ze zakladatelů České kulturní rady v zahraničí (repro z publikace Jožky Pejskara Poslední pocta: Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1984, sv. 2. Curych, Konfrontace 1985)

15 Česká poselství sjezdu. In: *Sklizeň*, roč. 4, č. 8 (srpen 1956), s. 12.

16 Sjezdová zpráva. In: *Tamtéž*, s. 11 n. Referát o průběhu sjezdu přinesl též *Nový život* (Řím), roč. 8, č. 9 (září 1956), s. 189 n.

znašskými dělníky, jejichž povstání bylo dosud nejvýraznějším projevem odporu vůči totalitní moci ve východní Evropě.

Hlavní sjezdové referáty, které měly inspirovat diskusi během následujících tří pracovních půldnů, byly poměrně různorodé. František Listopad se zabýval situací básníka v exilu, kterou shledal odlišnou od – pohříchu zřejmě poněkud zjednodušeně interpretované – situace „tajných nebo napolo tajných“ básníků za železnou oponou: „My tu tragédii nejen vidíme a ohmatáváme její tvar, ale my ji i žijeme. My jsme ztratili tu poslední hmotnou základnu. My jsme ztratili svůj dům. My jsme ztratili svoji mlhu a tramvaj, heřmánek na navigaci. My jsme ztratili svoje nástroje. Pero, stůl, čtvrtku papíru, vyrobenou v budějovických papírnách.“ Východisko se Listopad snažil hledat ve spíše verbálním pokusu učinit ze slabosti exulanta jeho sílu: „Nemusíme pojímat svět jako tragédii, jak činí ostatní poctiví spisovatelé na světě, protože jsme tragédie sama. Na to si tedy můžeme stěžovat, ale v tom je zároveň i naše síla. Stali jsme se samozásobiteli. Pěstujeme umění, a umění, které jsme v trpělivé vášni vytvořili, za pomoci Boží a za nepomoci lidí, sami pojídáme; živíme se sami sebou. (...) Snad se zeptáte, proč právě v tom ... spatřujeme svou sílu. Už tedy proto, že jsme se dostali až na samý nejzazší kraj existence. Už proto, že nemůžeme ani postoupit, ani couvnout. (...) Chceme-li se rozhlédnout po té krajině, která nám zbyla, po té výspě našeho života, musíme nejdřív strom vytvořit, abychom na něj mohli vyšplhat. Vaříme, jak se říká, z vody. Ale ta voda, kterou jeden básník v exilu nazval hořkou, je víc než hořká, jsou v ní obsaženy všechny minerály a živiny, kterých je potřebí pro nový život.“¹⁷

Naprostu věcně a informativně pojal své vystoupení Jaroslav Jíra, v té době relativně čerstvý, a tedy v porovnání s posluchači lépe informovaný exulant. Jeho rozsáhlý referát¹⁸ je podrobnou zprávou o situaci domácí kultury (tedy nikoli pouze literatury) v polovině padesátých let: konkrétnost Jírova výkladu, byť pochopitelně a nevyhnutelně subjektivního, měla zřejmě posluchačům, kteří emigrovali víceméně bezprostředně po únoru 1948, napomoci k upřesnění představ o dosud spíše tušené podobě komunistické kulturní politiky. Autor připomíná jména vězňených literátů a uměnovědců, charakterizuje situaci, v níž se po nástupu totalitní moci ocitli například Jaroslav Seifert, Vladimír Holan, Jiří Kolář či František Tichý, konstatuje cenzurní praktiky v literatuře či ve filmové tvorbě. Na jiném místě se pokouší o jakousi „kategorizaci“ vztahu čtenářské veřejnosti k publikujícím spisovatelům. Zcela ignorováni jsou podle Jírova výkladu mladší ambiciózní a horliví

17 LISTOPAD, František: Z referátu na sjezdu kulturních pracovníků v Paříži. In: *Sklizeň*, roč. 4, č. 8 (1956), s. 7 n.

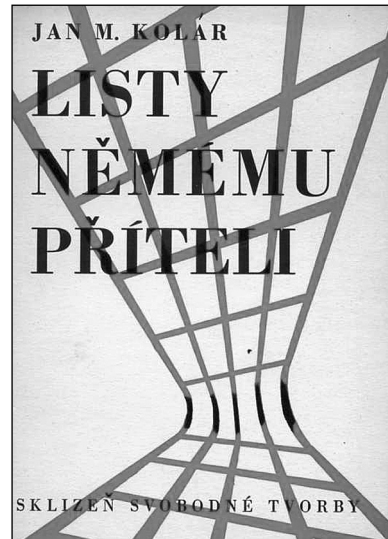
18 Z Jírova referátu byly však publikovány pravděpodobně pouze výňatky. Viz JÍRA, Jaroslav: Nynější situace spisovatelů a umělců v Československu. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 9 (září 1956), s. 8–11.

komunisté (Pavel Bojar, Jiří Marek, Bohumil Říha či Vašek Káňa), předmětem „odmítání a pohrdání“ jsou autoři skutečně talentovaní, kteří „v dohodě s vedením svazu a strany uvolnili příliš tuhý kánon námětů o hodných stachanovcích a zlých kulacích“, čemuž čtenáři zprvu – ale jen načas – podlehli (jako Jiří Svetožár Kupka, Jan Otčenášek či Ludvík Aškenazy). Za vysloveně trapné, za „zjevy skutečně odporové“, považuje Jíra ty autory, kteří „opravdu zradili svědomí svého národa“. Výmluvným příkladem je mu František Kubka, bývalý legionář, který „chytil vítr“ a ve svých nových prózách dokonce „plive pohrdavě na Masarykovu činnost za války“ a „zesměšňuje legionáře“.

Jaroslav Jíra však nachází v literárním životě stalinistického, respektive čerstvě postalinistického období i pozitivní momenty. Oceňuje zejména historickou prózu, zvláště díla Vladimíra Neffa, ale i Václava Kaplického, či dokonce Miloše Václava Kratochvíla. Všimá si čtenářského příklonu ke klasické literatuře a k „zakázané četbě“ (bohužel nespecifikované). Jisté rysy kulturněpolitického „tání“ spatřuje především ve výtvarném umění, ale také ve filmové distribuci, která připouští promítání alespoň ojedinělých filmů západní produkce, a výjimečně v literatuře (zvláště dětské verše Seifertovy a Hrubínovy). Zvláštní význam Jíra připisuje vzniku a počátkům existence Památníku národního písemnictví, jakož i záchraně a restauraci uměleckohistorických památek, a zdůrazňuje „velkou úctu k jazyku a jazykové čistotě“, která se projevuje mimo jiné zavedením povinnosti jazykové korektury v nakladatelstvích. (Zde je asi nutno připomenout, že jedním z prvních témat kulturní publicistiky poúnorového exilu byly naléhavé obavy o zachování českého jazyka v situaci všeobecné sovětizace české kultury. Lze předpokládat, že citovaná Jírova slova musela mezi posluchači vyvolat nelíčený údiv.)

Autor se vyjádřil i k jednáním druhého sjezdu Svazu československých spisovatelů. Ve shodě s převažujícím míněním exilových intelektuálů nedoporučuje z několika referátů „vyvozovat přehnaný optimism a očekávání“, současně však Seifertův a Hrubínův projev považuje za „historicky závažný“ a nepochybuje o tom, že sjezd znamená konec velmi neblahé éry československé kultury.

Oproti Jírovi podrobně a s konkrétními fakty a informacemi operujícímu vystoupení se Pavel Želivan ve svém referátu zabýval výkladem obecného pojmu

Obálka osobně laděné esejistické knihy spisovatele a esejisty Jana M. Kolára Listy němému příteli, vydané v knižní edici Roberta Vlacha „Skližeň svobodné tvorby“ v roce 1955 ve švédském Lundu. Autor za ni obdržel Cenu České kulturní rady v zahraničí za nejlepší dílo československého exilu vydané v období od července 1955 do července 1956

kultury, hledáním její „radící a jednotící osy“, kterou nakonec našel v hodnotách náboženských. Konkrétní vazba jeho proslovu k situaci exilového umělce je nenápadná, ale nikoli nepodstatná. Želivan upozorňuje na významovou odlišnost pojmů „kultura“ a „umění“ a své vystoupení uzavírá pozoruhodnou (a v kontextu původního smyslu a zaměření sjezdu zřejmě také nečekanou) výzvou: „Proto se nesmíme jen ptát, kolik časopisů a knih jsme vydali, nýbrž též – a snad hlavně – kolik jsme postavili v lidském životě, zda jsme nerozbořili nějaký lidský osud, kolik slz jsme dovedli usušit, kolik srdcí potěšit, kolik světla přinést tam, kde byla tma, kolik naloměných lidí se mohlo na našem díle napřímit a kolik ran zacelit. Proto je stále ještě hanbou naší exilové kultury, umírají-li lidé v táborech, jsou-li opuštěni, zapomenuti, s osudy rozvrácenými, se srdci zlamanými a s duší zpustošenou.“¹⁹

Jeden z posledních sjezdových proslovů – již na závěrečném shromáždění za účasti mnoha zahraničních osobností – přednesl Jan Čep. Podobně jako Svatoš sjezdovou zprávu přečetl i Čep svůj projev francouzsky: adresát je ostatně zřejmý i z emotivního a působivého obsahu jeho vystoupení. Po věcné rekapitulaci zločinů, které komunismus napáchal na konkrétních umělcích, oslovuje Čep především „domácí“ publikum touto vizí: „Představte si – předkládám vám toto srovnání, jsa si vědom jeho neúměrnosti ... že by nějaký politický režim ve Francii surově umlčel nejenom autory jako Bernanos, Mauriac, Claudel, Péguy atd., ale všechny ty, které by bylo možno obvinít ze spiritualismu, z idealismu nebo z formalismu a jejichž řada by byla ve Francii nekonečná. Opakuji: uvádím tato jména, aniž chci srovnávat hodnoty; chci říci, že takto brutálně bylo umlčeno v Československu velmi mnoho básníků a intelektuálů, a tento zločin nebyl dosud napraven, ať se o tom říká cokoli.“²⁰

Citovaná pasáž je vlastně úvodem k druhé části projevu, v níž se Čep zabývá situací literátů v exilu (mimo jiné i rozhodnutím jejich převážně většiny psát nadále pro českého čtenáře), kterou shledává dvojnásob komplikovanou: ani osm let nestačilo většině exulantů ke skutečnému zdomácnění v novém prostředí, ovšem případné „zdomácnování“ v osvobozené vlasti nebude o nic snazší: „Máme po osmi letech svého exilu čím dál tím méně odvahy, abychom se představovali svým západním přátelům jako poslové a vyslanci své země. Je nám čím dál tím těžší představit si, v jakém duchovním ovzduší se vyvíjejí city a myšlení těch, které jsme nechali za sebou. Doufáme, že se aspoň ti nejmladší z nás budou moci jednou vrátit. Bylo by zajisté omylem domnívat se, že najdou doma všecko tak, jak to bylo, když odešli. Nelze si také představovat, že najdou něco jako *tabula rasa*. Přese všecko vnější násilí, přese všecko tyranii intelektuální a psychologickou se tam tvoří něco nového, a to i v oblasti duchovní a náboženské. Lidská srdce a lidské duše se musily uchýlit do hlubin, ve kterých prožívají svá nemá, ale velmi skutečná dramata. Tato

19 ŽELIVAN, Pavel: O integrální pojem kultury. In: *Tamtéž*, s. 11–13.

20 ČEP, Jan: Projev na závěrečném shromáždění Kulturní rady v Paříži. In: *Tamtéž*, č. 12 (prosinec 1956 – leden 1957), s. 7–10. Projev nebyl publikován v rámci Čepových pětisvazkových spisů, vydaných v 90. letech.

dramata, rodící se z konfliktu mezi skutečnostmi duchovními a každodenní zkušeností, vytvoří bezpochyby způsob citění a myšlení, o kterém my už nevíme nic, anebo máloco...“²¹

Diskuse, které byly vlastní náplní pracovního programu sjezdu, pravděpodobně neprobíhaly v idylické atmosféře permanentního souznění. Naznačuje to komentář Roberta Vlacha publikovaný bezprostředně po sjezdu ve *Sklizni*: „Jisté je, že od některých debatujících – mladších v neposlední řadě – bylo předběžně očekáváno podstatně víc a že zvláště určitá negativnost za každou cenu a za všech okolností, věcně i v tónu, působila studentštěji, než byla míněna. Přesto jsou mnohé body, v nichž jsme byli všichni zajedno. Je to především přesvědčení o tom, že kultura má poslání dosud nedoceňované dostatečně ani v exilu, ani na všech důležitých místech ve svobodném světě. Všichni jsme stejně přesvědčeni, že – v exilu právě tak jako doma – politika nesmí zasahovat do kulturní oblasti. Všem je nám stejně jasná nutnost vycházení kulturních novin a knih, a že vše, co dosáhne z naší tvorby mezinárodní výše, by mělo vyjít v překladech. Stejně jsme si vědomi, že nám chybí pevné kritérium hodnot a že kritika v exilu dosud žalostně selhala. I když někteří z kolegů jevíli takřka pohrdlivou nechuť k drobné práci, dospěli jsme přece jenom k závěru, že bez ní se nedá postavit nic na nechimérický základ.“ Kulturní radě sjezd přinesl poznání, „že musíme pokračovat asi tak jako dosud. Na tom jistě není nic spektakulárního. Ale na to se dá namítnout: je v exilu tak mnoho těch, kteří mohou říci totéž?“²²

* * *

Jak už jsem naznačil výše, sjezd České kulturní rady v zahraničí z července 1956 nebyl podnikem ojedinělým: zejména pozdější kongresy PEN klubu (v měřítku mezinárodním) i Společnosti pro vědy a umění (především, ale nejen v měřítku

Na fotografii ze sjezdu exilových spisovatelů v Paříži v červenci 1956 je zachycen předsedající novinář Edmund Řehák (vlevo) a tajemník České kulturní rady v zahraničí Robert Vlach (repro z exilové revue vycházející v Římě *Nový život*, roč. 8, č. 9, září 1956)

21 Tamtéž.

22 R. V. [= VLACH, Robert]: Sjezdová ano a ne. In: *Tamtéž*, č. 8 (srpen 1956), s. 16 n.

národním) měly zřejmě mnohem větší význam pro intelektuální vrstvy exilového společenství. Sám vznik dodnes existující Společnosti pro vědy a umění (1958) spadá do doby, kdy Kulturní rada – posuzováno jejími původními ambicemi a cíli – pomalu zanikala. Osobní i koncepční roztržka mezi Antonínem a Robertem Vlachem, Robertova nová zaměstnání na amerických univerzitách a z nich vyplývající zaneprázdnění, a také výrazný pokles množství nabízených (a publikovatelných) beletristických rukopisů exilových autorů, to vše Kulturní radu nejpozději v roce 1958 v podstatě paralyzovalo. Antonín Vlach si potom vybudoval neformální (ale také nepříliš činný) okruh spolupracovníků *Sklizně*, výrazné osobnosti exilové literatury v něm ovšem pohříchu chyběly; pro Roberta zůstala Kulturní rada nadále vlastně jakousi osobní značkou, na jejíž využívání měl však stále méně času.

Sjezd Kulturní rady byl tedy v jistém smyslu vrcholem kulturní aktivity českého exilu první poloviny padesátých let, respektive té její části, která se primárně orientovala dovnitř exilové komunity. Především byl však inspirací těm, kteří se pokoušeli o zachování vědomí sounáležitosti českých exilových spisovatelů, umělců a vědců v letech šedesátých.²³

23 Stať je součástí rozsáhlejší chystané práce „Kulturní rada a literární život českého exilu v letech 1948–1968“.

V krajině za zrcadlem

*Političtí emigranti v poúnorovém
Československu a případ Aymonin*

Doubravka Olšáková

Když v devadesátých letech minulého století sepisoval Karel Bartošek svou zprávu o putování po komunistických archivech, poukázal na měnící se vztahy Východu a Západu, ale i na proměny ve zdánlivě homogenním komunistickém režimu z pohledu spolupráce dvou komunistických stran: Komunistické strany Československa (KSČ) a Francouzské komunistické strany (FKS).¹ Historikové, kteří by se pokusili o vzájemnou komparaci, by v jejich vývoji našli zajímavé podobnosti. Po válce se obě strany mohly vykázat intenzivní činností v ilegality a bojem proti okupačním silám, což dokládaly početnými ztrátami na životech svých členů; FKS se dokonce označovala za „stranu pětasedmdesáti tisíc zastřelených“. Díky svým vítězstvím v poválečných volbách si bezesporu právem osobovaly postavení nejmocnější politické síly v zemi. Českoslovenští komunisté získali ve volbách v květnu 1946 plných osmatřicet procent hlasů, jejich francouzští soudruzi na podzim 1945 šestadvacet procent a o rok později ještě o dvě procenta více. Zlom přišel ve Francii v létě 1947, kdy socialistický premiér Paul Ramadier přinutil komunisty k odchodu z vlády. V Československu se situace vyvíjela přesně opačně: komunisté pod Gottwaldovým vedením dotlačili v únoru 1948 prezidenta Edvarda Beneše, aby přijal demisi většiny nekomunistických ministrů, čímž si uvolnili cestu k neomezené moci.

1 Srv. BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha – Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000. Původní francouzské vydání: *Les Aveux des archives: Prague–Paris–Prague 1948–1968*. Paris, Seuil 1996.

Komunistická strana Československa byla v očích Francouzské komunistické strany její o něco mladší, avšak úspěšnější sestrou – či spíše obrazem v zrcadle navozujícím pocit, že za příhodnějších okolností by se i francouzským komunistům bývalo podařilo uchopit v jejich zemi moc...

„Krajina za zrcadlem“ měla své neodolatelné kouzlo i pro mnohé občany západního světa, kteří sdíleli s komunistickým režimem stejné ideály. Jestliže se tedy historikové zatím věnovali především osudům československých politických emigrantů ve Francii a vůbec na Západě, pak stejnou pozornost si zaslouží i ti, kteří po roce 1948 požádali o politický azyl v Československu. Třebaže tyto „cesty za svobodou“ na východ od železné opony – až na řeckou anabázi – neměly natolik masový charakter a mohou se dnes jevit jako svého druhu historická kuriozita, jedná se o dvě strany jedné mince. Komplementarita obou typů exilu dodává vztahům Východ–Západ v padesátých letech minulého století náležitou dynamiku, kterou většina autorů opomíjí, poněvadž se soustředí na otázky mezinárodní diplomacie a na vnitřní mechanismy fungování komunistických režimů. Ideologická instrumentalizace obou těchto exilů přitom sehrála při vytváření obrazu nepřítelů významnou roli: zatímco pro západní demokracie znamenal příliv exulantů z Východu důkaz o represivní povaze komunistických režimů a zároveň potvrzení vlastní identity jako ochránců svobody, pro státy nově zformovaného sovětského bloku byl tento exodus opovrženímhodným příběhem „zrádců vlasti“ a „lokajů imperialismu“, a naopak příchod ideových soupeřů ze Západu posiloval jejich přesvědčení o správnosti nastoupené cesty a legitimitě vlastních ideologických projektů.²

V posledně uvedeném případě nešlo jen o propagandu pro veřejnost. Některé žádosti o politický azyl v Československu byly totiž například využívány při přijímání zákonů směřujících k upevnění komunistického režimu. Tak v debatě k návrhům ústavního zákona o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní

2 Pro téma „politického exilu na Východě“ je příznačné, že mu soudobá historiografie doposud nevěnovala větší pozornost. Pro československé poměry je relativně uceleně zpracovaná řecká emigrace z přelomu 40. a 50. let. Jen velmi okrajově se jej dotýkají nejnovější publikace věnované politické regulaci cestování (srv. TORPEY, John: *L'invention du passeport*. Paris, Belin 2005; BADE, Klaus: *Evropa v pohybu: Evropské migrace dvou staletí*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005). Publikace Jana Rychlíka *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989* (Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007) tento problém zcela opomíjí, přestože cizinci žijící na území ČSR (a posléze ČSSR) byli podrobni zvláštním pasovým předpisům spadajícím pod přímý dohled ÚV KSČ. Svědectvím doby je několik málo publikací vzpomínek či autobiograficky laděných analýz politické situace v Evropě rozdělené železnou oponou, jejichž autory byli západoevropští političtí emigranti na Východě, zájem o jejich životní příběhy však později – v době, kdy byl již komunistický režim dostatečně pevně etablován – opadl (viz např. WHEELER, George Shaw: *Výstraha: Americká politika v Německu 1945–1950*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956; WINTER, Kamil: *Wheelerova cesta k pravdě*. Praha, Mír 1950).

rady v květnu 1954 uvedl na podporu přijetí těchto zákonů poslanec Antonín Fiala i případ dvou amerických vojáků, kteří krátce předtím požádali československé úřady o udělení politického azylu: „Stejně tak odsuzují válečnou politiku americké vlády i američtí občané, jak dokazují další dva nedávné případy, kdy příslušníci amerických okupačních vojsk v západním Německu požádali naše úřady o poskytnutí politického azylu. 14. května to byl poddůstojník James F. Davis, který oznámil v Československém rozhlase důvody svého rozhodnutí, a 16. května to byl desátník Peter Rank. To jen dokazuje, že lid kapitalistických zemí stále více nesouhlasí s válečnou politikou svých vlád a že touží po klidném, mírovém životě a politické svobodě, jaká je vlastní ve státech budujících socialismus a komunismus. Vždyť naše ústava, to je charta občanských svobod a práv, a všechny zákony vycházejí z jejích demokratických zásad.“³

Statut politického azylu v poválečném Československu

Mýtus první republiky jako „útočiště uprchlíků“⁴ působí při srovnání počtů komunistických emigrantů, kteří našli svůj azyl v pounorovém Československu, trochu rozpačitě. Početně byla totiž v určitých vypjatých periodách studené války mnohem významnější tato politická emigrace směřující do komunistického Československa – a navíc, statut politického azylu uvedl do legislativy teprve komunistický režim. O tom, že existoval zásadní rozdíl mezi mírou svobody politického emigranta v meziválečném a pounorovém Československu, však nemůže být pochyb.

Přestože meziválečné Československo patřilo mezi státy, kam se ve dvacátých a třicátých letech minulého století uchýlovali politicky pronásledovaní občané cizích států, právo azylu fakticky nebylo uzákoněno. Uprchlíci se tehdy v podstatě dělili na dvě kategorie podle toho, zda jim byla přiznána státní podpora či nikoli. Statutu politického azylanta by tedy odpovídala kategorie uprchlíků požívajících státní podpory. Se zmíněnými kategoriemi operoval například i ministr vnitra Antonín Švehla, když počátkem roku 1920 informoval v poslanecké sněmovně o vývoji početního stavu emigrantů na československém území. „Dne 1. prosince 1918 bylo uprchlíků (požívajících státní podpory) v Čechách 4854, na Moravě 6414, dne 1. listopadu 1919 pak v Čechách již jen 2208 (z toho v Praze 1185), na Moravě 2161 (z toho v Brně 717) a ve Slezsku 85, dne 1. prosince 1919 v Čechách 1818 (z toho v Praze 660), na Moravě 2112 (z toho v Brně 590) a ve Slezsku 85, kteří ovšem nepožívali již podpory uprchlické.“⁵

3 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé 1948–1954, Stenoprotokoly, 84. schůze 26. května 1954, projev poslance Antonína Fialy, <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/084schuz>.

4 Srv. např. tematické číslo časopisu *Dějiny a současnost* s názvem „První republika: Útočiště pro uprchlíky?“, roč. 29, č. 3 (2008).

5 *Odpověď ministra vnitra Antonína Švehly z 3. ledna 1920 na interpelaci Fr. Zeminové, R. Laubeho, V. Drobného, J. Hřízbyla a dalších z 18. listopadu 1919, kdy budou takzvaní haličtí uprch-*

Dalo by se tedy říci, že Československo uznávalo statut politického uprchlíka spíše *de facto*, tj. v závislosti na daných okolnostech, nežli *de iure*, tj. na základě explicitní právní definice. Československý právní řád se v tomto ohledu – stejně jako většina jiných evropských států – řídil mezinárodní situací a opíral se o mezinárodní zvyklosti. V důsledku masového přesunu obyvatel z revolučního Ruska, kteří mířili především do střední Evropy a pak dál na Západ, byl při Společnosti národů ustaven orgán Vysokého komisaře pro uprchlíky. V situaci, kdy se multilaterální jednání o uprchlickém problému ukázala jako zcela neplodná, koordinoval pomoc nejen těmto uprchlíkům, ale také při výměně řeckého a tureckého obyvatelstva a v dalších naléhavých případech. Důležitou roli sehrál také Červený kříž, který plnil roli koordinačního centra při přerozdělování pomoci na národních úrovních. Ještě v důvodové zprávě k návrhu finančního zákona a státního rozpočtu na rok 1947 nalezneme zprávu o závazcích ČSR vůči „komitétu konajícímu péči o uprchlíky politické a rasové“. Tyto závazky byly řešeny na úrovni mezivládního výboru pro péči o uprchlíky.⁶

Dvě největší skupiny politických uprchlíků v meziválečném Československu tvořili ve dvacátých letech již zmiňovaní uprchlíci ze Sovětského svazu a ve třicátých letech, po nástupu Hitlera k moci, němečtí občané pronásledovaní kvůli svému původu, vyznání či politickému smýšlení.⁷ Zatímco nad Ruskou pomocnou akcí, která byla vyhlášena roku 1921, držel ochrannou ruku stát, který také až do roku 1928 nesl hlavní tíhu finančních nákladů, často neutěšená situace politických uprchlíků z Německa byla přímým důsledkem nesjednocené legislativy československého státu ve vztahu k politickým uprchlíkům. Hlavní starost o německé emigranty převzaly především organizace zastřešené Československým národním výborem pro uprchlíky pocházející z Německa (*Comité National Tchécoslovaque pour les réfugiés provenant d'Allemagne*), československý stát jim významnější finanční

líci donuceni navrátiti se do svých domovin. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, Tisky, parlamentní tisk č. 2204, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2204_00.htm.

6 *Důvodová zpráva k návrhu finančního zákona a státního rozpočtu na rok 1947*, kapitola 21, ministerstvo sociální péče. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Ústavodárné národní shromáždění Republiky československé 1946–1948, Tisky, parlamentní tisk č. 244, http://www.psp.cz/eknih/1946ns/tisky/T0244_39.htm.

7 O ruské a ukrajinské emigraci v Československu dnes již existuje početná literatura. K německé emigraci srv. např. KIEFFER, Fritz: *Judenverfolgung in Deutschland – eine innere Angelegenheit? Internationale Reaktionen auf die Flüchtlingsproblematik, 1933–1939*. Stuttgart, Franz Steiner 2002; HEUMOS, Peter – BECHER, Peter: *Drehscheibe Prag: Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939*. München, R. Oldenbourg 1992; ČERNÝ, Bohumil: *Most k novému životu: Německá emigrace v ČSR v letech 1933–1939*. Praha, Lidová demokracie 1967; ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště? Československo a uprchlíci před nacismem, 1933–1938*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008.

podporu odmítl poskytnout.⁸ Prvorepubliková uprchlická politika měla tedy i svou odvrácenou tvář.

Téma politického azylu se po skončení druhé světové války explicitně objevilo na půdě parlamentních debat teprve koncem roku 1947 a bylo exponováno v nepříliš příznivém světle: generální tajemník a poslanec České strany národněsocialistické Vladimír Krajina upozornil na bezprecedentní porušení nepsaného práva na politický azyl, když Gottwaldova vláda vydala do Polska spolupracovníky Stanisława Mikołajczyka, vicepremiéra a vůdce polských demokratických sil, který po zfalšovaných volbách musel uprchnout do Spojených států. Emotivní *plaidoyer*, které Krajina pronesl na schůzi Ústavodárného národního shromáždění 11. prosince 1947 v kritice tohoto vládního rozhodnutí, patří k nejvýznamnějším projevům hájícím právo na politický azyl v Československu vůbec: „Neméně těžkou ránu utrpěla mravní autorita našeho národa činem, který vzbudil plným právem rozhořčení v celém západním demokratickém světě: vydání politických emigrantů, kteří hledali na našem území dočasný azyl a kteří byli našimi bezpečnostními orgány vydáni perzekuci. Jestliže zde zdůrazňuji tyto skutečnosti, nemíním se tím nijak ujímat tendencí, které sleduje Mikołajczykova emigrace. Nesouhlasím s těmito tendencemi, právě tak jako s nimi nesouhlasí moje strana. Neujímám se polské emigrace, ujímám se principu a prohlašuji: právo politického azylu je jednou z oněch zásad, které náš národ, a právě náš národ, porušovat nemá a nesmí. Kdyby nebylo bývalo toto právo poskytnuto Komenskému a českým bratřím, nebyla by chudší jen naše, ale i všechny [kultury, celá] světová kultura. (*Výkřiky komunistických poslanců.*) Pro pravdu se nejvíc lidé hněvají. Kdyby se nebýval těšil tomuto právu Masaryk a Beneš, nebylo by bylo ani našeho prvního, ani druhého osvobození. (*Potlesk.*) I staré fašistické beckovské Polsko dovolilo československým komunistickým emigrantům, aby tu hledali po okupaci bezpečí na polském území. (...) Kolik z nás, paní a pánové, by dnes nesedělo v této sněmovně, kdyby jim právo azylu nebylo za války zachránilo život! A jsme to nyní my, příslušníci národa Komenského, Masarykova a Benešova, kdo toto svaté právo porušujeme.“⁹

Ani nová československá ústava z 9. května 1948 tento problém neřešila, přičemž faktická nezakotvenost statutu „politického azylu“ v Československu přetrvávala až do roku 1960. Věci se však přece jen daly do pohybu, když komunistický režim zjistil, že i jemu se jasně definované právo politického azylu hodí. V důvodové zprávě určené mezinárodnímu oddělení Ústředního výboru KSČ z února 1953 se

8 Viz ČAPKOVÁ, Kateřina: Několik tváří exilu v ČSR: Každodennost péče o uprchlíky před nacistickým. In: *Dějiny a současnost*, roč. 29, č. 3 (2008), s. 30.

9 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Ústavodárné Národní shromáždění Republiky československé 1946–1948, Stenoprotokoly, 85. schůze, čtvrtek 11. prosince 1947, vystoupení poslance ČSNS Vladimíra Krajiny, www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/085schuz/s085005.htm.

praví: „Na území Československé republiky žije větší počet cizích státních občanů, kteří museli opustit svoji vlast, poněvadž byli pronásledováni pro své pokrokové politické přesvědčení. Naše právní předpisy nemají výslovného ustanovení o poskytování práva azylu, jak to je například v čl[ánku] 129 stalinské ústavy, kde je uvedeno, že SSSR povoluje azyl cizím občanům, kteří jsou ve své vlasti pronásledováni pro ochranu zájmů pracujícího lidu, pro vědeckou činnost nebo pro boj za osvobození národa.“¹⁰ Trvalo však ještě sedm let od tohoto kritického poukazu (a necelé čtvrtstoletí od zavedení práva na azyl v SSSR), než byl tento „výdobytek“ sovětské ústavy z 5. prosince 1936 explicitně implementován do československého právního řádu. Článek 33 Ústavy Československé socialistické republiky z roku 1960 definoval právo azylu přesně podle stalinského vzoru: „Československá socialistická republika poskytuje právo azylu cizím státním příslušníkům pronásledovaným za hájení zájmů pracujícího lidu, za účast na národně osvobozovacím boji, za vědeckou a uměleckou tvorbu nebo za činnost na obranu míru.“¹¹

Výše zmíněná důvodová zpráva z roku 1953 pro mezinárodní oddělení ÚV KSČ přicházela s konkrétnější představou, jak by měla být zajištěna péče o uprchlíky v Československu. Navrhovalo se v ní, aby politickou kontrolu a dohled nad azylanty, které měl dosud na starost sociální odbor Československého červeného kříže, převzaly státní orgány. Napříště tak měl Červený kříž řešit jejich sociální a ekonomické problémy, zatímco povolování pobytu, jeho prodlužování a podobné úkony měly spadat pod pravomoc zvláštních oddělení bezpečnostních složek. Ve skutečnosti tehdy o udělení či zamítnutí žádostí o „politický azyl“ rozhodovala po celou dobu zvláštní komise vlády, jež se skládala z úředníků ministerstva vnitra, ministerstva zahraničí, Sboru národní bezpečnosti a Úřadu předsednictva vlády. O dva roky později, v roce 1955, došlo pod vlivem vyostření politické situace k modifikaci podmínek dohledu nad politickými emigranty, kteří se napříště ocitli přímo v zorném poli Ústředního výboru KSČ.¹²

I přes silný politický tlak na počátku padesátých let nicméně oficiálně zůstával hlavní organizací pečující o politické emigranty Československý červený kříž. Přestože měl být apolitickou, neutrální a nezávislou organizací, už v roce 1945 byl transformován do podoby společenské organizace a začleněn do Národní fronty, takže se po únoru 1948 dostal zcela pod vliv komunistické strany. Jeho postavení

10 *Národní archiv*, Praha (NA), fond (f.) 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962 – původní signatura 100/3), svazek (sv.) 2, archivní jednotka (arch. j.) 6, důvodová zpráva pro mezinárodní oddělení z února 1953, s. 31.

11 *Ústava Československé socialistické republiky*. Praha, Státní politické nakladatelství 1960, s. 56.

12 NA, f. 1537, sv. 2, arch. j. 6, zpráva pro politické byro ÚV KSČ z 19.12.1955, s. 78. Důležitá byla následující podmínka: „U cizinců, kteří obdrželi v ČSR politický azyl, a u politické emigrace povolovat cesty do zahraničí po vyžádání stanoviska ÚV KSČ.“

odpovídala i funkce, kterou vykonával jako prostředník mezi vládou, potažmo KSČ, a politickými emigranty. Československý červený kříž například nesl veškeré finanční náklady spojené s pobytem politických emigrantů na našem území, zařizoval pro ně administrativní náležitosti, sháněl jim práci, naplňoval jejich hmotné i kulturní potřeby, tlumočil emigrantům rozhodnutí vládní komise, umisťoval je do předem vytipovaných oblastí a podobně. Československý červený kříž představoval na první pohled v péči o uprchlíky jistou záruku kontinuity s předválečnou praxí, fakticky se však stal převodní pákou mezi ÚV KSČ, především pak jeho mezinárodním oddělením, a bezpečností, která měla politické emigranty také pod dohledem.

Oběti Trumanovy doktríny a ti další

Podle oficiálních odhadů padlo v řecké občanské válce na obou stranách přes dvacet tisíc vojáků a více než pět tisíc civilistů. Počet řeckých emigrantů, kteří našli v Československu na konci čtyřicátých let politický azyl, překročil dvanáct tisíc, tj. více než polovinu všech válečných obětí. Konflikt se rozhořel v roce 1946, kdy řečtí komunisté ze základů v severních horských oblastech země, v Jugoslávii, Albánii a Bulharsku zahájili partyzánskou válku, a byl jednou z počátečních etap studené války. Právě v reakci na komunistickou expanzi ve východním Středomoří pronesl americký prezident Harry Truman v březnu 1947 projev, který vstoupil do dějin jako Trumanova doktrína. Poté co britská vláda počátkem tohoto roku z důvodu ekonomického vyčerpání zastavila pomoc aténskému režimu, Spojené státy se s odvoláním na Řecko a Turecko rozhodly aktivně podporovat „svobodné národy, které vzdorují pokusům o podrobení ozbrojenými menšinami nebo vnějšími tlaky“.¹³ Řecká občanská válka se stala také první příležitostí nově ustaveného komunistického bloku projevít solidaritu s bojujícími soudruhy. Od roku 1948 prokazovalo tuto službu i Československo – nejprve přijímáním řeckých emigrantů na svém území, posléze i dodávkami zbraní Demokratické armádě Řecka.

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let bylo na českém území podle dostupných údajů přítomno mezi dvanácti a třinácti tisíci osobami, které se v úředních dokumentech označovaly jako političtí emigranti. Zdaleka nejpočetnější skupinu tvořili Řekové a Makedonci (ti tvořili až čtvrtinu řecké imigrace), kterých žilo k 31. prosinci 1950 na československém území 12 095 (z toho 3905 mužů, 3005 žen a 5185 dětí).¹⁴ Tato komunita se zformovala v několika na sebe navazujících vlnách: Nejdříve byly na československé území v letech 1948 a 1949 dopraveny asi čtyři tisíce dětí, teprve po nich následovali dospělí. Jejich imigrace vyvrcholila na přelomu let 1949 a 1950, kdy přibylo zhruba 4300 osob. Většina z nich přicházela

13 Citováno podle: PEČENKA, Marek: *Encyklopedie moderní historie*. Praha, Libri 1995, s. 490.

14 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 74, souhrnná zpráva o řecké politické emigraci k 31.12.1950.

z Jugoslávie, odkud byli nedávni bojovníci v řecké občanské válce a jejich příbuzní, zpravidla členové komunistické strany, vypovězeni po konfliktu Josipa Broze-Tita se Stalinem. Další velkou část tvořili Řekové přicházející z Albánie (3500 osob), menší skupiny směřovaly do Československa z Bulharska (500 osob) a z Maďarska (59 osob). Proces řecké imigrace byl završen slučováním rodin, které nacházely azyl i v dalších „lidovědemokratických“ zemích; v roce 1951 dorazily poslední tři stovky řeckých uprchlíků.¹⁵

Jádro řeckého exilu tvořili příslušníci poražené Demokratické armády Řecka, s nimiž přicházeli lidé evakuovaní z oblasti pohoří Gramos v blízkosti albánských hranic. Patřili k němu také Řekové a Makedonci vyhoštění z Jugoslávie a levicově smýšlející osoby, které po vítězství monarchistické armády opouštěly Řecko z obav před perzekucí nebo kvůli zásadnímu nesouhlasu s nastoleným režimem. Nedobrovolně se mezi emigranty ocitli i zajatci, kteří padli do rukou komunistické Demokratické armády Řecka a byli internováni v Albánii, odkud pak byli převezeni do Československa transporty v zimě 1949.¹⁶

Druhou nejpočetnější skupinou politických emigrantů byli Italové, kterých se k poslednímu dni roku 1950 nacházelo na československém území dvě stě čtrnáct.¹⁷ Převažovali mezi nimi bývalí partyzáni, kteří byli ve vlasti odsouzeni za násilné akce, a na naše území přicházeli přes sovětskou okupační zónu v Rakousku. (V té době navíc ještě v Československu pobývala asi tisícovka z původně většího počtu italských dělníků, kteří sem přišli za prací v letech 1946 a 1947.) Italští komunisté měli v Praze v úschově svůj důvěrný archiv a v roce 1950 byla v Senohrabech otevřena škola, v níž měli ideologicky „vyspívat“ ti z nich, kteří se chystali k ilegálnímu návratu do Itálie.¹⁸ Součástí spolupráce mezi československou a italskou komunistickou stranou bylo také propagandistické vysílání z Československa s názvem *Oggi in Italia* (Dnes v Itálii), které se realizovalo z vysílače umístěného v Německé demokratické republice a podle Karla Bartoška si získalo v roce 1957 na Apeninském poloostrově čtyři sta až pět set tisíc posluchačů.¹⁹ Co do počtu za

15 *Tamtéž*, s. 81.

16 *Tamtéž*, s. 82. K řeckým emigrantům v Československu srv. dále HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu: Její vznik a vývoj 1948–1954*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000; BOTU, Antula: *Řečtí uprchlíci: Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha, Řecká obec Praha 2005; CIRONIS, Petros: *Akce „Řecké děti 1948“: Dokumenty, vzpomínky a komentáře na emigraci helénských dětí v roce 1948 do Československa*. Rokycany, Státní okresní archiv Rokycany 2001.

17 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 74, souhrnná zpráva o italské politické emigraci k 31.12.1950, s. 67.

18 Viz ZÍDEK, Petr: Kde revolucionáři přicházeli o iluze. In: <http://www.cs-magazin.com/2006-01/view.php?article=articles/cs0601147.htm>.

19 BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 120.

italskými emigranty následovali Jugoslávci, kterých bylo na konci roku 1950 evidováno sto padesát dva.²⁰ Patřili k oponentům Titova režimu, kteří se po rozkolu mezi Jugoslávií a státy sovětského bloku postavili na Stalinovu stranu, a jejich vůdčí osobností byl Anton Rupnik, otec známého politologa Jacquesa Rupnika.

Poslední větší skupinu tvořili Španělé, čítající na konci roku 1950 padesát osm osob. Vyznačovali se specifickou strukturou: z velké části se jednalo o španělské dělníky, kteří se do Československa dostali z Francie, zbytek tvořili představitelé španělské komunistické inteligence, kteří sem byli dopraveni ze Sovětského svazu nebo do země přibyli jako bývalí důstojníci jugoslávské armády. Na československém území se v té době nacházeli také dva členové Ústředního výboru Komunistické strany Španělska, Vicente Uribe²¹ a Juan Modesto.²² Podle informace Uribeho pro mezinárodní oddělení ÚV KSČ se přitom do budoucna počítalo s přesunem dalších členů vedení španělských komunistů z Paříže do Prahy.²³ O tyto prominenty bylo pochopitelně nadstandardním způsobem postaráno a díky ortodoxně stalinistickému kurzu vedení Komunistické strany Španělska se jich nedotkly ani tehdy propuknuvší represe proti interbrigadistům.²⁴ Počátkem padesátých let pak do Československa přicházely ještě menší skupinky Španělů, většinou příslušníků gerily, která se snažila pod Pyrenejemi vyvolat protifrankistické povstání.²⁵ O významu Prahy pro španělskou komunistickou emigraci svědčí i to, že se zde v letech 1954

20 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 74, Sociální složení jugoslávských politických emigrantů, s. 65.

21 Vicente Uribe Guilloto León (Bilbao 1897 – Praha 1961) byl jedním z nejvýznamnějších představitelů Komunistické strany Španělska ve 30. a 40. letech minulého století. Za občanské války v letech 1936–1939 zastával ve vládě Franciska Larga Caballera a poté ve vládě Juana Negrína funkci ministra zemědělství. Po porážce republikánů odešel do exilu v Mexiku, kde se postavil do čela španělského exilu. V květnu 1946 spolu s vedením KSŠ přesídlil do Paříže. Když byla tato strana ve Francii zakázána, její vedení se rozhodlo k další emigraci, jejímž hlavním cílem se tentokrát – i díky přislíbené pomoci – stala Praha. V roce 1956 byl Uribe Ústředním výborem KSŠ obviněn z „kultu osobnosti“ a o dva roky později z vedení vyloučen. V roce 1961 v Praze zemřel.

22 Juan Modesto Galdeano (El Puerto de Santa María 1906 – Praha 1968) se stal členem KSŠ v roce 1930 a od roku 1933 vedl její paramilitaristické Antifascistické milice dělnic a rolnic (*Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas* – MAOC). Ve španělské občanské válce získal hodnost plukovníka, po porážce v roce 1939 odletěl do Moskvy. Za druhé světové války bojoval po boku Rudé armády a v řadách bulharských komunistických jednotek. Své paměti *Soy del Quinto Regimiento* (Jsem z pátého pluku) napsal krátce před svou smrtí v Praze, vyšly však v roce 1969 v Paříži.

23 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 74, přehled o stavu španělské politické emigrace v ČSR ke dni 31.12.1950, s. 63.

24 Viz výpověď Violety Uribe, dcery Vicente Uribeho, v publicistickém pořadu České televize *Reportéři ČT* ze 17.7.2006.

25 Viz VRÁNA, Karel: Česká španělská vesnice. In: http://www.tyden.cz/tema/ceska-spanelska-vesnice_61.html.

a 1960 konal pátý a šestý sjezd Komunistické strany Španělska. K 1. září 1955 je v situační zprávě o vývoji počtů politických emigrantů uvedeno již 195 Španělů, čímž se španělská exilová enkláva dostala hned na druhé místo za řecko-makedonskou. Jednalo se přitom vlastně o jedinou etnickou skupinu politických emigrantů, jejichž počet v této době stoupal: stav řecké a makedonské politické emigrace poklesl k roku 1955 z 12 095 osob na 11 721, u italské to bylo z 214 osob na 180, u jugoslávské ze 152 osob na 123.²⁶

Kromě těchto nejpočetnějších skupin imigrantů věnovalo mezinárodní oddělení ÚV KSČ zvláštní pozornost také cizincům ze Spojených států amerických a z dalších zemí západní Evropy, konkrétně z Velké Británie a Francie, a také z Íránu. V Československu tak získalo k počátku padesátých let statut politického uprchlíka čtrnáct Američanů, dva Britové, jeden Australan,²⁷ čtyři Francouzi a čtyři Íránci.²⁸ Sociální postavení těchto osob a jejich profese, o nichž si mezinárodní oddělení ÚV KSČ vedlo podrobnou evidenci, dávají tušit, že se nejednalo o ekonomickou emigraci pod pláštěm politické ideologie, ale že motivem těchto osob k opuštění Západu a zakotvení v Československu byla opravdu víra v ideály hláсанé mezinárodním komunistickým hnutím. Ve skupině bývalých občanů USA tak nalezneme spisovatele, rozhlasového redaktora, tři vědce, dva umělce, dva jazykové lektory, čtveřice íránských imigrantů se skládala ze soudce, dvou vyšších státních úředníků a elektroinženýra, a podobně tomu bylo i u dalších národností.

Mezi kvartetem Francouzů, ale i mezi západními emigranty obecně, zaujímá výjimečné postavení vysoký diplomatický úředník, ředitel Francouzského institutu v Praze Marcel Aymonin, na jehož případ se dále zaměřuje pozornost tohoto článku. Kromě těchto francouzských občanů, kteří před československými úřady oficiálně deklarovali svou touhu zůstat v ČSR a sloužit novému státnímu zřízení, je nutno brát v potaz ještě další osoby, které se nacházely na území Československa, měly francouzskou státní příslušnost a zároveň byly aktivními členy Komunistické strany Československa, eventuálně Komunistické strany Slovenska. Někteří z nich zde

26 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 74, přehled o stavu španělské politické emigrace v ČSR ke dni 31.12.1950.

27 Byl to Ian Frank Milner, který se v Československu usídlil v roce 1950 a působil jako docent anglistiky na Karlově univerzitě. Zároveň pracoval pro československou a sovětskou tajnou službu. (Viz HRUBÝ, Petr: *Nebezpeční snlci: Australská levice a Československo*. Brno, Stilus 2007.)

28 NA, f. 1537, sv. 2, arch. j. 6, Cizinci žijící v Československu na základě azylu (nedatováno, pravděpodobně konec roku 1955). Tato zpráva však podle všeho neobsahuje kompletní údaje o počtu emigrantů z uvedených zemí, jak o tom svědčí další zprávy z odlišných typů pramenů. První větší rozpory jsou patrné již při komunikaci na úrovni mezinárodního oddělení ÚV KSČ, kde údaje z fondů týkající se všeobecné agendy tohoto oddělení neodpovídají údajům uváděným v archivních materiálech vedených podle geografických oblastí. Výše citované údaje mají tedy pouze orientační charakter.

působili ještě na základě meziválečných dohod o spolupráci mezi Československem a Francií, případně v rámci spolupráce obnovené mezi oběma zeměmi těsně po válce, a podíleli se svou prací na upevnění československo-francouzských styků.²⁹

Francouzi a „Francouzi“

Bezprostředně po skončení druhé světové války ještě nic nenasvědčovalo tomu, že by česko(slovensko)-francouzská spolupráce měla být založena na jiných základech nežli na těch, které byly vybudovány v meziválečném období. Stín Mnichova sice visel nad vzájemnými vztahy, avšak pragmatická nutnost poválečné obnovy zpřetrhaných politických, hospodářských a kulturních vazeb odsouvala tento problém na vedlejší kolej. Neblahá mnichovská historie však znovu ožívala a získávala podobu Damoklova meče s tím, jak stoupalo mezinárodní napětí v měsících před únorem 1948, a její instrumentalizace v souvislosti se zavržením podpisu nové československo-francouzské diplomatické smlouvy v létě 1947 představuje jeden z propagandisticky nejúspěšnějších počínů nastupujícího komunistického systému.³⁰

Ve sledovaném období do poloviny padesátých let lze podle mého názoru rozlišit na základě archivních pramenů čtyři etapy v proměnách bilaterální československo-francouzské spolupráce a v jejím přerodu na multilaterální spolupráci komunistických stran Československa a Francie v úzké součinnosti s centrem komunistického hnutí v Moskvě. První fáze je vymezena daty 14. července 1945, kdy byla na popud generála Charlese de Gaulla znovunavázána oficiální spolupráce mezi Československem a Francií, a 8. května 1947, kdy se v telefonickém rozhovoru místopředseda vlády a předseda československé sociální demokracie Zdeněk Fierlinger shodl s vůdcem francouzských komunistů Mauricem Thorezem na tom, že není v zájmu jejich stran, aby francouzsko-československá smlouva o spolupráci byla v dohledné době uzavřena: „Ačkoliv Thorez vyložil Fierlingerovi své stanovisko daleko opatrněji a obezřetněji, než by to byl mohl učiniti straníku, dospěl prý Fierlinger k témuž závěr, že totiž by bylo nevhodné za nynější politické situace ve Francii tuto smlouvu uskutečňovati a že prý toto své stanovisko také Thorezovi výslovně oznámil.“³¹ Jak dokazují české

29 Jejich žádosti o udělení politického azylu se však bohužel dosud nepodařilo v archivech dohledat.

30 Viz MARÈS, Antoine: Francouzsko-československé vztahy v letech 1944–1948 neboli Mnichovský syndrom. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 187–207; [Kolektiv autorů]: *Z historie Francouzského institutu v Praze*. Praha, Edice Štěpánská 1993; [Kolektiv autorů]: *Skrznaskrz: Les Tchèques et la France au cours des siècles*. Praha, Gallery 2002; NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – KUKLÍK, Jan (ed.): *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945*. Praha, Karolinum 2005.

31 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 157, Francouzsko-čsl. spojenecká smlouva, s. 41 n.

archivní materiály odtajněné teprve v roce 2004,³² bojkot československo-francouzské smlouvy měl za cíl oslabit vládu vedenou socialisty ve Francii, ať již na vnitropolitické či na mezinárodní úrovni.³³

Na tuto více než úspěšnou mezinárodní předeheru „vítězného února“ navázala druhá fáze, během níž československá strana podnikla konfrontační kroky směřující ke vzájemné roztržce obou zemí. Toto tažení započalo v srpnu 1950, kdy si Ústřední výbor KSČ nechal vypracovat podklady pro diskreditaci francouzských institucí působících na československém území, a vyvrcholilo v březnu a dubnu 1951 uzavřením Francouzského institutu a žádostí jeho bývalého ředitele a kulturního ataše v Československu Marcela Aymonina a bývalého tajemníka francouzského konzula na Slovensku Jeana Fakana o politický azyl v Československu. Do tohoto období spadala i schůzka československého velvyslance v Paříži Adolfa Hoffmeistera s Mauricem Thorezem a jeho soudruhy Jeannette Vermeerschovou a Jacquesem Duclosem 9. června 1950 v Paříži, na níž se jednalo o transformaci československo-francouzských vztahů z oblasti obvyklé bilaterální diplomacie mezi oběma státy do agendy komunistických stran Československa a Francie.³⁴ Jak je patrné z následujícího vývoje, tato schůzka sehrála zřejmě klíčovou roli pro další koncepci československo-francouzských vztahů v padesátých letech 20. století; nicméně přitom platí, že pouze rozvíjela motivy a hlavní linie plánované (ne)spolupráce z května 1947.

Ve třetím období, ohraničeném lety 1951 a 1955, byla spolupráce mezi oběma komunistickými stranami nejčilejší. Českoslovenští komunisté podporovali své francouzské soudruhy v jejich boji o moc nejen ideologicky, ale především finančně. Nejvýznamnějším bodem československo-francouzské spolupráce bylo v tomto období tajné komunistické rozhlasové vysílání z Československa do Francie. Odpovídalo to strategii, kterou naznačil Josif V. Stalin v důvěrném rozhovoru s Mauricem Thorezem, když – zřejmě v reakci na spuštění vysílání stanice Hlas Ameriky do Sovětského svazu – zdůraznil nutnost zvýšit počet tajných vysílaček na Západ.³⁵ V padesátých letech vysílalo Rádio Praha do řady zemí světa ve dvanácti jazycích, mimo jiné ve francouzštině a italštině. Na základě žádosti Italské a Francouzské komunistické strany nechali českoslovenští soudruzi zřídít vedle tohoto běžného „A vysílání“ do obou zemí takzvaná B vysílání. Tato propaganda na export se šířila na nelegálních frekvencích a nesla již zmíněný název *Oggi in Italia a Ce soir en France* (Dnes večer ve Francii). Původně byly její náplní hlavní zpravodajské pořady každý den ve 21.30 a ve 22.30, po intervenci Ústředního výboru FKS později

32 Materiály o jednání Zdeňka Fierlingera s Mauricem Thorezem, které byly oficiálně odtajněny 30.8.2004 (datum na razítku Národního archivu), ovšem použil již Karel Bartošek ve své knize *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 138.

33 NA, f. 1537, sv. 21, arch. j. 157, Francouzsko-čsl. spojenecká smlouva, s. 41 n.

34 BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 142.

35 *Tamtéž*, s. 130.

přibýlo další vysílání v 19.30.³⁶ Ve druhé polovině padesátých let došlo pravděpodobně k dalšímu rozšíření vysílání, takže francouzský program vysílal čtyřikrát denně, kromě zmíněných časů ještě ve 21 hodin. Vysílačky byly umístěny v Mělníku a v Litomyšli, odkud vysílaly na frekvenci 1287 kilohertzů.

Téměř idylická spolupráce mezi československými a francouzskými komunisty ustoupila do pozadí v době přípravy na ženevskou konferenci čtyř vítězných velmocí v roce 1955. Francouzská komunistická strana tehdy z pudu sebezáchovy rezignovala na dosavadní prominentní styky a raději se stáhla do ústraní. V tomto čtvrtém období bylo také zcela přerušeno tajné vysílání československého rozhlasu do Francie, aby tím nebyl ohrožen průběh jednání ženevské konference (poté však bylo opět obnoveno).³⁷

Spolupráce československých a francouzských komunistů se neodvozovala jen z pragmatiky aktuální strategie mezinárodního komunistického hnutí ve snaze získat co největší vliv v klíčové západoevropské zemi, ale měla i své pevné historické kořeny. V lůně Komunistické strany Československa existovala totiž velmi početná skupina „Francouzů“, tedy frankofonních členů KSČ, kteří působili jako interbrigadisté ve španělské občanské válce a poté se přes Francii navraceli do Československa.³⁸ Tato skupina „Francouzů“ se po únoru 1948 dostala do klíčových pozic mocenského aparátu. Karel Bartošek uvádí následující osoby a funkce: Josef Pavel se stal náměstkem ministra vnitra, Osvald Závodský velitelem Státní bezpečnosti, Oskar Valeš šéfem zahraniční rozvědky, Leopold Hofman velitelem útvaru ochrany prezidenta, Ota Hromádka byl vysokým představitelem komunistického aparátu v československé armádě, Ladislav Holdoš se stal generálním tajemníkem Ústředního akčního výboru Národní fronty na Slovensku, Otto Šling krajským tajemníkem KSČ v Brně a podobně.³⁹ Většina z nich měla velmi dobré znalosti francouzského prostředí, které bylo možno úspěšně využít v další spolupráci obou stran a v aktivitách orientovaných na Francii.

Na počátku padesátých let se bývalí interbrigadisté stali předmětem systematické perzekuce. Řada z nich byla odsouzena k dlouholetým trestům a Osvald Závodský byl v březnu 1954 dokonce popraven. Jako hlavní svědek v jeho procesu přítomně figuroval jiný ukázkový „Francouz“ – Artur London, sám uvězněný a donucený ke smyšlenému doznání viny. Československo tak jen kopírovalo postoj polské či maďarské komunistické strany k „Francouzům“, s nimiž tyto strany zúčtovaly již dříve,

36 NA, f. 1537, sv. 37, arch. j. 159, s. 57.

37 Vývoj po roce 1955 již není předmětem této stati, a proto se jím dále nezabývám.

38 Prostý výraz „Francouz“ tak nebyl v rétorice východoevropských komunistických režimů pouhým označením geografického původu či státního občanství jeho nositele, ale – přesně podle logiky internacionálního komunismu, který vůbec potlačoval národnostní problematiku – charakterizoval skupinu komunistických činitelů na základě jejich specifické kolektivní zkušenosti v komunistickém hnutí.

39 BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 38.

zpravidla na popud sovětských tajných služeb (k těmto obětem patřil i maďarský ministr zahraničí László Rajk).

Překladatel Milana Kundera žádá o politický azyl

„V pátek (27. dubna 1951) seznámil bývalý kulturní attaché francouzského velvyslanectví v Praze a ředitel Ústavu Arnošta Denise prof. dr. Marcel Aymonin zástupce československého a zahraničního tisku se zněním dopisu, který zaslal francouzskému velvyslanci v Praze Jeanu Rivièreovi. V dopise se praví: ‘Oznamuji Vám jako zástupci francouzské vlády v Československu, že jsem požádal československou vládu o udělení práva azylu. Když jsem se ve zdejším tisku dočetl o protestu československé vlády proti činnosti francouzských ústavů v Československu, dospěl jsem k přesvědčení o správnosti svého rozhodnutí, o němž jsem dlouho uvažoval.’⁴⁰

Marcel Aymonin je jednou z nejvýraznějších – a zároveň i nejkontroverznějších – osobností česko(slovensko)-francouzských vztahů v poválečných letech. Narodil se roku 1911⁴¹ a patřil ke spolužákům prvních československých studentů gymnázia v Dijonu. Zde se poprvé setkal s Čechy a s češtinou, jejímuž studiu se posléze intenzivně věnoval. Několikrát mu bylo na doporučení správce československých oddělení ve Francii Bohuše Tenory přiznáno stipendium pro pobyt v Praze. Poté co ve Francii dokončil své univerzitní vzdělání, byl roku 1933 delegován do Prahy jako profesor Francouzského gymnázia.⁴² Po vypuknutí druhé světové války se vrátil zpět do Francie, kde se aktivně účastnil protiněmeckého odboje. V roce 1945 se vrátil do Prahy, kde byl zakrátko jmenován ředitelem Francouzského institutu, v jehož čele setrval až do října 1949. Vlastně po celý svůj život udržoval velmi úzký vztah k Československu, eminentně jej však zajímala především československá kultura. V padesátých letech redigoval české překlady předních francouzských komunistických autorů a zároveň také překládal české knihy do francouzštiny. Po svém návratu do Francie (pravděpodobně po roce 1968) přeložil do francouzštiny vedle děl Karla Čapka, Jiřího Šotoly, Karla Kosíka nebo knihy rozhovorů Antonína J. Liehma *Generace* také román *Žert* Milana Kundery, za nějž se na jeho hlavu snesla oprávněná kritika autora. Završením jeho poněkud paradoxní životní, redaktorské i překladatelské dráhy byly potom francouzské překlady her Václava Havla *Audience*, *Vernisáž* a *Protest*, pořizené a souborně vydané v roce 1980 s předmluvou Milana Kundery.

40 Bývalý francouzský kulturní attaché v Praze požádal čs. vládu o udělení práva azylu. In: *Rudé Právo*, (28.4.1951), s. 5.

41 Informace o datu jeho úmrtí se výrazným způsobem liší, s největší pravděpodobností však zemřel teprve na konci 20. století.

42 *Archiv Akademie věd ČR*, Praha (AAV ČR), osobní fond Ferdinanda Špíška, rukopis paměti, nedatováno (přibližná datace 1947–1965), nesetříděno.

Ředitel Českého exilového střediska při Bruselské svobodné univerzitě Jan Rubeš ve své dosud nepublikované stati naznačuje možnost, že za negativním vztahem Milana Kundery k překladům vlastních děl do jiných jazyků, než ve kterých byla sepsána, nestojí pouze zásady jeho literární tvorby, ale také snad právě ona minulost Marcela Aymonina, od níž se chtěl autor tímto navždy distancovat.⁴³ O roli Marcela Aymonina na literárním poli je sice možno spekulovat, svou stopu však bezpochyby zanechal ve všech velkých vlnách, které prošly českou literaturou od padesátých do devadesátých let minulého století. Jeho úloha politického azylanta je však jen – nutno dodat, že zdařilou – alternací obdobných rolí jiných emigrantů v komunistické inscenaci příběhu o mírumilovném a vzkvétajícím Československu v zápase s nepřátelským a úpadkovým Západem.

Žádost Marcela Aymonina, tak jak ji podal na tiskové konferenci na konci dubna 1951, obsahovala vše, co měla správná žádost o politický azyl v dané době obsahovat: Úvodní formulace žádosti je zdůvodněna nejprve odkazem na proces poznání, který dovedl žadatele k přesvědčení o správnosti jeho rozhodnutí a příklonu k hodnotám propagovaným Komunistickou stranou Československa. Následuje pasáž o nesouhlasu žadatele s imperialistickou a špionážní politikou vlastní země, doprovázená sžíravou kritikou její zahraniční politiky – v případě ředitele Francouzského institutu tedy i této a dalších francouzských institucí. Závěrem se žadatel vyslovuje s uznáním o československém státním zřízení a proklamuje svou snahu budovat spolu s československým lidem mír a lepší společnost.

Na dokumentu by na první pohled nebylo nic tak zvláštního, kdyby ovšem svou argumentaci i řazením jednotlivých jmen francouzských profesorů a hlavních představitelů údajné francouzské špionážní sítě nekopíroval dokument mezinárodního oddělení ÚV KSČ „Zpráva o situaci Institutu Ernesta Denise v Praze (Odbočky Maison de France v Brně a Maison de France v Bratislavě)“ ze dne 4. srpna 1950, určený do rukou vedoucího oddělení Bedřicha Gemindera.⁴⁴ Tato situační zpráva, na jejímž základě byl mimo jiné později uzavřen Francouzský institut v Praze, podrobně analyzuje postavení francouzských institucí a organizací působících na území Československa a svou kategorizací Francouzů zde zaměstnaných na „reakcionářské“ a „pokrokové“ dává jasný signál o budoucím osudu každého z nich. V době, kdy měl totiž soudruh Geminder tuto zprávu na stole, již bylo z Československa vyhoštěno několik francouzských profesorů, konkrétně Edouard Schildowski, Raymond Datheil, vedoucí pedagogické a osvětové sekce Francouzského institutu, a také Paul Penachenier, o nichž se v dokumentu hovoří jako o výrazných představitelích reakce.

43 Tímto děkuji Janu Rubešovi za poskytnutí jeho dosud nepublikované statě „Kundera's Novels in the Kontext of Translation“.

44 NA, f. 1537, sv. 37, arch. j. 158, Zpráva o situaci Institutu Ernesta Denise v Praze (Odbočky Maison de France v Brně a Maison de France v Bratislavě), 4.8.1950.

Vyhoštění francouzských profesorů však předcházela proces s Marcelle Pospíšilovou, která působila také na Francouzském institutu v Praze jako profesorka a byla odsouzena za údajnou profrancouzskou špionáž na patnáct let nucených prací. O tom, jaké byly pohnutky k tak exemplárnímu postupu, nemusí být pochyb: Marcelle Pospíšilová byla příbuznou generála Heliodora Píky, předsedy Alliance Française, který byl popraven necelé dva měsíce po zatčení Pospíšilové, dne 21. června 1949. Marcelle Pospíšilová si z patnácti let nakonec odseděla „pouze“ patnáct měsíců.⁴⁵

Přestože hlavním motivem těchto restriktivních a represivních aktů byla změna orientace v diplomatických, politických i kulturních vztazích nově nastoleného režimu, která vedla k opuštění oficiální spolupráce s Francií, svou roli zde sehrála také vybičovaná vnitropolitická atmosféra na počátku padesátých let a pochopitelně celkový kontext studené války. Vyhošťování nepohodlných osob, pozastavené vydávání víz a podobné diplomatické prostředky se staly od počátku její nedílnou součástí. Jako legitimizační instrument přitom sloužily různé, více či méně věrohodné a závažné poukazy na „provokativní“ chování druhé strany. Tak si například už v prosinci 1948 nechal vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder vypracovat československým velvyslancem v Paříži Adolfem Hoffmeisterem „Stručný přehled nepřátelských akcí francouzské vlády proti Československu“, které pak sloužily jako záminky k „odvetnému“ postupu československé strany.⁴⁶ V době nejvyhrocenější krize vztahů mezi Francií a Československem, do níž spadá Aymoninova žádost o azyl, přitom spolupráce komunistických stran obou zemí jen kvetla. Vedení Francouzské komunistické strany tak například zasílalo do Prahy svým soudruhům „kádrové“ materiály československých komunistů, kteří pobývali na území Francie a byli francouzskou vládou ve sledovaném období vyhoštěni.⁴⁷ K celkovému dokreslení obrazu je nutno dodat, že československá vláda zase naopak velmi podrobně sledovala aktivity poúnorových emigrantů ve Francii, zvláště v Paříži.⁴⁸

Aymoninovu žádost o politický azyl přivítal československý tisk oslavnými články velebícími uvědomělost tohoto muže, který jen potvrdil domněnky o francouzské špionážní síti působící na československém území pod pláštíkem kulturních styků. Vše do sebe zapadalo v logickém sledu dobře inscenované divadelní hry: přerušeni dohod mezi Československem a Francií, odsouzení Marcelle Pospíšilové, poprava předsedy Alliance Française, uzavření francouzských kulturních zařízení v Česko-

45 BRAUNSTEIN, Mathieu: Aféra Aymonin. In: *Z historie Francouzského institutu v Praze*, s. 72–74 a dále s. 163.

46 Viz příloha k tomuto článku.

47 NA, f. 1537, sv. 37, arch. j. 158, s. 156, Informace o Jeanu Richniakovi, určeno ÚV KSČ (nedatováno).

48 Viz např. *tamtéž*, sv. 38, arch. j. 172, s. 2–5, Československá politická emigrace ve Francii, přehled k 24. září 1948.

slovensku, žádost Marcella Aymonina o politický azyl, odůvodněná mimo jiné odhalením rozsáhlé francouzské špionážní sítě.

Co se však ve skutečnosti skrývalo za tímto nečekaným a ojedinělým činem francouzského kulturního diplomata? Nutné je konfrontovat propagandistický obraz, který podával režimní tisk, s osobními vzpomínkami Aymoninových současníků. Mathieu Braunstein, bývalý spolupracovník Francouzského institutu v Praze, si ve vzpomínkové stati z roku 1993 klade otázku: „Jaká hnací síla rozhodla nakonec o Aymoninově zradě? Nikdy předtím – a ani později – se Aymonin neprojevoval jako osvědčený revolucionář. Zbývá ještě mnoho otazníků kolem skrytých pohnutek tohoto učitele, který přijel poprvé do ČSR v roce 1926 jako 15letý student. Prožil dlouhá léta v Československu a mluví dobře česky...“ (Obrana lidu).⁴⁹ Marcel Girard, poslední ředitel Francouzského institutu, který byl v roce 1951 nucen na nátlak komunistických úřadů činnost tohoto střediska ukončit, poukazuje na spíše oportunistické motivy Aymoninova rozhodnutí: „Aymonin odešel z funkce v říjnu roku 1949 z několika důvodů. Svou roli sehrál jednak jeho neuspořádaný manželský život, jednak charakter jeho vztahů s velvyslancem Mauricem Dejeanem a jeho nejrůznější politické intriky. Výsledkem bylo, že přišel o politickou podporu jak české, tak francouzské strany, která mu napomohla k získání funkce.“⁵⁰

Vzpomínky na Marcela Aymonina psané po pádu komunismu však mají jinou povahu nežli svědectví z doby jeho působení v Praze. Jsou nesmiřitelnější, což je dáno jasným vědomím „dobra“ a „zla“ po vítězství jedné z ideologií. Naproti tomu memoáry Ferdinanda Špiška, odborového přednosty na ministerstvu školství a pro dějiny neviditelného muže, který měl po celé meziválečné období na starosti československé kulturní vztahy a kulturní výměny, působí smířlivějším a empatictější dojemem. Hroty antikomunistického ostří jsou v nich otupeny vědomím relativnosti historické zkušenosti. Tento zakladatel multikulturního školství v Československu, narozený v roce 1877, zažil na své kůži šest různých státních zřízení, z toho dva totalitní režimy, na něž se musel chtít nechtět nějak adaptovat. S Marcelem Aymoninem, který byl spolužákem prvních československých studentů Carnotova lycea v Dijonu, se seznámil během jeho vysokoškolských studií na prázdninovém pobytu v Praze. Sblížili se pak ve třicátých letech, když Aymonin působil jako profesor na Francouzském gymnáziu v Praze, a ještě více po roce 1945, kdy byl Aymonin povolán na místo ředitele Francouzského institutu. K tomuto období se Špišek vrací slovy plnými vřelosti:

„Jeho jmenování francouzskou vládou jsem v duchu pozdravil jako šťastné opatření tím spíše, že Aymonin slučoval v sobě Francouze a Čechoslováka v jedné osobě. A radost moje byla dovršena ještě tím, že Aymonin usilovnou pílí nabyl hodnos-

49 BRAUNSTEIN, M.: Aféra Aymonin, s. 77.

50 GIRARD, Marcel: Likvidace Francouzského institutu, 1945–1951. In: *Tamtéž*, s. 71.

ti doktora filozofie na Karlově univerzitě. Přilnul jsem k němu tím více, že se stal mým spolupracovníkem na poli kulturních styků mezi Československem a Francií. Vytvořilo se časem mezi námi cosi jako poměr starého přítele, který mu tykal a občas i radil. Znaje jeho politické sklony, radil jsem mu, aby ve funkci ředitele Francouzského institutu vystupoval vždy a všude jen a jen jako Francouz bez demonstrativního osobního politického přesvědčení, tudíž zevně jako *homo apoliticus*. Snad dobře nepochopil, třebaže mně splácel moje sympatie upřímnou oddaností.“

Samotnou aféru pak Špišek zaznamenává spíše rezervovaně, aniž však skrývá své rozpaky a jistou nostalgii:

„Jednoho dne telefonoval mně Marcel, že by mne rád navštívil. Přišel, vzrušen oznamoval, že přichází, aby se rozloučil se mnou a s mojí ženou, že vykonal formální návštěvu na rozloučenou jenom u čl. ministra školství a národní osvěty, u primátora města Prahy a že odchází z Prahy, aby převzal ředitelství Francouzského ústavu v Sofii. Jeho zpráva mne ohromila, cítil jsem v ní něco neblahého, protože přechod z Prahy do Sofie nemohl jsem považovati za vyznamenání, spíše za projev nespokojenosti jeho vlády v Paříži. Nemýlil jsem se, třebaže jsem neznal podrobností. Jistě tu zapůsobily také intriky jeho krajanů.

Rozloučil jsem se s ním připomínaje opět, aby nezapomínal na moje přátelské rady. Odejel. Nepamatuji se přesně, jak dlouho pobyl v Sofii. Jednoho dne však jsem zvěděl z denního tisku, že Aymonin byl ze Sofie odvolán francouzskou vládou a požádal o azyl v Československu. Jeho věc byla přetřásána několik dní, aby zapadla jako kámen do vody, jak to už bývá při krátkodobých senzačních událostech všech věků a všech národů. Nepátral jsem po příčinách a nevím přesně ani dodnes, kde zakotvil můj přítel z mladých let. Ale kdykoli si naň vzpomenu, zmocní se mne lítost nad peripetií jeho života a říkám si: ‘každý svého štěstí strůjcem’.⁴⁵¹

Marcel Aymonin se tedy jeví být spíše oportunistou, který podlehl intrikám diplomatických a politických kruhů a snad i osidlům vlastního neuspořádaného života. Na druhou stranu to byl možná člověk, který – ať už byly jeho pohnutky jakékoli – snad prostě miloval jednu zemi ve střední Evropě a režimy, které se v ní střídaly, bral jako historickou nahodilost. I láska bývá totiž oportunistická...

Z odtajněné korespondence ministerstva školství, věd a umění stejně jako z dokumentů mezinárodního oddělení ÚV KSČ však vyplývá, že Bedřich Geminder byl před Marcelem Aymoninem varován již v dubnu 1950: „Podle zpráv o jeho činnosti v Čs.-francouzské společnosti jde o nebezpečného a obratného člověka.“⁴⁵²

Přestože se tedy jednalo podle archivních dokumentů o „nebezpečného a obratného člověka“, zdá se, že hlavní roli při uzavření francouzských ústavů a institucí v Československu počátkem padesátých let sehrál obyčejný lidský strach. Obyčejný

51 AAV ČR, osobní fond Ferdinanda Špiška, rukopis paměti.

52 NA, f. 1537, sv. 39, arch. j. 178, zpráva pro Bedřicha Gemindera ze 4.4.1950, s. 13.

člověk, který musí v tomto okamžiku spatřovat v Marcelu Aymoninovi zosobněného ďábla diplomatických československo-francouzských vztahů, by totiž zřejmě jen velmi těžko uvěřil tomu, že na počátku celého tohoto „honu na francouzské čarodějnice“ stála v roce 1950 paní Marie Kotíková, prozatímní správkyňe Francouzského gymnázia. Když se s ní Marcel Aymonin v březnu toho roku sešel, přátelsky s ní pohovořil a zmínil se přitom mimo jiné o situaci na francouzských lyceích v Bulharsku a v Československu, o čemž však paní Kotíková informovala ministerstvo školství, věd a osvěty, které informaci dále postoupilo Ústřednímu výboru KSČ. Zřejmě právě tehdy si zodpovědní činitelé ve vedení komunistické strany uvědomili, že nejlepší způsob, jak se zbavit nepohodlného Francouze, který se osobně znal se Zdeňkem Nejedlým, Václavem Kopeckým, Lumírem Čivrným, Adolfem Hoffmeisterem, Ladislavem Novomeským a dalšími kulturními činiteli,⁵³ je nabídnout mu politický azyl. Pouze tento krok totiž zaručoval, že Aymonin bude československým komunistům zavázán. Obsah rozhovoru, který Marie Kotíková reprodukovala, naznačuje, že Aymonin byl velmi dobře seznámen s plánovanými kroky československé strany vůči francouzským profesorům,⁵⁴ jimž napříště již neměla být udělena víza a na jejichž posty měli dorazit mladí francouzští komunisté. Ti se však o tuto možnost spolupráce příliš nezajímali – ostatně stejně jako v Bulharsku, jak potvrdil v rozhovoru s paní Kotíkovou přímo Aymonin.

Závěr Aymoninovy aféry je však více než úsměvný. V červenci roku 1951 zaslal Ústřední výbor Francouzské komunistické strany přes československé velvyslanectví v Paříži svým soudruhům do Prahy informaci o žádosti Marcela Aymonina o vstup do FKS z 19. února 1951. S následujícím stanoviskem: „Ocenění: Jeho původ, život a minulost, stejně jako jeho nedávná přihláška, nedovolují, aby se mu zcela důvěřovalo.“⁵⁵ Vzhledem k tomu, že tato informace byla československému velvyslanci předána „našimi přáteli z jejich vlastní iniciativy“,⁵⁶ lze se domnívat, že sovětské tajné služby („naši přátelé“) měly svůj názor na identitu tohoto poněkud záhadného muže, pohybujícího se v době vrcholící studené války s grácií sobě vlastní po východní a jihovýchodní Evropě.

...a ti další

Jak vyplývá z uvedeného případu, politickým azylantem se v poúnorovém Československu člověk nestával jen díky svému politickému smýšlení, ale také – či snad především – shodou nahodilých faktorů. Připomeňme namátkou kauzu známého

53 *Tamtéž*, politická zpráva československého velvyslanectví v Bulharsku č. 11, Věc: Rozhovor s francouzským kulturním přídelencom v Sofii M. Aymoninom z 13. februára 1950.

54 *Tamtéž*, zpráva pro Bedřicha Gemindera ze 4.4.1950, s. 16 n.

55 BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 141.

56 *Tamtéž*.

novináře Normana Fielda, člena Komunistické strany USA, pronásledovaného Výborem pro vyšetřování neamerické činnosti, který veřejně deklaroval svůj záměr opustit Spojené státy a usadit se ve východním Německu nebo v Československu. Přestože někteří členové vedení KSČ jeho snahy podporovali, stálý pobyt tomuto politickému uprchlíkovi *par excellence* v Československu nebyl povolen.⁵⁷

Nově etablovaný komunistický režim však využíval potenciálu, který západní emigranti nabízeli, měrou vrchovatou. George Wheeler, bývalý plukovník americké armády, požádal se svou manželkou československou vládu o politický azyl ještě na konci čtyřicátých let. V roce 1950 vyšel v nakladatelství Mír v Praze, v edici „Za trvalý mír“, jeho příběh pod názvem *Wheelerova cesta k pravdě*,⁵⁸ opatřen politicky uvědomělou předmluvou zasloužilé komunistické funkcionářky Anežky Hodinové-Spurné. Wheeler byl povoláním ekonom, později nastoupil do Ekonomického ústavu Československé akademie věd a v sedmdesátých letech dokonce sepsal analýzu československých hospodářských reforem šedesátých let.⁵⁹ Tehdy se však už jeho náhledy plně shodovaly s postojem reformních komunistů: období po únoru 1948 hodnotil střízlivě a se smyslem pro historickou realitu, reformy „pražského jara“ nahlížel s až nekritickým obdivem, intervenci vojsk Varšavské smlouvy ostře odsoudil...

Obdobný osud potkal i Marcela Aymonina, jeho ambice však byly vyšší. Díky svým jedinečným znalostem češtiny se stal hlavním redaktorem spisů André Stila, člena Ústředního výboru Francouzské komunistické strany a významného představitele „ždanovského románu“ ve Francii. Ještě v roce 1950 napsal předmluvu ke knize s výmluvným názvem *Slovo horník, soudruzi... Příběhy z hornické Francie* zmiňovaného André Stila, která vyšla v nákladu patnáct tisíc výtisků a v anotaci pražské Národní knihovny byla charakterizována jako „jeden z prvních vážných pokusů o socialistický realismus ve francouzské literatuře“.⁶⁰ V letech 1951 až 1957 následovaly překlady dalších čtyř knih od téhož autora: *Seina vyplula na moře a šest dalších povídek bojujících za mír*⁶¹ a románová trilogie, jejíž díly nesly názvy *První úder* (za něj autor obdržel Stalinovu cenu), *Příběh s dělem* a nakonec *Paříž je s námi*.⁶² Zároveň Aymonin publikoval samostatný teoretický rozbor *André Stil, laureát*

57 *Tamtéž*, s. 63.

58 WINTER, Kamil: *Wheelerova cesta k pravdě*. Praha, Mír 1950.

59 WHEELER, George Shaw: *The human face of socialism: The political economy of change in Czechoslovakia*. New York – Westport, L. Hill & Company 1973; knihu recenzoval i Herbert Gordon Skilling v časopise *American Political Science Review*, roč. 71, č. 1 (březen 1977), s. 398–400.

60 STIL, André: *Slovo horník, soudruzi... Příběhy z hornické Francie*. Praha – Brno, Mír 1950.

61 TÝŽ: *Seina vyplula na moře a šest dalších povídek bojujících za mír*. Praha, Svoboda 1951, 20 750 výtisků.

62 TÝŽ: *První úder*. Praha, Svoboda 1952, 20 400 výtisků; *Příběh s dělem*. Praha, SNKLHU 1953, 20 400 výtisků; *Paříž je s námi*. Praha, Naše vojsko 1957. Pouhých 3850 výtisků tohoto posledního dílu zřejmě svědčí o tom, že André Stil v roce 1957 v Československu už vycházel z módy.

Stalinovy ceny literatury a jeho „První úder“.⁶³ Kromě toho v roce 1952 přeložil do francouzštiny román Antonína Zápotockého *Vstanou noví bojovníci*.

V šedesátých letech Marcel Aymonin psal také předmluvy a doslovy k překladům románů i teoretických statí méně ortodoxního Louise Aragona (*Nedokončený román, Basilejské zvony, Karneval života, Cestující z imperiálu, Aurelián*), nepolevil ovšem ani ve vydávání spisů André Stila, jež uzavřely romány *Až zítra* (1960) a *Plenění* (1961). Aymoninův význam pro českou literaturu dosud čeká na své kritické zhodnocení. Faktem však zůstává, že při oficiálně naordinované reorientaci československé kulturní veřejnosti z široké nabídky francouzské literatury na její vybrané komunistické autory v padesátých letech sehrál roli poměrně důležitou.⁶⁴ Jeho role překladatele významných českých spisovatelů do francouzštiny, na něž získal v Praze v padesátých letech jakýsi kvazimonopol, je pak neoddiskutovatelná...

Osud Yvette Le Flochové, jedné z mnoha životních družek Marcela Aymonina, která požádala o politický azyl společně s ním, nebyl tak pestrý. I přesto může celkem pregnantně ilustrovat modelový způsob komunikace obou komunistických stran v Československu první poloviny padesátých let. Zvláštní kapitolu v utváření obrazu „krajině za zrcadlem“ totiž tvořily návštěvy zahraničních novinářů, jež měly za cíl „objektivně“ informovat o úspěších komunistického režimu. Tito novináři byli velmi přísně vybírání a v Československu získali akreditaci teprve na základě souhlasného stanoviska „jejich“ komunistické strany. O místo dopisovatelky deníku Francouzské komunistické strany *l'Humanité* se ucházela po roce 1951 i Yvette Le Flochová. Svou žádost či nabídku spolupráce zaslala přímo redakci *l'Humanité*, která o ní informovala ústřední výbor francouzských komunistů. Jeho tajemník Marcel Sevin posléze sdělil Ústřednímu výboru KSČ zamítavé stanovisko k její žádosti, zdůvodněné tím, že „osoba Yvette Le Flochová“ nebyla podle dostupných materiálů aktivní členkou Francouzské komunistické strany. Žadatelka však byla o zamítavém stanovisku *l'Humanité* informována pouze na základě vyjádření vedení deníku, pohled do zákulisí jí zůstal utajen. Oficiální informace Ústředního výboru FKS se zároveň křížila s oficiální žádostí Ústředního výboru KSČ o zaslání podrobnějších informací o Yvette Le Flochové, která se dostala do středu jeho pozornosti v roce 1953. Vedoucí orgán francouzských soudruhů přislíbil pomoc a straníční archiváři se pustili do odkrývání komunistické minulosti Le Flochové, která však – jak se ukázalo – příliš komunistickou vlastně ani nebyla.

O zbývajících dvou politických emigrantech pocházejících z Francie toho příliš nevíme – kupodivu i přesto, že Jean Fakan zastával stejně jako Marcel Aymonin

63 AYMONIN, Marcel: *André Stil, laureát Stalinovy ceny literatury a jeho „První úder“*. Praha, Orbis 1954, 3300 výtisků.

64 Tuto selekci pochopitelně provázal radikální pokles počtu přeložených francouzských titulů. Zatímco ve 30. letech jich bylo ročně v průměru 153, za celé období 1949–1955 jich vyšlo jen 36. (*Z historie Francouzského institutu v Praze*, s. 82.)

diplomatickou funkci. Tento muž, narozený roku 1926, působil na Slovensku jako tajemník francouzského konzulátu a poslední známý údaj se týká jeho bydliště: Konošovská 279, Handlová, okres Prievidza. Kvarteto francouzských politických emigrantů, kteří si zvolili život v pouňorovém Československu, uzavírá Camil Legnazi. Tento Francouz, narozený 16. července 1928, zde získal politický azyl ve svých šestadvaceti letech dne 23. prosince 1954 a vlastně jako jediný opravdu žil slavný příběh dělnické třídy spějící k lepším zítřkům: muž, který pracoval jako horník v dole Gustav a stále bydliště měl v Hornickém domě v Hrušovicích, kraj Ústí nad Labem, jako by vypadl z oka hrdinům povídek André Stila *Slovo horník, soudruzi...*, které s takovým nadšením redigoval Marcel Aymonin. Čtyři zcela rozdílné osudy, avšak každý z nich měl ve scénáři svou přesně určenou roli: od mediálně vděčných případů typu Marcela Aymonina až po prostého horníka typu Camila Legnaziho.

Zlatá éra svědků

V bezprostředním ohlasu na komunistický převrat v únoru 1948 napsal pražský zpravodaj deníku *Le Monde* Georges Penchenier: „Po posledním dějství padla železná opona a zítra tady máme nepropustný východní blok, v němž bude hrát zkrocené Československo, ona velká továrna slovanského světa a předvoj budoucí federace 'lidových demokracií', jednu z nejdůležitějších ekonomických a politických rolí.“⁶⁵ Předpověď tohoto žurnalisty se dozajista naplnila, alespoň pokud šlo o význam Prahy jako ideálního města pro konspirační styk se spřízněnými dušemi na Západě a transmisi revolučních myšlenek tímto směrem. Svědčí o tom přítomnost špiček španělské komunistické strany, umístění hlavních redakcí tajného rozhlasového vysílání do západních států nebo zprostředkování finančních toků mezi Moskvou a západoevropskými komunistickými stranami.

A stejně jako nazval Georges Penchenier ve svém únorovém zpravodajství z Prahy Československo předvojem budoucí velké „federace“ lidových demokracií, byli zde vnímáni i západní političtí emigranti jako svého druhu avantgarda, jako předobraz budoucího vývoje v jejich vlasti a na celém světě. Nicméně ve svém rozletu ke světlým zítřkům měli značně přistřižená křídla. Přestože se na první pohled nekompromisně účastnili boje se starým řádem, jejich handicap je jasně patrný při srovnání s protějšky na druhé straně železné opony. Zatímco exulanti pocházející ze zemí sovětského bloku vytvářeli na Západě pestrou paletu politicky aktivních organizací a mnoha způsoby se podíleli na činnosti namířené proti režimům v jejich vlasti, samostatná politická i jiná veřejná prezentace západních emigrantů v Československu a dalších zemích „tábora míru“ byla nežádoucí. Političtí azylanti zde byli

65 PENCHENIER, Georges: Le président Bénès a capitulé devant les exigences de M. Gottwald: Coup d'État à Prague. Les communistes réduisent les autres partis à l'impuissance. Le déroulement des événements dans la journée du 24 février. In: *Le Monde*, (26.2.1948), s. 1.

pod pečlivým dozorem a v situačních zprávách byla průběžně vyhodnocována míra jejich politické angažovanosti a možnosti využití. Statut politického uprchlíka tak v jistém smyslu znamenal být čtyřicet hodin denně podroben sledování. A tak i kdyby sám emigrant nakrásně chtěl agitovat proti své mateřské zemi a režimu v ní vládnoucímu, kromě možnosti publikovat například své vzpomínky na dětství strávené v kapitalistickém systému žádné další prostředky neměl. Politický emigrant v Československu padesátých let plnil úlohu artefaktu ve výkladní skříni: byl neustále pod dohledem různých státních a stranických orgánů, bylo možno jej svévolně přemísťovat a psát o něm v prodejních katalogích lepších zitrků, ovšem kdykoli jej bylo možno také vyhodit a nahradit zbožím atraktivnějším a užitečnějším.

Ve skutečnosti byla jejich role definovaná docela jinak, než se sami domnívali: byli profesionálními svědky. Francouzská historička šoa Anette Wiewiorka nazvala konec čtyřicátých let a padesátá léta velkou „érou svědků“:⁶⁶ tato éra s sebou přinesla do veřejného prostoru nový prvek – veřejná svědectví. Poprvé byla veřejně přenášena jednání tribunálů ze soudních síní, které byly – jako například ten norimberský – upraveny podle požadavků filmařů a rozhlasových reportérů. Být svědkem se stalo posláním.

Politici emigranti, kteří získali v padesátých letech v Československu politický azyl, patří neodmyslitelně k oné velké „éře svědků“ minulého století. Byli zde, aby proklamativně podávali svá svědectví o životě v „krajině za zrcadlem“, podobně jako to dělali dopisovatelé západního komunistického tisku nebo levicové intelektuálové přijíždějící obdivovat Potěmkinovy vesnice vzkvétajícího nového života. Tvořili protipól nejen exulantů směřujících z komunistické části Evropy na Západ, ale také „zrádců“ a „škůdců“ odhalených při stranických čistkách a odsouzených v monstrprocesech – „cizinci“ ve vlastních řadách byli nahrazeni cizinci, kteří se stali „našinci“.⁶⁷ „Éra svědků“ zřejmě už nikdy nezažila v Československu většího rozkvetu nežli v padesátých letech 20. století.

66 WIEWIORKA, Annette: *L'Ère du témoin*. Paris, Hachette 2002.

67 Pro toto konstatování je příznačné, že v edici „Za trvalý mír“ pražského nakladatelství Mír, kde vyšla již zmíněná publikace *Wheelerova cesta k pravdě*, vyšly také např. reportáže ze soudního procesu s Miladou Horákovou (srv. DVORÁK, Miroslav – ČERNÝ, Jaroslav: *Žoldnéři války: Soudní proces s dr. Horákovou a spol.* Praha, Mír 1950).

Příloha

Paříž, 1948, 23. prosince

Stručný přehled nepřátelských akcí francouzské vlády proti Československu

Na výzvu soudruha B[edřicha] Gemindera předkládá dr. A[dolf] Hoffmeister, velvyslanc v Paříži

- 1) Pomlouvačná pravidelná vysílání francouzského rozhlasu česky a slovensky.
- 2) 20 stipendií na francouzských vysokých školách uděleno emigrantům.
- 3) Čs. vládní stipendisté nedostanou místa v Cité universitaire, až přijedou do Paříže, ale několik emigrantů tam bydlí.
- 4) Francie zavedla víza na diplomatické a služební pasy.
- 5) Praxe vízová je stále obtížnější, řada našich žadatelů čeká měsíce na víza.
- 6) Třem čs. žurnalistům odmítnuta víza na zasedání [Organizace] spojených národů.
- 7) Čs. vládní stipendisté čekají na víza v Praze, stravování jde na útraty ministerstva školství, věd a umění od 10. XI. [1948] dodnes.
- 8) Učitel a učitelka pro čs. doplňovací školu pro krajany čekají na víza dodnes od začátku školního roku.
- 9) Žádost o vydání dr. J[ána] Papánka,¹ stíhaného pro zpronevěru, zamítnuta.
- 10) Čs. delegaci přidělena v Gala Opeře lóže vedle J[ána] Papánka.
- 11) Ministru zahraničí [Vladimíru Clementisovi]² přidělena místa v druhé řadě za nižším úředníkem francouzské vlády.

1 Ján Papánek (1896–1991), slovenský novinář a diplomat. Od roku 1922 působil v diplomatických službách, od roku 1935 do německé okupace českých zemí v březnu 1939 jako konzul v Pittsburghu, poté až do konce války ve funkci vedoucího Československé informační kanceláře v USA a jako blízký spolupracovník Edvarda Beneše vedl tamní zahraniční odboj. V letech 1945–1948 byl československým delegátem u Organizace spojených národů, po komunistickém převratu vznesl oficiální protest proti sovětskému vměšování do vnitřních záležitostí ČSR. V letech 1948–1986 byl prezidentem Amerického fondu pro československé uprchlíky a aktivně se angažoval ve prospěch československého exilu.

2 Vladimír Clementis (1902–1952), slovenský politik, publicista a diplomat. V roce 1924 byl spoluzakladatelem a do roku 1935 vedoucím redaktorem levicové kulturně-politické revue *DAV*, ve 30. letech se živil jako advokát v Bratislavě, v letech 1935–1938 byl poslancem Národního shromáždění za KSČ. V roce 1939 byl ze strany vyloučen kvůli kritice sovětsko-německé smlouvy, v roce 1945 opět přijat. Za války byl činný v zahraničním odboji ve Francii a Velké Británii. V letech 1945–1948 byl státním tajemníkem na ministerstvu zahraničních věcí, poté do března 1950 ministrem zahraničí. Zároveň vykonával funkci poslance v Národním shro-

- 12) Ač zváni, nedostavili se zástupci francouzské vlády a delegace na zasedání [Organizace] spojených národů na oslavu 28. října.
- 13) Dr. J[iří] Gregor,³ přidělenec ministerstva zahraničního obchodu, držitel diplomatického pasu, zatčen a se svou snoubenkou vyhoštěn po 24hodinovém výslechu.
- 14) Čs. velvyslanci odmítnuto setkání se zatčeným Z. Gregorem.⁴
- 15) Vízum velvyslaneckému radovi A[rturu] Londonovi⁵ dvakrát zamítnuto.
- 16) 15. prosince [19]48 vnikla policie do bývalého bytu soudr[uha] E[vžena] Loebla,⁶ úředníka ministerstva zahraničního obchodu, aby ho zatkla.
- 17) Delegátu Svazu české mládeže odmítnuta víza na sjezd.
- 18) Čs. úředníkům velvyslanectví po 3 měsíce nejsou přidělovány byty.
- 19) Povolení k prohlídce letci odcizeného letounu dosaženo až po 5 měsících.

Hoffmeister v.r., 23. 12. 1948

[Podpis]

Národní archiv (Praha), fond 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962 – dřívější označení 100/3), svazek 38, archivní jednotka 172

máždění a v letech 1949–1951 byl členem ÚV KSČ. V roce 1951 byl zatčen na základě obvinění ze „slovenského buržoazního nacionalismu“, v listopadu roku 1952 pak odsouzen v procesu s Rudolfem Slánským k trestu smrti a popraven.

- 3 Jiří Gregor byl zaměstnancem a v letech 1949–1950 ředitelem obchodní společnosti KSČ Eupex, která sloužila jako krycí organizace k nelegálnímu financování KSČ. V této funkci často sjednával obchodní kontrakty v zahraničí. Po likvidaci firmy počátkem roku 1951 byl v roce 1952 zatčen a obviněn z finanční podpory „protistátní činnosti spikleneckého centra“ Rudolfa Slánského. V roce 1954 byl odsouzen k několikaletému trestu odnětí svobody, později rehabilitován.
- 4 Zde je evidentně překlep či omyl, jedná se o výše jmenovaného Jiřího Gregora.
- 5 Artur London (1915–1986), politik, diplomat a publicista. Ve 30. letech byl činný v komunistickém mládežnickém hnutí, v letech 1937–1939 bojoval jako interbrigadista ve Španělsku. Poté se ve Francii zapojil do protinacistického odboje, v letech 1943–1945 vězněn v koncentračním táboře. V roce 1948 přesídlil do Československa a v letech 1949–1951 byl náměstkem ministra zahraničí. V roce 1952 byl v procesu s Rudolfem Slánským odsouzen k doživotí, v roce 1956 propuštěn, 1963 rehabilitován a přestěhoval se do Francie. V roce 1968 vydal v Paříži své svědectví o politických procesech v 50. letech *Doznání*.
- 6 Evžen Löbl (1907–1987), slovenský ekonom a politik. Od 20. let se angažoval v komunistickém hnutí, za války v exilu ve Velké Británii. V letech 1945–1948 působil jako přednosta na ministerstvu zahraničního obchodu, v roce 1949 se stal náměstkem ministra. V listopadu však byl zatčen, obviněn z velezrady a špionáže a v roce 1952 v procesu s Rudolfem Slánským odsouzen na doživotí. V roce 1960 amnestován a 1963 rehabilitován. Poté působil jako ředitel Státní banky československé v Bratislavě, v roce 1968 emigroval do Spojených států.

Memoáry

Český realismus v exilu

O časopise Skutečnost (1948–1953)

Petr Hrubý

*Hlásíme se k demokratismu
a humanismu intervenčnímu.*

*Navazujeme na kritický
realism Masarykův.*

(Ze statutu Skutečnosti)

Realismus je ošidný termín. Realisté jsou dvojího druhu: jedni se snaží přizpůsobit realitě, jak ji vidí, druzí ji navíc chtějí přetvářet. Za vlády totalitních dvojčat, fašismu a komunismu, se jedni přizpůsobili tím, že v zájmu přežití více či méně kolaborovali, druzí se s realitou nesmířili a za cenu ztráty domova, svobody a často i života se ji snažili změnit. Kdo byli větší realisté?¹

Víme, že modrá obloha jen zastírá propastné dálky kosmu a že horizont značí jen pomyslnou mez, která se vzdaluje, jak se k ní přibližujeme. Tvořiví realisté potřebují ke své práci horizonty, které méně optimističtí nebo i cyničtí kritici označují za šálivé iluze nebo za životu nebezpečné omyly.

1 Jan Měchýř ve své studii „Na okraj legendy roku 1968“ píše o „realistech, kteří se přizpůsobili“ (in: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 1 (1993), s. 20 a 22).

Tomáš Garrigue Masaryk založil realistickou stranu, přitom ale usiloval o změnu národního charakteru k většímu humanismu a z českých dějin si cílevědomě vybral hnutí a jednotlivce, kteří se zdáli ukazovat směrem, jímž chtěl jít.² Vyšel z realismu, který bychom mohli nazvat futuristický: lepší realitu teprve chtěl uskutečňovat. O současnosti si nedělal iluze, ale kráčet za vizí nadějnější budoucnosti.³

Z několika důvodů je třeba vrátit se k založení, programu a působení měsíčníku, který vznikl koncem roku 1948 v Ženevě a s pozdější redakční radou v Paříži, Londýně a Mnichově pravidelně vycházel po dobu pěti let. Dost se o něm neví, ačkoli se rychle stal důležitou tribunou nastupující části nové generace, která ke spolupráci získala i významné zástupce generací starších. Jejich program pozoruhodně připravoval uskutečňující se budoucnost.

Reformní komunisté si zvykli tvářit se, jako by boj proti stalinismu začal až jejich činností v padesátých a šedesátých letech. Rádi zapomínají na to, že zatímco oni horlivě stalinštili a pronásledovali, nebo aspoň hanobili demokraty, mladší i starší vlastenci, roztroušení v cizině, hned po puči zahájili boj za obnovení liberální demokracie.

Generace obvykle nastupují s kritikou otců a dědů; také mívají nový program. Skupina mladých lidí, kterým se bude všeobecně říkat „skutečnostníci“, měla hodně důvodů k tomu, aby se cítila zklamána nejen staršími politiky, ale i značnou částí těch mladších, kteří se buď doma chtivě přidali k hrobařům československé demokracie nebo v exilu posluhovali politikům, kteří ji měli, ale nedokázali hájit; a kteří často ani dobře nechápali, o co vlastně šlo, a trvali na úzce stranickém a národnostním pojetí konfliktu.

Značná část mladé nekomunistické generace odcházela do exilu s hořkými pocity zrady. Mladí lidé, vyházení z vysokých škol nezralými a fanatickými Kundery, Pelikány a Šterny, hodlali dokončit svá studia ve svobodných zemích. Mezi dvěma tisíci studenty však tehdy byli také ti, kteří šli ven, aby pracovali pro obrodu demokracie v Československu. Když zjistili, že nic není připraveno a že starší straničtí politici se nadále navzájem hašteří a nedokáží se soustředit k tolik potřebné práci, museli se pokusit o nápravu sami. Za těžkých životních podmínek to nebylo snadné.

2 Arthur Koestler má pro to termín *selective emphasis* (výběrové zdůraznění) a uvádí, že „vždy zahrnuje tři propojené faktory: výběr, nadsázku a zjednodušení“ (KOESTLER, Arthur: *Bricks to Babel: Selected Writings with Comments by the Author*. London, Hutchinson 1980, s. 380).

3 Masaryk ujasnil své pojetí realismu takto: „Světovou politiku pojmám realisticky: to jest, musí být založena na studiu světa a jeho dějin; musíme si uvědomit, co se ve světě děje a co nás s ním spojuje. (...) Ať čemukoli sloužíš, drž se reality... Ale realitou je přece i duchovost, duše, láska, mravní řád, Bůh a věčnost. (...) Tož to je to: metoda musí být naprosto věčná, rozumová, realistická, ale cíl, celek, koncepce, to je ta věčná báseň. Goethe má pěkné slovo: Exakte Phantasie.“ (ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Fr. Borový – Čin 1946, s. 286, 315 a 139.)

V Ženevě se skupinka mladíků, jež bylo možné spočítat na prstech jedné ruky, rozhodla jít za příkladem Tomáše Garrigua Masaryka, který tam kdysi zahájil první odboj a vydával časopis *La Nation Tchèque*. Chtěli si v tomto švýcarském městě také vytvořit pevný bod, vybudovat základnu nezávislého časopisu, jenž by nabízel nový program pro exil a rozšiřoval jeho duchovní obzor.

Na konci roku 1948 rozeslali přátelům rozmnožený rozbor neutěšené situace se žádostí o příspěvky. Výsledkem bylo v březnu 1949 první dvojčíslo měsíčníku *Skutečnost*, s podtitulem *Nezávislá revue*, nacyklostylované s pomocí Ženevské univerzity, kde jsme studovali. Název byl úmyslně zvolen tak, aby vyjadřoval odpor k iluzím, jimiž se většina utěšovala.⁴ Úvodní článek sociologa Zdeňka Sudy měl titul „Je to horší, než si myslíte“. Ohlas byl zato ještě lepší, než se dalo čekat. Spolupracovníci a přispěvatelé se hlásili ze všech konců světa.

Jeden z článků v prvním dvojčísle nabádal k pomoci uprchlíkům v německých záchytných táborech, aby mohli získat vysokoškolské vzdělání. S pomocí štědrých krajanů usedlých ve Švýcarsku i studentek z americké Smith College se pak podařilo dostat do Ženevy desítky Čechů a Slováků k dokončení studií. Při výběru jsme měli dvojí záměr: protože lékařský doktorát z Ženevské univerzity byl uznáván i ve Spojených státech, pozvat hlavně studenty medicíny, a pro práci na časopise najít vhodné redaktory. Obojí se podařilo.

Když do Ženevy na mé pozvání dorazil Karol Belák-Berger, který předtím v utečeneckém táboře v Ludwigsburgu vydával výborný slovenský časopis *Generácia*, s chutí jsem mu předal redigování *Skutečnosti*. (Nadále jsem se však staral o jeho úpravu, obsah a dopisovatele.) Předsedou československých studentů v celém Švýcarsku se naší zásluhou stal také Slovák, Miloš Ondruš. Dělal to lépe a elegantněji, než bych byl schopen já sám, i když jsem byl původně zvolen. Ale nelíbilo se mi, že jsme podporovali pocit méněcennosti ve Slovácích tím, že vždy jen zastupovali vedoucí Čechy.

Linie *Skutečnosti* se utvářela na procházkách podél řeky, u potoka, na břehu Ženevského jezera nebo na zahradě domu pokrytého šlahouny vinné révy, který se nám podařilo získat naproti budově Organizace spojených národů od Ženevské univerzity. Dvě pracovní schůzky se zahraničními spolupracovníky se konaly v Melunu blízko Paříže a na švýcarsko-německé hranici. Byla to překvapivě výkonná dílna mladých intelektuálů.

Počáteční zoufalství nad situací doma i v exilu, kde jsme byli svědky pokračující impotence stranických politiků, postupně vystřídal nadějná spolupráce sice roztroušených, ale podobně smýšlejících mladých lidí. I když ze začátku to byl vlastně studentský časopis, díky jeho úrovni a nadstranickosti se rychle podařilo získat dů-

4 Hesla jako „Slavme slavně slávu slavných Čechů“ byla už jen k smíchu a žabomyší potýkání levých a pravých křídel exilových stran a straniček bylo dobré leda k satirám sociologa Jiřího Nehněvajsy. Mnohý slavofil však byl uražen, když se dočetl, že „slovanská družba je humbuk“ (viz BELÁK, Karol: Starí a mladí. In: *Skutečnost*, roč. 4, č. 3–4 (březen–duben 1952), s. 51).

věru a příspěvky od poněkud i mnohem starších a už dobře známých kulturních a politických osobností, jako byli třeba slavista Ladislav Matějka, literární historik Jiří Pistorius, germanista Antonín Hrubý, dramatik, básník a divadelní kritik Jiří Kárnec, právník Ivan Brychta, novinář Pavel Tigrid, literární historik a novinář Karel Brušák, národohospodář a politik Josef Macek, politik Jaroslav Stránský i novinář Ferdinand Peroutka.

Petr Hrubý na nábřeží Ženevského jezera (všechny fotografie pocházejí z osobního archivu autora článku)

Redakce *Skutečnosti* soudila, že puč v roce 1948 prokázal pochybnost benešovské koncepce nedůstojných kompromisů s komunisty; a hůř, že poslední desetiletí odhalila nebezpečnou slabost západních demokratických států v souboji s totalitními režimy. V tomto střetu nechtěla hrát úlohu nezúčastněných pozorovatelů: „Osud světové demokracie je přímo i naším osudem, a proto neseme zaň i část odpovědnosti.“⁴⁵ Bylo nutno vrátit se k masarykovské zásadovosti, k jeho aktivní, intervenční etice a k uvažování ve světovém měřítku. Proto *Skutečnost* hlásala, že dnešní doba potřebuje integrální demokraty, pro něž by se boj za demokracii stal celoživotním programem; proto vyznávala myšlenky nadnárodní evropské spolupráce a intervenční světové demokracie. Rovnoprávnost Slováků a Čechů jako dvou národů byla přitom samozřejmostí.

Dnes se tyto dva termíny, *integrální demokrat* a *intervenční demokracie*, mohou zdát trochu nadnesené. Ale Karolu Belákovi i nám ostatním se v té dost smutné době zdálo, že co chybělo a chybí demokraciím, jsou skuteční, zásadoví, a hlavně *aktivní* demokraté ve vládnoucích vrstvách. Projevovalo se to ochotou ke kompromisům s nacisty, fašisty i komunisty, když bylo namístež proti nim bojovat a včas zamezit jejich zhoubné činnosti. To ostatně platí dodnes: bez výrazných demokratických osobností ve vedení států je demokracie natolik slabá, že zklamané davy jsou ochotny jít za demagogy. Líbila se nám intervenčnost T. G. Masaryka i Harryho Trumana nebo později Zbigniewa Brzezinského. George Bush mladší bohužel tento pojem zpochybnil. Jsou jemné a důležité hranice mezi nenásilnou a násilnou intervencí, když ještě lze použít rafinovanějších metod, než je vojenský útok. Příkladem může být aktivní a chytrá soustavná práce na rozložení Sovětského svazu za studené války nebo snahy Václava Havla podporovat v cizině vězněné demokraty.

5 Úkoly a organizace exilu. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 8–9 (listopad 1949), s. 7.

Díky štědrému daru obchodníka Jaroslava Boučka, později profesora politických věd na univerzitě v Ottawě, osmé a deváté dvojčíslo *Skutečnosti* vyšlo tiskem s barevnou obálkou. Autostopem jsem pak jezdil z Ženevy do Paříže čísla lámat a připravit je pro tiskárnu. První tištěné dvojčíslo mělo třaskavý obsah. V sérii článků, vzniklých na můj popud a publikovaných z podnětu politologa Václava Holešovského, totiž odsuzovalo brutální odsun sudetských Němců, jehož následkem byl „patologický strach z Německa, vyplývající z kolektivního pocitu viny“.⁶

Exiloví politikáři zaútočili denunciacemi britským a švýcarským autoritám. Udání jistého československého studenta ve Švýcarsku mělo sedmáct stran a líčilo *Skutečnost* jako rafinovaně maskovaný časopis komunistů v režii pražského ministerstva vnitra. Konspirace se údajně opírala také o buňky v Paříži a v Americe. Vyjmenována byla celá redakce a několik dalších osob, které s časopisem neměly vůbec nic společného. Byla to nebezpečná hra: hrozilo vypořezání ze země, protože ve Švýcarsku uprchlíci nesměli vyvíjet žádnou politickou činnost. Podobná udání asi měla také za následek, že tři hlavní redaktori *Skutečnosti* nejméně po dobu pěti let neobdrželi imigrační víza do Spojených států.

Podzadu nezůstal ani pražský režim. Prvního března 1950 napadl *Skutečnost* Jan Štern v komunistické *Tvorbě*. Pro změnu časopis obvinil z kolaborace s nacisty a jeho redaktory nazval kryšami a fašistickou sběří: „Jedině lidé, kteří ztratili lidskou tvář, lidé beze cti a svědomí, mohou tak otrle lhat a pomlouvát svůj lid a rodnou zem. Necht' štěkají fašističtí psi ze svého smetiště, necht' jim od tlamy stříká pěna jedu a zášti.“⁷ Byly to pěkné a – jak se stalo zvykem říkat – „rozporuplné“ doby!

Ze Ženevy se redakce snažila sjednotit exil na aktivní spolupráci na zmodernizovaném programu Masarykova perspektivního realismu:⁸ sjednocení Evropy, včetně Německa, na základě nadnárodního étosu integrální a humanisticky intervenční demokracie. První dva roky se opravdu zdálo, že lze získat mladé i starší aktivisty v exilu k prosazování evropsky a světově orientované myšlenky integrální demokracie. Demokratický ideál od řeckých a latinských počátků přes anglosaské teoretiky i praktiky přitom předpokládal existenci elitní skupiny vzdělanců a politiků, kteří by dokázali rozumně a bez demagogie vést většinu občanů k progresivnímu uskutečňování demokraticky přijatých zákonů. „Skutečnostníci“ v souladu s tím chtěli přispět k uvědomění a soustředění takovéto československé i evropské de-

6 HÁJEK, Jan: Odsun a puč: Pokus o sociálně psychologickou interpretaci souvislosti. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 2 (únor 1950), s. 34.

7 ŠTERN, Jan: Spodina, která ztratila lidskou tvář. In: *Tvorba*, roč. 19, č. 9 (1.3.1950), s. 206.

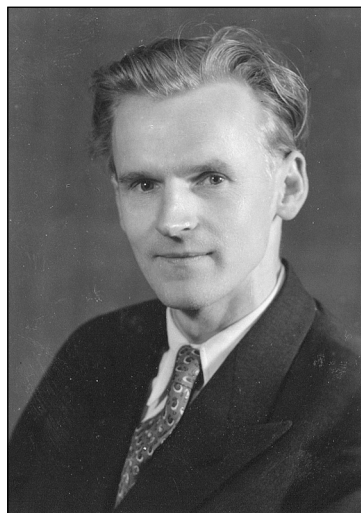
8 „Pravda podle Masaryka nezjišťuje pouze, co je, ale odpovídá zároveň na otázku, co má být, co máme dělat... Ozývá se v ní vždy 'na pomoc' spravedlnosti, právu... Masarykova velikost je v tom, že 'šel vždy dále', do boje, za vítězství pravdy.“ (POHANKA, Jiří: Úvodem k Masarykovi. In: *Skutečnost*, roč. 2, č. 3–4 (březen–duben 1950), s. 54.)

mokratické elity. Vedle česky a slovensky tištěné *Skutečnosti* proto záhy začali s vydáváním německé a anglické verze revue *Democratia Militans*, v níž se v překladech tiskly nejdůležitější články ze *Skutečnosti* spolu s dalšími příspěvky mezinárodních členů redakcí této „Bojující demokracie“. (Alice Masaryková mi tehdy řekla, že bychom ten název měli změnit. Připomínal jí „bojující církev“.)

Ohlas byl značný: Bertrand Russell uvítal tento neobvyklý počín v poválečné době, kdy bylo v Evropě víc zoufalců a pesimistů než optimistů, a Rudolf Pechl, šéfredaktor vlivné *Deutsche Rundschau*, dokonce v úvodníku svého časopisu vítal dvě význačné události roku 1949: vytvoření Severoatlantické aliance a vydávání německy psané *Democratia Militans*. Časem pak začaly vycházet i ve *Skutečnosti* přeložené příspěvky holandských, anglických, německých, ukrajinských nebo rumunských spolupracovníků *Democratia Militans*.

Například v květnovém a červnovém dvojčísle z roku 1950 se objevily příspěvky dvaceti autorů pěti národností ze čtyř světadílů. *Skutečnost* tak dokázala z nebezpečí diaspory, z rozptýlení exulantů na pěti kontinentech, vytvořit pozitivní hodnotu tím, že otevřela své stránky příspěvkům z celého světa, včetně dopisů, které nejenže informovaly o situaci a vývoji v mnoha státech, ale navíc pomáhaly obnovit sounáležitost exilu jako části bojujícího národa.

Dost místa bylo věnováno diskusi, například o problému náboženského či racionálního základu mravnosti.⁹ Díky příspěvkům redaktorů přechodně či trvale usídlených v Německu, Rakousku, Británii, Francii, Nizozemí a ve Spojených státech byli čtenáři *Skutečnosti* soustavně a kvalitně informováni o tamní situaci. Zájazdy a dopisy exulantů kromě toho rozšiřovaly znalosti o poměrech v mnoha dalších zemích včetně Austrálie, Jihoafrické republiky nebo Jižní Ameriky. Moskevské a pražské politické procesy byly rychle a zasvěceně analyzovány. Pozoruhodná byla sečtělost referentů a jejich informovanost o důležitých knižních novinkách autorů jako James Burnham, George F. Kennan, Jacques Maritain, Gabriel Marcel, Vladimír Dedijer, George Orwell, Arthur Koestler nebo francouzští existencialisté. Pozornost zde vzbudil Peroutkův spis *Byl Beneš vinen?*, Laušmanův *Kdo je vinen?*, Hostovského ro-

Sociolog a redaktor *Skutečnosti*
Zdeněk Suda

9 Už první tištěné dvojčíslo (č. 8–9/1949) ze 44 stran věnovalo deset diskusi a dopisům. Podílelo se na něm 24 autorů ze sedmnácti měst osmi států.

mán *Nezvěstný, Hořká voda* Jana Tumlíře, ještě v exilu sepsaná obhajoba kolaborace s pražským režimem od Lva Sychravy. Sledována byla světová literatura se vztahem k Československu, ale také knižní produkce sudetských Němců. Čtenáři *Skutečnosti* byli rychle a odborně informováni o dlouhé řadě titulů, často s ukázkami.

Vedle Belákových rozborů intervenčního pojetí světové demokracie, které nezbytně potřebuje přesvědčené, nekompromisní, a především aktivní demokraty,¹⁰ *Skutečnost* cílevědomě věnovala svůj zájem myšlence a pokroku sjednocené Evropy, národohospodářským otázkám, školství v exilu, budování Evropské koleje v Bruggách (její ředitel se také stal přispěvatelem časopisu), mezinárodnímu právu, Organizaci spojených národů, vznikajícímu seskupení evropských intelektuálů v Kongresu pro svobodnou kulturu – a vůbec všemu, co mohlo posloužit k posílení světové demokracie, obnově československé svobody a k porážce Sovětského svazu a komunistického hnutí. Budoucnost se přitom nejevila tragicky. Sílu dodávalo přesvědčení, že „komunismus ve své dnešní podobě je jen ideovou zdechlinou, která čeká na své formální pohřbení“.¹¹

Blízké soužití lidí v jednom domě se společnou kuchyní však mívá za následky nejen úzkou spolupráci, nýbrž i projevy rozdílů v názorech, úmyslech a postojích. Polovička obyvatel ženevské kolonie českých a slovenských studentů neměla pochopení pro vydávání časopisu, a část na něj dokonce nevrážila. Jejich pocit zřejmě souvisel s otázkou: kde na to berou peníze? neměli by je nám raději dát na lepší živobytí?

Pětileté vydávání, tisk a redigování časopisu *Skutečnost* se odehrálo ve dvou rozdílných fázích: první trvala do konce roku 1950, druhá od začátku roku následujícího do konce roku 1953. Bylo to patrné i na obálce, kde formulaci „Vydává redakční kruh v Ženevě“ od počátku roku 1951 nahradila věta: „Řídí redakční kruh v Londýně a Mnichově“ (od prosince 1951 zde místo kruhu figurovala redakční rada). Této změně předcházela krize v užším kruhu redaktorů a přátel *Skutečnosti*, která ohrozila její nezávislost. Dosud se o ní veřejně nemluvalo, ale neměla by se zamlčovat, aby se přestaly šířit iluze a nepravdy. Rozhodl jsem se tuto Pandorinu skříňku otevřít, i když tím asi vyvolám leckde odpor a kontroverze. Zdá se mi totiž lepší tak učinit ještě za života zúčastněných, dokud se k tomu mohou sami vyjádřit, než v posmrtně vydávaných pamětech. Když jsme před časem s Pavlem Kosátkem debatovali o tom, že jsem se s Vilémem Prečanem dohodl o této krizi pomlčet v jeho již desítky let chystané knize o *Skutečnosti* (s mnoha ukázkami tehdejších článků a zaznamenaných svědectví), Pavlovi se to nelíbilo. Jak mi řekl – a jak to sám praktikuje ve svých knihách – pravdu o minulosti je třeba znát bez přfkras. Dávám

10 „Demokrat ... je univerzalista, člověk světový... Organický demokrat je člověk duchovní. Duchovné hodnoty, ako pravda, dobro, spravdливость, preň reálne jestvujú...“ (BELÁK, Karol: Člověk demokratický. In: *Skutečnost*, roč. 1, č. 10–11 (prosinec 1949), s. 6.) Belákovy úvahy by si zasloužily i v dnešní době knižní vydání.

11 STEJNÝ, Jiří: Bída jednoho vítězství. In: *Tamtéž*, s. 17.

mu teď za pravdu a stručně povím, jak si tuto krizi pamatuji a jaké pro ni mám doklady ve svém archivu. Jiní pak případně mohou připojit vlastní dojmy.

Příčin krize bylo několik. Sám si jednu kladu za vinu, když jsem nerozpoznal, že Dalibor Chalupa, který tehdy v Paříži pod krycím jménem vydával revue *Tribuna*, spolupracoval se Státní bezpečností. Ta ho spolu s několika přáteli vyslala na Západ, poté co v její režii ve vlasti zakládal údajně podzemní organizace,

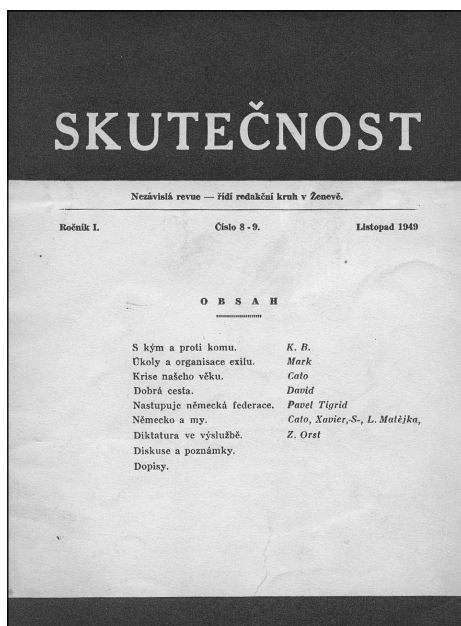
aby je pak tajná policie mohla rozbít a mnohé důvěřivé spiklence zavřít do vězení nebo i popravit. Chalupa v „exilu“ usiloval také o to, aby se zmocnil *Skutečnosti*. To však vyšlo najevo až později. A nebyl jsem tehdy sám, kdo mu důvěřoval; přispěl k tomu i fakt, že jsem dobře znal několik bezúhonných členů redakce *Tribuny*, jako třeba Františka Breghu, Jiřího Vlasáka a Vladimíra Pešku. Korespondoval jsem s ním – podobně jako později i redaktor Svobodné Evropy Ladislav Čerych a Hanuš J. Hájek – jen o možnosti vytvořit společné skupiny ke studiu několika exilových či světových problémů. Do té doby jsem řídil *Skutečnost* také s cílem napomáhat ke kulturnímu a politickému sjednocení exilu na bázi západoevropského a atlantického společenství demokratů mimo svářící se strany starších československých politiků. Svědčí o tom například má výzva, otištěná jménem celé redakce, ve dvojčísle z listopadu 1950: „Voláme po sjednocení všech nadstranických a kulturních sil exilu.“¹² V neutěšené exilové situaci tehdy podobné heslo vydal i profesor Václav Hlavatý.

Ladislavu Matějkovi, našemu pravidelnému přispěvateli ze Švédska, se nelíbila podezřelá činnost tamní skupiny členů *Tribuny*. Varoval před jakoukoli spoluprací s *Tribunou* a trval na tom, že *Skutečnost* musí zůstat nezávislým kulturně-politickým časopisem, který se neplete do exilové politiky a nesnaží se sjednotit kulturní síly exilu. Měl pravdu, i když se mi to tehdy za dané situace zdálo málo. Jeho argumentace se však chytila Meda Sokolová (později Mládková) a pokusila se převzít časopis do svých rukou.

Šéfredaktor *Skutečnosti* Karol Belák (vpravo) s jejím redaktorem Ladislavem Čerychem (uprostřed) a nastávající Čerychovou manželkou Věrou Tomsovou

12 Viz *Tamtéž*, roč. 2, č. 9–10 (listopad 1950), vnitřní strana obálky.

Ke krizi přispěly další dvě okolnosti. Spolu se založením časopisu jsme v roce 1948 obnovili univerzitní spolek Praga, sdružující československé studenty. Do něho patřili všichni naši Ženevané. Oproti tomu redakční kruh *Skutečnosti* byl velmi úzký, tvořili ho jen Ladislav Čerych, sociolog Zdeněk Suda a já. Belák, Alexander Hořava a Karel Sichrovský se k nám přidali, jakmile jsme jim pomohli dostat se z lágru do Ženevy na studia. Jiří Nehněvajsa se schůzek účastnil, kdykoli přijel z Curychu do Ženevy. Stálí přispěvatelé po celém světě, jako kulturní a literární historik Peter Demetz, historik Zdeněk Dittrich, germanista Antonín Hrubý, spisovatel a esejist Jan M. Kolár, novinář Osvald Kostrba-Skalický, historik Jiří Kovtun, Ladislav Matějka, Jiří Pistori-

us a další, byli díky své úzké spolupráci považováni za redaktory, i když žili jinde. Meda Sokolová nikdy do redakce nepatřila a hnětlo ji, jak mi sama řekla, že „my kluci“ jsme se vždycky zavřeli v pokoji a ji jsme mezi sebe nepustili.

Meda jako členka Prahy a oblíbená přítelkyně redaktorů, kteří u ní rádi posedávali a popíjeli kávu spolu s několika exilovými Jihoslovany a synky bohatých podnikatelů ze Středního východu, nám velmi pomáhala v naší veřejné činnosti. Svým půvabným zjevem, inteligencí, zaujetím, s nímž za věcmi šla, i jistou arogancí imponovala třeba rektorovi univerzity, což nám, politickým exulantům, v neutrálním Švýcarsku velmi dobře posloužilo. Meda měla svůj vlastní byt spolu s jednou Švédkou, ale sžila se s naší skupinou, která představovala určitou náhražku ztraceného domova. Vážila si také cílů našeho snažení a přispívala k nim. V obtížném prostředí exilu ovšem vznikala různá podezření a klíčila vzájemná nedůvěra, což se za nastávající krize plně projevilo.

Naše činnost se kromě toho zkomplikovala tím, že jsme už nemohli o dalších číslech debatovat při společných procházkách u potoka a jezera, když jsme se na jednu rozešli do různých koutů Evropy. Karol Belák jako první „skutečnostník“ byl spolu s Věrou Tomsovou, příští Čerychovou manželkou, povolán do Mnichova k rodící se redakci Svobodné Evropy, kde to pak dotáhl na zástupce vedoucího československého vysílání. Ladislav Čerych a Zdeněk Suda jako spoluautoři mezinárodní revue, která vzbudila značnou pozornost, byli pozváni ke studiu na Evropské koleji v belgických Bruggách. A já jsem byl delegován do Paříže, abych tam při studiích na Sorbonně spolu se Stanislavem Kubátem tiskl a jako dosud dával dohromady čísla *Skutečnosti*. Sice jsme se domluvili na tom, že budeme ve stálém vzájemném

kontaktu pomocí okružního dopisu, to ale nestačilo, nebo dokonce bylo zneužito a přispělo tak k prohloubení krize.

Za nepřítomnosti všech redaktorů *Skutečnosti* v Ženevě se administrace časopisu ujala společnost Praga. Toho využila Meda, která do té doby neměla co dělat ani s administrací, aby bez jakéhokoli pověření sbalila adresář příspěvateľů a odběratelů po celém světě i můj archiv (jiný nebyl) a odvezla vše do Londýna. Tam vydávání *Skutečnosti* nabídla bývalému Benešovu kancléři Jaromíru Smutnému, který byl ochoten ujmout se financování. Profesori Kupka v Paříži a Jaroslav Bouček v Kanadě byli totiž pobouřeni Mediným zásahem proti dvěma redaktorům, které znali a jimž důvěřovali, a odmítli nadále časopis podporovat.

Protože jsem nevěřil kancléři Smutnému, jehož činnost jsem v Praze za puče mohl sledovat dost zblízka, odplul jsem do Londýna a snažil se této eventualitě zabránit. Ferdinand Peroutka nás ostatně dopisem varoval před Smutným, že v době puče dodával tajné zprávy komunistům. Měl jsem radost, když redigování (spolu s Belákem v Mnichově) byl ochoten se ujmout Hanuš J. Hájek a tisku Zdeněk Mastník, který se chystal pracovat pro BBC (později byl dlouholetým vedoucím českého vysílání této rozhlasové stanice). Tak se nakonec i stalo a po jednom či dvou slabších číslech, ovlivněných Smutným a jeho londýnským Ústavem dr. Edvarda Beneše, se ze *Skutečnosti* opět stal výborně informovaný a nezávislý, převážně kulturní měsíčník. Hájek vedle bývalých spolupracovníků, z nichž jen někteří odpadli (jako výborný Ivan Brychta, jehož další příspěvek Meda zamítla, protože mu asi nerozuměla), získal další příspěvatele, mezi nimi Evžena V. Erdélyho, kteří ze *Skutečnosti* na tři roky vytvořili čtivý a hodnotný časopis.

První Medinou obětí se měl stát Zdeněk Suda. Několik nejasných podezření se jí stalo záminkou k tomu, že ho na stránkách *Skutečnosti* chtěla z mravních důvodů veřejně zneuctit. Nemravnost druhých bývá snadněji k rozpoznání než vlastní. Medě nijak nevadilo získávat placené reklamy pro *Skutečnost* fingovanými inzercemi a předstíráním, že počet předplatitelů je dvakrát vyšší než ve skutečnosti. Obětovat Sudu jsme odmítli, ale dva redaktori rezignovali; Hořava natrvalo a Sichrovský dočasně.

Pak přišla řada na mě. Z osobních důvodů, s nimiž bych nerad šel na veřejnost, Meda rozjela urážlivou a zcela prolhanou kampaň proti mně v dopisech Belákovi, Matějkovi a ostatním „skutečnostníkům“. Jejich neduživou reakcí jsem byl zklaman, opravdu se mě zastal jen Čerych. Ten vyvrátil obvinění, že jsem něco dělal

Zdeněk Suda (vlevo) s Karlem Belákem

Studentská společnost spolupracovníků revue Skutečnost u Ženevského jezera. Zleva Ladislav Matějka, Meda Mládková, Věra Tomsová a Karel Sichrovský

za zády redakce, a dosvědčil, že byl na schůzi, kde jsem pro svou iniciativu dostal jednomyslnou podporu. Pro Medu se ovšem všechno dělo za zády redakce, protože k ní nepatřila. Suda, Hořava a Sichrovský tehdy ovšem z různých důvodů také stáli mimo redakci. Jen do určité míry se mě zastal Matějka, kterého nakonec poděsily Mediny divoké útoky na mne a usoudil, že chodím s Kristem po zemi plné gaunerů.

Vyčerpán psaním dopisů vyvracejících Mediny pomluvy a zklamán okolnostmi kam-

paně jsem ze *Skutečnosti* raději nadobro odešel. Vytvoření časopisu, do určité míry *hnutí* za poslání exilu, kterému jsem věnoval dva roky usilovné práce, mě však kupodivu nepřestalo trápit ani po šestapadesáti letech. Ladislavu Matějkovi se asi za rok podařilo Medu ze *Skutečnosti* vystrnadit. Nakvašená Meda, přes všechny své tehdejší i příští zásluhy, nebyla v ten čas mravně v nejlepší formě.

Bohudíky ideová a programová platforma nešovinského evropanství pro náš exil existovala další tři roky a přetrvávala i dál, ale původní záměr soustředit ke spolupráci aktivní skupiny podobného ideového zaměření v exilu byl opuštěn. Někteří slušní redaktori bývalé *Tribuny*, jako František Bregha a Vladimír Peška, přešli do *Skutečnosti*. Ta se stala převážně tribunou zapřísáhlých individualistů, kolektivní étos značně zeslábl. Snad to v konfrontaci s neustále hrozící infiltrací komunistických agentů ani jinak nebylo možné. Dá se říci, že typ individualistické kulturně-politické kritiky, jak ji reprezentoval František Xaver Šalda nebo Václav Černý, zde převážil nad Masarykovým a Peroutkovým pojetím. *Skutečnost* nadále vycházela jako nezávislá revue, sdružující „nadstranické stránky“,¹³ ale prvotní entuziasmus nahradila věcná střízlivost. Ideály nadnárodní a univerzální demokracie ovšem zůstaly platformou časopisu¹⁴ stejně jako snaha pohotově a zasvěceně informovat o všem důležitém ve světovém politickém i kulturním dění.

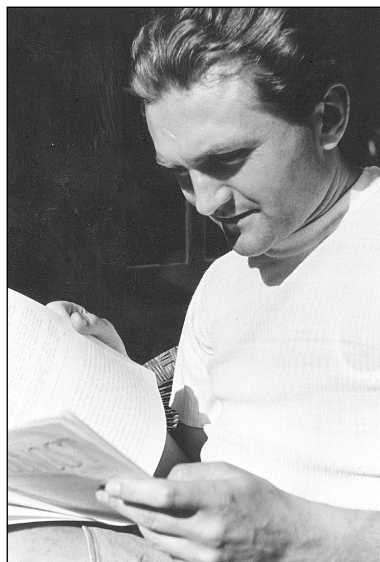
13 BELÁK, Karol: Straníctvo v demokracii. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 2 (únor 1952), s. 25–28.

14 „Svrchovaný národní stát, který kdysi byl cílem tužeb mnoha upřímných individualistických demokratů a liberálů, se stal ve dvacátém století absurdním tyranem a pravou negací snah, které jej kdysi přivedly na svět.“ (HÁJEK, H. J.: Strmé stezky ethické. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 7–8 (červenec–srpen 1952), s. 121.)

V mnichovské redakci rozhlasové stanice Svobodná Evropa se sice sešli „skutečnostníci“ z několika zemí, ale i když svým pojetím značně ovlivnili vysílání do vlasti, scházeli se většinou jen na redakčních schůzích celého československého oddělení. A tam byli v menšině. Nikdy jim nešlo o politickou moc, ale vyklidili tak pole agresivnějším skupinám. To Masaryk i Peroutka byli politicky realističtější.

Když se po maďarské revoluci na podzim 1956 americké vedení Svobodné Evropy rozhodlo pro opatrnější kurz vysílání než doposud, většina „skutečnostníků“ postupně buď dobrovolně odešla nebo byla vypuzena. Ostatně starší stoupcí národněsocialistické a lidové strany z vedení československého oddělení Svobodné Evropy, kteří se dříve stali terčem odsudků ze strany redaktorů *Skutečnosti*, neměli tyto své mladší kolegy levějšího či liberálnějšího zaměření příliš v lásce. A Ferdinand Peroutka, který měl tehdy ve Svobodné Evropě už sám značné problémy, jim – jak vím z doslechu – doporučil, aby si za změněné mezinárodní situace raději hledali univerzitní kariéry.¹⁵

Pár let po zániku *Skutečnosti* začalo vycházet *Svědectví*. Pavel Tigríd – za značného nesouhlasu většiny českých i slovenských exulantů, jimž jakákoli spolupráce s komunisty zaváněla zradou – se přimknul k nové, tehdy ještě neveřejné linii americké zahraniční politiky, usilující o změnu sovětského systému cestou dialogu s reformními komunisty, kteří – konečně! – dospěli k přesvědčení, že stalinismus znamenal pohromu jak pro Rusko, tak pro jím okupované národnosti. Tato chytrá spolupráce se dařila do té míry, že spolu s vysíláním Svobodné Evropy významně napomohla k pokusu o nápravu v roce 1968 a nakonec i k osvobozující revoluci roku 1989.

Petr Hrubý s výtiskem *Skutečnosti*

15 Touto cestou se vydali mnozí „skutečnostníci“. Např. Peter Demetz, který do okruhu revue patřil od počátku její činnosti a působil také jako výborný kulturní redaktor ve Svobodné Evropě, při vši své zaneprázdněnosti dokázal již v roce 1952 vydat dva z celé řady knižních titulů (jeden německy, druhý anglicky) a nakonec se stal emeritním profesorem Yaleovy univerzity v New Havenu. O dalších příkladech úspěšných univerzitních kariér se lze dočíst v nedávno vydané knize rozhovorů s poúnorovými exulanty (POUSTA, Zdeněk – KOSATÍK, Pavel – HRUBÝ, Petr: *Rozchod 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy 2006).

Zásľuhu redaktorů *Skutečnosti* na těchto událostech nelze tak jednoznačně ocenit, jejich iniciativa mezi lety 1948 a 1953 však bezpochyby přispěla k překonání pocitu zklamání, zdánlivé bezvýchodnosti a skutečné bezprogramovosti československého exilu.¹⁶

16 Text tohoto příspěvku vychází z referátu, který autor přednesl na Světovém kongresu Společnosti pro vědy a umění v Praze ve dnech 26.–29.6.1994, a byl dokončen 28.10.2006.

Memoáry

Tajný Marshallův plán západního světa pro duševní zdraví

John P. Matthews

Poslední dobou¹ bývá Ústřední zpravodajská služba (*Central Intelligence Agency* – CIA) kritizována ze strany tisku a veřejnosti za prozrazení „špionů“, neúspěšné akce (bombardování čínské ambasády v Bělehradě) a závažná opomenutí (události z 11. září 2001). Oprávněně. Mnoho lidí se domnívá, že se ze CIA stal tak přebujelý a neschopný moloch, že by bylo namísto ji zcela zrušit a začít úplně znova. Vždy tomu tak ale nebylo.

Během studené války, kdy nad zemí stále visela hrozba jaderné katastrofy, tvořila CIA díky svým podvatným akcím jednu z nejefektivnějších amerických obranných linií. Nejenže shromažďovala životně důležité informace, jako když výzvědná letadla U-2 fotografovala ze vzduchu každodenní sovětskou realitu, ale prostřednictvím mnoha tajných operací po celém světě pomáhala bránit šíření komunismu a omezovat jeho rozpínání na územích, která komunisté již dobyli. Mezi nejznámější příklady takových projektů patří Rádio Svobodná Evropa, které vysílalo do východní Evropy, a Rádio Svoboda, vysílající pouze do Sovětského svazu. Další dis-

1 Převzato z anglického originálu: MATTHEWS, John P.: The West's Secret Marshall Plan for the Mind. In: *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, roč. 16, č. 3 (červenec–září 2003), s. 409–427.

krétní akce, jako byl Kongres pro kulturní svobodu (*Congress for Cultural Freedom*), vyšly najevo až postupem času.²

Jeden z projektů CIA byl však tak rafinovaný (a to díky své naprosté přirozenosti), že zůstal utajen dodnes. Osobně se dotkl a stále ještě se dotýká statisíců vzdělaných lidí ve východní Evropě a v bývalém Sovětském svazu. Třebaže časem dosáhly jeho náklady milionů dolarů, byl to snad ten nejméně nákladný ze všech tajných projektů CIA. Trval třicet sedm let a pokračoval i po pádu Sovětského svazu. Co je nejdůležitější, do rukou klíčových osob žijících ve východní Evropě a v Sovětském svazu se díky němu dostalo více než deset milionů knih a časopisů – těch nejlepších, které mohl Západ nabídnout.

Sam Walker a Nakladatelství Svobodná Evropa

Jednoho dubnového dne roku 1956 se sešla skupina mladých Američanů a exulantů z východní Evropy v pátém patře budovy Normandy v čísle 110 na sedmapadesáté západní ulici na Manhattanu, v zakouřené kanceláři svého šéfa, aby společně probrali projekt, který jim ležel v hlavě již měsíce. Když svůj názor vyjádřil i poslední z přítomných, Sam Walker, který schůzku svolal, potáhl ze své dýmky, vyfoukl dlouhý sloup kouře a pak trošku šišlavě (jeho kolegové už to ani nevnímali) pronesl: „O.K. Jdeme do toho!“

Ani Walker, ani nikdo jiný v místnosti neměl ponětí, co právě rozjíždějí. Studená válka byla ještě mladá. Text tajného projevu, v němž sovětský vůdce Nikita S. Chruščov nedávno odsoudil Stalina, ještě na Západ nedorazil. Letní a podzimní nepokoje ve východní Evropě, které tento proslov vyvolal, měly teprve přijít. Byla to nicméně radostná doba, ve vzduchu jako by viselo vzrušení a očekávání změny. Jedna polovina Evropy byla od té druhé již osm let neprodyšně a nepřirozeně oddělena a lidé měli pocit, že to nemůže dlouho vydržet. Avšak vydrželo to a Američané

2 K dílům pojednávajícím o práci Kongresu pro kulturní svobodu patří např.: COLEMAN, Peter: *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*. New York, The Free Press 1989; BERGHAN, Volker R.: *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone Between Philanthropy, Academy, and Diplomacy*. Princeton (New York), Princeton University Press 2001. Do značné míry negativní hodnocení přináší práce: SAUNDERS, Frances S.: *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York, The New Press 1999. K tématu Rádia Svobodná Evropa viz URBAN, George R.: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*. New Haven (Connecticut), Yale University Press 1997; SOSIN, Gene: *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*. University Park, The Pennsylvania State University Press 1999. Pro doplňující informace o Výboru Svobodné Evropy viz PUDDINGTON, Arch: *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Lexington, The University Press of Kentucky 2000. Výboru Svobodné Evropy se krátce věnuje také Saundersová.

si na rozdělenou Evropu tak zvykli, že když o ní zástupci cestovních kanceláří nebo diplomati hovořili, měli na mysli vždy jen západní polovinu. Pro naprostou většinu Američanů byla východní Evropa vymazána z mapy.

Samuelu S. Walkerovi mladšímu tou dobou táhlo na třicítku. Jako šéfredaktora studentských novin *The Yale Daily News* ho hned po absolutoriu přitáhl časopis *Time* a zapojil jej do speciálního vzdělávacího programu zaměřeného na zajištění kontinuity vrcholového managementu své redakce. Až na mezeru mezi předními zuby měl Samuel Walker vizáž filmového herce, navíc mu podmračené obočí a mírný pohled dodávaly něco z výrazu Orsona Wellese. Často se smál a působil dojmem, že považuje život za stejně zábavný jako zajímavý. Práce v *Time* se mu omrzela a počátkem roku 1952 se nechal zlákat na dobrodružnější místo ředitele Nakladatelství Svobodná Evropa (*Free Europe Press* – FEP), nově vytvořené sesterské organizace Rádia Svobodná Evropa (*Radio Free Europe* – RFE).

Zaměstnanci Nakladatelství Svobodná Evropa z východní Evropy byli o něco mladší než jejich kolegové z rádia. A díky Walkerovi nebyli Američané jako celek jen mladší, ale také výrazně nalevo od politického středu, což jim usnadňovalo komunikaci s nadřízenými ze CIA ve Washingtonu, jimiž byli Cord Meyer a Emmons Brown a o nichž Walker a ostatní v rámci utajení mluvili jako o „našich přátelích na jihu“. Jen hrstka lidí ve Výboru Svobodné Evropy (*Free Europe Committee* – FEC) a ve vedení RFE a FEP věděla, že nejvyšší vedení stejně jako finance pocházejí ze CIA, a ne ze soukromých darů, jak hlasitě proklamovala kampaň „Křížové výpravy za svobodu“ (*Crusade for Freedom*). Většina peněz se přelévala přes krycí nadace, něco málo snad bylo i od těch skutečných.

Hned na počátku svého působení Nakladatelství Svobodná Evropa založilo měsíčník s prozaickým názvem *News from Behind the Iron Curtain* (Novinky zpoza železné opony). Mnohem větší věhlas si však získalo díky svému odvážnějšímu programu shazování letáků v češtině, slovenštině, polštině a maďarštině do zemí za železnou oponou. Letáky se shazovaly z velké výšky z polyetylenových balonů plněných vodíkem a vypouštěných za noci ze tří míst v Bavorsku, přičemž se využívalo převažujících západovýchodních větrů.

Autoři těchto letáků stejně jako ti, kdo měli na starost složitou logistiku celé akce, měli plné ruce práce, avšak Walker a mnozí další v newyorské kanceláři – zejména ti, kdo se onoho dubnového dne sešli na schůzce – se necítili plně využiti. Věnovali tedy hodně času přemýšlení a plánování.

Když Walker tehdy říkal, že „jdeme do toho“, měl zájmem „to“ na mysli „poštovní projekt“, tedy něco, co mohlo napadnout každého utečence z východní Evropy, pokoušel-li se poslat svým příbuzným domů balíček. Poštovní zásilky ze Svobodné Evropy pro jednotlivce měly být přesným opakem letákového programu. Letáky byly určeny pro antikomunistickou většinu obyvatel, kteří je náhodně sebrali v lese nebo na poli. Dopisy, jež měl na mysli Walker a jeho kolegové, měly být speciálním čtením, určeným pro komunisty nebo důležité prozežimní osoby.

Walkerovo rozhodnutí bylo v rozporu s doporučením jednoho z předních poradců Výboru Svobodné Evropy, profesora Hughua Setona-Watsona z fakulty slovan-
ských studií Londýnské univerzity. Ten tvrdil, že to prostě nebude fungovat, že to

komunistická cenzura okamžitě utne. Walkerovi kolegové z východní Evropy byli jiného názoru: hromadná pošta podle nich byla víc, než mohli cenzoři zvládnout.

Rozhodování

Projekt předpokládal posílání dopisů z několika amerických, ale především ze západoevropských měst, a to vždy do rukou přesně stanovené osoby, nikoli náhodně podle odcizených východoevropských telefonních seznamů. Podle „plánu“ publikovaného o několik měsíců později oddělením pro plánování a analýzu Nakladatelství Svobodná Evropa bylo cílem těchto dopisů „omezit výkonnost komunistické správy tím, že oslabí loajalitu stranických a vládních kádrů“. Projekt se měl řídit těmito zásadami:

„Všechny materiály budou vycházet za ‘finanční podpory’ krycí organizace. Nebudou útočit na komunismus jako takový. Dopisy budou spíše podporovat revizionistické tendence mezi představiteli nových elit. Nejvyšší důraz bude kladen na praktické alternativy doktrinářských marxistických zásad. Křížové zprávy (tedy informace o tom, co se děje v jiných zemích východní Evropy) budou použity jako příklad, co by se mohlo stát i v jejich zemi. Lze využít negativního vývoje k oslabení důvěry v dobré úmysly jejich vlády. (...) Naším prvořadým cílem bude poukazovat na výhody a větší úspěšnost západního systému.“³

Ačkoli američtí pracovníci věřili, že nejrůznějších použitelných materiálů v podobě článků a brožurek, jež by odpovídaly těmto pokynům, bude dostatek, maďarský editor Robert Gábor měl své pochybnosti. Raději chtěl vyzdvihnout pozitivní aspekt a pro začátek použít původní dokument nezpochybnitelné kvality. Gábor byl blízký přítel Adolpha Berleho, tehdejšího místopředsedy Výboru Svobodné Evropy, a podařilo se mu ho přesvědčit, aby napsal pojednání *Kapitalistická revoluce 20. století*. Gábor potom požádal svého spolupracovníka Imre Kováče, spisovatele blízkého levicové Nezávislé maloroľnické straně, který se těšil v Maďarsku velmi dobré pověsti, aby text přeložil do dobré maďarštiny.

První zásilky, které do východní Evropy dorazily poštou v červenci 1956, tvořily nesourodou směsici článků a křížových zpráv, z nichž některé byly přeložené, jiné pouze převzaté v původním anglickém, francouzském nebo německém znění. Byly odeslány z New Yorku a z pultu západoevropských měst v balících, čítajících od dvou set až do dvou tisíc položek. Téměř všechny měly místo odesílatele vymyšlené „krycí“ organizace. Ve skutečnosti to byly adresy jednotlivců, kteří je odesílali. V srpnu se objem téměř zdvojnásobil, zásilky odcházely z Atén, Amsterdamu, Kodaně, Londýna, New Yorku, Paříže, Říma, Vídně a Západního Berlína.⁴

3 „Tajný poštovní plán“ oddělení pro plánování a analýzu FEP z 6.9.1956, s. 5, zařazeno pod „Fungování pošty“.

4 Tajná zpráva FEP „Činnosti v rámci poštovního projektu“ z 20.9.1956, měsíční zpráva č. 2, srpen 1956.

Trvalo několik měsíců, než se začaly trousit první odpovědi buď odesílatelům nebo (v některých případech) právoplatným organizacím, které propůjčily svůj název a adresu pro zaslání dopisů. Odpovědi však přinesly, až na jedinou výjimku, pouze zklamání. Tou výjimkou bylo Polsko. Po čtyřech měsících posílání poštovních zásilek přineslo třetí „shrnutí reakcí na poštovní operace“ ze 13. listopadu 1956 nevalné výsledky: vůbec žádná odpověď z Bulharska, pouhých třináct z Československa, sedm z Maďarska, jedna z Rumunska a šedesát devět z Polska.

Revoluce v Maďarsku v říjnu 1956 byla velkou komplikací pro americkou zahraniční politiku, pro Svobodnou Evropu však znamenala úplnou katastrofu, protože zcela rozložila všechny operace jejího nakladatelství. Všechny lety balonů s letáky byly pozastaveny (později se ukázalo, že jednou provždy) a veškerá pošta do Maďarska byla na osm měsíců zastavena. Když se potvrdilo, že balony s letáky už nikdy nepoletí, stala se mnichovská kancelář FEP postupně centrálou tiskových operací pro celou západní Evropu.

Obsah dopisové kampaně stejně jako snadno rozpoznatelné falešně „krycí“ organizace brzy vzbudily podezření východoevropských komunistických orgánů o skutečném původu pošty. Vypadalo to, že předpověď profesora Seton-Watsona, že komunističtí cenzoři překazí každý poštovní projekt, se naplní. Přesto však překvapivě velký počet zásilek dorazil do určených rukou, jak ukazuje článek v maďarském listu *Esti Hírlap* (Večerní deník) z 5. září 1957:

„Budapeštský telefonní seznam posloužil jako zdroj jmen a adres lidí, jimž se dostalo veliké cti, že dostávají nejrůznější věci od takzvaného Výboru Svobodné Evropy. Týden co týden přicházejí do Budapešti oranžovo-modré obálky, obsahující přibližné překlady rozmnožených článků z novin a přednášek a adresované převážně místní inteligenci.“

Zato s knihami – a nebylo jich málo, jako například Orwellův román *1984* nebo *Člověk revoltující* Alberta Camuse, zvláště když je zaslala přímo vydavatelství – to bylo něco jiného. Pokud nebyly příliš politické, přišlo za ně někdy poděkování, a několikrát dokonce děkovný dopis se žádostí, abychom jich poslali více.

Mindenův vzestup

Během vnitřní reorganizace Nakladatelství Svobodná Evropa, která se odehrála po maďarské revoluci, bylo rozhodnuto, že celý poštovní projekt bude mít na starost jeden člověk. Volba nepadla na Američana, nýbrž na rumunského exulanta George Mindena, který přijel do země v březnu 1955, jen několik týdnů předtím, než se stal vedoucím rumunské sekce FEP. Bylo mu něco po třicítce, byl pohledný a měl dlouhou románskou tvář se smutnými tmavými očima, jejichž pohled byl stejně naléhavý jako na byzantských mozaikách.

Z Rumunska ve skutečnosti odjel se ženou a dvěma dětmi již roku 1946, pouze rok poté, co jako jeden z nejlepších absolvoval Právnickou fakultu Bukureštské univerzity. Po dvou měsících v Paříži se s rodinou přestěhoval do Londýna, kde mu byl následujícího roku uznán titul z rumunského studia práv. Mezidobí využil k tomu, aby získal učitelský diplom z Cambridgeské univerzity, avšak rozchod

s ženou jej přiměl hledat práci mimo Anglii. Od podzimu 1948 do června 1950 byl ředitelem jazykové školy ve španělské Cartageně. Roku 1952 se stal ředitelem dvou jazykových škol v Madridu. O dva roky později se odstěhoval do Mexico City, kde působil jako pedagogický ředitel na ústřední škole ve čtvrti Paseo de la Reforma. Když v následujícím roce přijel do Spojených států, již plyně hovořil britskou angličtinou, pařížskou francouzštinou a kastilskou španělštinou a dobře se orientoval i v literatuře těchto tří kultur.

Minden potřeboval čas, než získal nad projektem plnou kontrolu. Po většinu roku 1957 výběr článků, letáků a příležitostně i knih dále sledoval původní jednoznačně politický trend a podléhal momentálním pohnutkám editorů pro jednotlivé země. V měsíční zprávě z května 1957 bylo například uvedeno 99 položek odeslaných v dubnu, z nichž 55 bylo jednoznačně politických, a i ty ostatní, jako třeba časopisy *Preuves*, *Der Monat* nebo *Economist*, nepochybně byly komunistickými cenzory za politické považovány. Ale již v následujícím měsíci bylo z celkem 105 odeslaných položek pouze 44 jednoznačně politických.

Spolupráce s ostatními

V té době byla zavedena nová forma zásilek, sestávajících z vydavatelského katalogu a nabídky na hlavičkovém papíře vydavatelství, aby si adresát vybral jednu nebo dvě knihy, které mu budou následně zdarma zaslány. V dopisu byla obvykle poznámka, že by adresát mohl poslat nějaké knihy na oplátku, aby celý projekt působil jako standardní výměna – přestože západní vydavatelé neměli pro knihy vydané ve východoevropských jazycích žádné užití. Tento tah přinesl mnohem více reakcí z řad adresátů a rozšířil tematický okruh zasílaných knih, i když celkové množství takto vyžádaných publikací bylo mnohem menší.

Postupně do programu pronikalo čím dál více knih, jako například *Francie mění tvář* André Mauroise, ale také nabídky předplatného ženských časopisů jako *Marie Claire* (francouzsky) a *Madame* (německy). Ačkoli knihy ani časopisy nebyly součástí původních plánů, i tyto odchylky od výchozího záměru byly zahrnuty do „výkazu činnosti“, kterým Minden uváděl každou svou měsíční zprávu.

Všechny taktické pokyny přicházely z newyorské kanceláře. Hlavním *raison d'être* mnichovské kanceláře Nakladatelství Svobodná Evropa, vedené Howardem S. Weaverem, což byl o něco starší spolužák Sama Walkera z Yaleovy univerzity, byla operace s balony a letáky. Přesto odtud přicházelo mnoho návrhů na zásilky, a právě mnichovská kancelář zajišťovala kontakty s odesílateli po celé západní Evropě a zaměstnávala agenty, kteří měli jednat s vydavateli.

Já jsem se do Nakladatelství Svobodná Evropa dostal jako redakční poradce pro operace shazování letáků z balonu v dubnu 1956, po dvou letech v redakci zpravodajství Rádia Svobodná Evropa. V červnu 1957 jsem si například povšiml, že mnichovská kancelář iniciovala čtyřicet z celkem 114 položek, jež byly v daném měsíci odeslány. Kancelář v Mnichově také zajišťovala posílání pošty ze všech západoněmeckých měst včetně Západního Berlína a přímo jednala s tiskaři a vydavateli ze západního Německa.

Pracovník Nakladatelství Svobodná Evropa v Mnichově Warner Wolfe, Američan s německými kořeny, zodpovídal do velké míry za vytváření sítě příjemců a odesílatelů. Začátkem roku 1957 dostal také na starost sehnat dvě velmi inteligentní a iniciativní mladé ženy, jež měly zajišťovat vztahy s vydavateli ve Francii a v Anglii. Jeho výběr byl naprosto skvělý. Martine Servotová byla zámožná mladá Pařížanka na vysoké společenské úrovni, která pracovala na plný úvazek v muzeu v Louvru. Její malé, hluboko zasazené modré oči, vystouplé lícní kosti a blond vlasy ostříhané na mikádo z ní dělaly na pohled spíše Holanďanku nebo Dánku než Francouzku. Měla univerzitní vzdělání v oboru knihovnictví a vydavatelství. Skutečnost, že její manžel Jean byl státní úředník s nadějnou kariérou, který se měl nakonec stát generálním ředitelem francouzského Národního svazu zaměstnavatelů, a že její strýc François Poncet býval francouzským vysokým komisařem pro francouzskou okupační zónu Německa, jí zajišťovala otevřené dveře všude, kam potřebovala.

Mladou maďarskou emigrantku z vyšších společenských kruhů Daisy Vészyovou, jíž bezchybná britská angličtina a jméno Finney, jehož měla brzy nabýt, zajišťovaly dokonalé vplynutí do západní společnosti, se Svobodná Evropa pokoušela získat do svých služeb již dříve. Bohaté tmavé vlasy rámovaly její pěknou světlou tvář a mluvila medovým kontraaltem. Brzy po svém nástupu se provdala za Jarlatha Finneyho, mladého anglického advokáta. Ve výhradně mužské společnosti britských nakladatelů vyvolávala její ženskost překvapené pohledy, ale protože byla okouzlující, přitažlivá a ještě k tomu měla doktorát z práv, všechny ledy brzy roztály. Bylo-li někdy zapotřebí zvláštních známostí, její tchán je obvykle mohl zajistit.

To bylo velmi důležité. Obě mladé ženy trvaly na tom, aby se začínalo shora, a obě byly dost opatrné, aby vždy jednaly jen s jedním, či nejvíce se dvěma lidmi z každého nakladatelství. Když Martine Servotová poprvé oslovila nejvyšší představitele nakladatelství, budila dojem dámy z vyšší společnosti, která se snaží získat bezplatné knížky pro nějakou charitativní akci. Když však zjistili, že chce jejich knihy *koupit*, a to v nemalém množství, byli z toho celí zkoprnělí. Paní Finneyová se nejprve obrátila na vedení nakladatelství Oxford University Press. V dopise Warneru Wolfemu do Nakladatelství Svobodná Evropa ze 7. června 1957 napsala: „Musím říci, že máme obrovskou výhodu, že nám Oxford University Press prodává s rabatem. Při jednání s každým novým nakladatelem působí totiž jejich jméno jako kouzelné zaklínadlo a přiměje ho, aby nám dal slevu – příkladem může být Routledge.“

Tím, že se přidávalo více vydavatelů a rozesílalo více katalogů, zvedal se i počet odpovědí, hlavně z Polska. V půli léta 1957 jejich celkový počet dosáhl 1489, přičemž 1377 jich přišlo z Polska.⁵

Jelikož jsme byli východní Evropě mnohem blíže než naši kolegové z New Yorku, my v Mnichově jsme si také lépe uvědomovali každodenní životní realitu v komunistickém bloku. Než se novináři ze Západu ujali svých úkolů za železnou oponou,

5 Přísně tajná zpráva FEP „Shrnutí reakcí na poštovní projekt“, měsíční zpráva č. 10, září 1957.

téměř pokaždé navštívili Rádio Svobodná Evropa, a bylo to také první místo, kde vyhodnotili své působení, když se odtamtud opět vynořili. Nakladatelství Svobodná Evropa mělo přístup k těmto zprávám, a dokonce jsme si u nich objednávali některé informace pro vlastní potřebu.

Někdy z té doby mám ve svých materiálech zprávu adresovanou přímo mně Judith Friedbergovou („J. F.“), novinářkou na volné noze, která kvůli svým častým návštěvám Polska neměla zájem, aby se její jméno objevilo v materiálech Svobodné Evropy. Tato zpráva z 9. října 1957 musela být okamžitě předána Samu Walkerovi, který ji poskytl Mindenovi.

Judith Friedbergová se zrovna vrátila ze čtyřměsíčního pobytu v Polsku. Díky své téměř hovorové polštině dokázala proniknout ke každému, kdo v polských literárních kruzích něco znamenal. Psala:

„Od dob, kdy bylo zapotřebí otevřené propagandy, se situace zcela změnila... Dnes je potřeba spíše „dodávání munice“, čímž mám na mysli pravidelné posílání základních pomůcek Polákům, kteří je budou používat a postarají se, aby se používaly i dále... Jeden O.E.D. (Oxfordský slovník angličtiny) vydá za 10 000 letáků,‘ řekl mi tuhle kamarád. ‘Nemáš ani tušení, jak to může být užitečná příručka.’ (...)

Většina polských recenzentů dnes píše recenze podle literární přílohy londýnských Timesů nebo New York Times – pokud se jim tedy podaří je sehnat. (...) Nejraději by byli, kdyby mohli dostávat několik recenzních výtisků.

Kamkoli se v Polsku dostanete, všude vnímáte obrovskou touhu dohnat hlavní literární a politické trendy v cizině. (...) Lidé si chtějí doplnit vše, co se v posledních dvou desetiletích stalo. Nezapomeňte, že nacistická okupace po sobě zanechala mnoho děr, jež se Rudí ani neobtěžovali vyplnit.

Rozdala jsem desítky výtisků knih ‘Bůh, jenž nebyl’ a ‘Tma o polednách’, ale lidé nejvíce chtějí ‘Příručního Faulknera’.⁶⁶

Po pěti takovýchto stránkách Judy navrhla šest způsobů, jak bychom mohli „podložit“ snahy polských intelektuálů, „buď pro větší demokracii ... nebo pro obrození temného věku“:

„Zajistit významným polským recenzentům, aby každý měsíc dostávali tucet recenzních výtisků knih z USA a Velké Británie; obstarat Svazu polských spisovatelů přísun nejnovějších knih, které by si mohli členové půjčovat na čtení; upustit od nepravidelných zásilek velkému množství náhodně vybraných adresátů, protože to je neefektivní; namísto toho nabídnout souvislou dodávku periodik; přestat posílat výstřižky a útržky, které jsou k ničemu v jakémkoli jazyce, protože zavánějí organizovanou činností; soustředit pozornost na intelektuály a odborníky; posílat balíky tak, jak to dělá organizace CARE,⁷ třeba knihovnám zaslat ‘balík slovníků’ nebo balík ‘válečných vzpomínek’.“

6 Dva romány Arthura Koestlera a antologii povídek Williama Faulknera (pozn. redakce).

7 Kooperativa pro americké zásilky Evropě (*Cooperative for American Remittances to Europe* – CARE), založená roku 1945 v Atlantě, původně vznikla s cílem organizovat zásilky potřebného

Tohle všechno jen málo odpovídalo původnímu plánu Nakladatelství Svobodná Evropa. Dokument zašel až tak daleko, že tvrdil: „Účelem zásilek by v žádném případě neměla být vůle škodit.“⁸

Lepší než bomby

Nenávistných zásilek však byla doposud většina a jejich cílem bylo spíš uškodit než vzdělávat.

Proto jsem byl rád, když do naší mnichovské kanceláře dorazila začátkem listopadu měsíční zpráva číslo 14 z 25. října 1957. V té době byly už rok pozastaveny lety balonů s letáky, všechen americký personál kromě mě byl zpět ve Státech a já jsem se stal ředitelem mnichovské kanceláře Nakladatelství Svobodná Evropa. Poštovní projekt tvořil podstatnou část naší činnosti. Nevěděl jsem, že tu zprávu psal Minden, ale moje vybledlá kopie je na mnoha místech podtrhaná. Stálo tam:

„Pomalou, ale jistě zjišťujeme, o co mají naši adresáti zájem, a docházíme k závěru, že ... hlavní věc, jíž musíme čelit, nejsou marxistické překážky, ale naprosté vakuum.

Naše publikum nepotřebuje, abychom je poučovali, jak oponovat chatrným argumentům svých vůdců. To můžeme s klidem přenechat jejich zdravému rozumu, živému praktickému poučení z každodenních kontaktů s komunistickou praxí a nenávisti nastrádané za léta útlaku. Mnohem více je zapotřebí něco, co by dokázalo vynahradit prázdnotu kulturního života v satelitních zemích, kompenzovat umělý způsob existence, který v této části světa nahradil skutečný život ... zkrátka ... něco proti marnosti a výsměchu, proti životu plnému ztrát.

Svobodný svět jako celek ... vede takový život, který nepotlačuje naši duševní a intelektuální existenci. Díky možnosti svobodně se pohybovat z jedné země do druhé a od jednoho informačního kanálu k dalšímu si sami pro sebe vytváříme svůj vlastní, nezávislý osud. Myšlenky, způsoby zábavy, umělecká díla, móda, různé zdroje informací a naše obecná prosperita – všechny ty věci, které nám pomáhají cítit se soběstačně a naplňovat svůj životní úděl – jsou pro lidi, na něž se zaměřujeme, naprosto fascinující. Je všeobecně známo, že Rusové totálně selhali a nedokázali ničím nahradit západní zdroje intelektuálního, duševního a estetického života, které zakázali, o zdrojích informací vůbec nemluvě.

Právě v tom je velká výzva, kterou musíme využít k odvrácení ruské ofenzivy, směřující k duchovnímu rozvratu celé východní Evropy. Můžeme udělat skromný

zboží obyvatelům válkou zbídačené Evropy. Postupně se stala jednou z největších humanitárních organizací na světě, zajišťujících pomoc především v rozvojových zemích; pod zkratkou CARE se dnes skrývá název Kooperativa pro pomoc a podporu kdekoli, a.s. (*Cooperative for Assistance and Relief Everywhere, Inc.*). (Pozn. redakce.)

8 „Tajný poštovní plán“ oddělení pro plánování a analýzu FEP z 6.9.1956, s. 4.

první krůček – budeme-li diskretní a vytrvalí, zvládneme možná i víc – a další budou v naší práci pokračovat a v širším měřítku dále prosazovat nadvládu svobodného objektivního myšlení a informací. Koneckonců, pravda je přeci nakažlivá a sami ruští páni možná pocítí vliv toho, co jsme my v satelitních zemích zahájili.“⁹

Minden zatím ještě netušil, že se brzy seznámí se všeumělem z Rádia Svoboda Isaakem Patchem, který chtěl vědět, jak spustit podobný poštovní projekt v Sovětském svazu. A nevěděl ani, že v roce 1974 po sloučení obou rozhlasových stanic pod jeho vedením tento nový program nakonec sám převezme.

Na závěr svého inspirativního textu pro zaměstnance Minden doporučoval:

„Musíme se zaměřit na následující:

1. Správné myšlení, od fundovaných dohadů o smyslu základních věcí přes jednoduchou logiku ... až po faktické informace.
2. Poskytování základních informací nutných k pochopení a osvojení západních hodnot; to chceme zajistit prostřednictvím psychologie, literatury, divadla a výtvarného umění. *Toto nahradí politický a jiný otevřeně konfrontační materiál* (zdůraznil autor).
3. Jasně porozumění po stránce jazykové; toho chceme dosáhnout navýšením poměru materiálu zasílaného ve francouzštině a němčině, překladů či sbírek v místních jazycích a zasíláním pomůcek k výuce angličtiny.
4. Poskytování některých publikací, o něž je v současnosti největší zájem a v jejich zemích nejsou k dispozici.

(...) Náš záměr: dokázat kontinuální zájem Západu ... ne argumenty proti komunismu ... ale pocit sounáležitosti celého světa, začlenění do duchovního života naší doby a vědomí, že nejsou opuštěni.“¹⁰

Netrvalo dlouho a Mindenova změna zaměření projektu přinesla ovoce. V listopadu 1957 přesvědčil newyorské Whitneyho muzeum amerického umění, aby poskytlo tři sta výtisků právě vydané knihy *Tři sta let malířství v Americe* katedrám výtvarného umění, muzeím a jednotlivým umělcům ve východní Evropě. Autor knihy a spolueditor časopisu *Time* Alexander Eliot upozornil na množství odpovědí, které do muzea přicházely, vydavatele *Time* Jamese A. Linena. Na Linena to natolik zapůsobilo, že se rozhodl věnovat těmto reakcím celou svou pravidelnou týdenní rubriku „Slovo vydavatele“. Ve vydání *Time* z 24. března 1958 píše:

„Narůstající popularita amerického malířství v uměleckých centrech západní Evropy očividně nekončí na hranici železné opony. Důkazy přicházejí do Whitneyho muzea amerického umění na Manhattanu v podobě stovek vřelých děkovných dopisů od malířů, sochařů, kritiků, kurátorů a knihovníků – hlas mnohých z nich se na Západě ozývá vůbec poprvé – z umlčených států Polska, Československa, Maďarska a Rumunska.

9 Měsíční zpráva č. 14, listopad 1957.

10 Tamtéž.

Impulzem pro takový spontánní citový výlev byla jediná kniha: *Tři sta let malířství v Americe...* Whitneyho muzeum zaslalo asi tři sta výtisků této knihy do zámoří muzeím a jednotlivým umělcům ve snaze vytvořit přímé komunikační kanály s uměleckým hnutím v satelitních zemích. Z Varšavy i Krakova, Budapešti a Segedína, Prahy, Žatce a Bukurešti přišly záplavy dopisů, katalogů, knih, a dokonce původních kreseb a rytin od umělců, kteří chtěli muzeu oplatit jeho přátelské gesto.

Dopisy jsou úzkostlivě apolitické. Skoro všechny mají dvě věci společné: zaprvé jednoznačně oceňují knihu a zadruhé vyjadřují překvapení, že je americké malířství tak dobré...

Dokonce i v článku *Literárních novin*, týdeníku Svazu československých spisovatelů, se mísila chvála naší knihy s obezřetností ve stylu Velkého bratra. Přetiskly z knihy reprodukci díla *Noční město* Richarda Florsheima a přidaly následující komentář: 'Ať už jde o iniciativu soukromé instituce či oficiální inspiraci, takovýto počín ... má vždycky dobrý smysl. Rozhodně lepší než když různé západní soukromé či inspirované agentury zasílají našim kulturním pracovníkům pod pláštíkem kulturních styků všelijaké revizionistické výplody či výhradně pro export pěstovanou propagandu »národního komunismu«. Odmítáme-li podobné pořouchlosti, s tím větší radostí jsme se seznámili ve svazku »Tři sta let amerického malířství« se skutečnou národní kulturou amerického lidu.'¹¹

Reakce Nakladatelství svobodná Evropa a CIA byly smíšené: jásos nad úspěchem této konkrétní zásilky, ale zároveň obavy, že by tolik publicity mohlo vést k odhalení projektu. Napříště již žádná ze zásilek poštovního projektu neměla mít publicity v amerických médiích. Minden si však svou změnou koncepce natolik získal svého šéfa Sama Walkera a jeho šéfa Emmonse Browna ze CIA, že mu oba dali v zásadě volnou ruku.

V roce 1969 už Minden úplně opomíjel původní negativní cíl poštovního projektu (kritika režimu) a prohlašoval, že „účelem operace od počátku bylo a nadále zůstává:

Pomoci předejít ... podobnému přerušení komunikace, jaké nastalo v případě Ruska ve 20. a 30. letech...;

osvětlit východoevropanům principy Západu;

bojovat proti nudě, iracionalitě, průměrnosti a provincialismu;

pomoci vytvářet otevřenou společnost;

konkrétním způsobem prokázat neustálý zájem svobodného světa o intelektuální a duchovní život ve východní Evropě.¹²

11 Noticka, z níž vydavatel *Time* citoval, byla otištěna jako doprovodný text ke zmiňované reprodukci v *Literárních novinách*, roč. 7, č. 7 (15.2.1958), s. 8 (pozn. redakce).

12 „Představení knižního projektu“, dokument vypracovaný Georgem C. Mindenem, ředitelem sekce publikací a speciálních projektů FEP, 18.7.1969, s. 1.

Minden brzy přesvědčil sebe i ostatní o účinnosti programu a v následujících letech dokázal odrážet všechny byrokratické pokusy o jeho redukci nebo pozastavení z důvodu stále rostoucích nákladů. Ty v prvních letech nebyly nijak velké, pravděpodobně nepřesahovaly půl milionu dolarů ročně. A když byl nucen program obhajovat, vždy se mohl opřít o celé balíky písemných reakcí, které se valily z východní Evropy:

„To, co děláte, je zářným příkladem kulturní politiky. Pomáháte udržet principy západoevropské kultury v myslích lidí – psal jeden mladý muž z jižních Čech. ‘Nyní víc než kdy dřív znamená vaše kulturní výměna víc než jen osobní dar ... vaše práce nám umožňuje doufat, že svět s naší zemí nepřestal sympatizovat’ – píše František Hanuš z Prahy. A dále: ‘Knihy, které posíláte, nám ohromně pomáhají’ – píše Z. K. Nowakowski z polské Poznaně.¹³

Údaje o rozpočtu

Vzhledem ke šťastné náhodě spojené s načasováním projektu se Minden na počátku svého působení nemusel ohlížet na výši nákladů. Rozpočet Svobodné Evropy se počítal od července do června. Rozpočet na rok 1956–1957 počítal s celoročními náklady na operaci s balony a shazováním letáků, což byla zdaleka největší položka. (Původní poštovní projekt nestál víc než setinu z celkových nákladů, tedy padesát tisíc dolarů z celkového rozpočtu zhruba pěti milionů dolarů.) Jenže lety balonů byly počátkem listopadu zastaveny, takže zbývalo ještě osm měsíců a většina peněz byla se souhlasem Washingtonu převedena ve prospěch poštovního projektu.

V Mnichově se nám díky tomu podařilo zajistit část zásoby papíru a změnit smlouvy s tiskárnami, takže jsme mohli vytisknout *Novou třídu* Milovana Džilase ve východoevropských jazykových mutacích, stejně jako množství letáků a brožurek v západoevropských jazycích. Tehdy již vycházela německá verze našeho měsíčníku; nyní přibyla italská edice *l'Altra Europa* (Jiná Evropa) a francouzská edice *Témoignages* (Svědectví). Zároveň se realizovalo několik dalších malých tiskových projektů v Anglii, Francii, Belgii, Itálii a Švédsku. Poštovní projekt řídila kancelář v New Yorku a pod ni spadali agenti, které jsme zaměstnávali; kancelář v Mnichově spolupracovala na programu a rozvíjela ho. Jelikož jsme také byli blízko našich cílových zemí, mohli jsme lépe využívat příležitostí, které se naskytly. Největší z nich byl v letech 1957 a 1958 nový úkaz: polští cestovatelé.

Poláci vedou

Zatímco byla pozornost světa upřena na revoluci v Maďarsku a její potlačení, prošlo Polsko významnou transformací známou jako „polský Říjen“. Během ní se v Polsku nejen významně uvolnila cenzura, ale Poláci navíc dostali možnost cestovat

13 Tamtéž, s. 6–9.

na Západ. Mnichovská kancelář vytvořila síť mezi existujícími polskými exilovými kulturními centry po celé západní Evropě, s jejíž pomocí předávala knihy polským cestovatelům. Pravidlo bylo jednoduché: přátelům, přátelům přátel, ale *nikdy* přátelům přátel přátel, protože ti už by mohli být agenti státní tajné policie. Minden poté program rozšířil i na ostatní komunistické země, když jejich obyvatelé začali také cestovat na Západ.

S ohledem na změněnou situaci v Polsku není divu, že „sponzoři“, nyní již většinou právoplatní vydavatelé, dostávali v prvních letech mnohem více odpovědí z Polska než ze všech ostatních zemí dohromady. Minden ještě v pozdější zprávě napsal: „Vše, co můžeme ukázat jako výsledek naší práce, je pouhých 6000 dopisů, které potvrzují přijetí stejného počtu knih z celkem téměř čtvrtmiliónu, jež jsme v letech 1957 a 1958 odeslali.“

Knihy v číslech

Zklamání snad mohl vyvolávat nedostatečný počet odpovědí, ale rozhodně ne jejich obsah. Měsíční „zprávy o reakcích“ za uvedené roky překypují povzbudivými důkazy o úspěchu programu. Zde je několik ukázek:

Bulharsko – Ústav lékařské služby první pomoci v Sofii píše: „S velikým překvapením jsme od vás obdrželi velice hodnotný ‘Blakistonův lékařský slovník’ ... tolik užitečný pro naši lékařskou praxi i vědeckou práci.“

Československo – grafik, který s vděčností přivítal obnovení svého předplatného německého časopisu *Graphis*, píše: „Nedokážete si představit, co to pro mě znamená. Doufám, že jednoho dne budu mít příležitost se vám odvděčit.“

Estonsko – žena děkuje odesílateli *Estonského knižního katalogu* za nabídku knih zdarma: „Všichni z toho máme velikou radost!“ Požádala o jednadvacet knih pro sebe a o dalších dvacet pro své přátele a kolegy.

Maďarsko – ředitel Národního úřadu pro výstavbu a plánování píše, aby vyjádřil „vřelé díky“ německému vydavateli knihy *Evropská architektura*: „Kniha je mistrovským dílem po stránce obsahové, tiskařské i obrazové...“

Lotyšsko – úředník vládního výboru pro výtvarné umění píše německému vydavateli, aby mu poděkoval za *Malířství ve 20. století*, a dodává, že „vyučující i studenti akademie si již publikaci s velkým zájmem přečetli“.

Polsko – katedra románských jazyků Univerzity v Lodži je nadšena, že nenadále získala předplatné časopisu *Présences contemporaines*, neboť „katedra obnovuje po pěti letech svou činnost a s radostí vítá všechny kontakty s francouzskou literaturou...“.

Do roku 1961 roční úhrn odpovědí – nyní většinou skutečných dopisů – narostl na 20 218, a v roce 1962 to bylo již dvakrát tolik, 40 063.¹⁴ V dalších letech, když

14 Tamtéž, s. 2.

se východoevropský a sovětský program sloučily pod Mindenovým vedením, narostl tento počet až na sto tisíc dopisů ročně, což představovalo téměř jednu třetinu všech ročně zasílaných knih a periodik.

S tím, jak rostl počet lidí, kteří v dopisech žádali o další knihy, „jsme přestávali uvažovat v rovině poštovního seznamu a zasílání knih lidem, kteří pro nás byli pouze jmény a profesemi“, jak napsal Minden v jedné ze svých posledních zpráv pro Svobodnou Evropu z července 1969:

„Naším cílem se stali korespondenti, které jsme znali buď z dopisů, nebo dokonce z rozhovorů s našimi spolupracovníky na místě. Pro každého jsme založili složku obsahující jeho dopisy a žádosti, názvy knih, které již obdržel, podstatné informace o jeho jazyce a zájmech, výstřižky z tamních publikací týkající se jeho práce a dalších činností, dojmy, jaké zanechal při svých cestách do zahraničí. (...) Aby bylo o naše hosty dobře postaráno, zavedli jsme nový osobní systém distribuce ‘tváří v tvář’ jak v Evropě, tak i v Americe, a ten fungoval paralelně s poštovním programem. A tak se tyto dva skromné pilotní projekty – zasílání vyžádaných knih a distribuce ‘tváří v tvář’ – stávaly krůček po krůčku vážnou konkurencí mateřské operaci. V dnešní době je asi 330 000 knih rozesílaných každoročně naší sekci (tj. FEP) téměř rovnoměrně rozdělováno mezi tyto tři programy.“¹⁵

Spoluúčast nakladatelů

„Počet nakladatelů, institucí a jednotlivců spolupracujících s námi při zasílání knih stále narůstal,“ psal Minden. „Koncem roku 1962 jich v Evropě bylo více než 300 a asi 200 ve Spojených státech...“

Mezi americké sponzory patřila Americká rada učených společností, sdružení odborových organizací AFL-CIO, nezisková politická organizace Brookings Institution, časopisy *Architectural Forum*, *Bulletin of Atomic Scientists*, *Daedalus*, *Ebony*, *Farmer's Digest*, dále *Encyclopaedia Britannica*, knižní prodejce Barnes & Noble, nakladatelské domy Doubleday, Funk & Wagnalls, Grove Press, Harper & Row, Harvard University Press – abychom zmínili alespoň některé. V Británii nás podporovala nakladatelství Allen & Unwin, Cassel & Co., Chatto & Windus, Clarendon Press, Faber & Faber, Gollancz a Macmillan & Co. V kontinentální Evropě to byla v německy mluvících zemích nakladatelství Athenaeum Verlag, C. Bertelsmann, Braumüller (Vídeň), Fischer Verlag a Německá společnost pro zahraniční politiku, k francouzským sponzorům mimo jiné patřil deník *Le Figaro*, časopisy *Architecture française* a *Mercure de France*, nakladatelství *Hachette* a Centrum univerzitní dokumentace.¹⁶

15 Tamtéž.

16 „Domácí sponzoři“ a „Evropští sponzoři“, seznam sepsán 1.3.1968 pro vnitřní potřebu FEP

O programu věděla po celá ta léta snad jen tisícovka lidí v těchto vydavatelstvích a ostatních institucích (koneckonců se na něm také podíleli). Zato si na něj možná pamatují statisíce lidí ve východní Evropě a bývalém Sovětském svazu, neboť byli šťastnými a nadšenými příjemci bezplatných knih a časopisů.

Během sedmatřiceti let fungování projektu (a možná dokonce dodnes) byla inteligence v celé východní Evropě a bývalém Sovětském svazu přesvědčena, že západní nakladatelství jsou velmi velkorysé a osvícené instituce. Někteří se dokonce domnívají, že se všichni tito nakladatelé museli spojit a sdružit část svých zisků, aby mohli financovat tento jednostranný přísun knih. Západní nakladatelé se po celá léta hřáli na výsluní předpokládaného altruismu. Skutečnost však byla pochopitelně úplně jiná. Tito nakladatelé samozřejmě *nesli* určitou část výdajů programu – zejména tak, že prodávali své knihy s velkou slevou. Ve většině případů zajišťovali také balení, psaní adres a rozesílání, stejně jako předávání pošty George Mindenovi a ostatním i rozesílání veškerých odsouhlasených požadavků. Kromě zvýšených zisků, které tento stálý prodej zajišťoval, sledovali vydavatelé v kontaktu s takto pečlivě vybraným publikem samozřejmě své vlastní zájmy – znovu obsadit předválečné trhy a zajistit si odbyt na den, kdy padne železná opona.

V roce 1969 byla průměrná cena jedné zaslané knihy neuvěřitelně nízká – pouhé tři dolary a osmdesát sedm centů. O dvaadvacet let později vystoupala na osm dolarů a šedesát centů, avšak tyto náklady byly vyváženy skutečností, že každá kniha i periodikum měly více než jednoho čtenáře.¹⁷

Krycí organizace IAC

Jistěže přišly snahy zavést úsporná opatření. Roku 1979 byl Minden i se svými zaměstnanci přesunut ze Svobodné Evropy do jiné důležité organizace spadající pod CIA – Mezinárodního poradního shromáždění (*International Advisory Council – IAC*), což nepochybně přineslo určité úspory. Skutečným důvodem, proč CIA program přesunula, byla snaha učinit jej méně viditelným pro komunisty. Financování, které se nyní provádělo přes Libérii, bylo rozhodně ještě méně nápadné, avšak program jako takový byl dobře utajen i v rámci struktury Svobodné Evropy. Mimo jejího nakladatelství o něm vědělo jen málo lidí. Ústřední zpravodajská služba již od počátku tlačila na Nakladatelství Svobodná Evropa, aby krylo svou roli tím, že všechny činnosti zprostředkuje Mezinárodní poradní shromáždění, fiktivní organizace, která byla založena již dříve a nyní potřebovala novou náplň. Shromáždění sídlilo v čísle 45 na pětadesáté východní ulici na Manhattanu a vedla je Ethel Schroederová, bývalá pracovnice Úřadu strategických služeb (*Office of Strategic Services – OSS*). Mnozí američtí vydavatelé a sponzoři museli vědět, že finance pocházejí buď ze Svobodné Evropy nebo z jiné vládní agentury.

17 „Představení knižního projektu“, s. 5.

Všechny objednávky, faktury a korespondence nicméně přicházely od Schroederové, což vydavatelům umožňovalo tvářit se, jako by o účasti Svobodné Evropy vůbec netušili. Totéž platilo i pro program Rádía Svoboda, který také řídila fiktivní společnost Bedford Publications, Inc.

Dámy na kontinentě

Ze záznamů je však zřejmé, že tato praxe s fiktivní krycí organizací se v Evropě nepěstovala a že mnichovská kancelář jednala s vydavatelem na starém kontinentě otevřeně. Nicméně jen pár lidí z každého evropského nakladatelství vědělo, že zdrojem financí je Svobodná Evropa; nikdo jiný nic netušil. Madame Servotová a Mrs Finneyová nikdy neprozradily, pro koho pracují. Když se přátelé z vyšší společnosti ptali paní Servotové: „Máš pořád tolik práce, Martino, co vlastně děláš?“ odpovídala, že pracuje pro jednu americkou dobročinnou organizaci, která posílá knížky potřebným lidem, ale nikdy nezminila ani jméno organizace, ani místo určení oněch knih; další otázky už pak nikdo nekladl.

Martine Servotová měla opravdu hodně práce. Pracovala na plný úvazek v Louvru, a proto musela vydavatele navštěvovat během své polední pauzy. Než francouzští nakladatelé přistoupili na to, že budou vlastními silami lepit štítky s adresami, dělala to Martine sama každý den dlouho do noci. Madame Servotová se mi v prosinci 2001 přiznala: „Velmi mě to bavilo ... a velmi mě mrzelo, když to skončilo. Dělala bych to i zadarmo, víte?“ Posílat knihy „bylo tak chytré, mnohem lepší než posílat peníze.“ A paní Finneyová potvrdila, že jí to vše přinášelo tolik uspokojení, že po celých osmnáct let tu práci milovala. Ještě dodala: „Většina nakladatelství s programem sympatizovala, hlavně když zjistili, s jakým nadšením jsou jejich publikace přijímány.“ Obě ženy připustily, že by se jim byla hodila sekretářka na plný úvazek. Paní Erna Doblerová, zástupkyně Nakladatelství Svobodná Evropa pro Německo, měla tu výhodu, že pracovala v naší mnichovské kanceláři až do roku 1959. Když potom byla kancelář zavřena, prostě si přenesla své šanony domů a pokračovala dál.

„Nevím, kolik mé matce Američané platili,“ napsala mi v e-mailu z poloviny roku 2002 dcera Daisy Finneyové Patricia, „ale vím jistě, že se jim tato investice plně vyplatila. (...) Pracovala každé dopoledne, když jsme byli ve škole, po obědě si odpočinula, vyzvedla děti (byly čtyři), nakrmila je, umyla a uložila do postele. Potom pokračovala v práci večer, často dlouho do noci, zvláště když se potýkala s fakturami. (...) Jak říkával můj otec, kdyby pracovala v kanceláři, měla by při tom množství práce na pomoc sekretářku a možná i asistentku.“

Reorganizace programu

Ačkoli se na obou stranách Atlantiku program nadále jevil jako „dobrá investice“ za peníze do něj vložené, CIA stále nebyla spokojena. Roku 1974 přišel návrh sloučit Mezinárodní poradní shromáždění a Bedford Publications, Ltd. do jedné nové organizace s názvem Mezinárodní literární centrum (*International Literary Center*),

kteřou by řídil George Minden a fungovala by s menším počtem zaměstnanců. Sídlo nové organizace bylo zřízeno na Park Avenue South 475. Organizace dala brzy vědět svým pracovnícím Finneyové, Servotové a Doblerové, že jejich služby nadále nebude potřebovat. Neuvedla ale žádné důvody a paní Finneyová byla přesvědčena, že program jednoduše skončil. Ve skutečnosti však běžel tak hladce, že CIA považovala evropské agentky za nadbytečný výdaj a domnívala se, že vše lze řídit z New Yorku.

Ale i tentokrát šlo jen o půlku pravdy. Tím, že CIA ukončila spolupráci se svými pracovníci bez uvedení důvodu, vzbudila u několika málo jedinců v exilu, kteří se za tu dobu o jejich činnosti dozvěděli, dojem, že program skutečně končí – a právě o to šlo.

Minden jezdil do Evropy dvakrát ročně, aby navštívil své agenty a stále se zvyšující počet míst určených k osobní distribuci, jež se nacházela v Londýně, Paříži, Vídni, Mnichově, Karlsruhe, Kodani, Ženevě a v Římě. Většina těchto kulturních center a knihkupectví fungovala z vlastních zdrojů a jediné peníze, které vydělávala na našem programu, byl poloviční podíl ze slevy stanovené nakladatelem – almužna od CIA.

Mindenovy okružní jízdy nakonec vzbudily pozornost československé kontrarozvědky a ta potom ve svém zpravodajství psala o záhadném, bezvadně oblečeném „muži v šedém obleku“, který se pravidelně objevuje v československých exilových centrech. Nikdy však neuváděla jeho jméno a nelze ani předpokládat, že by věděla, o co mu jde.

Program pod Mindenovým vedením pokračoval ještě dalších devatenáct let. Roku 1991 se již celkové náklady na knihy a distribuci vyšplhaly na 1 850 900 dolarů.¹⁸ Nejdůležitější však je, že celkový počet knih a časopisů ze Západu, které se podařilo infiltrovat do komunisty ovládané části Evropy, dosáhl výše deseti milionů.

Pokladnice naděje

George Minden je ve svých třiaosmdesáti letech naživu a těší se dobrému zdraví.¹⁹ Jeho štíhlá, vzpřímená postava ve skvěle padnoucích šatech působí spíše dojmem diplomata než intelektuála. Vzhledem k tomu, že tohle je *jeho* příběh, měl by jej vyprávět on. Ačkoli je George Minden již mnoho let americkým občanem, v srdci zůstává kultivovaným a vzdělaným Evropanem, a hlavně čestným mužem. Hned na počátku své práce pro CIA musel podepsat dohodu o mlčenlivosti a zavázat se, že nikdy neprozradí, čemu se po celá ta léta věnoval. Takže i když je studená válka dnes již historií, on sám se stále cítí morálně vázán svým slibem.

18 „ILC: Krátký popis struktury a činnosti“, oficiální zpráva George Mindena z 30.1.1991, s. 2.

19 Roku 2006 George Minden ve věku 85 let zemřel ve svém domě na Manhattanu (pozn. překladatele).

Já jsem byl jedním z prvních účastníků programu a žádným podobným slibem jsem se nezavázal. Navíc jsem před čtyřiceti lety vědomě uchránil před skartací množství zpráv a svých mnichovských záznamů v přesvědčení, že jednoho dne budou mít historickou hodnotu. Zrovna nedávno jsem narazil na velký počet interních sdělení a zpráv, jejichž autorem je právě Minden. Také jsem znovu objevil své vlastní záznamy a řekl jsem si, že nastal čas ten příběh vyprávět. Dalšího povzbuzení se mi dostalo v květnu 2001 v Londýně při obědě s Daisy Finneyovou, která krátce předtím ovdověla a necítila se dobře. Byla by ochotná podělit se se mnou o detaily své účasti na programu, kdybych se o něm rozhodl napsat pro širokou veřejnost? „Samozřejmě,“ odpověděla s nadšením, „je to jedna z nejlepších věcí, které jste vy Američané kdy udělali. Zasloužíte si za to uznání!“

Když program roku 1993 skončil, Minden dostal příkaz odeslat všechny dokumenty do Washingtonu. Muselo toho být dost, protože od zahájení programu ve Svobodné Evropě se nic nevyhodilo.

Zprávy „z terénu“ byly podrobné a přesné. Jak psal Minden ve své závěrečné zprávě: „Všechny knihy, které v New Yorku rozdáme návštěvníkům, jsou denně zaznamenávány spolu se jmény a adresami lidí, kteří je získali. Naši zahraniční agenti podávají hlášení o knihách, které distribuují, jednou měsíčně. (...) Firemní distributoři vykazují počet rozeslaných knih a jména příjemců na svých fakturách. (...) Máme zaznamenány názvy všech knih, které jsme kdy odeslali, stejně jako jména prakticky všech lidí, kteří je dostali.“

Jde o velké množství precizních informací. Kromě všech těchto zpráv však ještě existuje asi sto tisíc složek o jednotlivcích z bývalého Sovětského svazu a východní Evropy, v nichž jsou jejich dopisy, články a další důležité informace o nich. Právě zde je skutečný, živoucí odkaz programu. Mnozí z těchto východoevropanů a občanů bývalého Sovětského svazu jsou stále naživu. O kolik povzbudivější by pro ně bylo moci nahlédnout do *těchto* složek namísto svazků, které o nich vedla tajná policie v jejich vlastní zemi!

A jaký je to zlatý důl pro badatele! Tak například v prvních dvou letech obsahovaly poštovní zásilky do Polska tolik lékařských knih a anglických jazykových slovníků, že to jen těžko mohlo zůstat bez vlivu na lékařskou praxi a výuku angličtiny v této zemi. Teď je řada na těch, kteří ještě žijí, aby promluvíli sami za sebe. Většinou jde o intelektuály a špičkové pracovníky ve svém oboru, jistě mají na srdci mnoho vzrušujících příběhů.

Všechny tyto záznamy, stále označené jako „tajné“, musí dosud ležet někde ve Washingtonu nebo v nějakém venkovském skladišti. Jaký smysl by mělo je zničit? A co získáme, budeme-li je držet v tajnosti? Badatelé na obou stranách bývalé dělicí čáry si zaslouží mít možnost do nich nahlédnout.

V širším měřítku musel tento velkorosý „Marshallův plán pro duševní zdraví“ výrazně ovlivnit odborníky v sovětském bloku, snažící se přežít téměř čtyři desetiletí studené války.

Začátkem roku 1989 by nikoho na Západě ani nenapadlo, že železná opona do konce roku padne a že Sovětský svaz do dvou let zmizí z mapy světa. Ještě zářačtější je, že se vše přihodilo s minimálním krveprolitím. Třebaže eroze trvala

dlouhé roky, propast mezi Východem a Západem se konečně zacementovala. Vše, co nakonec zbylo ze sovětského impéria, byla jeho vnější skořápka. Skutečnost, stovkami způsobů prosakující skrze železnou oponu, vystřídala nepřirozený, a hlavně iracionální komunistický systém. Intelektuálové z Východu rozumějí intelektuálům na Západě, neboť četli stejné knihy. George Minden a jeho poštovní projekt hrazený z prostředků CIA při tom zajisté sehráli nemalou roli. Jeho skutečný význam budou moci posoudit až historikové.

Dnes, ve věku „války proti teroru“ a zdánlivého střetu kultur, je povzbuzující pohlédnout zpět a ujistit se, že v minulosti lze nalézt precedentní řešení pro naše problémy, že to, co vypadalo jako nepřekonatelný problém, bylo vyřešeno, a že nesmiřitelní nepřátelé se mohou proměnit ve spojence, když si navzájem rozumějí a dokážou jeden druhého respektovat. Vzájemnou komunikaci je ovšem třeba brát vážně, vyhýbat se propagandě a vést ji na skutečně kulturní úrovni.

Z anglického originálu přeložily Kateřina a Markéta Tlachovy

Horizont

Mezi historií a vzpomínkou

*K zacházení se soudobými dějinami ve Španělsku**

Walther L. Bernecker – Sören Brinkmann

Pojem a konstituování oboru

Počátek *historia contemporánea*, „soudobých dějin“, se ve Španělsku obvykle vymezuje rokem 1808, tedy historickým okamžikem, kdy zahájení napoleonských válek na Iberském poloostrově splývalo s počátkem liberální revoluce. Teprve před nedávnem byla v odborných historických kruzích vznesena otázka, zda by pro výzkum těchto takřka dvou staletí nebylo užitečné rozdělit danou epochu na kratší úseky.¹ Podle vzoru například *histoire du temps présent* ve Francii nebo německého

* Stať vyšla původně pod názvem „Zwischen Geschichte und Erinnerung: Zum Umgang mit der Zeitgeschichte in Spanien“ ve sborníku: NÜTZENADEL, Alexander – SCHIEDER, Wolfgang (ed.): *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 79–106. Navazujeme tak na příspěvky převzaté z tohoto sborníku, kterými jsme se v minulých číslech zaměřili na konstituování, vývoj a současný stav disciplíny soudobých dějin v Německu, Francii a Velké Británii. V souladu s našimi vydavatelskými zvyklostmi jsme v poznámkovém aparátu doplnili křestní jména autorů, nakladatele uváděných knižních publikací a čísla i místa vydání citovaných periodik, opravili některé chybné údaje a tentokrát také připojili české překlady uváděných španělských titulů. (Pozn. redakce.)

1 Dobrý přehled o soudobých či „nejnovějších“ dějinách Španělska jakožto historické disciplíně a o historiografii této epochy viz PASAMAR ALZURIA, Gonzalo: *La historia contemporánea: Aspectos teóricos e historiográficos* (Soudobé dějiny: Teoretické a historiografické aspekty).

bádání o soudobých dějinách je přitom záměrem především separátní vědecké zpracování nejnovější minulosti. Její osamostatnění jakožto svébytné výzkumné oblasti s odlišnými metodami a jinak formulovanými otázkami však zatím nebylo ani teoreticky, ani institucionálně nějakým významnějším způsobem formalizováno. Zároveň je ovšem třeba připomenout, že historické zpracování nejnovější minulosti je pod hlavičkou *historia contemporánea* již dlouhou dobu *de facto* ukotveno. Její zdůvodnění jakožto svébytného badatelského oboru v rámci historických věd tudíž potřebuje nejen teoretickou reflexi, ale navíc vyžaduje důkladnou inventuru, jež pojmenuje deziderata dané oblasti a zformuluje okruhy otázek budoucí badatelské práce. V obou ohledech stojí historiografie ve Španělsku teprve na počátku a nelze ani odhadnout, zda nejnovější úsilí jednotlivých autorů nabude nějakého trvalejšího charakteru.

Chybějící formalizaci výzkumu španělských soudobých dějin příznačně ilustruje už konkurence různých pojmenování. Zdá se, že poněkud paradoxně působící označení *historia del tiempo presente*, konstruované podle francouzské předlohy, tedy „historie přítomného času“, se ustálilo jako všeobecně akceptovaný nadřazený pojem. Se založením Sdružení pro současné dějiny (*Asociación de Historia Actual*) roku 2001 se však zároveň etabloval návrh na paralelní pojmenování,² a v příslušných diskusích příspěvcích nalezneme zmínky o řadě dalších možností.³ Bez ohledu na to je třeba vzít na vědomí, že pojem *historia contemporánea*, vůči němuž by se nová dílčí disciplína chtěla vymezit, je dědictvím 19. století, pojmem, jímž tehdejší současníci vyjadřovali své přesvědčení, že žijí v nové epoše, profilované osvícenstvím a liberalismem. V počátcích *historia contemporánea* ve Španělsku

Madrid, Síntesis 2000; srv. i TÝŽ: *Historiografía e ideología en la posguerra española: La ruptura de la tradición liberal* (Historie a ideologie v poválečném Španělsku: Rozchod s liberální tradicí). Zaragoza, Universidad de Zaragoza 1991; TÝŽ – PEIRÓ MARTÍN, Ignacio: *Historiografía y práctica social en España* (Historiografie a společenská praxe ve Španělsku). Zaragoza, Universidad de Zaragoza 1987; srv. i stručný přehled dějin španělské historiografie 20. století (do konce 70. let) a úvod k dílu týchž autorů, které přináší *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos (1840–1980)* (Akal – Slovník soudobých španělských historiků (1840–1980)). Madrid, Akal 2002, s. 9–45.

2 K tomuto označení se také přiklonilo několik symposií, která se na Ústavu riojaských studií (*Instituto de Estudios Riojanos*) ve městě Logroño zabývala tématy nejnovější španělské minulosti (La Rioja je provincie na severu Španělska, pod Pyrenejemi v údolí řeky Ebro – pozn. redakce). Srv. NAVAJAS ZUBELDÍA, Carlos: ¿Qué es la historia actual? (Co jsou současné dějiny?) In: DELGADO IDARRETA, José Miguel (ed.): *Franquismo y democracia: Introducción a la historia actual de La Rioja* (Frankismus a demokracie: Úvod do současné historie La Riojy). Logroño, Instituto de Estudios Riojanos 2000, s. 13–41.

3 Stejně běžné jsou pojmy *historia del presente* („dějiny přítomnosti“), *historia inmediata* („bezprostřední historie“), *historia reciente* („nejnovější dějiny“) anebo – jako alternativa k již dříve etablované *historia contemporánea* – označení *historia coetánea* („dějiny vrstevníků“). Srv. NAVAJAS ZUBELDÍA, C.: ¿Qué es la historia actual?, s. 16 n.

tedy stály „soudobé dějiny“, zahrnující dobu dnes už dvou staletí, jako termín právě pro onu „žitou“, respektive „spoluprožívanou“ historii, pro niž se dnes hledá nový pojem. Neudivuje proto, že v debatě je tu a tam řeč o „znovuzískání“ dějin současníků.⁴

Mimo sféru polemiky o název se zdá, že i pro španělské badatele je podle zahraničních vzorů ústředním kritériem pro konstituování takovéto *historia del tiempo presente* kvalita „spoluprožívání“, a tím i historikova svědectví o své době.⁵ Naopak rozdílné návrhy se ozývaly v souvislosti s exaktní periodizací, a v debatě tu a tam zazněla i choulostivá otázka, jakou „kvalitou“ se musejí události nejnovější doby vyznačovat a jaký nejmenší časový odstup od pozorovatele musejí mít, aby bylo možno zdůvodnit specifický „historický“ zájem o jejich poznání. V odpovědi na otázku, co ospravedlňuje historiografické přiblížení k „přítomné“ době jakožto vlastní doméně sociologie, politických věd a ekonomie, se madridský historik Julio Aróstegui přimlouvá za interdisciplinární výměnu. Historie vztahující se k přítomné době by si tak podle jeho slov sice nemohla a nesměla vymezovat žádné zcela nezávislé pole výzkumu. Namísto toho by však její příspěvek měl spočívat především v tom, že by badatelským sférám ostatních společenských věd poskytovala historickou dimenzi a že by jejich poznatky, vytěžené často z fixace na „krátký časový úsek“, integrovala do nadčasových souvislostí.⁶

Odhlédneme-li od svízelných pokusů o konstituování oboru v těsném prostoru mezi sousedními společenskovědními disciplínami, vyzvedávají jiní autoři šance a možnosti, které skýtá historické zpracování nejnovější doby. Čím blíže k současnosti, tím rychleji se sice zvětšuje množství dat a informací, takže právě historik soudobých dějin je konfrontován s permanentním informačním nadbytkem. Avšak

-
- 4 ARÓSTEGUI, Julio: La historia reciente o del acceso histórico a las realidades sociales actuales (Nejnovější dějiny aneb Historický přístup k současné společenské realitě). In: NAVAJAS ZUBELDÍA, Carlos (ed.): *Actas del Primer Simposio de Historia Actual de La Rioja* (Akta z prvního symposia o současných dějinách La Riojy). Logroño, Instituto de Estudios Riojanos 1996, s. 17–43, zde s. 35 n.; k chápání soudobých dějin ve Španělsku srv. též TUSELL, Javier: La historia del tiempo presente: Algunas reflexiones sobre el caso español (Dějiny přítomnosti: Několik úvah ohledně Španělska). In: NAVAJAS ZUBELDÍA, Carlos (ed.): *Actas del II Simposio de Historia Actual: Logroño, 26–28 de noviembre de 1998* (Akta z 2. symposia o současných dějinách: Logroño, 26.–28. listopadu 1998). Logroño, Instituto de Estudios Riojanos 2000, s. 15–36.
- 5 K tomu srv. např. CUESTA BUSTILLO, Josefina: La historia del Tiempo Presente: Estado de la cuestión (Dějiny přítomnosti: Stav problému). In: *Studia Historica* (Salamanca), roč. 1, č. 4 (1983), s. 11; TÁŽ: *Historia del presente* (Dějiny současnosti). Madrid, Eudema 1993; viz též 32. číslo madridského časopisu *Ayer* (Včerejšek, resp. Včera) z roku 1988, připravené touž autorkou, s ústředním tématem „Paměť a dějiny“.
- 6 ARÓSTEGUI, Julio: El análisis histórico social y la naturaleza historia del presente (Sociálněhistorická analýza a povaha dějin současnosti). In: NAVAJAS ZUBELDÍA, C. (ed.): *Actas del II Simposio de Historia Actual*, s. 101–135, zde s. 124 nn. (viz pozn. 4).

„epocha žijících lidí“ („*Epoche der Mitlebenden*“) zároveň poskytuje specifické typy pramenů, které otevírají nové badatelské oblasti a nové přístupy. Na prvním místě se zde uvádí žijící pamětník, respektive sféra ústně tradovaných vzpomínek, která může historické zkoumání určitých událostí rozšířit především o pohled „zdola“. Pro Mercedes Vilanovou, průkopnici práce s ústními prameny, funguje *oral history* v první řadě tudíž také jako korektiv mezer zejména v tradovaném podání, které často vchází i do historických interpretací opírajících se výlučně o písemné prameny.⁷ Pomineme-li klasické dotazování očitých svědků španělské občanské války, které prováděl Roland Fraser už v sedmdesátých letech,⁸ je skutečnost, že *oral history* se ve Španělsku podařilo etablovat jako badatelské odvětví, především zásluhou iniciativy Mercedes Vilanové. Rozhodující úlohu v tom měl časopis *Historia y Fuente oral* (Historie a orální pramen), který začal vycházet roku 1990 na Barcelonské univerzitě a od roku 1996 nese název *Historia, Antropología y Fuentes orales* (Historie, antropologie a orální prameny).⁹

Dalšími typy pramenů, které jsou k dispozici především pro bádání o soudobých dějinách a také ve Španělsku už delší dobu budí pozornost historiků, jsou fotografické dokumenty, a především zvukové a filmové materiály. Na místě nejpřednějším je třeba jmenovat dvojici katalánských historiků, José María Caparróse Leru a Rafaela de España, kteří se vedle státního filmového ústavu Španělská filmotéka (*Filmoteca española*), existujícího již v Madridu, svým Centrem pro výzkum dějin filmu (*Centro de Investigaciones Film-Historia*), jež založili na počátku osmdesátých let, podílejí na institucionálním rámci dějin filmu. Vedle různých odborných konferencí vychází od roku 1991 časopis *Film-Historia*, koncipovaný podle vzoru anglosaských publikací o dějinách filmu. Historikovi umění Caparrósovi Lerovi se kromě toho podařilo na katedře novějších dějin Barcelonské univerzity zřídit zvláštní sekci pro dějiny kina a tento obor pod názvem *Historia Contemporánea y Cine* navíc etablovat v rámci univerzitní výuky jako volitelný předmět.¹⁰

7 Srv. VILANOVA, Mercedes: La historia presente y la historia oral: Relaciones, balance y perspectivas (Současné dějiny a orální historie: Jejich vztahy, přehled a perspektivy). In: *Cuadernos de Historia Contemporánea* (Sešity pro soudobé dějiny), č. 20. Madrid, Universidad Complutense 1998, s. 61–70; TÁŽ: *El poder en la sociedad: Historia y fuente oral* (Moc ve společnosti: Dějiny a orální pramen). Barcelona, Antoni Bosch 1986; TÁŽ: *Historia, Fuente y Archivo oral* (Dějiny, pramen a orální archiv). Madrid, Ministerio de Cultura 1990.

8 FRASER, Roland: *Blood of Spain: The Experience of Civil War, 1936–1939*. London, Allen Lane 1979.

9 Srv. TRUJILLANO SÁNCHEZ, José Manuel – GAGO GONZALES, José María (ed.): *Jornadas „Historia y Fuentes orales“: Memoria y sociedad en la España contemporánea* (Pracovní setkání „Dějiny a orální prameny“: Paměť a společnost v současném Španělsku). Ávila, Jornadas, Fundación Cultural Santa Teresa 1993.

10 Srv. CAPARRÓS LERA, José María: *Historia crítica del cine Español* (Kritické dějiny španělského filmu). Barcelona, Ariel 1999.

Sluší se ovšem poznamenat, že ani dějiny filmu, ani *historia oral* nevznesly nárok na konstituování badatelského oboru specificky zaměřeného na zkoumání soudobých dějin, ba dokonce že pojem *historia del tiempo presente* se v jejich sféře ani explicitně nevyskytuje. Poněkud jiný postoj naopak zaujímá další badatelský směr, který se pod souhrnným označením *memoria* v poslední době rozšířil i mezi španělskými historiky: výzkum vzpomínání (*Erinnerungsforschung*).¹¹ Pokud se zde zkoumají procesy a metody zakládání kolektivní identity, v žádném případě se tento badatelský směr pochopitelně neomezuje na epochu žijících lidí. Svědčí o tom od devadesátých let silně rostoucí počet kulturněhistorických prací o národní otázce ve Španělsku, jejichž pozornost se zaměřuje zejména na 19. století.¹² Pokud se však v zorném poli zkoumání ocitne samo kolektivní vzpomínání a tento výzkum má zároveň tematizovat zamlčování a zapomínání jakožto rovnoprávné funkce paměti, je nezbytné obrátit se k nositelům toho, co Jan Assmann označil jako komunikativní paměť. Madridský historik Abdón Mateos považuje kolektivní vzpomínku tudíž také za klíč k periodizaci celé *historia del tiempo presente*.¹³

-
- 11 Od počátku 90. let lze zaznamenat rychle rostoucí počet studií věnovaných tématu kolektivních vzpomínek. Zároveň je třeba podotknout, že teoreticko-metodologický diskurz ve Španělsku zřetelně zaostává za vývojem. Vlastní tradice výzkumu vzpomínání nemá ve Španělsku kořeny a mj. i příspěvky Gérarda Namera, vycházející z přístupů Maurice Halbwachse ve Francii nebo Aleidy a Jana Assmannových v Německu, byly v důsledku chybějících překladů recipovány dosud jen sporadicky. Ke španělské debatě na toto téma především srv. AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma: *Breves reflexiones sobre la memoria histórica de la Guerra Civil española (1936–1939)* (Krátké úvahy o historické paměti v případě španělské občanské války (1936–1939)). In: BARROS, Carlos (ed.): *La historia a debate* (Rozpravy o dějinách), sv. 2. Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela 1995, s. 129–142; a rovněž uvedené č. 32 časopisu *Ayer*.
- 12 K této otázce srv. např. práce: SERRANO, Carlos: *El nacimiento de Carmen: Símbolos, mitos y nación* (Zrození Carmen: Symboly, mýty a národ). Madrid, Taurus 1999; RIQUER I PERMANYER, Borja de: *Escolta, Espanya: La cuestión catalana en la época liberal* (Slyš, Španělsko: Katalánská otázka v liberální době). Madrid, Marcial Pons 2001; ALVAREZ JUNCO, José: *Mater Dolorosa: La idea de España en el siglo XIX* (Matka Bolestná: Idea Španělska v 19. století). Madrid, Taurus 2001. O oživení kulturní historie a o její ambici konstituovat historiografické usouvztažnění a sjednocení ve smyslu homogenity dané disciplíny srv. OLÁBARRI GORTÁZAR, Ignacio – CASPISTEGUI, Francisco Javier: *La „nueva“ Historia Cultural: La influencia del postestructuralismo y el auge de la interdisciplinariedad* („Nová“ kulturní historie: Vliv poststrukturalismu a rozkvět interdisciplinarit). Madrid, Universidad Complutense 1996; srv. též RUIZ-MANJÓN, Octavio: *Nuevas orientaciones en Historia Cultural* (Nové směry v kulturní historii). In: MORALES MOYA, Antonio – ESTEBAN de VEGA, Mariano (ed.): *La historia: Contemporánea de España* (Historie: Současnice Španělska). Salamanca, Universidad de Salamanca 1996, s. 196–205.
- 13 MATEOS, Abdón: *Historia, Memoria, Tiempo Presente* (Dějiny, paměť, přítomnost). Článek je dostupný na webové adrese: <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/004/art004.htm>. Podobný názor zastává editorka zmíněného tematického čísla časopisu *Ayer*: CUESTA BUSTILLO, Josefina: *Memoria e historia: Estado de la cuestión* (Paměť a dějiny: Stav problému). In: *Ayer*, č. 32, s. 203–246, zde s. 221 n.

K vytváření a vývoji pojmu „contemporaneísmo“

Novější diskuse o možném zformování směru zvaného *historia del tiempo presente* jakožto svébytné badatelské oblasti se specifickými okruhy otázek a metodami byla umožněna ohromným institucionálním a personálním rozmachem oboru *historia contemporánea*, který lze v německém kontextu nejlépe přirovnat k „novějším a nejnovějším dějinám“. Hlavně od přechodu k demokracii a od té doby, kdy začaly vznikat stále nové univerzity, rychle stoupal počet historických kateder; nejvíce – odhlédneme-li od dějin umění – přibýlo právě kateder novějších a nejnovějších dějin (*Historia Contemporánea*): mezi lety 1986 a 1998 se jejich počet zvýšil z pětatřiceti na devětašedesát. Ještě výrazněji stoupl v tomto období počet historiků s titulem profesor (*profesores titulares*): ze sto sedmi na dvě stě čtyřicet pět. Tento nárůst lze interpretovat jednak jako reakci státních institucí na prudký rozvoj španělských univerzit, jednak je to odpověď na specializační tendence posledních desetiletí.¹⁴

Vývoj liberální historiografie prvních desetiletí 20. století byl radikálně přerušen občanskou válkou roku 1936.¹⁵ Zatímco důležité debaty týkající se historických věd se musely odbývat v zahraničním exilu, domácí španělská historiografie chátrala v mezinárodním měřítku až k úplné bezvýznamnosti. Gonzalo Pasamar poukázal na to, že španělská historiografie poválečné doby trpěla na jedné straně nedostatečným zájmem akademických pracovišť a na druhé straně politickou instrumentalizací.¹⁶ Soudobé dějiny – nehledě na řídké výjimky – sloužily převážně politickému a ideologickému ospravedlňování frankistického režimu. Roku 1942 byly vytvořeny první katedry novějších a nejnovějších dějin; ti, kteří dosedli na

14 Přehled vývoje oboru nejnovějších dějin po španělské občanské válce podává Gonzalo Pasamar Alzuria v již citovaných publikacích *Historiografía e ideología en la posguerra española* a *La historia contemporánea* (pozn. 1); srv. též (silně pozitivistickou) práci: CUENCA TORIBIO, José Manuel: *La historiografía sobre la Edad Contemporánea* (Historiografie o současné době). In: ANDRÉS-GALLEGO, José: (ed.): *Historia de la historiografía española* (Dějiny španělské historiografie). Madrid, Encuentro 1999, s. 183–296. Rekapitulace stavu bádání v oboru novějších a nejnovějších dějin viz MONTANARI, Massimo – DUMOULIN, Michel – FERNÁNDEZ de PINEDO, Emiliano ad.: *Problemas actuales de la historia* (Současné problémy historie). Salamanca, Universidad de Salamanca 1992; ANDRÉS-GALLEGO, José: (ed.): *New history, nouvelle histoire: Hacia una nueva historia* (New history, nouvelle histoire: Na cestě k nové historii). Madrid, Actas 1993; MORALES MOYA, A. – ESTEBAN de VEGA, M. (ed.): *La historia* (viz pozn. 12); BARROS, C. (ed.): *La historia a debate* (viz pozn. 11).

15 PASAMAR ALZURIA, Gonzalo: *La historiografía profesional española en la primera mitad del siglo actual: Una tradición liberal truncada* (Profesionální španělská historiografie v první polovině tohoto století: Zkomolená liberální tradice). In: *Studium: Geografía, historia, arte, filosofía* (Zaragoza), č. 2 (1990), s. 133–156.

16 TÝŽ – PEIRÓ MARTÍN, I.: *Historiografía y práctica social en España* (viz pozn. 1).

příslušné stolice, se ovšem nezabývali tématy soudobých dějin – také aby nenarazili politicky – nýbrž především habsburskou a ranou bourbonskou periodou španělské monarchie. Vzhledem k enormním problémům, jimž byla vystavena nerežimní, nezávislá historická věda, se mnoho mladých historiků rozhodlo pokračovat ve studiu a v badatelské činnosti v cizině; odcházeli především do Velké Británie a do Francie. Ve Velké Británii se v šedesátých letech kolem Raymonda Carra v Oxfordu a kolem Hugh Thomase v Readingu vytvořily skupiny liberálních hispanistů, kteří měli v následujících desetiletích nabyt rozhodujícího významu pro španělskou historiografii. Ve Francii dával bádání o Španělsku podstatné impulzy nejprve Pierre Vilar, později v exilu žijící Španěl Manuel Tuñón de Lara.

Ve Španělsku zahájili profesionalizaci soudobých dějin dva ideologicky velmi rozdílně zaměřeni historici: křesťanský demokrat Jesús Pabón a Katalánc Jaime Vicens Vives, režimem zprvu cenzurovaný a proskribovaný. Posledně jmenovaný uveřejnil roku 1950 hojně diskutovaný esej o geopolitice, v němž vysvětloval španělskou přítomnost ze španělské geografie a historie.¹⁷ Pabón zas dvěma svazky o katalánském politikovi jménem Francesc Cambó vytvořil nejobsažnější dílo o španělských soudobých dějinách vycházející z liberálně-konzervativních pozic; tato práce tehdy také nejvíc dosahovala k bezprostřední přítomnosti.¹⁸

Roku 1974 zveřejnil historik nové doby José Maria Jover v dnes už „klasické“, vysoce ceněné studii shrnutí tehdejšího stavu španělské historiografie.¹⁹ Poukázal na to, že v konečné fázi frankismu prošla historická disciplína rychlou proměnou a opět dosáhla potřebné vědeckosti, jíž se musela v prvních desetiletích po občanské válce (1936–1939) vzdát, když ji nahradilo legitimizování politicky autoritativního režimu. Až postupem času bylo možno překonat nadekretované zavrhování liberalismu a nalézt objektivní přístup k 19. století, frankismem radikálně odmítanému. Ke „znovuobjevení“ liberalismu došlo podle Jovera v reakci na politicky neliberální poměry za doby frankismu; ohromná potřeba dohánět zpoždění ve sféře

17 VIVES, Jaime: *Tratado general de geopolítica: El factor geográfico y el proceso histórico* (Obecné pojednání o geopolitice: Zeměpisný aspekt a dějinný proces). Barcelona, vlastním nákladem 1950 (5. vydání 1981). Už deset let předtím uveřejnil práci *España: Geopolítica del Estado y el Imperio* (Španělsko: Geopolitika státu a impéria) (Barcelona, Yunque 1940), která se za druhé světové války proti vůli autora stala svého druhu příručkou geopolitiky.

18 PABÓN, Jesús: *Cambó, sv. I: 1876–1918*. Barcelona, Alpha 1952; *TÝŽ: Cambó, sv. II/1: 1918–1930; sv. II/2: 1930–1947*. Barcelona, Alpha 1969.

19 JOVER ZAMORA, José María: *El siglo XIX en la historiografía española contemporánea (1923–1972)* (Devatenácté století v současné španělské historiografii (1923–1972)). In: *TÝŽ* (ed.): *El Siglo XIX en España: Doce estudios* (Devatenácté století ve Španělsku: Dvanáct studií). Barcelona, Planeta 1974, s. 9–152; *srv. TÝŽ: Corrientes historiográficas en la España contemporánea* (Historiografické proudy v současném Španělsku). In: CARRERAS ARES, Juan José: *Once ensayos sobre la historia* (Jedenáct esejů o historii). Madrid, Fundación Juan March 1976, s. 215–247.

historiografie vedla k tomu, že v rámci současně probíhající studijní reformy byly „novější a nejnovější dějiny“ (*contemporaneísmo*) zahrnuty do nových studijních programů.

Po obnovení demokracie nenavázala historiografie ve Španělsku na liberálně-pozitivistickou tradici z předválečné doby, ale naopak se silně přiklonila k celoevropským tendencím, zejména k marxismu a škole Annales. Už druhá polovina frankistické éry,²⁰ a zejména pak doba následující, byly označeny jako „historiografická revoluce“. V této fázi se rozvíjely především hospodářské a sociální dějiny, zároveň byly přejímány historiografické proudy a tendence z jiných evropských zemí, zvláště z Francie.²¹ „Historiografické otevření“ oné doby se silně orientovalo podle vědeckého diskurzu západní Evropy; na univerzitách, v hojném počtu vznikajících prakticky ve všech provinciích země, zároveň docházelo k hlubší diferenciaci různých dílčích historických odvětví.²²

Vzhledem k tomu, že nové generace historiků absolvovaly vědeckou a politickou socializaci během šedesátých a sedmdesátých let převážně v boji s frankismem, započínaly svou činnost v demokracii pod silným vlivem marxismu. Enric Ucelay da Cal razil pro tento způsob historického myšlení pojem „historiografie typu lidové fronty“;²³ chtěl tím dát najevo, že historiografie neprodělala proměnu, jaká nastala

20 K postupnému metodologickému a tematickému vývoji dílčí disciplíny nejnovější historie v 60. letech srv. studii Miquela Marína Gelaberta ve sborníku: FORCADELL ÁLVAREZ, Carlos – PEIRÓ MARTÍN, Ignacio (ed.): *Lecturas de la historia: Nueve reflexiones sobre historia de la historiografía* (Čtení historie: Devět úvah o dějinách historiografie). Zaragoza, Institución Fernando el Católico 2001; dále CRUZ ROMEO, María – SAZ CAMPOS, Ismael (ed.): *El siglo XX: Historiografía e historia* (Dvacáté století: Historiografie a historie). Valencia, Universitat de Valencia 2002; o vývoji od 70. let, především v sociálních dějinách, viz BARROS, Carlos: *El retorno del sujeto social en la historiografía española* (Návrat sociálního subjektu ve španělské historiografii). In: <http://www.h-debate.com/cbarros/spanish/retorno.htm>.

21 VÁZQUEZ DE PRADA, Valentín: *La historia económica en España 1940–1989: Esbozo de su nacimiento* (Hospodářské dějiny ve Španělsku 1940–1989: Nástin jejich zrodu). In: *Hispania: Revista española de historia* (Španělský historický časopis, Madrid), roč. 50, č. 175 (1990), s. 473–487; TUÑÓN DE LARA, Manuel: *Problemas actuales de la historiografía española* (Aktuální problémy španělské historiografie). In: *Sistema* (Systém) (Madrid), č. 1 (1973), s. 31–50.

22 BRAVO, Gonzalo: *Limitaciones y condicionamientos de la reflexión historiográfica española* (Omezení a podmíněnost španělského historiografického uvažování). In: *Hispania*, roč. 58, č. 198 (1998), s. 49–64; dále viz RUIZ TORRES, Pedro: *La renovación de la historiografía española: Antecedentes, desarrollo y límites* (Obnova španělské historiografie: Kořeny, rozvoj a hranice). In: CRUZ ROMEO, M. – SAZ, I. (ed.): *El siglo XX: Historiografía e historia*, s. 47–76 (viz pozn. 20).

23 UCELAY DA CAL, Enric: *La historiografía en Cataluña (1960–1980): Marxismo, nacionalismo y mercado cultural* (Historiografie v Katalánsku (1960–1980): Marxismus, nacionalismus a kulturní trh). In: *Historia y Crítica* (Dějiny a kritika), č. 1 (1991), s. 135 nn.

v politické sféře, zůstala v zajetí východisek a otázek kladených ve třicátých letech a uchovávala v sobě duch občanské války. Velmi záhy se však ukázalo, že toto východisko se míjí s aktuálními potřebami: historici školení v antifrankismu byli vyzváni, aby se zbavili postojů, které by mohly přispívat k dalšímu „štěpení“ Španělů, a aby zaujali „pozitivní“ postoj k rozvíjející se demokracii. Novější generace dnes postrádá otevřenou debatu o revizionistických pozicích v historiografii.

Rozmach nejnovějších dějin, především od osmdesátých let, má ve španělském případě dvě zřetelně profilované podoby: Na jedné straně vyplývalo rozšíření oboru z enormního vzestupu lokální a regionální historie, oproti níž význam práce na národních dějinách poklesl. Existuje více příčin této tendence. Patří k nim opožděná recepce školy Annales, která v podobě metodologicky inovované *histoire regionale* přinesla do historiografie jiných evropských zemí už od šedesátých let posílení regionálních dějin. Vliv Annales a britské *social history* se ve Španělsku projevil v okamžiku, kdy univerzitní historiografie expandovala a snažila se navázat na evropské tendence. Silná regionalizace historického bádání však měla spojitost i s politickým vývojem. Metodologická inovace v historiografii se prosazovala v době, kdy se demokratizovaly politické instituce a reorganizovalo uspořádání státu. Španělsko se stalo státem autonomních společenství se zcela novou sebeidentifikací. Z frankismu zděděná představa španělského státu, národa a konzervativního španělského nacionalismu – nacionalismu integristického a katolicko-imperiálního – byla nyní podrobena radikální revizi a souběžně s vytvářením autonomních společenství vznikala naopak potřeba historické legitimizace těchto útvarů. Takřka všechny nové politické jednotky se pokoušely zdůvodnit svou „restaurací“ etnicko-kulturní existencí sahající staletí, někdy dokonce celá tisíciletí nazpět.²⁴ Zároveň se však rozproudila historická a politologická debata o poměru státu jako celku a jednotlivých regionů, respektive národností, která dnes už dosahuje vysoké teoretické úrovně.²⁵ Rychlý

24 Podrobná analýza této nové historiografie, jejíž účel spočíval ve vytváření legitimacy autonomních společenství, viz RIVIÈRE GÓMEZ, Aurora: *Envejecimiento del presente y dramatización del pasado: Una aproximación a las síntesis históricas de las Comunidades Autónomas españolas (1975–1995)* (Stárnutí současnosti a dramatizace minulosti: Přiblížení k historickým syntézám o španělských autonomních oblastech (1975–1995)). In: PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio ad.: *La gestión de la memoria: La historia de España al servicio del poder* (Ovládání paměti: Dějiny Španělska ve službách moci). Barcelona, Crítica 2000, s. 161–219; srv. i RIVIÈRE GÓMEZ, Aurora: *La historiografía autonómica en España: Un balance* (Dějiny autonomních oblastí ve Španělsku: Bilance). In: *Cuadernos de Historia Contemporánea* (Sešity o soudobých dějinách), č. 22. Madrid, Universidad Complutense 2000, s. 349–358.

25 Z nepřehledného množství existujících historických přehledů zde lze upozornit na následující: RIQUER, Borja de: *Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea española* (O místě nacionalismů a regionalismů v soudobých španělských dějinách). In: *Historia Social* (Sociální dějiny, Valencie), č. 7 (jaro–léto 1990), s. 105–126; BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo: *La historiografía de los nacionalismos en España* (Historiografie naciona-

rozvoj španělského dějepisectví nejnovější doby na druhé straně také souvisel s institucionalizací a konsolidací takzvaných sektorálních historiografií. Na prvním místě je zde třeba uvést hospodářské dějiny, které v padesátých letech založil Jaime Vicens Vives.²⁶ Tato disciplína patří mezi všemi španělskými historickými obory k nejproduktivnějším.²⁷ Přibližně jedno desetiletí krystalizuje jako dílčí odvětví hospodářských dějin historie podniků.²⁸ Dále je třeba poukázat na ženská a genderová studia, provozovaná od poloviny sedmdesátých let, kdy nastala obnova španělské historiografie; dnes už jsou k dispozici první dílčí výsledky.²⁹

Co se dalo u španělských historiků od poloviny sedmdesátých let pozorovat především, bylo nové promyšlení metodologických otázek.³⁰ Paralelně s tím se roz-

lismů ve Španělsku). In: *Historia Contemporánea* (Soudobé dějiny), č. 7. Leioa (resp. Lejona – Baskicko), Universidad de País Vasco 1992, s. 135–154; NÚÑEZ-SEIXAS, Xosé Manoel: *Historiographical Approaches to Nationalism in Spain*. Saarbrücken, Breitenbach 1993; BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo ad. (ed.): *Nationalism in Europe: Past and Present*, 2 sv. Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela 1994.

- 26 VIVES, Jaime: Hacia una historia económica de España: Nota metodológica (K hospodářským dějinám Španělska: Metodologická poznámka). In: *Hispania*, roč. 14, č. 57 (1954), s. 499–510.
- 27 Stručný výběr z různých desetiletí: TORTELLA, Gabriel: La historia económica de los siglos XIX y XX: Ensayo bibliográfico (Hospodářské dějiny 19. a 20. století: Pokus o bibliografii). In: GARCÍA DELGADO, José Luis: *Historiografía española contemporánea: X Coloquio del Universite de Pau. Balance y resumen* (Současná španělská historiografie: 10. kolokvium Univerzity v Pau. Přehled a shrnutí). Madrid, Siglo XXI 1980, s. 175–206; *Papeles de Economía Española* (Listy o španělské ekonomii, Madrid), roč. 6, č. 20 (1984) – zvláštní číslo „La nueva cara de la historia económica en España“ (Nová tvář španělských hospodářských dějin); ACEÑA, Pablo Martín – PRADOS de la ESCOSURA, Leandro (ed.): *La nueva historia económica en España* (Nové hospodářské dějiny ve Španělsku). Madrid, Tecnos 1985; VÁZQUEZ DE PRADA, V.: La historia económica en España (viz pozn. 21).
- 28 Sr. VALDALISO, Jesus Maria: Algunas reflexiones acerca de la Historia empresarial y su desarrollo en España (Několik úvah o historii podnikání ve Španělsku a o jejím vývoji). In: *Revista de Historia Económica* (Časopis pro hospodářské dějiny, Madrid – Getafe), roč. 11, č. 2 (1993), s. 417–433; NÚÑEZ, Gregorio – SEGRETO, Luciano (ed.): *Introducción a la historia de la empresa en España* (Úvod do historie podnikání ve Španělsku). Madrid, Ábacus 1994; COMÍN, Francisco – ACEÑA, Pablo Martín: *La empresa en la historia de España* (Podnikání ve španělských dějinách). Madrid, Civitas 1996.
- 29 NASH, Mary: Dos décadas de historia de las mujeres en España: Una reconsideración (Dvě dekády ženských dějin ve Španělsku: Nové zvázení). In: *Historia Social*, č. 9 (jaro–léto 1991), s. 137–161; TÁŽ: Identidades, representación cultural y discurso de género en la España Contemporánea (Identity, kulturní reprezentace a genderový diskurz v současném Španělsku). In: CHALMETA GENDRÓN, Pedro ad.: *Cultura y culturas en la historia* (Kultura a kultury v dějinách). Salamanca, Universidad de Salamanca 1995, s. 191–203.
- 30 Sr. HERNÁNDEZ SANDOICA, María Elena: La historia contemporánea en España: Tendencias recientes (Soudobé dějiny ve Španělsku: Nejnovější tendence). In: *Hispania*, roč. 58, č. 198 (1998), s. 65–95; sr. TÁŽ: *Los caminos de la historia: Cuestiones de historiografía y método*

výjela představa historie silně formované politickými cíli. Krédem generace, která po dlouhé diktatuře a intelektuálním ujařmení považovala za svůj úkol navrátit národu jako celku jeho zasutou kolektivní paměť, bylo „získat zpět naše dějiny“ (*recuperación de nuestra historia*). V devadesátých letech se však mezi španělskými historiky rozmohla nespokojenost se stavem jejich oboru. Ozývaly se stížnosti na metodologické vady rozbujelé historiografické regionalizace, jež byla označována už jako „balkanizace“ španělských dějin, na nepatrnou společenskou relevanci historických děl, na absenci přesvědčivých syntéz, na nedostatek inovace a tendenci k pozitivismu. Sdružení historiků nejnovější doby chtělo aspoň skládat účty o stavu a vývoji španělské historiografie a od počátku devadesátých let každoročně vydávalo jedno číslo svého svazového časopisu *Ayer* (Včerejšek) pod názvem „La historia en el...“ (Historie v roce...).

Výzvy k profesionalizaci a institucionalizaci nezůstaly nevyšlyšeny. Jako první založil roku 1983 vlastní časopis *Revista de Historia Económica* (Časopis pro hospodářské dějiny) Svaz historiků hospodářství, následoval Svaz pro historickou demografii s periodikem *Boletín de Demografía Histórica* (Bulletin pro historickou demografii), poté přišli historici sociálních dějin s revue *Historia Social* (Sociální dějiny) a na počátku devadesátých let historici zemědělství s časopisem *Noticario de Historia Agraria* (Kronika zemědělských dějin), posléze přejmenovaným na *Historia Agraria* (Zemědělské dějiny). Přibývaly další odborné časopisy: již zmíněná *Historia y Fuente Oral*, roku 1992 *Historia Industrial* (Průmyslové dějiny) a *Historia Urbana* (Městské dějiny), roku 1994 *Taller de Historia* (Historická dílna) jako platforma teorie a praxe lokálních dějin, *Arenal* (Píščina) pro dějiny genderu. Historici nové doby disponují od osmdesátých let velkým počtem odborných časopisů, vydávaných příslušnými historickými sekcemi univerzit.³¹ Roku 1990 byla založena *Asociación de Historia Contemporánea* (Sdružení pro nejnovější dějiny), která začala v následujícím roce vydávat svazový časopis *Ayer*, jež lze do jisté míry považovat za hlavní orgán historiků nejnovější doby.³² V roce 2000 čítalo sdružení už 464 členů.

(Cesty historie: Otázky historiografie a metody). Madrid, Síntesis 1995; TÁŽ: La historia contemporánea en España: Presente y futuro (Soudobé dějiny ve Španělsku: Přítomnost a budoucnost). In: GRANJA SÁINZ, José Luis de la – REIG TAPIA, Alberto – MIRALLES, Ricardo (ed.): *Tuñón de Lara y la historiografía española* (Tuñón de Lara a španělská historiografie). Madrid, Siglo XXI 1999, s. 355–364.

31 Od vítětu upustíme. Srv. MORADIELLOS, Enrique: Contemporary Spanish History Journals: An overview. In: *Contemporary European History*, roč. 5, č. 2 (1996), s. 257–261; MARCOS MARTÍN, Alberto – MARTÍNEZ SOPENA, Pascual: Medieval, modern and contemporary Spanish historiography through Spanish periodicals and reviews. In: *Theoretische Geschiedenis* (Amsterdam), roč. 15, č. 3 (1988) – „Historiografie in Spanje“, s. 279–292.

32 Důkladná analýza časopisu a jeho přínosu k obnově nejnovějších dějin jako disciplíny je obsažena ve studii: MARÍN GELABERT, Miquel: *Ayer: Luces y sombras del contemporaneísmo español en la última década* (Včerejšek: Světla a stíny španělského bádání o současnosti v posledním desetiletí). In: *Ayer*, č. 41 (2001), s. 213–255.

Demokratizace a zpracování minulosti

V čase přechodu k demokracii se badatelé o soudobých dějinách museli potýkat s četnými problémy zděděnými z diktatury. V první řadě jejich publikace ještě několik let podléhaly cenzuře.³³ Pak bylo nutno buď rekonstruovat nebo vůbec teprve zbudovat archivy a knihovny soudobých dějin. Jen postupně bylo možné „repatriovat“ mnoho stranických a odborových materiálů, které byly ještě za občanské války dopraveny za hranice. Přístup k vojenským a církevním archivům byl i nadále (a částečně je až dodnes) umožňován jen s krajními restrikcemi.³⁴

Omezením, jež historici uložili takřkajíc sami sobě, byl v době přechodu morální závazek, že se budou vyhýbat konfliktním tématům, která by mohla rozjitřit pokojné soužití Španělů. Týkalo se to v první řadě studií o občanské válce a Frankově diktatuře, jelikož mnozí pamětníci obou těchto fází španělských dějin ještě byli naživu. Implicitně se tím ze španělské perspektivy dávala pragmatická odpověď na otázku, co se má chápat soudobými dějinami. Zásadně platí, že chronologické vymezení této *historia del tiempo presente* časovým souběhem badatelova života a předmětu jeho zájmu ještě nevypovídá nic o tom, zda příslušný časový úsek reprezentuje jednotu ve smyslu ucelené epochy, ani o tom, jak by ji bylo přínosné – s ohledem na její historiografické pojetí – jemněji strukturovat. Pokud jde o periodizaci určitými historickými mezníky, názory se znatelně různí podle individuálních badatelských zájmů. Jestliže se řídíme autory jako José Urbano Martínez Carreras, kteří zdůrazňují jako hranici epoch druhou světovou válku, pak je jasné, že pozornost se primárně soustředí na evropské, respektive světové dějiny. Také rok 1945 získal ve Španělsku na významu především zásluhou oboru *historia del mundo actual* („dějiny současného světa“), který na mnoha společenskovědních fakultách od devadesátých let obohacuje nabídku studia v historických oborech.³⁵ Zakotvení ve studijních programech však ani zdaleka neznámá, že s tím alespoň v poněkud srovnatelné míře koresponduje uchopení této sféry výzkumem; proto se členění na jednotlivé epochy ve výzkumu soudobých dějin, které vychází z této sféry, ve

33 Zvlášť křiklavým příkladem byla studie o občanské válce Ángela Viñase Martína *El oro español en la guerra civil* (Španělské zlato v občanské válce) (Madrid, Instituto de Estudios Fiscales 1976), jejíž zveřejnění bylo vzdor jejímu „oficióznímu“ charakteru delší čas znemožňováno.

34 Srv. GARCÍA DURÁN, Juan: *La Guerra Civil Española: Fuentes (Archivos, bibliografía y filmografía)* (Španělská občanská válka: Prameny (archivy, bibliografie a filmografie)). Barcelona, Crítica 1985. Ke španělským archivům přechovávajícím dokumenty k občanské válce srv. BERNECKER, Walther L.: *Krieg in Spanien 1936–1939*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1991, s. 239–247.

35 Srv. MARTÍNEZ CARRERAS, José Urbano: *Historia del mundo actual* (Dějiny současného světa). Madrid, Marcial Pons 1996. Internetový časopis *Historia actual* (Současné dějiny), který vydává Sdružení pro současné dějiny v Cádizu, má těžiště spíše ve světové historii.

španělském případě nejví jako příliš vhodné.³⁶ Pokud bychom vyšli z přelomových okamžiků nejmladších španělských dějin, daly by se otázky jejich periodizace zodpovědět relativně snadno: „epocha žijících lidí“ zahrnuje jak oněch zhruba třicet let, které uplynuly od smrti diktátora, tak celou dobu trvání Frankovy diktatury, zatímco její bezprostřední příčina, španělská občanská válka (1936–1939), zároveň vyznačuje nejzazší hranici epochy. Přitom kromě časové souslednosti těchto období s dobou života příslušných generací slučuje tyto chronologické úseky v jeden celek především kolektivní vzpomínka.³⁷ Španělská občanská válka je považována za nejdůležitější z mezníků novějších španělských dějin a její působení se projevuje dodnes především jako kolektivní trauma.

Kritická konfrontace s touto minulostí však stále není v žádném případě u konce, což má vícero důvodů. Výrazně se na tom podílely potlačovatelské mechanismy diktatury, jež následovala po občanské válce a která většinu poražených právně a sociálně diskriminovala. A téměř stejně vytrvale působila historická interpretace, převládající za frankistického režimu, jež vyžadovala, aby se vzpomínka všech zúčastněných povinně držela drasticky pokřivené verze o antikomunistickém „křížovém tažení“. Padlé na straně rebelů oslavoval režim pěstováním kultu mrtvých po celé zemi, jenž se manifestoval nesčetnými pamětními deskami a pomníky, zatímco poražení – stížením stigmatem anti-Španělska – byli z národního společenství vylučováni. Ideologická represe Frankovy diktatury tak vlastně trauma porážky přenášela i na následující generace a nadále přizivovala latentní rozpolcení společnosti na vítěze a poražené.³⁸

Není tedy zcela jednoduché vysvětlit, proč takovéto divergentní vzpomínkové potenciály v komunikativní paměti španělské společnosti nevyvolaly po diktátorově smrti roku 1975 okamžitě širokou debatu a proč oběti občanské války a diktatury veřejně nepožadovaly, aby se údajní viníci zodpovídali před soudem. Během období přechodu k ničemu takovému opravdu ve větší míře nedošlo – ani bezprostředně po skončení diktatury, ani v některé z pozdějších fází. Jako důvod se všude v literatuře uvádí zvláštní způsob přechodu k demokracii. Místo rázného rozchodu se silami starého režimu totiž těmto silám vlastně připadla úloha dojednat s nově se formujícími opozičními stranami návrat k demokratickému právnímu státu. Důležitým předpokladem tohoto vývoje byly dva zákony o amnestii, z července 1976

36 Tento postoj zastává i Julio Aróstegui v článku „Historia y tiempo presente: Un nuevo horizonte de la historiografía contemporánea“ (Dějiny a přítomnost: Nový obzor historiografie současnosti). In: *Cuadernos de historia contemporánea*, č. 20, s. 15–18.

37 Aspoň to naznačuje katalánská badatelka Mercedes Vilanová; srv. NAVAJAS ZUBELDÍA, C.: *¿Qué es la historia actual?*, s. 23 (viz pozn. 2).

38 Latentní rozštěpení státu, sledující linie front občanské války, se projevuje až do nejnovější doby v chování voličů nebo v sociální identifikaci (srv. LINZ, Juan José: *Das Erbe Francos und die Demokratie*. In: WALDMANN, Peter – BERNECKER, Walther L. – LÓPEZ-CASERO, Francisco: *Sozialer Wandel und Herrschaft im Spanien Francos*. Paderborn, Schöningh 1984, s. 371–391).

a ze října 1977. První z nich se jako gesto usmíření vztahoval na vězně režimu, druhý zahrnoval mimo jiné i funkcionářské elity frankismu (zejména policejní aparát) a zaručoval jim ochranu před trestním stíháním za zločiny spáchané během diktatury.³⁹ Stát tím vytvářel stav vyrovnání mezi dědici obou stran občanské války – pro mnoho postižených jistěže bolestného – a signalizoval tak touhu po novém společenském začátku v prostředí zbaveném vzpomínek na tuto válku. Mezi hesla dne patřilo usmíření – *reconciliación* –, zdálo se však, že takové usmíření může mít naději na úspěch jen tehdy, pokud se vědomě potlačí vzpomínka na nepotrestané zločiny spáchané za celých předcházejících zhruba čtyřicet let. „Cenou za přechod k demokracii“, jak to formuloval Gregorio Morán, se tak stal svého druhu „pakt zapomnění“, nepsaný závazek kolektivní amnézie vztahující se k nejtěmnějším kapitolám novější španělské minulosti.⁴⁰

Vychvalovaný společenský „konsenzus“ z doby přechodu byl vykoupen tabuizací frankistických zločinů. Ve Španělsku skutečně nedošlo ani k právní reflexi diktatury, ani k široké společenské diskusi o míře zodpovědnosti jednotlivců či skupin za její zločiny. Demokratizace a společenský smír si pak začaly vybírat svou politickou a morální daň. Na mnoha místech také přežíval systém frankistických symbolů – Španělům to dlouhá léta připomínalo skutečnost, že politická reforma vzešla z paktu vypracovaného v prostředí autoritářských institucí. V duchu takto pojaté změny režimu přešly bez jakékoli formy očisty od diktatury do postfrankistické doby ozbrojené síly i všechny ostatní státní instance.

Do jaké míry vycházelo toto vědomé zapomínání ze společenského konsenzu, lze těžko odhadnout. Skutečností však je, že právě politické elity, lhostejno jakého zabarvení, projevovaly v této otázce v následujících letech nápadnou zdrženlivost. Za prototyp tu lze považovat komentář socialistického předsedy vlády Felipe Gonzálese v červenci 1986, při příležitosti padesátého výročí vypuknutí války. Zřejmě z ohledu na voliče politického středu, jejichž hlasy potřeboval v nadcházejících parlament-

39 Srv. AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma: La amnesia y la memoria: Las movilizaciones por la amnistía en la transición a la democracia (Zapomnění a paměť: Usilování o amnestii během přechodu k demokracii). In: CRUZ, Rafael – PÉREZ LEDESMA, Manuel (ed.): *Cultura y movilización en la España contemporánea* (Kultura a mobilizování v současném Španělsku). Madrid, Alianza 1997, s. 327–357; RUIZ-GIMÉNEZ, Joaquín: *El camino hacia la democracia: Escritos en „Cuadernos para el Diálogo“ (1963–1976)* (Cesta k demokracii: Písemnosti v „Sešitech pro dialog“ (1963–1976)). Madrid, Centro de Estudios Constitucionales 1985.

40 Například už v preambuli zákona o amnestii z roku 1976 je obsažena zřetelná výzva ke společnosti, aby zapomněla na „diskriminující dědictví minulosti“ (srv. AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma: La amnesia y la memoria histórica de la Guerra Civil en la Transición (Zapomnění a historická paměť občanské války v období přechodu). In: TUSELL, Javier ad. (ed.): *Historia de la transición y consolidación democrática en España (1975–1986)* (Dějiny přechodu k demokracii a konsolidace ve Španělsku), sv. 1. Madrid, UNED 1995, s. 3–13; dále viz MORÁN, Gregorio: *El precio de la transición* (Cena přechodu k demokracii). Barcelona, Planeta 1991).

ních volbách, předseda vlády prohlásil, že občanská válka jako historická událost není hodna vzpomínání a nesmí mít místo v životní realitě současného Španělska.⁴¹ Další indicii záměru nezatahovat do politiky „duchy minulosti“ lze spatřovat v nakládání s veřejnou symbolikou starého režimu. Jen velmi pozvolna mizely z veřejného prostoru insignie „hnutí“ a mocenské odznaky diktatury. Ulice, které dříve vypadaly jako seznamy členů vojenského povstání, byly přejmenovávány jen tehdy, když měly jiné názvy před povstáním. Zatímco poslední pesetové mince s portrétem diktátora byly definitivně staženy z oběhu teprve v devadesátých letech, v Santanderu a v Madridu dodnes přežily jezdecké pomníky *caudillo* Franka.⁴²

Jestliže tedy kritické vypořádávání s nejnovější španělskou minulostí nebylo až donedávna tématem pro širší veřejnost, přece jen vždy existovaly okrajové skupiny společnosti či její segmenty, v nichž vzpomínka na válku a diktaturu byla plně přítomna. Na nej přednějších místech to vedle hraného filmu platí o literatuře, která oficiálním propagandistickým diskurzům oponovala alternativními obrazy subverzivního charakteru už dávno před koncem diktatury.⁴³ Po roce 1975 se pak občanská válka a frankismus v literatuře velmi rychle etablovaly jako „místa paměti“. Kromě mnoha dalších spisovatelů je namístě připomenout zvláště jména Manuel Vázquez Montalbán, Antonio Muñoz Molina, Rafael Chirbes, Manuel Rivas, Juan Manuel de Prada a nejnověji pak Andrés Trapiello, Dulce Chacón a Javier Cercas.⁴⁴ Některá jejich díla byla mezitím úspěšně zfilmována.⁴⁵

Občanská válka a represe v historiografii

Pokud se jedná o historické zpracování občanské války po roce 1975, úvodem je třeba upozornit na některé zvláštnosti španělské historiografie. V samotném

41 BERNECKER, Walther L.: De la diferencia a la indiferencia: La sociedad española y la guerra civil (1936/39–1986/89) (Od rozdílnosti k lhostejnosti: Španělská společnost a občanská válka (1936/39–1986/89)). In: LÓPEZ-CASERO, Francisco – BERNECKER, Walther L. – WALDMANN Peter (ed.): *El precio de la modernización: Formas y retos del cambio de valores en la España del hoy* (Cena za modernizaci: Formy a výzvy změny hodnot v dnešním Španělsku). Frankfurt/M., Vervuert 1994, s. 63–79.

42 Také v galicijském městě El Ferrol, diktátorově rodišti, byla jeho jezdecká socha odstraněna na pokyn obecního zastupitelstva až počátkem června 2002. O reliktech Frankovy diktatury viz JÁUREGUI, Fernando – ANGEL MENÉNDEZ, Manuel: *Lo que nos queda de Franco: Símbolos, personajes, leyes y costumbres, veinte años después* (Co nám po dvaceti letech zbývá z Franka: Symboly, postavy, zákony a zvyky). Madrid, Temas de hoy 1995.

43 Viz HERZBERGER, David: *Narrating the Past: Fiction and Historiography in Postwar Spain*. Durham, Duke University Press 1995.

44 MUÑOZ MOLINA, Antonio: *Beatus Ille* (Ostrov blažených). Barcelona, Seix y Barral 1986; TÝŽ: *Sefarad: Novela de novelas* (Sefarad: Kniha knih; resp. Výmysl všech výmyslů). Madrid, Alfaguara 2001; DÍAZ-PLAJA, Fernando: *El desfile de la victoria* (Přehlídka vítězství). Barcelona, Argos Vengara 1976; TORBADO, Jesús: *En el día de hoy* (Dnešního dne). Barcelona, Planeta

Španělsku se výzkum několik desetiletí provozoval nikoli jako historická a kritická věda, ale chápal se jako legitimizace režimu vítězů. Zatímco angažovaní literáti na republikánské straně a většina levice spatřovali v občanské válce „rozhodující celosvětový boj našeho století mezi rozkvětem v socialismu a zánikem v barbarství“ (Alfred Kantorowicz), vítězové zápas interpretovali jako protibolševické „křížové tažení“ a „národní osvobozenecou válku“. Komunistické výklady naopak zdůrazňovaly „národně-revoluční“ aspekt „osvobozenecou války španělského lidu“ s fašistickými interventy, anarchistické pojetí zase vyzvedalo sociální charakter revolučního vzepětí. Velmi značná část kritických historických prací o občanské válce přitom vycházela mimo španělské území. Zásadní změnu přinesl teprve konec frankismu. Tehdy se do Španělska přesunul kruh badatelů, rozhojněný o významné posily mladého vědeckého dorostu. Zároveň se ve srovnání s bádáním o občanské válce, jak se provozovalo do konce šedesátých let, proměnila tematika, způsob kladení problémů i výzkumné metody. Jestliže do té doby se badatelský zájem o historické problémy občanské války koncentroval téměř výlučně na diplomatické a vojenské aspekty válečného dění, nyní se těžiště výzkumu přesunulo k problematice strukturní historie, hospodářských a sociálních dějin a rovněž k otázkám dějin mentalit a ke kulturní historii.

Dnešní historici se ocitají – ve srovnání s fází pozdního frankismu – v radikálně odlišné badatelské situaci. Od Frankovy smrti vyšlo tolik nových publikací, že zájemce má stále větší potíže se v labyrintu tohoto kontroverzního tématu vyznat – tím spíše, že kromě kvantitativního vzestupu historické produkce už i španělské autory zasáhla ideologická diverzifikace, která se dříve uplatňovala jen v zahraniční literatuře nebo v pracích vycházejících v mimo Španělsko. Mimořádná poptávka po publikacích o nejnovější španělské historii a přítomnosti měla po roce 1975 za

1979; VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *El pianista* (Pianista). Barcelona, Seix y Barral 1985; CHIRBES, Rafael: *La larga marcha* (Dlouhý pochod). Barcelona, Anagrama 1996. PRADA, Juan Manuel de: *Las máscaras del héroe* (Hrdinovy masky). Madrid, Valdemar 1996; RIVAS, Manuel: *El lápiz de carpintero* (Tesařova tužka). Madrid, Alfaguara 1998; TÝŽ: *¿Qué me quieres, amor?* (Jak mě chceš, lásko?) Madrid, Alfaguara 1996; TRAPIELLO, Andrés: *La noche de los cuatro caminos: Una historia del maquis* (Noc čtyř cest: Historie odporu). Madrid, Aguilar 2001; CERCAS, Javier: *Soldados de Salamina*. Barcelona, Tusquets 2001 (v českém překladu: *Vojáci od Salaminy*. Praha, Mladá fronta 2004 a 2006); CHACÓN, Dulce: *La voz dormida* (Spící hlas). Madrid, Alfaguara 2002; FERRERO, Jesús: *Las trece rosas* (Třináct růží). Madrid, Siruela 2003. O románovém zpracování tématu viz CEBRIÁN, Juan Luis: *Francomoribundia*. Madrid, Alfaguara 2003.

- 45 Například v roce 2002 *Soldados de Salamina* v režii Davida Trueby. Kniha o vzniku filmu: CERCAS, Javier – TRUEBA, David: *Diálogos de Salamina, un paseo por el cine y la literatura* (Salaminské rozhovory: Procházka filmem a literaturou). Barcelona – Madrid, Tusquets – Plot 2002. Srv. též film Montoxo Armendáriz *Silencio roto* (Rozbité ticho) z roku 2001 o poválečné gerile proti diktatuře a dokumentární film *La guerrilla de la memoria* (Gerila paměti) z roku 2002, který obsahuje rozhovory s přeživšími příslušníky hnutí makistů. Svým charakterem podobný (rozhovory s aktéry) je film režiséra Jaime Camina *Los niños de Rusia* (Ruské děti) z roku 2001.

následek nebyvalý knižní boom. Vědecká dokumentační služba Nejvyšší rady pro vědecký výzkum (*Consejo Superior de Investigaciones Científicas* – CSIC) dospěla v seznamech španělských publikací o občanské válce a frankismu z let 1975 až 1995 k počtu ne menšímu než tři tisíce šest set novinek.⁴⁶ Tento prudký růst knižní produkce o nejnovějších dějinách byl dílem kombinace příznivých okolností. Postupně se otevíraly archivy, byla odstraněna cenzura, lidé po léta odsouzení k mlčení pociťovali potřebu se vyjádřit, zájemci o kritické poznání nedávné minulosti (stejně dlouho odkázaní na podpultový prodej nebo zahraniční knižní trh) naproti tomu toužili po informacích, ruku v ruce se ztrátou orientace v každodenní politice (o které se náhle smělo spolurozhodovat) se hledaly historické „modely“ a zasuté vývojové alternativy a svou roli nepochybně sehrála také nakladatelská čipernost, která dokázala využít příznivé konjunktury.

Dnešní stav vědomostí o španělské občanské válce sice staví na bádání dřívějších desetiletí, především je však výsledkem úsilí historiků v letech demokracie, za podmínek politicky a vědecky radikálně změněných. Ovšem nápadná zdrženlivost historiků, příznačná pro léta přechodu, jak o ní byla řeč výše, platí i nadále. Nejprve vycházely především paměti (třeba Pabla de Azcárate, Franciska Franka Salgada Arauja, José Marí Pemána či Vicente Roja), práce o žitých dějinách každodennosti (například od Miky Etchebéhého nebo Manuela Tagüeni Laporteho) a nová vydání zvláště cenných svědeckých výpovědí (například studie Juliána Zugazagoitii, bývalého republikánského socialistického ministra, jehož nacisté roku 1940 vydali v Paříži Frankovým pochopům a který byl posléze zastřelen).⁴⁷ Konfliktní témata, jako krvavé represe v týlu fronty, se vědomě opomíjela, aby nezavdávala příčinu k výtce revanšismu.

Jen pozvolna, teprve v osmdesátých a devadesátých letech, začal rozvoj španělského dějepiscectví o občanské válce zacelovat velké mezery ve výzkumu; zároveň z něj vyplynulo, že starší historiografie byla ve své většině ideologicky silně zabarvená a málo podložená prameny. Výzvy, již tato badatelská situace znamenala pro španělskou historickou vědu, se chopili především mladší historici, kteří se nebojí vkročit na „zaminovanou“ půdu.⁴⁸ Jedno z těžišť výzkumu leželo zprvu v oblasti,

46 Srv. vynikající bibliografii studií o občanské válce po roce 1975: *La Guerra Civil (1936–1939)* (Občanská válka (1936–1939)), 2 sv. (BIHES – Bibliografías de Historia de España (Bibliografie španělských dějin), č. 7.) Madrid, CSIC, CINDOC (Centro de Información y Documentación Científica (Středisko vědeckých informací a dokumentace)) 1996.

47 ZUGAZAGOITIA, Julián: *Guerra y vicisitudes de los españoles* (Válka a proměny Španělů). Barcelona, Tusquets 2001.

48 Dříve nanejvýš jednostranně a polemicky pojednávaným tématům, jako např. roli oficiálních církevních hodnostářů za občanské války, se v poslední době dostává vyvážených výkladů, jež jsou vzdáleny odsuzování právě tak jako glorifikaci. Srv. typický příklad: RAGUER, Hilari: *La pólvora y el incienso: La iglesia y la guerra civil española (1936–1939)* (Střelný prach a kadidlo: Církev a španělská občanská válka (1936–1939)). Barcelona, Península 2001.

kteřou lze nazvat – poněkud povšechně – „sociální dějiny občanské války“. Zkoumaly se válečné podmínky v týlu, mobilizace obyvatelstva (ideologická i vojenská), „geneze“ „nového státu“ (nikoli institucionální, nýbrž společenská) za války. Pozornost se věnovala skupinám, vrstvám a organizacím, které ve starším bádání spíše živořily někde na okraji, například ženám a mládeži.⁴⁹ K sociálním aspektům pak přistoupila další výzkumná oblast, kterou by bylo možné označit jako dějiny společnosti v širším slova smyslu. Předmětem těchto výkladů byla životní situace širokých vrstev obyvatelstva za podmínek občanské války, revolucí a represí. Ronald Fraser založil své výzkumy na metodice *oral history*, díky níž se mu podařilo vykreslit působivý obraz nálad, pocitů, přání, tužeb a nadějí obyvatel.⁵⁰ Rafael Abella sleduje v různých svých publikacích každodenní život za války.⁵¹ Líčí starosti obyvatel, ekonomické obtíže, problémy při opatrování potravin, všední den ve škole, nejistoty a obavy. Joan Villarroya i Font se svou studií vstoupil na nové teritorium, když zkoumal materiální a psychologické následky bombardování.⁵²

Jedním z fenoménů občanské války, o který se vedou největší spory, jsou represe v týlu obou válečných zón. Do tohoto tématu se historici pustili teprve nedávno. Průkopnický výzkum podnikl Alberto Reig Tapia, který se zaměřil na fungování a následky toho, co falangistický ministr vnitra Ramón Serrano Suñer výstižně nazval „obrácenou justicí“ („*die Verkehrte Justiz*“) – tj. na onen „nacionály“ nastolený systém, jenž všechny obhájce republikánské reality proměnil ve vlastizrádce a vystavil nemilosrdné represí.⁵³ Reig Tapia dokládá a kriticky hodnotí ideologickou manipulaci, jíž tuto temnou kapitolu podřídili frankističtí historici. Autor nezamýšlí kvantitativně vyvažovat jedny represe druhými, i když jasně prokazuje nedostatečnost dosavadních kvantitativních studií, jakou byla například práce Ramóna Salase

49 Roku 1989 se z fondů Historického národního archivu, sekce „Občanská válka“ (*Archivo Histórico Nacional, Sección „Guerra Civil“*), konala v Salamance výstava na téma „Žena a občanská válka“ (srv. katalog s esejem od Mary Nashové a s nejdůležitějšími bibliografickými údaji k tématu: *Las Mujeres en la Guerra Civil* (Ženy v občanské válce). Madrid, Ministerio de cultura 1989).

50 FRASER, Ronaldo: *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros: Historia oral de la Guerra Civil Española* (Připomeň si to ty a připomeň to i druhým: Orální historie španělské občanské války). Barcelona, Crítica 2001. Pocity „malého člověka“ na frontě a v týlu (demoralizace, dezercce, rabování, nedisciplinovanost) popisuje nově také Michael Seidman v knize *A ras de suelo: Historia social de la República durante la Guerra Civil* (Těsně při zemi: Sociální dějiny republiky za občanské války). Madrid, Alianza 2003.

51 ABELLA, Rafael: *La vida cotidiana durante la Guerra Civil* (Každodenní život za občanské války), 2 sv. Barcelona, Planeta 1975.

52 VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs a Catalunya durant la Guerra Civil (1936–1939)* (Bombardování Katalánska během občanské války (1936–1939)). Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1981.

53 REIG TAPIA, Alberto: *Ideología y historia: Sobre la represión franquista en la Guerra Civil* (Ideologie a historie: O frankistických represích a občanské válce). Madrid, Akal 1985.

Larrazábala.⁵⁴ Naopak zdůrazňuje kvalitativní rozdíly mezi terorem ve frankistické a v republikánské zóně. V táboře pozdějších válečných vítězů stála za terorem ideologie; represe vycházela shora a byla součástí fungování „nového státu“, který byl přesvědčen, že musí zničit nepřátelské „anti-Španělsko“, aby sám mohl existovat. Odsudky teroru, jaké se v odmítavé reakci na násilné výbuchy nashromážděné nenávisti dlouhodobě utlačovaných nižších vrstev neustále objevovaly v republikánském táboře, se u vítězů nevyskytovaly.

Represe lze dodnes jen obtížně kvantifikovat. S cílem dojít k přesnějším výsledkům byla represe za občanské války zkoumána především regionálně. Pro Katalánsko byla publikována studie Josepa M. Solé i Sabaté, pro Navarru existují už dvě knihy.⁵⁵ Masakr v Badajozu, předmět mnoha kontroverzí, nedávno minuciózně popsal Francisco Espinoza, který ve své studii prokázal, že všechny argumenty uváděné frankistickou stranou ve prospěch vlastního očištění jsou vylhané.⁵⁶ Pro Aragonii je k dispozici studie skupiny kolem Juliána Casanova, pro Córdoba práce Franciska Morena Gómeze, o provincii La Rioja psal Antonio Hernández García a vznikají další detailní studie.⁵⁷ Javier Rodrigo v předběžném souhrnu zdůrazňuje, že počty vražd spáchaných frankisty jsou třikrát vyšší než v případě republikánů;⁵⁸ v Katalánsku byl podle výsledku, k němuž dochází Conxita Mirová, počet republikánských obětí ve srovnání s oběťmi na nacionální straně dvojnásobný.⁵⁹

54 SALAS LARRAZÁBAL, Ramón: *Los datos exactos de la Guerra Civil* (Přesné údaje o občanské válce). Madrid, Rioduero 1980.

55 SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria: *La repressió franquista a Catalunya 1938–1953* (Frankistická represe v Katalánsku, 1938–1953). Barcelona, Crítica 1985; RUIZ VILAS, Maria José ad. (ed.): *Navarra 1936: De la esperanza al terror* (Navarra 1936: Od naděje k teroru), 2 sv. Tafalla, Altafaylla Kultur Tadea 1986; SALAS LARRAZÁBAL, Ramón: *Los fusilados en Navarra en la guerra de 1936* (Zastřelení v Navaře za války v roce 1936). Madrid, Editions 62 1983.

56 ESPINOSA, Francisco: *La columna de la muerte: El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz* (Smrtící proud: Postup frankistického vojska ze Sevilly do Badajozu). Barcelona, Industrias Gráfica España 2003.

57 CASANOVA, Julián: *El pasado oculto: Fascismo y violencia en Aragón (1936–1939)* (Utajená minulost: Fašismus a násilí v Aragonu (1936–1939)). Madrid, Siglo XXI 1992; MORENO GÓMEZ, Francisco: *La Guerra Civil en Córdoba (1936–1939)* (Občanská válka v Córdobě (1936–1939)). Madrid, Akal 1985; HERNÁNDEZ GARCÍA, Antonio: *La represión en La Rioja durante la guerra civil* (Represe v provincii La Rioja za občanské války). Logroño, Instituto de Estudios Riojanos 1984.

58 RODRIGO, Javier: La bibliografía sobre la represión franquista: Hacia el salto cualitativo (Bibliografie o frankistických represích: Směrem ke kvalitativnímu skoku). In: *Spagna Contemporanea* (Turín), roč. 11, č. 19 (2002), s. 151–169.

59 MIR CURCÓ, Conxita: *Vivir es sobrevivir: Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra* (Žít znamená přežít: Spravedlnost, pořádek a marginalizace na poválečném katalánském venkově). Madrid, Aguilar 2002.

Co se represí týká, neznamenal konec občanské války žádný bod zvratu; novější studie naopak prokázaly právě kontinuitu občanské války a první poválečné fáze. Mělo však uběhnout téměř čtvrtstoletí, než se začalo zdát, že masivní poválečné represe už nebudou ohrožovat historicko-politický konsenzus mezi historiky, a než se toto téma stalo vyhledávaným studijním předmětem španělské historické vědy. Současně s parlamentním odsouzením Frankova režimu – došlo k němu 20. listopadu 2002 a poprvé hlasy všech stran zastoupených v parlamentu – se na přelomu tisíciletí začaly množit studie líčící oblodné represe poválečné doby.⁶⁰

V centru zájmu se rychle ocitly i frankistické koncentrační tábory. Založeny byly už v prosinci 1936 a měly sloužit převýchově statisíců republikánských vězňů, kteří pak měli nalézt uplatnění jako víceméně otrocká pracovní síla při výstavbě „nového státu“.⁶¹ Režimní byrokracie vyprodukovala ohromné množství dokumentů, s jejichž pomocí může být jako ústřední element „nového státu“ definováno fyzické a mravní násilí, které bylo používáno jako nástroj útlaku a nadvlády nad vojensky slabšími a později politickými protivníky.⁶² Patřilo k nim i mnoho žen a jejich dětí, na něž represe nedopadala o nic méně násilně.⁶³ Frankistické koncentrační tábory nebyly tábory vyhlazovacími; v perverzní symbióze kasárenského ducha a klerikální mentality měly plnit politické a ekonomické úkoly. Především šlo o vymycování, likvidaci, očistu – jak se říkalo v dobové terminologii – a o to, aby se internovaní vykoupili svým pracovním úsilím z hříchu, že sešli z pravé cesty.

Jedním z nejzlopestnějších nástrojů frankistické represe byl „soud veřejného pořádku“ (*Tribunal de Orden Público*), který soudil politicky motivované případy: po třináct let stálo před tímto soudem den co den průměrně dvanáct obžalovaných.⁶⁴ Pozvolna se historici ujímali i protistrany, poražených. Vedle studií o podvatné činnosti zakázaných stran a odborů se stále více výzkumů zabývalo proti-

60 Sr. CHAVES PALACIOS, Julián: La Historiografía reciente sobre la Guerra Civil de 1936–1939 en los umbrales del nuevo milenio (Nejnovější historiografie o občanské válce 1936–1939 na prahu nového tisíciletí). In: *Anales de Historia Contemporánea* (Anály soudobých dějin), č. 16. Murcia, Universidad de Murcia 2000, s. 409–430; srv. i souhrnnou recenzi: EGIDO, Ángeles: Memoria y represión (Paměť a represe). In: *Historia del Presente* (Dějiny přítomnosti), č. 2. Madrid, Asociación Historiadores del Presente – Eneida 2003, s. 139–147.

61 RODRIGO, Javier: *Los campos de concentración franquistas: Entre la historia y la memoria* (Frankistické koncentrační tábory: Mezi dějinami a pamětí). Madrid, Sieste Mares 2003.

62 MOLINERO, Carme – SALA Y SOBREQÜÉS, Margarita: *Una inmensa prisión: Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo* (Obrovské vězení: Koncentrační tábory a věznice za občanské války a frankistické vlády). Barcelona, Crítica 2003; SILVA, Emilio – MACIAS, Santiago: *Las fosas de Franco* (Frankovy hroby). Madrid, Temas de hoy 2003.

63 VINYES, Ricard: *Irredentas: Las Presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas* (Iredentistky: Politické vězeňkyně a jejich děti ve frankistických věznicích). Madrid, Temas de hoy 2002.

64 Historii tohoto soudu působivě zpracoval Juan José del Águila v monografii *El TOP: La represión de la libertad (1963–1977)* (El TOP: Potlačení svobody (1963–1977)). Madrid, Almena 2002.

frankistickým odbojem, jakož i ilegálním a gerilovým hnutím čtyřicátých let.⁶⁵ Záhy začaly vycházet také závažné studie o španělském exilu.⁶⁶

V prvních letech přechodu k demokracii se – podobně jako tematika represe – předmětem kritických výzkumů nestávala ani osoba diktátora Franciska Franka. Vyrovnávání s Frankem bylo naopak přenecháváno starofrankistům i novofrankistům, kteří trvale malovali přikrášlený obraz diktatury a její politiky. V tomto směru na sebe upozornil především Ricardo de la Cierva, jenž v řadě monumentálních líčení propagoval historický koncept představující Franka jako modernizátora Španělska, obratného státníka a průkopníka demokracie.⁶⁷ Jen velice pomalu se dařilo některé z těchto mýtů destruovat.⁶⁸ Seriózní historiografická konfrontace s Frankem začala až dlouho po završeném přechodu k demokracii a po konsolidaci nového režimu. Podnětem k mnoha publikacím o generalísimovi bylo v roce 1992 stoleté výročí narození bývalého diktátora. Alberto Reig Tapia však v kritické souhrnné recenzi těchto publikací konstatoval, že dokonce i počátkem devadesátých let je „rozštěpení na frankismus a antifrankismus“ příliš živé na to, aby bylo možné dospět k závěrečným hodnotícím soudům o Frankovi jako osobě a politikovi.⁶⁹

-
- 65 Srv. především MORENO GÓMEZ, Francisco: *La resistencia armada contra Franco: Tragedia del maquis y la guerrilla* (Ozbrojený odpor proti Frankovi: Tragédie odboje a gerily). Barcelona, Crítica 2002 (pro jižní Španělsko); SERRANO, Secundino: *Maquis: Historia de la guerrilla antifranquista* (Odboj: Dějiny protifrankistické gerily). Madrid, Temas de hoy 2002 (pro území celého státu). Protifrankistická opozice byla v jednotlivých aspektech zkoumána už v době přechodu k demokracii. Viz především TUSELL, Javier: *La oposición democrática al franquismo (1939–1962)* (Demokratická opozice proti frankismu (1939–1962)). Barcelona, Planeta 1977; MARAVALL, José María: *Dictadura y dissentimiento político: Obreros y estudiantes bajo el franquismo* (Diktatura a politický odpor: Dělníci a studenti za frankismu). Madrid, Alfabeta 1978; ALBA, Víctor: *La oposición de los supervivientes (1939–1955)* (Opozice přeživších (1939–1955)). Barcelona, Planeta 1978; TUSELL, Javier ad. (ed.): *La oposición al régimen de Franco* (Opozice proti Frankovu režimu), 3 sv. Madrid, UNED 1990.
- 66 Srv. např. ABELLÁN, José Luis: *El exilio español de 1939* (Španělský exil v roce 1939), 5 sv. Madrid, Taurus 1976–1978. Přehled o stavu bádání viz CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Sonsoles: Balance historiográfico del exilio español: 1990–1999 (Historiografický přehled španělského exilu: 1990–1999). In: *Cuadernos de historia contemporánea*, č. 22, s. 135–157.
- 67 CIERVA, Ricardo de la: *Historia del franquismo* (Dějiny frankismu), 2 sv. Barcelona, Planeta 1975 a 1978; TÝŽ: *La cuarta apertura* (Čtvrté uvolnění). Madrid, Paulinas 1976; ještě za Frankova života vydal i jeho životopis: TÝŽ: *Francisco Franco: Un siglo de España* (Francisco Franco: Španělské století), 3 sv. Madrid, Nacional 1972–1973.
- 68 K otázce vstupu Španělska do druhé světové války srv. MORALES LEZCANO, Víctor: *Historia de la no-beligierancia española en la segunda guerra mundial* (Historie španělského nebojování za druhé světové války). Las Palmas, Mancomunidad del Cabildos 1980; ESPINAS, R. ad.: *El Impacto de la II Guerra Mundial en Europa y en España* (Dopad druhé světové války v Evropě a ve Španělsku). Madrid, Asamblea de Madrid – Gabinete de la Presidencia 1986; o politice vůči Židům viz MARQUINA BARRIO, Antonio – OSPINA, Gloria Inés: *España y los judíos en el siglo XX: La acción exterior* (Španělsko a Židé ve 20. století: Zahraniční akce). Madrid, Espasa Calpe 1987.
- 69 REIG TAPIA, Alberto: *Francología centenaria* (Sto let frankologie). In: *Notas: Educación de Personas Adultas* (Listy: Vzdělávání dospělých – Madrid), č. 1 (1994), s. 11–22.

Zatímco právě naznačeným konfliktním tématům se bádání delší čas vyhýbalo, již záhy se soustředilo na strukturální aspekty, jako je typologické zařazení frankistického systému do srovnávací nauky o politických režimech. Diskutovalo se v zásadě o třech interpretačních modelech. Šlo o to, zda frankismus lze charakterizovat jako fašismus, jako autoritářský systém či jako vývojovou, respektive modernizační diktaturu.⁷⁰ Dlouhé trvání frankismu a ohromné změny, které Španělsko prodělalo za tu dobu v socioekonomické sféře, způsobují, že dobrat se jasné konceptualizace celé diktatury je velmi obtížné. Podle předběžného souhrnného výsledku lze konstatovat, že prakticky nelze vytvořit typologii, kterou by bylo možno vyčerpávajícím způsobem aplikovat na celou éru frankismu. Vědecky správné kategoriální podchytení Frankova režimu je zároveň znesnadněno diktátorovou schopností politické přizpůsobivosti, která mu po celá desetiletí umožňovala přežívat u moci. Nepřiměřený je v každém případě statický model, který se primárně zaměřuje na funkční ústrojí režimu; vzhledem k jeho dlouhému trvání je naopak nezbytné, aby se analýza soustředila na dynamické procesuální prvky (především v ekonomické a společenské oblasti), politické překryvy (*Überlappungen*) a vzájemný poměr různých elementů.

Přechod k demokracii (transición) a zacházení s minulostí

Podobně detailního historického zpracování jako občanské válce se dostalo i období přechodu od diktatury k demokracii (*transición*). Pozornost historie a dalších společenských věd přitom budil zejména víceméně pokojný průběh této hluboké politické proměny. Nezávisle na stranickopolitických sympatiích panuje shoda v interpretaci přechodu jako „příkladné operace“ a „velkého historického úspěchu“.⁷¹ Liberálně-konzervativní historici tu jako hlavní „hrdiny“ uvádějí do centra pozornosti ústřední aktéry transformačního procesu: krále Juana Carlose, ministerského

70 Srv. přehled ve zvláštním čísle ročenky *Papers: Revista de Sociología* (Sociologický časopis), č. 8 – „El régimen franquista“ (Frankistický režim). Barcelona, Universidad Autónoma de Barcelona 1978; TEZANOS, José Félix: Notas para una interpretación sociológica del franquismo (Poznámky k sociologickému výkladu frankismu). In: *Sistema*, č. 23 (1978), s. 47–99; VILAR, Sergio: *La naturaleza del franquismo* (Povaha frankismu). Barcelona, Península 1977; TUSELL, Javier: *Congreso Internacional El Régimen de Franco (1936–1975)* (Mezinárodní kongres „Frankistický režim (1936–1975)“). Madrid, UNED 1993. Klasickou definici autoritářství v aplikaci na frankismus podal Juan José Linz ve studii „Una teoría del régimen autoritario: El caso de España“ (Teorie autoritářského režimu: Příklad Španělska). In: PAYNE, Stanley G. (ed.): *Política y sociedad en la España del siglo XX* (Politika a společnost ve Španělsku 20. století). Madrid, Akal 1978, s. 200–263. Přehled o španělském výzkumu frankismu viz HUMLEBÆK, Carsten: Die spanische Zeitgeschichtsforschung zur Franco-Ära seit 1975. In: *Jahrbuch für europäische Geschichte*, č. 4. München, R. Oldenburg 2003, s. 161–188.

71 FUSI, Juan Pablo – PALAFOX, Jordi: *España, 1808–1996: El desafío de la modernidad* (Španělsko 1808–1996: Výzva modernity). Madrid, Espasa Calpe 1998, s. 369.

předsedu Adolfa Suáreze a některé stranické vůdce.⁷² Historici sympatizující spíše s levým středem zdůrazňují naopak „tlak zdola“ a roli organizovaného dělnického hnutí.⁷³ Kritikům transformačního procesu, podle nichž mohla demokratická opozice dosáhnout více, oponenti namítají, že existovaly určité meze, dané například nízkým stupněm organizovanosti opozice anebo strachem, že masové demonstrace by mohly vyprovokovat vojenský puč. Úspěchy přechodové fáze, pokračuje argumentace obhájců, zdaleka převažují nad deficity. Výsledkem je fungující parlamentní demokracie, odstraňování sociálních nerovností, budování sociálního státu, odluka církve od státu, vyřešení problémů s armádou, ukončení španělské izolace a integrace do nadnárodních západních struktur.⁷⁴

Od doby, kdy je Španělsko členem Evropské unie a Severoatlantické aliance, tedy kdy se země navrátila do společenství demokratických států, se zdůrazňuje „normalita“ historického vývoje. Činí to především politici, kteří jsou zrovna u moci, do kruhu „normalizátorů“ se však rychle zařadili i historici. Nechtějí již nic vědět o „anomálii“, již liberálové 19. století charakterizovali španělské dějiny, o „strážní“ generace osmadesátníků, o „neúspěchu“ a „selhání“ ekonomického vývoje, jak jej za doby frankismu skicovali historici sociálních věd a ekonomie. Španělskou historii už z tohoto hlediska nezastiňuje paradigma ztroskotání a věčného neúspěchu. Právě ve srovnání s ostatními evropskými ekonomikami nelze španělskou zkušenost označovat za „atypickou“, zní další argument.⁷⁵

Historiografická změna perspektivy je výsledkem politických zkušeností generace historiků, kteří se narodili teprve po katastrofě občanské války z roku 1936. Tato

72 BARDAVÍO, Joaquín: *Los silencios del Rey* (Královo mlčení). Madrid, Strips 1979; POWELL, Charles T.: *El piloto del cambio: El Rey, la Monarquía y la transición a la democracia* (Kdo pilotoval změny: Král, monarchie a přechod k demokracii). Barcelona, Planeta 1991; CECO SERRANO, Carlos: *La Monarquía en la transición política y en la España democrática* (Monarchie v politické transformaci a v demokratickém Španělsku). In: Real Academia de la Historia (ed.): *Veinticinco años de reinado de S. M. Don Juan Carlos I* (Pětadvacet let panování Jeho Excelence dona Juana Carlose I.). Madrid, Espasa Calpe 2002, s. 54–68.

73 Viz např. MARAVAL, José María: *The Transición to Democracy in Spain*. London, Croom Helm 1982; TÝŽ – SANTAMARÍA, Julián: *Crisis del franquismo: Transición política y consolidación de la democracia en España* (Krise frankismu: Politická transformace a upevnění demokracie ve Španělsku). In: *Sistema*, č. 68–69 (1985), s. 79–129.

74 Srv. k tomu STUCKI, Andreas: *Spanische Geschichtswissenschaft zwischen „Normalisierung“ und „Selbstzensur“: Eine Analyse des historiographischen Diskurses zur Transition*. Licenciátní práce, Universität Bern 2003.

75 JULIÁ, Santos: *Anomalía, dolor y fracaso de España: Notas sobre la representación desdichada de nuestro pasado y su reciente abandono* (Anomalie, bolest a ztroskotání Španělska: Poznámky k nešťastné reprezentaci naší minulosti a jejímu současnému opuštění). In: *Bulletin of the Society for Spanish and Portuguese Historical Studies* (Newark, Delaware, USA) roč. 21, č. 2 (jaro 1996), s. 6–27; o proměně historického obrazu viz i DARDÉ MORALES, Carlos: *La idea de España en la historiografía del siglo XX* (Obraz Španělska v historiografii 20. století). Santander, Universidad de Cantabria 1999.

generace se vydala hledat „jiné“ Španělsko – Španělsko průmyslového rozvoje, politického liberalismu, evropské orientace. Předcházející generace historiků si podle ní „vymyslela“ Španělsko rurální a zaostalé, izolované od obecného evropského vývoje, zatímco dnes se výzkum soustředí na Španělsko odjakživa evropské. Nehledá se tak už odpověď na otázku, co vedlo k nezdaru španělského vývoje, nýbrž co vedlo k jeho úspěchu.

Jestliže tuto interpretaci – jak se zdá – velmi dobře podporuje politická realita minulého čtvrtstoletí, pak líčení fáze přechodu jako *success-story*, předkládané sociálními a historickými vědami, fungovalo také jako důležitá zásobárna argumentů pro diskurzy politické veřejnosti. Sociolog Víctor Pérez Díaz poukázal na to, že svůj symbolický repertoár nemohla nová španělská demokracie přebrat ani z Frankovy éry, ani z předcházející druhé republiky, která tak dramaticky ztroskotala. Nebyla tedy k dispozici žádná „tradice“ do základů parlamentní demokracie, a tak bylo zapotřebí nových obrazů, jež nyní poskytoval sám přechod k demokracii: národní usmíření v podobě dvou zákonů o amnestii, protagonisté přechodu, lidová monarchie, ústava jako konsenzus všech stran, symbolický a institucionální návrat Španělska do Evropy. Fáze přechodu, respektive její symbolické obrazy, byly vyneseny na pozici úběžníku nejen pro sebeidentifikaci nového státu, ale také pro historické povědomí mnoha Španělů.⁷⁶ Rozhodující podíl na konsolidaci pozitivního obrazu této periody mají podle názoru Víctora Sampedra a Raquel Saizové Tomé média. Z výsledků práce obou autorů, založené na dotazníkovém výzkumu, vyplývá, že svého druhu občanskou misi plnila především televize – tím, že formou nejrůznějšího opakování, přispívajícího ke stabilizaci systému, ve vědomí obyvatelstva upevňovala určité soudy o novější španělské historii. Zvláštní místo na této „kognitivní mapě“ epochy přechodu tak zaujímá král a předseda vlády Adolfo Suárez, kteří přímo personifikují *transición*, zatímco jejich původní vazby s diktaturou upadly u většiny obyvatelstva v zapomnění.⁷⁷

Ačkoli tato analýza se hodí na většinu španělského obyvatelstva, nelze přehlédnout, že v určitých částech země je obraz přechodové fáze podmíněn postojem zřetelně odlišným, kolísajícím často mezi skepsí a odmítáním. Platí to především pro regiony jako Katalánsko a Baskicko se silnými nacionalistickými tendencemi. Zatímco vzpomínka na frankistickou diktaturu se tam udržuje v podobě prazáklad-

76 PÉREZ DÍAZ, Víctor: *La emergencia de la España Democrática: La invención de una tradición y la dudosa institucionalización de una democracia* (Zjevení demokratického Španělska: Vymyšlená tradice a pochybná institucionalizace jedné demokracie). (Pracovní materiály CEACS, č. 18.) Madrid, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, Instituto Juan March 1991.

77 Král Juan Carlos byl oficiálně uveden do funkce jako Frankův nástupce, Adolfo Suárez až do svého povolání do funkce premiéra vedl původně fašistickou státostranu Falangu (srv. SAMPEDRO, Víctor – SAIZ TOMÉ, Raquel: Consumo de medios de comunicación y memoria histórica (Naslouchání médiím a historická paměť). In: <http://interculturalcommunication.org/pdf/sampedrosaliz.pdf>).

ní zkušenosti pronásledování nejen politického, ale především také etnicko-kulturního, pozitivní přijímání období přechodu závisí na specifickém stupni uspokojení politických požadavků těchto různých nacionalismů ze strany nového demokratického režimu. Militantní postoje baskického radikálního nacionalismu, který ve své percepci ohrožení zjevně dodnes nechce rozlišovat mezi diktaturou a demokracií, jsou v tomto ohledu nepochybně extrémem. Ignatio Sotelo hovořil v této souvislosti o regionálně rozdílných typech historické paměti.⁷⁸

Na příkladu oblastí silně nacionalistického zatížení je zřejmé, že schopnost přechodové fáze zakládat identitu je omezená a že v kolektivní paměti mají i nadále své místo předcházející vytěšňovaná desetiletí. A právě zde, na nerealizovaném „vyrovnání s minulostí“ („*Vergangenheitsbewältigung*“), také počíná obecná kritika transformačního procesu. K jednomu z prvních kritiků přechodu patří Gregorio Morán, který nejprve uveřejnil ambivalentní Suárezovu biografii a posléze v hojně diskutované studii obrátil pozornost k otázkám historického vědomí a politice paměti (*Erinnerungspolitik*) v přechodové fázi.⁷⁹ Morán v onom příslovecném „paktu mlčení“ spatřuje obratnou manipulaci kolektivní paměti z vůle elit transformačního procesu, které nebyly ochotny připustit vlastní historickou vinu.⁸⁰ Zprvu se prý historická tabuizace omezovala na občanskou válku, avšak později se rozšířila i na represí za frankismu. Toho, kdo připomínal události nedávné minulosti, říká autor, hned stihla výtka, že ohrožuje křehkou rovnováhu dosud mladé demokracie a narušuje politický konsenzus doby přechodu.

Pokud jde o kritickou reflexi nejnovější minulosti, pak během devadesátých let zdrženlivost, přinejmenším s ohledem na *transición*, ustoupila zřetelné kritice. Tak například Josep M. Colomer spatřuje v této periodě příčiny určitých funkčních nedostatků demokratických institucí. Poukazuje v té souvislosti na závislost jurisdikce na politických stranách, na ovlivnitelnost masových médií vládou, na absenci mechanismů vytváření konsenzu.⁸¹ Za konfrontační kurz mezi oběma velkými stranami, konzervativní Lidovou stranou (*Partido Popular*) a Španělskou dělnickou socialistickou stranou (*Partido Socialista Obrero Español* – PSOE), který se ve španělské politice táhne už řadu let, je podle něho odpovědný volební systém,

78 SOTELO, Ignacio: *Vergangenheitsbewältigung: Spanien – ein unpassendes Beispiel*. In: SÜHL, Klaus (ed.): *Ein unmöglicher Vergleich? 1945–1989: Eine Diskussion*. Berlin, Volk und Welt 1994, s. 44–57.

79 MORÁN, Gregorio: *Adolfo Suárez: Historia de una ambición* (Adolfo Suárez: Příběh jedné ctižádosti). Barcelona, Planeta 1979; TÝŽ: *El precio de la transición* (viz pozn. 40).

80 TÝŽ: *El precio de la transición*, s. 87 n.

81 COLOMER, Josep M.: *El régimen político de la transición* (Politický režim v přechodu k demokracii). In: JULIÁ, Santos – PRADERA, Javier – PRIETO, Joaquín (ed.): *Memoria de la transición* (Paměť přechodu k demokracii). Madrid, Taurus 1996, s. 700–703; COLOMER, Josep M.: *La transición a la democracia: El modelo español* (Přechod k demokracii: Španělský model). Barcelona, Anagrama 1998.

ochrana stran a pravidla sestavování vlád. A bývalý socialistický politik Pablo Castellano fázi přechodu dokonce považuje za proces koncipovaný frankismem a pro frankismus, za proces, který onen režim v jistém smyslu i nadále udržuje při životě. Reformy, říká, by sice bez tehdejší demokratické opozice nemohly být provedeny. Ta však musela uznat reálné mocenské poměry a vzdát se mnoha svých původních, mnohem radikálnějších představ. Pravidla hry stanovila Suárezova vláda, a kdo se chtěl podílet na reformním procesu, musel akceptovat mantinely: monarchistické státní zřízení, parlamentní systém, žádné vyřizování účtů.⁸²

Pokud bychom se pokusili o systematickou klasifikaci dosavadních interpretací přechodové fáze, mohli bychom v zásadě vysledovat čtyři jejich typy.⁸³ První by byl *sociálněstrukturní* výklad přechodu jako třídního boje. Spočívá na tvrzení, že hybnou silou změny byla nová, reformistická buržoazie, která z ní také nejvíc profitovala, a protagonisté přechodu sloužili zájmům této společensky dominantní vrstvy. Politickou změnu tak lze označit za svého druhu „revoluci shora“. Nejvlastnější účel přechodu spočíval v odvrácení mohutných dělnických protestů. Tuto interpretaci, jež koluje zejména mezi zástupci bývalé protifrankistické opozice, lze ve světle historického bádání s těžší udržet. Zprvce byla politická role nových ekonomických elit během *transición* nepatrná a političtí aktéři v přechodové fázi nereprezentovali jednoznačně socioekonomické síly. A zadruhé nelze jen tak hovořit o roli dělnictva coby protagonisty při protifrankistických protestech. Většina levicových opozičních organizací se v žádném případě neskládala výlučně z dělníků; naopak mezi nimi byli v hojném počtu zastoupeni také příslušníci středních vrstev, svobodných povolání a intelektuálové, nemluvě už ani o významu studentského hnutí, periferních nacionalismů a katolické církve. A nakonec schopnost vlastní mobilizace byla u protifrankistické opozice mnohem omezenější, než bychom se domnívali na základě propagandy jejích organizací.

Druhý přístup k problematice přechodu je *funkcionalistický* a demokracii vykládá jako důsledek předcházející modernizace. Podle této interpretace byla vlastním činitelem politické demokratizace předcházející ekonomická modernizace. Ekonomický vývoj šedesátých let proměnil agrární společnost ve společnost městskou, vznikly široké střední vrstvy, celé společnosti se zmocnilo vzdělávací úsilí. Demo-

82 CASTELLANO, Pablo: *Por Dios, por la Patria y el Rey: Una visión crítica de la transición española* (Za Boha, vlast a krále: Kritický pohled na španělský přechod k demokracii). Madrid, Temas de hoy 2001; AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma: *Justicia, política y memoria: Los legados del franquismo en la transición* (Spravedlnost, politika a paměť: Frankovo dědictví za přechodu k demokracii). (Pracovní materiály CEACS, č. 1673.) Madrid, Centro de Estudios Avanzados Ciencias Sociales, Instituto Juan March 2001.

83 K následujícím pasážím srv. ALVAREZ JUNCO, José: *Del Franquismo a la Democracia* (Od frankismu k demokracii). In: MORALES MOYA, A. – ESTEBAN de VEGA, M. (ed.): *La historia*, s. 159–170 (viz pozn. 12).

kracie tak tvořila politický svorník rozsáhlého modernizačního procesu. I proti této interpretaci lze vznést námitky. Sociální, ekonomické a kulturní změny druhé fáze frankismu nepochybně vytvořily podmínky, které fázi přechodu usnadnily. Avšak o nějakém automatismu při přechodu k demokracii nemůže být řeč. Zde by stačilo poukázat na Baskicko, sice jeden z nejmodernějších regionů Španělska, kde však přechodová fáze fungovala nejhůř. Podle modernizační teorie by hlavní roli v politickém transformačním procesu musely sehrát ony krátce předtím vzniklé střední vrstvy, které však ve španělském případě nelze takto jednoznačně identifikovat.

Třetí pojetí je založeno na subjektivních faktorech a bere si na pomoc *psychologico-kulturní* důvody, ale i teorii vůdcovství. Podle tohoto výkladu je za úspěch demokratizačního procesu třeba vděčit především jednotlivým osobám, v první řadě králi Juanu Carlosovi a ministerskému předsedovi Adolfu Suárezovi s jejich mimořádnou obratností při vyjednávání. Proti této interpretaci, zvláště oblíbené v liberálně-konzervativních kruzích, je nutno namítnout, že obratností a umírněností se vyznačovali všichni aktéři tehdejšího dění, zejména též představitelé opozice. Zdrženlivost kromě toho projevovaly rovněž elity nepolitické, například hospodářské a správní.

Východiskem čtvrté z možných interpretací, *politickostrukturní*, je slabost aktérů a síla státu: Smrt diktátora Franka vyvolala podle ní nesvornost v jeho suitě a nejistotu ohledně politické budoucnosti. Chřadnoucí režim nedisponoval žádným politickým projektem pro budoucnost a nebyl s to zavést disciplínu ve vlastních řadách. Frankismus už delší dobu nebyl schopen přiměřeně čelit nově vypuknuvším konfliktům s dělnictvem, studenty a periferními nacionalismy. Jeho legitimita byla vážně narušena. Naopak státní instituce, konstatuje tato interpretace, byly zásluhou zdokonalování správy, fungující policie a dobře etablovaných ozbrojených sil relativně stabilní. A tak došlo ve Španělsku ke změně režimu bez státní krize.

Soudobé dějiny a vzpomínání

V minulých letech byla problému, jak se vyrovnat s minulostí, věnována ve Španělsku stále větší pozornost. Zvláště intenzivně se diskutuje o otázce, zda onen „pakt mlčení“ spočíval na kolektivním pochopení situace anebo byl naoktrojován politickými elitami vládnoucími v době přechodu. Madridský historik Santos Juliá vyslovil nedávno názor, že historická vzpomínka byla vytlačena pouze z politiky, v žádném případě však z kolektivní paměti. „Konsenzus mlčení“ byl podle jeho mínění veden moudrým záměrem nezapojovat historii do politických názorových střetů a zároveň otevřel cestu strážlivému vědeckému zpracování výbušné historické látky.⁸⁴ Naopak politolog Vicenç Navarro kriticky poukazuje na absenci oficiální

84 JULIÁ, Santos: Raíces y legados en la transición (Kořeny a dědictví při přechodu k demokracii). In: TÝŽ – PRADERA, J. – PRIETO, J. (ed.): *Memoria de la transición*, s. 679–682 (viz pozn. 81); TÝŽ: Acuerdo sobre el pasado (Dohoda o minulosti). In: *El País*, (24.11.2002).

kultury vzpomínání (*Erinnerungskultur*). Navarro kromě toho vystupuje proti všeobecné tendenci k bagatelizujícímu ztotožňování pachatelů a obětí, které boj obou stran, jak říká, v pochybném úmyslu redukuje na touhu po lepším Španělsku.⁸⁵

Paralelně se sporem o oficiální interpretaci historie se množí známky toho, že vzpomínání na oběti občanské války a diktatury se stává tématem i pro širší veřejnost.⁸⁶ Tak třeba řada literárních děl, jak již o nich byla řeč, která si vzpomínání na občanskou válku zvolila za své ústřední téma, slavila v minulých letech velké publikační úspěchy. V Madridu byla na podzim 2002 také otevřena výstava věnovaná osudu republikánských exulantů, která musela být kvůli enormnímu zájmu prodloužena. Za bedlivé pozornosti denního tisku se mezi témata odborných konferencí a vědeckých publikací dostala rovněž otázka frankistické represe. Nové archivní prameny umožňují odhalovat úděsnou systematiku státního represivního aparátu, který si do počátku čtyřicátých let vyžádal odhadem sto padesát tisíc obětí na životech a ve více než stovce pracovních táborů vykořisťoval statisíce republikánů.⁸⁷

Zvláštní pozornosti se nakonec začalo dostávat „zmizelým“ v občanské válce, tedy těm, které povstalci v prvních válečných týdnech více či méně systematicky vraždili; patřil mezi ně i prominentní básník Federico García Lorca. Už roku 1995

85 NAVARRO LÓPEZ, Vicenç: *Bienestar insuficiente, democracia incompleta: Sobre lo que no se habla en nuestro país* (Nedostatečný blahobyť, neúplná demokracie: O čem se u nás nemluví). Barcelona, Anagrama 2002; viz rovněž autorův článek v *El País* z 8.1.2003.

86 „Umlčování“ („*Totschweigen*“) minulosti, resp. „pakt mlčení“, byly nejednou označeny jako cena za zdar přechodu k demokracii. Dnes je k dispozici celá řada publikací, které se zabývají fenoménem kolektivní amnézie při přechodu k demokracii. Srv. např. VILARÓS, Teresa M.: *El mono del desencanto: Una crítica cultural de la transición española (1973–1993)* (Obraz rozčarování: Kulturní kritika španělského přechodu k demokracii (1973–1993)). Madrid, Siglo XXI 1998; RESINA, Joan Ramon (ed.): *Disremembering the Dictatorship: The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy*. Amsterdam – Atlanta, Rodopi 2000; MEDINA DOMÍNGUEZ, Alberto: *Exorcismos de la memoria: Políticas y poéticas de la melancolía en la España de la transición* (Zařikávání paměti: Politika a poetika melancholie během španělského přechodu k demokracii). Madrid, Libertarias 2001; srv. též SUBIRATS, Eduardo: *Después de la lluvia: Sobre la ambigua modernidad española* (Po dešti: O nejasné španělské modernitě). Madrid, Temas de hoy 1993.

87 K těmto výsledkům dospěla konference, která se konala v říjnu 2002 v Muzeu dějin Katalánska v Barceloně (viz *El País*, 21.10.2002); dále viz JULIÁ, Santos (ed.): *Víctimas de la guerra civil* (Oběti občanské války). Madrid, Temas de hoy 1999; ELORDI, Carlos: *Los años difíciles: El testimonio de los protagonistas anónimos de la guerra civil hasta la posguerra* (Těžké roky: Svědectví bezjmenných účastníků občanské války až do poválečných let). Madrid, Aguilar 2002; TORRES, Rafael: *Víctimas de la victoria* (Oběti vítězství). Madrid, Oberón 2002; TÝŽ: *Desaparecidos de la guerra civil de España (1936–?)* (Zmizelí za španělské občanské války (1936–?)). Madrid, La Esfera de los Libros 2002; CASANOVA, Julián (ed.): *Morir, matar, sobrevivir: La violencia en la dictadura de Franco* (Zemřít, zabít, přežít: Násilí za Frankovy diktatury). Barcelona, Crítica 2002; SERRANO, Rodolfo – SERRANO, Daniel: *Toda España era una cárcel* (Celé Španělsko bylo jedno velké vězení). Madrid, Aguilar 2002.

uzavřelo španělské ministerstvo obrany smlouvu s německým spolkem Národní svaz pro péči o německé válečné hroby (*Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*), aby na hřbitově Pankovka v Novgorodě pohřbil přibližně čtyři a půl tisíce španělských vojáků, příslušníků Modré divize, kteří padli v bojích o Leningrad. Vzhledem k tomu, že německá strana na sebe vzala větší část finančního břemene, musela španělská vláda do jara 2003 investovat zhruba jen sto třicet tisíc euro; zatím se podařilo přemístit téměř dvanáct set mrtvých těl. Od té doby se ozývají výzvy, aby se podobným způsobem začalo přistupovat i ke zhruba třem desítkám tisíc republikánských „zmizelých“. Konzervativní Lidová strana, vládoucí od roku 2000 s absolutní většinou, se však v tomto ohledu projevila jako věrný ochránce frankistického dědictví a několikrát odmítla veřejně odsoudit vojenský puč i finančně podpořit exhumaci obětí;⁸⁸ až v roce 2002 španělský parlament nakonec jednohlasně odsoudil frankistickou diktaturu a přislíbil finanční podporu rodinným příslušníkům usilujícím o otevření anonymních masových hrobů a o přemístění svých příbuzných, kteří položili život za republiku.

V reakci na stanovisko vlády, po dlouhou dobu odmítavé, se na podzim 2000 odhodlala k činu jedna občanská iniciativa v severokastilské obci Priaranza del Bierzo a pustila se – za pomoci několika profesionálních archeologů – do exhumace mrtvol třinácti osob „zmizelých“ za občanské války. Veliký veřejný ohlas exhumace v Kastilii-Leónu vedl k založení Sdružení pro obnovení historické paměti (*Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica* – ARMH) a dalších podobných platform na internetu.⁸⁹ Ty se nyní zasazují o objasnění politických vražd a masových poprav po celé zemi, které povstalci za občanské války vykonávali na přívržencích republiky. Vzhledem k velkému počtu neidentifikovaných mrtvých, odhadovanému po celém Španělsku na třicet tisíc, se však spolku nedostává k exhumacím nezbytných prostředků.

Tedy doslova „odhalováním“ zločinů spáchaných od vypuknutí občanské války jménem frankistického státu začíná nyní se zpožděním téměř sedmdesátí let veřejná konfrontace s minulostí, která z hlediska vědního oboru historie už delší dobu příliš mnoho tajemství neskrývala. Naopak veřejnost touto konfrontací vstoupila na neznámou půdu, jež byla vzhledem k nepředvídatelným politickým důsledkům dlouhou dobu zcela vědomě obcházena.

88 Například v únoru 2002 přehlasovala Lidová strana zákonodárnu iniciativu všech ostatních parlamentních frakcí, která zamýšlela rehabilitovat a ekonomicky odškodnit oběti frankismu. A když strana Sjednocená levice (*Izquierda Unida*) v říjnu 2002 předložila návrh na uznání republikánských dělníků na nucených pracích, lidovci sice hlasovali pro, opět však odmítli jejich ekonomické odškodnění. (Srv. *Europe Press*, 19.2.2002; *El País*, 25.10.2002.)

89 Srv. k tomu webové stránky ARMH <http://www.geocities.com/priaranza36/> a sdružení Despage (*Desaparecidos de la guerra civil y el exilio republicano* – Zmizelí z občanské války a republikánský exil) <http://www.nodo50.org/despague/>.

Pokud jde o soudobé dějiny jakožto obor, vyvstává otázka, do jaké míry by se mohla jejich ústředním zájmem stát problematika zacházení s nejnovější minulostí. Kromě řady dalších publikací poukazuje na takovouto tematickou koncentraci svým titulkem „Vzpomínka na druhou republiku“ nejnovější vydání časopisu *Historia del Presente* (Dějiny přítomnosti).⁹⁰ Dosavadní úsilí v oboru soudobých dějin je však značně různorodé, takže jejich budoucí tematické oblasti a úkoly jen stěží budou sledovat jediné těžiště.

Jak lituje historik Julio Pérez Serrano, zatím soudobým dějinám ve Španělsku chybí všeobecná koordinace, kterou může provádět jen nějaká centrální instituce. Zřízení příslušného ústavu podle francouzského nebo německého vzoru však není v současné době v dohledu. Naopak dominují iniciativy různých vysokých škol, jako je například seminář soudobých dějin Extremadurské univerzity v Badajozu, madridský časopis *Historia del Presente* či Sdružení pro současné dějiny (*Asociación de Historia Actual*), které na Univerzitě v Cádizu začalo vydávat *online* časopis. Z odstupů zahraničního pozorovatele se však tato regionálně fragmentovaná krystalizace nové dílčí disciplíny jeví jako přímo nevyhnutelný vývoj, který se všemi svými silnými i slabými stránkami, na něž pravidelně upozorňují i španělští badatelé, vlastně jen sleduje politickou regionalizaci země. Jako dezideratum zde vystupuje do popředí ani ne tak ztráta „národní“ perspektivy jako spíše nedostatek srovnávacích regionálních výzkumů, které by mohly osvětlit nejen regionálně rozdílné zkušenosti s diktaturou, ale také objasnit fragmentaci komunikativní paměti. Srovnávací regionální výzkum historické kultury vzpomínání ve vztahu k nejnovější minulosti tak jistě patří k dosud nenaplněným předmětům bádání o soudobých dějinách ve Španělsku.

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček
Španělské názvy v poznámkách přeložil Radovan Beneš

90 Srv. předmluvu vydavatele Abdóna Mateose v časopise *Historia del Presente*, č. 2 (2003), s. 5 n. (viz pozn. 60).

Diskuse

Úvahy nad biografiemi Emila Háchy

Jan Gebhart – Jan Kuklík

Úsilí podat všestranný a střízlivě kritický obraz dějinného vývoje české společnosti v dramatických letech 1938 až 1945 se neobejde bez analýzy postavení a role hlavních protagonistů. Životní osudy řady z nich se staly předmětem soustředěného badatelského zájmu a poprávu se do popředí dostala osobnost česko-slovenského a později státního prezidenta Protektorátu Čechy a Morava JUDr. Emila Háchy. Cesta ke zhodnocení jeho osobnosti a politické dráhy prošla mnoha peripetemiemi. Po období hrubých dehonestací a záměrných dezinterpretací, jež vycházely ze služebného ideologizování, přišlo krátké intermezzo druhé poloviny šedesátých let 20. století, v němž se objevily první pokusy o objektivnější pohled na Háchu jako státníka a politika. Morální dluh naší historiografie vůči jeho osobnosti však mohl být plnohodnotně reflektován teprve po roce 1989. Nejprve se to projevilo v řadě publicistických článků a pamětnických svědectví a posléze i v podobě seriózních badatelských počinů – knižně vydaných biografií Emila Háchy.

Nejprve vyšla „historická reportáž“ Dušana Tomáška a Roberta Kvačka *Causa Emil Hácha*,¹ která se soustředila na klíčová období Háchova života a atraktivní formou představila Háchu v jeho prezidentských rolích až po naplnění jeho hořkého a tragického osudu. O dva roky později vydalo nakladatelství Horizont biografii Emila Háchy z pera Tomáše Pasáka,² jejíhož vydání se autor nedožil. Komplexního

1 TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Causa Emil Hácha*. Praha, Themis 1995, 221 s.

2 PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha*. Praha, Horizont 1997, 286 s.

zpracování celé Háchovy životní pouti se poté chopil Vít Machálek, který vydal výpravnou publikaci s bohatým fotografickým doprovodem a s empatickým názvem *Prezident v zajetí: Život, činy a kříž Emila Háchy*.³ A konečně po deseti letech, v roce 2007, vyšlo nové, upravené a doplněné vydání Pasákovy biografie,⁴ které sice nemění základní původní text prvního vydání, ale je rozšířeno o fotodokumentaci s významnou výpovědní hodnotou, přináší některé dobové dokumenty, a především seznamuje s vybranými pasážemi z pamětí Háchových nejbližších spolupracovníků Josefa Klimenta a Jiřího Havelky. Přínosné jsou i vydavatelské poznámky, které doplňují původní text (s. 410–423).

Německý historik Detlef Brandes v zamyšlení nad obrazem kolaborace v Protektorátu Čechy a Morava v české historiografii od roku 1989 připomíná, že v žádné z knižních biografii jejich autoři „nedokládají svá tvrzení přímými odkazy na prameny. Vít Machálek pak zvolil nepříliš šťastný postup – v seznamu pramenů a literatury uvádí pouze sumárně pro každou kapitolu, ze kterých vycházel pramenů, případně studií.“⁵ K tomu je možné poznamenat, že to je zřejmě daň za současnou vydavatelskou praxi, která bohužel znemožňuje přesněji identifikovat badatelský přínos autorů. Přestože autoři každé z uvedených knih přistupovali ke zpracování Háchovy biografie z různých hledisek a stanovisek a předurčili je i odlišné čtenářské veřejnosti, jejich díla přímo vybízejí nejen ke kritickému srovnávání, ale také k obecnějším úvahám.

Ve všech zmíněných biografiích je prezentována osobnost Háchy v celé její složitosti i rozporuplnosti a její obraz je přímo podmíněný relevantní celistvostí využívané heuristické základny. Je zřejmé, že většinou autoři měli k dispozici obdobný okruh literatury a pramenů, který by ovšem v současnosti byl již mnohem širší. V čem se však odlišují, je interpretace. U Machálkovy biografie překvapí fakt, že obsahuje početně sice bohatý seznam použité literatury a pramenů, ale – nejspíše záměrně – opomíjí ty práce, které nekonvenují jeho vidění Háchovy osobnosti. Společným heuristickým problémem uváděných publikací zůstává využití prameně základny vztahující se k činnosti a názorové evoluci domácí a zahraniční rezistence, které se v dynamických proměnách dotýkaly jak Háchy, tak celé hierarchické struktury protektorátní správy. Autoři ponechali stranou výzkumu fondy ilegálních časopisů a z větší části také kurýrních zpráv a radiotelegrafických depeší

3 MACHÁLEK, Vít: *Prezident v zajetí: Život, činy a kříž Emila Háchy*. Praha, Regulus 1998, 370 s. + obrazová příloha.

4 PASÁK, Tomáš: *Emil Hácha (1938–1945)*. Praha, Rybka Publisher 2007, 445 s.

5 BRANDES, Detlef: Vyčkávaní, aktivismus, zrada: Obraz kolaborace v Protektorátu Čechy a Morava v české historiografii od roku 1989. In: CORNELIŠEN, Christoph – HOLEC, Roman – PEŠEK, Jiří (ed.): *Diktatura – válka – vyhnání: Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945. Sborník*. Ústí n/L., Albis international 2007, s. 91–137, cit. s. 92.

mezi domovem a exilem.⁶ Právě z nich je zřejmý vývoj postojů jednotlivých proudů rezistence vůči protektorátní reprezentaci: od chápajícího přijímání přes pochyby a varování od jarních měsíců roku 1940 až po striktní odmítání a (od přelomu let 1941 a 1942) po projevy nesmiřitelnosti a výzvy k potrestání. Čtenář nezíská ani plastičtější obraz o změnách vztahu exilu k Háchovi a protektorátní správě – snad s výjimkou kritického období léta 1941, kdy Londýn vyzýval Háchu a protektorátní vládu k demisi. Ze vzájemných zprostředkovaných depeší je zřejmé, že si k podání demise sami chtěli najít vhodný čas a příležitost a ujišťovali exilovou reprezentaci, že jsou k tomuto kroku odhodláni. V poslední přijaté depeši z Prahy z počátku srpna 1941 generál Alois Eliáš společně s Háchou potvrdili slib, že podají demisi, „půjde-li o břemena národu neúnosná“. Po Eliášově zatčení jednala protektorátní vláda, která nakonec po dramatickém hlasování chystanou demisi nepřijala. Hácha, který měl připravený text své abdikace, po rozhodnutí vlády také svůj slib nenaplnil.⁷ Osudy Eliáše a Háchy se od tohoto okamžiku rozešly a jejich osobnosti začaly hrát v českých dějinách odlišnou roli.

Další možnosti k rozšíření výzkumu také nabízejí prameny dokumentující úsilí o mezinárodní uznání právní kontinuity Československa a o vytvoření jeho prozatímního státního zřízení ve Velké Británii. Z nich je jasné, jak citlivými se stávala jednotlivá rozhodnutí prezidenta Háchy a protektorátních vlád, která ve svých důsledcích desavuovala pozici československé věci v zahraničí. Projevilo se to ve změně tónu českého vysílání BBC od listopadu 1941, jež přes všechny překážky ovlivňovalo smýšlení a postoje protektorátního obyvatelstva. Ještě vyhraněnější a nekompromisně útočnou podobu dostalo v období heydrichiády a po ní. Vynucená, ale i servilní loajalita projevů atakujících prezidenta Beneše a československý exil vyvolala už jen jednoznačně odmítavé reakce, které nezahrnovaly žádné náznaky pochopení pro situaci, v níž se ocitla protektorátní reprezentace.

Autoři naopak velmi vhodně využívali prameny archivní povahy, vydané i nevydané memoáry, soudobý protektorátní tisk i pramenné edice, aby zbavili Háchu primitivního negativistického hodnocení. Týká se to zejména období, kdy v čele autonomního protektorátního režimu připravoval platformu pro souznění s všennárodní opoziční jednotou proti okupantům, jejíž významnou součástí se sám stal. Dokládala to zejména iniciativní činnost Háchy a jeho nejbližšího okolí při vzniku Národního souručenství. Navenek mělo vzbuzovat dojem, že se jedná o nově formované všennárodní politické hnutí budované na autoritativních, ba totalitních principech. Avšak řídicí Výbor Národního souručenství Hácha jmenoval převážně

6 Viz např. KRAJINA, Vladimír: *Ve službách odboje a demokracie*. Rukopis, uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.; BENEŠ, Edvard: *Vzkazy do vlasti*. Ed. Jiří Šolc. Praha, Historický ústav Armády ČR 1996; edice ilegálních časopisů (*V boj, Český kurýr* ad.).

7 Podrobněji k tomu viz GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. 15b. Praha, Paseka 2007, s. 37–44.

z politiků druhé garnitury bývalých demokratických stran, přičemž požadoval, aby se ztotožnili „s dobrovolnou disciplínou“, směřující k ochraně národních zájmů. Na návrh Rudolfa Berana určil Hácha předsedou, respektive vedoucím Výboru Národního souručenství Adolfa Hrubého. Po jedné z prvních audiencí Hrubého u státního prezidenta na přelomu března a dubna 1939 pozval místopředseda protektorátní vlády Jiří Havelka na osobní návštěvu Hrubého do své kanceláře, aby mu vysvětlil svůj názor na možnosti budoucí politiky Národního souručenství. Při té příležitosti mu doporučoval: „Musíš to kroutit tak, aby to šlo na všechny strany dobře. Nezapomeň při tom nikdy, že jsi Čech.“⁸

Všechny uvedené biografie zmiňují celou řadu memorand říšskému protektorovi anebo Háchovo úsilí dosáhnout z pozice státního prezidenta osvobození studentů zatčených 17. listopadu 1939 a řady dalších protektorátních občanů, včetně osobně velmi statečně snahy ochránit jednoho ze svých nejbližších spolupracovníků Jiřího Havelku. Příznačná a sympatická je snaha autorů prostřednictvím zejména memoárových výpovědí a řady osobních dobových svědectví nahlédnout hlouběji do nitra Háchovy osobnosti, postihnout její psychologické dimenze a rekonstruovat proměny jeho zdravotního stavu, který natolik podmiňoval a ovlivňoval jeho rozhodování. I přes rozdílnost autorského přístupu v jednotlivých publikacích zřejmě patří právě tyto pasáže ke čtenářsky nejpřitažlivějším, protože přibližují lidské stránky a tragické dimenze životního osudu Emila Háchy.

Dětstvím, mládím, studiemi a právnickou kariérou Emila Háchy se nejpodrobněji zabývá Macháلكova kniha. V tomto ohledu přináší mnohé zajímavé informace, nejsou zde však zveřejněny úplně poprvé. Vycházejí jednak z oficiálního Háchova životopisu *Jihočech Emil Hácha*,⁹ vydaného v roce 1942 u příležitosti sedmdesátého výročí narození, jednak je zpracován poměrně podrobný obraz Háchova života od mládí až do počátku okupace v diplomové práci Jana V. Bechyněho¹⁰ (autor ji však nevyužil a cituje pouze Bechyněho životopisný článek z časopisu *Historický obzor*).¹¹ Machálek oprávněně upozorňuje, že se Hácha, který striktně dodržoval apolitičnost a nezávislost soudcovské moci, záměrně vyhýbal ve svém rozhodování aktuálním politickým tlakům. Proto byl vnímán – i v případech, kdy předsedal volebnímu soudu – jako objektivní a nezaujatý. Žádná z uvedených prací však zevrubněji neanalyzuje Háchovu právnickou erudici a na právní historiky teprve čeká úkol odborně zhod-

8 *Národní archiv*, Praha (NA), fond (f.) 300 (Národní soud v Praze 1945–1947), signatura 33-2, rozsudek nad Rudolfem Beranem a dalšími, 1.316.

9 HÁJEK, Karel ad. (ed.): *Jihočech Emil Hácha: Obraz domova, rodu a života pana státního prezidenta*. Praha – České Budějovice, Českomoravské akciové tiskařské a vydavatelské podniky 1942.

10 BECHYNĚ, Jan V.: *Dr. Emil Hácha: Člověk, právník, prezident (12.7.1872–14.3.1939)*. Diplomová práce. Praha, Filozofická fakulta UK 1994.

11 TÝŽ: Emil Hácha. In: *Historický obzor*, roč. 4, č. 2 (1993), s. 39–44.

notit Háchovo působení ve funkci dvorního rady vídeňského Nejvyššího správního soudu a v řídicích funkcích Nejvyššího správního soudu ČSR.¹²

Volba Emila Háchy prezidentem Česko-Slovenska v roce 1938 patří zřejmě k nejprobádanějším úsekům jeho života. Je možné souhlasit s názorem Dušana Tomáška a Roberta Kvačka, že Hácha přijal prezidentskou funkci „po zdráhání“ a „s velkým sebezapřením“; když se ale k tomu rozhodl, tak s odhodláním aktivně se podílet na politickém životě, což vylučovalo, aby se z něho stala ona pověstná „monstrance ukazovaná lidu“. V tomto okamžiku rozhodně nebyl mužem ochablé vůle a uvědomoval si míru zodpovědnosti, kterou na sebe převzal. Když v exilu vyvstala otázka právní kontinuity existence Československa, kterou limitovalo datum 30. září 1938, logicky se objevila i otázka legitimacy Háchovy volby. Ta neproběhla v ústavně stanoveném termínu čtrnácti dnů po abdikaci prezidenta Beneše. Na samotném aktu volby se navíc nepodíleli všichni poslanci a senátoři řádně zvolení v posledních volbách do Národního shromáždění ČSR v roce 1935, kteří byli suspendováni 27. října 1938 opatřením Stálého výboru Národního shromáždění. To ovšem nemohlo obstát před ústavou (ani tehdy, když ministerstvo vnitra zaslalo vyhlášku ze dne 11. listopadu 1938, č.j. 91.604/1938-9, o zániku mandátů některých členů Národního shromáždění podle paragrafu 2 opatření Stálého výboru ze dne 27. října 1938, č. 253 *Sbírky zákonů a nařízení*).¹³ Jejich účast na volbě, pragmaticky nazíráno, by výsledek volby nezměnila. Avšak nebyl si těchto okolností vědom sám JUDr. Emil Hácha, uznávaný odborník na ústavní a správní právo? Neusiloval proto o vypracování nové ústavy s vědomím, že v tomto období není plně respektována československá ústava z roku 1920? A navíc ještě nějakou dobu po 15. březnu 1939 doufal, že bude přijata nová ústava, která kodifikuje nový stav věcí; něco takového však okupační moc již rozhodně nehodlala dovolit. A tak všechny tehdejší diskuse o přijetí nové ústavy v jarních měsících roku 1939 zůstaly jen zcela planou epizodou.

K okolnostem prezidentské volby se vztahuje i důležitá otázka, zda abdikační akt prezidenta Beneše byl z právního hlediska zcela nezpochybnitelnou záležitostí. Když československý exil rozpracovával teorii právní a politické kontinuity Československé republiky, opíral svou argumentaci zvláště o tvrzení, že k přijetí Mnichovské dohody došlo pod zřejmou hrozbou použití síly. V návaznosti na to Beneš stejný argument využil i pro podepření kontinuity své prezidentské funkce v exilu, když poukazoval na prokazatelný německý nátlak, aby ze své funkce odstoupil.¹⁴

12 K tomu srv. NEDJALKOVÁ, J.: *Nejvyšší správní soud 1918–1936: Studie z novověkých dějin správy se sondou do novověké diplomatiky*. Diplomová práce. Praha, Filozofická fakulta UK 1983.

13 Viz webová stránka Parlamentu ČR <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/151schuz/s151001.htm>.

14 KUKLÍK, Jan [jr.]: *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945: Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*. Praha, Karolinum 1999, s. 74 n.

Historik Antonín Klimek ve své studii věnované analýze vnitropolitického vývoje v pomnichovském období dokládá, jak působil přímý a zjevný nátlak z německé strany, zároveň ale také naléhání československých politiků, především předsedů koaličních stran i generality, aby v zájmu zachování státu abdikoval.¹⁵ Zasvěcené paměti Ladislava Karla Feierabenda přinášejí svědectví, že Beneš odstoupil z donucení Berlína. Jasně to sdělil maršál Hermann Göring oficiálnímu zástupci Česko-Slovenska Vojtěchu Mastnému v berlínském mezinárodním výboru, který po Mnichovu dojednával modalitu odstoupení československých pohraničních území, a totéž zde na oficiálním fóru opakoval s obšírnějším odůvodněním státní sekretář Erich von Weizsäcker.¹⁶ Je třeba dodat, že do těchto širších souvislostí Háchovi biografové otázku Benešovy abdikace nezařadili, a ani on sám s ohledem „na zájmy státu“ se při zdůvodňování svého kroku o nich nezmiňuje.

Jak Dušan Tomášek s Robertem Kvačkem, tak Tomáš Pasák i Vít Machálek se shodují v názoru, že Hácha představoval určitou záruku kontinuity s předchozím vývojem a jeho volbu přijaly různé tehdejší politické síly se zadostiučiněním. A zároveň v něm viděly ochránce a záruku právního státu. Avšak převratné změny na politické scéně druhé republiky dovedly Háchu k podpisu některých zákonů, jež se dotkly i samotných principů demokratického uspořádání společnosti a objektivně se musely dostat do rozporu s jeho právním vědomím. Na prvním místě se jednalo o zmocňovací zákon z prosince 1938, který fakticky likvidoval zákonodárnou činnost Národního shromáždění ČSR a převáděl zákonodárné pravomoci právě na prezidenta a vládu. Deník *Národní listy* komentoval novou situaci lapidárně a výstižně: „Dostali jsme se nenápadně z demokracie, jak jsme ji dvacet let provozovali, do demokracie, které se říká autoritativní.“¹⁷

Jiným nepřijatelným a dosud neobvyklým rysem autoritativního režimu druhé republiky byl vzrůstající antisemitismus, jemuž se dokonce dostávalo kodifikace v protizidovských nařízeních a opatřeních. Háchu nelze považovat za jejich strůjce, ale ani se jim nebránil a nevystoupil proti nim.¹⁸

15 KLIMEK, Antonín: Edvard Beneš od abdikace z funkce prezidenta ČSR (5. října 1938) do zkázy Československa (15. března 1939). In: RATAJ, Jan – KLIMEK, Antonín – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Z druhé republiky*, sv. 1–2. Praha, Historický ústav armády ČR – Památník odboje 1993, s. 155–241, zde s. 157 n. (sv. 1).

16 FEIERABEND, Ladislav K.: *Politické vzpomínky*, [sv. 1]. Brno, Atlantis 1994, s. 34.

17 Citováno podle: GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. 15a. Praha, Paseka 2006, s. 86.

18 Podrobněji k této problematice viz KÁRNÝ, Miroslav: Politické a ekonomické aspekty „židovské otázky“ v pomnichovském Československu. In: *Sborník historický*, č. 36. Praha, Academia 1989, s. 171–212; RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997, zejména s. 102–119; POJAR, Miloš – SOUKUPOVÁ, Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ, Blanka: *Židovská menšina za druhé republiky*. Praha, Židovské muzeum v Praze 2007.

Podobně také oficiálně nezvedl Hácha hlas proti jinému příkladu zjevně nedemokratických a totalitních tendencí, které se týkaly nové podoby politického života na Slovensku, i když si je uvědomoval. Autoři biografii spíše akcentují slabost centrální pražské vlády v poměru ke slovenskému autonomistickému režimu a na příkladě Háchovy cesty na Slovensko poukazují na jeho snahu udržet jednotu státu za každou cenu. Háchu doprovázeli ministři Jaroslav Krejčí a Ladislav Feierabend, který později reprodukoval ve svých vzpomínkách prezidentovy pokyny k jednání se Slováky. Hácha vyjádřil přání nerekriminovat dosavadní vývoj v česko-slovenském poměru, zároveň ale dal najevo i podezření, „že radikální živly a snad i sám Tiso využívají nebo zneužívají autonomie jako odrazového můstku k odtržení Slovenska od republiky a že jsou za tím účelem ve spojení s nacisty“. Podle Feierabenda „prezident prohlásil, že takové jednání nemůže a nebude trpět a že v tomto směru bude s Tisem jednat otevřeně. Účelem jeho cesty je dostat od Tisa slovo a záruky, že přestanou námluvy luďáků s nacisty, směřující k postupnému osamostatnění Slovenska.“¹⁹

Zcela oprávněně všechny biografie věnují značnou pozornost zlomovému období politické kariéry prezidenta Háchy, jež ohraničují data 14. až 17. března 1939. Jestliže bude čtenář sledovat průběh těchto událostí v biografiích synchronně, získá neobyčejně plastický obraz a pochopí také niterné psychologické pohnutky jeho jednání v těchto dnech. Tehdy Hácha zajisté pochopil, že je pro novou okupační moc přijatelný, nesporně přijatelnější než extrémisté Gajdova typu či jiné odnože českého fašismu, a snažil se toho využít. Mnohokrát připomínal, jak v březnových dnech roku 1939 zabránil „strašlivému krveprolití“ a jak uchránil český národ před osudem Polska a dalších porobených národů.²⁰ Na druhé straně si musel uvědomovat omezenost svých pravomocí, daných ve vůdcově Výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, a přesto projevil dostatek rozhodnosti, aby využíval určitý prostor slibované protektorátní autonomie.

Ke stále se vracející diskusi, zda Hácha 15. března 1939 prohlásil, že osud českého národa „leží“ v Hitlerových rukou, a nikoli že jej do nich „vkládá“, poznamenajme: jde o interpretační rozdíly, ale z hlediska tehdejších Háchových postojů to nemá zásadní význam. Sám 16. března 1939 v rozhlasovém projevu mluvil o „odevzdání osudu českého národa a státu s plnou důvěrou do rukou vůdce německého národa“. Za své malé dobové vítězství považoval jako ústavní odborník skutečnost, že prohlášení podepsal pouze svým jménem, a nikoli za celou vládu. Z hlediska mezinárodněprávních souvislostí to bylo opravdu důležité.²¹

19 FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 1, s. 92 n.; viz také MACHÁLEK, Vít: *Prezident v zajetí*, s. 92.

20 BRANDES, D.: *Vyčkávání, aktivismus, zrada*, s. 94.

21 Tyto okolnosti komentuje v citované studii Detlef Brandes (s. 93).

Uvedené biografie však dostatečně neakcentují další důležité Háchovo rozhodnutí. Ve shodě s názorem předsedy vlády Rudolfa Berana nařídil rozpustit stále ještě formálně existující poslaneckou sněmovnu i senát Národního shromáždění a 21. března 1939 o tom informoval ministerského předsedu. Tento akt Hácha provedl proto, že po vydání Hitlerova výnosu byly poslanecká sněmovna i senát „mlčky zrušeny“. Jako znalec ústavního práva měl ale také na mysli, že by poslanci a senátoři museli na německé přání projednat a schválit nové státoprávní uspořádání. Háchův postup se ukázal pro další osud československé státnosti i v mezinárodním měřítku jako velmi prozřívavý.

V situaci, kdy se mělo připomenout první výročí existence protektorátu, se stupňoval tlak okupační moci vůči protektorátní reprezentaci, zahájený projevem Karla Hermanna Franka z počátku prosince 1939. Znovu byla nastolena otázka „slibu věrnosti“. Státní prezident Hácha vydal pod číslem 83 dekret o slibu věrnosti členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy, kteří svým podpisem museli potvrdit „věrné služby Velkoněmecké říši a jejímu vůdci.“ Prezident a protektorátní vláda se k tomuto kroku rozhodli i proto, že při jednání Hácha s Konstantinem von Neurathem 10. února 1940 naznačil říšský protektor možnost částečné Hitlerovy amnestie u příležitosti prvního výročí zřízení protektorátu, která by se vztahovala i na více než dvanáct set vysokoškoláků internovaných od listopadového zásahu nacistů proti českým vysokým školám. Hlavní projev vynucené loajality se však odehrál k výročnímu datu 15. března 1940. Už dva dny před tímto dnem se v Úřadě říšského protektora dozvěděl šéf Háchovy kanceláře Augustin Popelka, že státní prezident prý nezaujal náležitý postoj k válečné situaci, což by mohlo být v Berlíně negativně vykládáno. Říšský protektor vzkazoval Háchovi, aby poslal do Berlína pozdravný telegram, v němž by vyjádřil díky „slavným německým zbraním“. Hácha a protektorátní vláda rozhodli, že státní prezident takový telegram pošle. „Nemohu tedy jinak,“ psal v telegramu Hácha, „než přát dnes slavným německým zbraním, které chrání i český národ, Sieg Heil!“²²

Ke státnímu prezidentovi byl ilegální časopis *V boj* přísný. Hácha si za telegram do Berlína a účast na pražské vojenské přehlídce k výročí okupace vysloužil pozdrav „Sieg Heil Hácha“. Celé protektorátní reprezentaci se zde připomínalo: „Politickým géniem našeho národa není plazení se před Němci.“²³

Domácí odboj se k oficiálním postojům protektorátních představitelů vyjadřoval daleko ostřeji než exilová reprezentace, která v širších souvislostech akceptovala jejich komplikované dvojaké postavení. Bezprostřední reakci dokumentuje text radiodepeše formulované za Ústřední výbor odboje domácího Antonínem Pešlem

22 Citováno podle: GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. 15a, s. 349.

23 *V boj: Edice ilegálního časopisu*, sv. II/2 (1939–1940), č. 46. Ed. František Janáček, Růžena Hlušíčková, Marie Michálková, Bohumil Pekárek, Ivan Štoviček. Praha, Historický ústav Armády ČR 1993, s. 360 n.

a odeslané do zahraničí již 15. března 1940: „Odsuďte v rádiu Háchův telegram Hitlerovi a jeho Sieg Heil něm. vojsku. Veřejnost jest tím rozhořčena a cítí jako provokaci. Volejte Háchu za to k odpovědnosti. Polekaný Hácha je mimo lid. Vláda a N.S. se přehnaně bojí gestapa a Vlajky.“ O den později odbojáři svůj vzkaz do zahraničí rozšířili ještě o požadavek adresovaný přímo Benešovi: „Nutno morálně diskvalifikovati vynucený slib věrnosti veřejných zaměstnanců Hitlerovi a hlavně protektorátu. Další doklad nicotného postavení státního prezidenta Háchy.“²⁴ Na druhé straně ve zprávě z 3. dubna informoval domov o roztrpčení a zklamání Háchy, kterému se mu přes všechny vstřícné kroky podařilo dosáhnout jen příslibu propuštění pouhých sto osmdesáti studentů z více než dvanácti set zatčených v listopadu 1939. V každém případě ovšem domácí rezistence nesouhlasila s oportunismem protektorátního establishmentu a ve zmíněné zprávě dodávala svou prognózu: „Přes všechn planý výsledek bude oportunismus spíše pokračovat než se mírnit.“²⁵ Výzvy z domova také přiměly československý exil, aby zaujal tvrdší a kritičtější stanovisko k Háchovi a protektorátní reprezentaci. Prokop Drtina s určitým časovým odstupem – 19. dubna 1940 – vzkazoval domovu z Londýna Benešovým jménem: takové věci se nesmějí opakovat a Beneš sám usoudil, že protektorátní vláda překračuje přípustnou míru oportunismu, když přeje německým zbraním úspěch v boji proti Spojencům. Za zvláště škodlivé považoval takové nevhodné projevy v okamžiku, kdy vrcholilo jednání o ustavení a uznání prozatímního československého státního zřízení v exilu.²⁶

24 Citováno podle: KRAJINA, V.: *Ve službách odboje a demokracie*, rukopis, s. 281 n. V Krajinově dokumentaci je také uložena jiná písemnost dokládající kritický postoj vůči krokům státního prezidenta Háchy – dopis podepsaný zřejmě fingovaným jménem ing. dr. Jan Sv. Novák, který byl podle Krajinova vysvětlení zaslán přímo na Háchovu adresu. Pisatel v něm oslovuje státního prezidenta s jistotou, že mluví za národ tentokrát on, a nikoli Hácha, třebaže je i nadále prezidentem z Hitlerovy vůle: „Měli jsme Vám velmi za zlé, když jste se loni přiznal, že jste stál opodál při 28. říjnu 1918 – měli jsme Vám to za zlé proto, že jste přijal po volbě na podzim 1938 funkci prezidenta státu, který Vám zřejmě tedy nepřiřostl k srdci. To připomíná historii kozla v zahradě.“ Háchovi pak klade otázku: „Jak můžete si však myslet, že se podařilo pod Vaším vedením utvořit jedinou politickou organizaci českého lidu v Národním souručenství? Což Vy – bývalý soudce nejvyšší – nedovedete posoudit, jak malou úlohu jste při tom hrál sám a jak rozhodovalo jediné společné neštěstí celého národa, že jsme se všichni sešli?“ A na závěr připojil pisatel jasný odsudek Háchova konání: „Jedno však Vám náš národ nikdy neodpustí, a to, že jste přál ve funkci českého státního prezidenta (i když o této funkci vím, že je vskutku nicotná) zbraním pochopů českého národa Sieg Heil!“ (Viz *tamtéž*, s. 288.)

25 Citováno podle: PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou Říše*. Praha, Práh 1998, s. 217.

26 Viz BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 1999, s. 129. Ve vzkazu do vlasti z 1. května 1940 Beneš požadoval, aby domácí odboj informoval státního prezidenta, vládu i Národní souručenství, „v jakém směru nyní naše akce se vyvíjí. Musíme mít jistotu, že když dojdeme k vládě zde, neprovedou u nás nic, co by našší věci zde mohlo uškodit.“ Kritizoval ústupnost Háchy a vlády, jak ji bylo

Avšak v následujících měsících a letech nastala řada dalších kritických událostí. Okupační moc, která již všestranně upevnila svou pozici v protektorátu, si vynucovala oficiální projevy loajality při různých příležitostech a vztahy mezi ní a státním prezidentem i protektorátní vládou se vyostřovaly. Při reflexi tohoto vývoje se ovšem názory autorů háčovských biografií poněkud odlišují. Tomášek s Kvačkem jsou kritičtější a také citlivěji zaznamenávají proměny reakce protektorátního obyvatelstva vůči projevům loajality protektorátní správy k okupantům, které sice pozvolna, ale stále zřetelněji překračovaly meze chápající tolerance.²⁷

Pro posouzení klíčových rozhodnutí Emila Háchy ve funkci státního prezidenta je nepochybně důležité znát nejen roli, ale i povahy jeho nejbližších poradců a pracovníků prezidentské kanceláře. Z tohoto hlediska je nejzasvěcenější biografie Tomáše Pasáka, který svou interpretaci opřel o důvěrnou znalost pramenů primární povahy a objasnil, „jak se Hácha pomalu dostával do politické izolace ... a jeho úřední okolí se snažilo k němu nepustit nežádoucí osoby.“²⁸ Věrohodně se snaží přiblížit i postupné Háchovo duševní a fyzické chátrání, když mu bylo znemožněno jak okupanty, tak ale i jeho úředním okolím, aby abdikoval. Právě z Pasákova výkladu je jasné, nakolik se stal Hácha v posledních letech svého života objektem manipulace,

možno zaznamenat kolem 15. března 1940, protože ztížila pozici exilu, a dodával: „Nechci a nebudu nikomu doma předpisovat a rozkazovat, jak má jednat a jaký postup volit. Ale platí stále moje stanovisko, že za jistou mez se za žádných okolností nesmí jít.“ (BENEŠ, E.: *Vzkazy do vlasti*, dokument č. 22, s. 56.)

27 Markantně se to projevilo po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, kdy si okupační moc vynutila doslova odpudivé projevy loajality. Podílel se na nich také státní prezident Emil Hácha, kterému připravil rozhlasový projev z 30.5.1942 ministr Emanuel Moravec. Jak se sám Hácha vyjádřil, tentokrát musel „spolknout mimořádnou ropuchu“. V rozhlasovém vystoupení totiž přímo napadl prezidenta Beneše. Označil ho za „veřejného nepřítele českého národa číslo jedna“ a pokračoval slovy, že „kdyby nebylo štvání pana Beneše, jeho lidí v cizině a jeho tajných přísluhovačů v našich zemích, naše vlast by byla nejpožehnanější a nejklidnější končinou v Evropě“. Projev, naplněný nevráživými útoky, ukončil Hácha přímou výhrůžkou: „Ten z vás, kdo by se odvážil jen v nejmenším proti Říši pracovat, bude zničen. Jen na vás je dnes, abyste svou prací a svým přičiněním přispěli k vyhubení zrádců Říše, kteří jsou také našimi nepřáteli.“ (Beneš, veřejný nepřítel českého národa č. 1: Projev státního prezidenta dr. Emila Háchy. In: *V hodině dvanácté: Soubor projevů státního prezidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*. Praha, Knihnice ministerstva lidové osvěty 1942, s. 7–9.) Objektivní názor historika musí vyznít jednoznačně: pověstný Rubikon byl překročen, i když uvážíme všechny „polehčující okolnosti“. Míra *desaveau* zahraničního a domácího odboje tu zřetelně přesáhla „meze chápající tolerance“. Obnova svobodného a suverénního československého státu již byla z hlediska mezinárodněpolitického a mezinárodněprávního realitou a vyžádala si do té doby stovky životů československých občanů na válečných frontách i v řadách domácí rezistence. Argumentace tím, že odpudivé projevy loajality prezidenta a ministrů protektorátní vlády zachrání další lidské životy, proto neobstojí ani věcně, natož morálně. Počty obětí druhého stanného práva jsou naprosto neoddiskutovatelným důkazem. (Srv. k tomu interpretaci V. Machálka v biografii *Prezident v zajetí*, s. 218.)

28 PASÁK, T.: *JUDr. Emil Hácha*, s. 179; TÝŽ: *Emil Hácha (1938–1945)*, s. 246 n.

zejména ze strany českých úředníků prezidentské kanceláře. Na první pohled se může zdát, že obdobný přístup zvolil i Machálek, avšak v porovnání s Pasákem používá hojných citací pouze ilustrativně a výběrově. Z Macháلكovy mozaiky názorů osobností z bezprostředního Háchova okolí tak vyrůstá předem chtěný obraz.

Závěrečné období Háchova úřadování od roku 1943 nezachycují jeho životopisci ve stejné míře a rozsahu. V zásadě se však shodují v celkovém pojetí, jež shrnují názvy posledních kapitol Tomáškovy a Kvačkovy biografie: Ztráta vůle a rozpad osobnosti, Z lánského zámku na Pankrác. Ve všech publikacích autoři projeví výhrady vůči politickému zneužívání Háchovy osobnosti, která bez ohledu na zdravotní a psychologický stav byla vydávána za příklad a symbol kolaborace, i když je zřejmé, že záměry okupační politiky realizovaly tehdy především protektorátní vlády Jaroslava Krejčího i Richarda Bienerta. A je možné souhlasit s Pasákovým závěrem: „Nacistická správa za každou cenu chtěla zachovat E. Háchu při životě, protože pro ni vytvářel quasi legalitu protektorátního režimu. Tato quasi legalita se stala součástí nacistické propagandy. Pro německé orgány byla daleko výhodnější než případné Háchovo zatčení v roce 1941. Vždyť Heydrich přišel na jeho kontakty se Z. Bořkem-Dohalským a v rámci stanného práva mohl uplatnit i jiné řešení než dostat Háchu plně na kolena.“²⁹

Poslední dny tragického lidského údělu Emila Háchy sugestivně a obsírně zachytil v biografii Vít Machálek. Nekončí však svou práci Háchovým úmrtím a pohřbem, ale otevírá i bezprostředně poválečnou „kauzu Emil Hácha“, která se stala předmětem ostrého politického boje o moc v osvobozeném Československu. Shromáždil k tomu takřka všechna dostupná svědectví a názory současníků a nabízí i přehled postojů a myšlenek historizujících publicistů až do dnešní doby. Dovolává se pak i nároku, aby byl státní prezident Emil Hácha vnímán a v historické paměti zapsán stejně jako například jeden z předsedů protektorátních vlád, generál Alois Eliáš. Zejména v prvním období existence Protektorátu Čechy a Morava byli oba muži skutečnými soupeřícími a nesli společný úděl, ale jejich roli v dějinách nelze ztotožňovat, protože každému z nich bylo dáno, aby volil odlišně. Eliášův osud byl pevně svázán nejenom s osudem české země a národa, ale i s osudem československého státu, a svou osobní obětí se protnul s osudem tisíců, kteří za tento stát položili své životy. Právě tato vazba vedla Dušana Tomáška a Roberta Kvačka podle našeho názoru k výstižnému hodnocení: „Obranou proti nacisty zamýšlenému národnímu údělu byl odboj, v zahraničí, na frontách, doma. Jeho páteří a nositeli byli demokraticky orientovaní vlastenci, hluboce spojení s československým státem a jeho ideologií, a další ideologičtí antifašisté. Do žádné z takových skupin Hácha nepatřil. Jeho národní vlastenectví bylo jistě nepochybné a opravdové, vázalo se vždy více k zemi než ke státu; za okupace tato vazba ještě zesílila. Paradoxně to nakonec přispělo k úplnému odcizení mezi Háchou a československým odbojem.“³⁰

29 TÝŽ: *JUDr. Emil Hácha*, s. 256; TÝŽ: *Emil Hácha (1938–1945)*, s. 351.

30 TOMÁŠEK, D. – KVAČEK, R.: *Causa Emil Hácha*, s. 217 n.

Háchovi biografové se sice zmiňují o snahách postavit Háchu před Národní soud, ale opomněli využít archivní dokumenty z jednání vlády o osnovách dekretu č. 16/1945 Sb. „O potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“ (takzvaný velký retribuční dekret) a dekretu č. 17/1945 Sb. „O Národním soudu“. Prezident republiky podepsal tyto dekryty 19. června 1945, v platnost ale vstoupily až zveřejněním ve *Sbírce zákonů a nařízení státu Československého*.³¹ Československá vláda na své devětadvacáté schůzi 13. června 1945, tedy nedlouho před Háchovým úmrtím, jednala o osnovách zmiňovaných dekretů. Ze zápisu z jednání vlády vyplývá, jak důležitou roli hrála otázka, zda vůbec může být Hácha postaven před Národní soud. V úvodu diskuse k tomuto problému ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský uvedl, že prezident republiky má pochybnosti, zda podle textu návrhu dekretu o Národním soudu bude možné soudit Háchu. Navrhoval proto provést určité úpravy ve smyslu výjimečného ustanovení, jež by umožnilo konat soudní řízení v nepřítomnosti obžalovaného. Stránský se k tomu vyslovoval skepticky, jak je patrné ze zápisu: „To je ovšem v moderním trestním řízení neznámé prolomení zásady o nutném výsledku obžalovaného co procesní strany, přičemž ministr má ovšem na mysli moderní trestní proces v demokratických zemích, nikoliv postup diktátorských režimů. Ministr se rozhodl pro toto prolomení zásady z důvodů politických. Kdyby se však řízení provedlo též proti Háchovi, znamenalo by to, že by jeho nepřítomnost nebyla jím samým zaviněna, nýbrž byla by způsobena jeho zdravotním stavem. To by vlastně už nebyl soud. (...) Nemá-li možnost, aby se skutečně hájil, nemá řízení vlastně smyslu.“ Stránský také upozorňoval, že se názory veřejnosti na účelnost konání procesu značně rozcházejí. Pochyboval, zda by se řízení za takových poměrů setkalo s jejím širokým souhlasem, a dodal: „Je jasné, že by Hácha, kdyby byl schopen výsledku, musil býti odsouzen k smrti, i když jeho zdravotní stav, což jest rovněž jasné, nedovoluje, aby byl rozsudek vykonán.“ A nakonec zdůraznil, že „nelze soudit obžalovaného, kterému příroda jaksi vtlačila roubík do úst.“ Na Stránského vystoupení reagovali další členové vlády, přičemž zejména Václav Kopecký a Klement Gottwald, ale také Hubert Ripka nebo Václav Majer, uplatňovali názor, že Hácha musí být souzen a odsouzen. S ostrými námitkami vystoupili lidovečtí politikové, ministr zdravotnictví Adolf Procházka a místopředseda vlády Jan Šrámek. Gottwald do diskuse zasáhl poznámkou, že je nutné Háchu soudit „též pro různé pověsti kolující o stycích prezidenta republiky s Háchou“.³²

31 *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, roč. 1945, částka 9, vydaná dne 9.7.1945, s. 25–31 a s. 31–33.

32 NA, f. 1540 (bývalé označení 100/24 – Klement Gottwald 1938–1953), archivní jednotka 1494, svazek 137, strojopisná kopie zápisu z 29. schůze vlády 19.6.1945; viz též JECH, Karel – KAPLAN, Karel (ed.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: Dokumenty*, sv. 1. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, dok. 14/1, s. 273 n.

V době, kdy se odehrávala tato rozprava, se Háchův zdravotní stav kriticky zhoršil. Zemřel 27. června 1945; o tři dny později, 30. června, byl v ranních hodinách pohřben do rodinné hrobky na Vinohradském hřbitově. Smutečního aktu se mohla zúčastnit jenom jeho dcera s manželem a úřední osoby.

Že se současný zájem o Háchu nevyčerpal připomenutými historickými monografiemi, o tom svědčí mimo jiné aktivity Společnosti dr. Emila Háchy. Ta u příležitosti šedesátého výročí konce druhé světové války a stejné doby od úmrtí prezidenta Háchy uspořádala ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a Masarykovým ústavem AV ČR 8. června 2005 seminář „Causa Emil Hácha“. Měl přispět k objektivnímu zhodnocení a obrazu Háchovy osobnosti a poskytnout prostor pro diskusi i o širším a kontroverzním fenoménu historické role protektorátní reprezentace. Aktuálnost semináře potvrdila i neobvyklá účast více než stovky odborníků, pamětníků a dalších zájemců o tuto problematiku. Seminář otevřel referát Josefa Tomeše „Osobnost Emila Háchy: Skutečnost a symbol“, souhrnně připomínající Háchovy životní, profesní a politické osudy, jeho úděl v posledních letech života i posmrtný „druhý život“ v národní tradici. Háchův přínos na poli právní vědy a správního soudnictví erudovaně rozebral a zhodnotil Antonín Procházka, emeritní soudce Ústavního soudu České republiky, v příspěvku „Právník a soudce Emil Hácha“. Historické souvislosti volby Emila Háchy československým prezidentem a jeho působení jako hlavy pomnichovské republiky evokoval ve svém příspěvku „Prezident druhé republiky“ Robert Kvaček. Nejtěžší a nejspornější kapitolou Háchova života, tedy jeho působením ve funkci státního prezidenta Protektorátu Čechy a Morava, se zabýval Vít Machálek. Na semináři také zazněly příspěvky Dagmar Hájkové „O vztahu Emila Háchy k T. G. Masarykovi“, Zbyňka Zemana „Emil Hácha a Edvard Beneš“, Jana Borise Uhlíře „Spolupráce Emila Háchy s Aloisem Eliášem a Jiřím Havelkou“ a nakonec literární historik Jaromír Slomek v referátu „Neznámý básník a překladatel“ objevoval Háchovu literární práci. Jednotlivá vystoupení se stala podnětem k obsáhlé diskusi odborníků i pamětníků, kterou uzavřelo zamýšlení Josefa Tomeše nad dějinnou rolí, dilematy a obětí Emila Háchy.

Dá se předpokládat, že uvedené biografie Emila Háchy i zmíněný inspirativní seminář „Causa Emil Hácha“ nejsou a nemohou být posledním slovem historiků k tomuto tématu. Autoři v nich vystoupili ve zprostředkujících rolích „veřejných obhájců“ i „veřejných žalobců“. Úsudek a snad i historický soud je také na široké veřejnosti, která si ovšem jen pomalu a velmi obtížně rekonstruuje historickou paměť o jedněch z nejtěžších let českého národa v první polovině dvacátého století.

Recenze

Bilance jednoho projektu

KSC a radikální socialismus 1918–1989

Vítězslav Sommer

KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 3: Praha, Dokořán – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, 223 stran; sv. 4: Praha, Dokořán – ÚSD AV ČR 2005, 279 stran; sv. 5: Praha, Dokořán – ÚSD AV ČR 2005, 383 stran.

Vývoj české a československé historiografie komunismu je bohatý na nejrůznější peripetie a věrně odráží prolínání politiky a dějepisectví, neustálou interakci společenské objednávky a vědeckého výzkumu. Svědčí o tom nejen propagandistické pojetí dějin KSC v první polovině padesátých let, vytváření základních paradigmat stranických dějin po roce 1956 nebo působení takzvané reformní historiografie, jejíž tvůrčí činnost kulminovala v období „pražského jara“. Stejně symptomatická je skromná produkce přínosných prací ze strany oficiální historiografie v letech „normalizace“ a bezesporu také značně nerovnoměrné pojetí výzkumu v letech devadesátých.

V prvním „popřevratovém“ desetiletí věnovali historici pozornost především politickým dějinám po roce 1945, zejména v počátečních fázích komunistického režimu a v období československé reformy. Značný zájem vzbudily také represivní projevy komunistické moci. Řada zásadních otázek však zůstala badateli nedotčena. Zjevná nechuť k otevírání témat údajně protežovaných za komunismu měla za následek další prohloubení původně „normalizační“ stagnace šíře pojatého bádání v oblasti dějin KSC, komunismu a jevů s ním souvisejících. Oživení zájmu o metodologicky a tematicky pluralitní výzkum komunismu a radikálního socialismu přišlo až na počátku nového milénia. Nejvýraznějším institucionálním a publikačním projevem

tohoto trendu je činnost spojená s grantovým projektem „KSC a radikální socialismus 1918–1989“ pod vedením Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka. Následující text je recenzí třetího až pátého svazku sborníkové řady *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*¹ a zároveň i celkovým zhodnocením tohoto grantového projektu a jeho dalších publikačních výsledků. V závěru recenze se nevyhnu ani pohledu do budoucna ve smyslu nastínění možných cest dalšího výzkumu dějin komunismu.

* * *

Do širšího povědomí vstoupil výzkumný projekt „KSC a radikální socialismus 1918–1989“ pětidílnou řadou sborníků vydávanou nakladatelstvím Dokořán ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR. Před recenzentem vyvstává nsnadný úkol zhodnocení celkem sedmadvaceti otištěných statí, navíc široce časově i tematicky rozprostřených. Zaměřím se proto na jednotlivé tematické skupiny příspěvků.

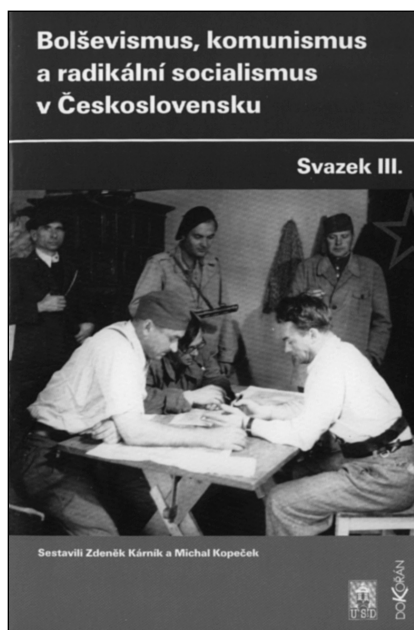
První takovýto okruh představují *dějiny československého komunismu v meziválečném období*. Téma je to pro pochopení domácího komunismu zcela zásadní, polistopadovou historiografií však hrubě opomíjené. Potěší proto zjištění, že více než třetina studií z posledních tří sborníků (celkem deset) se zabývá tímto obdobím. Jistě nejambicióznějším příspěvkem je stať Zdeňka Kárníka s poněkud dlouhým názvem „Pravé a levé politické extrémity v Českých zemích a Československu především meziválečné doby, zvláště pak fašismu a komunismu“ (sv. 3, s. 12–57). Sám autor hovoří o své studii jako o „stručném přehledu“ a „náčrtu“ – v některých pasážích však přináší důležitý syntetizující pohled na vývoj komunistického hnutí v meziválečném Československu. Za poněkud problematický však považuji popis komunismu v rámci „extremistické“ typologie politické scény, zejména pasáže o takzvaném pravém extrému rozměňují jinak podnětný text. Přístup ke komunismu a radikálnímu socialismu jakožto ke svébytným historickým fenoménům by umožnil formulovat výstižnější charakteristiky a hodnocení. Přesto (anebo právě proto?) je Kárníkův text vhodným východiskem pro širší odbornou diskusi o místě komunismu v moderních českých dějinách.²

1 Obsáhlou recenzi prvních dvou sborníků otiskl tento časopis před necelými čtyřmi lety (viz KŘEN, Jan: Silný projekt – slabší začátek – jaký konec? In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 127–132). Recenzent zde také zhodnotil východiska grantového projektu.

2 Zde lze poukázat na problém úrovně a vůbec existence odborné diskuse v české historiografii. V devátém čísle grantového věstníku (červen 2004) Zdeněk Kárník narážel na minimální kritický ohlas svého příspěvku o politických extrémech: „Až na nepatrné výjimky totiž je věcná diskuse v našich luzích a hájích věcí téměř neznámou (také se říká, že historici snad píšou, ale skoro nečtou).“ (Viz KÁRNÍK, Zdeněk: Úvod k devátému číslu Věstníku grantového programu. In: *Věstník grantu KSC a radikální socialismus v Československu*, č. 9 (9. června 2004), s. 2.) Pře-

Pravidelným přispěvatelem do grantových publikací se stal Jiří Křesťan, který své studie pojal z nadstranické perspektivy československé meziválečné levice. Jeho zájem o komunismu blízkou inteligenci (zejména o osobnost Zdeňka Nejedlého) dal vzniknout stati o spolku Dělnická pomoc a fenoménu „proletářské solidarity“ (sv. 3, s. 58–74) a studii-úvaze „Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu“ (sv. 5, s. 15–41).³ Vyzvednout je třeba především druhý jmenovaný text, jenž se vyjadřuje k důležitému tématu vztahu intelektuála a politické ideologie. Přináší čtivou analýzu možných pohnutek přívrženců komunismu z řad prestižních osobností intelektuální scény.

Dělnictvem a jeho odborovými mluvčími se zabývají příspěvky Jakuba Rákosníka (sv. 4, s. 34–54) a Marty Kohárové (sv. 5, s. 112–126). Rákosník popisuje rozkol v KSČ v roce 1929 s důrazem na roli „likvidátorů“ činných v Mezinárodním všeodborovém svazu. Jeho stať vrací na scénu opomíjené postavy meziválečného dělnického hnutí, které se pohybovaly v prostoru mezi Kominterně zcela oddanými „bolševizátory“ a sociální demokracií. Marta Kohárová se pokouší analyzovat postavení KSČ a socialistických stran v jednom konkrétním podniku – strategicky důležité semtínské Explosii. Je otázkou, nakolik se autorce podařilo naplnit slibný titul studie. Soustředí se hlavně na politiku podniku vůči zaměstnancům, pohled zdola však v článku bohužel zcela chybí. O postojích řadových zaměstnanců a jejich existenci v často konfliktních vztazích se zaměstnava-

sto právě o této Kárníkově studii později proběhla na stránkách *Soudobých dějin* diskuse, která se týkala vymezení fenoménu radikálního socialismu a možností jeho výzkumu. (Viz HRUBÝ, Karel: Radikální socialismus a jeho návraty. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 2 (2005), s. 334–342; KÁRNÍK, Zdeněk: Odpověď Karlu Hrubému. In: *Tamtéž*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 734–741.) Zdeněk Kárník ve své odpovědi také hodnotí průběh a výsledky grantového projektu.

- 3 Další Křesťanovy studie se nacházejí v předchozích svazcích sborníkové řady: viz KŘEŠŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa v letech 1921–1925: Příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí. In: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M. (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 1, 2003, s. 15–42; TÝŽ: KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: *Tamtéž*, sv. 2, 2004, s. 84–109.

telem se toho čtenář moc nedozví. Podobným regionálním tématem se zabývá Karel Řeháček ve studii o sociálním a nacionálním radikalismu v Plzni v říjnu až prosinci 1918 (sv. 4, s. 11–33). Na pozadí popisu bouřlivých událostí ve městě a Škodových závodech líčí politiku plzeňských sociálních demokratů v prvních poválečných měsících. Také zde by neškodilo více se zaměřit na situaci řadových sociálních demokratů v nacionálně i sociálně vyhocené době.

Dva „meziválečné“ příspěvky se týkají slovenské problematiky.⁴ Karol Fremal podrobně mapuje volební výsledky KSC v parlamentních volbách v letech 1925, 1929 a 1935 (sv. 5, s. 127–152). Doplnjuje a rozšiřuje tak podobně zaměřenou Kárníkovu studii z prvního sborníku o volebních úspěších a neúspěších KSC ve volbách roku 1935 (sv. 1, s. 63–88). Zcela odlišný cíl si klade Juraj Benko v příspěvku věnovaném obrazu sovětského Ruska a jeho funkcím ve slovenském levicovém diskurzu v letech 1917–1925 (sv. 5, s. 42–65). Podává fundovanou analýzu dobové interpretace raného sovětského komunismu na pozadí vývoje slovenské levice. Neomezuje se pouze na obligátní rozbor socialistického tisku a publikovaných svědectví, přesvědčivě zpracovává rovněž vliv válečných navrátilců na pronikání různě interpretovaných poznatků o bolševickém Rusku do širšího společenského povědomí.

Posledně jmenované studie odkazují k bloku příspěvků, jež jsou dílem *slovenských historiků a historiček*, a vyvolávají otázku, jak se podařilo naplnit proklamovanou česko-slovenskou dimenzi projektu? Kromě dvou již zmiňovaných textů se v posledních třech svazcích sborníkové řady objevilo dalších pět studií slovenské provenience. Xénia Šuchová se zabývala slovenskými komunisty v prvních pomnichovských letech a jejich vztahem ke KSC a Kominterně (sv. 3, s. 75–114). Autorka téma pojímá postupy tradičních politických dějin a nabízí přehledný obraz činnosti slovenského stranického vedení. Tuto studii si dokážu představit jako součást obsáhlejší monografie československého komunismu, která by závěry Xénie Šuchové doplnila o výsledky sociálněhistorického výzkumu zaměřeného na řadové členstvo a sympatizanty slovenské části KSC.

Další tři slovenské příspěvky z oblasti politických dějin se týkají období po roce 1945. Marek Syrný zmapoval po stránce personální a tematické činnost poslaneckého klubu Komunistické strany Slovenska v letech 1945 až 1948 (sv. 3, s. 135–153), Michal Barnovský se věnoval řešení maďarské otázky v prvních pěti poválečných letech z perspektivy politiky komunistického vedení (sv. 3, s. 154–182). Obě studie jsou informačně bohaté, co do interpretace publikovaných poznatků však nepřekračují horizont tradičně pojmávaných politických dějin. K tématu systémového uspořádání komunistické moci se váže studie Jana Peška o územní organizaci KSC na Slovensku (sv. 4, s. 113–144), která podrobně osvětluje vývoj organizačního

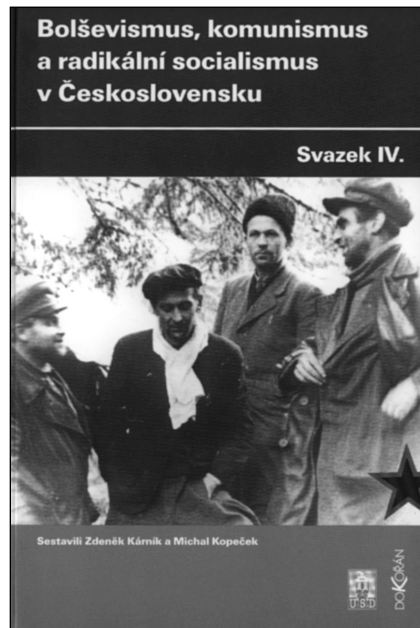
4 Meziválečným obdobím se zabývá také studie „Kampaň proti pravicovému oportunismu před VII. sjezdem KSC: Případ Stanislava Budína“ od autora této recenze (sv. 5, s. 78–111), jejíž hodnocení se na těchto stránkách pochopitelně neobjeví.

zakotvení relace KSČ–KSS. Ve druhé části příspěvku Pešek nabízí stručné politické biografie nejdůležitějších představitelů slovenského komunismu, čímž pro někoho nezáživnou analýzu odosobněných stranických struktur oživuje výstižnými charakteristikami politických aktérů a jejich vzájemných vztahů.

Závěr tohoto „slovenského bloku“ věnuje studii Eleny Londákové „Vývoj ženské otázky na Slovensku po roku 1945“ (sv. 5, s. 194–221), kterou považují za nejvydařenější příspěvek slovenské historiografie do tří recenzovaných sborníků. Shrnující stať postihuje zásadní témata ženské otázky (práce, rodina, vzdělání, instituce) a na nevelké ploše vytváří souhrnný obraz teorie a praxe ženské emancipace v poválečném období. Londáková se s úspěchem pokouší o přehledné zpracování a předkládá důležitý příspěvek k sociální dějinám Československa po roce 1945.

Také další příspěvky se věnovaly *genderové tematice*. Na svůj článek z druhého dílu sborníkové řady o komunistkách v boji za hospodářská práva žen, jak se projevoval zvláště na stránkách komunistického tisku a ve stávkovém hnutí textilních dělnic (sv. 2, s. 27–40), navázala Eva Uhrová a předložila další dvě studie. Životopisná črta o komunistické novinářce Barboře Rezlerové-Švarcové (sv. 5, s. 66–77) je zajímavá objevením zapomenuté postavy meziválečného komunismu, jedné z konkrétních československých obětí stalinských čistek v Sovětském svazu. V kontextu ostatních příspěvků však přece jen působí poněkud marginálním dojmem. Jiným okruhem otázek se zabývá studie o centrálních ženských organizacích v Československu po roce 1945 (sv. 4, s. 88–112). Uhrová se neomezila pouze na organizační záležitosti Národní fronty žen a Rady československých žen, ale zabývá se také konkrétními návrhy těchto organizací na řešení klíčových otázek ženské problematiky v poválečném Československu (ústavní zakotvení práv žen, otázka domácí práce atd.). Závěrečný exkurz o jednání Výboru Rady československých žen z 25. února 1948 pak přináší další pohled na únorové události, zejména na činnost Milady Horákové jakožto přední osobnosti demokratického segmentu ženského hnutí.

Tři svazky sborníků zpestřily také *příspěvky memoárového charakteru*. Zvláštní postavení zaujímá především článek historika-pamětníka Vojtěcha Mencla o odbojové organizaci Předvoj (sv. 3, s. 115–134), původně přednesený na semináři k šedesátému výročí založení této odbojové skupiny. Mencl jednak předkládá stručný přehled dějin Předvoje, s ambicí být čistě historiografickým počinem. Jeho

příspěvek je však také svébytnou pamětnickou interpretací tehdejších událostí. Tuto skutečnost podtrhují i stručná shrnutí vystoupení dalších účastníků semináře, otištěná v poznámkovém aparátu, která mohou být chápána jako příklady různé míry pamětnické reflexe historického odkazu této odbojové organizace.

Závěrečné fáze druhé světové války se týkají vzpomínky Josefa Smrkovského, které k publikaci připravil Stanislav Kokoška (sv. 5, s. 153–176). Neučesaný přepis Smrkovského vyprávění z roku 1964 představuje autentické svědectví předního funkcionáře vedení domácího komunistického odboje. Smrkovského líčení je mimořádné také z toho důvodu, že tento významný účastník Pražského povstání po sobě nezanechal žádný vzpomínkový text.

Nejdůležitějším memoárovým příspěvkem je však pokračování vzpomínek historika Michala Reimana na jeho otce Pavla, pozoruhodnou osobnost československého komunismu (sv. 4, s. 145–176), jejichž první část vyšla ve druhém svazku (sv. 2, 63–83). Michal Reiman se tentokrát ve svém vzpomínání přenesl do let po druhé světové válce. Zdařile přitom vykreslil osudy komunisty-intelektuála, jenž se ocitl v soukolí vnitrostranických mocenských konfliktů. Ač jde o vzpomínku, Reimanův text je díky tomu, že vylíčil působení „Polyho“ ve funkci ředitele Ústavu dějin KSČ, také důležitým příspěvkem k dějinám moderní české historiografie. Snad se stane inspirací k vypracování odborné biografie Pavla Reimana, jež by skrze osobnost rozkročenou mezi českým, německým a ruským prostředím mohla mnoho napovědět o charakteru českého komunismu.

Další skupinu příspěvků tvoří studie zabývající se *obdobím druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava*. Autorská dvojice Jan Gebhart a Jan Kuklík předložila studii o činnosti komunistů za druhé republiky a reflexi československých událostí v Kominterně (sv. 4, s. 55–71). Výsledkem jejich dlouholetého výzkumu pomnichovské republiky je v tomto případě text, který má charakter stručného monografického zpracování činnosti vedoucích představitelů komunistického hnutí v českých zemích a v Moskvě. Článek tak tvoří český protějšek k již zmiňované studii Xenie Šuchové. Václav Kural ve stejném svazku navázal statí o komunistech v protektorátu, zejména z hlediska programových konceptů a proměn politické linie KSČ (sv. 4, s. 72–87). Jeho text má spíše diskusní charakter, snaží se stručně shrnout problematiku komunistického odboje a v závěru formuluje nejdůležitější související badatelské otázky, na něž by česká historiografie měla v budoucnu poskytnout odpověď.

Domácí bádání o komunismu se již tradičně zaměřuje zejména na *období po roce 1945*. Kromě již zmíněných statí svá témata v éře takzvané třetí republiky a komunistického režimu našlo dalších šest sborníkových příspěvků. Jejich přehled a stručné hodnocení tentokrát pojmu čistě chronologicky.

Michal Pehr věnoval svůj příspěvek volbám v roce 1946 (sv. 5, s. 117–193). Zaměřil se na celkový průběh volební agitace se zvláštním důrazem na program a kampaň KSČ. Poměrně přesvědčivě přitom pojmenovává důvody výrazného volebního úspěchu komunistické strany. Autorovi je třeba přičíst ke cti, že tak činí čistě na úrovni historické analýzy, aniž by sklouzával k levnému moralizování, častému to nešvaru soudobé české historické publicistiky. S obdobím padesátých

let je spjatá biografická studie Radka Slabotínského o prvním tajemníkovi Krajského výboru KSČ v Brně Otto Šlingovi (sv. 4, s. 177–198), autorem označená za „pokus o politický portrét“. Svému záměru však zůstal Slabotínský dosti dlužen. Studie se zabývá pouze konečnou fází Šlingovy politické kariéry, především genezí a vlastním průběhem „Šlingova případu“ z perspektivy zasedání brněnského krajského výboru KSČ. Větší pozornost by si zasloužila Šlingova předešlá činnost v rámci komunistického hnutí (například za občanské války ve Španělsku) a charakteristika této jistě významné postavy v rámci typologie vedoucích komunistických funkcionářů.

Jedním z důležitých témat sociálních dějin je výzkum konzumu, který je ve sbornících zastoupen díky studii Martina France o zásobování Prahy potravinami v padesátých a šedesátých letech minulého století (sv. 5, s. 222–240). Autor rozebírá strategie, jimiž centrální orgány formovaly zásobovací politiku metropole. Studie je vydařenou sondou do státu řízeného budování zázemí potřebného pro rozvoj moderní konzumní společnosti.

Na „normalizační“ Československo se ve třetím až pátém svazku sborníkové řady nahlíží ze tří různých pohledů. Statistickou analýzu dopadu „normalizačních“ čistek z roku 1970 na nejvyšší vrstvu stranické byrokracie vypracoval Jiří Maňák (sv. 5, s. 241–274). Pro mnohého čtenáře může být tato víceméně statistická studie poměrně nezajímavým čtením, představuje však přínos pro další studium důsledků personálních zásahů ve stranickém aparátu KSČ na počátku „normalizace“. Petr Blažek v příspěvku o letákové kampani Skupiny revoluční akce na podporu polské Solidarity (sv. 4, s. 199–235) s využitím archiválií Státní bezpečnosti, pamětnických výpovědí a dalších materiálů detailně rozkrývá tuto v podstatě epizodní událost z počátku osmdesátých let. Otevírá tak nepříliš probádané téma interakce mezi Státní bezpečností a opozičními skupinami a přivádí k úvahám nad možnostmi účinného protirežimního odporu v prostředí bedlivě sledovaném a také infiltrovaném tajnou politickou policií. Problematiky opozice se úzce dotýká také studie Tomáše Vilímka o vnímání helsinského procesu v Československu a Německé demokratické republice. Autor zkoumá recepci helsinského procesu mocenskými strukturami, opozicí a obyvatelstvem obou států, čímž podává příklad využití komparativních přístupů v historiografii komunismu, a přináší také informace k transferu idejí mezi opozičními hnutími východního bloku. Jedná se o jedinou stať ze tří recenzovaných sborníků, která se k tématu komunismu (konkrétně vztahu

komunistických režimů k problematice lidských práv) vyslovuje programově z pozice nadnárodního výzkumu. Vilímkova studie je důkazem toho, že otázky spojené s fenoménem komunismu již nelze déle vtěsňovat do úzkých prostorů vymezených hranicemi jednotlivých národních států.

Jak tedy celkově zhodnotit obsah a strukturu tří recenzovaných sborníků? Výrazným kladem je zajisté princip generační plurality, jímž se řídil výběr autorů. Výrazně zastoupena byla nejmladší generace historiků (Zdeněk Kárník ji nazývá „generací doktorandskou“). Přispěli také zástupci generace střední i historici, kteří se odborně profilovali v šedesátých letech. Značný autorský podíl mladých historiků však dává tušit, že hlavním nositelem dalšího výzkumu bude právě nejmladší vědecká generace. Předchozí stránky prokázaly v úvodu zmiňovanou tematickou pestrost. Lze ji vnímat jako klad i zápor. Potěší toho, kdo chce mít přehled o zdejší současném stavu výzkumu československého komunismu a témat souvisejících. Sborníky jsou nepochybně reprezentativní sondou do současné české a slovenské historiografie komunismu, vytvářejí celkový přehled o stávajících směrech výzkumu. Naopak, kdo očekával když ne syntézu, tak alespoň náběh na ni (tedy určitou tematickou a metodologickou provázanost), bude dozajista zklamán. Zjevná je také absence původního výzkumu spojeného s grantovým projektem – z valné většiny sborníkové příspěvky vycházejí z předchozí badatelské a publikační činnosti jednotlivých autorů.

Velký tematický rozptyl je důkazem toho, jak těžké je fenomén komunismu a radikálního socialismu definovat – jedná se o výzkum sociálního hnutí, politické strany, režimu nebo širší společenské reality politického systému definujícího se jako komunistický? Otištěné studie jsou příkladem různých výchozích definic komunismu. V kontextu polistopadového vývoje historické vědy lze jejich soubornou publikaci chápat jako první krok k systematickému výzkumu komunismu a blízkých témat. Další podobně zaměřené projekty si však již s touto formou nevystačí a budou muset přijít s vlastním koordinovaným bádáním směřujícím k publikacím syntetizujícího charakteru.

* * *

Sborníková řada „Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu“ není jediným publikačním výsledkem projektu. Pro interní potřeby grantu vyšlo v deseti sešitech celkem dvanáct čísel věstníků. Jejich obsah dokumentuje průběh práce na projektu – věstníky otiskovaly zápisy z porad, seminářů, informace o konferencích či bibliografické rešerše. Vedle těchto pracovních materiálů věstníky pravidelně přinášely také studie, záznamy vystoupení na seminářích a další texty.

Obsah věstníků věrně ilustruje vývoj projektu. Patrné jsou počáteční snahy o systematictější organizaci výzkumu, které postupně vyústily v zastřešující funkci grantu – tedy v úsilí shromáždit relevantní studie k tématu a umožnit komunikaci mezi badateli. Tento „sběr“ je patrný v nahodilé tematické pořádaných seminářů i ve výběrovém charakteru jednotlivých bibliografických pomůcek, týkajících se jen určitých regionů a témat. V obou případech byly rozhodující personální možnosti současné české a slovenské historiografie. Tato nesystematičnost však neznamená,

že by publikace věstníků neměla význam. Právě naopak – diskuse k seminářům obsahují řadu zajímavých postřehů, nelze opomenout také některé velmi kvalitní referáty a studie. Například referáty Michala Kopečka (věstníky č. 4 a 9) a Jiřího Suka (věstník č. 5–6), studie Stanislava Holubce (věstník č. 11) či zaslané diskusní ohlasy Jiřího Matějčka (věstníky č. 10 a 12) představují další inspirativní příspěvky k výzkumu komunismu a příbuzných témat.

Pracovní charakter věstníků z nich také činí hlavní zdroj informací o průběhu projektu, o jedné etapě ve vývoji domácí historiografie komunismu. Pročítání jednotlivých čísel věstníků, zejména aktuálních komentářů organizátorů grantu, umožňuje vidět nástrahy, s nimiž se nejspíše potýká každý podobně ambiciózní záměr. Jak jsem již nastínil výše, věstníky mají také přínos vědecký, ať už se jedná o publikované referáty nebo bibliografické pomůcky. Lze je chápat jako rozšíření sborníkové řady, sebraný a otištěný materiál doplňující knižně publikované výsledky grantu.

* * *

Grantový projekt „KSC a radikální socialismus 1918–1989“ byl prvním pokusem zaplnit citelnou mezeru v české historiografické produkci. Idea výzkumu komunismu v celé jeho šíři měla nahradit bezradné přešlapování nad složitými a společensky stále aktuálními tématy. Od samého počátku iniciátoři projektu deklarovali distanci od levných a politicky motivovaných interpretací minulosti, typických pro velkou část české mediální scény. Zdeněk Kárník se v této souvislosti kriticky vymezil vůči psaní dějin KSČ jako odpovědi na „pochybně pojatou momentální společenskou objednávku“.⁵ Prezentace výzkumu oproštěná od souvisejících emocionálních projevů a více či méně otevřeně projevovaných politických sympatií a antipatií je jistě jedním z hlavních přínosů celého projektu. Lze jej tedy považovat za první nakročení k tolik potřebné historizaci dějinného fenoménu souhrnně nazývaného „komunismus“.

Dalším významným pozitivem je publikační aktivita spojená s grantem. Jistě, sborníky nejsou totéž co mnohými očekávaná monografie, moderní syntéza dějin KSČ. V kontextu současné české historiografie se však stále jedná o mimořádný počín, jenž alespoň z malé části zaplnil některé mezery ve stávající dějepisné produkci. Pro další bádání bude pět svazků sborníkové řady jedním z důležitých východisek, tematickou inspirací i zdrojem potřebných faktografických informací. Sborníky také vrátily na scénu některá opomíjená témata. Zde mám na mysli zejména výzkum meziválečného komunismu.

Potěšitelná je také česko-slovenská spolupráce navázaná mezi dvěma podobnými „národními“ projekty, a to jak v rovině komunikace mezi zástupci české a slovenské

5 V diskusi k referátu Zdeňka Kárníka „K původu a příčinám existence a vývoje radikálního socialismu a komunismu: Některé vstupní úvahy ke studiu dějin komunismu a radikálního socialismu“. In: *Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu*, č. 3 (2002), s. 17.

historiografie, tak na úrovni metodologické (tj. neomezování výzkumu pouze na geografický prostor českých zemí). Snad je tento přístup předzvěstí do budoucna a následné projekty budou od počátku připravovány jako nositelé transnacionálně zaměřeného výzkumu.

V textu této recenze již zaznělo několik kritických výtek vůči celkovému směřování projektu „KSC a radikální socialismus 1918–1989“. Na následujících řádcích se pokusím o jejich shrnutí.

Na prvním místě je nutno zmínit absenci systematického výzkumu, jenž byl nahrazen sbíráním relevantních publikačních výstupů z dílny českých a slovenských historiků a historiček. Přes značné rozšíření panujícího stavu poznání dějin komunismu v Československu je přece jenom škoda, že tento několikaletý grantový projekt nebyl zakončen návrhem budoucí syntézy, či alespoň souhrnným materiálem sloužícím jako východisko pro další odbornou diskusi.

Tím se dostávám k dalšímu mínusu projektu, který nepadá na bedra jeho organizátorů, ale spíše historické obce jako celku. Výsledkům projektu se dostalo minimálního kritického ohlasu. Pokud jde o obecné proklamace, tak se zástupci české historické vědy vždy shodnou na tom, že zkoumat komunismus ve všech jeho podobách je nesmírně důležité. Konkrétní odborná diskuse nad výsledky prvního většího pokusu o takové bádání se však neuskutečnila. Domnívám se, že i řešitelé grantu by raději uvítali ostrou polemiku než panující mlčení.

Rozpaky vzbuzuje také zakončení grantu z hlediska perspektivy dalšího výzkumu. Slibně rozjetý projekt byl ukončen bez jasně definované vize budoucích aktivit na poli studia českého a československého komunismu. Konsolidovaný autorský kolektiv přispěvatelů ztratil jednotnou publikační platformu. Zatím nebyla využita ani příležitost navázat druhou fází projektu, která by mohla směřovat k organizaci systematické badatelské činnosti vedoucí ke vzniku stále více postrádaných souhrnných prací. Tyto pesimistické úvahy částečně zahání aktivita mladší vědecké generace. Zejména nedávno zahájený mezinárodní výzkumný projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“ může ukázat cestu k modernímu zkoumání komunismu a fenoménů s ním souvisejících.

* * *

Odkazem na právě se rozbíhající výzkumný projekt se dostávám k závěrečné pasáži této recenze. Pokusím se na základě výše uvedených závěrů stručně nastínit možnosti dalšího výzkumu dějin KSC a komunismu.

Za hlavní východisko považuji vymezení českého, respektive československého komunismu v evropských souvislostech, jež by chápalo komunismus jako nadnárodní historický fenomén. Klíčová by měla být analýza zdrojů komunismu jako politického hnutí – pokusit se ukázat, které z jeho projevů pocházely z ruského bolševismu, co naopak z tradice evropského socialistického hnutí a jaké jeho znaky lze považovat za národní specifika. Takový přístup však nutně vyžaduje mnohem větší důraz na komparativní bádání vycházející z předpokladu, že se výzkum nebude uzavírat do uměle vytvořených a pro historickou vědu značně nevýhodných hranic jednotlivých národních států. Namísto je spíše srovnávací analýza komunistických

stran a režimů, zkoumání transferů a vzájemných propojení mezi státy východního bloku, komunistickými stranami a mocenskými centry.

Větší pozornost by si zasloužil také sociálněhistorický výzkum. Dosud se setkáváme zejména s výzkumem komunismu na bázi dějin KSČ, jejího aparátu v rámci komunistického Československa a fungování stranou řízených represivních složek. Pro opravdu komplexní pohled je zapotřebí zaměřit pozornost také na sociální hnutí, z nichž KSČ vyšla a na něž se obracela, stejně jako na společenské vrstvy, které se v různých dobách stávaly oporou komunistické politiky. Dosud centralisticky pojímaný výzkum by se měl častěji obracet k regionům a místním společenstvím, a to jak při zkoumání stran a hnutí, tak společností zemí východního bloku.

Zejména pro období po roce 1945 je bádání o komunismu neodmyslitelně spjata právě s analýzou evropských společností. Ta by měla zjistit, které procesy byly specifikem komunisty řízených zemí a které jsou naopak typické pro evropský kontinent jako celek, bez ohledu na takzvanou železnou oponu, jež se v některých případech může jevit jako skutečnosti plně neodpovídající konstrukt, vytvořený historiografií orientovanou striktně na politiku.

* * *

Grant „KSČ a radikální socialismus 1918–1989“ lze chápat jako počátek široce pojatého výzkumu historického fenoménu komunismu. Některé jeho výsledky jsou potěšitelné, jiné zůstaly za očekáváním. Teprve další badatelské aktivity ukáží, jak se české a slovenské historiografii podaří navázat na tento v mnoha ohledech zakladatelský počín. Není pochyb o tom, že významnou roli musí sehrát široká odborná diskuse o komunismu, jejíž otevření by mělo být aktuálním úkolem české historické vědy.

Recenze

První syntéza sociálních dějin poválečného Československa

Jiří Večerník

KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha, Academia 2007, 363 stran.

O české společnosti v dobách „reálného socialismu“ toho stále mnoho nevíme. Největší pozornost přitahují nejbrutálnější stránky komunistického režimu. Také dějiny hospodářství a pokusů o ekonomické reformy jsou už docela známé. Z oparu temné minulosti se postupně vynořuje každodenní život v podobě jednotlivých osudů. Doposud však nebyla souhrnněji zobrazena společnost a její sociální dějiny. Poznání společnosti bylo v komunistické éře režimem zcela zadušeno, nálady veřejnosti patřily k přísně utajovaným informacím. Sociologie byla preventivně označena za „buržoazní pavědu“ a zůstala až do poloviny šedesátých let zakázaná. Popis sociální politiky byl osekán na ideologické ódy oslavující úspěchy socialismu. Významným příspěvkem k zaplnění uvedené mezery je recenzovaná kniha.

Autorku práce o společenských proměnách v letech 1945 až 1969 mi bylo dopřáno poznat již v polovině šedesátých let. Začínal jsem tehdy v sociologickém týmu Pavla Machonina, který otevřel předtím tabuizované téma sociální stratifikace a domluvil se statistickým úřadem provedení velkého empirického výzkumu v roce 1967. Na zamýšleném velkém a dlouhodobém projektu se podíleli rovněž historikové, tak aby průřezová empirická analýza byla zasazena do širšího kontextu geneze a souvislostí. Již tehdy vznikly mnohé texty, nicméně počínající „normalizace“ velké plány zhatila. Lenka Kalinová však u tematiky sociální historie zůstala a s plným nasazením se k ní vrátila v devadesátých letech. V této

oblasti bylo mnohé vykonáno rovněž díky Karlu Kaplanovi, Václavu Průchovi a dalším historikům.

Mnohaleté úsilí této naší známé „sociální historičky“, vtělené zčásti do řady menších předchozích prací, vyústilo v obsáhlou syntézu recenzované knihy. Píle, vytrvalost a široký záběr autorky ji zavedly do lesa dokumentů a archivních materiálů, dobového tisku, výzkumů veřejného mínění (zastavených hned po únoru 1948 a obnovených až v „pražském předjaří“), zapadlých brožurek a také důvěrných dokumentů a samizdatových publikací, aby předložila čtenáři koš pečlivě vytríděných a uspořádaných plodů. Předložená studie je tak zásadním příspěvkem nejen k našim dějinám sociálním, ale také ekonomickým, politickým a kulturním, neboť všechny tyto souvislosti se v této obsáhlé studii objevují.

Práce je rozdělena do tří velkých částí sledujících historickou chronologii, velké etapy československých a českých poválečných dějin.

První část je věnována myšlenkovým zdrojům poválečného ekonomického a sociálního uspořádání. Socialismus nespádl s čistého nebe ani nebyl jednoduše importován ze Sovětského svazu – východní váleček se rozjel až později. Víze účinnější sociální politiky byla sycena na jedné straně traumaty hospodářské krize let třicátých a zbídačujícími následky války, na druhé straně pak teoretickými směry keynesiánství, americkým programem *New Deal* a ucelenou sociální koncepcí lorda Beveridge. Svět směřuje doleva, říkával prezident Beneš spolu s většinou ostatních, všichni však doufali v kompromis mezi kapitalismem a socialismem a v přibližování Východu západní civilizaci. Jiné intelektuály, kteří tímto směrem jít odmítali, nikdo neposlouchal. Komunistický režim potom ovšem překonal všechny obavy v popření slibů, na jejichž základě se dostal k moci.

Druhá část knihy popisuje cestu od ostré třídní konfrontace k jistým kompromisům, kterou režim prošel v letech 1948 až 1960. Autorka rozbíjí jednoduchou představu přímočaré represivní totality, namísto níž podává plastický obraz režimních snah dikтовaných ze Sovětského svazu a následných korektur příliš razantních pokusů. Realizace sociální politiky se „v praxi prosazovala postupně a často i se značnými časovými a věcnými odchylkami od původního konceptu. Protože se setkávala s mnoha překážkami i s nesouhlasem obyvatelstva, byla prosazována s určitými modifikacemi a v mnoha případech i s ústupem od původních představ mocenského centra“ (s. 117 n.). Režim přitom ve svém počínání rozlišoval mezi sociálními skupinami, od jistých ústupků poskytovaných dělnické třídě po „zatlačování a omezování“ tradičních středních vrstev (s. 119). Analýza vyúsťuje v závěr o vnitřních obranných mechanismech československé společnosti, jež jí dovolily udržet si postavení relativně ekonomicky a kulturně vyspělé země.

Třetí část sleduje „vyvrcholení socialistického experimentu“ v šedesátých letech. Režim čelil problémům pocházejícím z neúspěšného ekonomického vývoje a z toho vyplývající potřeby úspor, současně však rostoucí nespokojenosti obyvatelstva se sociálními podmínkami. Počínající společenské vření nedovolovalo ještě více omezovat životní úroveň. Sítila nutnost hospodářských reforem, činily se jisté přípravné kroky a spolu s nimi byl dovozen i výzkum v ekonomické a sociální oblasti. Režim však v náznacích své racionalizace našlapoval opravdu velmi pozvolna a opatrně,

většina dokumentů a připravovaných kroků zůstávala pod pokličkou a otevřela se vlastně až v roce 1968. Empirický sociologický výzkum, detabuizace „buržoazních přístupů“ ve společenských vědách, to byly z dnešního pohledu krotké, tehdy však převratné novinky.

Socialistický systém je v dnešní zpětné reflexi komunistů a jejich nostalgických soupeřů představován jako systém sociálních jistot pro všechny. K takové podobě se však přiblížil až pod tlakem nespokojenosti obyvatelstva – či obav z ní – a také stále okatějšího nesouladu mezi popisem zbídačování obyvatel kapitalistických zemí a realitou, která prosakovala přes prodyšnější hranice v šedesátých letech. Autorka klade zásadní otázku, proč vůbec byl vyspělý sociální systém vydáván za „socialistickou podobu společnosti“, a odpovídá, že to bylo dáno historickými souvislostmi, podmínkami a průběhem reformy i charakterem konsenzu mezi reformní elitou a reformním hnutím obyvatelstva (s. 340). V postojích populace se ztotožnění sociální vlídnosti se socialismem udržuje ve významné míře dodnes. Jakoby zapomenut je „reálný socialismus“ povinné práce a nízkých mezd, nákupních front a podpultového prodeje, minimálních důchodů a odklizení nepohodlných sociálních kategorií z veřejného prostoru.

Knihu Lenky Kalinové lze hltavě přečíst jako literaturu faktu, neméně užitečné je vracet se k ní jako k pramenu dokumentů a odkazů k době, jež je i dnes – často neuvědoměle – přítomná v postojích a mentalitě populace. K tomuto druhému účelu jí však chybí podrobnější strukturace, popřípadě také věcný rejstřík. Jednotlivá podtémata, často vršená rychle za sebou v rámci jednotlivých kapitol, se zpětně špatně hledají. Základní poselství zaznívá ovšem v každé části stejně: takzvané socialistické vymoženosti musely být fakticky na režimu vymáhány a nebyly nikdy zcela vymoženy. Jestliže autorka hovoří o „suverenitě sociální politiky“ prosazující se v druhé polovině šedesátých let (s. 314), šlo i tehdy o suverenitu zajisté velmi omezenou, pakliže vůbec jakou – vždyť základem socialistických jistot byla pracovní povinnost. Stejně jako byla omezená, pakliže vůbec jaká, suverenita socialistického Československa – totalitního režimu ve službách cizí moci.

Recenze

O „vládnoucí třídě“ v komunistickém Československu

Lenka Kalinová

HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“: *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006, 143 stran. (Česká společnost po roce 1945, sv. 2.)

Druhý svazek nedávno založené edice „Česká společnost po roce 1945“¹ z autorské dílny Petera Heumose je významným obohacením celého tohoto projektu. K tématu dosud opomíjenému českou historiografií v něm promluvil dlouholetý pracovník mnichovského bohemistického střediska Collegium Carolinum, který se v neposlední řadě specializuje na československé sociální dějiny a má na svém kontě řadu studií publikovaných u nás i v zahraničí.² V posledních letech se věnu-

1 První svazek edice z pera autorky této recenze představil v tomto časopise Jan Měchýř (Nová edice věnovaná poválečným sociálním dějinám. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 191–193).

2 Na osobní webové stránce Petera Heumose je uvedeno na dvacet jeho titulů věnovaných českým, resp. československým dějinám v následujících oblastech: československý exil za druhé světové války, sociální dějiny (zvláště pohyb rolníků, dělníků a řemeslníků) v českých zemích v 19. století, československý politický systém, společenské změny v komunistickém a postkomunistickém Československu, a zejména sociální dějiny průmyslového dělnictva v Československu po druhé světové válce. Některé z těchto prací byly publikovány v českých odborných

je právě především výzkumu českého průmyslového dělnictva v padesátých a šedesátých letech minulého století.³ Že toto téma konečně vzbuzuje větší pozornost i v České republice, je ovšem do značné míry zásluhou Petera Heumose a vůbec německých odborných kruhů. Ve Spolkové republice Německo se již od začátku devadesátých let široce zkoumají dějiny dělnictva v období „státního socialismu“ za účasti historiků z více zemí, mezi nimi i z České republiky.⁴ Nezanedbatelná je podpora, kterou aktuálnímu výzkumnému projektu poskytla nadace firmy Volkswagen. A Peter Heumos „proslavil“ české a slovenské nejnovější dějiny nejen v Německu, ale také vystoupeními na mezinárodních konferencích a početnými publikacemi v dalších zemích. Svým několikaletým bádáním o průmyslovém dělnictvu v Československu, podloženým důkladným studiem pramenů a zasazeným do dějin stalinismu, se stal uznávaným odborníkem na tuto oblast sociálních dějin a inspiruje i své české kolegy.

Nejnovější knižní publikace Petera Heumose obsahuje jedenadevadesát stran textu, dvanáct příloh a početné odkazy na prameny a odbornou literaturu. Většina pramenů pochází z Národního archivu, ze Všeodborového archivu Ústřední rady odborů a z vybraných podnikových archivů (SONP Kladno, Škoda Plzeň a další). Přílohy vhodně doplňují text, autor v něm však odkazuje jen na některé z nich.

Ve svých dřívějších pracích i v této publikaci se autor vyjadřuje k širším otázkám, mimo jiné i k dosud převažující orientaci české historiografie komunistického Československa na politické dějiny. Vlastním výběrem tématu a badatelským konceptem přináší podněty především pro interpretační schéma zkoumání poválečných sociálních dějin České republiky. Kriticky se vyslovuje k častému pojetí přímých souvislostí mezi institucionálními podmínkami a zájmovými složkami podle vzorce „moc jedné strany se rovná bezmocnosti strany druhé“. Podle výsledků jeho bádání musely systémové změny brát v potaz odezvu různých sociálních skupin a částečně se jim přizpůsobovat. Dělnictvo si svým odmítáním poslušnosti vynutilo určitý prostor pro svobodné jednání a nepodřizovalo se vždy kontrole shora.⁵ V té souvislosti

časopisech a sbornících včetně *Soudobých dějin*. Bilanci výzkumu podpořeného nadací firmy Volkswagen je sborník z konference Collegia Carolina v Bad Wiessee z roku 2002: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (ed.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, DDR 1945–1968*. München, R. Oldenbourg 2005 (viz anotace Květy Jechové v *Soudobých dějinách*, roč. 12, č. 2 (2005), s. 395 n.).

- 3 Autor v recenzované práci odkazuje na texty, jež k této problematice nedávno publikoval v německých časopisech a z nichž zčásti vychází i zde (poznámka 17 na straně 11).
- 4 Jedna z reprezentativních publikací na toto téma nese zmíněný pojem ve svém názvu: HÜBNER, Peter – KLEßMANN, Christoph – TENFELDE, Klaus a kol.: *Arbeiter im Staatssozialismus*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2005.
- 5 Nebylo tomu tak jen u dělnictva. Příslušníci tradičních i tzv. nových středních vrstev, jako např. učitelé, sice nestávkovali, ve své každodenní činnosti se ale vždy nepodřizovali směrnicím nebo učebním osnovám.

stojí za pozornost i jeho výtka vůči sklonu předávat intelektuálům hlavní slovo při interpretaci postojů obyvatelstva. K tomu je možné dodat, že touto cestou lze snadněji získat přímé historické prameny, zatímco informace o názorech, postojích a mentalitě dělnictva a dalších skupin musíme pracně zjišťovat z různých (i nepřímých) pramenů. Že to je možné, o tom přesvědčují právě bohatě dokumentované a koncepčně interpretované poznatky autora o chování a mentalitě dělnictva v období od konce války do konce „pražského jara“.

Nad názvem publikace⁶ může čtenáře napadnout otázka: proč se ještě zabývat průmyslovým dělnictvem v natolik změněných společenských a civilizačních poměrech, kdy tradiční práce českých dělníků (převážně v těžkém průmyslu), jak se vykonávala před půlstoletím, má už jen máloco společného s dnešními podmínkami. Sám autor tuto otázku sice explicitně nepoložil, v celém díle na mnoha faktech na ni však přímo či nepřímo odpovídá. Poněkud zjednodušeně by bylo možné jeho stanovisko vyjádřit slovy, že pracovní vztahy v minulosti je nutné zkoumat, protože v mentalitě obyvatelstva se uplatňuje dlouhodobá kontinuita, která přetrvává i po výměně generací. V úvodní části své publikace vysvětluje, že při historickém studiu tovární práce v nedávné minulosti vůbec nejde o nostalgii ke starým mocenským pořádkům ani k dřívějšímu charakteru pracovního procesu a lokálnímu pojetí pracovních vztahů. Polemizuje se zjednodušujícími teoriemi modernizace i systémovými teoriemi, které vysvětlují fungování a pád komunismu jen technicko-ekonomickými faktory, případně se omezují na problémy řízení, do nichž zahrnují i strukturální konflikty mezi prací a kapitálem. I při zkoumání pracovních vztahů v poměrech globalizované ekonomiky se podle autora podceňují subjektivní faktory a omezují se na technické a účelově racionální otázky; nanejvýš se uznávají potíže s „přízpůsobováním“ novým podmínkám. Absenci subjektivních faktorů, jako jsou postoje a očekávání sociálních skupin, ve výzkumu pracovních vztahů ve složitém historickém terénu střední Evropy, a zvláště průmyslově vyspělého Československa, považuje autor za vážné omezení.

V této souvislosti bych připomněla, že již v meziválečném Československu se uplatňovala snaha bránit mimořádnému vyostření třídních konfliktů, a proto se vytvořila široká škála mechanismů vyjednávání na odborové i podnikové úrovni a při řešení konfliktů i podnikatelé využívali paternalistických metod. Jednotné odbory a velké pravomoci závodních rad po druhé světové válce dělnictvo považovalo za záruku důslednější obhajoby svých zájmů. Postupné omezování pravomocí závodních rad a přenášení jejich funkcí na odborové organizace po únoru 1948 však oslabovalo pozice dělnictva vůči státu jakožto jedinému zaměstnavateli při konkrétním řešení pracovních vztahů a sporů. Již od roku 1956, ale zejména v ro-

6 Jako titul autor zvolil slova z refrénu budovatelské písně Václava Dobiáše „Budujeme“ na text Františka Halase, která v roce 1946 zvítězila v soutěži nakladatelství Melantrich o novou masovou píseň a dlouhá léta patřila k nejhranějším písním v Československém rozhlasu.

ce 1968 po změně na špici Ústřední rady odborů, se i v médiích otevřeně kritizovala minulá praxe, kdy se vedení ÚRO, většinou dosazené ústředním komunistickým sekretariátem, stavělo v pracovních sporech na stranu vlády a stejně tak odboroví funkcionáři v závodech na stranu podnikového vedení. Nikoli náhodou se v několika měsících „pražského jara“ prosazovala tendence k dezintegraci velkých institucí a organizací. (Téměř dvojnásobně se zvýšil počet odborových svazů, Svaz české mládeže se rozdělil na několik zájmových organizací, vznikala nová zájmová sdružení vědců, umělců, lékařů a podobně.)

Dlouhodobá orientace na dějiny průmyslového dělnictva v komunistickém Československu Heumosovi nikterak nebrání v širším pohledu na danou epochu a na její historický výzkum. O tom svědčí úvodní kapitola „Stalinismus v Československu“, v níž se s hlubokou znalostí odborné literatury i pramenů k sociálním dějinám zabývá současným stavem historického bádání o tomto tématu. Poukazuje na to, že zdejší historici – podobně jako v dalších zemích střední a jihovýchodní Evropy – při jeho výkladu v podstatě aplikovali koncept sovětských dějin, který však převážně platí jen pro charakteristiku historických předpokladů stalinismu v SSSR (patří k nim mimo jiné zvláštnosti ruské politické kultury, sociálně-ekonomická zaostalost, rychlé tempo industrializace a podobně), a jeho užití v širším měřítku (včetně agrárních zemí sovětského bloku) je problematické. Autor odkazuje na katalog hlavních znaků vrcholného stalinismu, které byly pro východoevropské „lidové demokracie“ odvozeny od teorie totalitarismu. Povahu stalinismu například podle schématu Josepha Rothschilda charakterizují následující znaky: napodobování sovětských politických, administrativních a kulturních institucí; absolutní přebírání sovětských direktiv, a dokonce jejich pouhých náznaků; administrativní supervize sovětských činitelů; byrokratické rozhodování; policejní teror nepodléhající kontrole ani komunistické strany dané země; ekonomická deprivace způsobená přehnanými programy průmyslových investic a kolektivizovaným zemědělstvím s nedostatečným kapitálem; zahraniční obchod s koloniální závislostí na Sovětském svazu; izolace od nekomunistického světa a do značné míry i od ostatních „lidovědemokratických“ zemí; umělá sověťomanie a nesmyslné zbožňování Stalina. Výsledkem byla sociální anomie, intelektuální stagnace a ideologická sterilita.⁷

Peter Heumos poukazuje na to, že výběr témat, jimiž se zabývají českoslovenští historikové, v podstatě odpovídá interpretačním vzorům uvedeného katalogu. Těžištěm jejich zájmu zůstává státně-policejní teror a politické procesy v letech 1948 až 1954. I ty ojedinělé sondy do pohybu společnosti, které neredukují stalinismus na formu moci, se zastavují před výkladem, nakolik tento rigidní institucionální systém prosákl do sociální tkáně a jaké změny v ní vyvolal. Na základě znalosti četných archivních a dalších pramenů autor dokazuje, že ve skutečnosti mocenský

7 Viz ROTHSCHILD, Joseph: *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*. New York – Oxford, Oxford University Press 1993, s. 145.

aparát nebyl všemocný, že se mnohé jeho představy neuskutečnily a jeho manipulace vyzněly často naprázdno. Systém byl například bezmocný ve snaze přinutit dělnictvo pracovat na směny. Jen několikaprocentní obsazení nočních směn trvalo i v šedesátých letech, protože dělníky nebylo možné přesvědčit, aby se kvůli nim vzdali osobního a rodinného pohodlí. V těchto i dalších případech nefungovaly ani pokusy využívat k dosažení cíle sankčních metod a k tomu příslušných institucí. Stejně tak nevedly k úspěchu ani sovětské metody pracovního soutěžení, zaměřené na zvyšování výkonnosti. Pracovní normy narážely na odpor a byly častým zdrojem protestů, zejména starších kvalifikovaných dělníků, kteří považovali honbu za zvyšování norem za neslučitelnou s kvalitou práce. Málo účinný byl i další instrument převzatý ze sovětského repertoáru, totiž soudružské návštěvy v době nemocenské.

Na citovaných dokumentech autor demonstruje, že k provádění některých zamýšlených represivních akcí chyběly stranickým špičkám institucionální předpoklady (při vystěhování „nepřátelských živelů“ z měst nebo při zásazích proti stávkujícím nemohly účinně zasáhnout pomocí Lidových milicí ani bezpečnostních složek). Mezi dělníky nepřevládal ani začátkem padesátých let strach z represí natolik, aby se bezvýhradně podřizovali příkazům a zákazům. O tom svědčí i známé vystoupení dělnictva ve stávkové vlně po měnové reformě v roce 1953. Komunistická strana neměla v závodech dostatek spolehlivých „kádrů“, kteří by mohli vždy podle potřeby politicky ovlivňovat osazenstvo. Ze zkoumání úlohy odborů autor vyvozuje, že se mezi nimi a dělnictvem přece jen uplatňovala určitá míra solidarity – odbory nepřistupovaly na plnění úlohy „policajta“. Z mnoha souvislostí Peter Heumos dokazuje, že bádání o stalinismu v Československu se stále převážně orientuje na účinky teroru na společnost, čímž sugeruje „odumírání společnosti“ (s. 39). Ve skutečnosti se však ani začátkem padesátých let nepodařilo stranickému a státnímu aparátu získat nad společností plnou kontrolu.

Ve třetí kapitole „Meze socialistického produktivismu“ se autor obšírně zabývá pracovními vztahy v průmyslových závodech a mobilizací takzvané socialistické pracovní iniciativy. Malé nadšení a slabou podporu různým formám soutěžení pracovních kolektivů autor zdůvodňuje hodnotovou orientací průmyslového dělnictva, založenou na rovnostářství a na malé toleranci elitních vztahů. V rozsáhlé dokumentaci k tomuto problému uvádí řadu názorů dělníků i odborových funkcionářů vyznívajících v tom smyslu, že podpora „stachanovců a úderníků“ ve skutečnosti rozbíjí soudržnost pracovních kolektivů (například předseda závodní rady jednoho jihočeského podniku prohlásil, že „soutěžení rozeštvává osazenstvo“ – s. 57). V mnoha závodech si odměny pro nejlepší pracovníky dělníci rozdělovali mezi sebou nebo navrhovali nejlepší pracovníky, tak aby se výhody dostaly na všechny. Dělníci nesympatizovali s úderníky i proto, že překračováním norem přispívali při jejich revizích k tomu, že se staly bičem na všechny. Častá praxe, že vedení závodů shora bez vědomí dělníků určovalo pracovní závazky, byla výrazem degradace myšlenky dobrovolné pracovní iniciativy a jejího oddělení od participace a motivace pracovních kolektivů na zvyšování efektivity, kvality a bezpečnosti práce, ochraně životů a zdraví zaměstnanců.

Poslední kapitola pojednává o pracovních konfliktech ve sledovaném období. Po květnu 1945 komunistická strana spolu s odbory podporovala stávky za politické požadavky – zejména za co nejširší znárodnění – ale odpírala dělnictvu právo účastnit se formování mzdového systému, jež vyplývalo ze zákona číslo 104 z října 1945. Po únorovém převratu bylo právo na stávku zpochybňováno a po velkých diskusích byla odpovědnost za ně přenesena na odbory. Je možné dodat, že se diskuse vedla i o „právu nestávkovat“. Z neúčasti zaměstnanců na politické stávce v únorových dnech roku 1948 měly základní odborové organizace na příkaz vyšších orgánů vyzovovat i personální závěry. Nejkonfliktnějším tématem již od let 1946 a 1947 bylo stanovení výše mezd a norem, o něž se po celou dobu státního socialismu vedly spory mezi dělnictvem, odbory a státními, respektive komunistickými orgány, které ústily v krátkodobá přerušení práce. Autor si dal velkou práci s vyčíslením počtu stávek od roku 1945 do roku 1968 (viz tabulka na s. 64). Z ní je zřejmé, že nejvíce stávek i stávkujících bylo v roce 1947 a v letech první pětiletky (1948–1953).

Nejvážnější pracovní spory spojené se stávkami se odehrály začátkem padesátých let, kdy se s rostoucími plány výroby v těžkém průmyslu zvyšovalo sociální napětí v podnicích. Zvláště horníci projevíli velkou rezistenci proti zásahům do jejich „haviřské cti“, distancovali se od brigádníků, kteří měli různé výhody, negativně přijímali i prosazování pracovních iniciativ a vyhlašování nejlepších pracovníků. Ve všech pracovních sporech, zejména v letech 1950 až 1953, byly v popředí kromě mzdových požadavků i otázky zásobování – dvojí ceny, ztráty skromných úspor či některých výhod zmírňujících dopady měnové reformy (například přídávkové lístky pro pracovníky v těžkých podmínkách). V případě větších pracovních sporů vstupovaly do jednání se stávkujícími vyšší stranické orgány, aniž by do nich zapojily odborové předáky a vedoucí hospodářské pracovníky. Nemohly se přitom spoléhat ani na členy KSČ a odboráře, kteří se sami účastnili pracovních bojů a často je vysloveně schvalovali (s. 85). Přímý vstup vyšších stranických orgánů do pracovních sporů znamenal, že musely rozhodovat i o kriminalizaci dělnictva a nést za ni politickou odpovědnost. V druhé polovině padesátých let se pak snažily kompenzovat obyvatelstvu finanční ztráty způsobené měnovou reformou tím, že zvýšily jejich reálné příjmy několikerým snížením spotřebitelských cen.

Autor polemizuje s obvyklým zdůrazňováním ztráty legitimacy státního socialismu v důsledku mimořádných dělnických protestů. Podtrhuje, že kritika režimu v sociálních protestech byla jen zřídka kdy míněna jako požadavek k jeho odstranění. Účast vedoucích komunistických představitelů při vyhocených konfliktech a paternalistická řešení sporů přispívaly k jejich zmírňování. V Československu podle Heumose nedocházelo k tak dramatickým konfrontacím dělnictva se stranickým a odborovým aparátem jako v Polsku i proto, že se zde konflikty většinou odehrávaly v sociálním prostředí závodů. Otázka legitimacy režimu pak ztratila na významu na jaře 1968, kdy reformovaná stranická linie začala uznávat specifické zájmy jednotlivých sociálních skupin (oficiálně to bylo garantováno v „Akčním programu KSČ“ z dubna 1968). Do ohniska diskuse se dostalo prosazování samostatnosti odborů, čímž se „vazby dělnictva na makrostruktury výrazněji uvolnily“ než v ostatních zemích státního socialismu (s. 91).

Nevelká studie Petera Heumose o dějinách průmyslového dělnictva v Československu pochopitelně nezahrnuje všechny aspekty dané problematiky, kam patří také změny ve strukturách a postavení této sociální vrstvy, ovlivňující i diferenciaci jeho mentalit. Tyto otázky již dříve zkoumali a zkoumají čeští historici a sociologové. Heumosovi však patří prvenství v historickém průniku do nitra struktur dělnictva v československém státním socialismu. Jeho výhodou nesporně je, že vedle výborného obeznámení s příslušnými historickými prameny se bezproblémově orientuje v celých československých dějinách, má přehled o stavu české historiografie a spolupracuje s českými historiky (je členem redakční rady časopisu *Soudobé dějiny* a týmu pro výzkum české společnosti po roce 1945). Lze proto očekávat, že bude moci i nadále s nadhledem přinášet důležité podněty pro bádání o sociálních dějinách a dějinách stalinismu v Československu.

Recenze

Jak se likvidovali čeští živnostníci

Alice Hudlerová

MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945–1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno, Doplněk 2006, 328 stran + příloha.

Pět let po prvním souhrnném pojednání o likvidaci selského stavu v pounorovém Československu¹ se konečně dostala do rukou čtenáře i publikace o podobném tažení v téže době proti jiné svěbytné sociální vrstvě s dlouhou tradicí – živnostníkům. Je dílem olomouckého historika Pavla Marka, odborníka nejpovolanejšího, který se historií českého živnostenstva – vedle českého politického katolicismu na přelomu 19. a 20. století – zabývá již desítky let. Jeho nejnovější kniha je završením grantového projektu, jehož cílem bylo zmapovat osudy této sociální vrstvy v Čechách a na Moravě po druhé světové válce. A jak z úvodu knihy vyplývá, nebyl to úkol jednoduchý. Stále chybí dostatek odborné literatury věnované tomuto tématu, na kterou by bylo možné navázat. Autor se proto musel za většinou materiálů vydat do archivů, především Komunistické strany Československa a městských i místních národních výborů. Recenzovaná publikace má podle jeho slov pouze položit základy pro další výzkum dané problematiky, který by osudy středních vrstev za komunistického režimu přiblížil i širší veřejnosti.

1 JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001. Kniha letos vyšla v přepracované podobě pod názvem *Vyhánění sedláků z půdy a kolektivizace v pražském nakladatelství Vyšehrad*.

Knihy je rozdělena do dvou částí, s logickým rozmezím v únoru 1948. V první tedy autor mapuje situaci živnostníků v poválečném socializujícím systému Národní fronty, ve druhé sleduje jejich osudy v komunistické diktatuře až do roku 1960, kdy nastala úplná likvidace soukromého sektoru.

Zatímco v politickém systému první republiky se zájmy živnostníků snažila reprezentovat stavovská Živnostenská strana, po květnu 1945 (podobně jako agráři) padla za oběť redukci stranického spektra a o získání přízně jejích voličů tak mohly soupeřit v českých zemích čtyři povolené strany. Jejich postoje vůči živnostnictvu Pavel Marek rozebírá v úvodních partiích knihy. Československá sociální demokracie se mezi živnostníky ani dříve netěšila velké oblibě a její radikální znárodňovací kurz v obnovené republice je mohl leda odstrašit. Ani narychlo provedená předvolební agitace, kdy se strana veřejně distancovala od hospodářské politiky podle sovětského vzoru, jí už nepomohl situaci změnit a získat tolik potřebné hlasy. Ignorování provozovatelů živností považuje autor za jednu z chyb sociálních demokratů, v jejichž důsledku skončili ve volbách na jaře 1946 až na posledním místě.

Zcela jinak tomu bylo u Československé strany lidové, která již tradičně měla mezi živnostníky mnoho příznivců. Již od dvacátých let minulého století se systematicky věnovala jejich problémům, a také hned po květnu 1945 se snažila o oživení živnostnicko-obchodnických struktur. Lidovci se ostatně jako jediná politická strana distancovali ve svém programu od budování socialismu, ve kterém viděli cestu k likvidaci soukromého podnikání a potlačení demokratických právních principů, a varovali nejčastěji před nekalými praktikami komunistů. Tyto postoje jim umožnily svou prestiž mezi živnostníky ještě posílit. V tomto směru jim konkurovala Československá strana národněsocialistická, která se – přes příklon k idejím socialistické demokracie – také hlásila k ochraně soukromého sektoru ve středním a malém podnikání a vystupovala jako přirozená reprezentantka středních vrstev. Prosazovala snížení daní pro menší podnikatele a jejich sociální pojištění, snažila se v jejich prospěch působit při přidělování konfiskátů, značně aktivní byl její živnostensko-obchodnický odbor.

Autor se ovšem nesoustředí pouze na postoje politických stran, ale snaží se i hledat odpověď na otázku, jak sami živnostníci vnímali poválečné politické, hospodářské a sociální poměry. Z dochovaných materiálů vyplývá, že většinou neshledávali příliš důvodů k optimismu. Jejich naděje na obnovení a nerušený rozvoj vlastního podnikání, potlačovaného za německé okupace, byla střídána s nejistotou a obavami. Jak autor konstatuje, rozpor mezi slovy vládních činitelů a jejich činy byl markantní. Na jedné straně (včetně komunistů) sice zdůrazňovali zájem na zachování malovýroby a řemesel, na druhé straně však byli mnohem zdrženlivější v konkrétních politických opatřeních k vyřešení spousty byrokratických a praktických problémů, s nimiž se provozovatelé živností potýkali. Svědčí o tom i fakt, že zatímco bezprostředně po válce vzrostl počet řemeslných a obchodních jednotek, od roku 1946 již naopak setrval klesal.

Autor nepomíjí ani situaci soukromého sektoru v českém pohraničí, které pokrývalo přibližně třetinu rozlohy českých zemí. Majetek odňatý odsunutým Němcům byl nejprve dán pod takzvanou národní správu, která se jej snažila převést na nové

majitele. V první fázi převodu majetku docházelo ke zmatkům a částečně i k neoprávněným konfiskacím. Posléze se do tohoto procesu zapojily národní výbory, které usilovaly o zavedení jasnějších pravidel. I přesto však bylo jen velmi obtížné zabránit osobním spekulacím a nelegálnímu obohacování. Z poměrů v pohraničí přitom účinně těžila komunistická agitace, lákající na přidělování půdy i jiného majetku do svých řad nové členy.

Ve druhé části práce autor podrobně analyzuje postupnou likvidaci živnostenstva komunistickým režimem a člení ji do několika fází. Novou koncepci živnostenské politiky, která vykryštovala záhy po únoru 1948, označuje za „kombinaci likvidačních tendencí se zneužitím živnostenské samosprávy ke komunistickým účelům“ (s. 97). Proč však v politice KSČ nastal na podzim 1948 obrat a komunisté tehdy poprvé začali otevřeně mluvit o živnostnících jako nepřátelské vykořisťovatelské třídě? Podle autora není odpověď úplně jednoduchá. Domnívá se, že ji lze nejspíš hledat v kombinaci několika faktorů: negativního vývoje sovětsko-jugoslávských vztahů, který vyústil ve „zostřený kurz“ proti „reakci“, postupné radikalizace postojů uvnitř komunistické strany po uchopení moci a zásobovací krize provázené rostoucím černým trhem, kdy tyto defekty plánované ekonomiky byly připsány na vrub živnostníkům a obchodníkům jako hlavním viníkům.

Postupná socializace živností začala už v roce 1949. Zpočátku lze mluvit o chaotickém až divokém procesu, kdy nebylo ještě zcela jasné, jakým směrem a jakou rychlostí se bude ubírat. Docházelo však již k plánovaným problémům v zásobování, které podvazovaly činnost většiny malých obchodů a restaurací. Také takzvané dobrovolné brigády znepřijemňovaly živnostníkům podnikání, což se promítlo do kvality poskytovaných služeb. Autor si všiml zajímavého detailu, že pokud došlo k uzavření provozovny, stranické orgány se snažily rychle odstranit firemní štít, aby předešly případným stížnostem a sociálním nepokojům. V prvním období se také rušily obchodní a živnostenské komory a likvidovaly jejich zájmové spolky. Živnostníci tak ztráceli oporu v podnikání a platformu možného sdružování. V letech 1950 až 1953 pak již probíhalo plánované a cílevědomé řízené masové znárodňování, směřující k úplné likvidaci tradičních středních vrstev společnosti. Jedním z nejhorších opatření v tomto směru, jež znemožňovalo další podnikání, bylo zavedení drastické živnostenské daně.

V letech 1954 až 1957, kdy se režim potýkal s politickými a hospodářskými problémy a ocitl se tak v první zřetelné krizi, autor pozoruje určité zpomalení procesu likvidace živností. Nedostatek zboží, kritická situace ve službách a bující černý trh dokonce přinutily stranické špičky k přiznání, že zánik živnostnictva byl unáhlený a špatně organizovaný. (Podobný dočasný „ústup z dobytých pozic“ tehdy nastal i v procesu likvidace soukromě hospodařících zemědělců a kolektivizace venkova.) Rychleji se sice vyřizovala živnostenská oprávnění, nicméně většina živnostníků již prováděla svou činnost neoprávněně a takzvané fušerství bylo typickým znakem doby. V roce 1957 Antonín Zápotocký spolu s vedením komunistické strany a státu znovu nastolil linii tvrdého útlaku živnostníků, kterému bylo jen těžko možné odolat. Koncem roku 1960 tak lze již mluvit o úplné likvidaci živnostnictva jako sociální vrstvy.

Po odborné stránce lze publikaci jen máloco vytknout. Autor se drží vytyčeného úkolu, jasně mapuje situaci českého živnostnictva po druhé světové válce a přibližuje jeho postupný zánik. Nezabíhá příliš do podrobností ani nerozebírá události, které by možná stály za víc pozornosti; to by však zřejmě bylo už nad rámec jeho záměru. Je však škoda, že alespoň v obrysech nenačrtl osudy živnostnictva v ostatních zemích, které se dostaly pod sovětskou mocenskou kontrolu. Takové srovnání by bylo jistě zajímavé, neboť pouze v poválečném Československu byla likvidace soukromých živností dovedena k dokonalosti. Chybějí i odkazy na podobný výzkum v sousedních zemích (například francouzská sociální historička Sandrine Kottová se obšírně a inspirativně zabývá problematikou středních vrstev v bývalé Německé demokratické republice). Autor v úvodu alespoň zmiňuje, že česká historická obec pokulhává ve výzkumu sociálních dějin v porovnání s Polskem, Maďarskem či Německem. Postavení a vývoj různých sociálních vrstev a skupin v období komunistického režimu stále patří k „bílým“ místům české historiografie. O to více je výzkum profesora Marka vítaným přispěním do vědecké diskuse, která se pomalu otevírá.

Lze si ještě postěžovat na přílišnou odbornost textu, který je místy těžkopádný a jen obtížně srozumitelný nezasvěcenému čtenáři. To je velká škoda, protože téma je určitě atraktivní i pro širší veřejnost. Jde však o obecnější problém sociálních věd, jejichž autoři jen obtížně slučují prezentaci odborných poznatků s lehkostí slova.

Na druhou stranu je třeba vyzdvihnout velmi zajímavé citace, které jsou buď součástí textu či uvádějí jednotlivé kapitoly. Při jejich četbě až mrazí v zádech a čtenář si najednou uvědomí, jak tragikomická byla tehdejší doba, jak výborně komunisté ovládali politickou rétoriku a jak dovedli manipulovat s historickými událostmi ve svůj prospěch.

Obdobně působivé svědectví poskytují i některé dokumenty z rozsáhlé textové přílohy, která čítá přes sto stran. Vedle politických směrnic, pokynů ministerstev a projevů komunistických činitelů obsahuje i několik dopisů živnostníků žádajících o zachování svých živností. Jen těžko by se hledaly dokumenty lépe ukazující absurdnost poválečné doby. A snad i proto je důvod se těšit na další slíbené publikace Pavla Marka k problematice živnostníků, které přispějí svým dílem k objasnění naší nedávné historie.

Recenze

O konstrukci národních mučedníků

Jan Randák

ZWICKER, Stefan: „*Nationale Märtyrer*“: *Albert Leo Schlageter und Julius Fučik*. Paderborn, Schöning 2006, 369 stran.

Moderní dějiny Evropy jsou zachyceny nejen v mnoha odborných textech, ale rovněž i v bezpočtu legend a historických mýtů transformujících minulost do adekvátní podoby poplatné různým politickým a společenským poměrům. Platí to jak pro velké obrazy národních či státních dějin prezentované v podobě až epochálních národních příběhů, tak i pro konkrétní děje, drobnější epizody a samozřejmě i pro jednotlivé osoby. V posledně jmenovaném případě minulých aktérů se přitom uplatňuje obecné pravidlo, že původní minulé podoba jedince je překryta upraveným a danému příběhu či obrazu odpovídajícím zjevem. Podíváme-li se nazpět do českých dějin, nabízí se podobných postav několik: druhou republikou i protektorátem upravený proněmecký svatý Václav, Nejedlého středověký protokomunista Jan Hus či předobraz naší soudobé demokracie Tomáš Garrigue Masaryk.

Jedná se tedy o stylizace a profilování jednotlivých osob, jež jsou v rámci daného politického, respektive historického mýtu vybaveny konkrétními vlastnostmi transformujícími dříve historického člověka do pozměněné a mnohdy až deformované podoby odpovídající aktuálnímu společensko-politickému kontextu. V průběhu svého druhého života je tento aktér vybaven chtěnými rysy. Často se jedná o statečného, neohroženého a hrdinného člověka, jenž v rozhodný moment projeví své nadání, odhodlání a vůdčovství, tedy obecně pozitivní charakter, čímž na sebe strhává pozornost jak své doby, tak i pohledy následujících generací. Vzato ryze obecně, daný aktér ztrácí své individuální rysy a přejímá na sebe archetypální až mytickou podobu.

Speciální kategorií těchto „reků“ a pozoruhodných jedinců jsou hrdinové a mučedníci. Ty si vytváří každé národní, státní, náboženské či jen sociální společenství. V různých dobách se vůči nim snaží, ať už symbolicky či reálně, vymezovat. Někdy je zatracuje, jindy však až horečně uctívá a napodobuje. Tato kategorie tak velmi často vypovídá spíše než o původní postavě mnohem více o samotné době, jež konkrétní stylizace vytváří a pracuje s nimi. Odkazuje na její politická, sociální i morální kritéria a na etická měřítká, jež se mají stát v ideálním případě následováníhodným vzorem. Jak je přitom patrné z předcházejících odstavců, různé zacházení s hrdiny, jejich konstrukce, zatracování i profilování jsou univerzálními vlastnostmi a projevy lidské společnosti. Nejsou typické pouze a jen pro některé národy, tedy výhradně pro Němce, Rusy, Francouze či Čechy. Výsledkem nastíněného obdobného mytotvorného jednání a konstrukcí ideálních předobrazů mohou však být i odlišné konkrétní politické a sociální zjevy. Alespoň tak to dokázal na příkladu dvou značně rozdílných postav, německého nacionalistického důstojníka a českého komunistického intelektuála, německý historik Stefan Zwicker, známý i v českém prostředí. V předloňském roce vydalo německé nakladatelství Schöning jeho pozoruhodnou a pro české dějiny ojedinělou knihu s názvem *Národní mučedníci: Albert Leo Schlageter a Julius Fučík*. Zabývá se v ní skutečnými osudy, a především druhými životy dvou zdánlivě nesouvisejících osob, jež však přesto naplňují obecnou definici hrdiny: vzpomínaného a uctívaného jedince vynikajícího svým zvláštním, respektive jedinečným jednáním, činy a statečností, které slouží dobru a prospěchu současného kolektivu i následujících generací (s. 21).

Recenzovaná kniha je tiskovou verzí doktorské práce, již Zwicker předložil v roce 2004 na univerzitě v Mohuči. Sám autor ji vnímá jako příspěvek k diskurzu uctívání hrdinů, jež bylo nedílnou součástí propagandy a kultury vzpomínání uplynulého „století extrémů“. Jeho hrdinové, ve své době oslavovaní, avšak posléze zapomínání či přímo zatracování, symbolizují na jedné straně německý nacismus, na druhé straně československý komunismus. Albert Leo Schlageter bojoval po skončení první světové války v německých dobrovolnických sborech, takzvaných *Freikorps*. Po obsazení Porúří francouzským vojskem byl v roce 1923 za svou sabotážní protifrancouzskou činnost odsouzen okupační správou k trestu smrti. Julia Fučíka, komunistického žurnalistu popraveného roku 1943 okupačními orgány za účast v odboji, není třeba české veřejnosti blíže představovat.

Po životopisném nástinu obou postav se Zwicker zabývá především legendami a již připomínanými stylizacemi, které s nimi byly spjaty. Kolem Schlagetera i Fučíka se totiž po smrti rozvinul specifický kult, jenž tyto dva aktéry katapultoval až do pozice národních mučedníků – jednoho za výmarské republiky, a především nacistického Německa; druhého po druhé světové válce, a zejména za komunismu. Mezi oběma hrdiny našel Zwicker mnoho paralel, jak ve vytváření a propagandě, tak i v konci jejich kultů. Popisované podobnosti mají podle jeho názoru kořeny v blízkosti obou totalitních režimů, jež se těmito aktéry ostentativně obsluhovaly a zaštiťovaly. Zajímavě přitom zařadil obecné charakteristiky jejich uctívání a heroizace na pozadí dlouhodobých kulturních tradic křesťanských i antických, udržujících se v kolektivní paměti evropské společnosti a civilizace již po staletí.

Celá kniha je rozdělena do několika přehledných a plynule na sebe navazujících kapitol. První část tvoří stručný, přesto však výstižný, obecný úvod do celkové problematiky konstrukce hrdinů a národních mučedníků. Zde Zwicker své čtenáře hned v prvních větách nenechává na pochybách, že kategorie hrdinů a jejich uctívání patří k základním motivům lidských dějin, z nichž vystupuje ve zmiňovaných legendách mnoho individualit, nadlidí a polobohů. V této souvislosti rovněž oprávněně připomíná fakt, že bez svých hrdinů se neobejde žádná epocha, národ, etnikum či náboženství. Platí přitom, že metody jejich heroizace zůstávají po staletí prakticky neměnné a jsou porovnatelné napříč dějinným politickým či ideovým spektrem nejen našeho západoevropského kulturního prostředí.

Poté Zwicker přechází k Albertu Leo Schlageterovi, jemuž se soustavněji věnoval již ve své magisterské práci z roku 1995, aby podal více než solidní, na pramenech založenou rekonstrukci jeho příběhu. Schlageter se narodil roku 1894 v bádenské obci Schönau. V první světové válce bojoval na západní frontě, kde prošel všemi zásadnějšími střety, například u Verdunu nebo na řece Sommě. Během své vojenské služby byl vyznamenán Železným křížem druhého stupně. Z armády byl propuštěn roku 1919, po krátkém studijním intermezzu na univerzitě ve Freiburgu však v téže roce vstoupil do dobrovolnických oddílů a zúčastnil se bojů v Pobaltí a v Horním Slezsku. V roce 1922 opustil na krátký čas dobrodružný život a stal se zástupcem berlínské obchodní firmy. Z klidného živobytí Schlagetera vytrhlo o rok později francouzské obsazení Porúří, kam hned zamířil, aby se zapojil do odboje proti Francouzům. Okupačními orgány byl však zatčen a za svou sabotážní činnost odsouzen k trestu smrti. Před popravčí četou stanul 26. května 1923 a prakticky vzápětí ho začaly využívat jako profilujícího instrumentu různé politické strany, které se snažily přivlastnit si jeho údajný odkaz hrdinské smrti ve službách německé vlasti.

K Schlageterovi se hlásili jak představitelé politického katolicismu a konzervativci, tak i liberálové a rovněž komunisté, usilující prostřednictvím této nacionální struny o nové příznivce z řad německé střední třídy. Z našeho pohledu nejkrajnější využití Schlageterova života, a především smrti, představovala nacistická propaganda, jež tohoto bojovníka označila za svého „prvního vojáka Třetí říše“. Argumentovala přitom z dnešního hlediska pochybným Schlageterovým členstvím v NSDAP, s nímž se Zwicker ve svém textu rovněž kriticky vypořádal. Pro krajně pravé křídlo meziválečného německého politického spektra byl tedy ztělesněním odporu vůči versailleskému systému, pro nacisty předchůdcem jejich hnutí a pro měšťanské strany, především katolického zabarvení, frontovým důstojníkem, jenž se čestně angažoval ve prospěch vlasti i po roce 1918. Celou „Schlageterovu kapitolu“ uzavřel autor obrazem úpadku tohoto heroizovaného aktéra do zapomnění po roce 1945, z něž se ho snaží oživit pouze příslušníci současné neonacistické krajní pravice.

Po analytickém vylíčení obou životů Schlagetera – skutečného i legendarizovaného – se Zwicker věnoval životním osudům, popravě a posmrtnému kultu českého komunistického novináře Julia Fučíka. Ten je českému čtenáři staršího data narození důvěrně znám. Zwickerova práce je však určena německému čtenáři, a proto je třeba kladně hodnotit míru a přehlednost informací, jež autor o Fučíkovi nabízí.

To se týká jak jeho reálného života, tak právě i posmrtné podoby. Ve svém textu se Zwicker soustředil především na otázku, do jaké míry se Fučík jako „komunistický hrdina“ lišil od tradičních národních herojů. Vždyť kategorie „komunistických hrdinů“ je svébytným zjevem socialistického zřízení (v Sovětském svazu) od třicátých let 20. století a akcentovala na první pohled jiné hodnoty než ty národní.¹ U Julia Fučíka autor upozornil rovněž na zajímavou skutečnost, že sám Fučík přispěl ve svých esejích, a především v kultovním díle *Reportáž, psaná na oprátce* k heroizaci vlastní osobnosti. Prostřednictvím svého díla, původně zapsaného na motácích, si Fučík vystavěl symbolický pomník, jenž se stal v následujících poválečných letech nepominutelnou součástí komunistické propagandy nejen v tehdejší Československu, ale i daleko za jeho hranicemi. Zwicker k tomu poznamenává, že se jedná o jeden z mála příkladů, kdy si sám odsouzenec napíše svůj vlastní hrdinský epos. Celkově je možno k fučíkovské kapitole jeho knihy říci, že díky své kritičnosti a důkladnosti představuje jedno z prvních relativně ucelených zpracování věnovaných tomuto komunistickému novináři a odbojáři.

Na dvě konkrétní „biografické“ kapitoly navazuje rozsáhlá shrnující část, v níž se autor podnětně věnuje obecné otázce přerodu mrtvého v národního mučedníka. V souvislosti s hrdiny své práce se Zwicker zamýšlí nad konceptem míst paměti a kultury vzpomínání. Obě postavy náležející k různým politickým prostředím a režimům tak staví do jednoho rozsáhlejšího kulturněantropologického kontextu „hrdinství“, jenž byl rozpracován a postupně diskutován v humanitních vědách posledních let. Zabývá se tak konkrétně recepcí pojmu „hrdinství“, mechanismy profilování a stylizace konkrétních mrtvých do podoby úctyhodných mučedníků. Upozorňuje rovněž na identitotvorný a integrační potenciál vybraných padlých, jež v tuzemském prostředí dokonale vystihl v souvislosti s Fučíkovým kultem i s jeho *Reportáží* Vladimír Macura.²

Pro české prostředí se tak práce Stefana Zwickera jeví jako dílo originální a podnětné, jemuž nelze v mých očích prakticky nic vytknout. Rozpracovává na první pohled možná okrajové záležitosti druhého života dvou vybraných aktérů. Po přečtení jeho práce je však srozumitelné, jak důležité byly pro různé politické režimy a strany posmrtné kulty určitých osob, jak významné bylo jejich uctívání pro stabilizaci totalitních režimů, nacistického v polovině třicátých let minulého století v Německu i komunistického v poválečném Československu. Práce Stefana Zwickera přitom není žádným esejem či teoretickou úvahou, jež by vycházela pouze

1 Více o problematice socialistických hrdinů pojednává sborník: SATJUKOW, Silke – GRIES, Reiner (ed.): *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte der Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Berlin, Christoph Links 2002.

2 V jedné z kapitol své práce *Šťastný věk* označil Vladimír Macura Fučíkovu reportáž trefně jako kanonický text uchováající nejvyšší pravdy. Poslední slova „Lidé, měl jsem Vás rád, bděte!“ charakterizoval jako součást komunistické liturgie. (MACURA, Vladimír: *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948–1989*. Praha, Pražská imaginace 1992, s. 39.)

z konceptů míst paměti a kultury vzpomínání. Jedná se o fundované historické dílo založené na detailní a kritické práci s mnoha prameny, úředními listinami počínaje a dobovými brožurami konče. Zcela opodstatněně tak autor hovoří v souvislosti se svou knihou o příspěvku k diskurzu uctívání hrdinů ve 20. století. Výsledkem jeho badatelského úsilí je tedy celistvý pohled na nedávné německé a české dějiny, symbolizované dvěma konkrétními postavami. Navíc velmi sympatický je Zwickerův jazyk. Jeho němčina není nijak komplikovaná, což činí knihu přístupnou a bez problémů srozumitelnou i těm tuzemským badatelům, kteří neovládají německý jazyk příliš do hloubky.

Předkládaná kniha tedy není pouze souborem dvou životopisů, není pouze o Schlageterovi a Fučíkovi. Oba aktéři jsou mnohem více prostředníky problematizace chování moderní lidské společnosti v souvislosti s uctíváním vybraných mrtvých. Pomyslným horizontem textu tak není popis jejich historických i druhých životů a navazujících kultů. Jako cennější a významnější vnímám v knize jasně potvrzenou tezi o potřebě každého společenství obsluhovat se svými hrdiny, symboly a mýty. I z toho důvodu je třeba ocenit autorovo suverénní propojení konkrétních faktů a poznatků čerpaných z přímého archivního výzkumu s již připomenutými teoretickými koncepty. V této souvislosti se mi zdá rovněž možné vnímat Zwickerovo bádání a jeho výsledky jako komparativní či módně řečeno transnacionální. Srovnávání Schlagetera s Fučíkem totiž není v rámci předkládané práce nijak samoučelné. Naopak otevírá nové perspektivy vnímání národních dějin v kontextu politickém, ale i sociálním, mentalitním, historickoantropologickým a komparativním. Za zmínku rovněž stojí autorova politická a názorová nestrannost, s jakou se s postavou Julia Fučíka vyrovnal. Pro českého badatele by mohl být podobný odstup při teoretické reflexi Fučíkovy osoby problémem. Z pozice české historické vědy si tak můžeme jen přát další podobné práce k českým moderním a soudobým dějinám, které by nastiňovaly jejich různé etapy a aktéry z nových úhlů pohledu a umožňovaly tak dospět k novým interpretacím v širším kontextu evropské historie.

Recenze

Západní intelektuálové a meziválečný Sovětský svaz

Daniela Kolenovská

STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–1940: From Red Square to the Left Bank*. Abingdon – New York – London, Routledge 2007, 270 stran.

Australská rusistika pozbyla s koncem studené války na strategickém významu a výuka ruských reálií i jazyka byla omezena. Oddělení ruských studií Univerzity Nového Jižního Walesu v Sydney se tento trend dotkl paradoxně právě v době, kdy jeho ředitelka Ludmila Sternová zaznamenala důležitý mezinárodní úspěch. Její monografii o vztahu západních intelektuálů k Sovětskému svazu vydalo přední akademické nakladatelství Routledge současně ve Velké Británii, Spojených státech amerických a Kanadě.¹

Kniha Ludmily Sternové *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* navazuje na dosavadní práce amerických, britských, francouzských i ruských kolegů. S jistým zjednodušením je můžeme rozdělit do dvou základních proudů. Zatímco Američané, frustrováni fanatismem mccarthyismu i novou vlnou sovětského zájmu o západní inteligenci po nástupu Nikity Chruščova, se do seriózního studia pustili

1 O současné australské sovětologii blíže viz SAKWA, Richard: *The Australian Contribution to Soviet, East European and Russian studies*. Melbourne, Contemporary Europe Research Center 2004. (Working Paper Series, č. 2.) Viz www.cerc.unimelb.edu.au, staženo 2.4.2008.

již v šedesátých letech minulého století, Rusové čekali na odtajnění sovětských archivů v letech devadesátých. Konkrétní podmínky rozvoje výzkumu na národních úrovních v době, kdy byly dřívější ideologicky motivované závěry nahrazeny skutečně vědeckým zkoumáním tématu, přitom pochopitelně ovlivnily charakter badatelských postupů. Američtí autoři často čerpali ze záplavy vzpomínek národních prominentů na návštěvu sovětské reality, ruští historici spoléhali více na sovětské dokumenty. Právě rozdílná skladba pramenů, z nichž badatelé vycházeli, působila na vznik dvou zmíněných proudů uvažování o vztahu občanů západních zemí k Sovětskému svazu: první směr využívá nástroje sociologie a sociální psychologie, aby definoval roli intelektuálů ve vlastní společnosti a našel příčiny i důsledky jejich obdivu k totalitním režimům; druhý směr je orientován více historicky a usiluje o poznání systému, který spojení se Sovětským svazem zprostředkoval. Pojmový aparát tématu tvořil zejména první popsany směr, kde se prosadila označení *fellow-traveller* či *compagnon de route* (souputník, ekvivalent ruského termínu *popučik*, který užívala sovětská propaganda) a *political pilgrim* (politický poutník, pojem vyjadřující až religiózní zájem o sovětský režim). V rámci tohoto směru se také důsledněji pracovalo s jednotlivými kategoriemi cizinců, kteří Sovětský svaz navštívili nebo se v jeho prospěch angažovali. Největší pozornost přitom byla věnována intelektuálům působícím na pomezí kultury a politiky.²

Práce *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* se řadí spíše k druhému, o sovětské archivní prameny opřenému směru. Také důslednost, s níž autorka uvádí původní znění termínů všude tam, kde jejich anglický překlad nepovažuje za dostatečně výstižný, prozrazuje její blízký vztah k ruskému prostředí.³ Páteř monografie sestavenou ze sovětských dokumentů ovšem Sternová s úspěchem doplňuje francouzskými archiváliemi a sekundární literaturou ve třech světových jazycích. Když tedy z nitra bolševického systému sleduje západní intelektuály a soustředí se na způsoby, jimiž jejich sympatie povzbuzoval, může těžit ze svého rozumění tamním podmínkám, aniž by ztrácela výhodu nadhledu.

Přes bohaté znalosti sekundární literatury ovšem Sternová bohužel nepovažovala za nutné objasnit vlastní výklad spojení „západní intelektuál“, a to ani odkazem na studii jiného autora. Úvahy nad rozdílem mezi intelektuály a inteligencí či nad idealistickým nebo racionalistickým původem obliby Sovětského svazu úmyslně ignorovala a její text provází v tomto ohledu mírná nejistota. Není zřejmé, o jakém

2 Dnes stále respektovanými zůstávají práce: MARGULIES, Sylvia R.: *The Pilgrimage to Russia: The Soviet Union and the Treatment of Foreigners, 1924–1937*. Madison – Milwaukee – London, Wisconsin University Press 1968; CAUTE, David: *The Fellow-Travelers: A Postscript to the Enlightenment*. London, Weidenfeld & Nicolson 1973; HOLLANDER, Paul: *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba. 1928–1978*. New York – Oxford, Oxford University Press 1981.

3 Například *voluntary task* (obščestvennaja nagruška), s. 93.

procentu z celkového počtu návštěvníků Sovětského svazu se v knize hovoří. Musíme se také smířit s pouhým tušením, že jednotlivé členy skupiny, kterou autorka studuje, určila vysoká četnost výskytu jejich jmen v sovětských dokumentech. Naopak silnou stránkou knihy je výběr životních příběhů trefně ilustrujících hlavní teze monografie.

Výsledek svého mnohaletého bádání Sternová věnovala vlastním prarodičům, polským Židům, kteří za studií v meziválečné Paříži nevědomky položili základ jejímu výzkumu, když se rozhodli spolupracovat se sovětskou rozvědkou. Po odhalení spiklenecké sítě francouzskou policií hledali útočiště v Moskvě. Marně. Psal se rok 1936 a v Sovětském svazu rychle rostla podezřívavost vůči cizincům. Pronásledování se kosmopolitní rodina nevyhnula ani po druhé světové válce. Vycestovat se jim podařilo teprve na počátku osmdesátých let do Austrálie. V roce 1983 pak Ludmilu Sternovou najdeme mezi studenty Univerzity Nového Jižního Walesu v Sydney, kde také v roce 2000 získala doktorský titul.

Úvodní a závěrečnou vzpomínkou na prarodiče rámuje autorka knihy *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* své pochopení pro poklesky a omyly osobností, které se nechaly promyšlenou sovětskou taktikou zagitovat pro veřejnou podporu bolševických cílů. Studie sama se jakémukoli sentimentu vyhýbá. Postupuje striktně podle dokumentů, korespondence a cestovních deníků, důkladně prověřuje předchozí závěry a vyvrací mýty. Jak naznačuje vzpomínka Sternové na chladné přijetí jejího konferenčního příspěvku o spisovateli Jean-Richardu Blochovi v Paříži v listopadu 1997, ti, jimž byly komunistické ideály někdy blízké, mohou její přísně racionální analýzu vnímat snad až příliš bolestivě. Autorka uznává, že informace, z nichž západní intelektuálové vycházeli, byly často omezené a zkreslené. Nepopírá, že manipulování cizinců tvořilo součást sovětské zahraniční politiky, která se propagací dílčích sociálních a kulturních úspěchů snažila získat spojence. Zároveň si však všímá také toho, že řada cestovatelů záměrně pomíjela vlastní poznatky narušující idealizovaný obraz sovětské společnosti. Sternová proto oponuje ustálenému výkladu o „úmyslné slepotě“ západních intelektuálů, dává přednost termínu „úmyslné mlčení“ a zve své čtenáře k poznání vývoje struktury, která toto mlčení zajišťovala. Z celého spektra vybírá čtyři nejdůležitější servisní organizace: výkonnému výboru Komunistické internacionály odpovědné oddělení agitace a propagandy (Agitprop), jím řízenou Mezinárodní organizaci revolučních spisovatelů, Všesvazovou společnost pro kulturní styky se zahraničím, řízenou stranickým Všesovětským ústředním výkonným výborem, a zahraniční komisi formálně nezávislého Svazu sovětských spisovatelů.

Dozvídáme se, že bolševický stát začal organizace orientované na práci s cizinci zakládat už bezprostředně po první světové válce a zprvu jim jako nástroj k poznání nabízel pouze propagandisticky modifikovanou „novou“ kulturu. Cizince ohromoval zejména zdánlivě hluboký respekt ke spisovatelům. K významnějším příčinám sympatií Sternová řadí očekávání, že ruská revoluce navzdory svému drastickému průběhu přinese – podobně jako kdysi revoluce francouzská – pozitivní společenské změny. Sternová vyzdvihuje také snahu pomoci válkou zničenému hladovějícímu státu. Počátkem třicátých let se podle ní důvody nekritického obdivu k Sovětskému

svazu přesunuly z kulturní a sociální sféry do oblasti politické. Konstatuje, že tento obrat byl dokončen s Hitlerovým nástupem k moci v roce 1933, a dodává, že úmysl podpořit údajně jedinou zemi schopnou vzdorovat nacismu poté přivedl na východ Evropy novou vlnu zahraničních cestovatelů. Třetí etapu vztahů Sovětského svazu a západních intelektuálů Sternová vymezuje rokem 1937, kdy tyto hromadné zájezdy ustaly a západní sympatizanty bolševiků zaměstnávaly spíše boje s frankisty ve Španělsku. Na odliv obdivovatelů, příznačný pro toto období, podle autorky působila také už přímá zkušenost s problematickými metodami bolševiků na Pyrenejském poloostrově a všeobecně klesající schopnost Moskvy zakrývat navenek negativa sovětského politického systému. Podpis paktu Molotov–Ribbentrop v srpnu 1939 vnímá autorka jako tečku za masovou podporou sovětských cílů na Západě a tvrzením, že šokovaní antifašisté sovětsko-německou spoluprací jednoznačně odmítli, svou periodizaci meziválečného období uzavírá.

Následující části monografie *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* se zabývají kulturními aktivitami neoficiální a oficiální linie sovětské politiky. Ve dvou kapitolách věnovaných neoficiálním praktikám se Sternová opírá o interní korespondenci orgánů Kominterny. Zjišťujeme, že v ní šlo především o diskusi vhodné taktiky a nástrojů, zatímco realizace plánů byla rychle delegována, tak aby spojení s komunistickou centrálou zůstalo v tajnosti. Autorka toto spojení objasňuje a dává zdánlivě nesouvislé kulturní akce do kontextu mezinárodní komunistické strategie. V jejím přehledu činností soustředěných pod přímou kontrolou kominternovského Agitpropu najdeme bulletin očerňující šestkrát ročně ve třech jazykových mutacích kritiky sovětského systému, dále podporu dopisování prosovětských západních spolků s prověřenými sovětskými organizacemi nebo informační servis zahraničnímu komunistickému tisku. Sternová si všímá, že kulturní aktivity Kominterny usilovaly na Západě nejen o podporu komunistů, ale v míře určené její aktuální strategií se také ucházely o přízeň žen, dětí a vybraných sociálních skupin, které dosud nebyly příliš zasazeny komunistickou ideologií. Sovětské filmy, výstavy, písně i beletrie, vybírané speciální politickou komisí, měly na Západě velký úspěch, zejména ve dvacátých letech. Jak autorka konstatuje, v zásadě pod dohledem Kominterny operovaly dva typy maskovacích organizací: první se orientovaly na kulturněosvětovou činnost, druhé působily jako neutrální společnosti přátel SSSR, respektive Nového Ruska. Agitprop přitom dával přednost tomu, aby v nich pracovali lidé spojení s komunistickou stranou, ne však přímo její členové. Snažil se tak pro sovětskou propagandu získat dosud nekompromitovanou platformu. S tímto úmyslem, tvrdí Sternová, v Moskvě vznikla také Mezinárodní organizace revolučních spisovatelů (MORP), zastřešující jednotlivé národní asociace.

Zatímco jiné pokusy využít kulturu jako ideologickou zbraň Kominterny úspěšně dozorovala, snaha „zdolat“ organizovat zahraniční literáty narážela na značné problémy. Sternová mezi důvody uvádí jednak neochotu spisovatelů nadřadit zájmy šíření proletářské literatury vlastním hodnotám a jednak chronický nedostatek finančních prostředků. Přes uvedené potíže se však MORP podle autorky dařilo. Publikovala vlastní žurnál, působila v zahraničních levicových a literárních časopisech, zajišťovala distribuci zásadních děl a zprostředkovávala osobní vzta-

hy sovětských spisovatelů se zahraničními. Jaké byly motivy předních západních literátů pro spolupráci s Mezinárodní organizací revolučních spisovatelů? Sternová našla tři: zatímco například Romaina Rollanda podle ní vedla nezištná solidarita s trpícími, druzí psali pro peníze, případně za zdání důležitosti, které sovětská pohostinnost cíleně vyvolávala. V první polovině třicátých let se tak řady MORP rozrostly o několik stovek členů a spisovatel Sergej Tretjakov⁴ připravoval její přerod ve světové intelektuální centrum „nové“ kultury. O výsledku jeho úsilí nicméně rozhodlo sovětské politické vedení, připomíná Sternová strategický obrat ke spolupráci s nekomunistickými stranami. Kominternu se nepohodlně rigidní organizace revolučních spisovatelů, kteří se dokonce pokoušeli přenést svou centrálu z Moskvy do Paříže, zřekla a sovětské vedení tuto organizaci v létě 1935 rozpustilo. Svaz sovětských spisovatelů, který ji a další sovětské literární organizace formálně nahradil, pracoval v jiné rovině a na dřívější aktivity téměř nenavazoval. To Sternová považuje za dostatečný důvod, aby popis působení jeho zahraniční komise odkázala pouze na případovou studii sovětsko-francouzských kulturních kontaktů v závěru monografie.

Ještě předtím však čtenáře ve třech kapitolách seznamuje s oficiální složkou sovětské kulturní politiky za hranicemi, kterou představovala Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím (VOKS). Původně měla otevřeně propagovat sovětský způsob života, organizovat a kontrolovat kulturní výměnu. Archivním výzkumem však Sternová došla k závěru, že VOKS vystupovala spíše jako diskrétní zprostředkovatel cest do Sovětského svazu a zdroj informací o něm. Ačkoli tuto organizaci řídil stranický kulturní odbor, za promyšleným mechanismem, umožňujícím citlivý přístup ke špičkovým zahraničním osobnostem i ke kvalitnímu přehledu o západním kulturním dění, stála jediná žena – Olga Kameněvová, sestra Lva Trockého a bývalá manželka později popraveného Lva Kameněva. Po vzniku Všesvazové společnosti pro kulturní styky se zahraničím v roce 1925 nehrály politické cíle v agendě její předsedkyně podstatnější roli než kulturní. Šlo o to integrovat existující organizace západních intelektuálů, kteří sympatizovali se Sovětským svazem, do jediné mezinárodní sítě a doplnit ji o nové spolky tam, kde dosud samy nevznikly. Teprve později, ve snaze dosáhnout větší efektivity a spolehlivosti svých kontaktů, VOKS změnila taktiku a orientovala se na levicově založené činitele, podotýká Sternová a upozorňuje na výrazný růst podezřívavosti vůči cizincům po odstavení Kameněvové koncem dvacátých let.⁵ Stalinova moc byla tehdy konsolidována a do fungování organizace zasahoval vedle komunistické strany a komisariátu pro zahraniční záležitosti stále důrazněji komisariát vnitra. Ze zahraničních hostů se stali

4 Konstruktivistický spisovatel Sergej Tretjakov, ve 20. letech vydávající proslulou revue *LEF*, byl v roce 1937 zatčen za údajnou špionáž a později popraven.

5 Olga Kameněvová, která patřila ke staré revoluční gardě, byla postižena v souvislosti s mocenským pádem Trockého a Kameněva v roce 1927. Po procesu s Kameněvem byla v roce 1936 zatčena a v září 1941 zastřelena.

nepřátelé a z jejich sovětských průvodců uši i oči rozvědky, tvrdí autorka. Jak se s takovou proměnou Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím a zahraniční návštěvníci Sovětského svazu vyrovnávali? V šesté kapitole knihy autorka uvádí, že VOKS se požadavkům tajné policie přizpůsobila a upevnila tak své postavení instituce respektované pro práci s vlivnými středostavovskými příslušníky západních společností. Počet jejich individuálních cest a hromadných zájezdů do Sovětského svazu se od roku 1929 zdvojnásobil, aby maxima dosáhl v polovině třicátých let. Program takovýchto zájezdů se od předchozího období nelišil, stále prezentoval hlavně ukázkové sovětské sociální a kulturní instituce, podle Sternové však došlo k zásadní proměně ve smyslu důsledně kontrolované a strukturované přípravy stejně jako obezřetnějšího sestavování seznamů pozvaných. Do „země sovětů“ byl vpuštěn jedině ten, kdo měl jasný motiv; jeden sympatizant doporučoval druhého. Některým návštěvníkům byla dokonce již předem dojednána pracovní setkání s jejich sovětskými profesními protějšky. Sternová si všímá, jak často cizinci žádali z pomyslné nabídky VOKS podobné služby. Potvrzovali tím sice, že o nich měli velmi dobré zprávy od svých předchůdců, zároveň však také odhalovali fatální nedostatek informací o ostatních oblastech sovětského života, konstatuje autorka. A dodává, že poznámky hostů k programu i jejich vzpomínky analyzoval VOKS nikoli za účelem zlepšení vlastní práce, ale aby identifikoval jedince nebo organizace, na něž se Sovětský svaz může spolehnout. Na několika stránkách pak nabízí sondu do působení Všesvazové společnosti pro kulturní styky se zahraničím na spřátelené organizace ve Velké Británii a Francii, hlavní pozornost však soustředí na její práci se slavnými cizinci. Detailně se věnuje sovětským cestám spisovatelů Henriho Barbusse, Romaina Rollanda a Liona Feuchtwangera, francouzského malíře Alberta Marqueta a britského nakladatele Victora Gollancze.

Osmá kapitola knihy *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* přináší zprávu o alternativní cestě budování kontaktů s cizími prominenty, kterou se po vyčerpání jiných modelů koncem třicátých let vydala zahraniční komise Svazu sovětských spisovatelů. Sternová zde znovu vedle možností, které jí nabízí ruské zázemí, zhodnocuje také své francouzské prameny. Pečlivou korespondencí udržovaná přátelství francouzských literátů s Moskvou sleduje až do konce druhé světové války. Připomíná ruské manželky Romaina Rollanda i Louise Aragona a vrací se také k Jean-Richardu Blochovi, aby mohla přesvědčivě doložit svou závěrečnou tezi, že ze všech sovětských kulturních organizací právě zahraniční komise Svazu sovětských spisovatelů posloužila sovětskému politickému vedení nejuplněji, když pro ně po porážce nacistického Německa dokázala svými kontakty navzdory diskreditaci paktem Molotov–Ribbentrop rychle obnovit podporu západních levicových kruhů.

V kontextu nejnovějších závěrů ostatních autorů vyniká práce Ludmily Sternové především prostou snahou informovaně prezentovat zjištěné skutečnosti, aby si mohl čtenář formulovat vlastní názor bez ohledu na to, zda se cítí „zrazen intelektuály“. Knihou *Západní intelektuálové a Sovětský svaz* se otevírá vhléd do systému zajišťujícího v SSSR komunikaci s cizinci a s ním i možnost vyjasnit úlohu západních „poutníků“ v sovětské meziválečné politice. Dokáže-li se čtenář vyrovnat s nejistotou plynoucí z absence teoretického uvedení textu, musí přehled, který

autorka na sympatických dvou stech sedmdesáti stranách podává, vysoce ocenit. Sternová postupuje systematicky krok za krokem podle primárních pramenů, neaspíruje přitom na vytváření velkých teorií a spokojí se s věcným příspěvkem k osvětlení sovětské zahraničněpolitické propagandy mezi válkami.⁶ Tento jednatřicátý svazek série, na níž nakladatelství Routledge spolupracuje s Britskou asociací pro slovanská a východoevropská studia,⁷ tak plně respektuje její krédo: přináší originální a kvalitní vědeckou práci, kterou nelze přehlédnout.

6 K tématu má co říci též současná francouzská historiografie: viz MAZUY, Rachel: *Croire plutôt que voir? Voyages en Russie soviétique. 1919–1939*. Paris, Odile Jacob 2002; CCEURÉ, Sophie: *La grande lueur à l'Est: Les Français et l'Union soviétique*. Paris, Seuil 1999. Srv. CAUTE, David: *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*. New York, Oxford University Press 2003; HOLLANDER, Paul: *The End of Commitment: Intellectuals, Revolutionaries and Political Morality*. Chicago, Ivan R. Dee 2006. Zajímavý pohled přinesla nedávná putovní výstava uspořádaná Cervantesovým institutem a Nadací Pabla Iglesiase pod názvem „Dopisovatelé ve španělské občanské válce“ (*Corresponsales en la Guerra de España*); elektronická verze materiálů viz <http://cvc.cervantes.es/ACTCULT/corresponsales/default.htm>, staženo 2.4.2008.

7 The British Association for Slavonic and East European Studies (www.basees.com).

Recenze

Armáda a národnostní politika za první republiky

Martin Čížek

ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München, R. Oldenbourg 2006, 354 stran + přílohy.

Historik Martin Zückert působí v mnichovském bohemistickém centru Collegium Carolinum a ve svých pracích se zaměřuje především na dějiny první Československé republiky, náboženskou problematiku středovýchodní Evropy ve 20. století a na vojenské tradice a dějiny sudetoněmeckého hnutí.¹ Kniha *Mezi*

1 České čtenáře by mohly zajímat zejména následující Zückertovy studie: Alltag im multinationalen Heer: Interethnische Beziehungen in der tschechoslowakischen Armee der Zwischenkriegszeit. In: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 2001, s. 115–134; Zur Loyalität deutscher Soldaten in der tschechoslowakischen Armee 1918–1938. In: SCHULZE WESSEL, Martin (ed.): *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938: Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München, R. Oldenbourg 2004, s. 153–177; Vojáci republiky? K národnostní politice československé armády. In: *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Ústí n/L., Univerzita J. E. Purkyně 2004, s. 160–167; Memory of War and National State Integration: Czech and German Veterans in Czechoslovakia after 1918. In: *Central Europe*, roč. 4, č. 2 (2006), s. 111–121; Der Erste Weltkrieg in der tschechischen Geschichtsschreibung 1918–1945. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HAS-

národní ideou a státní realitou: Československá armáda a její národnostní politika 1918–1938 je založena na disertační práci, kterou Zückert obhájil v roce 2003 na Univerzitě Freiburg.

Jak z názvu vyplývá, kniha se zabývá jedním ze základních problémů Československé republiky mezi válkami – ideou národního státu v konfrontaci s mnohonárodnostní realitou – a to v kontextu branné moci jako jedné z ústředních státních institucí. Pokud se této otázce doposud někdo věnoval, tak víceméně jen z hlediska osudového roku 1938 nebo (ne)poměru počtu českých a slovenských důstojníků. Zückertova studie si naproti tomu vzala za cíl podat komplexní výklad o národnostní politice československé armády v celém meziválečném období, a v tomto ohledu nelze pochybovat o jejím přínosu.

Po úvodní části je monografie rozdělena do tří kapitol, které sledují optikou zvoleného tématu výstavbu a strukturu československé armády, její fungování v praxi a poměry v armádě v krizové době před podepsáním Mnichovské dohody. Text doplňují dvě tabulky (Aktivní důstojníci k roku 1923 podle národností, Absolventi Vojenské akademie v letech 1922–1930), převodník jmen větších měst v Československu (u českých česko-německý, u slovenských slovensko-německo-maďarský), třiceti-stránkový soupis pramenů a literatury, seznam zkratk a české resumé. Ve své práci se autor opírá o prameny z fondů Vojenského archivu ve Freiburgu a Rakouského státního archivu ve Vídni, svou znalost češtiny pak využil při zpracování materiálů z Vojenského ústředního archivu v Praze a dokumentů několika ministerstev z Národního archivu v Praze, Slovenského národního archivu v Bratislavě, Vojenského historického archivu v Trnavě i z dalších českých a slovenských archivů. V publikaci se odvolává také na početné současné i dobové články a odborné studie.

V první části knihy se autor snaží zodpovědět otázku, jak se československému armádnímu velení po založení „národního státu Čechoslováků“ podařilo ve složitých podmínkách mnohonárodní reality vytvořit fungující vojenskou strukturu. Přestože vznik Československé republiky s sebou přinesl národní státotvorné nadšení, byl po více než ročních rozpravách přijat v březnu 1920 branný zákon, který uzákonil jednotně organizovanou armádu a zavedl všeobecnou brannou povinnost bez ohledu na národnost. Tehdy populární myšlenka na vytvoření milic se nakonec neprosadila kvůli složité mezinárodní situaci, především konfliktům s Maďarskem a Polskem, a ve snaze zabránit vzniku národních německých a maďarských jednotek, u kterých panovaly obavy z posílení separatistických snah.

LINGER, Peter – LUFT, Robert (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen, Institutionen, Diskuse*. München, R. Oldenbourg 2006, s. 61–75; Religion im Spannungsfeld von Diktaturerfahrung, nationaler Differenz und Moderne: Neue Veröffentlichungen und Projekte zur Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder im 20. Jahrhundert. In: *Bohemia*, roč. 45, č. 2 (2004), s. 469–484; Pohraničí jako misijní země? Idea národního státu a církvi v českých zemích 1948–1948. In: *Národ místo boha v 19. a první polovině 20. století*. Ústí n/L., Univerzita J. E. Purkyně 2006, s. 192–202.

Stabilitu každé armády zajišťuje její důstojnický sbor. Po vzniku Československé republiky došlo k umírněné obměně. Zatímco pro reprezentaci armády jako národně-státní instituce byli důležití důstojníci z řad legionářů, vnitřní fungování armády jako mnohonárodního tělesa se neobešlo bez bývalých rakousko-uherských důstojníků, kteří měli zkušenosti se službou ve vojsku složeném z více národů a etnik. Důstojnický dorost tvořili především Češi, v meziválečném období bylo českých důstojníků celkově kolem devadesáti procent. Když autor naráží na tento nepoměr, podle mého názoru částečně podceňuje rozdílnou úroveň vzdělanosti mezi českými zeměmi a Slovenskem, která měla velký vliv na možnost uplatnění Slováků v důstojnickém sboru.

Na druhé straně sociální skladba důstojnického sboru odrážela různorodou politickou a společenskou strukturu českého obyvatelstva. Navíc se podařilo většinu důstojníků připoutat ke státní ideji a politický zřetel měl až do poslední chvíle přednost před vojenským. Díky těmto dvěma faktorům se československá armáda nikdy nestala základnou pro snahy o zavedení autoritativního typu státního zřízení, jak tomu bylo v některých jiných evropských státech.

V druhé kapitole, která se zabývá reálným fungováním československé branné moci, autor zkoumá, jaký význam měla národnost rekrutů pro jejich rozdělování do jednotlivých částí republiky a pro zařazování ke speciálním jednotkám podle předem daných kvót. Důsledky promyšleného, avšak nepřliš stabilního systému pocitovali branci bez ohledu na národnost. Hlavním záměrem, kvůli němuž vojáci museli absolvovat službu u pluků vzdálených od bydliště, bylo vymanit je z obvyklého prostředí a posílit jejich identifikaci s novou republikou. Československá armáda se také snažila, aby se z branců stali vzdělaní vojáci. Proto například pro negramotné připravovala kurzy, navíc pořádala přednášky a zřizovala knihovny v kasárnách. Aby vojáci věděli, za co mají bojovat, byla pro nováčky organizována osvětová a mravní výchova v rozsahu nejméně šestnáct hodin měsíčně.

Autor líčí, že podle služebního předpisu z roku 1930 měla být výchova zaměřena na to, aby se voják identifikoval se státem a jeho armádou, aby pochopil, co jsou vojenské povinnosti a ctnosti. Měly mu být připomenuty slavné dějiny národa, především doba husitská a legionářská tradice, která však byla samozřejmě hůře „stravitelná“ pro německé a maďarské brance. Neslovanští vojáci měli být motivováni ke klidnému soužití všech národností. Bohužel však nebyla nalezena jednotná, společná a pro všechny přijatelná idea, za kterou by měli vojáci bojovat. Demokratická idea, která by tuto roli mohla plnit, byla vzpomenua jen okrajově.

Vojenská služba v československé armádě sváděla dohromady muže různých národností jako v málokteré jiné oblasti. Autor sleduje jejich soužití ve vojenských podmínkách, které podle něj bylo takřka bezproblémové. Volný čas však vojáci, zřejmě hlavně kvůli jazykovým bariérám, trávili spíše odděleně podle národností než společně. Národnostní znevýhodnění nebo cílené pokusy o změnu národnosti přitom nejsou nikde doloženy. Národnostní kvóty, které měly v plucích zaručit vždy převahu Čechů a Slováků, neponechávaly příliš prostoru pro náhlé změny. Předepsané počty se však brzy nedařilo plnit, protože Češi byli jako příslušníci státního národa často povyšováni nebo přidělováni ke speciálním jednotkám.

Ve třetí části, která se soustředí na období před a během sudetské krize, autor potvrzuje, že přes stoupající vnitropolitické napětí a ohrožení zvnějšku mělo velení armády své jednotky složené z více národností stále pod kontrolou. Aby v případě konfliktu minimalizovalo národnostní rozpory, byly posíleny kontrolní mechanismy. Současně s tím byly přehodnoceny a zpřísněny předpisy týkající se národnostních kvót, které nicméně navazovaly na principy národnostní politiky kontinuálně uplatňované od vzniku státu. Armádní velení se také snažilo zajistit si větší loajalitu vojáků německého a maďarského původu. Stejně jako u občanské výchovy obecně zde však armáda narážela na bariéry své vlastní koncepce jednotného národa, kterou nenarušily ani ojedinělé pokusy o alternativní přístupy, objevující se od poloviny třicátých let. To platí i o branné výchově civilního obyvatelstva, která se kvůli zhoršující se situaci před zářím 1938 nemohla zcela rozběhnout; s největší pravděpodobností by se však vzhledem ke svému pojetí dala jen s velkými obtížemi prosadit u všech národnostních skupin.

Po nátlaku Francie a Velké Británie souhlasila československá vláda s odstoupením pohraničních oblastí s převahou německého obyvatelstva třetí říši, takže nedošlo k válečnému nasazení armády a tím k prověření její bojovnosti a morálky vojáků. Chování záložníků německé národnosti v této kritické situaci je nutno posuzovat z více hledisek, nelze v něm spatřovat pouze indikátor odporu či sympatií k nacismu. Jestliže někteří nereagovali na oznámení o mobilizaci, případně dezertovali, nemůže to být také jednoznačně připisováno negativním zkušenostem z doby jejich služby v československé armádě. Martin Zückert ve své práci uvádí i další faktory, které ovlivnily jejich rozhodování, jako například zážitky z bojišť první světové války, legionářskou legendu s jejím povýšením příslušnosti k národu nad přísahu státu, sociální nebo konfesní zařazení. Významnou roli samozřejmě sehrála slabost a nezáměr Francie a Velké Británie plně podpořit Československo a s tím spjatá snaha nebyt na straně poraženého. A když po jednáních v Berchtesgadenu prezident Beneš a Hodžova vláda na britsko-francouzský nátlak vyslovili souhlas s odstoupením okresů s více než polovičním podílem německého obyvatelstva, museli si Němci v československé armádě připustit i otázku, jak by se jejich „soukmenovci“ zachovali k nim a jejich rodinám, pokud by v případném konfliktu byli loajální k Československu a území, na kterém žili, by nakonec připadlo Hitlerovu Německu.

Předkládaná publikace odkrývá nový pohled na národnostní politiku první Československé republiky a její aplikaci i důsledky v armádě. Přestože některé aspekty jsou charakteristické pro vojenské instituce, vycházejí najevo poznatky, které je možno zobecnit i pro další oblasti působnosti státu. Například charakteristickým a přitom podstatným rysem československé národnostní politiky byla absence jakékoli jednotné koncepce. Autor to s umírněnou kritičností komentuje: „Ze sebestřednosti československého pojetí národa vyplynul nedostatek koncepcí národnostní politiky. Tento nedostatek neznamenal, že občané, kteří nebyli československé národnosti, byli znevýhodňováni, či dokonce utlačováni. Státní orgány se i navzdory silné vazbě na národní ideu snažily jednat pragmaticky a respektovat občanská práva všech obyvatel státu. Na mnoha rozhodnutích však bylo patrné,

že se při nich nejdříve vycházelo z potřeb národa, a až pak z reality státu. Přispěla k tomu i očekávání části české a s jistými omezeními i slovenské společnosti, která byla před založením samostatného státu národním hnutím silně ovlivněna. V armádě vedla tato skutečnost k tomu, že němečtí a maďarští vojáci byli zčásti zvlášť přísně kontrolováni a zčásti prostě zanedbáváni.“ (s. 353)

Publikaci Martina Zückerta považuji za vydařenou a přínosnou a doporučil bych ji všem zájemcům o historii první Československé republiky a národnostních vztahů v meziválečné střední Evropě. Nic na tom nemění, že by si zasloužila o něco větší přílohovou část, kterou by bylo možné rozšířit o přehledy a tabulky zachycující například kvóty pro jednotlivé národnosti v různých druzích vojsk, jejich dodržování a vývoj během meziválečného dvacetiletí a podobně.

Recenze

Pečlivé historické účtování

Ivan Jakubec

KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence: Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*. Praha, Karolinum 2007, 472 stran, anglické resumé.

Vloni na jaře se čtenářům dostala do ruky objemná monografie renomovaného historika právních dějin Jana Kuklíka, kterou vydalo pražské univerzitní nakladatelství Karolinum. O objemu práce svědčí nejen 472 stran textu, ale i celkem 1414 poznámek. Námětem díla jsou československo-britská majetková a finanční jednání, zdánlivě jen od října 1938 do počátku osmdesátých let 20. století. Ve skutečnosti je jeho záběr podstatně širší. Lze jen uvítat, že v poslední době se problematika majetkoprávního vypořádání s předválečnými půjčkami, válečnými úvěry a náhradami za znárodnění obecně těší zvýšenému zájmu českých historiků. V této souvislosti stojí za zmínku například práce Stanislava Motla, Pavla Prokše, Víta Smetany a dalších badatelů.¹

1 Například viz MOTL, Stanislav: *Kam zmizel zlatý poklad republiky*. Praha, Rybka Publishing 2003; PROKŠ, Pavel: *Československo a Západ 1945–1948: Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*. Praha, ISV nakladatelství 2001; SMETANA, Vít: Británie a československé zlato: „Case study“ britského appeasementu? In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 621–658; TÝŽ: Nevyřízené účty: Problém československých aktiv v britských bankách a snahy britské administrativy o jeho řešení po 15. březnu 1939. In: *Český časopis historický*, roč. 102, č. 3 (2001), s. 521–551; JANCÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUK-

Publikace je rozdělena do šesti nestejně dlouhých kapitol, nepočítaje úvod a závěr. Velmi rozsáhlá je první kapitola (84 stran), věnovaná československo-britským hospodářským vztahům mezi válkami a v období po Mnichovu. Druhá kapitola na téměř čtyřiceti stranách analyzuje takzvaný válečný dluh prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci. Nejrozsáhlejší část knihy (110 stran) se zabývá vývojem československo-britských vztahů a jednání v krátkém období mezi osvobozením republiky a únorovým převratem. Následující oddíl se na šedesáti stranách soustředí na sjednání vzájemných náhradových a finančních dohod v době od února 1948 do září 1949. Předposlední kapitola dovádí vývoj československo-britských jednání do roku 1964, kdy byla uzavřena dohoda (téměř 70 stran). Poslední část práce na více než šedesáti stranách reflektuje závěrečná náhradová jednání, zakončená počátkem osmdesátých let.

Monografie ukazuje na případech československo-britských jednání na kumulaci problémů způsobenou jednak událostmi předcházejícími válce (především Mnichovská dohoda) a válkou samotnou (pomoc uprchlíkům, civilní a vojenské výdaje exilové vlády), jednak poválečným vnitropolitickým vývojem v Československu (znárodnění majetku, majetkové konfiskace, takzvaná národní správa a podobně). Tyto majetkové a finanční operace vyústily v jednání o náhrady za znárodněný majetek, kompenzace za majetkové konfiskace a úhradu uzavřených půjček.

Autor svůj výklad uvádí slovy: „Do diplomatických a expertních jednání o majetkoprávních otázkách se totiž promítla vzájemná historie vztahů Československa a Velké Británie od Mnichova přes druhou světovou válku, krátké poválečné období omezeně demokratického systému až po jednotlivé fáze války studené. (...) Zvolené téma považuji za výzvu, i když jsem si zároveň vědom limitů, které na badatele čekají, zejména při nedostupnosti některých dokumentů o událostech, jež se odehrály přece jen ještě v nepříliš vzdálené, a proto stále živé minulosti.“ (Úvod, s. 11 n.)

Československo-britská jednání netvořila osamocenou diplomatickou kauzu, nýbrž se stala součástí širší agendy britské vlády o majetkovém vypořádání se zahraničními partnery, zejména s jugoslávskou a polskou vládou. Obdobně vedlo Československo paralelní náhradová jednání kromě Velké Británie také se Spojenými státy, Francií, Belgií, Nizozemskem, Itálií, Švýcarskem a Švédskem. V prvních poválečných letech se podařilo uzavřít náhradové dohody jen s Belgií, Švédskem, Itálií a Nizozemskem, neboť byly relativně méně komplikované. V různých obdobích se měnila nejen intenzita jednání s jednotlivými partnery, ale i československá argumentace. Do roku 1948 československá strana preferovala jednání o uznání

LÍK, Jan – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: „Spící konta“ ve švýcarských bankách za znárodněný švýcarský majetek v Československu? Československo-švýcarská jednání o tzv. náhradových otázkách 1945–1967. In: HARNA, Josef (ed.): *Studie k moderním dějinám: Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. Praha, Historický ústav AV ČR 2002, s. 445–462.

každého jednotlivého nároku na náhradu formou vydání zvláštních obligací. Po převzetí moci komunisty se situace zkomplikovala jednak další vlnou znárodnování a vyvlastňování, jednak změnou postupů československé diplomacie (samozřejmě pod patronací a za souhlasu Kremlu) vůči jednotlivým státům s ohledem na celkovou úroveň zahraničněpolitických a ekonomických vztahů obou bloků. Československo tehdy začalo dávat přednost sjednání náhradových dohod s globálně vyčíslenou sumou, současně s požadavkem na zvýšení svého vývozu do inkriminovaných zemí. Československo-britská jednání byla však také ovlivněna dalšími náhradovými jednáními a dohodami, zejména s americkou, švýcarskou a nizozemskou stranou.

Československo-britské vztahy – bez ohledu na politický režim, který zrovna vládl v Praze – byly bezesporu po dlouhá desetiletí zatíženy Mnichovem a tehdejší úlohou Británie, včetně jejího právního výkladu Mnichovské dohody. Následná pomnichovská půjčka, kterou sjednala vláda druhé republiky s Londýnem 27. ledna 1939, nemohla kompenzovat československé ztráty, a to ani svou výší, ani možnostmi československé strany ovlivňovat její realizaci. Do jisté míry řešila problémy uprchlíků na účet Česko-Slovenska. Okupace zbytku českých zemí znamenala další komplikaci v majetkoprávních vztazích obou zemí. Poskytnutí takzvaného basilejského československého zlata, deponovaného v britských bankovních sejfech, německé Říšské bance na sympatiích Čechoslováků vůči Británii nepřidalo. Uvedených událostí pak využívala a zneužívala komunistická propaganda za války i po ní. Na tomto historickém „škrálopu“ nic nemění ani hostitelská role Británie vůči bývalým československým občanům a její pomoc v boji proti společnému nepříteli.

Již počátkem listopadu 1945 byla podepsána dohoda o peněžních pohledávkách a majetku vzhledem k okupaci československého území nepřitelem. V souvislosti s vnitropolitickým a hospodářským vývojem Československa se však jednání mezi Prahou a Londýnem zkomplikovala. Mezi sporné body patřila definice nepřátelského majetku, náhrady osobám, které nabyly britského občanství až po Mnichovu, i osobám obviněným z kolaborace, spekulativní skupování židovského majetku a náhrada sudetoněmeckého majetku. Po únoru 1948 se kupodivu jednání s britskou stranou zcela nepřerušila, ať už to bylo především z důvodů zahraničněpolitických, ideologických či prostě pragmatických.

V září 1949 se zdálo, že většina otázek bude vyřešena uzavřením série dohod. Československá vláda se zavázala splatit celkem 19,7 milionů liber za vládní úvěry z let 1939 až 1945 a za mezivládní dluhy a k tomu globální náhradu ve výši osm milionů liber. Diplomatická agenda ovšem nezůstala ušetřena turbulencí, jimiž se otrásala vládnoucí komunistická strana. Narůstající ekonomické neúspěchy byly ve východním bloku připisovány konkrétním osobám. Tato tendence se stala osudnou i schopnému vyjednavči Rudolfu Margoliov, který byl zatčen a v procesu s Rudolfem Slánským popraven. V polovině padesátých let pak bylo plnění uvedených dohod z československé strany pozastaveno a další jednání bylo podmíněno žádostí o uvolnění československého měnového zlata Tripartitní komisí (USA, Francie a Velká Británie), což situaci podstatně ztížilo. Do československo-britských majetkoprávních jednání se tehdy začaly výrazně promítat i nevyřešené majetkoprávní

problémy mezi Prahou a Washingtonem. V roce 1964 byla konečně uzavřena československo-britská dohoda, umožňující dořešit zbývající otázky. Celý proces se však nadále vlekl a jeho dokončení nepřineslo ani uvolnění mezinárodního napětí v první polovině sedmdesátých let. Až posun v československo-amerických jednáních na počátku osmdesátých let vedl i k uzavření konečné československo-britské dohody z roku 1981.

Autorem sledovaný problém československo-britských jednání ukazuje na nutnost komplexního přístupu. Stýkají se v něm totiž přinejmenším tři roviny: zaprvé věcná, finanční, racionální a právní (tedy půjčka je nutno splatit, za znárodněný majetek přísluší náhrada, měnové zlato patří zemi původu), zadruhé politická a ideologická (vnitřní a zahraniční politika, změny vlastnických poměrů, studená válka) a v neposlední řadě rovina morální (Mnichov, okupace zbytku Česko-Slovenska, otázka vydání měnového zlata komunistickému režimu). Lze souhlasit se závěrečným hodnocením, v němž autor komentuje názor Víta Smetany, který zpochybnil legitimitu požadavků komunistického režimu na vrácení měnového zlata poukazem na československý vývoz zbraní a podporu „pokrokových“ zemí třetího světa:² „I když se osobně domnívám, že získání čs. měnového zlata a zaplacení náhrad za mezivládní dluhy a soukromý majetek bylo v zásadě v zájmu československého státu bez ohledu na v něm panující režim, přece jen Smetanovu nadhozenou tezi podporuje i fakt, že jistě nikoli náhodou jsou do spisů o náhradových jednáních a jednáních o vydání československého zlata zařazeny i dokumenty o jednáních s Jemenskou lidově demokratickou republikou, Libyí, Irákem, Vietnamem, Afghánistánem a dalšími státy, mimo jiné o vývozu ‘speciální techniky’, tj. především zbraní.“ (s. 426)

Nelze přehlédnout ani diferencovaný přístup britské politiky vůči Polsku a Československu na počátku války, v jejím průběhu i po ní. Současně je z Kuklíkovy publikace zřejmé, že politické vztahy Československa a Velké Británie nelze plasticky vylíčit bez majetkoprávních záležitostí a že naopak majetkoprávní problémy byly ovlivňovány vztahy politickými. Autor k tomu v závěru uvedl: „Podle mého názoru tak nemohou být československo-britské politické vztahy v letech 1938–1982 náležitě pochopeny a zhodnoceny bez jejich finančního a majetkoprávního pozadí. Analýza majetkoprávních otázek navíc může přinést i posuny v dosavadním výkladu dvoustranných československo-britských vztahů sledovaného období.“ (Závěrem, s. 428.)

Výborně zformulovaný obsáhlý rekapitulující závěr je důstojnou tečkou za autorovým podrobným výkladem problematiky, které byla dosud věnována jen velmi malá pozornost. Zejména v této souvislosti zasluhuje uznání množství prostudovaných a převážně nepublikovaných materiálů z českých, britských a amerických

2 Viz SMETANA, V.: Británie a československé zlato.

archivů. Je zřejmé, že autor je s tímto tématem důvěrně obeznámen na základě dlouhodobého studia a že k němu přistupuje promyšleně a systematicky. Rozšíření okruhu čtenářů i mimo zdejší odbornou veřejnost napomáhá obsáhlé, více než dvacetistránkové anglické resumé. Samozřejmě že knihu nelze přečíst za jeden večer a bez znalosti politických a hospodářských dějin, to však zájemce jistě neodradí.

Pokud se mám zmínit o nedostacích publikace, tak čtenář bude marně hledat poznámku číslo 70 na straně 27, která zřejmě „vypadla“. V seznamu pramenů uvedený Archiv Státní banky československé by měl být registrován ve své nynější podobě jako Archiv České národní banky a specifikovány by měly být v něm studované a excerpované fondy. U studií v seznamu literatury pak nejsou uvedeny jejich stránkové rozsahy. A jistě nejsem sám, kdo bude postrádat jmenný a věcný rejstřík.

Ani tak obsáhlá a důkladná publikace jako *Do poslední pence* nevyčerpala všechny možnosti a aspekty dané problematiky, momentálně však výzkum naráží na zásadní omezení. Na některé archivní materiály se vztahuje pětasedmdesátiletá uzávěra nebo podléhají utajení, takže až za několik desetiletí bude možné pokračovat v psaní příběhu o československo-britských majetkoprávních jednáních v letech 1938 až 1981. I tak je Kuklíkova nejnovější publikace důstojným příspěvkem nejen k československo-britským hospodářským vztahům ve 20. století, ale i k vnitřnímu vývoji Československa a jeho zahraniční politiky a k pochopení mechanismů studené války.

Recenze

Dvakrát komunistické Československo a Afrika

Milan Scholz

ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Praha, Libri 2006, 248 stran;

ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2007, 322 stran.

Prostřednictvím recenzovaných knih dostáváme podle slov autorů do rukou první komplexní zpracování vývoje vztahů mezi komunistickým Československem a některou z oblastí takzvaného třetího světa. Obě publikace přispívají především k poznání dějin politických, diplomatických, vojenských a zpravodajských styků. *Československo a francouzská Afrika* představuje výsledek samostatné práce Petra Zídka, který rovněž v druhé, širě pojaté recenzované publikaci popsal problematiku takzvané francouzské Afriky, a navíc i bývalých belgických kolonií, Ghany a Guineje-Bissau. Karel Sieber zde pojednal o vztazích s ostatními subsaharskými zeměmi.

Ani jedné z publikací nelze upřít snahu o maximální možné vytěžení dostupné archivní pramené základny a smysl pro historický detail. Karel Sieber pracoval pouze s českými archivními dokumenty, Petr Zídek využíval i archivy francouzské. V *Československu a francouzské Africe* pracoval Zídek rovněž s dobovým propagandistickým tiskem a periodiky, populárně-naučnou i odbornou literaturou o Africe a podobně, avšak studium těchto materiálů se odráží jen v obecnějších kapitolách věnovaných vytváření předpokladů československých styků s příslušnými africkými zeměmi. Ve společné publikaci využívali autoři nearchivní písemné prameny

jen sporadicky. Výzkum na základě písemných pramenů doplnili autoři metodou *oral history*; zatímco v jejich společné práci je zastoupena spíše okrajově, Zídek jí v samostatné publikaci přisoudil relativně důležitou úlohu, neboť si vytkl za jeden ze svých cílů konfrontaci archivních pramenů se svědectvím aktérů československé zahraniční politiky, formulovaným v osobních rozhovorech. Převažující důraz obou autorů na využití archivní dokumentace je však jasně patrný a s ohledem na povahu tématu zcela logický. Zídkova vlastní kniha věnuje přitom mnohem větší pozornost kritice pramenů a otázce jejich dostupnosti.

Při letmém porovnání obou publikací by čtenář mohl nabýt dojmu, že *Československo a subsaharská Afrika* především rozšiřuje geografický záběr dříve vydaného titulu *Československo a francouzská Afrika*. Stačí však knihy prolistovat a objeví se zásadní rozdíly. Zatímco Zídkovo dílo lze považovat za poměrně fundované a koncepčně promyšlené vědecké zpracování, druhý recenzovaný titul působí spíše dojmem nedokončené publikace, kterou autoři chtěli rychle dostat do tisku. Pojednání o vztazích Československa k bývalým francouzským koloniím v Africe si klade podle autora za cíl nejen popsat, jak se věci sebehly, ale též odhalit mechanismy fungování československé zahraniční politiky vůči těmto zemím v padesátých a šedesátých letech minulého století. Podobný záměr bohužel druhá recenzovaná publikace nenaplnuje a ani si jej nevytyčuje.

Petr Zídek ve své samostatné publikaci věnoval v prvních kapitolách nemalou pozornost kontextům, předpokladům a mechanismům formování československých vztahů s důležitými zeměmi, včetně domácí i zahraniční antikolonialistické propagandy. Autor neopomněl systematicky pojednat ani o československých institucích, jež se podílely na utváření zahraniční politiky, a zhodnotit jejich roli. Teprve po cenných obecnějších kapitolách (které zcela oprávněně tvoří přibližně čtyřicet procent rozsahu knihy) přistoupil k rozboru československých vztahů s jednotlivými státy. Zídek z koncepčního hlediska zcela logicky zařadil na první místa země, ke kterým mělo Československo v příslušném období nejsilnější vazby (Alžírsko, Maroko, Tunisko, Guinea, Mali), a pojednal o nich v samostatných kapitolách. Poněkud neoprávněné se může zdát zařazení Tuniska, s nímž Československo neudržovalo zdaleka tak intenzivní styky jako s dalšími jmenovanými zeměmi, autor chtěl ale zřejmě probrat severní Afriku v jednom celku. Všem ostatním zemím francouzské Afriky Zídek věnoval následující kapitolu, v níž jednotlivé státy seřadil abecedně a popsal je v podstatě encyklopedicky. V poslední kapitole se potom zabýval dopady československých aktivit v Africe na československo-francouzské vztahy. Ve stručném závěru nakonec nastínil generalizující pohled na československý poměr k zemím francouzské Afriky v letech 1948 až 1968 a pokusil se periodizovat jeho vývoj. Kniha je doplněna důkladně zpracovaným poznámkovým aparátém, který vedle standardní citace archivních dokumentů uvádí i plné citace použitých sekundárních zdrojů (což je výrazný rozdíl oproti druhé recenzované knize). Publikace obsahuje rovněž podrobný a tematicky vhodně členěný seznam pramenů a literatury, který však vzhledem k dosavadní nezpracovanosti daného tématu neposlouží ani tolik zájemci o československo-africké vztahy, jako spíše usnadní cestu k hlubšímu poznání dějin příslušných afrických států a kontextu za-

hraniční politiky komunistického Československa. Vhodné je i zařazení přílohy se stručnými životopisnými medailony osob, které se z československé strany podílely na formování vztahů s probíranými zeměmi.

Kniha *Československo a subsaharská Afrika* bohužel postrádá jakoukoli teoretickou strukturu. Čtenář nutně nabývá dojmu, že se jedná o soubor nezávislých studií ke vztahům Československa s jednotlivými subsaharskými státy. To ostatně autoři částečně přiznávají v úvodu, kde je řečeno, že kniha žánrově kolísá mezi kompendiem a souborem několika obsáhlejších případových studií (s. 7). Publikace obsahuje dosti stručnou úvodní kapitolu pojednávající o koncepci československé politiky vůči Africe, která je však bohužel pouhou kopií obdobného oddílu v Zídkově knize, a autoři nepřihlížejí k tomu, že probíraná tematika se liší prostorovým, a především časovým vymezením. Je příznačné, že období let 1969 až 1989, které nebylo předmětem zkoumání v první recenzované práci, věnují autoři jen krátký odstavec obsahující víceméně všeobecné fráze o podřízenosti československé zahraniční politiky Moskvě. Autoři mohli obecnějším problémům věnovat rozhodně větší pozornost; pokus o periodizaci vývoje vztahů Československa a subsaharské Afriky v rozsahu jednoho odstavce, zařazený na konec úvodní kapitoly, tento deficit jistě nenahradí. Po zmíněné první kapitole následuje již jen rozbor československé politiky vůči jednotlivým zařazeným státům. Autoři se nepokusili vytvořit žádný klíč k posloupnosti probíraných zemí a zvolili ten nejjednodušší způsob – vytvořili z knihy pouhý abecední seznam, v němž význam popisovaného státu pro československou zahraniční politiku není rozhodující. Vedle dlouhých kapitol, věnovaných například Angole (jednatřicet stran), jsou rovnocenně a samostatně zařazeny země, jimž autoři věnovali jen několik málo řádků, protože s Československem vlastně žádné vztahy neudržovaly (například Svazijsko). Výklad vnucuje dojem, že československé vztahy k jednotlivým africkým zemím byly zcela izolované a vzájemně vlastně nijak nesouvisely. Zmíněným abecedním seznamem výklad bohužel končí, jelikož kniha postrádá jakýkoli závěr. Za textem jsou zařazeny poznámky a odkazy, absentuje však seznam použitých pramenů a literatury, což poznámkový aparát místy do značné míry znehodnocuje. Archivní materiál je sice citován standardně, bibliografické záznamy jsou však často (narozdíl od předcházející Zídkovy práce) jen ve zkrácené podobě a nelze nikde dohledat, na jakou publikaci kniha vlastně odkazuje. Tak se může poučený čtenář jen domýšlet, že když autoři uvádějí například citaci „Lacina, Karel a kol.: op. cit., s. 783“ (s. 269), bude se pravděpodobně jednat o *Nejnovější dějiny Afriky* z roku 1987.

Povšimněme si nyní blíže obsahu a přínosu obou prací podle výše nastíněných oddílů. V první kapitole knihy *Československo a francouzská Afrika* Zídek zdůraznil existenci tří základních rámců, které určovaly konkrétní podobu vztahů s africkými zeměmi – sovětské politiky vůči Africe, dekolonizace černého kontinentu a vnitřních předpokladů československé africké politiky (především hospodářských vazeb z časů první republiky). Výběr těchto kontextů je zcela správný a teoreticky promyšlený. Problematičtější je již bezprostředně navazující kapitola, probírající instituce, jež v rámci československé africké politiky vstupovaly do hry. Autor zde totiž obsáhle pojednal o vcelku banálních a všeobecně známých skutečnostech, které

poučený čtenář (jemu je kniha patrně určena především) jistě zná z jiných souvislostí. Tak se zde dočteme například o struktuře stranického aparátu, sekretariátu Ústředního výboru KSČ či politbyru, není však analyzována jejich role při utváření československé africké politiky. Logičtější a s tematikou vztahů s Afrikou více spjatý je již výklad o první správě Sboru národní bezpečnosti (rozvědce), příslušných rezortních ministerstvech, a zvláště o Univerzitě 17. listopadu. Další kapitola, věnovaná mechanismům fungování politiky vůči Africe, nepřináší nic nového ani podnětného. Omezuje se na spíše obecné výroky o utajování informací a podřízenosti československé zahraniční politiky sovětským modelům.

Důležitá je naopak kapitola zaobírající se koncepcí československé politiky vůči francouzské Africe. Autor zde nejprve nastínil známé socialistické třídění afrických států na země přednostního zájmu, země s navázanými oboustranně výhodnými obchodními styky a země pod vlivem imperialismu. Toto schéma pak naplnil živým historickým obsahem, když rozebral, jak se měnil obsah relevantních ideologických pojmů, k jakým přesunům zemí mezi uvedenými kategoriemi docházelo a jak se během zkoumaného období měnila československá preference politických vazeb na jedné a výhodných hospodářských vztahů na druhé straně. Navazující kapitola o utváření československé antikolonialistické propagandy sice na jednu stranu obsahuje opět některé dobře známé poučky o komunistické ideologii a jejím vztahu k propagandě, její jádro je však zasvěceno hodnotné analýze africké problematiky. Autor si zde mimo jiné všiml kvantitativního i kvalitativního vývoje vydávání propagandistických periodik i odborné a popularizační literatury o Africe.

Speciální část knihy popisující československé vztahy s konkrétními zeměmi nemá zcela jednotnou podobu, což je snad dáno jejich rozdílnou kvalitou a intenzitou. V případě Alžírka věnoval autor velkou pozornost postoji Sovětského svazu k alžírské válce za nezávislost, který pochopitelně určoval i směřování československé zahraniční politiky. V souvislosti s Marokem zase zdůraznil především hospodářské styky, navazující na meziválečné období, a v případě vztahů s Guineou zachytil jejich výrazné proměny během jednoho desetiletí, od bouřlivého rozvoje po hluboký propad a vzájemné rozčarování. Popis kontaktů se státy pro Československo méně významnými má spíše přehledový a informativní charakter, leckdy se omezuje na výčet vzájemných návštěv politických a diplomatických představitelů, blahopřejných telegramů a dodávek toho či onoho zboží. V těchto pasážích se Zidkova práce velmi blíží pojetí druhé recenzované knihy.

Závěrečná kapitola by se podle názvu měla zabývat důsledky československé africké politiky pro československo-francouzské vztahy, dělí se však na dvě jakoby izolované části: první se týká vztahů obou zemí v obecné rovině, druhá popisuje československou podporu alžírské Frontě národního osvobození a pronikání do černé Afriky. Výklad o vztazích Prahy a Paříže se ovšem problematikou kolonií vůbec nezabývá a následující líčení se omezuje spíše na několik konkrétních incidentů a jejich dopad (především na popis důsledků zadržení československé lodi Lidice s dodávkou zbraní pro alžírské povstalce v roce 1959). Málo podchyceny jsou přitom důsledky samotného československého pronikání do tradiční francouzské mocenské zájmové sféry a československé snahy dobýt v této oblasti

jistých politických a hospodářských pozic, které musely být nutně získány právě na úkor Francie.

V knize *Československo a subsaharská Afrika* autoři sice na základě archivního materiálu probrali (zvláště pro šedesátá léta) důkladně a téměř do detailů kontakty mezi Československem a příslušnými africkými státy, jak již však bylo naznačeno, rezignovali na jakoukoli teoretickou a metodologickou koncepci, a tudíž i na interpretaci, analýzu či zobecnění. Vůbec se nesnažili rozlišovat mezi styky důležitými a podružnými a čtenáře zahrnuli masou informací, podávajících často prostý výčet, kolik bylo v určitém roce na základě jisté dohody do toho či onoho afrického státu dodáno střeliva, nákladních aut či kulometů, jaký úvěr kdy Československo poskytlo, kdy která delegace navštívila určitý stát a tak dále. Podobné detailní informace empirická historická práce pochopitelně obsahovat musí (i když je diskutabilní jejich rozsah). Zároveň by však neměl chybět rozbor získaných poznatků, a ten bohužel čtenář nikde v práci nenajde. Ubíjející jsou i výčty jmen „aktérů“, aniž by autoři ozřejmili širší pozadí událostí, do nichž vstupovali. Orientaci v textu v tomto ohledu znesnadňuje i skutečnost, že kniha není vybavena přehledem s biografickými údaji o těchto osobách (životopisné medailony ze Zídkova *Československa a francouzské Afriky* lze k tomu účelu užít jen zčásti, neboť totožní v obou svazcích jsou jen někteří aktéři).

S velmi podrobným výkladem o šedesátých letech kontrastuje u většiny států dosti stručný popis období takzvané normalizace, zvláště pak osmdesátých let. V úvahu však musíme vzít dostupnost archivního materiálu a také skutečnost, že v sedmdesátých a osmdesátých letech upadala či stagnovala intenzita styků s mnoha africkými státy, které byly v předchozím desetiletí ze socialistického hlediska považovány za perspektivní (například Guinea či Mali). Tento trend ovšem nebyl jednoznačný, vztahy s některými jinými zeměmi se totiž naopak rodily nebo posilovaly především za „normalizace“. Je nutno přiznat, že například u Angoly, Etiopie či Mosambiku věnovali autoři právě tomuto období patřičnou pozornost. Přesto je však preference šedesátých let evidentní. Práci ubírá na kvalitě i fakt, že výklad ve všech případech náhle utíná letopočet 1989. S nadsázkou lze říci, že kniha končí 17. listopadu. Zdůvodnění, proč není alespoň zhruba nastíněn například další postup při vymáhání pohledávek či dokončování započatých projektů, autoři odbývají slovy, že „toho už se komunistický režim nedočkal“ (explicitně řečeno na straně 111, jinými slovy na řadě dalších míst). Jako by nebyli schopni překročit čistě politický rozměr celé problematiky... Publikace je nevyrovnaná také co do kvality zpracování vztahů s jednotlivými africkými státy. Rozhodně lépe zde dopadají země, s nimiž Československo navázalo intenzivní spolupráci (Guinea, Angola, Etiopie), a výklad v těchto případech hlouběji osvětluje i její kontext.

Pokusíme-li se o generalizující srovnání obou knih, objeví se jisté paralelní problematické body, přičemž míra problematičnosti je většinou vyšší u publikace *Československo a subsaharská Afrika*. V obou pracích je znatelný zejména deficit jiného než čistě politického úhlu pohledu na studovanou látku. Hospodářství zde tvoří pouhý málo významný doplněk či vedlejší produkt politiky bez vlastního bytí a kultura stojí úplně stranou. Autoři se v obou knihách zcela obešli bez tabulek, ačkoli

by se jejich využití, zvláště pro ilustraci hospodářských kontaktů (včetně dodávek zbraní), přímo nabízelo. Zařazení tabulek chronologicky srovnávajících dodávky toho kterého zboží do jednotlivých států by rovněž scelovalo jinak poněkud roztržitý obraz, který přináší hlavně *Československo a subsaharská Afrika*.

Další problém představuje diskrepance mezi pojednáním o předpokladech československé zahraniční politiky a vlastním výkladem o vztazích s jednotlivými státy (v publikaci *Československo a francouzská Afrika*), respektive absence popisu těchto předpokladů (v publikaci *Československo a subsaharská Afrika*). Zídek ve své samostatné práci podnikl podnětný rozbor kontextů československé africké politiky, ten se ale jen pramálo odráží ve zpracování vývoje dvoustranných vztahů. Partie věnované Alžírsku, Maroku, Guineji i jiným zemím jsou bohužel i v této knize mnohdy pouhým popisem a výčtem faktů. Informace zjištěné na základě studia archivního materiálu autor příliš neinterpretuje ani nezařazuje do souřadnic narýsovaných v úvodních kapitolách. U druhého recenzovaného titulu ovšem bohužel nelze o kontextech či souřadnicích výkladu hovořit vůbec. Oproti němu je v Zídkově knize snaha o interpretaci a skutečnou historickou analýzu přeci jen patrnější.

Nedostatečně objasněno zůstává, jaké československé instituce participovaly na utváření vztahů s africkými zeměmi. Zídek sice v jedné z úvodních kapitol své práce tuto otázku řešil, nicméně nepojednal například o podnicích zahraničního obchodu a jejich struktuře a pozornost věnoval převážně jen organizaci vývozu zbraní. V obou knihách se často píše bez širších souvislostí o působení československých vojenských a bezpečnostních expertů (ale i technických a hospodářských specialistů) v afrických zemích. Vůbec se však nedozvíme, jak a kde byli školeni, o jaké profese se jednalo, z jakých institucí či podniků vycházeli a podobně.

Obě recenzované knížky nepochybně představují významné příspěvky k dějinám vztahů komunistického Československa se zeměmi takzvaného třetího světa. Zabývají se dosud neanalyzovanými materiály a badatelsky takřka nedotčeným tématem. Už z toho důvodu je lze čtenáři se zájmem o problematiku rozvojového světa doporučit. *Československo a francouzská Afrika* si však rozhodně zaslouží ohodnotit výše, neboť se jedná o standardní historickou publikaci se všemi náležitostmi. *Československo a subsaharská Afrika* má spíše charakter přípravné práce, která by se měla stát podkladem dalšího zpracování, ovšem bezesporu pro ně představuje vhodný výchozí materiál. Největší a nejobtížnější úkol – důkladný výzkum a rozbor archivních dokumentů – autoři již vykonali.

Recenze

Exil se stal jejich druhým domovem

Radek Slabotínský

HRUBÝ, Petr – KOSATÍK, Pavel – POUŠTA, Zdeněk: *Rozchod 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy 2006, 268 stran.

Koncem dubna 2006 byla ve staroslavném Karolinu veřejnosti představena kniha rozhovorů s českými poúnorovými exulanty. O významu této chvíle jistě hovoří fakt, že kromě autorského kolektivu – tedy spisovatele a publicisty Pavla Kosatíka, historika a politologa, bývalého redaktora Rádia Svobodná Evropa a poúnorového exulanta Petra Hrubého a interního vědeckého pracovníka Archivu Univerzity Karlovy Zdeňka Poušty – se tohoto setkání spolu s dalšími hosty zúčastnil i rektor Univerzity Karlovy Václav Hampl.

Co vedlo autory k rozhodnutí vydat knihu rozhovorů s lidmi, kteří opouštěli svou vlast po únorovém převratu, často za dramatických okolností? Především je to dílem iniciativy Pavla Kosatíka a Petra Hrubého, kteří byli konfrontováni s otázkou, co ví dnešní mladá generace a vůbec česká veřejnost o poúnorovém exilu a nakolik byly osudy jeho různých protagonistů popsány a zveřejněny. Dospěli přitom k přesvědčení, že „čtyři desítky let, které poúnoroví exulanti strávili v cizině, představovaly dobu dost dlouhou na to, aby se doma, po několikerém vystřídání generací, proměnila lidská mentalita a vlivem poměrů, které v republice existovaly, byly některé hodnoty, jež ‘únorová generace’ považovala za základní a charakterotvorné, pozapomenuty“ (s. 265). Na základě tohoto zjištění se rozhodli přispět k překlenutí trhliny v našem poznání a porozumění zprostředkováním příběhů několika vybraných osobností, jejichž druhým domovem se stal exil. Šlo jim především o to, aby se mladá generace mohla „seznámit alespoň s několika předchůdci, kteří

odcházeli do ciziny proto, aby uhájili svou svobodu a mohli rozvíjet *masarykovské a čapkovské* prvorepublikové hodnoty“ (s. 27).

Ke svému záměru si vybírali z okruhu osob, které stály u zrodu významné exilové nezávislé revue *Skutečnost*, jejíž první dvojčíslo spatřilo světlo světa v březnu 1949 v Ženevě, nebo do tohoto časopisu přispívaly (jedním ze zakladatelů revue byl i Petr Hrubý). Kritériem byl také rok odchodu do emigrace (1948) a pokračující otevřená či neveřejná účast v boji proti komunistickému režimu. Reprezentativní výběr osobností prováděl převážně Petr Hrubý, který ze své zkušenosti exilového světoběžníka věděl nejlépe, kdo bude poutavým a přínosným partnerem v dialogu. Okruh zpovídaných se nakonec rozrostl na dvanáct a možná by byl ještě větší, kdyby někteří z oslovených respondentů rozhovor neodmítli. Všichni respondenti mají společné, že na západních vysokých školách pokračovali ve svém dosavadním domácím studiu; i po jeho skončení většinou nadále působili v univerzitním prostředí. Poněkud symbolické je, že někteří před únorem 1948 studovali právě na Karlově univerzitě, která tak vlastně vydáním knihy rozhovorů dodatečně svým bývalým studentům splácí dávný dluh.

Vraťme se však k náplni recenzované knihy. V jejím úvodu Zdeněk Pousta¹ (který se stal editorem a jakýmsi garantem vydání knihy, poté co ji v hotové podobě odmítlo vydat nakladatelství Academia) v hrubých, ale přitom výstižných rysech nastiňuje cestu československé společnosti od května 1945 k únoru 1948. Nezapomíná přitom důležité aspekty poválečného vývoje uvést do mezinárodních souvislostí a nezastírá, že ke komunistickému převratu v zemi přispěly svým dílem i ostatní, demokratické strany. Poté přibližuje situaci poúnorových exulantů po jejich odchodu z republiky a na několika příkladech líčí jak jejich bezvýchodnost, tak naději na brzký návrat do svobodné vlasti. Připomíná i jednotlivé postavy kolem *Skutečnosti* a její intelektuálně-morální nekompromisnost i žurnalistický švih představuje charakteristickou ukázkou: článkem „Exil 1954“ z pera posledního šéfredaktora Hanuše Jana Hájka, jímž se tato revue mladé generace se svými čtenáři rozloučila (koncem roku 1953 bylo její vydávání z finančních důvodů zastaveno). Zazněly zde znovu ony motivy, jimiž čeřila stojaté vody exilové politiky a získala si jedinečné postavení mezi podobnými periodiky: kritika vyžilého a zakonzervovaného stranictví, stereotypního nacionalismu, malicherných osobních rivalit, intelektuální omezenosti a přezentistického sebezahledění.

Pak už promlouvají ke čtenářům jednotliví dotázaní, pro které se „rozchod 1948“, jak zní název práce, nestal nějakým vojáckým povellem, ale jen konstatováním bo-

1 Zdeněk Pousta je mimo jiné editorem publikace přednášek, které archeoložka, historička umění a publicistka Růžena Vacková koncipovala pro spolupřevně v komunistickém žaláři (*Vězeňské přednášky*. Praha, Ústav dějin Univerzity Karlovy 1999), nebo práce o právníkovi a politikovi Československé strany lidové Václavu Chytilovi (*Profesor Václav Chytil a uranové doły*. Praha, Ústav dějin UK 2003).

lestné skutečnosti, jež nastala po příchodu komunistů k moci. Některé z těchto rozhovorů přitom vedli Pavel Kosatík s Petrem Hrubým společně, jiné každý z nich sám a s Petrem Hrubým rozprávěl Zdeněk Pouta.

Je patrné, že otázky jsou kladeny po předběžném studiu dostupných reálií, se znalostí věci a dotazované osoby. Některé dotazy se ve všech rozhovorech opakují, většina však míří přímo na konkrétního respondenta. Každý rozhovor je veden s eminentní snahou dozvědět se co nejvíce – například o tom, co vedlo dotyčného k odchodu ze země, jaké měl původní představy o životě na Západě, jak dokončil v cizím prostředí studium a jak se rozvíjela jeho kariéra, zda udržoval kontakty s bývalou vlastí, jaké zážitky mu přinesl návrat domů po roce 1989 a v neposlední řadě jaký byl jeho vztah k politice. Ne vždy se tázaným podařilo na omezeném prostoru dostat k meritu věci, ale jejich snaha zachytit ve svých promluvách, co z minulosti považovali za důležité, je zjevná. Při vzájemném srovnání není bez zajímavosti častá protichůdnost odpovědí, plynoucí hlavně z rozdílných zážitků v exilu, nebo rozporuplná hodnocení poměrů v postkomunistickém Československu (respektive České republice). Někteří z oslovených stáli u zrodu politických orgánů evropské integrace (vzhledem k ideovému směřování časopisu *Skutečnost* to však sotva může vzbuzovat velké překvapení) nebo působili v organizacích hájících lidská práva. I přes pokročilý věk protagonistů mají rozhovory svěží a dynamický náboj bez rušivých momentů, který nejlépe vypovídá o jejich intelektuální vitalitě.

V knize se setkávají lidé rozmanitých osudů a profesí. Historik Zbyněk Zeman se stal uznávaným odborníkem na evropské dějiny 20. století na Oxfordské univerzitě a žil ve Velké Británii, aby se v polovině devadesátých let vrátil z exilu do Prahy. Naproti tomu Ladislav Čerych vynikl jako expert na problematiku evropské integrace ve vzdělávací soustavě, ale rovněž zakusil vedení rodinné textilní továrny v marocké Casablance. Ve Spojených státech nyní žijící sociolog Zdeněk L. Suda se dal plně do služeb rodící se integrované Evropy, což názorně manifestoval svou svatbou v gotickém chrámu St. Germain-des-Prés v Paříži s holandskou dívkou, která měla být výrazem rodící se evropské myšlenky. Velké dobrodružství zažil při ilegálním přechodu státní hranice původem vídeňský Čech Antonín Hrubý, se kterým utíkala jeho manželka ve velmi pokročilém stadiu těhotenství, aby se poté stal respektovaným germanistou ve Spojených státech a jeho žena Šárka získala zaměstnání jako chemická inženýrka (v tomto případě jde o dvojrozhovor). Zdeněk R. Dittrich působil jako historik střední a východní Evropy v holandském Utrechtu, a i když měl nabídky odjít, zůstal tamní univerzitě věrný. Petr Hrubý nejdříve zakotvil v mnichovské redakci Rádia Svobodná Evropa, aby svou kariéru potom rozvíjel na univerzitách ve Spojených státech a v daleké Austrálii. Nejmladší z respondentů Pavel Machotka se zabýval psychologií umění a osobnosti (napsal obsáhlou knihu o francouzském malíři Paulu Cézannovi), aby se později věnoval i malířské tvorbě. Pro svou zálibu si dokonce pořídil polorozpadlou usedlost v Itálii, kterou zrekonstruoval a kam se rád vrací ze svého druhého domova ve Spojených státech. Z původního majitele gruntu na žárné Hané Leopolda Pospíšila se stal uznávaný antropolog, který strávil několik let výzkumy mezi Papuánci na Nové Guineji, u indiánů kmene Hopi v Arizoně, u eskymáků na Aljašce a u obyvatel

malé vesnice v severním Tyrolsku. U nás snad nejnámější z dotazovaných osobností je historik a politik exilové sociální demokracie Radomír Luža, syn tragicky zahynulého legionářského generála Vojtěcha Luži, který za svého pobytu ve Vídni v šedesátých letech na vlastní kůži zažil sledování agentů Státní bezpečnosti. Vynikajícího renomé dosáhl literární a kulturní historik Petr Demetz, po matce český Žid a po otci rétorománského původu (v knize zařazen jako Němec), který zažil za války totální nasazení a poté koncentrační tábor pro židovské míšence a v exilu získal profesuru germanistiky na Yaleově univerzitě v americkém New Havenu. A jako poslední kníže Mikuláš Lobkowicz, který prožil kus života v Americe a poté se vrátil do Evropy, aby se stal později rektorem Univerzity Ludvíka Maxmiliána v Mnichově. Z jeho odpovědí je cítit hluboce konzervativní založení a není jistě překvapením, že patří k velkým obhájčům křesťanských kořenů, z nichž vyrostla dnešní moderní Evropa.

Kniha dvanácti rozhovorů je zřetelným svědectvím o Češích, kteří se rozhodli namísto údělu v totalitě přijmout výzvu svobodného života v exilu s hodnotami zděděnými od předků, pro které stojí za to bojovat. Navíc přináší důkaz, jaké výrazné škody utrpěla česká kultura vynucenými odchody talentovaných lidí do exilu. Autorům se v rozhovorech podařilo zachytit pokaždé jinou lidskou individualitu, která nepodléhá státem kontrolovanému kolektivistickému duchu, ale naplňuje svou jedinečnost, svobodnou volbu a touhu po smysluplném životě. Podle závěrečných slov Pavla Kosatíka je to možná „hlavní zkušenost, kterou za sebou zanechala generace poúnorových exulantů: že prostor pro lidskou existenci zůstává vlastně vždy a záleží jen na příslušném jedinci, jak s možnostmi, které má, naloží“ (s. 267).

Recenze

Nové sakrální stavby v České republice

Zdeněk R. Nešpor

VAVERKA, Jiří a kol.: *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*. Brno, Jota 2004, 364 stran.

Sotvakdo bude pochybovat, že pro církevní zbožnost jsou důležité sakrální stavby, ať už slouží jen jako modlitebny a shromažďovací místa nebo mají ještě jiné účely. V současné české situaci jsou navíc – spolu s farami a nemnoha sociálními zařízeními – obvykle jediným, nebo aspoň převažujícím nemovitým majetkem církví. Některé církevní stavby totiž ztratily svůj účel a byly prodány (protestantské školy), a zejména se církvím nic nevrátilo v restitucích (vedle rozsáhlého majetku katolické církve to platí třeba i pro naprostou většinu někdejších církevních hřbitovů). Stav sakrálních staveb přitom je velmi různorodý – některé dávno přestaly sloužit svému poslání a hledá se pro ně alternativní využití,¹ jiné – hlavně v pohraničí – jsou na spadnutí nebo se tak již stalo (jejich stav dokumentuje zásluhný projekt „Poškozené a zničené kostely a kaple v České republice“),² vedle toho však podle aktuálních potřeb jednotlivých církví (ale i jejich finančních možností) vznikají také docela nové stavby. Jejich stav se rozhodl mapovat projekt Ministerstva školství, mládeže

1 Viz sborník konferenčních příspěvků: KAISER, Vladimír (ed.): *Nová využití pro staré kostely: Teplice 23.–26.10.1997*. Teplice, Ústav památkové péče v Ústí nad Labem – Albis international 2002.

2 Bližší informace jsou k dispozici na webové stránce www.kostely.tnet.cz.

a tělovýchovy ČR realizovaný na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně, z nějž ve spolupráci s představiteli jednotlivých církví a náboženských společností vzešla výpravná publikace. Její formální provedení je jistě dokonalé, s obsahem to však je – bohužel – horší.

Předně je třeba se ptát, odkdy jsou *moderní* stavby vlastně počítány za moderní? Autoři si poněkud pohodlně stanovili jako kritérium poslední čtvrtinu 20. století (nejstarší dokumentovaný kostel je z roku 1976, většina staveb pak z přelomu letopočtu), jenže tím z jejich díla mizí starší významné stavby, dokonce i ty modernistické svým slohem. Dále je sporné rozhodnutí autorů zařadit do publikace všechny církve registrované v České republice k roku 2003, nezávisle na tom, zda měly u nás své vlastní náboženské stavby (tato výhrada platí například pro Luterskou evangelickou církev augšpurského vyznání, jež se v roce 1995 oddělila od Slezské církve evangelické augšpurského vyznání), zda tyto stavby splňovaly kritérium modernosti a jak významné církve je vlastnily. Tím dochází k paradoxům, že v knize je třeba katolická církev zastoupena šesti stavbami, a adventisté nebo církev bratrská čtyřmi, ačkoli podle sčítání lidu z roku 2001 se k první hlásilo dvacet sedm procent obyvatel a k druhým dvěma několik promile. Naproti tomu na druhou největší českou církev – Českobratrskou církev evangelickou, k níž se hlásí přes jedno procento obyvatelstva – „vyšly“ jen dvě moderní církevní stavby. Počet věřících (a související státní příspěvek na provoz) přitom výrazně ovlivňují počet nových, respektive rekonstruovaných sakrálních staveb; není asi úplně správné, jsou-li některé církve zastoupeny *všemi* svými současnými stavbami, a jiné jen *malým výběrem* (navíc si nejsem vůbec jist, zda uvedený výběr postihuje – zejména u katolické církve – stavby nejvýznamnější, ať už z náboženského nebo architektonického hlediska).

Z určitého hlediska by se snad takový přístup dal obhájit (i když bych stejně uvítal alespoň výčtový přehled *všech* nových církevních staveb), poněkud však zaráží, že zvolené výběrové kritérium ve dvou případech *nebylo dodrženo*. Když totiž v České republice žijí muslimové a mají své mešity, stejně jako buddhisté své chrámy, přestože nejsou registrováni jako náboženské společnosti, proč tedy do publikace nebyly zařazeny další neregistrované církve? Dalším poněkud sporným bodem je spolupráce samotných církevních představitelů, případně religionistů; leckdy byla k užitku, neboť architektům (někdy) pomohla s vysvětlením konkrétních vzájemně odlišných pojetí sakrálního prostoru a jeho prvků, jindy však sloužila spíš sebe prezentaci a „zaretušování“ diskutabilních, případně profánnímu publiku nedostatečně líbivých momentů. Mají fotografie rozsáhlých staveb Svědků Jehovových ve světě (bez jakékoli umělecké hodnoty) evokovat něco jiného, než že jde o *velkou* církev? Je vhodné zdůrazňovat, že Církev československá husitská (mimochodem, třetí největší česká církev v knize není zastoupena ani jediným objektem) „zakoupila a zachránila“ některé synagogy (s. 144), ačkoli mnohé dostala prostě přidělená a třeba významná synagoga v Polné se později – církvi již opuštěná – zřítla? Kde se „švec svého kopyta nedržel“, je situace bohužel ještě horší. Z úvodního diagramu na straně osm, převzatého z mizerné encyklopedie, se třeba dozvíme, že (organizovaný) baptismus je stejně starý jako evropská reformace,

že pravoslavné církve jsou asi jen dvě (řecká a ruská) a že staré orientální církve patrně neexistují. Co je to proti takovým „objevům“, jako je výhradní transformace šíř do *bahá'í*, vznik sikhismu z pársismu nebo zenbuddhismu synkrezí taoismu a mahájány? – aniž bych tím vyčerpal všechny chyby v uvedeném diagramu. Je to skutečně nutné v (navenek) kvalitně provedené publikaci, zvláště když se na ní podíleli zástupci církvi a leckdy (někdy zároveň) i vědecké obce?

Nechci tvrdit, že *celá* recenzovaná kniha je špatná; její vydání má docela určitě mnoho světlých stránek, stejně jako v případě dřívější populárněji pojaté publikace z téhož projektu.³ Jde o vůbec první vědeckou publikaci souborně mapující současné české církevní stavitelství; výběr dvaatřiceti podrobněji popsaných sakrálních staveb je sice sporný, ale jejich popis jistě ne. Právě v něm se ukázala síla autorů – architektů a historiků architektury, kteří provedli stavební, technický i funkční popis jednotlivých budov včetně jejich prostorového zasazení (i když se často mohli opírat o bohatou existující literaturu, případně o vlastní náhledy, šlo-li o autorské sebe prezentace) stejně jako kvalitní fotodokumentaci. Kapitola o každé církvi je uvedena jejím profilem a nástinem historického vývoje, který sice neodhaluje nic neznámého, ale díky svým autorům – církevním představitelům – obvykle neobsahuje ani žádné chyby. Nové na něm je to, že je doplněn o základní znaky sakrálních staveb daného společenství a obvykle i přehledem nejdůležitějších typů těchto staveb u nás a ve světě. Ačkoli bych k těmto přehledům měl v jednotlivostech výhrady, recenzovaná kniha představuje jediný český zdroj, ve kterém jsou v takovéto šíři rozvedeny. Pro pochopení základních odlišností v chápání náboženských staveb a sakrálního prostoru či jeho prvků mezi jednotlivými církvemi a náboženskými skupinami to nepochybně stačí.

Uvítat lze také většinu obecných úvodních kapitol, v nichž protestantský teolog Pavel Filipi stručně vystihl dějiny křesťanské církve včetně otázky, co vlastně tuto církev tvoří (s. 13–17), architekt Jan Hrubý načrtl jakousi obecnou historii chrámového stavitelství od pravěku k dnešku (s. 19–43), Václav Syrový pojednal o varhanách v moderních kostelech (s. 45–57) a Petr R. Manoušek o zvonech a zvonářství (s. 59–77). Dalo by se polemizovat s jednotlivostmi (jako je hodně zjednodušující či nepřesný výklad islámu v Hrubého textu) nebo nesouhlasit s příliš odborným zaměřením Syrového studie, zařazení těchto obecných kapitol však nepochybně bylo správné a pomáhá čtenáři v základní orientaci. Snad jen Manouškova sebe prezentace působí poněkud nevkusně, zvláště když představitel české zvonářské firmy přímo horlí za to, že neposkytne-li stát „odpovídající podmínky pro jejich existenci“ (čti: nebude-li dávat zakázky), řemeslo zanikne a s ním i dobré jméno České republiky v zahraničí (s. 77). Jakkoli sám vysoce

3 VAVERKA, Jiří a kol.: *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2001.

cením umění Zvonařství Manoušek, přeci jen nevím, mělo-li by stát pouze či hlavně na státních zakázkách, případně je-li nutné restaurovat všechny poškozené církevní stavby (a jejich zvony). Samy velké křesťanské církve u nás i ve světě k tomuto problému zvolily mnohem pragmatičtější přístup: jde jim víc o „živé“ kostely než o ty ostatní, i když se – někdy s rozvahou, jindy trochu natruc – nehodlají vzdát kontroly ani nad těmi ostatními.

Vydání *Moderních sakrálních staveb* má jistě řadu pozitiv, ale také stinné stránky. Knize by víc slušel název „Některé současné sakrální stavby v České republice“ (kromě jiného i proto, že ze Slezska pokrývá jen tu naši část), zasloužila by lepší rozvážení výčtu i proporce zastoupených náboženských skupin a hlubší ponor do historie našeho církevního stavitelství včetně jeho institucionálních hranic. Autorům by se bývala vyplatila mnohem větší spolupráce s religionisty, historiky náboženství a kunsthistoriky. Takto lze jen konstatovat, že recenzovaná kniha sice je mnohem obecnější, ale v řadě ohledů také odborně slabší než jiný nedávný publikační počín Aleše Filipa na podobném – mnohem skromnějším – poli.⁴

4 FILIP, Aleš: *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno, Barrister & Principal – Národní památkový ústav 2004.

Dokumenty

„Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů“

*Úvahy Václava Krále nad stavem
československé historiografie z léta 1969*

Jitka Vondrová

Postupně, ale stále více než pomalu se otevírají archivy uchovávající písemnosti mocenských špiček bývalého Sovětského svazu. Nově zpřístupňované dokumenty nám dovolují nahlédnout do některých dosud temných stránek československých novodobých dějin. Patří mezi ně i aktivity „levice“ za „pražského jara“ 1968 – asi by bylo namístě říci spíše ultralevice – tedy velmi různorodé skupiny těch, kteří usilovali nejprve o udržení a poté, po 21. srpnu 1968, o restauraci politického systému podle sovětského vzoru. Zdrojem informací o nich je především fond 5 Ruského státního archivu pro nejnovější dějiny (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii*) v Moskvě, který schraňuje materiály vzniklé z činnosti aparátu Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Obsažné jsou zejména záznamy rozhovorů, které vedli sovětští diplomaté jak v Praze, tak na generálních konzulátech v Bratislavě a Brně, ale i mimo naši republiku, s československými politiky působícími v různých sférách a na nejrůznějších úrovních – od místní až po vysokou (nikoli však na té nejvyšší, tyto záznamy byly vyhrazeny zřejmě přímo generálnímu tajemníkovi ÚV KSSS Leonidu I. Brežněvovi). Jejich partnery v těchto rozhovorech byli pracovníci aparátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa a československé vlády, diplomaté a představitelé některých společenských organizací (nejčastěji Svazu československo-sovětského přátelství) či vědeckých institucí (historici Václav Král či Čestmír Amort). Záznamy těchto rozhovorů se nacházejí většinou mezi materiály oddělení pro styky s vládnoucími evropskými komunis-

tickými stranami, vedeného v té době Konstantinem V. Rusakovem, ale i v jiných odděleních. Dokument předložený v této edici jsem našla mezi materiály oddělení propagandy ÚV KSSS, jehož vedoucím byl Vladimír I. Stěpakov a zástupcem Alexandr N. Jakovlev.¹

Jelikož aktéři československé krajní levice z doby „pražského jara“ po sobě nezařekli mnoho svědectví, vyvíjeli svou činnost vskrytu, často s použitím ilegálních metod, a ani po roce 1989 neprojevovali přílišnou ochotu promluvit, představují pro nás tyto prameny často jediný zdroj poznání. Osvětlují úlohu těchto lidí jak při informování sovětské strany o narůstajícím „kontrarevolučním“ nebezpečí před srpnem 1968, tak jejich podíl na následné „normalizaci“, a svědčí o existenci silné prosovětské agentury, využívané k nepřetržitému nátlaku na československé vedení a k jeho prakticky každodenní kontrole.

Ze zmíněných dokumentů, třebaže dochovaných (respektive zpřístupněných) zjevně v neúplnosti, vystupuje do popředí mimo veškerou pochybnost jeden aspekt vývoje po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa – nesmírná netrpělivost radikální levice s tím, jak pomalu postupuje československé vedení při „obnovování pořádku“. Odkládal se tím totiž i návrat takzvaných zdravých, „internationalistických“ sil do jejich bývalých pozic. Dokumenty vypovídají o touze krajní levice po odplatě vůči těm, kteří údajně způsobili, že po lednu 1968 ztratila své postavení a její představitelé byli odsunuti na okraj politického a veřejného života. Tyto pocity převládaly i v plánech dalšího postupu Komunistické strany Československa, jež tato levice předkládala, a propůjčovaly jim takovou radikálnost, až je posouvaly mimo realitu. Nejenže její plány vůbec nebraly v úvahu nepřipravenost společnosti je přijmout, ale byly i nad možností „zdravých sil“ je prosadit.

Radikální levice neustále připomínala nezbytnost „tvrdé kádrové politiky“. Činila tak sice ve shodě s Brežněvovým vedením, narozdíl od něj však projevovala malé pochopení pro taktiku nového prvního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, který měl jasno v tom, že je třeba nejprve přesvědčit veřejnost o skutečné hrozbě „kontrarevoluce“, a teprve pak přistoupit k eventuálním čistkám. Levicovní radikálové namísto toho požadovali okamžitě se vypořádat se všemi reformisty, v jejich terminologii „pravicovými oportunisty a revizionisty“. Nebyli ochotni odkládat svou pomstu za domnělá příkoří, své politické odpůrce či pouhé konkurenty a kritiky chtěli smést jedním rázem. Již 16. dubna 1969, s vidinou odstoupení Alexandra Dubčeka z čela komunistické strany a zřejmě i se znalostí usnesení výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ, které vzalo pod svou ochranu srpnové kolaboran-

1 Při následném průzkumu pozůstalosti Václava Krále, uložené v Archivu Národního muzea v Praze, jsem nenarazila ani na tento dokument v ruském znění, ani na jeho českou předlohu. Na její existenci upozorňuje poznámka na první straně editovaného dokumentu: „Přeloženo z češtiny.“

ty z řad nejvyššího stranického vedení,² se na slavnostním shromáždění k výročí Leninova narození část těchto radikálů, sdružených ve výboru Klubu přátel sovětské vědy a kultury a v přípravném výboru Levé fronty (v jejich řadách se angažoval i autor editovaného dokumentu), shodla na tom, že bude „nutné odhalit všechny rozvratníky a nepřátele Sovětského svazu a přinutit je, aby odešli z politického života. (...) Pro nepřátele Sovětského svazu a socialismu není místa ve vedení tvůrčích svazů, ve školách, v kulturní oblasti, v tělovýchově a sportu... Je nezbytné očistit od nich celý náš veřejný život.“³

Splnit tyto požadavky, vyhlásit politiku represí a čistek mělo již první zasedání ÚV KSČ po nástupu Husáka do nejvyšší stranické funkce, jež se konalo koncem května 1969. Levice si od něj slibovala, že roztřídí členy strany na ty správné – „marxisticko-leninské, internacionalistické síly“ – a na ty špatné – „protikomunistické, protisovětské síly“ – nic mezi tím pro ni neexistovalo – a že se s těmi, kteří byli „aktivními nositeli pravicově oportunistických snah a nehodlají ani nadále postupovat v souladu se stanovami strany“,⁴ nekompromisně rozejde. Podkladem pro toto rozdělení komunistické strany a československé společnosti vůbec se měla stát analýza vývoje v Československu po lednu 1968. Její první náčrt předložila levice v návrhu realizační směrnice ze 6. května 1969 a ve shodě s Moskvou v něm konstatovala, že „destruktivní politický pohyb ... nabyt během roku 1968 takových rozměrů, že negativní a socialismu nebezpečné jevy ve straně i společnosti dosáhly míry, která ohrožovala ... přímo základy našeho socialistického státu“.⁵

Sovětské vedení podobné formulace vítalo, protože obsahovaly příslib revize dosavadního stanoviska Komunistické strany Československa – stále platného prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna 1968 – a uznání srpnové intervence jako nezbytné a odůvodněné.⁶ Přistupovalo však k této otázce dostatečně pružně i realisticky a chápalo, že situace ještě nenazrála k tomu, aby společnost uznala existenci „kontrarevoluce“, a že je tudíž předčasné očekávat přijetí podobných radikálních politických stanovisek. Moskva proto na Husáka nenaléhala a byla mu

2 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IX/4.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2003, s. 321, pozn. 4.

3 Politická normalizace je nezbytná: Slavnostní shromáždění k výročí narození V. I. Lenina. In: *Rudé právo*, (18.4.1969), s. 2.

4 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa*, sv. 4, dokument č. 327 – Návrh realizační směrnice květnového zasedání ústředního výboru, předložené na 129. schůzi předsednictva ÚV KSČ, 6. květen 1969, s. 374–390, zde s. 376.

5 *Tamtéž*, s. 375.

6 *Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii*, Moskva (dále *RGANI*), fond (f.) 5, opis (op. – inventář) 61, dělo (d. – archivní jednotka) 371, Politický dopis za 1. čtvrtletí 1969, 21.5.1969, folia 219 n.

ochotna při hledání východisek z „krizového vývoje“ i leccos tolerovat. Souhlasila, že „obnovení pořádku“ vyžaduje určitý čas a je podmíněno tím, aby nové politické vedení drželo moc zcela ve svých rukách. Uvědomovala si, že toto nové vedení se zformovalo v situaci, kdy politické síly v Československu musely přistoupit na vzájemné kompromisy, a obávala se, že by předčasné čistky mohly posílit opozici v komunistické straně i ve společnosti, že by spíše semkly „pravici“ a získaly jí další sympatie mezi dosud váhajícími a nepřesvědčenými. Moskva proto veřejně nic nenamítala proti Husákovým prohlášením – ať již byla míněna upřímně či to byl pouhý úhybný manévr – že nelze nad nikým předem lámat hůl, stejně jako ani proti původním úvahám o rychlé konsolidaci ve lhůtě dvou tří měsíců, po nichž se měla za událostmi roku 1968 udělat „tlustá čára“.

Na zasedání ÚV KSČ v květnu 1969 tak nový stranický vůdce hovořil jen neadresně o tom, že „vo vnútri strany narastali najrozličnejšie oportunistické prúdy“.⁷ I „známe udalosti v auguste 1968“ líčil decentně jako nedorozumění a zdráhal se „teraz hodnotiť tieto udalosti, ich všetky príčiny a následky“.⁸ Podobně i realizační směrnice přijatá na tomto zasedání o polednovém vývoji mlčela, s tím že „současná situace neumožňuje zatím předložit straně a veřejnosti podrobnou analýzu našeho dlouhodobého i nedávného vývoje“.⁹ Nenaplnilo se tak očekávání radikální levice, že každý komunista bude prověřen a zařazen buď mezi „dobré“ nebo mezi „zlé“, a podle toho odměněn či potrestán. Gustáv Husák zatím podobné požadavky odmítl s vysvětlením, že „každá netrzeplivosť, sektárska nedočkavosť a uzavretosť by nám politickú prácu iba sťažovala a dôveru širokých ľudových vrstiev nepomáhala získať“.¹⁰ Učinil však přesto ve svém vystoupení vstřícný krok a stručně poukázal na „krízový vývin“ v Československu osmašedesátého roku a na aktivity „antisociálně-aktivistických a oportunistických síl“, které vedly k tomu, že „vedenia komunistických strán susedných štátov [postupne] stratili dôveru, že vedenie našej strany je schopné za daného stavu zastaviť tento krízový vývoj“.¹¹

Spojený tlak Moskvy a domácí levice však působil, že i Husák postupně opouštěl tezi o „nedorozumění“, podle níž „vstup vojsk“ do Československa neodpovídal vnitropolitickému vývoji v zemi, i onu koncepci „normalizace“, která si ji představovala jako poměrně rychlý proces bez větších čistek, a přecházel na sovětská stanoviska v hodnocení polednového vývoje a jeho možné nápravy. Moskva očekáva-

7 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa*, sv. 4, dok. č. 336 – Záznam úvodního vystoupení Gustáva Husáka na zasedání Ústředního výboru KSČ, 29. květen 1969, s. 414–439, zde s. 416.

8 *Tamtéž*, s. 417.

9 *Tamtéž*, dok. č. 347 – Realizační směrnice k „nejbližším úkolům strany při překonávání krizové situace a konsolidaci poměrů ve společnosti“ pro období do XIV. sjezdu KSČ, přijatá na květnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, 30. květen 1969, s. 468–477, zde s. 468.

10 *Tamtéž*, dok. č. 336, s. 421.

11 *Tamtéž*, s. 417.

la, že v odpovědi na otázku, co bylo hlavní hybnou silou událostí v Československu v roce 1968 – zda nebezpečí „kontrarevoluce“ nebo „obroda socialismu“ – vedení KSČ zaujme jasný postoj: odmítne interpretaci, podle níž se jednalo o spor dvou pojetí socialismu, o pokus přizpůsobit stávající systém vývoji společnosti a československým specifikům, a řešit tak cestou reform v rámci stávajícího politického systému narůstající krizovou situaci – a místo toho přiznává „třídní charakter událostí roku 1968“, spočívající ve snaze „kontrarevolucionářů“ celý systém svrhnout. S tímto přiznáním spojovali Sověti rehabilitaci srpnové intervence jako „bratrské pomoci“ a také rozhodné tažení proti aktérům „pražského jara“.

Sovětské vedení nemohlo připustit, že by dříve či později nebyla srpnové vojenské akci přiznána legitimita i v okupované zemi, že by ji Československo neuznalo za akt „internacionální pomoci“. Československá politická reprezentace k tomu směřovala, konala však z pohledu Moskvy příliš liknavě a vyvolávala tím její nespokojenost. Sovětské vůdce iritovala zejména skutečnost, že Husák se svými soudruhy jen pomalu a se zjevnou neochotou přistupoval k přípravě analýzy událostí roku 1968, bez níž nemohl být boj s „kontrarevolucí“ zdárně završen ani nemohly být poskytnuty záruky, že se něco podobného nebude opakovat. Klíčovou legitimizační úlohu při „odhalování podstaty událostí roku 1968“ i při stanovení politického kurzu „normalizace“ podle sovětských představ – tedy s černobílým rozdělením komunistické strany i společnosti na složky pozitivní a negativní, jež měly být nemilosrdně zlikvidovány – měla sehrát ideologie. Sovětská strana proto upozorňovala na aktuální význam „ideologické práce“ a vyvíjela nátlak na vedení KSČ, aby se pevně chopilo řízení příslušných institucí – zejména Ústavu politických věd ÚV KSČ v čele s Václavem Slavíkem, Vysoké školy politické ÚV KSČ s rektorem Milanem Hüblem, Ústavu dějin socialismu ÚV KSČ s ředitelem Milošem Hájkem, dále pak historických, filozofických a sociologických ústavů Československé akademie věd a Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomiku. Podle sovětského velvyslance v Praze Stěpana V. Červoněnka bylo nezbytné reagovat na skutečnost, že „si v těchto ústavech zřídily své hnízdo pravicově revizionistické, antisocialistické a antisovětské živly“. Podobně byla zasažena také Vojenská politická akademie v Praze, která „se rovněž proměnila v jedno z ohnisek revizionismu a antisovětismu“.¹² Velvyslanec požadoval, aby z těchto institucí (a nejen z nich) odešly tyto „živly“ – tedy lidé, kteří nedokázali nebo nechtěli naplňovat nový politický kurz v mocenských strukturách, ve vědě, školství a společenských organizacích. Nahradit je měli představitelé prosovětské agentury. Podle Červoněnka to byla cesta, jak předejít čistkám.¹³ Moskva se za „své lidi“ neustále zasazovala a připomína-

12 *RGANI*, f. 5, op. 61, d. 371, Politický dopis za 1. čtvrtletí 1969, 21.5.1969, folio 229.

13 *Tamtéž*, f. 5, op. 61, d. 372, Pamětní zápis S. Červoněnka k některým principiálním otázkám situace v Československu a k sovětsko-československým vztahům z července 1969, folio 21.

la, že se jim zatím nedostalo takových funkcí, aby měli možnost aktivně ovlivňovat dění v komunistické straně i v celé společnosti.

První výsledek zaznamenala záhy – již 3. června 1969 rektor Vysoké školy politické Milan Hübl, jehož vyloučení z ÚV KSČ žádaly „zdravé síly“ na květnovém zasedání ústředního výboru, rezignoval na svou funkci. Další hlavy však padaly poměrně pomalu. Teprve 14. července byla zrušena Vojenská politická akademie, jejíž rektor Vojtěch Mencl odešel do Historického ústavu ČSAV a měl tak možnost stále působit jako historik. Ostatní instituce zmíněné Červoněnkem zatím tlaku úspěšně čelily.

Sovětské vedení se v této situaci muselo zamýšlet nad další vhodnou taktikou. Červoněnko se touto otázkou zabýval počátkem července 1969 v rozsáhlém memorandu, určeném zřejmě Brežněvovi a dodatečně 18. července na vlastní žádost zaslaném i Rusakovovi. Shrnul v něm dosavadní výsledky sovětské politiky a nastínil, jak dále postupovat, aby dosáhla svého hlavního cíle – uznání oprávněnosti sovětské invaze a vyvození odpovídajících, zejména personálních důsledků. Opět připomněl význam ideologie, jež měla dodat argumenty, aby československé vedení přehodnotilo okupaci na „internacionální pomoc“. Začít bylo třeba tím, že se zpochybní některé základní komponenty reformního pokusu, které v teorii i praxi rozbíjely platný sovětský model socialismu – zejména takzvaný socialismus s lidskou tvář, Akční program KSČ a Šikovy ekonomické koncepce. Jelikož na československé „ideologické frontě“ prosovětské síly zaznamenaly prozatím jen mizivé úspěchy, navrhol Červoněnko ve svém memorandu, aby byla do Československa vyslána delegace v čele s Pjotrem N. Děmičevem, od roku 1965 tajemníkem ÚV KSSS pro ideologii. Jejím úkolem by bylo podpořit nové vedení KSČ v boji s opozicí a zároveň napomáhat ke sjednocení té části československé inteligence, která byla ochotna se dát do sovětských služeb – nebo jak to formuloval Červoněnko, „byla připravena začít aktivně sloužit věci boje proti imperialismu a jeho ideologii“. Děmičev měl rovněž stát v čele skupiny při ústředním výboru sovětských komunistů, která by poskytovala z Moskvy rady, jak „vyčistit“ od pravice instituce spjaté s ideologií.¹⁴

Právě Pjotru Děmičevovi jako prvnímu byl určen elaborát Václava Krále a dalších – nejmenovaných – spoluautorů, který přináší tato edice. Zřejmě na objednávku Moskvy se Král a jeho společníci zapojili do této ideologické kampaně, jež si vytkla za úkol adresně, konkrétně „odhalovat představitele kontrarevoluce“. Ochotně poskytli Sovětům informace o situaci v jedné konkrétní oblasti, jež sehrála v přípravě reformního pokusu i během něj mimořádně významnou roli – historiografii. Podrobně dokládali, jak a kdo se z české historické obce (slovenské historiky ponechali stranou) podílel na „kontrarevoluci“, a činili tak v termínech, jež se dosud československé vedení zdráhalo používat.

14 *Tamtéž*, folio 22.

Václavu Královi se mohlo oprávněně zdát, že přišla jeho doba, aby si vyřídil účty se svými protivníky, aby odplatil těm, kteří ho v roce 1968 odsunuli z čelných pozic a způsobili, že se tolik bál, a zároveň aby srazil historiografii na kolena a vrátil ji na místo, které jí režim vymezil – na místo služby.

Kariéra Václava Krále (1926–1983) by se dala brát jako modelový případ přímočaré a neochvějné věrnosti zjednodušeným a vulgarizujícím marxisticko-leninským interpretacím nedávné československé minulosti, reprezentovaným dogmatickými poučkami o třídním boji a „zahnívajícím“ imperialismu, stejně jako exponování ve prospěch nejkonzervativnějších (neo)stalinistických politických sil, díky nimž si vysloužil četné tituly a funkce. Historii vystudoval po válce, v letech 1945 až 1949, na pražské filozofické fakultě. V roce 1951 nastoupil jako vědecký pracovník do Vojenského historického ústavu a o rok později odtud přešel do nově zřízeného Historického ústavu Československé akademie věd. Své první ostruhy si tehdy získával ve vrcholící kampani režimu proti Tomáši Garrigu Masarykovi a Edvardu Benešovi.¹⁵ Jeho doménou se pak stal zejména zánik první republiky, spjatý s Mnichovskou dohodou, a období německé okupace, jimž věnoval řadu vlastních prací i edic dokumentů.¹⁶ V roce 1962 byl odměněn svou první významnou funkcí, když se stal ředitelem Československo-sovětského institutu (od roku 1964 přejmenovaného na Ústav pro dějiny evropských socialistických zemí).

Nikoli náhodou to byl právě Václav Král, kdo si přiložil svůj kamínek do neustále požadované a odkládané analýzy polednového vývoje v Československu a důsledně v duchu názorů sovětského vedení dokazoval, jak se konkrétně projevoval „třídní boj“ v české historiografii. Odpovídalo to jeho dogmatickému smýšlení, jež ho v šedesátých letech odvedlo na okraj aktuálního proudění v československé historiografii. Historikům, především těm, kteří se zabývali dějinami 20. století, se tehdy dařilo překonávat podřízenost historické vědy vládnoucí ideologii. Napomáhalo tomu jak uvolnění politického tlaku, tak i změny v samotné historiografii.¹⁷ Přestávalo platit, že historie je vlastnictvím komunistické strany, a komunistická strana stále méně kontrolovala, jak je zpracovávána minulost, zejména ta nejnovější. Mohly tak být do jisté míry napraveny mnohé deformované, nevyvážené pohledy na dějiny po roce 1918. Tento proces však permanentně otrávil i postavením komunistické strany samotné a jejích vůdců, což vedlo k trvale napjatým vztahům

15 KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953.

16 Viz zejména TÝŽ: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. 1–3. Praha, Československá akademie věd 1957–1959; TÝŽ: *Pravda o okupaci*. Praha, Naše vojsko 1962.

17 Viz např. REIMAN, Michal: O Polym Reimanovi (pokračování): Místo vzpomínek. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 4. Praha, ÚSD AV ČR – Dokořán 2005, s. 162.

mezi historiky a politickou mocí. Mimořádně konfliktní byl zejména spor o nové hodnocení Slovenského národního povstání, který přímo souvisel s rehabilitací Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského.¹⁸ Vyvolával tím pochybnosti o oficiální politice KSČ vůči Slovensku, a protože ji reprezentoval Antonín Novotný, i o jeho osobě. Právě v jeho zájmu a na jeho objednávku zaútočil v únoru 1966 Václav Král, tehdy ředitel Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV, na nedávno vydané Husákovy paměti¹⁹ i na historiky, kteří se podíleli na objektivnějším vylíčení slovenského povstání, ve snaze zničit nejen Husáka, ale i probouzející se slovenskou národní opozici. Narazil však na odpor velké části českých i slovenských historiků a přispěl tím k další diferenciaci historické obce.²⁰

Historici se rozestupovali do dvou táborů, z nichž první hájil právo na svobodu vědeckého bádání, a tedy i nezávislost historiografie. Otevíral tak cestu reformním myšlenkám a připravoval půdu pro společenskou reformu.²¹ Jeho představitelé se významně angažovali při mocenském pádu Antonína Novotného i poté, zčásti na straně „netrpělivé intelektuálské elity“, která usilovala nejen o reformu, ale o zásadní proměnu stávajícího politického systému. Účastnili se i formování nové, reformní politiky, ať již jako členové různých pracovních týmů (například pro přípravu Akčního programu KSČ nebo zprávy pro čtrnáctý sjezd KSČ) či jako poradci některých vrcholných představitelů „pražského jara“, především předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského a předsedy Ústředního výboru Národní fronty Františka Kriegla. Patřili mezi ně i Milan Hübl (1929–1989) a Jan Křen (1930), kteří v Králově pamfletu byli vylíčení jako vůdci „kontrarevolučního gangu“ mezi historiky. V prvním viděl Král člověka, jenž dokázal sjednocovat nejrůznější opoziční proudy a kluby, které vznikaly po roce 1963, a později fakticky koordinovat akce směřující k odstranění prezidenta a prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného z politického života.²² Druhý pak byl historikem, který se výrazně podílel na překonávání dogmatického výkladu československé minulosti a jako člen takzvané barnabitské komise i na rehabilitaci „slovenských buržoazních nacionalistů“ v čele s Gustávem Husákem. Oba spojovalo i to, že se po lednu 1968 zapojili do politiky na straně Městského výboru KSČ v Praze, označovaného jako jádro takzvaného druhého centra v komunistické straně. Hübl se po dubnové městské konferenci

18 RYCHLÍK, Jan: Místo české a slovenské historiografie šedesátých let při přípravě pokusů o společenskou reformu v roce 1968. In: PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.): *Pokus o reformu v roku 1968: Historicko-politologické pohľady*. Banská Bystrica, TRIAN 1999, s. 76 n.

19 HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1964.

20 RYCHLÍK, J.: Místo české a slovenské historiografie..., s. 80 n.

21 Tamtéž, s. 83.

22 *RGANI*, f. 5, op. 61, d. 363, záznam rozhovoru P. Ivašutina s Václavem Králem a Čestmírem Amortem z 28.11.1969, folio 366 n.

KSČ stal členem městského výboru i jeho předsednictva a Křen byl 1. července 1968 zvolen předsedou Městského výboru Národní fronty v Praze.

Druhá skupina historiků, jež setrvala ve svém dogmatismu a nechtěla nic měnit na podřízenosti historiografie ideologii, se postupně ocitala na okraji, v izolaci. I pro Václava Krále leden 1968 znamenal ztrátu dosažených pozic. Padl společně s Novotným, v jehož prospěch se v šedesátých letech tolik angažoval. Byl odvolán z místa ředitele Ústavu pro dějiny evropských socialistických zemí ČSAV (od 1. ledna 1969 přejmenovaného na Ústav pro dějiny východní Evropy ČSAV), v jehož čele stanul Josef Macůrek; Král se stal jeho zástupcem.²³ Musel odejít i z redakční rady *Dějiny a současnosti*, kde svým působením od roku 1965 proměňoval tento dříve kriticky a nezávisle píšící časopis v propagandistickou tribunu komunistické strany.²⁴ Hrozilo mu, že budou odhaleny jeho falzifikátorské metody²⁵ a že bude zcela zdiskreditována jeho práce. Přivítal proto sovětskou intervenci proti Československu a nasadil své síly k tomu, aby zvítězila nejen vojensky, ale i politicky. Činil tak zprvu svými příspěvky do kolaborantského časopisu *Zprávy* a krátce nato v řadách nově se ustavivší Levé fronty. V létě 1969 pokročila situace natolik, že se chystal „normalizovat“ historickou obec a vyřídit si se svými odpůrci účty. Jeho kolegové se snažili proti tomu bránit. Bezprostředně poté, co byl jeho pamflet odeslán do Moskvy (21. srpna 1969), byl Král rozhodnutím ředitele Macůrka zbaven všech řídicích pravomocí, jež byly přeneseny na vědeckého tajemníka Ústavu pro dějiny východní Evropy Zdeňka Sládka. Králův spojenec v ústavu Čestmír Amort byl zbaven členství v ústavní radě.²⁶

Stalo se tak v citlivé době, kdy se rozhodovalo o přehodnocení polednového období a srpnové invaze. I když Gustáv Husák učinil řadu ústupků sovětskému tlaku, váhal s tím nejdůležitějším – aby přešel od uznání „nebezpečí kontrarevoluce“ v době „pražského jara“ k boji s jeho představiteli, k represím vůči nim. Na samém počátku září 1969 za své otálení sklidil útok ze strany krajní levice. Do programu schůze předsednictva ÚV KSČ, jež se konala 1. září, protlačila zprávu o současné politické situaci, jež konstatovala, že „orgány ÚV KSČ zůstávají stát v půli cesty v boji s pravicovým oportunistem, s protisovětskými elementy. Požaduje se, aby další boj s pravicí, s protisovětskými elementy a dalšími kontrarevolučními živly byl veden frontálně ... tak, aby byl plně zabezpečen záměr: obnovit marxisticko-leninský charakter KSČ. (...) Vývoj v posledním období ukázal, že strana není schopna pozitivně řešit naléhavé otázky dalšího rozvoje socialismu v naší republice bez

23 Viz MÍŠKOVÁ, Alena – BARVÍKOVÁ, Hana – ŠMIDÁK, Miroslav: *Československá akademie věd 1969–1972: Restaurace komunistické moci ve vědě*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 30.) Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 35 n.

24 HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999, s. 101.

25 *Tamtéž*, s. 90.

26 MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972*, s. 35 n.

důsledného odhalení představitelů pravicového oportunistu, jeho organizačních center a spojení s kontrarevolučními elementy.²⁷ Husák dal tuto zprávu stáhnout z programu schůze, údajně ji nechal i skartovat,²⁸ přesto se ale tohoto útoku zalekl a zareagoval tak, jak od něj Moskva i „zdravé síly“ v KSC očekávaly. Předsednictvo ÚV KSC konečně rozhodlo začít pracovat na analýze – a svým usnesením z 1. září k tomu zřídilo příslušnou komisi –, odvolat původně plánované zasedání ústředního výboru k ekonomickým otázkám a svolat ještě v září ústřední výbor k projednání politických záležitostí. Moskva neponechávala náhodě, jak k nim československé vedení přistoupí, a četnými Brežněvovými telefonáty nejen s Husákem, ale i s tajemníkem ÚV KSC Vasilem Biľakem a prezidentem Ludvíkem Svobodou ovlivňovala jeho přípravu, aby prosadila své představy.²⁹

Součástí soustředěného nátlaku na československé vedení se stal i Králův případ. Václav Král si zřejmě okamžitě po svém odvolání postěžoval u svých sovětských ochránců a Moskva zakročila, aby mu zjedнала zadostiučinění a nastolila pořádek v této důležité oblasti ideologie. Je jen obtížně představitelné, že by tak učinil Gustáv Husák o své vůli, že by se zasazoval za člověka, jímž tolik pohrdal. Moskva tím dávala Husákovi zřetelně na vědomí, jaké názory jsou pro ni relevantní a že nestrpí, aby se jejím lidem děla jakákoli újma. Husák se musel – i přes svou averzi k tomuto historikovi – postavit na stranu Václava Krále. Vedení komunistické strany bylo počátkem září nuceno se několikrát zabývat situací v Ústavu pro dějiny východní Evropy a 19. září rozhodlo o jeho zrušení. Zdůvodnilo to tím, že „činnost Ústavu dějin zemí východní Evropy (!) hrubě narušuje zájmy a cíle československé zahraniční politiky a jeho dosavadní vývoj neodpovídá potřebám v oblasti vědy“.³⁰ Jeho místo měl zaujmout obnovený Československo-sovětský institut v čele s Václavem Králem jako jeho ředitelem.³¹ Moskva tak ovládla svým člověkem další sféru života v Československu. Stalo se tak v době, kdy Ústřední výbor KSC na svém zasedání 25. září 1969 ústy Gustáva Husáka konečně přiznal, že v Československu

27 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa*, sv. 4, dok. č. 354 – Zpráva o vývoji politické situace v Československu, předložená na 140. schůzi PÚV KSC, 1. září 1969, s. 497–503, zde s. 499.

28 RGANI, f. 5, op. 61, d. 362, záznam rozhovoru M. N. Kuzněcova s Miroslavem Müllerem z 2.9.1969, folio 216–218. Podle Kuzněcova mu Müller ukázal tuto zprávu, jež měla být 1. září projednávána předsednictvem ÚV KSC, avšak z Husákovy iniciativy byla z programu stažena. Husák ji podle záznamu dokonce ani nedovolil ukázat členům vedení.

29 *Tamtéž*, f. 3, usnesení 140. schůze politického byra ÚV KSSS, bod 2 – Sdělení s[oudruha] L. I. Brežněva, 30.9.1969.

30 *Národní archiv*, Praha, f. 1499 (Předsednictvo ÚV KSC 1966–1971 – původní označení A ÚV KSC, f. 02/1), archivní jednotka 171, záznam ze schůze PÚV KSC z 19.9.1969, bod 14.

31 MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972*, s. 36.

v roce 1968 působily „kontrarevoluční síly“,³² a invazi už nehodnotil jako „akt agresie proti československému státu a proti československému lidu“, jako „okupaci československého územia“, ale jako „internacionální pomoc“. ³³ Důsledkem tohoto přehodnocení byla politika pokračujícího boje s „pravíci a kontrarevolucí“, jež přinesla širokou perzekuci všech jejích odpůrců.

Ve Václavu Královi získala Moskva člověka, který dokázal nemilosrdně realizovat tuto politiku vůči vlastním kolegům. V Československo-sovětském institutu využil své mocenské pozice, aby se hned v říjnu zbavil řady proreformně orientovaných historiků, mimo jiné Tomana Broda, Vladislava Moulise, Jaroslava Opata, Milana Švankmajera nebo Jaroslava Valenty. Když byl v prosinci 1969 zrušen také Historický ústav ČSAV a nahrazen Ústavem československých a světových dějin ČSAV, rozhodoval Václav Král ve „stranických prověrkách“ o tom, kdo z bývalých pracovníků Historického ústavu bude za své nedostatečně „uvědomělé“ postoje v minulých měsících vyloučen z KSČ. Postihlo to kromě jiných Karla Bartoška, Bohumila Černého, Alenu Gajanovou, Jiřího Kořalku, Libuši Otáhalovou a Milana Otáhala, Viléma Prečana či Františka Šmahela; s většinou vyloučených pak ovšem vedení nového ústavu také rozvázalo pracovní poměr.³⁴ Neobyčejně agilní Král stanul navíc v čele komise, která vyšetřovala případ vzniku takzvané *Černé knihy*, podrobně dokumentující první týden okupace v Praze,³⁵ a shromažďovala „důkazy“ proti jejím autorům, Vilému Prečanovi a Milanu Otáhalovi. A přitom už čile sepisoval zcela prosovětskou interpretaci „pražského jara“.³⁶

Husákovi, alespoň zpočátku, nezbylo nic jiného než mlčet nebo v případných konfliktech držet nad Králem ochrannou ruku. Svědčí o tom epizoda z 25. září 1969, kdy na právě zahájeném zasedání ÚV KSČ usilovala část jeho členů včetně prezidenta Ludvíka Svobody o potrestání Václava Krále a tehdejšího generálního ředitele Československého rozhlasu Bohumila Chňoupka. Pobouřil je pořad odvysílaný den předtím, plný nepodložených obvinění proti vedení československé armády a ministru národní obrany Martinu Dzúrovi osobně, jehož autorem byl právě Král. Sankcím zabránil zásah Gustáva Husáka, jemuž bylo jasné, že Moskva by

32 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa*, sv. 4, dok. č. 356 – Záznam vystoupení Gustáva Husáka na zasedání Ústředního výboru KSČ, 25. září 1969, s. 513–532, zde s. 519.

33 *Tamtéž*, s. 525.

34 K uvedeným čistkám viz PREČAN, Vilém: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápala. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1994, s. 285–292; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 169–175.

35 *Sejm pražských dnů: 21.–27. srpen 1968*. Praha, ČSAV 1969. Publikace byla prezentována jako kolektivní dílo Historického ústavu ČSAV.

36 KRÁL, Václav: *Od ledna do srpna 1968*. Praha, Ústřední výbor Svazu Československo-sovětského přátelství 1969.

podobné kroky vůči svým lidem netolerovala.³⁷ Zřejmě i toto vědomí určité převahy vedlo Krále k tomu, že odmítl Husákovu nabídku na smír, předloženou – podle pozdějšího svědectví Čestmíra Amorta – na počátku „normalizace“. Kalkuloval asi i s tím, že se Husák ve své funkci neudrží, že se levici podaří ho dříve či později odstranit.³⁸

Václav Král měl zatím cestu otevřenou a rychle postupoval na kariérním žebříčku – od ředitele Československo-sovětského institutu přes místopředsedu vědeckého kolegia historie Československé akademie věd, jímž se stal 22. dubna 1970, po jeho předsedu (24. června 1970) – přestože nebyl členem ČSAV.³⁹ O osudech československé historiografie rozhodoval i jako člen redakční rady *Československého časopisu historického*⁴⁰ a posléze i jako vedoucí katedry československých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nic mu nestálo v cestě, aby realizoval své představy o očistě české historiografie, o jejím návratu k překonaným dogmatickým východiskům padesátých let i o jejím dalším fungování pod bdělou kontrolou komunistické strany. Boj s „pravicovými živy“ přitom vedl se svým spojenci skutečně důsledně – podle zatím zveřejněných a ne zcela úplných přehledů bylo ze svých míst počátkem „normalizace“ propuštěno sto čtyřicet pět historiků;⁴¹ tedy jen o pět méně, než požadoval Král ve svém denunciačním elaborátu. Svůj ideologicky pokřivený výklad československého dějepiscetví od druhého sjezdu sovětských komunistů v roce 1956 do počátků „normalizace“ předložil v knize *Myšlenkový svět historie*, v níž se znovu vypořádal s „revizionistickými tendencemi“ v historiografii a jejich představiteli za použití mnoha „argumentů“ ze své zprávy pro sovětské aparátníky.⁴² A nakonec se v roce 1978 dočkal i jmenování profesorem – z rukou československého prezidenta a zároveň svého dlouholetého protivníka Gustáva Husáka.

Při studiu nejen tohoto dokumentu vyvstává mnoho otázek: například o postojích československého vedení a jmenovitě Gustáva Husáka k represím, o jejich podílu na drsném vyústění „normalizace“ – obojí se asi nedá posuzovat tak jednoznačně, jak je v historické literatuře zvykem; anebo o tom, zda nebyla možná snesitelnější alternativa „normalizační“ politiky. Zdá se, že právě podobné aktivity, jakou ve svém elaborátu předvedl Václav Král, tuto alternativu zhatily.

37 RGANI, f. 5, op. 61, d. 363, záznam rozhovoru P. Ivašutina s Václavem Králem a Čestmírem Amortem 28.11.1969, folio 367.

38 Viz RYCHLÍK, J.: Místo české a slovenské historiografie..., s. 80 n.

39 MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972*, s. 49.

40 HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 180.

41 PREČAN, Vilém: Nezávislé dějepiscetví v Československu 1969–1980. In: TÝŽ: *V kradeném čase*, s. 302.

42 KRÁL, Václav: *Myšlenkový svět historie*. Praha, Univerzita Karlova 1974.

Václav Král v sedmdesátých letech (foto z Archivu Národního muzea v Praze)

Václav Král za řečnickým pultem na slavnostním shromáždění k šedesátému výročí Velké říjnové socialistické revoluce v listopadu 1977 (foto z Archivu Národního muzea v Praze)

Всич

127

ПОСОЛЬСТВО СССР
В ЧЕХОСЛОВАКИИ

г. Прага, "21" августа 1969г.
исх. № 408, экз. № 1

28168
25 АВ. 1969
ПОСОЛЬСТВО СССР
В ЧЕХОСЛОВАКИИ

Направляем для сведения "информацию о состоянии чехословацкой историографии", составленную небольшой группой чехословацких историков-интернационалистов во главе с зам. директора Института истории стран Восточной Европы тов. Вацлавом Кралем.

Информация, переданная Посольству тов. Кралем в доверительном порядке, содержит, по нашему мнению объективный анализ положения в чехословацкой исторической науке и дает правильную характеристику политических позиций конкретных лиц.

Приложение: по тексту.

ПОСОЛ СССР В ЧССР

Ч
(С. ЧЕРВОНЬКО)

- стп. 6 экз. ИУ/ИЖ
 - 1 - ЦК КПСС Секретариат тов. Демичева М.Н.
 - 2 - Отдел ЦК КПСС т. Русакову К.В.
 - 3 - Отдел науки и учебных заведений ЦК КПСС т. Трапезникову С.П.
 - 4 - МИД СССР тов. Ильичеву Л.Ф.
 - 5 - ИУ ВО МИД СССР тов. Громову Е.И.
 - 6 - в дело
21. VIII. 1969г.

СПРАВКА

Материал информационный. В Отделе пропаганды ЦК КПСС ознакомился.

Зам. зав. Отделом
пропаганды ЦК КПСС

Зав. сектором Отдела

"1" сентября 1969г.

А. Яковлев
(А. Яковлев)
А. Власов
(А. Власов)

300A/14
Давыдов
10/11

Dokument¹

VELVYSLANECTVÍ SSSR
V ČESKOSLOVENSKU

V Praze 21. srpna 1969
[...]²

Zasíláme na vědomí „informaci o stavu československé historiografie“, sestavenou nevelkou skupinou československých historiků-internacionalistů v čele se zástupcem ředitele Ústavu dějin zemí východní Evropy soudruhem Václavem Králem.

Informace, kterou soudruh Král důvěrně předal velvyslanectví, obsahuje podle nás objektivní analýzu poměrů v československé historické vědě a dává správnou charakteristiku politických stanovisek konkrétních osob.

Příloha: v textu
VELVYSLANEC SSSR V ČSSR

[...]³
S[TĚPAN] ČERVONĚNKO

Rozd[ělovník] 6 ex[emplářů]

- 1 – ÚV KSSS, sekretariát soudr[uha] P[jotra] N[iloviče] Děmičeva
- 2 – Oddělení ÚV KSSS, s[oudruhovi] K[onstantinovi] V[iktoroviči] Rusakovovi
- 3 – Oddělení ÚV KSSS pro vědu a školská zařízení, s. S[ergeji] P[avloviči] Trapeznikovovi
- 4 – MZV⁴ SSSR, s. L[eonidu] F Iljičevovi
- 5 – IV. EO⁵ MZV SSSR, s. J. I. Gromovovi
- 6 – Do archivu

POZNÁMKA

Informační materiál. V oddělení propagandy ÚV KSSS se s ním seznámili:
Zást[upce] ved[oucího] oddělení propagandy ÚV KSSS (A[lexandr] Jakovlev)
Ved[oucí] odboru oddělení (A. Vlasov)⁶
20. října 1969

- 1 Dokument jsem přeložila z ruského znění (jeho český originál dosud nebyl nalezen). Ponechala jsem v něm některá nepřesná označení (např. Ústav dějin zemí východní Evropy) či odlišné názvy pro jedno a totéž (např. Výbor pro dějiny národněosvobozenického boje – Výbor k otázkám národněosvobozenického boje). Doplnila jsem vlastní jména či rozepsala iniciály – na tyto úpravy neupozorňuji. Jinak jsem do textu nezasahovala. Nekomentovala jsem ani řadu nepřesných údajů. Titulky či mezititulky, které jsou v originále podtrženy, zde tiskneme kurzivou.
- 2 Prezentační razítko – 25. srpna 1969.
- 3 Vlastnoruční podpis.
- 4 Ministerstvo zahraničních věcí.
- 5 Evropský odbor.
- 6 U jmen figurují vlastnoruční podpisy. Pod nimi je ještě třetí, obtížně čitelný podpis, pravděpodobně Vladimira I. Stěpakova.

Překlad z češtiny

I N F O R M A C E O STAVU ČESKOSLOVENSKÉ HISTORIOGRAFIE

Při hodnocení politického stavu československé historiografie je třeba odlišit období starších a nejnovějších dějin. I když se někteří historici, kteří se zabývají staršími dějinami, také politicky projeví jako stoupenci pravicového oportunismu, tak jejich vědecká činnost nemá v podstatě přímý vztah k jejich politické orientaci. A naopak, převážná část historiků nové a nejnovější doby se stala přesvědčenými a uvědomělými obhájci pravicového oportunismu a revizionismu a mnohé jejich práce byly přímo spojeny s tímto politickým směrem. Předkládaná informace představuje pokus analyzovat právě tuto stránku věci. Odsuzujeme-li politiku Františka Kriegla, Josefa Smrkovského, Václava Slavíka, Karla Kosíka, Milana Hübla, Václava Prchlíka, Františka Vodsloně a jiných, tak je v souladu s tím nezbytné bezodkladně řešit i otázku existence teoretického a myšlenkového „křídla“, které bylo přímo spojeno s touto protistranickou skupinou.

Program podvratných akcí

Organizačními centry destruktivní činnosti v oblasti nejnovějších dějin byla Vysoká škola stranická a Ústav dějin KSČ. K vedoucím organizátorům této podvratné činnosti patří Milan Hübl, Miloš Hájek, Jan Křen, Pavel Reiman, Michal Reiman, Jaroslav Opat a další.

Prvořadou úlohou této skupiny bylo převrátit ten obraz naší národní minulosti posledních sta let, tak jak byl v uplynulých dvaceti letech zafixován ve společenském vědomí marxistickou historiografií. Stojí za povšimnutí, že nikdo z této organizační skupiny nepatří mezi vynikající historiky. Z profesionálního hlediska se jedná o průměrné osobnosti. Právě to je vedlo nikoli k vědecké činnosti, nýbrž k tomu, aby si dokázali zorganizovat vědeckou práci tak, aby byla součástí jejich politické koncepce.

Svého času byla tato skupina postižena administrativními zásahy ze strany stranického aparátu, ačkoli její členové byli většinou potrestáni pouze tím, že byli přesunuti z Vysoké školy stranické do Ústavu dějin KSČ nebo do nějakého akademického ústavu. Záměrem této skupiny nebylo jenom zmocnit se té či oné vědecké instituce, ale úplně si podrobit celou historickou frontu. Prostředkem k realizaci těchto cílů se staly koordinační výbory, které si přisvojily monopol vést práci na tom či onom úseku.

Jedním z prvních byl Výbor pro dějiny národněosvobozenického boje. Vznikl v roce 1961. Zázemí mu poskytl Ústav dějin KSČ (nyní Ústav dějin socialismu). Vedoucími činiteli je Jan Křen a jeho spolupracovníci: Karel Bartošek, Jan Tesař, Václav Kural, Antonín Benčík, Jan Novotný, Jiří Doležal. Výbor činil vše možné, aby si udržel charakter stranické instituce, protože to posilovalo jeho pozice

na historické frontě. Již dlouho je jeho předsedou Jaroslav Kládiva, člen ÚV KSČ. Předsedou výboru ho jako slabého odborníka a bezpáteřného člověka zvolili záměrně. Díky těmto vlastnostem byl štítem v činnosti výboru, jehož politické úmysly evidentně neznal.

Výbor začal již od roku 1963 provádět politiku překrucování historického obrazu posledních padesáti let, když s pomocí Čestmíra Císaře uveřejnil v časopise „Nová mysl“ kolektivní odsouzení práce Čestmíra Amorta. V roce 1965 organizoval pogrom proti Čestmíru Amortovi za jeho vystoupení na městské konferenci KSČ. V roce 1966 organizoval výbor pogrom proti Václavu Královi za jeho kritickou stať v časopise „Kulturní tvorba“.⁷ Tyto akce, doprovázené hrubými, vulgárními útoky v tisku i v odborných časopisech, vedly všechny historiky k názoru o výboru jako o teroristickém „gangu“, vůči němuž je třeba se chovat ostražitě, protože je příliš silný a dokáže vnutit svou vůli stranickému aparátu. Tato pozice za pomoci teroristických metod pomohla výboru, že donutil ostatní historiky, aby vycházeli z jeho základních tezí při revizi novějších československých dějin. Všechny své akce výbor prováděl na principu politického boje, kdy se zničení protivníka jeví jako cíl, jemuž je vše obětováno. Rozumí se samo sebou, že metody vědecké diskuse byly přitom pohřbeny. Výbor pro dějiny národněosvobozeneckého boje se postupně přeměnil nikoli ve vědeckou instituci, ale v bojovou politickou skupinu, jež za použití všech metod protlačuje své politické koncepte.

Ústav dějin KSČ organizoval týmž způsobem i další podobné instituce: Výbor pro dějiny Československa po roce 1945, jehož předsedou je Pavel Reiman, osobní přítel Eduarda Goldstückera, a tajemníkem podplukovník Josef Hodic, který byl v roce 1968 osobním tajemníkem Prchlíka.⁸ Členem předsednictva je Vilém Prečan, hlavní autor „Černé knihy“.⁹ Podobnou institucí je Komise k historii Československa v letech 1918–1938, kde má rozhodující slovo Věra Olivová. Podobnou roli hraje i Klub československých rusistů, kde rozhodující slovo patří Vlastě Kládiové.

Několik takových výborů, kde panuje vliv pravicových oportunistů a revizionistů, má prakticky monopol na nejnovější československé dějiny. A protože mají své lidi téměř ve všech odborných časopisech a dnes zcela ovlivňují nakladatelství Svoboda a Naše vojsko, tak je prakticky nepředstavitelné, aby vyšla nějaká práce z oblasti historie, kterou by nejprve neschválila tato skupina. A pokud by i taková práce vyšla, zorganizují „rozhořčení historiků“, nepříznivé recenze, takže potom už žádné nakladatelství nepřijme do tisku běžnou práci takto zkritizovaného autora. Tyto vý-

7 KRÁL, Václav: O Husákově svědectví trochu jinak. In: *Kulturní tvorba*, roč. 4, č. 8 (24.2.1966), s. 4 n.

8 Generál Václav Prchlík jako vedoucí státněadministrativního oddělení ÚV KSČ patřil k příznivcům reformy a připravoval novou koncepci bezpečnostní politiky a vojenskou doktrínu státu. Po kritice nedostatků Varšavské smlouvy byl na nátlak Sovětů odvolán.

9 Míněna publikace *Sedm pražských dnů: 21.–27. srpen 1968*, kterou připravili Vilém Prečan s Milanem Otáhallem a která vyšla v roce 1969 jako kolektivní dílo Historického ústavu ČSAV.

bory prakticky provádějí pravicově oportunistickou cenzuru a fungují jako vedoucí orgán, který stojí mimo stranu a proti ní.

Jejich vztahy k aparátu ÚV KSČ

Je známo, že po celý rok 1968 s[oudruh] Křen a jemu podobní očerňovali své protivníky za jejich „přisluhování“ stranickému aparátu. Naopak Hüblův „gang“ se prezentoval jako oběť administrativních opatření sekretariátu ÚV KSČ a zdůrazňoval své opoziční postoje vůči dřívějšímu stranickému aparátu. Nicméně tato tvrzení neodpovídají skutečnému stavu věcí.

Podle vzoru dalších podobných center (Ota Šik v ekonomice, Zdeněk Mlynář v teorii státu a práva) se Křen a jeho skupina pokoušeli dělat vše pro to, aby vnutili stranickým orgánům své koncepce a názory. Byla to známá teorie mostů, po nichž se měly přenášet myšlenky nejrůznějších mozkových center do sféry politiky KSČ. Praktiky stranické opozice, známé v letech 1968–1969 jako „podpora stranickým orgánům“, ztělesňovaly jednotu opozice a nátlaku. Taková pevně organizovaná skupina historiků, sdružená Hüblem, Křenem, Reimanem a jinými, představovala vůči stranickému aparátu nátlakovou skupinu, která dávno před lednem 1968 získala svou akční jednotou možnost vnučovat svá stanoviska stranickému aparátu.

Po sjezdu spisovatelů v červnu 1967 došlo k dohodě Křena a jeho stoupenců s Jiřím Smrkovským, Krieglem aj. Jestliže před lednem 1968 mohl tento „gang“ počítat jen s jednotlivci v ústředním stranickém aparátu, tak po lednu 1968 získal neoficiálně možnost protlačovat svá stanoviska a koncepce za pomoci pravicových oportunistů přímo do vedení ÚV KSČ. Kriegel, Smrkovský, Císař, Slavík a jiní se přímo stali hlásnou troubou „gangů“ Křena a Hübla.

Jan Křen, Václav Kural, Antonín Benčík, Ferdinand Beer, Toman Brod, František Lukeš a jiní z Výboru pro dějiny národněosvobozenického boje se stali osobními poradci Smrkovského a Beer se stal bezprostředně jeho osobním tajemníkem. Křen a Radovan Selucký zorganizovali na jaře 1968 kolem Smrkovského skupinu 50 expertů, z nichž většina byla stoupenci revizionistických teorií. Pro tuto skupinu byla takzvaná profesionální expertiza pouze cestou k tomu, aby své teorie realizovala v praxi. Takzvané mozkové centrum kolem Hübla, Křena, Kosíka, Mlynáře, Šika, Pavla Machonina a jiných se skládá z představitelů pravicově oportunistických a revizionistických teorií; systém poradců jim dal možnost v praxi realizovat své teorie jako oficiální politiku KSČ.

Revize základních myšlenek československé historické vědy 20. století

Revizionisté popírají takový výklad dějin druhé poloviny 19. století, v němž je hlavní důraz kladen na sociálně-ekonomické faktory. Kladou hlavní akcent na nacionální faktor a otevřeně se pokoušejí vyzdvihnout českou buržoazii.

Vznik republiky v roce 1918 vykládají způsobem přejatým z dřívějšího buržoazního výkladu předválečného období. Chvála Masaryka, Beneše a Štefánika je tu naprosto evidentní. Při výkladu o vývoji buržoazní republiky od roku 1918 do roku

1938 zamlčují třídní charakter tohoto státu, idealizují politický systém té doby, parlamentní demokracii atd. Při výkladu událostí roku 1938 kladou důraz na otázku odpovědnosti velmocí za rozpad Československa, ale odpovědnost domácí buržoazní reakce popírají. Je zřejmé, že hlavní metodologický rys tohoto přístupu vede k opuštění třídního principu při výkladu historických událostí, k odmítnutí marxisticko-leninského názoru při hodnocení historického procesu. Za pozornost stojí shovívavost vůči předmnichovské buržoazní republice a zároveň tvrdé odsouzení politiky KSČ v téže době. Podle líčení revizionistů byla bolševizace strany příčinou všech neštěstí. Příchod Gottwalda a dalších soudruhů do vedení strany byl jakoby nesprávnou a nedostatečnou metodou politické aktivity, která prý neodpovídala československým podmínkám. Komunistická internacionála je představována jako zdroj násilí, chyb a deformací. Pro revizionisty je ideálem KSČ, která se zřekne internacionalismu, odmítne zkušenost VKS(b), odvrhne Komunistickou internacionálu a všechny mezinárodní závazky; ideálem je jim strana, která přijme platformu buržoazní demokracie, zřekne se boje o moc, odvrhne principy proletářské revoluce a přijme platformu koalice s buržoazními stranami. To by prakticky znamenalo likvidaci komunistické strany jako takové, její přeměnu v jakousi „sociální demokracii“.

Obraz okupace je líčen z týchž pozic. Politika KSČ je prezentována jako řetěz chyb a nesprávností. Sovětsko-německý pakt z roku 1939 je zločinem proti lidstvu a pravou příčinou druhé světové války. Hlavním hrdinou boje je Beneš, buržoazní vláda v Londýně a zahraniční odbojové hnutí orientované na Beneše. Hlavní zásluha na osvobození Československa patří domácímu odbojovému hnutí a jeho orgánům, Slovenské národní radě, České národní radě apod. Příchod Sovětské armády byl zdrojem deformací. Období po roce 1945 by se zdálo ideální socialistickou demokracií, kdyby nebylo zhoubného vměšování zvnějšku (např. Stalin v roce 1947) a kdyby nebylo takového jednání vedoucích činitelů KSČ, kteří nenaslouchali hlasu lidu a proměnili se v poslušné vykonavatele cizí vůle. Únor 1948 se jeví nikoli jako vítězství dělnické třídy nad buržoazií, ale jako příčina všech minulých i stávajících neštěstí Československa. Deformace 50. let jsou nejen přímým důsledkem února 1948, ale i kulminačním momentem v nepříznivém vývoji po roce 1929, kdy Gottwald stanul v čele Komunistické strany Československa. Chce-li strana překonat minulost, musí se zříci svého vlastního vývoje po roce 1929 a vydat se novou cestou, kde nebude monopol politické moci, společná cesta se SSSR, kde nebude mezinárodní dělnické hnutí a závazky vůči němu, kde bude jen naše malá, vlastní československá cesta k socialismu.

Za pozornost stojí skutečnost, že skupina kolem Ústavu dějin KSČ nepřipravila ani jednu jakžtakž velkou vědeckou práci, v níž by vyložila své přehodnocení československé historie nejnovější doby. I to svědčí o její vědecké sterilitě. Právě proto zaměřovala svou pozornost na publicistiku, politické pamflety apod., a tak působila na formování společenského vědomí. Je možné říci, že politický vývoj zastihl tuto skupinu v období, kdy ještě nedokončila překroucení dřívějších výkladů historie a nebyla s to vystoupit s vlastní komplexní interpretací vývoje nejnovějších československých dějin.

Leden 1968 pomohl této skupině v její ničivé činnosti. Šmahem odsoudila posledních dvacet let vývoje a obvinila své protivníky ze spoluúčasti na takzvaných

deformacích. Všeobecný rozpad hodnot a ztráta principiálních kritérií, jež byly charakteristické pro politický život té doby, se odrazily v obrazu národních dějin, tak jak byly již zafixované ve společenském vědomí. V této atmosféře Křen a jeho společníci získali možnost dokončit své zhoubné dílo. Jejich vlastní myšlenky, které předkládali místo zažitých výkladů, byly nekonečnou improvizací v publicistické podobě.

Politické souvislosti revizionistických koncepcí československé historiografie

Cílem společných snah krieglů, smrkovských, křenů, hüblů, slavíků, kosíků¹⁰ a jiných byla likvidace Komunistické strany Československa jako strany marxisticko-leninského typu, negace marxismu-leninismu v teorii i v praxi. Rehabilitace buržoazních a maloburžoazních teorií a prvků měla dát nesocialistickým a anti-socialistickým žvlům možnost opět se otevřeně organizovat, činit si nároky na své zastoupení v orgánech moci a účastnit se tvorby vnitřní i vnější politiky státu. Existence antisovětských koncepcí naznačovala, že revizionisté usilují o roztržku Československa se SSSR a mezinárodním dělnickým hnutím. Jejich sympatie k Jugoslávii byly zřejmé. Takzvaný politický pluralismus v politickém systému Národní fronty, vyhlášený a praktikovaný Krieglem, nepředstavoval nic jiného než praktickou realizaci teorií Křena a Hübla.

Křen a jeho společníci spolu se Smrkovským využívali pro své záměry Svaz protifašistických bojovníků. Pobízeli k nespokojenosti všechny žvlvy, které z nej-různějších příčin nebyly členy Svazu protifašistických bojovníků a nepožívaly materiálních výhod, jež byly přiznány pouze členům. Nově zformovaný Svaz protifašistických bojovníků v novém složení a s reakčním vedením se proměnil v zálohu pro politiky typu Smrkovského, Kriegla a další. Křen a jeho společníci se aktivně účastnili takového zneužití svazu. „Vědecky“ zdůvodňovali, proč legionáři a další účastníci buržoazního odboje musí být rehabilitováni. Politickému vlivu Svazu protifašistických bojovníků zdaleka neodpovídalo množství jeho členů ani jejich vlastní politická činnost. Smrkovský a Křen politicky spekulovali s pocity uraženosti, se zdánlivými i skutečnými chybami, s uměle vyvolanou nespokojeností skutečných i fiktivních účastníků odboje. Účastníci buržoazního hnutí odboje, vojáci na západní frontě a jiní se ve své většině nacházeli na druhé straně barikády, když se v únoru roku 1948 řešil osud vítězství nad buržoazií. Jejich politická rehabilitace jim objektivně dala možnost opět aktivně působit na politický život, a to na základě minulých stanovisek.

Smrkovský a Kriegel dosadili Křena za předsedu Městského výboru Národní fronty v Praze. Křen doslovně opakoval Krieglovy principy pluralismu, princip otevřeně

10 Tato parafrázovaná příjmení jsou na tomto i dalších místech psána s malým počátečním písmenem.

Národní fronty. Antisocialistické síly v Praze ho považovaly za Kriegla v městském měřítku. Politické principy realizované Křenem v Národní frontě organicky vyplývaly z názorů, jež jako historik hlásal.

Úkol orgánů KSČ řídit historickou frontu

Jestliže během roku 1968 bylo Hüblovo uskupení demaskováno jako společenství politických dobrodruhů, je třeba vidět i ten fakt, že po řadu let měla tato skupina možnost formovat se, formulovat svou politickou koncepci a vést politický boj za její uskutečnění. Klade se otázka, proč stranické orgány trpěly tyto aktivity. V podstatě nelze říci, že by v 60. letech existovalo stranické řízení historické fronty.

Někteří pracovníci aparátu ÚV KSČ byli přímými stoupenci revizionistických a pravicově oportunistických teorií Hüblova „gangu“. Patřili mezi ně například vedoucí ideologického oddělení Jaroslav Hes, pracovníci tohoto oddělení Jan Kašpar, Míka, Breiter. Pracovník oddělení školství a vědy odpovídající za oblast historie Čtvrtečka podléhal Josefu Mackovi, na něhož se zcela spoléhal.

Svého času Jiří Hendrych zdůrazňoval teorii samosprávy. Stranickým orgánům se neukládala povinnost realizovat řízení historie, nýbrž historici-komunisté měli přes orgány samosprávy uskutečňovat politiku strany. Hendrychovi stačilo již to, že mezi historiky byli členové ústředního výboru Jaroslav Kladiva a Josef Macek. Ale Kladiva se prostě vyznačoval nízkou profesionální úrovní a z politického hlediska byl absolutně bezzásadový. Nebyl vůbec s to kohokoli řídit. A Macek vždy považoval nejnovější dějiny za neužitečný balast, který, jak říkal, nepatří mezi vědu, ale je jakýmsi druhem publicistiky. Kvůli své absolutní politické bezzásadovosti nepovažoval za nutné dávat v historii něco do pořádku, pokud to nebylo bezprostředně nařízeno shora. Nicméně politické vedení nemělo absolutně žádné ponětí o politickém vztahu mezi některými závažnými tendencemi a společenskými vědami. Zdola nevzešla žádná iniciativa začít s kritikou historie, a i když se taková kritika přesto objevila, byli o tom Macek a Kladiva okamžitě informováni a stanoviska aparátu byla určována v souladu s jejich radami. V takové atmosféře absolutní nezodpovědnosti a bezzásadovosti hüblové a křenové mohli bez jakýchkoli překážek rozvíjet své koncepce, formovat opoziční historickou frontu, hnát historiky do politických dobrodružství, ba i organizovat hon na své protivníky – a to vše za pasivního přihlížení stranického aparátu.

Stranické řízení historie nespočívá v tom, že se občas přijmou administrativní opatření proti historikům, kteří začínají vnášet do politiky potíže. Neblahá praxe provozovaná po dlouhá léta, kdy podobné typy byly „za trest“ převáděny do výzkumných ústavů, způsobila, že se ve výzkumných ústavech postupně formovala politická opozice, která postupně zcela ovládla celé oblasti vědy. Ani jednou se nikdo ani v nejmenším nepokusil doplnit administrativní zásahy úsilím překonat chybné názory z ideologických a vědeckých pozic.

Straničtí pracovníci, kteří měli po řadu let možnost sledovat činnost hüblů, reimanů, křenů a jiných, dobře věděli, že se blíží výbuch, v němž budou zničeny všechny hodnoty, které může dát z morálního a politického hlediska pouze histo-

rie. Mohli pozorovat, jak uskupení kolem Hübla přibližuje krok za krokem tuto katastrofu a nikdo proti tomu nic nepodniká – chovali se rozpačitě a bezradně.

Podstatou stranického řízení společenských věd není nahradit skutečnou vědeckou činnost. Přesto mělo být stranickému aparátu naprosto zřejmé, jaké politické důsledky budou mít ty či ony vědecké teorie nebo koncepce. Neměl dát prostor takové skutečnosti, kdy se přímo před jeho očima formuje politická a ideologická diverze, zaměřená proti principům, na nichž byla založena Komunistická strana Československa.

Dosud stranický aparát nepředložil žádné důkazy, že chápe politickou podstatu destruktivních akcí, které rozvíjelo Hüblovo uskupení. Stále jen převládá nejasné podezření, že zde není cosi v pořádku a že by se to mělo napravit. Počátkem takové nápravy by se mělo stát důsledné a principiální kritické přehodnocení vlastních nesprávných metod, které používal aparát při takzvaném řízení vědy. Je však možno při takovém stavu věcí očekávat, že by se stranický aparát mohl stát iniciátorem podstatných změn v organizaci společenských věd u nás? Iniciativa k provedení takových změn musí vzejít odjinud, a to tím spíše, že v ideologickém oddělení [ÚV KSČ] je ještě mnoho obhájců hüblů, křenů, reimanů a jejich společníků.

Prostředky, pomocí nichž historie utváří společenské vědomí

Revizionisté z řad historiků nekladli důraz na podmínky vědecké práce, na niž zvysoka kašlali. Například sám Hübl po dobu své čtyřleté činnosti ve výzkumném ústavu nebyl s to být jen jednou prokázat své vědecké schopnosti. O to větší pozornost zaměřoval k těm prostředkům, s jejichž pomocí bylo možné dirigovat činnost ostatních historiků a šířit své politické názory.

V redakci „Rudého práva“ měli svého redaktora – Václava Vrabce. Velmi rád popularizoval jejich práce nebo ty práce, na nichž měli politický zájem; podle jejich pokynů ignoroval na druhé straně ty práce, které neodpovídaly jejich politickým názorům.

S pomocí redaktorky Heleny Pleissové (žena historika Vlastimila Vávry z Vojenského historického ústavu) začaly v rozhlasových pořadech postupně převládat populární besedy na historická témata. Postupně se zmocnili také pozic v některých nakladatelstvích. Ovládli nakladatelství Svoboda, kde s pomocí specializovaných redakčních rad rozhodovali o obsahu vydavatelské činnosti. Podřídili si i nakladatelství Naše vojsko. Zde byly vydány práce Křena („Do emigrace“), práce Reimana o říjnové revoluci, kolektivní práce Výboru pro dějiny národněosvobozenického boje o okupaci atd. Pronikli do nakladatelství novinářů MNO,¹¹ kde se vydává populární řada „Magnet“. (Zde vyšly práce Věry Šťovíčkové, Karla Kyncla, Stanislava Budína, Jiřího Dienstbiera, Rudolfa Ströbingera a dalších stoupců obrody.)

11 Míneňo Vydavatelství časopisů Ministerstva národní obrany (MNO).

Řadu prací výlučně maloburžoazního charakteru vydalo v roce 1968 nakladatelství Svobodné slovo. Všechny byly pozitivně hodnoceny v „Rudém právu“ (Václav Vrabc).

Po řadu let byl hlásnou troubou antimarxistických názorů v historiografii týdeník „Literární listy“. Již od roku 1963 zde o publikování materiálů podobného obsahu svévolně rozhodoval Hübl. V roce 1968 se někteří revizionisté stali spolupracovníky takových časopisů jako „Reportér“, „Politika“, „Doba“ aj.

Velké úsilí vynaložili na to, aby ovládli také Socialistickou akademii, kde se jim podařilo zcela si podřídit sekci historiků a časopis „Dějiny a současnost“. Tento časopis se v roce 1968 stal hlásnou troubou nejagresivnější skupiny antimarxistických historiků, mezi nimiž převažovala mladá generace.

Z iniciativy tajemníka prezidia Akademie věd ČSSR Radoslava Grygara byla vytvořena skupina historiků, která měla urychleně připravit texty učebnic pro všeobecně vzdělávací a střední školy. S mimořádnou horlivostí se Křen stará o Výzkumný ústav pedagogických věd, který vypracovává návrhy učebnic. Celé toto úsilí svědčí o tom, že revizionisté z řad historiků přikládali značný význam tomu, aby jejich koncepce pronikly do společenského vědomí. Tak se opět potvrdila skutečnost, že se zde nejedná o skupinu vědeckých pracovníků, ale o politické uskupení. Spojení tohoto „gangu“ se Smrkovským, Krieglem, Slavíkem a Hüblem je naprosto zřejmé, a proto jakákoli politická opatření proti tomuto ideologickému dnu pravicového oportunismu a revizionismu musí znovu zdůraznit, že se v daném případě nejedná o opatření zaměřená proti historické vědě, ale o politické kroky v oblasti politiky.

Aktiv historiků 26. června 1968

Z iniciativy Křena se v červnu 1968 konal aktiv historiků zabývajících se nejnovějšími dějinami, na němž měli být zlikvidováni historikové, jejichž práce se publikovaly v 50. letech, a rehabilitováni reakcionáři, kteří opustili vysoké školy a výzkumné instituce po únoru 1948. S hlavním referátem vystoupil František Janáček, učitel Vysoké školy stranické, pomocník Křena. Jeho referát byl zčásti uveřejněn v týdeníku „Politika“, č. 6/1968.¹² Účastníci aktivu si dali za cíl připravit odstranění protivníků, lidí, kteří se jim nehodili, z vysokých škol a výzkumných institucí, tedy připravit realizaci „Dvou tisíc slov“ ve vědě a vysokoškolském vzdělávání. Jejich protivníci byli obviněni z toho, že nesou morální a politickou odpovědnost za politické chyby a politické procesy 50. let. To, že pan Křen a spol. se po řadu let vydávali za jediné skutečné „stranické historiky“, že dokázali přimět stranický aparát, aby plnil výlučně jejich vůli, pan Janáček kdoví proč zamlčel. Zároveň byli stoupenci

12 JANÁČEK, František: Politika kolem historie: Retrospektivně i perspektivně. In: *Politika*, roč. 1, č. 6 (3.10.1968), s. 9–14.

marxismu-leninismu v historii předmětem divokých útoků, zatímco antisocialističtí buržoové byli vychvalováni; opatření k odstranění reakcionářů z profesorského sboru vysokých škol po únoru 1948 byla odmítnuta.

Účastníci aktivu vystoupili s kategorickým požadavkem rehabilitovat buržoazní vědu, aniž by se jakkoli pokusili analyzovat profesionální a politické vlastnosti těchto vědců. Pro marxistické historiky se požadovala výlučná svoboda bádání, svoboda publikovat antimarxistické názory, a to vše zároveň s požadavkem odstranit z historické vědy ty, kteří podporovali deformace padesátých let. Byl rovněž zformulován jasný požadavek zbavit historickou vědu všech ideologických aspektů, vymezit hranici mezi ní a potřebami strany a společnosti. Stranickost vědy byla odmrštěna právě tak jako závislost vědy na politice. Tito pánové si již zvykli na to, že diktují stranickému vedení; podle jejich praktik oni také existují proto, aby formulovali principy budoucí politiky, a vedení strany je tu proto, aby jejich myšlenky uvádělo v život. Za požadavkem oddělit vědu od ideologie se skrývá útek od marxistické ideologie.

Kulminačním bodem aktivu byl požadavek rehabilitovat všechny reakcionáře, kteří po únoru 1948 byli odstraněni z vysokých škol a výzkumných ústavů. Byl vyřčen jasný požadavek zvolit Jana Slavíka, který se do února [1948] proslavil svými antisovětskými výpady, akademikem jako vyznamenání za jeho „zásluhy“. Zároveň účastníci aktivu žádali odstranění historiků 50. let.

Křenovo uskupení již nemělo možnost realizovat své cíle. V červenci byl uveřejněn varšavský dopis¹³ a Křenova skupina začala působit jako nátlaková skupina přímo v budově ÚV KSČ. Zformovala se jako sbor poradců, který si zajistil právo radit předsednictvu ÚV KSČ, co má dělat při jednáních se sovětským vedením. Pracovník mezinárodního oddělení Ivan Synek referoval předsednictvu ÚV o názoru „kolektivu poradců“, podle nějž mělo předsednictvo ÚV jednat tak, že by na nic nebralo ohledy, nečinilo žádné ústupky, a mělo dokonce riskovat roztržku Československa se Sovětským svazem. Křen se i jako „poradce“ Smrkovského zúčastnil jednání v Čierné nad Tisou.¹⁴

13 Vedení komunistických stran SSSR, Bulharska, Maďarska, NDR a Polska zaslala ve dnech 4.–5.7.1968 předsednictvu ÚV KSČ otevřené dopisy vyjadřující znepokojení nad situací v Československu, vzápětí Leonid I. Brežněv adresoval Alexandru Dubčekovi pozvání na společnou schůzku vedení všech šesti komunistických stran. Předsednictvo ÚV KSČ na svém zasedání 8. července tento návrh odmítlo, s tím že by preferovalo sérii dvoustranných jednání. „Pětka“ vedení komunistických stran se pak (bez Československa) sešla ve dnech 14.–15.7.1968 ve Varšavě.

14 Delegation nejvyšších stranických a státních představitelů Československa a Sovětského svazu jednaly o sovětských požadavcích na „konsolidaci“ zdejších poměrů v Čierné nad Tisou ve dnech 29.7.–1.8.1968.

Historická společnost

Tato společnost byla ustavena s jediným cílem – zastupovat československé historiky ve Světovém výboru historiků. Tento výbor každých pět let svolává světový kongres historiků. Ve vnitropolitické oblasti neměla tato společnost žádný význam.

Na sjezdu historiků v Brně v říjnu 1966 se Hübl a Křen pokusili podmanit si tuto společnost. Kandidátka nového předsednictva společnosti byla sestavena v Ústavu dějin KSČ a aparát ÚV KSČ ji bez jakýchkoli námitek vzal na vědomí. Již tehdy Hübl a Křen neskrývali své úmysly proměnit Historickou společnost v něco jako Svaz spisovatelů; měli přitom na mysli politickou úlohu Historické společnosti. Vyšlo však najevo, že pro takovou úlohu neměla společnost předpoklady.

Když se na podzim společnost federalizovala (vznikla česká a slovenská společnost historiků), Křen se zmocnil vedení České historické společnosti. V předsednictvu mu ochotně přisluhovali: profesor Josef Macůrek, reakční antimarxistický historik, ředitel Ústavu pro dějiny východní Evropy ČSAV, a Zdeněk Šolle, pracovník Historického ústavu ČSAV a předseda redakční rady časopisu „Dějiny a současnost“. Tajemníkem společnosti se stal profesor Josef Polišenský – již v 50. letech vystupoval z antimarxistických pozic a byl za to podroben ostré kritice v roce 1959. Již v té době navázal rozsáhlé kontakty s vědeckými, politickými a jinými institucemi na Západě. V roce 1968 se opět staví do čela historiků a je připraven stát se mluvčím nejmladší generace historiků, která nemá žádný vztah k marxismu-leninismu, jež pocituje, že má příliš daleko k vedoucím místům ve výzkumných ústavech, a je stoupencem politického radikalismu. Pouze Polišenský sám může říci, zda se staví do čela těchto živlů ze své vlastní iniciativy nebo na pokyn kohosi ze zahraničí.

Historická společnost v čele s Křenem se představila na plenárním zasedání 13. prosince 1968; přijala rezoluci podporující opozici, sdruženou v Koordinačním výboru tvůrčích svazů, a protistranické vystoupení studentů.¹⁵ Vyhlásila bojkot vědeckých institucí v socialistických zemích, podpořila antisověťismus v pedagogické činnosti a vyjádřila zvláštní uznání autorskému kolektivu „Černé knihy“. Výzkumným ústavům bylo doporučeno popřemýšlet o možnosti připravit vydání vlastní „Černé knihy“.¹⁶

Rezoluce převzala požadavky Výboru k otázkám národněosvobozenického boje, který zasedal 10. prosince 1968 na Hořalce. Tento výbor podpořil zásadu pluralismu

15 Na podzim 1968 byli studenti, sdružení do Svazu vysokoškolského studentstva, v popředí občanských aktivit bránících snahám o znovuzavedení „sovětských pořádků“ v Československu. Po skončení zasedání ÚV KSČ, na němž převážila kritická distance vůči reformnímu vývoji před sovětskou okupací, zorganizovali ve dnech 18.–21.11.1968 na fakultách v celé republice okupační stávkou.

16 Vznikla česká historická společnost. In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, č. 2 (1969), s. 44 n.

v politickém systému republiky, jejímž autorem byl Kriegel, vysoce hodnotil aktivity pravicových žvlů v tisku, rozhlasu a televizi, odmítl stranickou kontrolu tisku a vyjádřil bezmeznou podporu pravicovým oportunistům ve vedení strany a státu.¹⁷

Oba tyto příklady dokazují, že Křenův „gang“ zneužívá své pozice v organizaci vědy k tomu, aby vykonával nátlak na vedení strany a státu, jak je to charakteristické pro všechny pravicově oportunistické a antisocialistické síly.

Pokus objasnit politický profil jednotlivých vědeckých ústavů

Je třeba poznamenat, že množství ústavů a vědeckých pracovníků neodpovídá možnostem Československa, zejména z ekonomického hlediska. Usnesení sekretariátu ÚV KSČ o stranickém řízení společenských věd předpokládalo podstatné snížení počtu ústavů a vědeckých pracovníků; to ale zůstalo jen na papíře a v posledních pěti letech jejich množství ještě více vzrostlo.

Historický ústav ČSAV

Je to nejpočetnější vědecká instituce. Skládá se z různých oddělení; vědečtí pracovníci oddělení starších dějin (do konce 19. století) si zakládají na vědeckých metodách a erudici; pohlížejí na své kolegy, kteří pracují na nejnovějších dějinách, jako na publicisty, kteří mají celkově jen málo společného s historii. Tohoto momentu by bylo možné využít a ponechat ústavu ta oddělení, která se zabývají dějinami období do konce 19. století. Tato opatření by vyloučila nebezpečí, že historická věda sklouzne do role prostitutky politických avantýr.

Oddělení nejnovějších dějin by bylo třeba zlikvidovat a bádání nad těmito otázkami soustředit do obnoveného Ústavu dějin KSČ, který by se jako stranická instituce zabýval historií Československa ve 20. století. Hlavní představitelé pravicového oportunismu v Historickém ústavu jsou: Vilém Prečan, Karel Bartošek, Milan Otáhal, Jiří Doležal, Karel Kaplan, Alena Gajanová, Jiří Kořalka, Bedřich Loewenstein, Zdeněk Horský.¹⁸

17 „Vyšší princip“ a historie. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 2 (1969), s. II; Rezoluce. In: *Odboj a revoluce*, roč. 7, č. 1: *Zprávy* (1969), s. 5–7.

18 Historický ústav ČSAV byl přeměněn v rámci „reorganizace“ v Ústav československých a světových dějin. K 30. dubnu 1970 bylo zrušeno oddělení nejnovějších dějin, vedené Milanem Otáhalem, a zároveň propuštěno prvních deset zaměstnanců, mj. Milan Otáhal, Karel Bartošek, Jiří Doležal, Karel Kaplan, Vilém Prečan, Jan Tesař, Vojtěch Mencl. V květnu následovaly konkurzy, v nichž neobstáli Bohumil Černý, Alena Gajanová, Bohumil Lehár, Bedřich Loewenstein, Jan Novotný, Irena Seidlerová, Josef Smolka, Zdeněk Šolle, Jiří Kořalka, František Šmahel ad. Později odešli ještě Zdeněk Horský a Libuše Otáhalová. (Srv. MÍŠKOVÁ, Alena – BARVÍKOVÁ, Hana – ŠMIDÁK, Miroslav: *Československá akademie věd 1969–1972: Restaurace komunistické moci ve vědě*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 30.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 50; PREČAN, Vilém: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápal. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Dopl-

Ústav pro dějiny východní Evropy ČSAV

je nástupcem zlikvidovaného Československo-sovětského institutu. Ředitelem je profesor Macůrek, zástupce Křena v Historické společnosti. Jeho zaměření určuje skupina antisověťčků: Toman Brod, Vladimír Hostička, Milan Švankmajer, Jaroslav Opat, Zdeněk Sládek, František Lukeš, Jaroslav Valenta. Ústav vyslal část svých vědeckých pracovníků do ústavů pro Ostforschung ve Spolkové republice Německo. Doporučuje se reorganizovat ústav tak, že by se obnovil Československo-sovětský institut. Reorganizace by dovolila zákonnou cestou propustit z práce zavilé antisověťčky, zejména ty, kteří byli na stáži v SRN a absolutně se nehodí pro ideologickou práci. Oddělení byzantologie a časopis „Byzantinoslavica“ je třeba převést do Historického ústavu ČSAV.¹⁹

Ústav dějin KSČ, nyní Ústav dějin socialismu

Tento ústav zatím nepředložil žádné významné práce. Proto je možné jej zlikvidovat a nikdo si nevšimne, že již neexistuje.

Je nezbytné předložit ÚV KSČ návrh na obnovení Ústavu dějin KSČ. Stoupence pravicového oportunismu rozhodně nelze přijímat do nového ústavu. Patří k nim: Miroslav Klír, Jiří Sládek, Jaroslav Matějka, Josef Novotný, Jan Pachta, Miroslav Klimeš, Miroslav Bouček, Josef Belda, Zdeněk Deyl, Jan Galandauer, Jarmila Menclová, Miloš Hájek, Míla Lvová. Většina z nich je, pokud jde o vědu, absolutně sterilní, a navíc se zabývá politickými avantýrami. Nové vedení ústavu by si mělo vzít na starost kádrové otázky v archivu, knihovně a administrativě. Nové vědecké pracovníky, kteří by pracovali v oblasti dějin Československa 20. století, je třeba vybírat tak, aby ústav mohl překonat pravicový oportunismus a revizionismus ve vědě tím, že si dá za úkol rychleji vylíčit naši národní minulost za posledních 70 let – v tom spočívá politické a vědecké poslání ústavu.

Zároveň s likvidací Ústavu dějin socialismu je nutné zlikvidovat i koordinační výbory, které při něm existují.²⁰

něk 1994, s. 291 n.; HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999, s. 171.

19 Právě v ÚDVE byli poprvé, již na podzim 1969, propouštěni „řadoví“ vědečtí pracovníci. Kurzem do obnoveného Československo-sovětského institutu neprošlo dvanáct pracovníků, mj. Jaroslav Valenta, Jan Opat, Milan Švankmajer, Vladimír Hostička, František Lukeš, Toman Brod a Vladislav Moulis. (Srv. PREČAN, V.: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*, s. 285; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie*, s. 175.)

20 Z tohoto ústavu muselo odejít více než dvacet vědeckých pracovníků – Jarmila Menclová, Jan Novák, Vladimír Kneř, Jiří Sládek, Zdeněk Bradáč, Oldřich Janeček, Antonín Václavů, Libuše Klimešová, Zdeněk Hradilák, Josef Belda, Ferdinand Beer, Miloš Hájek, František Helešic, Miroslav Klír, Míla Lvová, Josef Novotný, Pavel Reiman ad. (srv. PREČAN, V.: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*, s. 295 n.; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 176).

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Fakulta má učitelské kádry starší generace, jimž jde především o to rozvíjet vědu, a nejsou ochotny sloužit politickým avantýrám. Tyto kádry stačí k tomu, aby bylo možné správně zajistit proces výuky a vyloučit z fakulty nedouky, kteří se pro své slabé stránky odborné i politické věnují více politice než vědě. K vedoucím stoupencům pravicového oportunismu a revizionismu patří následující učitelé: František Červinka, František Kavka, Zdeněk Kárník, Věra Olivová, Vlasta Kladivová, Jaroslav Kladiva, Miroslav Hroch, Koloman Gajan, Robert Kvaček, Jan Havránek, Luboš Kohout.²¹

Vysoká škola politická při ÚV KSČ

Ze školy je kategoricky třeba odstranit stoupence pravicově oportunistických názorů: Františka Janáčka, Milana Hübla, Jana Křena, Jana Moravce, Michala Reimana aj., a to zejména z katedry historie KSSS a SSSR.²²

Vojenskohistorický ústav

Vedení ústavu je v rukách Tibora Hochsteigera, jmenovaného generálem Prchlíkem. Hochsteiger je plně solidární s krajní pravíci, kterou v ústavu představují: Karel Pichlík, Jaroslav Křížek, Jan Tesař, Václav Kural, Antonín Benčík, Jaromír Navrátil, Jan Beránek, Miroslav Broft, Břetislav Tvarůžek. Ústav je možné zlikvidovat nebo přetvořit v muzeum, knihovnu a archiv. Nelze trpět, aby se ideologická diverze rozvíjela přímo v řadách armády.²³ Zlikvidovaná Vojenskopolitická akademie v Praze měla ve svých řadách také několik představitelů krajně pravicových názorů: Vojtěch Mencl, Rudolf Hoffman, Bořivoj Švarc, Oldřich Mahler, Josef Dobiáš, Josef Hodic, Oskar Bizík, Jan Paulík. Celá tato společnost tvořila okruh generála Prchlíka.

21 Poté co se v lednu 1970 stal děkanem FF UK Karel Galla, museli odejít mj. Jaroslav Kladiva, Karel Kosík, Milan Machovec, František Červinka, Robert Kvaček, Luboš Kohout, Karel Michňák, Věra Olivová, Karel Durman, Jiřina Šiklová, František Graus, František Kavka, Arnošt Klíma, Koloman Gajan, Květa Mejdřická, Jan Měchýř, Vladimír Kašík, Zdeněk Kárník, Jiří Muška, Ladislav Niklíček, Pavel Seifter a Václav Veber. Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy museli opustit Miroslav Truc, Karel Kučera, Zdeněk Šikl, Zdeněk Pousta a Josef Hanzal. (Srv. PREČAN, V.: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*, s. 289; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 176 n.)

22 Z Vysoké školy politické ÚV KSČ muselo v důsledku prověrek odejít asi sedmdesát učitelů – z historiků mj. František Janáček, Jan Křen, Michal Reiman, František Svátek (srv. PREČAN, V.: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*, s. 297).

23 Již v létě 1969 bylo vyměněno vedení Vojenského historického ústavu (Tibor Hochsteiger, Jaromír Navrátil a Václav Hyndrák byli nahrazeni Jaroslavem Procházkou, Miroslavem Chuchmákem a Vlastimilem Kožnarem). Koncem února 1970 odešli první civilní vědečtí pracovníci – Jan Beránek, Bohumil Klípa, Karel Pichlík. Následovali je Antonín Benčík, Radko Břach, Vojtěch Fejlek, Jan Fiala, František Kružík, Jaroslav Křížek, Václav Kural, Jiří Šolc a Stanislav Zámečník. (Srv. PREČAN, V.: *Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“*, s. 284 n. a 290; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 176.)

Ústav mezinárodní politiky a ekonomiky

je resortním ústavem ministerstva zahraničních věcí. Jeho význam spočívá především v možnosti ovlivňovat ministerstvo zahraničních věcí a mezinárodní oddělení ÚV KSČ. V lednu 1966 byla provedena výměna ředitele. Vladimír Soják byl po tříměsíčním pobytu v USA obviněn ze sionismu a jako kolaborant nacistů (za války byl asistentem profesora Wintera, jenž se nyní nachází v SRN). To dalo důvod k jeho výměně. Antonín Šnejdárk byl jmenován do funkce Jaroslavem Šedivým; jeho spojení se Sekaninovou-Čakrtovou, Krieglem a jinými je mimo všechny pochybnosti. Šnejdárk sám patří k intimním přátelům Pavla Reimana a Eduarda Goldstückerera. Centrum kolem Kriegla s ním počítalo jako s velvyslancem v SRN, až budou navázány diplomatické styky. O ně Šnejdárk usiloval zejména v roce 1968.

Nejlépeším řešením by byla likvidace ústavu a vznik nového ústavu. Bylo by pak možné v důsledku reorganizace propustit řadu lidí pravicového zaměření: Jiřího Štěpanovského, Ladislava Lísku, Václava Kotyka, Jaroslava Šedivého, Květu Kořalkovou, Václava Opluštila, Adolfa Müllera a jiné.²⁴

Pobočky ústavů v Brně

Některé ústavy mají pobočky v Brně. Na jaře tohoto roku byl předložen návrh, aby z těchto poboček vznikl jeden Ústav historie, který by nebyl závislý na Praze. Tento návrh je třeba zamítnout. Situace v Brně nedává záruky, že tento ústav bude mít žádoucí politické vedení. Navrhuje se sjednotit pobočky brněnských ústavů do jednoho, snížit počet pracovníků a tuto pobočku připojit k Historickému ústavu ČSAV jako instituci, která se bude zabývat otázkami starších dějin.²⁵

Nový systém historických ústavů po reorganizaci

1. Historický ústav ČSAV – ústav, který se bude zabývat staršími dějinami;
2. Ústav dějin KSČ – ústřední ústav pro otázky dějin 20. století;
3. Československo-sovětský institut – dějiny našich vztahů se socialistickými zeměmi, popularizace výsledků vědeckého bádání v socialistických zemích, boj s antisovětismem;
4. Nový ústav ministerstva zahraničních věcí k otázkám mezinárodní politiky;
5. Vojenskohistorický ústav a Vojenskopolitická akademie budou zlikvidovány;
6. Sjednocená pobočka Historického ústavu ČSAV v Brně;
7. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – rovněž v Brně a v Olomouci – budou očištěny od živlů revizionismu a pravicového oportunistu.

24 Na přelomu let 1969 a 1970 museli odejít mj. Květa Kořalková, Václav Kotyk, Alexandr Ort, Jaroslav Šedivý, Jiří Štěpanovský a Richard Wagner (srv. PREČAN, V.: Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“, s. 290).

25 Z brněnských poboček ústavů odešli mj. Jaroslav Marek a Jaroslav Mezník (srv. HANZAL, J.: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 171).

Výsledky reorganizace

- a) odchod pravicových a revizionistických živlů z ideologického života, likvidace politického a ideologického týlu takzvaného druhého centra ve straně;
- b) přitáhnutí váhajících a pasivních elementů k pozitivní práci;
- c) posílení stranického vedení v oblasti historie;
- d) podstatné snížení počtu pracovníků s předpokladem, že nová situace bude odpovídat finančním a ekonomickým možnostem státu;
- g) odchod živlů, které nedodrží principy pracovní morálky, odchod přebytečných lidí na fakultách, kteří mohou mít jen ohraničený počet studentů.

Závěrečné poznámky

Doplňující opatření se musí týkat i struktury výuky marxismu-leninismu – ústav vedený Pavlem Machoninem se zjevně orientuje na pravicové živly.²⁶

Další opatření je třeba z principu provést i ve struktuře časopisů, aby každý ústav mohl mít svůj časopis.

Další opatření je třeba provést i ve struktuře nakladatelství – je nutné provést čistku v nakladatelstvích Svoboda, Akademie, Symposium, Naše vojsko, Horizont.

Je třeba provést opatření při popularizaci historie – především přes lektorskou skupinu ÚV KSČ a Socialistické akademie.

Politické zdůvodnění opatření v oblasti vědeckých institucí

Zásadně je třeba zdůraznit, že provedená opatření se netýkají oblasti vědy, ale pouze politiky, že se to dotkne především takzvaných historiků, kteří se nacházelí spíše u vědy a více se zabývali politickou publicistikou než vědou. Je nezbytné zlikvidovat Krieglovu frakci, revizionismus ve straně, pokud nechceme, aby se události roku 1968 v blízké době opakovaly. Není myslitelné, aby ze stranického života odešli krieglové, smrkovští, šikové, hüblové, vodsloňové, šimonové a jim podobní, a celý jejich ideologický a teoretický týl zůstal nedotčen.

Opatření ve sféře historiografie je možné provést globálně, tedy současně v ústavech a na univerzitách; druhá možnost spočívá v postupném řešení, například na Vysoké škole politické a Ústavu dějin KSČ, poté v oddělení ústavů resortního charakteru a nakonec v ČSAV. Nejlepším řešením by bylo přirozeně globální řešení. V ČSAV je možné začít od nejslabšího článku, jímž je Ústav pro dějiny východní Evropy, na jehož činnosti mají zájem všechny socialistické země.

Co s nimi?

V tomto dokumentu je uvedeno 70 vědeckých pracovníků, jejichž odchod z oblasti ideologie je nezbytný. Toto množství je možné zdvojnásobit na účet dalších stou-

26 Tento ústav byl k 15.11.1969 zlikvidován.

penců pravicových názorů, lajdáků a lidí vůbec neschopných atd. Takovým způsobem je možné spočítat, že z historických ústavů a kateder odejde kolem 150 lidí. Vezmeme-li v úvahu přílišné množství vědeckých pracovníků v ústavech a na katedrách, je možné se zaručit, že provedení tohoto opatření nenaruší proces výuky na vysokých školách a proces vědecké práce v ústavech.

Bylo by žádoucí, aby všichni tito lidé odešli definitivně ze sféry vědecké práce, z oblasti ideologické práce. Nebylo by třeba hledat náhradní řešení například ve středních školách, archivech, knihovnách, muzeích apod. Bylo by nezbytné trvat na odchodu těchto lidí do výrobní sféry, obchodu, řídicí práce v národním hospodářství aj.

V zásadě by bylo třeba nepohlížet na plánovaná opatření jako na přechodná, ale jako na dlouhodobá, a uvědomovat si přitom nejen jejich politický a ideologický charakter, ale i to, že odpovídají ekonomickým možnostem Československa v nejbližší době.

Pravdivě informovat společnost o charakteru práce těchto „historiků“, o objemu státních výdajů na podporu těchto prací proti straně a republice, o financování lajdáků ve vědeckých ústavech státem, o objemu finančních dotací ve formě stipendií poskytnutých SRN a USA – to vše by podstatně ulehčilo izolaci protistranických živlů ve společenských vědách, vedlo by k nastolení pořádku a stranické disciplíny. Jestliže touto cestou bude realizována pomoc při provedení nezbytných opatření, může se stát, že revizionisté podniknou akce proti straně. Oni se ani dnes nezřkají úmyslu organizovat pogromy proti nepohodlným kritikům. Ukázalo se to například v článku „Rudého práva“ o bádání nad východní problematikou v Československu.²⁷

Akční program československé historiografie

Jako hlavní bod programu pro nejbližší období musí stát úkol vypracovat pro potřeby výuky a stranické propagandy historii nejnovější doby, která bude pozitivním způsobem překonávat také pravicově oportunistické pojetí, jak je hlásal „gang“ hüblů a křenů.

Tento úkol může splnit pouze vědecká instituce očištěná od stoupenců pravicových tendencí.

Dalším úkolem pracovního programu musí být solidní marxisticko-leninské vypracování historie nejnovější doby, díky němuž se cestou vědecké kritiky vyrovnáme s řáděním pravicových živlů.

Významný úkol může splnit stranické řízení vědecké práce. Je nezbytné opět zdůraznit, že administrativně-byrokratické metody nemají nic společného se stranickým řízením vědecké práce. Úkolem řídicích článků na všech stupních je důklad-

27 Dotyčný článek se nepodařilo identifikovat.

ná analýza nejen odborných, ale i politických stránek historické práce. Stranická organizace by měla mít jasno v tom, jaké politické závěry vyplývají z těch či oněch vědeckých koncepcí, kde je politické jádro té či oné teorie, v čem je politický smysl toho či onoho článku, knihy atd. Není třeba, aby se stranické vedení vměšovalo do vědy, ale jeho povinností je, aby sledovalo politickou stránku vědeckého procesu.

Dnes vše závisí na tom, jaká řešení přijmou stranické orgány. Jestliže chceme, aby pravicový oportunistus a revizionismus byly zničeny a definitivě rozdraceny, nelze váhat a odkládat nezbytná opatření. Bude-li stranické vedení přistupovat k věcem stále s tak bezstarostnou nevšímavostí a bez dostatečného zájmu, jak tomu bylo před lednem 1968, tak můžeme skutečně očekávat, že vše skončí přesně tak, jak se to stalo za Hendrycha, Kouckého a jiných. Proto, aby se neopakovaly události roku 1968, je třeba konat.

TISKOVÁ SKUPINA PŘI VELVÝSLANECTVÍ SSSR V ČSSR

Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii (RGANI), fond 5, opis (inventář) 61, dělo (archivní jednotka) 49, folia 126–153

Kronika

Československý exil v archivním výzkumu *Zpráva z brněnské konference*

Martina Miklová

Ve dnech 21. a 22. listopadu 2007 se konala v Brně v prostorách Klubu Univerzity obrany konference s názvem „Československý exil 1938–1989 v zahraničních archivech“, jejíhož spolupořadatelství se zhostily tři instituce: Katedra sociálních věd a práva Fakulty ekonomiky a managementu Univerzity obrany, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze se svou brněnskou pobočkou a Centrum pro československá exilová studia při Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Uspořádání této historické konference vyplynulo z komplementarity grantových projektů, které se řešily či nadále se řeší ve zmíněných institucích: „Podíl československé vojenské emigrace na úsilí o obnovení demokracie v Československu po únoru 1948“ (Univerzita obrany, 2006–2008), „Československý demokratický exil a západní velmoci v letech 1948–1963“ (Ústav pro soudobé dějiny, 2005–2007) a „Výzkum emigrace z českých zemí v novověku“ (Centrum pro československá exilová studia, 2001–2006). Z toho důvodu byla část příspěvků pojata jako prezentace dosavadních výsledků projektů, zatímco ostatní příspěvky přijeli představit historici a další odborníci z jiných vědeckých pracovišť a vysokých škol v České republice a na Slovensku. Díky tomu se podařilo dosáhnout příjemného vyvážení témat a obohacení dané problematiky. Dvoudenní maraton sedmnácti referátů a navazujících diskusních vystoupení přispěl k seznámení odborné i laické veřejnosti s nejnovějšími výsledky bádání o československém exilu, vytvořil prostor pro vzájemnou výměnu informací mezi účastníky, dovolil upozornit na „mezery“ v dosavadním výzkumu a podnítil hledání jeho nových možností. Neméně důležitým cílem konference však bylo sumarizovat a vzájemně zprostředkovat znalosti českých a slovenských historiků o zahraničních archivních fondech,

ve kterých je uložena dokumentace o československém exilu, a tím umožnit jejich komplexnější využívání.

Na úvod si zaslouží připomenout dva obecnější momenty spjaté s tématem, které během konferenčního jednání přicházely na přetřes. První problém je terminologický a týká se výrazu *exil*, respektive rozdílu mezi pojmy „exil“ a „emigrace“. Zástupce ředitele Vojenského historického ústavu v Praze Eduard Stehlík nebyl zdaleka první, kdo tuto distinkci spojil v podstatě s rozlišením mezi ekonomickými a politickými důvody odchodu do ciziny. Zjednodušeně řečeno, do emigrace lidé míří proto, aby se v cizí zemi usadili a vybudovali si v ní lepší vlastní kariéru, zatímco do exilu odcházejí proto, aby se odtud pokusili zlepšit poměry doma a mohli se do nich znovu vrátit, případně proto, že jsou ve své vlasti ohroženi na životě, omezováni ve svých právech či pronásledováni. Oba pojmy se často zaměňují a takové rozlišení je namístě. Ovšem na adresu těch, kteří v tom vidí neúctu k exulantům, je možné říci, že sami exulanti nebyli tak důslední a často o sobě mluvili jako o politické emigraci.

Fenomémem, který byl v československém exilu takřka všudypřítomný a na nějž proto narážely také skoro všechny referáty, byly vzájemné *rozpory* mezi jeho představiteli a složkami. V prezentovaných příspěvcích se ponejvíce mluvilo o rozporech mezi hlavními osobnostmi západního válečného exilu: Edvardem Benešem a Milanem Hodžou, Benešem a Štefanem Osuským či Jánem Papánkem a Hodžou. V důsledku těchto personálních antagonismů vznikly mezi těmito exulanty dvě hlavní skupiny – probenešovská a protibenešovská.¹ Vedle toho ovšem existoval ještě zásadní rozpor mezi exulanty demokratickými a komunistickými, který se z větší části kryl s rozdělením na exil západní (tj. především britský) a exil východní (sovětský). Toto geografické a světonázorové rozdělení v pouónorovém exilu odpadlo, jinak ale konflikty mezi jeho představiteli nebyly o nic méně časté a vytrvalé. Jednak se odehrávaly mezi činiteli jednotlivých stran bývalé Národní fronty (Petrem Zenklem, Václavem Majerem, Jozefem Lettrichem a dalšími) i uvnitř těchto stran a koncentrovaly se posléze do Rady svobodného Československa, jednak se vyhránovaly na „bojové linii“ mezi těmito politiky exilového „establishmentu“ a radikálními kritiky koncepce Národní fronty, ať už z řad zástupců po válce zakázaných prvorepublikových stran pravice nebo z odpadlíků stran před únorem vládnoucích (obě tyto nespokojené skupiny přitom částečně splývaly). Důvody těchto rozepří, ze kterých se exil prakticky po celou dobu své existence nedokázal vymanit, byly nejen politické či programové, ale namnoze také (ba především) osobní.² Stav permanentní rozhádanosti měl ovšem také za následek neúspěch některých pokusů

1 Viz KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha, Karolinum 2004.

2 Ke sporům v Radě svobodného Československa viz ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000; KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000.

o navázání spolupráce mezi exilovými organizacemi navzájem nebo s některými mezinárodními institucemi. Většina historiků se domnívá, že tato situace ve „třetím exilu“ byla způsobena do značné míry tím, že v něm chyběla vůdčí osobnost, jež by ztělesňovala skutečnou autoritu, jako byl Tomáš Garrigue Masaryk za první a Edvard Beneš za druhé světové války.

Kromě toho byl exil rozdělen také národnostně (či spíše státoprávně) na český (respektive československý) a slovenský. V rámci slovenského exilu existovaly rovněž dvě protichůdné skupiny – demokratická (pročeskoslovenská) a nedemokratická (nacionalistická, autonomistická, proslovenská) – a navíc dva konfesionální tábory: katolíci versus evangelíci. Slovenští nacionalisté v exilu za války odmítali obnovení Československé republiky a tehdy i později (vydatně posíleni uprchlími činovníky Tisova režimu) usilovali o vytvoření samostatného slovenského státu. Nejradikálnějším zastáncem tohoto názoru byl dřívější ministr zahraničí Slovenské republiky Ferdinand Ďurčanský, který – jak o tom hovořil Václav Vondrášek ve svém referátu – dokonce tvrdil, že ČSR definitivně zanikla 14. března 1939, zatímco Slovenská republika nadále trvá. Rozdílné názory Čechů a Slováků v exilu se projeví rovněž na institucionální úrovni, když proti sobě stanulo České národní sdružení a Slovenské národné združenie; stanovisko ve prospěch nezávislého Slovenska vedle něj zastávaly ještě další dvě organizace, Slovenský akčný výbor a (protisovská) Slovenská liga.

Nyní však už k obsahu jednotlivých příspěvků. Celkem hned tři referenti se věnovali sociálnědemokratickému politikovi Bohumilu Laušmanovi: profesor Miloš Trapl, ředitel olomouckého Centra pro československá exilová studia, se svou kolegyní Janou Burešovou ve společném příspěvku „Materiály k emigraci Bohumila Laušmana v Jugoslávii“ a vedoucí brněnské pobočky Ústavu pro soudobé dějiny Jiří Pernes v referátu „Materiály k emigraci Bohumila Laušmana ve Velké Británii a v USA“. Všichni tři historici seznámili přítomné s vlastním výzkumem v dosud důkladně nezmapovaných zahraničních archivech z hlediska Laušmanova pobytu v exilu v letech 1949 až 1953. Jedná se v první řadě o archivy na území bývalé Jugoslávie, neméně důležité dokumenty se však nacházejí v archivech rakouských, britských (Londýn, Cambridge) a severoamerických (New York, Stanford).

Bohumila Laušmana přednášející představili jako osobnost, která výrazně ovlivnila dění v Československu mezi květnovým osvobozením a únorovým převratem. Především kvůli podpoře radikálního znárodňování ve funkci ministra průmyslu v té době, nerozhodnému postoji v únorové krizi a později kvůli setrvání v Gottwaldově vládě „obrozené Národní fronty“ ho někteří spolustraníci v exilu považovali za kolaboranta s komunisty. Laušman proto nechtěl emigrovat prostě na Západ jako jiní demokraté, ale po kratším pobytu v západním Německu a Rakousku vycestoval do Jugoslávie. Na této zemi ho lákala nezávislost na Sovětském svazu a specifický typ socialismu, jenž byl Laušmanovi blízký a který by si přál zavést i v Československu. Bělehrad pro něj ztělesňoval alternativní třetí cestu mezi komunismem a kapitalismem, navíc zde měl už z dřívějšíka kontakty s politiky (v první řadě s Josipem Broz-Titem), ale i s krajany. Zkraje padesátých let navštěvoval kromě Bělehradu a Záhřebu také jejich centra Bačský Petrovec ve Vojvodině

a Daruvar v Chorvatsku, udržoval s nimi čilou korespondenci a vedl s nimi rozhovory. Byl vynikající rétor, uměl si získat sympatie a jeho přednášky a články často publikoval krajanský tisk. Laušmanovou ambicí bylo vytvořit v Jugoslávii středisko pro exulanty z Československa a dalších zemí střední a východní Evropy, navzdory politickým kontaktům se mu však tento záměr kvůli odmítavému postoji Bělehradu nepodařilo uskutečnit.

O nepříliš známé kapitole z dějin našeho exilu promluvil František Hanzlík z Katedry sociálních věd a práva Fakulty ekonomiky a managementu Univerzity obrany v referátu „Souvislosti vzniku Svazu československých důstojníků v exilu a jeho působení v padesátých letech“. Svůj výzkum podepřel prameny pocházejícími z Archivu Čechů a Slováků v zahraničí (ACASA) v Chicagu³ a z dalšího archivu v Bostonu. Hanzlík informoval o obtížích při zakládání této organizace, která vznikla díky iniciativě bývalého odbojáře Antonína Bartoše v roce 1953 ve Spojených státech, a nikoli podle původního záměru v Německu. Komplikace plynuly zejména z velmi přísných kvót pro uprchlíky z Evropy, kteří se chtěli usadit v USA. Svaz začal vydávat pro své členy *Zprávy důstojníků v exilu* a navázal úzkou spolupráci s významnými exilovými organizacemi, Československou národní radou americkou (ČSNRA) a Radou svobodného Československa, avšak plán na sjednocení s Československou obcí legionářskou se neuskutečnil. Mezi přední osobnosti svazu důstojníků patřili poválečný přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky, armádní generál Antonín Hasal a státní tajemník na ministerstvu obrany a poté pověřenec vnitra, generál Mikuláš Ferjenčík. Svou činnost organizace rozvíjela především v padesátých letech.

Hanzlík přítomné seznámil s názory Svazu československých důstojníků v exilu na odsun sudetských Němců (důstojníci jej považovali za spravedlivý), na maďarskou revoluci v roce 1956 či na možnosti omezit mocenský vliv Sovětského svazu s pomocí amerických atomových zbraní. Upozornil také na spory plynoucí z názorů těch členů ČSNRA, kteří se dlouho zdráhali pochopit skutečnou podstatu komunistického režimu v Československu a věřili prohlášením prezidenta Klementa Gottwalda, že v republice je všechno v pořádku. Procítat začali teprve poté, co do exilu pronikly pochybnosti o smrti Jana Masaryka a začaly se šířit informace o vykonstruovaných politických procesech. Definitivní rozplynutí iluzí pak přineslo až krvavé potlačení maďarské revoluce.

Hanzlíkův kolega z Univerzity obrany, vedoucí Katedry sociálních věd a práva Václav Vondrášek se prezentoval příspěvkem „K vojenským aspektům v činnosti poválečného exilu spjatého se Slovenskou republikou v letech 1939–1945 a jejím režimem“. Uvedl, že slovenský exil se po druhé světové válce nacházel ve složité situaci. Slovenská republika byla poražena a fakticky již neexistovala, přičemž

3 Viz též HANZLÍK, František (ed.): *Svaz československých důstojníků v exilu 1952–1958: Sborník dokumentů*, sv. 1. Brno, Univerzita obrany 2007, s. 3–7.

západní státy protihitlerovské aliance uznávaly Československo s jeho ústavními orgány a akceptovaly sovětský vliv v zemích střední a jihovýchodní Evropy. Slovenský poválečný exil se proto snažil zbavit nálepky Slovenska jako fašistického státu a chtěl za pomoci západních mocností zabránit vydání někdejších prominentů Tisova režimu československé justici. Vondrášek informoval o působení slovenských exilových centrál, zejména Slovenského akčního výboru (SAV) Ferdinanda Ďurčanského, a osvětlil spolupráci této organizace se skupinou Slovenský revoluční odboj na okupovaném rakouském území. Ďurčanský zastával některé radikální až extrémní názory, přičemž kalkuloval se zhoršováním mezinárodněpolitické situace a s jejím vyústěním do studené války. Podle jeho přesvědčení Slovenská republika nepřestala právně existovat a měla se postavit po bok Západu proti Sovětskému svazu. Konkurentem Ďurčanského ve slovenském exilu byl bývalý ministr vnitra a poté vatikánský vyslanec Slovenské republiky Karol Sidor, který zastával spíše umírněné a realističtější názory na poválečné uspořádání středoevropského prostoru.

Jak Vondrášek uvedl, i mezi Slováky vznikla obdoba Svazu československých důstojníků v exilu – v roce 1954 byla založena Únia slovenských kombatantov v exile se sídlem v Itálii, pak v Argentině. Hlavním cílem unie bylo pořádat akce zaměřené proti Československé republice. Za tím účelem navázala kontakty i s francouzskou zpravodajskou službou, kooperace se však nezdařila. Rozdíl mezi oběma vojenskými svazy tkvěl v tom, že zatímco důstojníci československé armády z poúnorového exilu podporovali československou státnost a ponechali si své dosavadní hodnosti, příslušníci unie horovali za samostatné Slovensko a byli povyšováni do vyšších hodností. Unie slovenských kombatantů se kromě toho – navzdory vysokým ambicím – nestala předním aktérem exilu a zůstala spíše bezvýznamnou izolovanou skupinou.

Velmi zajímavý, ač svým obsahem bolestný, příspěvek „Osudy československého exilu v ústředních archivech Ruské federace“ zazněl z úst vědeckého pracovníka Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě Mečislava Boráka. Autor upozornil na skutečnost, že omezený přístup k dokumentům ve většině ruských archivů spolu s dalšími omezeními pro badatele neumožňují ani v současnosti hlouběji osvětlit některé důležité momenty československé moderní historie. Určité zlepšení sice nastalo na počátku devadesátých let, kdy prezident Boris Jelcin rozhodl o sloučení vybraných archivů, takže bylo možné začít zkoumat mechanismy represí, podle jeho nástupce Vladimira Putina však již není třeba o represích bádát, a tudíž byl výzkum opět pozastaven. Alespoň částečného řešení situace se nicméně ujaly některé nestátní organizace, především občanské sdružení Memorial, disponující pravomocí zastupovat pozůstalé obětí stalinského teroru a dalších represí komunistického režimu. Náplní činnosti Memorialu je sestavování soupisů obětí represí a vytváření archivní databáze v rámci projektu „Navrácená jména“. Borák vysvětlil, že cílem projektu je odhalit pravdu o příčinách úmrtí obětí a době, kdy k nim došlo, vyvrátit nesmyslná sdělení vydávaná komunistickými úřady pozůstalým a pokusit se vytvořit co nejvěrohodnější obraz „velkého teroru“ i dalších represí a jejich důsledků.

Referent poté seznámil přítomné se svými poznatky o obětech československého původu na území bývalého Svazu sovětských socialistických republik. Uvedl, že Čechoslováci byli nejvíce postiženi v několika vlnách perzekucí v letech 1938 až 1941, do značné míry i proto, že byli přimíšeni k jiným národnostním menšinám. Podle dosavadních výsledků výzkumu byly v této době popraveny stovky osob československého původu. Borák k tomu dodal, že cizinci byli od počátku svého pobytu v SSSR monitorováni a hledaly se na ně kompromitující materiály. Navíc byli zbavováni mnoha dosavadních výhod a nuceni přijímat sovětské občanství – měli se tak stát potenciální „pátou kolonou“ v zemích svého původu. Ironií osudu však Sověti mnohé příslušníky národnostních menšin po útoku Německa na Sovětský svaz raději sami povraždili z obavy, aby nepřešli na stranu nepřítele.

Petr Cajthaml z Archivu Univerzity Karlovy vystoupil s referátem nazvaným „Mezi nenávistí a odpuštěním: Organizování návratů do vlasti jako nástroj rozbití exilu“. Podle autora se o amnestiích pro exulanty začalo ve vedení Komunistické strany Československa uvažovat v první polovině padesátých let. První amnestie byla vyhlášena na státní svátek 9. května 1955 a doprovázela ji rozsáhlá kampaň, která se snažila získat československé uprchlíky k návratu do vlasti. Za tím účelem byl také zřízen Výbor pro zabezpečení osob, které se na základě amnestie vrátí do vlasti, s tiskovým orgánem *Hlas domova*. Tento časopis byl speciálně určen pro exulanty, aby jim připomínal „krásky domova“ a přesvědčil je o sociálních výhodách, jež poskytuje život v socialistickém Československu, pochopitelně však zamlčoval jeho stinné stránky, tedy především represivní povahu vládnoucího režimu. Kromě této veřejné propagandy Státní bezpečnost prováděla také osobní agitaci pomocí svých agentů, kteří navštěvovali vytipované osoby v exilu a lákali je k návratu. Počítalo se přitom přirozeně se steskem exulantů po domově nebo i po rodině jako s účinným prostředkem citového vydírání.

První amnestie byla díky zájmu, který vzbudila v části exilu, prodloužena až do konce roku 1956 a podle Cajthamla jí využilo asi patnáct set osob, tedy zhruba pět procent exulantů; těm, kteří se vrátili a podali si příslušnou žádost, byla poté udělena individuální milost. Další hromadné amnestie pro „polepšené“ exulanty byly vyhlášeny v letech 1960, 1965 a 1969. Zhruba od poloviny šedesátých let se kampaně zaměřovaly také „dovnitř“ republiky, především jako osvěta pro mládež a prevence proti útekům mladých lidí za hranice. Poslední hromadná amnestie byla vyhlášena Husákovým vedením v roce 1973. Cílem všech těchto amnestií bylo rozvrátit, nebo alespoň oslabit exil a jeho struktury. Tohoto cíle však československý režim nedosáhl, neboť se vracelo jen velmi malé procento exulantů. Nepřímým důsledkem vyhlášení amnestií bylo ovšem také řešení palčivých sociálních problémů v uprchlických táborech, kvůli nimž mnohdy uprchlíci propadali beznaději a stávali se pak snadnější kořistí československé propagandy. Ti, kteří se jí nechali zlákat, podle Cajthamla většinou zažívali zklamání. Navrátilci byli po příjezdu do vlasti nejprve dočasně internováni v karanténních stanicích, poté vedla jejich cesta do civilního života. Tam je však – v rozporu se sliby propagandy – obvykle čekalo špatné sociální zázemí a nouze o práci. „Noví“ občané byli navíc sledováni Státní bezpečností a často souzeni pro různé politické a kriminální delikty.

V další části konference zazněly příspěvky o čtyřech institucích, které byly spjaty s činností československého, polského či celého východoevropského exilu. *Sikorského archiv* v Londýně představil děkan Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, profesor Zdeněk Jirásek v zastoupení Branislava Martínka z Okresního archivu v Bruntále. Zmíněný archiv je součástí ústavu nazvaného „Polský institut a Sikorského muzeum“, jenž byl založen polským exilem v Londýně koncem druhé světové války za účelem udržování polského patriotismu a uchování historického svědectví a později byl sloučen s dalšími institucemi sloužícími podpoře polské vědy, historie a kultury. Ačkoli se stal dokonce charitativní organizací, jeho hlavní funkcí byla prezentace památek a uměleckých děl polského národa. Sikorského archiv sloužil mimo jiné k publikaci historických prací a jako místo setkávání polské menšiny v Londýně. Z dokumentů soustředěných v tomto archivu, které mají bezprostřední vztah k československému exilu, autor příspěvku zjistil, že polská politická emigrace po válce udržovala kontakty s jeho „alternativními“ složkami, zejména s luďáky a s protibenešovskou opozicí, přičemž velkou pozornost věnovala generálovi Lvu Prchalovi.

O *Ústavu dr. Edvarda Beneše* v Londýně poreferoval Pavel Carbol z Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Iniciátorem a duší Ústavu dr. Edvarda Beneše, navazujícího na činnost Ústavu T. G. Masaryka ve vlasti a symbolicky založeného v den Masarykova stého výročí narození 7. března 1950, byl Benešův kancléř Jaromír Smutný. Vedle Smutného, kterému se v létě 1949 podařilo přepravit přes Německo do Anglie materiály sloužící jako základ činnosti ústavu, v něm dále působil například národněsocialistický ministr spravedlnosti a školství v poválečné vládě Národní fronty Jaroslav Stránský nebo novinář a dlouholetý šéfredaktor legionářského deníku *Národní osvobození* Lev Sychrava. Ústav dr. Edvarda Beneše se měl stát zároveň vědeckou institucí i studijním centrem. Jeho hlavní náplní bylo sdružovat vědecké pracovníky a studenty z řad československého exilu, publikovat odborné práce, navazovat a udržovat kontakty s jinými organizacemi a seznamovat západní veřejnost s československou věcí. Ústav zanikl spolu s úmrtím Jaromíra Smutného v roce 1964, během své existence se potýkal s problémy spojenými se stárnutím svých členů a nedostatečným zájmem mladých adeptů a ani přes značné úsilí se mu nepodařilo naplnit všechny původní ambice. Přesto byla jeho činnost poměrně významná, jak o tom svědčí například ediční řada Dohody a rozpravy. Dnešním pokračovatelem ústavu je Společnost Edvarda Beneše.

Vedoucí katedry historie na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně Jaroslav Vaculík pojednal o *Československém zahraničním ústavu v exilu*. O jeho založení roku 1949 v Paříži se zasloužili především exiloví národní socialisté, kteří se snažili vtisknout exilovému hnutí organizovanější strukturu a více se orientovat na dělnictvo, svou činnost však výrazněji rozvíjel až v polovině padesátých let. Jeho hlavní osobností se stala „zpravodajská legenda“ – agent Státní bezpečnosti Vlastislav Chalupa – a tato skutečnost, prokázaná v devadesátých letech, na něj vrhá temný stín. Autor příspěvku však zaměřil svou pozornost na konkrétní návrh, který zaměstnával ústav od roku 1956 a který byl adresován Organizaci spojených národů. Jeho podstatou byla demokratická země východního bloku prostřednictvím svobodných voleb, které měla připravit

zvláštní komise OSN a které by proběhly postupně na místní, regionální a parlamentní úrovni. Důležitou podmínkou návrhu bylo vyvarovat se obnovení historických politických stran, aby nedošlo k fragmentaci stranického systému. Volbám měl přihlížet sbor pozorovatelů OSN, který by byl v daných zemích přítomen jeden rok a po dokončení demokratizace by byl odvolán. Součástí návrhu byla též reorganizace bezpečnostních aparátů podřízených OSN. Nehledě na praktickou neuskutečnitelnost v tehdejší mocenské konstelaci spočívaly slabiny návrhu (paradoxně) v přílišném důrazu na volby a v nedostatečném využití zkušeností z okupačních zón v Německu.

Národnímu výboru pro svobodnou Evropu (*National Committee for a Free Europe*, zkráceně *Free Europe Committee*) věnoval nakonec svůj referát Pavel Paleček, působící v brněnské pobočce Ústavu pro soudobé dějiny a zároveň v Ústavu pro studium totalitních režimů. Cílem založení výboru v roce 1949 byl psychologický boj proti komunismu a osvobození zemí střední a východní Evropy od jeho nadvlády. Mezi nejznámější organizace zřízené výborem patřilo Rádio Svobodná Evropa a Nakladatelství Svobodná Evropa (*Free Europe Press*), o většině z dalších přibližně dvou set organizací je však stále známo jen málo. Nejúčinnější zbraní výboru byl značný mediální tlak vyvíjený těmito orgány. Výbor pro svobodnou Evropu stál též u zrodu Shromáždění porobených evropských národů (*Assembly of Captive European Nations* – ACEN), jež do určité míry zastřešovalo exilové organizace ze zemí střední a východní Evropy. Činnost výboru byla v tajnosti financována americkou vládou prostřednictvím zpravodajské agentury CIA.

Další dva příspěvky přednesené na konferenci měly charakter případové studie. Karel Konečný z Centra pro československá exilová studia hovořil o podmínkách československého exilu v Latinské Americe za druhé světové války a na příkladu Ekvádoru vysvětlil, jaký byl obvyklý proces vzniku, fungování a případně rozpadu tamních kolonií. Vytváření těchto organizací – kolonií – měla za války na starosti Československá národní rada americká. Jejím hlavním zájmem bylo podchytit československou komunitu, organizovat oslavy výročí první Československé republiky a shromažďovat finance určené pro Edvarda Beneše a jeho odbojové centrum v Londýně, neméně důležitým úkolem ČSNRA bylo čelit německé propagandě. Kolonie v Ekvádoru měla původ v obchodních vztazích mezi Československou republikou a Ekvádorem a dohodě obou zemí z roku 1938 o přijetí čtyř desítek rodin československých Židů v Ekvádoru. Představitelé kolonie se snažili ve spolupráci s ČSNRA propagovat československý národ a jeho kulturu a současně čelit německé kontra-propagandě. Německým agentům se přesto podařilo kolonii infiltrovat a rozložit ji, k čemuž přispěly i rozpory mezi radou, Benešem a československou armádou.

Za *case study* svého druhu lze považovat také příspěvek Jiřího Štěpána z Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, který pojednával o československé exilové komunitě ve Švédsku. Do této skandinávské země odcházeli za druhé světové války především němečtí sociální demokraté a sudetští Němci s příslušností k sociální demokracii, po únoru 1948 pak přibyl nevelký počet Čechů a Slováků. Českoslovenští emigranti ve Švédsku byli velmi aktivní, například v publikační oblasti, a také velmi úspěšní ve srovnání s jinými menšinami. Důvodem byla zřejmě jejich vysoká adaptabilita a schopnost najít si v novém prostředí

odpovídající místo. Přesto v osobních rozhovorech většina zpovídaných emigrantů autorovi tvrdila, že by Švédsko znovu jako svou destinaci nevolili a preferovali by raději život v USA nebo Kanadě (celkové vyznění těchto rozhovorů však podle autora nebylo tak záporné). Přispěly k tomu nejspíše i pocity frustrace z málo početné komunity, v níž se hůře organizovaly a rozvíjely spolkové, kulturní, sportovní a jiné aktivity, než tomu bylo třeba právě v severní Americe.

O zpestření se zasloužil Viliam Jablonický ze slovenského Klubu spisovatelů literatury faktu, když hovořil o síle pojetí slovenského národa mezi exilovými Slováky. Přední představitel slovenské katolické moderny, exilový kněz, básník a luďák Rudolf Dilong oslavoval ve svých verších krásy slovenské krajiny a „velké“ dějiny slovenského národa, ale i údajné utrpení Slováků po druhé světové válce. Pomohl tak vytvářet a udržovat vědomí identity malého národa a jeho sebereflexy v cizině. Jablonický uvedl, že Dilong byl velmi tvořivý básník, jehož sbírky vycházely na mnoha místech severní Ameriky a představovaly zázemí pro slovenské exulanty. Obhajoval též hodnoty humanity a univerzalizmu a společně s dalšími reprezentanty slovenské exilové elity se rád vyjadřoval v metaforách a aforismech („Prežili sme vojny, prežijem aj mier!“). Obecně sdíleným cílem slovenského exilu bylo začlenění Slovenska do (západní) Evropy, jeho jednotu však narušovaly vnitřní rozpory. Výrazem snahy o jejich překonání bylo založení Světového kongresu Slováků, který ovšem shodu nepřinesl, a ještě na počátku devadesátých let se názory slovenského exilu na pojetí státu Čechů a Slováků (dohromady, či samostatně?) lišily.

Druhý slovenský příspěvek obstaral ředitel Historického ústavu Slovenské akademie věd, profesor Slavomír Michálek, který se vrátil k Československé informační službě a zahraničnímu odboji ve Spojených státech za druhé světové války. Téma, které podle autora dosud není (mimo jiné) pro svou finanční náročnost důkladně zpracované, uchopil v několika tezích. Československá informační služba (nástupkyně Československé zahraniční akce), v jejímž čele stál Ján Papánek, vznikla roku 1942 v New Yorku. Tato informační kancelář kompetenčně spadala pod ministerstvo zahraničních věcí v Londýně, respektive přímo pod Edvarda Beneše, byla nezávislá na zastupitelských úřadech, politicky na ni ale dohlížel vyslanec, kterému poskytovala všechny důležité zprávy. Její struktura byla rozdělena na tři hlavní oddělení: pro americkou informační službu, pro mezispojeneckou informační službu a všeobecné oddělení. Služba si kladla za cíl obnovit Československou republiku, zajišťovat informovanost Benešovy vlády, předávat zprávy do amerického krajan-ského tisku a podporovat československou kulturu v USA.

Situaci na americké půdě ovšem komplikovaly odlišné koncepce řešení státoprávních a jiných stěžejních otázek mezi Jánem Papánkem a velvyslancem ve Washingtonu Vladimírem Hurbanem na straně jedné a bývalým premiérem Milanem Hodžou na straně druhé.⁴ Rozpory v krajan-ské komunitě nastaly také po podepsání

4 Podrobněji viz MICHÁLEK, Slavomír: *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista: 1896–1991*. Bratislava, Veda 1996, s. 62–73.

dohody mezi Československem a Sovětským svazem v prosinci 1943, k níž zaujala odmítavý postoj také americká administrativa – objevily se obavy z bolševizace Evropy, o Československu se dokonce hovořilo jako o „sedmnácté sovětské republice“. Na závěr svého vystoupení Slavomír Michálek poukázal na konfliktní vztahy mezi předními československými exilovými politiky; dlouholetého vyslance v Paříži Štefana Osuského, jemuž věnoval obsáhlou biografii,⁵ označil za kariéerního diplomata s tvrdou náturou, který sice neznal příliš dobře poměry v Československé republice, ale zato se cítil „ve světě jako ryba v rybníku“.

Posledním tematickým okruhem, kterému se referenti v Brně věnovali, byly exilové zpravodajské služby a československá rozvědka. Organizaci zpravodajských služeb v československém exilu stručně vylíčil a osud plukovníka Karla Procházky připomenul zástupce ředitele Vojenského historického ústavu v Praze Eduard Stehlík. Jak uvedl, komunistický převrat v únoru 1948 znamenal mimo jiné personální zemětřesení pro československé diplomatické zastoupení v západním světě: řada diplomatů a velvyslanců rezignovala na své funkce a zapojila se do příprav na vybudování zpravodajských služeb, které by sloužily demokratickému exilu a jeho spojencům. Hlavní iniciativy se ujal bývalý ministr obrany v londýnské exilové vládě, armádní generál Sergej Ingr, jemuž se po zdoluhavých jednáních podařilo vytvořit tři nové organizace vojenského zpravodajství působící ve Spojených státech (v čele Sergej Ingr), Velké Británii (plukovník Karel Procházka) a ve Francii (generál Čeněk Kudláček). Tyto organizace sice podléhaly zpravodajským službám příslušných zemí, samy však koordinovaly svou činnost. Postupem času vznikaly zpravodajské agentury československého exilu i v dalších zemích (nejen) západní Evropy. Karel Procházka, přezdívaný „Major“, působil za druhé světové války v britské armádě, kde si vysloužil hodnost imigračního důstojníka, a po svém nástupu do čela britské složky Československého zpravodajského úřadu byl podřízen britské výzvědné službě MI6.

Eduard Stehlík se také zmínil o organizaci takzvaných agentů-chodců, kteří byli v počátcích pouónorového exilu ilegálně vysláni zpět přes československou hranici, aby zde organizovali útoky na Západ, navazovali kontakty s opozicí proti režimu a získávali různé informace. Byli nazýváni *White Lines* (Bílé čáry), rekrutovali se většinou z mladých exulantů a také jim obvykle chyběly jakékoli zpravodajské zkušenosti i solidnější zázemí v místech, kam přicházeli. Tyto nevýhody se tragicky podepisovaly na jejich osudu. Lidé jim často nedůvěřovali, nechávali se vlákat do nastražených léček, mnozí z nich byli zatčeni a odsouzeni na dlouhá léta do vězení, navíc mezi ně pronikla řada agentů. Kvůli početným ztrátám a nepřátelské infiltraci byla tato organizace nakonec v roce 1950 rozpuštěna.

Na působení československé rozvědky proti exilu naopak upřel pozornost Jan Kalous z *Academie Rerum Civilium* – Vysoké školy politických a sociálních věd, s. r. o.,

5 TÝŽ: *Diplomat Štefan Osuský: 1889–1973*. Bratislava, Veda 1999.

v Kolíně, když hovořil o osudu československého diplomata, emigranta a agenta Antonína Šnejdárka. Od konce čtyřicátých let působil na ambasádě v Berlíně, kvůli problémům byl však odvolán zpět do Prahy, kde převzal agenturní síť (nejdříve německý, posléze francouzský referát československé rozvědky). Ta ovšem neplnila svůj účel, takže byl nakonec na vlastní žádost z rozvědných služeb propuštěn. V polovině padesátých let se ho Státní bezpečnost kvůli těmto zkušenostem pokusila získat ke spolupráci a založila na něj svazek „Kamila“. Šnejdárek nabídku odmítl a postupně vystřídal několik lukrativních zaměstnání v Československu, poté emigroval do Paříže, kde přednášel na Sorbonně. A právě ve Francii v polovině sedmdesátých let podlehl novému naléhání Státní bezpečnosti. Byl pověřen získávat informace z prostředí československého exilu ve Francii a sledovat kupříkladu činnost Jiřího Pelikána a Pavla Tigrida. Šnejdárek byl ovšem neseriózní a nespolehlivý, zadané úkoly neplnil, a navíc se dekonspiroval. Ačkoli se ho československá rozvědka snažila přimět k návratu do republiky, Šnejdárek odmítl a zůstal do konce života ve Francii.

Z podobného soudku byl referát Libora Svobody z Univerzity obrany věnovaný Kurtu Taubovi, německožidovskému sociálnímu demokratovi pocházejícímu z Brna, který za druhé světové války působil v tajné zpravodajské službě Spojených států amerických pod krycím jménem Frank Taylor.⁶ O Tauba projevovala od čtyřicátých let velký zájem sovětská KGB a od padesátých do počátku sedmdesátých let rovněž československá Státní bezpečnost. Obě zpravodajské služby na něho nasazovaly agenty s cílem získat ho ke spolupráci. Úspěšní byli nakonec Sověti, kteří Tauba-Taylora zavázali ke spolupráci prostřednictvím jeho bratra, herce Valtra Tauba. Ve skutečnosti však Kurt Taub nechtěl americké zpravodajské služby zradit, takže pro Sověty sice pracoval (pod krycím jménem „Dabl“), ale s vědomím CIA. Podle dosavadních zjištění byl tedy s největší pravděpodobností typickým příkladem dvojitého agenta.

Závěrečného slova a celkového shrnutí konference se ujal za hostitelskou instituci Václav Vondrášek, vedoucí Katedry sociálních věd a práva na Fakultě ekonomiky a managementu Univerzity obrany. Připomenul jednotlivé exilové vlny z Československa a desetitisíce lidí, kteří museli v obavě o svůj život či bezpečí opustit vlast. Jestliže se na jedné straně zdůrazňují škody, které naší zemi způsobil „odliv mozků“, měl by se na druhé straně podle jeho názoru pozitivně zhodnotit s tím spojený rozvoj krajanských aktivit v zahraničí a zisky, které z něj vyplynuly. Vondrášek doplnil, že do léta roku 2008 bude připraven sborník, který zahrne všechny přednesené referáty, a dodal, že v září téhož roku Univerzita obrany uspořádá konferenci ke čtyřicátému výročí srpnové okupace, na kterou přítomné srdečně pozval.

Součástí programu vědecké konference byla rovněž prezentace výstavy „Za svobodu a demokracii – Pomoc amerických krajanů ČSR ve 20. století“, která se konala

6 Viz též PACNER, Karel: Společné desetiletí Kateka a Tauba. In: http://www.darius.cz/ag_nikola/kgb20.html.

ve foyer budovy Fakulty ekonomiky a managementu Univerzity obrany. Výstavu tvořila řada panelů s titulkem „Za svobodu a demokracii... Krajané a exulanti v Americe pro starou vlast“, které sloužily jako tribuna pro nejrůznější chronologicky uspořádané fotografie a dobové materiály. Většina kopií vystavených dokumentů pocházela z rozsáhlé archivní sbírky uložené v Archivu Čechů a Slováků v zahraničí, stručné přehledy informovaly zejména o počtu krajanů žijících v Americe od konce 19. století a postupně zakládaných krajanských organizacích. Výstavu bylo možné navštívit do konce ledna 2008.

Kronika

Bruselská konference o středoevropském exilu a disentu

Čtrnáctého března 2008 se v Bruselu v rámci oslav desátého výročí existence Střediska českých studií (*Centre d'études tchèques*) uskutečnila konference „Exil a disent ve střední Evropě“ (*Exil et dissidence en Europe centrale*). Středisko českých studií bylo vytvořeno při Bruselské svobodné univerzitě (*Université libre de Bruxelles*) v roce 1997 a při jeho zrodu stála mimo jiné i Univerzita Karlova. O tři roky později navázal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR dohodu o spolupráci s Archivem a muzeem literatury při bruselské Knihovně krále Alberta I. (*Archives et Musée de la littérature, Bibliothèque royale Albert Ier, Bruxelles*). V rámci dohody se pak obě strany zavázaly ke vzájemnému předávání získaných informací, ke společnému výzkumu a shromažďování svědeckých materiálů o exilu a k pořádání pravidelných pracovních schůzek a přípravě kolokvia o výsledcích projektu. V roce 2003 se obě strany na základě úspěšné spolupráce a naplňování projektu dohodly na jeho dalším pokračování. Archiv pak převzalo po dohodě s knihovnou do správy Středisko českých studií pod vedením Jana Rubeše, s tím že materiály mohou být zatím uloženy v knihovně, a vznikl tak Archiv spisovatelů v exilu (*Archives des Écrivains en exil*). V rámci zmíněné spolupráce se badatelé z Ústavu pro soudobé dějiny soustředí při svých studijních pobytech v Belgii především na výše uvedené fondy shromážděné Janem Rubešem, dlouholetým vedoucím a vlastně také zakladatelem Střediska českých studií. Fondy, které Jan Rubeš vlastním přičiněním získal a o jejichž archivaci se také zasloužil, tvoří jednu z významných zahraničních sbírek dobových dokumentů se vztahem k českému exilu, a to především k osobnostem jeho kulturního života.

Bruselská konference nepřímou navazovala na konferenci „Češi a Belgičané: Dějiny v zrcadle“ (*Les Tchèques et les Belges: Une histoire en miroir*), která se konala ve spolupráci Střediska českých studií a Ústavu pro soudobé dějiny v loňském roce

v Senátu České republiky v Praze. Letošní konference byla svým pojetím tentokrát mnohem specifičtější, neboť naprostá většina přednášejících se zaměřila především na problematiku exilu a disentu ve 20. století, konkrétně po roce 1948. Jedinou výjimku představoval odborník na francouzsko-československé vztahy, ředitel Ústavu slovanských studií v Paříži a vedoucí katedry středoevropských dějin na Sorbonně Antoine Marès, který v úvodním referátu přehlednou formou shrnul základní okruhy výzkumu politického exilu. Přestože se přitom soustředil z více než poloviny také na 20. století, jeho pojetí českého exilu bylo začleněno do mnohem širších perspektiv, takže padla zmínka třeba i o Janu Amosi Komenském. Referát, jehož cílem bylo vzbudit u francouzského a belgického obecnstva zájem o dějiny českého exilu, však byl pevně a více než přehledně strukturován a koncipován.

Przemysław Czapliński z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani se poté v svém příspěvku pokusil více než zdařile podat stručné dějiny polských nezávislých publikačních aktivit. Hlavní roli v nich sehrály tři generace polských intelektuálů a spisovatelů, jejichž činnost se propojila po roce 1968. Nejstarší generaci reprezentovali Czesław Miłosz a Jerzy Andrzejewski, po ní následovala generace, jejímiž mluvčími byli Leszek Kołakowski, Tadeusz Konwicki a Sławomir Mrozek, a konečně poslední byla generace Stanisława Barańczaka, Adama Zagajewského a Adama Michnika. Pozoruhodné na Czaplińského příspěvku bylo především to, že posluchačům nabídl strukturální analýzu šíření neoficiálních tiskovin v prostředí totalitního státu, a to na příkladu polské společnosti. Přestože příspěvek Doroty Walczakové z katedry polského jazyka a literatury hostitelské Bruselské svobodné univerzity, věnovaný relacím „polského“ a „evropského“ v poezii v kontextu jejího vztahu k politickému režimu, zazněl v pozdějším bloku, velmi vhodně doplňoval celkové vyznění právě připomenutého referátu. Východiska, která Czapliński prezentoval především z historického pohledu, se Dorotě Walczakové podařilo zachytit rozbořením díla jednotlivých polských básníků a spisovatelů druhé poloviny 20. století. I když se nejednalo o ryze sémiotickou analýzu – příspěvek se zaměřoval spíše jen na výčet jednotlivých fenoménů – vystoupily na povrch zajímavé konotace vztahů polské–evropské, státní–nestátní, společenské–nespolečenské a podobně. Téma polského literárního života a jeho exilové sféry tak vyznělo na konferenci zřejmě nejkompexněji.

Z pohledu ryze historického přistoupil k tématu exilu Pieter Lagrou z Bruselské svobodné univerzity v příspěvku „Radosti exilu a objevy kosmopolitní společnosti“. Těžiště vztahu exilu, společnosti a státu představuje právo na politický azyl. Referent pojednal tento fenomén v kontextu především západoevropském a koncipoval svůj text s úspěchem tak, aby postihl jeho všeobecné rysy.

Bylo by překvapením, kdyby na konferenci věnované středoevropskému exilu a konané navíc ve frankofonní zemi nezazněl alespoň jeden příspěvek o zřejmě nejslavnějším českém spisovateli v zahraničí – Milanu Kunderovi. Zde se ho ujal přední kunderovský znalec Martin Petráš, který se soustředil především na textovou interpretaci Kunderova díla. Oproti tomu básník a esejista Petr Král probíral téma exilu v české literatuře a v českém společenském povědomí. Otázka, kterou svou interpretací navozuje, zůstává pro celý výzkum zásadní: Nakolik je samot-

né téma exilu integrální součástí kolektivního vědomí české společnosti a jejího nahlížení sama sebe? Jak píše Petr Král ve svých starších textech opírajících se především o rozbor poezie, na něž ve svém referátu navazoval, to, co určuje vztah české společnosti k exilu a k emigraci, místy až příliš tíživě zosobňují známé verše Viktora Dyka ze sbírky *Okno*: „Opustíš-li mne, zahyneš...“¹ Petr Král tak rozvinul interpretací tohoto specifického literárního toposu myšlenku, kterou Antoine Marès naznačoval ve svém přehledu české emigrace ve Francii: nepodchycenost některých proudů a typů exilu, které se nedostaly do povědomí širší společnosti.

Příspěvek ředitele Ústavu pro soudobé dějiny Oldřicha Tůmy na nevyřčenou Královu otázku nepřímou odpovídal poukazem na možnost širšího využití archivních pramenů, které skýtají fondy jednotlivých exilových nakladatelství deponované v zahraničí, především však archivy Josefa Škvoreckého. V jednom bloku s Tůmovým referátem poté vystoupili i Jiří Kocian a Doubravka Olšáková, oba taktéž z Ústavu pro soudobé dějiny. Kocian zvažoval možnosti exilových představitelů a jejich jednotlivých platform ovlivňovat mezinárodní postoje k československé opozici, především po roce 1968. Zvláštní pozornost přitom věnoval Radě svobodného Československa. Doubravka Olšáková hovořila o politickém exilu ze zcela opačného úhlu pohledu: také země socialistického bloku se staly díky instituci politického azylu útočištěm exulantů, především komunistických, kteří přicházeli ze zemí s antikomunisticky represivním režimem (Řecko), ale i ze západní Evropy. V Československu na počátku padesátých let minulého století tak získali politický azyl i diplomatictí představitelé francouzského státu. Viděno z pozice kontrafaktuální historie: kdyby vyhrál Východ nad Západem, tato konference by se dnes konala právě o nich.

„Český blok“ doplňoval i příspěvek Petera Steinera z katedry slovanských jazyků na Pensylvánské univerzitě ve Filadelfii o vizuální poezii Václava Havla a také zajímavé vystoupení doktorandky Jana Rubeše Sarah Flockové z Bruselské svobodné univerzity, která se zamýšlela nad fenoménem vnitřního exilu či exulantství v situaci, která běžné definici exilu neodpovídá. Příběh divadelního režiséra Otomara Krejčů a jeho aktivit, jeho přínos českému divadlu a proslulost na evropské scéně, jsou pro historiky zajímavé právě z hlediska jeho specifického postavení – působil na oficiální kulturní scéně v politickém režimu, který považoval jeho precizní a v zahraničí významně oceňovanou práci za projev opozice, aniž by sám otevřeně manifestoval svůj nesouhlas. Teprve Krejčovo veřejné angažmá za „pražského jara“ se stalo vítanou záminkou k otevřené diskriminaci, přestože právě jeho Divadlo za branou jako jedna z mála pražských scén nestáhlo po okupaci hry ruských autorů ze svého repertoáru.

Maďarskému exilu se jako jediná věnovala antropoložka Anne-Marie Losonczyová, která působí zároveň na Vysoké škole praktické (*École pratique des hautes*

1 Srv. např. KRÁL, Petr: Exil v české moderní poesii. In: BROUČEK, Stanislav – HRUBÝ, Karel – MĚŠŤAN, Jiří (ed.): *Emigrace a exil jako způsob života*. Praha, Karolinum 2001, s. 65–75.

études) v Paříži a jako profesorka na Svobodné univerzitě v Bruselu. Její příspěvek byl zajímavým zpestřením konference, neboť představil koncept vycházející z antropologických přístupů, které v historických vědách (alespoň v České republice) dosud zdaleka nezdомácněly.

Největším přínosem konference byla podle mého názoru vzájemná komplementarita jednotlivých příspěvků. Interpretace historiků působily nejplastičtěji tam, kde je mohl doplnit – a často také více než zdařile doplňoval – pohled literárních historiků, *a vice versa*. Tento spontánní, přestože nevyslovený dialog byl nejzajímavějším aspektem bruselské konference. Pro doplnění středoevropského prostoru chyběli snad jen slovenští badatelé, jejichž pohled na politický exil by byl bezesporu také zajímavý. Konference, za jejíž precizní organizaci patří dík především Janu Rubešovi a jeho kolegům, tak představila v širších souvislostech téma, které si nadále zaslouží velkou pozornost.

Doubravka Olšáková

Kronika

Rok 2007 – rok Charty 77

Zpráva o akcích k třicátému výročí

V lednu 2007 uplynulo třicet od založení Charty 77 – jedné z nejvýznamnějších střeoevropských a výchoevropských iniciativ na obranu lidských a občanských práv. K uctivému připomenutí i věcnému zhodnocení disidentské helsinské iniciativy se uskutečnilo několik akcí s širším veřejným ohlasem. Dá se říci, že Charta se po třiceti letech vrátila do centra pozornosti, tentokrát se ovšem stala předmětem reflexe svobodné společnosti. Přispěli k ní také zástupci evropské i americké, politické i vědecké veřejnosti.

Hned v lednu 2007 Česká televize odvysílala dvoudílný dokumentární film *Charta 77*, který měl premiéru o deset let dříve. Natočila jej dokumentaristka Angelika Hanauerová, signatářka Charty z první podpisové vlny. Film představil Chartu v prvních deseti letech jako společenství lidí s různými názory na svět, ale jednotných v obraně občanských a lidských práv. Objevily se v něm dobové archivní písemnosti, amatérské filmové záznamy, ukázky z propagandistických pořadů Československé televize coby hlásné trouby komunistického režimu a také výpovědi signatářů a sympatizantů. Počínaje 7. lednem 2007 v týdenní periodě vysílala Česká televize nový desetidílný dokumentární cyklus *Ženy Charty 77*, na kterém se pod vedením režisérky Terezy Svěrákové podílely další české, renomované i začínající, dokumentaristky. Jednotlivé díly představily nelehký život žen, které se odhodlaly vystoupit na obranu lidských a občanských práv v Husákově Československu – Ziny Freundové, Drahomíry Šinoglové, Věry Roubalové, Anny Šabatové, Libuše Šilhanové, Terezy Boučkové, Kamily Bendové, Aleny Kumprechtové, Jany Hlavsové a Zdeny Tominové.

V únoru věnoval Chartě jako stěžejnímu tématu své číslo měsíčník *Dějiny a současnost*, určený širší veřejnosti se zájmem o historii. Do titulku si vetkl otázku „Morální pomník, nebo živý odkaz?“, na kterou hledal odpověď hlavně příspěvek historika

Michala Kopečka zamýšlející se nad dobovým vnímáním této iniciativy na Západě a nad jejím přínosem pro politiku a politické myšlení. Rezovala také v rozhovoru s někdejší disidentkou, později poslankyní a předsedkyní Unie svobody Hanou Marvanovou. Další články historika Jaroslava Cuhry a chartisty Jiřího Fiedora pojednávaly o reakcích katolické církve v Československu na vystoupení Charty a o nezávislých iniciativách na severní Moravě.

Filozof Jan Patočka, který společně s politikem Jiřím Hájkem a dramatikem Václavem Havlem vytvořil první trojici mluvčích Charty, zemřel 13. března 1977 po těžkých mnohahodinových výsleších Státní bezpečnosti. V den třicátého výročí úmrtí této první a určující morální autority Charty 77 se na Pražské křižovatce v kostele svaté Anny ve Zlaté ulici uskutečnilo setkání asi šesti set signatářů Charty 77. Zahájil je Václav Havel krátkým zamyšlením nad smyslem a stále aktuálním dědictvím Charty, jímž je podpora opozičních hnutí v nedemokratických režimech. Poté vystoupila řada dalších řečníků, bývalých signatářů Charty. Důstojnou atmosféru vzpomínek a reflexí podmaloval koncert písničkářů Jaroslava Hutky a Vlastimila Třešňáka, kteří Chartu také podepsali. Nakonec zahrála světozně proslulá undergroundová skupina Plastic People of the Universe, která psala prehistorii Charty. Soudní proces s jejími členy v roce 1976 totiž vyvolal vlnu solidarity nekonformních intelektuálů, z níž vzešel bezprostřední impuls ke vzniku Charty 77. O den dříve, 12. března, Česká televize reprízovala dokumentární film již zmíněné Angeliky Hanauerové z roku 1990 *Filozof, který splnil svou úlohu*, v němž režisérka nechala zaznít řadu svědectví Patočkových přátel a žáků a uplatnila pozoruhodné dobové záběry, například z Patočkova pohřbu. (Janu Patočkovi byly v roce 2007 zasvěceny také dvě velké odborné konference: na přelomu května a června v Turnově a Vysokém nad Jizerou o jeho tématech se vztahem k českým dějinám a o měsíc později pak fenomenologická konference v Praze s hojnou zahraniční účastí.)

Ve dnech 21.–23. března 2007 se konala mezinárodní vědecká konference k třicátému výročí Charty 77, kterou v Praze společně uspořádaly čtyři instituce: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Národní muzeum a Československé dokumentační středisko. V úvodní panelové diskusi v Pantheonu Národního muzea vystoupily význačné osobnosti středo- a východoevropských disidentských hnutí Václav Havel, Jan Lityňski, Miklós Haraszti, Ludmila Alexejevová, Gerd Poppe a Miroslav Kusý, aby – každý ze své perspektivy – promluvili o významu československé helsinské iniciativy. Vzácným hostem mezi řečníky byl někdejší nizozemský ministr zahraničních věcí Max van der Stoel, jenž při své návštěvě Československa počátkem roku 1977 neoficiálně přijal mluvčího Charty Jana Patočku. Závěr večera patřil opět skupině Plastic People of the Universe, která zahrála na schodech Národního muzea.

Konference pokračovala v následujících dvou dnech v budově Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v šesti diskusních blocích, v nichž s referátem či diskusním příspěvkem vystoupili odborníci společenských věd z českých zemí, Slovenska, Polska, Německa, Maďarska, Francie, Ruska, Spojených států amerických a Kanady. V prvním bloku, věnovaném dobovému vlivu a současnému odkazu Charty 77, přednesli své příspěvky politologové Jacques Rupnik, James Pontuso, Barbara Fal-

ková a historici Michael Kilburn a Jaroslav Cuhra. V druhé panelové diskusi se signatáři Charty 77, moderované historikem Vilémem Prečanem, se představili Pavel Kohout, Dana Němcová, Petr Uhl, Jaroslav Šabata a Kamila Bendová. V následující živé debatě pak promluvili další očití svědkové vzniku a počátků Charty.

Další diskusní bloky byly více zaměřené na konkrétní problémy a otázky historie Charty 77. V bloku nazvaném „Ohlas Charty 77 v zahraničí a mezinárodní solidarita na její podporu“ se účastníci konference dozvěděli, jak byla Charta v době svého vzniku přijata ve Spolkové republice Německo (Manfred Wilke) a v Německé demokratické republice (Bernd Gehrke), jak souvisely její iniciativy s evropským mírovým hnutím (Milan Hauner), s jakou mezinárodní podporou se Charta ve světě setkala (Jaroslav Pažout) a jaké měl zdejší disent díky československému demokratickému exilu technické vybavení (František Janouch). V diskusním bloku „Charta 77 a spolupráce disidentů v zemích sovětského bloku“ byly po jednom referentovi zastoupeny všechny sousední socialistické země Československa – Sovětský svaz (Světlana Savranská), východní Německo (Wolfgang Templin, spolu s Tomášem Vilímkem), Polsko (Łukasz Kamiński) a Maďarsko (János Rainer). Poslední dva diskusní bloky se zaměřily na represí komunistického režimu vůči Chartě a nakonec na Chartu jako předmět vědeckého výzkumu. Přednášelo a debatovalo se o významu paralelní undergroundové kultury, o obsažnosti a využitelnosti archivních spisů Ministerstva vnitra České republiky a Státní bezpečnosti nebo o státní propagandě. Historici se zamýšleli nad Chartou 77 jako osobním prožitkem, nezávislou veřejností a předmětem výzkumu metodou orální historie. Smysl a vyznění celé konference shrnul v brilantním závěrečném řečnickém vystoupení Thomas Blanton z Národního bezpečnostního archivu ve Washingtonu. Účastníci konference dostali do rukou edici dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 z ledna a února 1977, která vyšla jako konferenční tisk pod názvem *Tentokrát to bouchne*. Vyčerpávající představu o bohatém obsahu a dělném ovzduší konference zájemce získá z konferenčního sborníku *Charta 77: Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci, 1977–1989*, který obsahuje přepis obou diskusních panelů a referátů ve všech diskusních blocích, a to v jazycích, ve kterých byly proneseny. Sborník vydal na sklonku roku 2007 Ústav pro Soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., v redakci Markéty Deváté, Jiřího Suka a Oldřicha Tůmy.

Konferenci doprovázely dvě expozice. Výstava „Charta 77 a její doba, doba a její Charta“ se uskutečnila na ochoze Pantheonu Národního muzea od ledna do března 2007. Den před zahájením konference pak byla otevřena ve vstupních prostorách Filozofické fakulty Univerzity Karlovy výstava „Souhlasím s prohlášením Charty 77 z 1. ledna 1977.“ Podpisy prvních signatářů“, kterou připravil Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR ve spolupráci s Univerzitou Karlovou, knihovnou samizdatů Libri prohibiti a Českou tiskovou kancelář.

Tím ovšem počiny věnované třicátému jubileu Charty 77 nekončily. V září 2007 vydal Ústav pro soudobé dějiny obsáhlou komentovanou edici všech 598 dokumentů Charty, ve třech svazcích o celkovém počtu 1700 stran. Edičně ji připravili Vilém Prečan a Blanka Císařovská, kteří do ní kromě dokumentů Charty zařadili i rozsáhlý výběr z textů o Chartě a archivních materiálů z provenience státní moci v letech

1977 až 1989. Publikaci otevírá rozsáhlý archeografický úvod z Prečanova pera a součástí příloh jsou mimo jiné medailony všech pětáctyřiceti mluvčích Charty, soupis jejích signatářů a rejstříky. Trojsvazková edice byla slavnostně představena 11. září 2007 v pražském Mánesu za účasti řady bývalých disidentů včetně Václava Havla a setkala se s dobrou odezvou v odborné i laické veřejnosti.

Poslední akci loňského roku věnovanou Chartě uspořádala v Praze 28. listopadu 2007 soukromá vysoká škola CEVRO. Byl jí jednodenní seminář „Charta 77 a náboženská opozice za normalizace“, na němž vystoupili pamětníci a odborníci z různých společenských věd.

Na závěr je možné říci, že Charta 77 se stala pevnou součástí kolektivní paměti české, slovenské, ale také evropské a americké odborné veřejnosti. Také je třeba připomenout, že řada akcí se mohla konat jen díky přispění především německých nadací. Například velmi kvalitní vydání kompletní dokumentace Charty 77 by nebylo možné bez Nadace Fritze Thyssena. Je zřejmé, že půda je připravena pro důkladnou historickou interpretaci, jíž se snad v dohledné době dočkáme.

Jiří Suk

Anotace

BARŠA, Pavel – CÍSAŘ, Ondřej: *Levice v post-revoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, 210 s. (Politika a společnost, sv. 5).

Historiky soudobých dějin by měla zajímat tato politologická kniha, která přehledně, ale na vysoké odborné úrovni, poskytuje čtenáři intelektuální dějiny politické filozofie radikální levice. Autoři se v úvodní kapitole zabývají pojmem „občanská společnost“ a jeho „genealogií“, neboť koncept občanské společnosti je společným jmenovatelem pro všechny dále uvedené autory.

Přehled začíná hlavními osobnostmi „revize“ marxistické teorie „historického materialismu“, Itala Antonia Gramsciho a francouzského filozofa Louise Althussera. Autoři spojují výklad jejich „revize“ etiketou „kulturní ‘naddeterminace’ třídního boje“. Oba tyto představitelé levice byli současně filozofy i aktéry politiky a v 50. až 80. letech jejich spisy ovlivnily – v případě Gramsciho posmrtně – mnohé předáky komunistické i nekomunistické levice (*New Left*) na Západě, zvláště v Itálii, Francii, Velké Británii i Německu. U nás Gramsciho popularizoval a zčásti i editoval před nástupem takzvané normalizace filozof Lubomír Sochor (zemřel v exilu ve Francii). Mnohem méně známé jsou však v Česku osobnosti pojednané v následující kapitole: Erneste Laclau a Chantal

Mouffeová. Jejich práce byly publikovány až od přelomu 60. a 70. let a v „normalizovaném“ Československu již nemohly být legálně recipovány, ani dissent se o ně příliš nezajímal. Tito „postmarxisté“ se vyrovnávali s faktem, že „dělnická třída“ ve vyspělých kapitalistických zemích procházela strukturálními změnami a jako sociálně-politická síla „dělnického hnutí“ prakticky téměř zanikla. Hledali tedy novou „bázi“ pro hnutí za radikální sociální změny a domnívali se ji vidět v „nových sociálních hnutích“, vznikajících od 60. let.

V další kapitole představuje kniha britské představitelky „postliberální demokracie“, Samuela Bowlese a Herberta Gintise. U nich je vazba k marxismu i „postmarxismu“ téměř zcela přetržena, zařazení do kategorie „radikální levice“ však ospravedlňuje jejich ostrá kritika soudobého globalismu a „neohobbesovského liberalismu“. Zde by však zasloužila alespoň zmínku skupina New Left mezi britskými historiky (o generaci či dvě mladší než například Edward P. Thompson či Eric Hobsbawm), kteří vedli od 60. let časopis *New Left Review* (Perry Anderson a Tom Nairn). Oba se později stali významnými historiky nacionálních hnutí v Británii a teoretiky nacionalismu. Představu o Andersonově pojetí a definici „levice“ dává jeho výměna názorů s italským politickým filozofem Norbertem Bobbiovem u příležitosti publikace Bobbiovy knihy *Pravice a levice: Důvod a smysl rozdělení*

politické scény (italsky první vydání 1994, česky vydalo Centrum pro studium demokracie a kultury v Brně roku 2003 s Bobbiovy předmluvami k vydání z let 1994 a 1999, dále s poznámkou „Odpověď na ohlasy kritiků“ z roku 1995 a rovněž s „dotatky“, které obsahují mimo jiné dva klíčové články diskuse mezi Bobbiem a Andersone z roku 1998).

Uvedenými třemi kapitolami vyčerpali autoři téma „revize historického materialismu“ a tím i první část práce. V druhé části se již systematicky věnovali „novým sociálním hnutím“ a jejich kritice globalizace a neoliberalismu. Počet analyzovaných autorů a prací přibývá, především z oboru sociologie. Uveďme jen ty, kterým jsou věnovány celé kapitoly či podkapitoly: Ulrich Beck a jeho teorie „riskantní společnosti“ či „druhé modernity“, John Keane (u nás známý jen jako autor biografie Václava Havla) a jeho pojetí občanské společnosti (viz také již v úvodu), Alberto Melocci s pojednáním „každodenního života“ ve vztahu k „novým sociálním hnutím“ i „občanské společnosti“. V novém kontextu se zde objevují i Jürgen Habermas a jeho anglicky publikující žáci Jean Cohenová a Andrew Arato: jejich pojetí „nových sociálních hnutí“ především jinak definuje cíle – nejde jim už o svržení „politického panství vládnoucí třídy“ jako v klasickém marxismu ani o gramsciovskou „kulturní hegemonii“ či různé jinak koncipované představy „kulturní dominance“ u osobností Nové levice, nýbrž o „sebeomezující radikalismus“, který si klade především obranné cíle – proti expanzi globalismu zachovat nezávislé občanské organizace v pluralitní společnosti. V „nových sociálních hnutích“ se také utvářejí nové skupinové identity. Ze známých sociologů tohoto zaměření je třeba uvést britského autora Anthonyho Giddense, jehož práce jsou u nás již částečně přeloženy. Vedle charakteristik prací klíčových autorů však Barša s Císařem analyzují, nebo aspoň v kontextu zmiňují desítky dalších. K orientaci a rychlému vyhledání by pomohl jmenný rejstřík, čtenář se ale musí bohužel spokojit s poznámkami pod čarou.

Kniha je zakončena „rekapitulací“, třemi stránkami textu „Namísto závěru“ a rozsáhlou bibliografií. Zastoupena je v ní literatura anglosaská, Francouzi a Němci hlavně v anglických překladech, ze zemí s bohatou tradicí politické filozofie ale citelně chybí produkce italská; autoři jen upozorňují na knihu Maxmiliána Strmisky *Studie o utváření italské Nové levice (1968–1972)* (Brno, Masarykova univerzita 1994), která alespoň částečně tuto mezeru vyplňuje (spolu s již citovanou prací Bobbiovou). Knihu Pavla Barši a Ondřeje Císaře je možno vřele doporučit jako průvodce labyrintem soudobé literatury o levicových a „nových sociálních hnutích“.

František Svátek

BENČÍK, Antonín: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, Mladá fronta 2007, 520 s.

Autor knihy je známý historik, který se dlouhodobě zabývá obdobím „pražského jara“ 1968, a současně je i pamětníkem tehdejších událostí. Vydal již několik publikací na toto téma, jako například *Operace Dunaj: Vojáci a pražské jaro 1968, Rekviem za Pražské jaro*, a řadu článků. Ve svých pracích využívá především materiálů získaných v letech 1990–1992, kdy působil v Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 a jako její člen měl možnost se podrobně seznámit s archivními prameny českými i zahraničními.

Ve své nové knize *V chapadlech kremelské chobotnice* popisuje především vnitropolitické poměry v Československu na pozadí postojů dalších zemí Varšavské smlouvy a také reaguje na některé novější práce, které kritizují takzvaný obrodný proces a stoupence jeho změn. Kniha sestává ze čtrnácti kapitol ve třech oddílech (součástí prvního oddílu je úvodní kapitola o vzniku a příčinách „pražského jara“, kterou na autorovu žádost napsal Karel Kaplan) a je doplněna fotografiemi a kopiemi článků z tehdejšího tisku i dobových dokumentů – takzvaného zvacího dopisu, moskevského protokolu a dalších.

Na konci knihy je uveden seznam použité literatury a „Seznam nejdůležitějších aktérů jednotlivých příběhů“.

Kapitoly části nazvané „Zrození Pražského jara“, které následují po Kaplanově úvodu, se zabývají „polednovým vývojem“, především zrodem reformy, aférou generála Jana Šejny, mechanismy zasahování představitelů „bratrských“ stran do vnitřní politiky ČSSR, úlohou tajných služeb na příkladu nálezu zbraní na Sokolovsku, a končí vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Druhou, nejobsáhlejší část knihy s názvem „Důsledky internacionální pomoci“ tvoří osm článků o událostech, které následovaly v prvním roce po invazi, jako byla internace části vedoucích představitelů země, příprava a podpis takzvaného moskevského protokolu, změny na předních místech v KSČ a státním vedení ČSSR, „hokejová“ krize, opětné přetvoření armády v poslušný nástroj komunistické strany a kauza generála Václava Prchlíka. Autor si v těchto studiích nekladl za cíl podat jejich analýzu, ale zaznamenává další fakta, která dokumentují postoje hlavních protagonistů: Alexandra Dubčeka, Josefa Smrkovského, Gustáva Husáka, Vasilu Biřáka, generála Ludvíka Svobody, generála Martina Džúra a dalších. V kapitole „Živé pochodné v Československu“ se vrací k aktům sebeupálení Jana Palacha a jeho dvou méně známých následovníků, Jana Zajíce a Evžena Plocka. Závěrečná část „Dozvuky Pražského jara po dvaceti letech“ obsahuje tři kapitoly věnované postavám, které tehdy do vývoje aktivně zasahovaly a dožily se změn po listopadu 1989 – Vasilu Biřákoví, Karlu Hoffmannovi a Alexandru Dubčekovi. Autor popisuje jejich životní osudy za „normalizace“ a po pádu komunistického režimu.

Novou knihu Antonína Benčíka považuji za vcelku vydařenou a faktograficky přínosnou. Nelze si však odpustit výhradu, že skladba knihy měla za následek časté opakování popisu některých událostí. Autor na to sice v úvodu upozorňuje, pro čtenáře by ale bylo lepší, kdyby takovéto textové pasáže podstatně zkrátily.

Martin Čížek

HRUBÝ, Petr: *Nebezpeční snílci: Australská levice a Československo*. Brno, Stilus 2007, 477 s.

Jméno Petra Hrubého (1921), profesora Curtinovy technologické univerzity v australském Perthu (zde přednášel od roku 1971), který po svém odchodu do exilu v roce 1948, univerzitních studiích a zaměstnání v Rádiu Svobodná Evropa v Mnichově a v New Yorku (v letech 1951–1964) působil na několika renomovaných akademických pracovištích (Marylandské univerzity v Baltimore nebo Carletonové univerzity v Ottawě), je možná známější ve světě než v jeho staré vlasti. Je tomu tak přesto, že po roce 1990 věnoval svůj pedagogický um také studentům Univerzity Karlovy v Praze. Český čtenář mohl zaregistrovat kromě časopiseckých studií a článků knižní tituly, které Hrubý věnoval svému životnímu tématu – poměru československých intelektuálů ke komunistické ideologii. Zaujala již jeho knižní prvotina *Fools and Heroes: The Changing Role of Communist Intellectuals in Czechoslovakia* (Oxford, Pergamon Press 1980). O deset let později vyšla jeho druhá kniha *Daydreams and Nightmares: Czech Communists and Ex-Communist Literature, 1917–1987* (New York, Columbia University Press 1990), jejížhož českého vydání pod názvem *Osudné iluze: Čeští spisovatelé a komunismus 1917–1987* se v roce 2000 ujalo nakladatelství Ježek v Rychnově nad Kněžnou. Zájemce o osobnost autora, muže bohatých a dramatických životních osudů i nesporného, tichého osobního šarmu se více dozví z interview, které s ním vedl Zdeněk Pouta v knize rozhovorů s poúnorovými exulanty *Rozchod 1948* (Praha, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy 2006, s. 143–158).

Oproti starším knihám a studiím Petra Hrubého se recenzovaná publikace vyznačuje větší tematickou sevřeností, a především s tím souvisejícím pevnějším ukotvením v odborné literatuře a archivních pramenech. Právě přístup k australským, americkým a českým archivům i znalost australských a československých reálií jako by autora předurčovaly k tomu, aby se chopil

atraktivního tématu – poměru levicových australských intelektuálů k Československu a obecně k východnímu bloku a ke komunistické ideologii. Je pochopitelné, že ne každého čtenáře Hrubého analýza uspokojí (srv. kritickou recenzi Petra Zídka v *Lidových novinách* z 31. března 2007, příloha „Orientace“, s. VII). Jisté však je, že pro vážného zájemce o danou problematiku je Hrubého obsáhlá studie užitečným uvozením dalších výzkumů a komparací.

Text knihy se rozděluje do dvou vzájemně souvisejících tematických okruhů. Především se autor věnuje osudům australských levicových intelektuálů, kteří byli návštěvníky a v některých případech i stálými obyvateli komunistického Československa. Ústřední je mezi nimi příběh australského občana novozélandského původu, docenta anglistiky na Karlově univerzitě, ale též spolupracovníka sovětské a československé tajné služby, Iana Franka Milnera (1911–1991), který se v Československu usídlil v roce 1950. Čtenáři se již s jeho jménem mohli setkat ve čtvrtém díle pojednání Karla Pacnera *Československo ve zvláštních službách: Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989* (Praha, Themis 2002, s. 12–22). Je ovšem nutno připomenout, že Pacner při přípravě své populárněvědecké publikace efektivně využil výsledků Hrubého bádání z druhé poloviny 90. let minulého století a že se na tyto výsledky korektně odvolává (to je třeba říci na lichou námitku, že Hrubý nepřinesl ve srovnání s Pacnerem mnoho nového).

Petr Hrubý opřel svůj rozbor úlohy Iana Milnera a dalších Australanů, kteří byli spojeni svými životními osudy s Československem, především o úřední materiály včetně svazků zdejší Státní bezpečnosti. Bohužel se přitom nechal vtáhnout do polosvěta tajných služeb i absurdního jazyka a posunutých významů, které se objevují v příslušných dokumentech. Četba anotované knihy se tím stává pro čtenáře obtížnější, někdy až úmornou, neboť není vždy snadné dešifrovat toporné výrazivo jejich pisatelů. Otevírá se tak zde problém nezbytného srovnávání písemností z dílny StB s dalšími prameny, včetně memoárů a dalších dokumentů osobní povahy.

Cílem by mělo být pochopení obecných podmínek, ale i ryze osobních motivů masového příklonu evropských intelektuálů k levicovému, či přímo komunistickému myšlení před druhou světovou válkou a po ní. V tomto směru přináší *Nebezpeční snílci* v podstatě nepřilíhající ambiciózní, ale přitom nikoli nezajímavé podněty, vyřčené ovšem jakoby mimoděk, v řečišti plynoucího výkladu, v proudu ne vždy zrovna strhující faktografie.

V druhé tematické rovině knihy Petr Hrubý zobrazuje úlohu československých zastupitelských úřadů v Austrálii a jejich tamních spolupracovníků, jakož i ideových sympatizantů z řad Australanů a českých krajanů. Role, kterou hrály zastupitelské úřady a jednotliví diplomaté při prosazování strategických zájmů a postupů Státní bezpečnosti, představuje určitě téma nanejvýš závažné, a je záslužné, že ho Petr Hrubý na příkladu australsko-československého dějiště otevřel. Již analýza mechanismu získávání spojenců komunistického bloku z „imperialistického tábora“, o kterou se pokusil, je přínosná. Kniha, vybavená úvodním slovem děkana Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Michala Stehlíka i zasvěceným závěrečným textem historika a archiváře Pavla Palečka a doplněná osobním rejstříkem, je nezanedbatelným titulem pro dějiny vztahů komunistického Československa k Austrálii a poskytuje cenné podněty pro zpracování úlohy jeho tajných služeb, zejména v diplomacii.

Jiří Křestán

JAKUBEC, Ivan: *Československo-německé vztahy v období studené války se zvláštním zřetelem na železnici a labskou plavbu (1945/1949–1989)*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2006, 186 s. (Acta Universitatis Carolinae, řada Philosophica et Historica, sv. 164.)

Historici mezinárodních vztahů si jen velmi zřídka všímají „speciálních“ otázek hospodářských dějin, jako je doprava. V dějinách vzniku Československé republiky a jejího uznání hrály vodní cesty (Dunaj, Labe)

i železnice velkou roli. (Připomeňme, jaký význam měla pro stanovení hranic nového státu otázka kontroly spojů ze západu na východ – spojení z Čech na Slovensko, zmezinárodnění dunajské plavby nebo přístup k hamburskému přístavu.) Pro souvislosti soudobých dějin, zvláště česko-německých vztahů a studené války, je anotovaná publikace objevná a v české literatuře, pokud je mi známo, vlastně první monografií na toto téma. Jinak je tomu v literatuře německé i anglosaské, o něž se Jakubcova práce také metodicky opírá. Jak informuje úvod, kniha mohla vzniknout díky stipendiu Humboldtovy nadace v Bonnu, vlastním akademickým prostředím jejího vzniku však byla Vestfálská Vilémova univerzita Münster a její Ústav pro dopravní vědu. Profesor Hans-Jürgen Teutenberg z této univerzity také práci autora „metodicky a technicky“ vedl.

Pro vlastní výzkum autor využil řadu archivních pramenů československých (Úřadu předsednictva vlády ČSR, ministerstvu průmyslu, obchodu a živností, dopravy a železnic, dále Československého plavebního úřadu, studoval v Archivu obchodních a živnostenských komor a přihlížel k písemnostem bývalého Archivu Ústředního výboru KSČ) i relevantní archivy německé. Velmi důkladně se zabýval edicemi a jinými publikovanými prameny včetně statistik a také kartografií, pokud se týkala dopravy (viz mapy v přílohách č. 1 a 2 a grafy č. 1 až 25, s. 170–184). Výběr nejdůležitějších obchodních a dopravních smluv se Spolkovou republikou Německo a Německou demokratickou republikou, uspořádaný do dvou seznamů a otiskřený v první příloze, je užitečnou informací pro studenty i jiné zájemce o dané téma. Kniha obsahuje standardní odborný aparát – poznámky, obsáhlý seznam pramenů a literatury (s. 154–161, hodnocením této produkce se zabývá autor na s. 12–15), německé resumé.

Hlavní výsledky svého výzkumu autor podává ve třech kapitolách, které analyzují v uvedeném období československo-německé vztahy a) hospodářskopolitické, b) dopravněpolitické a c) týkající se přístavního města Hamburku jako hlavního cíle labské

plavby. Tyto kapitoly jsou materiálově bohaté, psané bez zbytečné „vaty“. Také „Závěry“ (s. 146–150) jsou formulovány úsporně. Vyplynávají z nich především dva důležité a nyní pramenným studiem podepřené – třebaže poněkud protichůdné – poznatky: Na jedné straně politické důsledky studené války donutily Československo omezovat mezinárodní obchod i dopravní spojení přes „nepřátelské“ území západního Německa *via* Hamburk a využívat ke spojení s mořem většinou teprve dobudovávané polské přístavy na Baltu. Na druhé straně se však tato tendence – s výjimkou kritických let 1948 a 1949 – nedokázala prosadit. Podle autora se tak ukázalo, že „Hamburk dokázal zabezpečit styk Československa se západní Evropou i zámořím po celé 20. století, a to bez ohledu na střídání vlád a režimů. Paradoxem hospodářských dějin zůstane bezesmluvní stav na Labi, který vydržel až do roku 1990.“ Toto konstatování ze závěru Jakubcovy práce je dobrou připomínkou historikům „čistě“ politických dějin, a zvláště novinářům, kteří mají někdy sklon z mezinárodněpolitické konfigurace odvozovat „logické“ závěry i pro problémy hospodářské, popřípadě sociální, bez nezbytné samostatné analýzy.

František Svátek

MILZA, Pierre: *Evropa v černých košilích*. Praha, Themis 2005, 488 s. Z francouzského originálu *l'Europe en chemises noires* (Paris, Fayard 2002) přeložil Pavel Starý.

Při současném nadbytku publicistických reakcí na aktivity „neonacistů“ je příznačné, že nevynikají ani pojmovou přesností a diferenciací jednotlivých užívaných definic „pravcového extremismu“, ani hlubší znalostí historické a politologické literatury, v Evropě dnes již značně početné. Dokonce i překlad knihy Pierra Milzy, která by mohla být jejich východiskem, ponechala česká média téměř bez povšimnutí, a proto je také psána tato „opozděná“ anotace.

Autor, emeritní profesor Ústavu politických studií (*l'Institut d'études politiques*)

v Paříži a bývalý ředitel Centra pro dějiny Evropy ve 20. století v Národní nadaci politických věd tamtéž (*Centre d'histoire de l'Europe au XXe siècle, Fondation nationale des sciences politiques*), se po léta zabýval fašismem – francouzským i evropským v mezinárodním srovnání (z jeho obsáhlé bibliografie budiž zmíněny aspoň dva tituly: *Fascisme français, passé et présent*. Paris, Flammarion 1987; *Les fascismes*. Paris, Imprimerie nationale 1990). Současně ale sleduje ve výzkumu i v přehledných pracích problémy mezietnických vztahů, a zejména reakce Francouzů na vzrůst imigrace „cizích“ etnik do Francie, z nichž vydatně těží soudobá ideologie a taktika pravicového radikalismu (viz dvousvazkovou monografii *Français et Italiens à la fin du XIXe siècle*. Rome, École française de Rome 1981). Pro práci historika Milzy je příznačná kombinace politologického zájmu o přítomnost s citlivou a erudovanou pozorností k historickým, dlouhodobým faktorům kolektivní mentality a ideologie „extremismu“, ke kontinuitě a diferenciaci podobných hnutí v delším časovém období.

V anotované knize autor nejprve v úvodu stručně charakterizuje jednotlivé pojmy užívané v současnosti (často zcela nereflektované) pro takzvaná neofašistická a podobná hnutí (s odkazy na publikace, které poskytují daleko důkladnější pojmové analýzy, jako je např. práce Pierre-André Taguieffa *l'Illusion populiste: De l'archaïque au médiatique*. Paris, Berg International 2002; viz i rozsáhlý soupis literatury v závěru knihy). K těmto pojmům patří populismus, extrémní pravice, případně ultrapravice a podobně. Sám Milza se přiklání k pojmu „současná krajní pravice“.

Ve třinácti kapitolách pak postupuje chronologicky jako historik soudobých dějin Evropy, s východiskem v roce 1945, tedy od skončení druhé světové války. Rozeznává nejprve přežívání původního nacismu a fašismu z let Hitlerovy Evropy, přičemž velmi stručně odkazuje na různé nacionální varianty spoluúčasti neněmeckých skupin fašistů na válce v dobrovolnických jednotkách (Zbraně SS apod.) Zde si může český čtenář doplnit údaje francouzského historika

a prohloubit informace ze starší přehledné, faktograficky velmi bohaté knihy Miroslava Tejchmana *Ve službách Třetí říše: Hitlerovy zahraniční jednotky* (Praha, Mladá fronta 1999). Od této bezprostředně poválečné vlny odlišuje Milza „znovuožívání“ fašismu a nacismu od roku 1945 do počátku 50. let. Samostatné kapitoly pak věnuje francouzskému „poujadismu“ a italskému neofašismu v rozmezí od 50. do konce 70. let. Volně k tomuto rozboru přiřazuje „historické revizionisty“ a „popírače holokaustu“, v kapitole „Hlavní proudy krajní pravice v Evropě skvělého třicetiletí“ (výraz *trente merveilleux* zde ovšem neznamená otrocky „skvělé třicetiletí“, ale „hospodářský zázrak“!) pak nabízí evropskou bilanci nezdařených pokusů krajní pravice o vytvoření a stabilizaci hnutí, případně i politických stran.

Za počátek nové etapy v historii poválečného extremismu považuje Milza přelom 70. a 80. let, a to v souvislosti se změnami v globální ekonomice světa. Zcela nových rozměrů dosahuje růst migrací a s tím spojené návaly xenofobie proti novým přistěhovalcům i ve vyspělých demokratických zemích Evropy. Vzniká „nová pravice“ s posuny – i při určité kontinuitě s předchozí fází – v heslech, struktuře ideologie i v taktice. Hlubší monografický rozbor poskytují opět kapitoly věnované Francii a Itálii, zatímco ostatní země shrnují obrysověji pojednané kapitoly: „Jiná Evropa“ s pasážími o Španělsku a Portugalsku, Řecku a Turecku; „Severní a západní Evropa“, zahrnující Velkou Británii, Spolkovou republiku Německo, Nizozemí a Belgie, Skandinávii. Podrobněji se věnuje autor – zřejmě vzhledem k mezinárodnímu ohlasu úspěchu Svobodných Jörga Haidera – v samostatné kapitole Rakousku a Švýcarsku. Knihu zakončuje kapitola „Východní Evropa“, kde se vedle jiných postkomunistických zemí dostává na řadu i extremistická scéna v České a Slovenské republice; více stran věnoval Milza jen Sládkovým republikánům.

Důležitá pro současnost je přesnější definice pojmu „nová pravice“. Nová je v taktice snaha o jiný image extrémního radikalismu, o zdůraznění zákonnosti a „umírněnosti“ jejich požadavků. Jednotlivé případy násilí

a srážky s antifašisty či anarchisty jsou interpretovány jako „sebeobrana“ a boj za právo na svobodné vyjádření názoru. Strategicky se „nová pravice“ orientuje na dlouhodobou a graduální legitimizaci pravicového extremismu, na uznání „normality“ příslušnosti k radikálnímu pravicovému hnutí v očích širší veřejnosti, aby si tak uvolnila cestu k úspěchům v lokálních, regionálních i celostátních volbách.

Milza v těchto historických kapitolách všude zdůrazňuje, že nelze všechna tato hnutí označit za fašistická, a v závěru pak „politologicky“ a modelově rozlišuje tři odlišné „politické kultury“ krajní pravice v Evropě: 1) „renovovaný tradicionalismus“, 2) „plebiscitní nebo césaristický nacionalismus“, 3) fašismus či fašizující hnutí „klonící se k neofašismu či neonacismu“. Ovšem se změnami od 80. let se rozdílily mezi těmito třemi „politickými kulturami“ částečně stírají a pro „novou pravici“ se stávají určujícími tématy populistická xenofobie a chvála autoritářské moci, která by měla odstranit „nemoci“ a „nešvary“ doby, jako je korupce, neschopnost demokratických vlád jednat, klikaření a nepotismus v politice apod. V těchto motivech a heslech lze ovšem rozpoznat dědictví starší fašistické tradice. Milza varuje před přeceňováním modelových rozdílů mezi starou a novou pravici a sám se drží (a to doporučuje i jiným badatelům) kombinace konkrétního a individuálního historického rozboru s politologickou analýzou.

František Svátek

PJEŠČAK, Ján: *Portrét právníka a kriminalisty*. Říčany, Orego 2006, 208 s.

Rozsáhlé paměti akademika v generálské uniformě, profesora JUDr. Jána Pješčaka, DrSc. (1925) měly odpočívat v rodinném archivu a čekat na badatele někdy v budoucnosti. Jméno jejich autora bude znít leckomu ze střední a starší generace povědomě. Nejsme ovšem již Čechoslováky. Stejně jako se z našeho povědomí v minulosti vytratily stopy po našich německých a židovských spo-

luobčanech, vyprchává pocit sounáležitosti se Slováky i s příslušníky dalších národností přebývajících v zemi pod Tatrami. Ján Pješčak se umíněně hlásil k rusínské národnosti i v době, kdy to v sousedním Sovětském svazu nebylo přijímáno s pochopením: doporučovalo se zapisovat národnost ukrajinskou a příslušníci řeckokatolické církve, k nimž náleží i Pješčak, byli tlačeni k pravoslaví. Rodák z Velkého Lipníku prošel strmou pedagogickou drahou, spojenou s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a Vysokou školou Sboru národní bezpečnosti, jejímž prvním rektorem v letech 1974–1976 byl. Řadu významných funkcí zastával i v Československé akademii věd. Jeho odborné práce z oboru kriminalistiky jsou oceňovány i v zahraničí. Kontakt s vědou se nevzdal ani poté, co nastoupil v roce 1969 kariéru vysokého státního úředníka a politika. Do roku 1982 působil ve funkci náměstka ministra vnitra ČSSR, v letech 1982–1988 byl náměstkem slovenského ministra spravedlnosti. Listopad 1989 jej zastihl ve funkci generálního prokurátora ČSSR.

Z rukopisu pamětí, které nesou název *Karpatská Odyseia*, čítajícího 750 stran, vybral po dohodě s jejich autorem editor a překladatel do češtiny Martin Kučera nejen kapitoly dokumentující Pješčakovu odbornou a veřejnou kariéru, ale i některé pasáže úvahové, vysvětlující či sebeobhajující. Ty části knihy, jež se zabírají odbornými problémy z oblasti kriminalistiky a s tím souvisejícími legislativními otázkami, nejsou většinou psány nijak lehkým stylem, pro vážné zájemce se ovšem mohou stát cenným dokladem dobového myšlení. Autor nezastírá, že zůstává stoupenkem socialistické cesty společenského rozvoje, že „sametovou revoluci“ nevíta a nenáleží ani k fanklubu Michaila Gorbačova. Jeho vzpomínky mají subjektivní ráz (což je ovšem očekávaným rysem memoárové literatury) a jsou cenné proto, že představují jedno z nemnoha svědectví z prostředí předlistopadové politické elity.

Paměti Jána Pješčaka jsou setříděny v zásadě v chronologickém sledu. Z jejich první části, zachycující Pješčakovo mládí a rodinné zázemí, zaslouží vyzdvihnout kapitola,

v níž autor vzpomíná na svého strýce Ivana Pješčaka (1904–1972), učitele, advokáta a politika (na podzim 1938 se stal členem epizodické podkarpatoruské autonomní vlády Andreje Brodyho), účastníka protifašistického odboje a vytrvalého odpůrce ukrajinizace i slovakizace Rusínů. Zajímavé jsou vzpomínky Jána Pješčaka na čas studií po roce 1945. Klíčovým okamžikem jeho života se stalo setkání s profesorem Vladimírem Solnařem, který jej pak v roce 1960 přivedl na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Byla to doba, kdy se i v mezinárodním měřítku začala věnovat pozornost teoretickým a metodologickým otázkám kriminalistiky a jejím vztahům k jiným vědním oborům. Pješčak se tak mohl podílet na budování institucionální základny kriminalistiky a využívat i možnosti mezinárodních kontaktů.

Největší pozornost budou zřejmě přitahovat kapitoly, které líčí dvě desetiletí Pješčakova působení ve vysokých úředních funkcích. Přestože se podle svých pamětí nechtěl účastnit „politických her“ a snažil se soustředit na řešení věcných problémů, textem prolínají zajímavé postřehy o vztazích exekutivy se stranickým aparátem i Státní bezpečností. Cenu mají poznatky související s tvorbou legislativy v „normalizovaném“ Československu i svědectví o účinkování Pješčaka v mezinárodních institucích a organizacích, v nichž Československo čelilo nejednou kritice, nabývající na intenzitě zvláště po helsinské konferenci. Mluví-li se o Husákově Československu, zvyk-

li jsme si představovat typově nositele výkoné moci poněkud zjednodušeně jako tupého byrokrata, bezmyšlenkovitě přenášejího rozkazy shora. Paměti Jána Pješčaka dokládají, že ve strnulých vládnoucích strukturách nechyběla zcela schopnost reflexe i snaha změnit realitu. Takové snahy mohly dokonce mířit k podstatným rysům režimu (aniž si to opravci někdy uvědomovali) – jako zajímavé téma se v těchto souvislostech jeví úsilí umožnit postihy nezákonného obohacování funkcionářů, k němuž se podle svých pamětí připojil i Ján Pješčak. Čtenářsky atraktivní téma přináší kapitola, jež zaznamenává v roce 1982 převzetí československého zlata uloupeného nacistickým Německem a zadržovaného na Západě. Pozornost zajisté vzbudí i svědectví o několika významných kriminálních kauzách, s nimiž měl autor možnost seznámit se blíže. Stal se například v podstatě náhodným svědkem známého zásahu proti školnímu autobusu na Chebsku, jehož únosci se pokusili přejet hranice do Německa (akci řídil velitel Pohraniční stráže generál František Šádek). Na podnět samotného Gustáva Husáka se Pješčak osobně věnoval vyšetřování vraždy studentky Luďky Cervanové u Bratislavy.

Vydání výběru z pamětí Jána Pješčaka je určitě možné přivítat. Na historikovi, jenž by měl umět naslouchat hlasům všech stran, pak je, aby jejich svědectví konfrontoval s dalšími archivními prameny.

Jiří Křestán

Summaries

Articles

Lion in a Cage: Lev Sychrava's Return in 1955

Jiří Pernes

Lev Sychrava (1887–1958) was an important Czechoslovak journalist, the only top-ranking exile to take advantage of the 1955 amnesty offered by the Czechoslovak régime to those who wished to return home. The author tells Sychrava's story with an emphasis on this particular aspect towards the end of his life. First, he discusses Sychrava as a "Masaryk and Beneš man," connected to the fate of the First Republic: from his start in politics in the Czech Progressive State Rights Party in Austria-Hungary to his time as an émigré during the First World War, where he became a close collaborator of Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), his short career as a legate in Paris, his career as Deputy Chairman of the Community of Czechoslovak Legionaries, from 1921, and particularly as Editor-in-Chief of the ex-Legionary daily *Národní osvobození* (National Liberation) from 1924. He remained in these posts till the German Occupation, which began in mid-March 1939. After the outbreak of war, Sychrava was interned in the Buchenwald concentration camp. After the Liberation in May 1945, he returned to his vocation, but remained there only till the Communist takeover. At the end of May he tried to emigrate, but was unsuccessful. A month later, however, he managed to leave the country with official permission. Once abroad he joined émigré organizations, and played an important part particularly in establishing the Edvard Beneš Institute for Political and Social Studies, in London, in 1950, and in its subsequent work. At the same time, however, his views earned him the reputation among his fellow-émigrés of being left-wing, and he found himself isolated. (Sychrava interpreted the show trial of Rudolf Slánský [1901–1952] and others, for example, as the victory of the Gottwald Stalinist line over the Trotsky line and as the arrival of democratic Socialism in Czechoslovakia.) In 1952 Sychrava therefore inquired into the possibilities of returning home to Czechoslovakia.

His efforts were more than facilitated by the amnesty for émigrés to return home voluntarily, which was announced by President Antonín Zápotocký in May 1955. Operation “Return,” as it was called, was run by the State Security Forces (StB) with the aim of dividing and weakening the émigrés. Sychrava took up the offer in December 1955. The author demonstrates that in returning home Sychrava fell prey to illusions about the regime and the possibilities of resuming his previous work in his homeland. The author describes the largely poor conditions Sychrava lived in as soon as the regime lost interest in him. Although he did not come out publicly against the émigrés, the StB managed to use his one public meeting for their own propaganda purposes. Amongst the émigrés, Sychrava’s return to Czechoslovakia caused indignation, and his old friends at home treated him with scepticism, mistrust, and disdain, partly because, despite certain reservations, Sychrava in essence identified with Communist policy and made no secret of his anti-American sentiments. He ended up once again in social isolation, disappointed and embittered, and died of an illness in early January 1958.

**The Beginning of the Czechoslovak People’s Party in Exile:
Adolf Procházka, Adolf Klimek, and the Struggle
over Who Would Succeed Šrámek, 1948–53**

Drahomír Suchánek

This article traces the process of the organization of the Czechoslovak People’s Party and its programme in the first six years in exile. It focuses on the power struggle and general relations among its leading figures and interest groups. The author points out that the victory of the Czechoslovak Communist Party (CPCz) in February 1948 meant a turning point for the People’s Party. Robbed of the opportunity to carry out its policy freely it henceforth worked in the country under a new leadership within the “revived” National Front as a satellite of the Communists. At the same time, however, a number of its members gradually joined in the resistance to the dictatorship, which often resulted in harsh repressive measures against them and the Party, and many of its pre-takeover functionaries and members left for the West. Similarly to the leaders and members of other democratic parties in exile, they built up a new party structure and tried to maintain continuity in their institutions and programme. These efforts were from the start, however, accompanied by internal disputes and competition amongst the individual would-be leaders. The intensity and persistence of the disputes were, argues the author, due to the fact that the People’s Party, unlike the other émigré parties, was without its chairman and leading party authority, Mgrs Jan Šrámek (1870–1956), who had been arrested while trying to escape Czechoslovakia.

The People’s Party in exile soon began to split in two: on the one hand, the uncompromisingly anti-Communist right-wing critics of the idea of the National Front gradually created their own party platform; on the other, within the People’s Party

in exile there was a struggle over the orientation of the programme, the leadership, and the senior members, which took place among factions around the general secretary of the party, Adolf Klimek (1895–1990), and the former minister of health, Adolf Procházka (1900–1970). The author discusses mainly the twists and turns of this conflict. Whereas Klimek represented the more traditional Christian-Socialist line in the spirit of Šrámek, the intellectual Procházka was inclined to modernize the party in the direction of the Christian Democrats. The balance of power between the two factions changed, but neither one gained the upper hand. The author argues that this situation very nearly paralyzed the People's Party. It caused a great exodus of rank and file members, weakened the party's position in the non-partisan émigré institutions (like the Council of Free Czechoslovakia) and made it impossible to push through the priorities of its Christian political programme. Towards the end of the article, the author endeavours to look behind the "curtain of personal relations," focusing on 1945–48 in order to elucidate the positions, alliances, and rivalries amongst the important political figures of the Czechoslovak People's Party, which clearly continued in exile.

**The Communist Takeover and the Czechs of Vienna:
An Example of "Concern for Expatriates"
in the First Year of the Communist Regime**

Peter Hallama

This article by an Austrian political scientist and historian discusses how the Czechoslovak Communist regime influenced the political life of the Czech minority in Vienna. The author argues that the Czechoslovak Communist Party (CPCz) tried to influence the Czechs of Vienna right from the end of the Second World War through the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, the Czechoslovak Ambassador to Austria, and the Foreign Czechoslovak Institute. After the Communists took power in February 1948 most of this work shifted to the central institutions of the Party, particularly the international department of the Central Committee, and direct contact was ensured by various emissaries sent from Prague to Vienna. The activity of the Vienna Czechs (and some Slovaks) after the war was conducted under the umbrella of the Central Committee of Czechoslovaks, in which four political parties on the Czechoslovak model and non-political associations were associated. The Communists among them formed a special section in the Communist Party of Austria, but were subordinate to the authority of their comrades in Prague. In February 1948 they endeavoured to copy the Czechoslovak Communist approach, and created a Central Action Committee of Czechs and Slovaks in Vienna, in which members of other parties were also represented. This step brought dissension into the ranks of the Czech minority, which was manifested clearly in the conflict between Communists and Social Democrats over who would control the Czech minority press. The rising tensions were commented on by the Austrian

and Czechoslovak news media. The CPCz, fearing its influence on the minority waning, intervened in favour of maintaining unity amongst them. In autumn 1948 Communist Party emissaries managed to stage the restoration of the paralyzed Tschechoslowakischer Zentralausschuß in Vienna, led by a Communist and an accommodating Social Democrat whom they were confident they could manipulate. The quarrels amongst the members of the Czech minority quickly worsened, however. The situation from the 1950s to the 1990s is concisely described by the author as “four decades of Cold War within one minority.”

1956: A Writers' Congress with a Difference

Michal Přebání

This article is a discussion of a lesser-known episode in the history of Czechoslovak émigrés. In 1956, the year of the historically important Second Congress of the Czechoslovak Writers' Union, some of whose participants spoke out against the repressive aspects of Communist policy on the arts for the first time, a meeting of Czechoslovak émigré writers was held in Paris. It was organized by the Arts Council of Czechs Abroad, which was founded and run by the poet, literary critic, and publisher Robert Vlach (1917–1966). Called the “Arts Council Congress,” it was attended, for example, by Jan Čep (1902–1974), František Listopad (born Jiří Synek, 1921), Jaroslav Strnad (1918–2000), and Jan M. Kolár (1923–1978). The principal topics of the congress speeches and discussions were the starting point, possibilities, and position of the artist in exile (given by Pavel Želivan, b. 1925, and Listopad), reflections on the most recent social, cultural, and political developments in Czechoslovakia (Jaroslav Jíra, 1929–2005), and the possibilities and limits of communication with readers at home after the hypothetical return of émigrés to their native country (a speech given by Čep). The congress sessions, the author argues, can reasonably be considered the height of work in the arts amongst the Czech émigrés in the first half of the 1950s.

In the Land beyond the Looking Glass: Émigrés in Czechoslovakia and the Aymonin Case

Doubravka Olšáková

In this article the author considers the less usual phenomenon of exile on the Communist side of the Iron Curtain, that is, émigrés in Czechoslovakia after the Communist takeover of February 1948. Their existence was a complementary feature of the Cold War with respect to the work of the democratic émigrés in the West, and served both to form a picture of the “class enemy” and to confirm the legitimacy of the Communist regime as the guardian against “exploitation and oppression.” The

author first considers the status of political asylum in interwar Czechoslovakia, and says that despite the existence of numerous communities of Russian, Ukrainian, and, later, German émigrés, the right to political asylum was not legislatively defined, and was instead determined largely by international custom and convention. This state of affairs continued even after the war. Émigrés in Communist Czechoslovakia were granted asylum on the basis of a proposal drafted by the international department of the Central Committee of the CPCz, which stemmed from the relevant article of the Soviet Constitution, and was ultimately, in 1960, codified in the new Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic.

The author then moves on to the composition of the Western émigrés in Czechoslovakia. By far the most numerous were the Greek and Macedonian refugees, who sought asylum in countries of the Soviet Bloc after the Communist defeat in the Greek Civil War. About 12,000 came to Czechoslovakia in several waves between 1948 and 1951. The next largest group was the Italians, mostly former partisans, of whom 214 were in Czechoslovakia in late 1950. Then come the Yugoslavs, opponents to the regime of Josip Broz Tito (1892–1980) after his split with Stalin; there were 152 of them in late 1950. Among the 58 Spaniards, mostly workers and members of the intelligentsia opposed to the Franco regime, there were two leading functionaries of the Spanish Communist Party, Vicente Uribe (1897–1961) and Juan Modesto (1906–1968). The exile Spanish Communist Party held two congresses in Prague in those days. Apart from these groups fourteen US émigrés lived in Czechoslovakia in the mid-1950s and various individuals from other countries of Western Europe and the Third World. Among them were also four Frenchmen, the most important of whom was the cultural attaché Marcel Aymonin (1911–?), who is the focus of the article.

The author considers Aymonin in the context of Czechoslovak-French relations, which began to worsen in summer 1947, and from the early 1950s were shifted on purpose from the usual bilateral state level to the sphere of communications between the Communist Parties of the two countries under the patronage of Moscow. At the request of the French and Italian comrades, as part of the efforts to achieve closer collaboration, Czechoslovakia also commenced propaganda radio broadcasts to France and Italy, which were entitled “Ce soir en France” (This Evening in France) and “Oggi in Italia” (Today in Italy). Aymonin worked in Czechoslovakia from 1933 as a teacher at the Lycée in Prague, and later became the cultural attaché at the French Embassy, and after the war was appointed head of the Institut Français in Prague. In late 1949 he was transferred to Sofia. After returning to Prague in April 1951 he officially asked at a press conference to be granted asylum. (Jean Fakan, the secretary of the French consulate in Slovakia, did the same.) This gesture was made at the moment when the French cultural institutions in Czechoslovakia were about to be closed, allegedly owing to their employees’ being spies. With the help of contemporaneous and later testimonies the author attempts to explain what was behind such an unexpected and isolated act by a French diplomat, which was triumphantly seized upon by Communist propaganda, and he endorses the opinion that it was the result of Aymonin’s opportunism, political intrigues,

and, perhaps, also a sincere love for Czechoslovakia. Aymonin then worked in Czechoslovakia editing the works of the French Stalinist André Stil (1921–2004) and translating Czech authors into French, before returning to France, probably after 1968. At that time he was already translating the works of Czech émigrés and dissidents, for example, *Žert* (The Joke, 1967) by Milan Kundera (b. 1929) and plays by Václav Havel (b. 1936).

Memoirs

Czech Realism in Exile: The Periodical *Skutečnost*, 1948–53

Petr Hrubý

In this article the author discusses *Skutečnost* (Reality), a remarkable Czechoslovak émigré periodical published after the Communist takeover. The author was one of its founders and editors. *Skutečnost* was started up in Geneva in late 1948 essentially as a students' monthly. The first number was published in March 1949. Owing to its high quality, openness, non-partisanship, forthrightness, critical approach, and non-conformism, however, *Skutečnost* soon gained an extraordinary standing amongst émigré periodicals. Its programme and name reflect its affiliation with the realism of Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), in the sense of its perspicacity and critical assessment of reality, advocated an active, uncompromising defence of democracy against totalitarianism, supported the integration of European values, castigated émigré politicking, boldly held up an unflattering mirror to its countrymen, and detested platitudes. Its critical jibes were a thorn in the side of many an émigré; the special issue criticizing the post-war expulsion of the Czechoslovak Germans, for example, caused an uproar. Its editor-in-chief was the Slovak journalist Karol Belák, and its regular contributors included a number of distinctive émigré figures from around the world, for example the literary historians Peter Demetz (b. 1922) and Jiří Pistorius (b. 1922), the journalists Ferdinand Peroutka (1895–1978) and Pavel Tigrid (1917–2003), the writers Jan M. Kolár (1923–1978) and Jiří Kárnět (b. 1920), the historians Jiří Kovtun (b. 1927) and Zdeněk Dittrich (b. 1923), and the politician Jaroslav Stránský (1884–1973). It increasingly published translations of articles by non-Czechoslovak authors, including émigrés from other central and east European countries. Its range of action expanded considerably, when the selection of articles from *Skutečnost* began to be published in Czech, English, and German versions in *Democratia militans*. In his discussion the author mentions the conflict that arose after Meda Mládková (b. 1919), an art historian and collaborator of *Skutečnost*, took over its administrative work and moved the editorial office to London in 1951. He concludes by stating that this initiative of the young generation of émigrés contributed to overcoming the sense of disappointment, apparent deadlock, and genuine lack of programme amongst the Czechoslovak émigrés.

The West's Secret Marshall Plan for the Mind

John P. Matthews

This memoir-like article in Czech translation was originally published in the *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, vol. 16 (autumn 2003), no. 3, pp. 409–27. It tells the story of a remarkable project of “cultural enlightenment” during the Cold War. The author took part in it during the second half of the 1950s as head of the Munich office of the Free Europe Press. The project was initiated in April 1956 by Sam Walker, the head of the publishing house, with the original aim of adding to the “balloon operation” or balancing it out. Whereas balloons carried leaflets over the countries behind the Iron Curtain intended for people with anti-Communist sympathies, the new project involved posting parcels with various information to Communist or revisionist-minded people. At first the selection of recipients and the composition of materials sent out were quite random; their content was usually of a negative nature in the sense of counterpropaganda. Its conception became clearer after George Minden, a Romanian émigré, took charge and led the project for the next thirty-five years. The shipments were given the positive aim of reducing the cultural and intellectual deficit of the populations in the Soviet Bloc, including the USSR, and therefore contained mainly *belles-lettres*, art books, scholarly books and periodicals, and dictionaries. They were sent out from various towns in Europe and America, and were aimed at selected members of the intelligentsia and reform Communists. Several publishing houses and other institutions were involved in the project, but only a relatively small circle of people knew about its real nature; the names of the originators remained secret till the collapse of Communism. With the exception of the Poles, the operation at first met with a negligible reception. It soon gained strength, however, and in the 1960s hundreds of thousands of shipments made their way over the Iron Curtain each year, for which a large number of thank-you letters were received from the addressees. The programme ended only in 1993. During the thirty-five years it was in operation about ten-million publications were successfully smuggled into Eastern Europe at the low cost of less than two million dollars in all.

Horizons

Between History and Memory: Contemporary History in Spain

Walther L. Bernecker and Sören Brinkmann

This article continues the *Soudobé dějiny* series on developments in the discipline of contemporary history in selected countries of Europe. It was originally published as “Zwischen Geschichte und Erinnerung: Zum Umgang mit der Zeitgeschichte in Spanien” in Alexander Nützenadel and Wolfgang Schieder (eds), *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa* (Göttingen, 2003), pp. 1–18.

gen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004), pp. 79–106. According to the authors the beginning of contemporary history (*historia contemporánea*) in Spain is usually considered to be 1808, with the outbreak of the Napoleonic Wars on the Iberian Peninsula, which also led to the liberal revolution. Unlike in Germany and France, there was no formal singling-out of contemporary history in Spain and its periodization (called, among other things, the *historia del tiempo presente*), nor was there a clear conception of research into this era. That does not mean, however, that this research was neglected in practice. Its stormy development in the last three decades, represented by the wide variety of scholarly books, periodicals, and research institutions, is more or less covered by the broad term *historia contemporánea*, which is also true of the special fields like *oral history* and the history of film. Another characteristic feature of Spanish contemporary history, and one that is sometimes criticized, is its institutional and thematic decentralization and regionalization. This is linked with the constitutional devolution of powers in the country, the weight of the regions, and the reception of the *Annales* school in the form of a methodologically modernized *histoire regional*.

The development of a liberal Spanish historiography was disrupted by the Civil War in the mid-1930s. Continuity could then be maintained only in exile, whereas historiography at home suffered from having been made an instrument of politics, serving to legitimize the regime, and it completely lost importance internationally. The situation began to change in the 1960s when foreign impulses in Spain started the development of economic and social history. After the restoration of democracy in the 1970s Spanish historiography did not follow on from the pre-war liberal positivist tradition, but showed a strong inclination to follow European tendencies, particularly Marxism and the *Annales* school. At the same time the conditions for the expansion of political history were created. The authors none the less point out that in accordance with the negotiated, accommodating, and peaceful nature of the Spanish transition to democracy, historians implicitly pledged themselves to collective amnesia concerning the dark chapters of the Civil War and the Franco regime. This social consensus of reconciliation, bought at the price of making it taboo to consider past crimes, is what some critics call the “pact of forgetting.” In Spain it has not really been a matter of either legal reflections on the dictatorship or a wider social discourse about the degree of responsibility of individuals or groups for the crimes that were committed. Consequently, repressed memory has spoken up by means of art, in particular literature and film.

The authors devote the end of the article to two key topics of contemporary Spanish history, the Civil War and the transition to democracy. Today the Civil War and the Franco dictatorship arouse great interest amongst scholars and the general public. Since the mid-1970s several thousand historical works have been published on the topic. Historians overcame the limitations carefully and gradually. At first, mainly memoirs were published. Social histories and everyday life during the Civil War came to the fore. A number of historians and political scientists concentrated on structural and typological analyses of the Franco regime. Later, interest turned also to the lives of the members of the anti-Franco opposition, resistance fighters, and émigrés. Beginning in the 1990s the important but sensitive topic of repression at the front and in

the rear by both sides in the Civil War was taken up in historiography. More recent research has shown that Falangist terror, unlike Republican, was systematic, directed from above, and continued unabated even after the war. The Franco concentration camps also finally became a focal point. General Francisco Franco (1892–1975) continues to be a contentious topic, and dismantling his legend is a long-term process. Historians, political scientists, and sociologists, regardless of political stripe, agree that the transition to democracy constitutes an historic achievement. Liberal-conservative authors stress the role of King Juan Carlos I (b. 1938) and Premier Adolfo Suárez (b. 1932), while left-of-centre authors point to the pressure of the lower classes and the role of the labour movement; others point to the peculiarly responsible, positive approach of the news media. None the less, criticism is also being heard with increasing clarity, for example, owing to the preserving of certain functional shortcomings of democracy and the failure to come to terms with the past during the transition. Also in accord with this is a recent trend, in which, in contrast to the absence of an official “culture of remembering,” the general public is becoming increasingly interested in the victims of the Civil War and the dictatorship. A manifestation of this trend is the emergence of non-governmental organizations endeavouring to find the mass graves of “the disappeared,” exhume them, and give them a proper funeral.

Discussion

Some Thoughts on the Biographies of Emil Hácha

Jan Gebhart and Jan Kuklík

The authors consider the historical role of Emil Hácha (1872–1945), the President of the Second Republic of Czechoslovakia (which lasted for the six months from the Munich Agreement of late September 1938 to the German Occupation of mid-March 1939) and in the Protectorate of Bohemia and Moravia (from mid-March 1939 to early May 1945). They compare and assess the four biographies of Hácha published since the collapse of Communism: Dušan Tomášek and Robert Kvaček's *Causa Emil Hácha* (Prague, 1995), Tomáš Pasák's *JUDr. Emil Hácha* (Prague, 1997), Vít Machálek's *Prezident v zajetí: Život, činy a kříž Emila Háchy* (Prague, 1998), and a new, expanded edition of Pasák's work, with the title *Emil Hácha (1938–1945)*. Gebhart and Kuklík note that all four authors use similar basic sources and, logically, concentrate mainly on Hácha as President. They differ, however, in their emphasis on various events and in their interpretations. They argue that the most critical are Kvaček and Tomášek, whereas Pasák is positivist and neutral. Machálek, on the other hand, is, according to them, almost an apologist, having selected his sources to suit the image of Hácha he wishes to portray; compared to the other three writers, he devotes the most attention to Hácha's childhood and youth and also to the posthumous dispute often called the “Hácha case” (*causa Emil Hácha*). A weakness shared by all these works, according to Gebhart and Kuklík, is their failure to use records related

to the development of the attitude of the resistance at home and abroad towards Hácha. Gebhart and Kuklík discuss important points in Hácha's career – from his becoming president (elected by the parliament in 1938) to his death in prison after the war, and they consider the trial that was being prepared for him. Without doubting the sincerity of his patriotism, they argue that Hácha's career was as a downward development from a state representative endeavouring to preserve his country's legal continuity with the pre-war period to a passive object of manipulation by the German occupying forces and the people around him. In conclusion they state that this tragic political fate will surely continue to attract the attention of historians, as was demonstrated, for instance, by "The Case of Emil Hácha," a seminar held by the Institute of Contemporary History and the Masaryk Institute, Prague, in June 2005.

Reviews

"The Czechoslovak Communist Party and Radical Socialism, 1918–1989" Project: The Tally

Vítězslav Sommer

Kárník, Zdeněk, and Michal Kopeček (eds). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, vol. 3. Prague: Dokořán and the Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, 223 pp; vol. 4: Prague: Dokořán and Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 279 pp; vol. 5: Prague: Dokořán and Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 383 pp.

This article is an overall assessment of "The Czechoslovak Communist Party and Radical Socialism, 1918–89," a five-year project run by Zdeněk Kárník, and is also a review of three volumes of the five-volume series *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, considering the main publications to come out of the project. The first two volumes were reviewed by Jan Křen in "Silný projekt – slabší začátek – jaký konec?" (A Feeble Start to a Project with Potential: How Will It Be End?), *Soudobé dějiny*, vol. 11 (2004) no. 3, pp. 127–32.

The reviewer judges the contributions to the volumes by theme, and finds several praiseworthy points. They succeed on the whole, he argues, in achieving the project aim of being Czecho-Slovak; the contributions are written by historians of several generations (though mostly younger); and they provide on the whole a considerably diverse range of themes. On the other hand, he is disappointed that the volumes under review do not represent even the start of the desired comprehensive history of Czechoslovak Communism and that the grant-funded project did not entail original systematic research. The development of the project is faithfully illustrated by the twelve grant-funded reports in ten booklets, which also include some high-quality articles. In conclusion, the reviewer calls the project an extraordinary achievement, but has doubts about its future.

The First Comprehensive Social History of Post-war Czechoslovakia

Jiří Večerník

Kalinová, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Prague: Academia, 2007, 363 pp.

The reviewer calls this work an important, comprehensively conceived contribution not only to the social history of Czechoslovakia, but also to its economic, political, and cultural history in the period of revolutionary changes following the Second World War. The main achievement of the work, the reviewer says, is in revealing that the so-called “achievements of socialism” (*socialistické vymoženosti*) had to be demanded from the regime and were never completely achieved.

Concerning the “Ruling Class” in Communist Czechoslovakia

Lenka Kalinová

Heumos, Peter. “Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví”: *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. (Česká společnost po roce 1945, vol. 2) Prague: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, 143 pp.

Thanks to his outstanding knowledge of the primary sources, Peter Heumos has, according to the reviewer, written a breakthrough, conceptual work on a little researched topic in the history of labour in post-war Czechoslovakia. He has also managed to link it with stimulating meditations on the nature of the Czechoslovak Communist regime. The work presents a more complex, more nuanced picture of reality than usual. The regime, as Heumos depicts it, never gained control of the workers, who constituted its main social support. It was confronted with their dissatisfaction, and had to accept their various demands. Heumos has carefully recorded the number of short-term strikes: most of them demanded wages be increased, productivity not be raised, and supplies be improved, but rarely did they cast doubt upon the regime.

How Czech Small Businesses Were Eliminated

Alice Hudlerová

Marek, Pavel. *České živnostnictvo 1945–1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno: Doplněk, 2006, 328 pp.

The work under review is the first comprehensive discussion of the end of small businessmen as a social stratum in Communist Czechoslovakia. The author con-

siders in detail the attitudes of the individual political parties to small businesses after 1945 and the systematic efforts of the totalitarian regime from 1949 to 1953 to eliminate them, the temporary letting up of pressure in consequence of economic difficulties in 1954–55, and the repeated campaign against them, which was completed in a year with a thoroughness unparalleled in any other country of the Soviet Bloc.

The Construction of National Martyrs

Jan Randák

Zwicker, Stefan. *“Nationale Märtyrer”: Albert Leo Schlageter und Julius Fučík*. Paderborn: Schöningh, 2006, 369 pp.

The author juxtaposes the real lives and particularly the posthumous lives of two at first apparently unrelated figures – the German nationalist officer Albert Leo Schlageter (1894–1923), who was sentenced to death by the French authorities for anti-French sabotage in the occupied Rhineland in 1923, and the Czech Communist journalist Julius Fučík (1903–1943), who, twenty years after Schlageter, was executed by the Germans, for his work in the resistance during the German occupation of Bohemia and Moravia. The lives and deaths of both men were soon put to use ideologically, and they were catapulted as heroes into the position of national martyrs – Schlageter in the Weimar Republic and particularly under the Nazi regime, Fučík after 1945, particularly under the Communist regime. The author finds remarkable similarities in the way their lives and deaths were mythologized; he demonstrates how every community appears to need to legitimize itself with heroes. The reviewer finds this a well-informed work; he demonstrates a sound knowledge of the literature on the *lieux de mémoire* and the culture of memory.

Western Intellectuals and the Soviet Union between the Two World Wars

Daniela Kolenovská

Stern, Ludmila. *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–1940: From Red Square to the Left Bank*. Abingdon, London, and New York: Routledge, 2007, 270 pp.

The reviewer puts this publication by an Australian Russianist into the context of research into Western intellectuals and their attitudes to the Soviet Union under Lenin and Stalin. She praises it as an excellent, erudite work of historiography. Using recently declassified Soviet and French sources, the author discusses the carefully planned and changing institutional system with which the Soviet Union ensured

itself the sympathy and support of Western intellectuals and contact with them. Its organization basically came under the Communist International, and was formed by structures posing as initiatives in the arts and education or societies of friends of the USSR. Whereas in the 1920s the reasons for Western intellectuals' positive interest in the Soviet Union were mostly cultural and social, in the 1930s, particularly after the Nazis took power, political aspects came to the fore; at the personal level, the author then distinguishes the main motives for the selfless sympathy: money and vanity. The author adds several case studies to her systematic analysis.

The Czechoslovak Army and the Nationalities Question in the First Republic

Martin Čížek

Zückert, Martin. *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. Munich: Oldenbourg, 2006, 354 pp. + appendices.

The author of the work under review compares and contrasts ideas of the nation-state with the multi-national reality as it was manifested in the Czechoslovak Army during the First Republic. Through this lens he considers the build-up, structure, daily operations, and conditions during the crisis leading up to the Munich Agreement. The author is, according to the reviewer, the first to treat the topic so comprehensively, and some of his judgements can be applied to the First Republic in general.

A Careful Historical Account

Ivan Jakubec

Kuklík, Jan. *Do poslední pence: Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*. Prague: Karolinum, 2007, 472 pp. (including a 20-page English résumé).

The book under review is a discussion of the Czechoslovak-British talks on property rights and financial questions, 1938–82. The topic is examined chronologically, comprehensively, using largely exhaustive original archive research. The author devotes most space to Czechoslovak-British relations and negotiations in the short period of less than three years from the end of the Second World War to the Communist takeover. Thanks to a sense of broader historical contexts the work, according to the reviewer, makes a clear contribution to our understanding of Czechoslovak economic history, the history of both domestic and foreign policy, and the mechanisms leading to the Cold War.

Two Works about Communist Czechoslovakia and Sub-Saharan Africa

Milan Scholz

Zídek, Petr. *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Prague: Libri, 2006, 248 pp.

Zídek, Petr, and Karel Sieber. *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Prague: Ústav mezinárodních vztahů, 2007, 322 pp.

The authors of these two works, argues the reviewer, merit recognition for having set out into an almost entirely neglected field of research – namely, the relations between the Czechoslovak Communist regime and the countries of the Third World. With thorough archive research they endeavour to provide a comprehensive description of developments in one of its areas, Sub-Saharan Africa. In the process they contribute to our knowledge of political, diplomatic, military, and intelligence history, while leaving economic and culture relations more or less aside. When the two publications are compared, however, the volume that Zídek wrote independently comes out better. For one thing, Zídek has taken advantage of a considerably wider range of sources (including records from French archives, contemporaneous periodicals, and his own interviews with people once involved in the events); for another, he has endeavoured to capture the whole context, the prerequisites, and mechanisms of Czechoslovak foreign policy towards the countries of francophone Africa. The reviewer considers the work relatively well informed and conceptually well considered. By contrast, however, he argues that the other work under review lacks any theoretical conception and does not even attempt interpretation; the result, he concludes, is a rather superficially structured, boring, descriptive summary.

Exile Became Their Second Home

Radek Slabotínský

Hrubý, Petr, Pavel Kosatík, and Zdeněk Pousta. *Rozchod 1948: Rozhovory s českými pouťorovými exulanty*. Prague: Ústav dějin and the Archiv Univerzity Karlovy, 2006, 268 pp.

For the work under review, Petr Hrubý, an émigré political scientist, Pavel Kosatík, a writer and journalist, and Zdeněk Pousta, head of the Charles University Archive, interviewed twelve émigrés who left Czechoslovakia after the Communist takeover of February 1948. Though they have had different occupations and their lives have taken different directions, all the interviewees were contributors or editors of *Skutečnost*, an émigré periodical, which was first published in Geneva and then in

London, from 1949 to 1953. The volume presents distinctive individuals, of whom probably the better known are the literary and cultural historian Peter Demetz (b. 1922), the historian Zbyněk A. B. Zeman (b. 1928), and Radomír Luža (b. 1922). The volume contributes to increasing awareness of “post-February” émigrés.

New Church Architecture in the Czech Republic

Zdeněk R. Nešpor

Vaverka, Jiří, et al. *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Jota, 2004, 364 pp.

The publication under review is the first academic work systematically to document contemporary church architecture in the Czech Republic. The reviewer praises the quality of the general chapters as well as the description of the structure, engineering, and functions of the individual buildings and their documentation in photographs. He does, however, have some objections regarding the criteria for selecting the buildings, and also points out some factual errors.

Documents

“The Rampaging of Right-wing Individuals Must Be Dealt With”: Václav Král’s Thoughts on the State of Czechoslovak Historiography in 1969

Jitka Vondrová

In this edition, Jitka Vondrová presents a hitherto unknown report by the historian Václav Král (1926–1983). Entitled “Informace o stavu československé historiografie” (Information on the State of Czechoslovak Historiography), the report was presented at the Soviet Embassy, Prague, on 21 August 1969 (on the first anniversary of the Soviet-led Warsaw Pact intervention in Czechoslovakia), and was intended primarily for Piotr N. Demichev, Secretary for Ideology at the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU). Vondrová discovered the document amongst material of the Propaganda Department of the CPSU in the Russian State Archive of Contemporary History, Moscow. The document is an assessment of the state of Czechoslovak contemporary history from extremely dogmatic positions. Král “exposes” a powerful interest group, which he portrays as a “terrorist gang,” amongst the historians. With the help of “reactionary elements” in the central organs of the Czechoslovak Communist Party (that is, the reform Communists) the group was trying to gain the upper hand in historiography and return the interpretation of Czechoslovak history in the twentieth century from the Marxist conception to the bourgeois in the sense of

Masarykian ideology. He calls Milan Hübl (1927–1989) and Jan Křen (b. 1930) the leaders of the group, which included Vilém Prečan (b. 1933), Milan Otáhal (b. 1928), Karel Bartošek (1930–2004), and Václav Kural (b. 1928). He also identifies the centre of “counter-revolution in historiography,” particularly the Institute of History of the Communist Party of Czechoslovakia, the Party University, the Department of Contemporary History in the Institute of History at the Czechoslovak Academy of Sciences, and the Czech Historical Society. He concludes with some concrete proposals for the reorganization of the individual institutions of historical research, and recommends dismissing about 140 historians and banning them from the field altogether.

In a comprehensive introduction, the editor puts this document into the context of the political activities of the radically left wing of the Czechoslovak Communist Party after the Soviet-led occupation in late August 1968 and also into the context of contemporaneous developments in Czechoslovak historiography and the career of the author of the document. Král was a dogmatic Marxist historian of contemporary Czechoslovak history, particularly of the end of the First Republic and the German occupation. His career began in the 1950s, and in 1962 he became head of the Czechoslovak-Soviet Institute. In the 1960s, however, the ideological models he employed in historiography came under criticism, and Král found himself isolated from the mainstream of Czechoslovak historiography as the leading historians endeavoured to have historiography restored as a critical discipline free from direct dependence on politics. Král was given another chance after the Soviet-led military intervention, when he became seriously involved in the extreme left wing of the Communist Party. A direct instrument of Soviet influence, this wing of the CPCz put forward radical demands for the condemnation of the “Prague Spring” as a counter-revolution and for the dismissal of all those who supported it. It also put pressure on the new general secretary of the Central Committee of the CPCz to take up increasingly conformist, pro-Soviet positions. In his report, Král is also settling personal accounts with historians who criticized him. Soon after writing it, he himself mercilessly carried out the policy of purges in the Czechoslovak-Soviet Institute and the Historical Institute. In the period of “Normalization” he then shored up his own position as a prominent historian when he became Chairman of the Academic Board of the Czechoslovak Academy and Head of the Department of History at the Faculty of Arts, Charles University, Prague, and was also given a professorship.

Chronicle

Czechoslovak Émigrés in Archive Records Abroad: A Report from the Brno Conference

Martina Miklová

The author reports in detail on “Czechoslovak Émigrés, 1938–89, in the Archive Records Abroad,” a conference organized by three institutions – the Department of

Social Sciences and Law at the Faculty of Economics and Management, the University of Defence, Brno, the Institute of Contemporary History, Prague, and the Centre for the Study of Czechoslovak Émigrés at the Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc, in Brno, 21–22 November 2007.

A Brussels Conference on Central European Émigrés and Dissidents

Doubravka Olšáková reports on “Exil et dissidence en Europe centrale,” an international conference held at the Centre d’études tchéque, Université libre de Bruxelles, under the direction of Jan Rubeš, on 14 March 2008.

Events Marking the Thirtieth Anniversary of the Charter 77: A Report

Jiří Suk provides an overview of the important events held in the Czech Republic in 2007 to mark the thirtieth anniversary of the emergence of the Charter 77 human-rights movement. He mentions the documentary films broadcast by Czech Television, the special February issue of *Dějiny a současnost*, “Charter 77 and the Opposition of the Religious in the Years of Normalization,” a seminar held at the CEVRO Institute in November, and the publishing of the complete, annotated edition of almost six hundred Charter 77 documents, compiled and edited by Blanka Císařovská and Vilém Prečan, and provides a detailed report on “Charter 77: From the Assertion of Human Rights to the Democratic Revolution, 1977–1989,” an international conference held in Prague, 21–23 March 2007, the proceedings of which have just been published.

Contributors

Walther L. Bernecker (1947) is the Professor of the History of Spain, Portugal, and Latin-America in the Nineteenth and Twentieth Centuries, at the Department of Romance Culture, Friedrich Alexander University, Erlangen-Nuremberg. His focus is economic history, social and political movements, relations between Europe and Latin America, the Spanish Civil War, Francoism, and the Spanish transition to democracy. Among his many publications are *Spaniens Geschichte seit dem Bürgerkrieg* (Munich, 1984, 1988, and 1997), *Krieg in Spanien 1936–1939* (Darmstadt, 1991, 1997, and 2005; Madrid, 1996), *Spanische Geschichte: Vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Munich, 1999, 2001, and 2003), *España entre tradición y modernidad: Política, economía, sociedad (siglos XIX y XX)* (Madrid, 1999), and *Spanien-Handbuch: Geschichte und Gegenwart* (Tübingen, 2006).

Sören Brinkmann (1970) is a Senior Researcher in the Department of Romance Culture, Friedrich Alexander University, Erlangen-Nuremberg. He is concerned with modern and contemporary Spanish history, with a focus on politics and culture, and is also interested in the problems and methods of research into nationalism in Romania. He is the author of *Aufstieg und Niedergang Spaniens: Zum Dekadenzproblem in der spanischen Geschichtsschreibung von der Aufklärung bis 1898* (Saarbrücken, 1999) and, with Walther L. Bernecker, *Kampf der Erinnerungen: Der Spanische Bürgerkrieg in Politik und Gesellschaft 1936–2006* (Nettersheim, 2006 and 2007).

Martin Čížek (1977) is studying for a doctorate in Modern History at the Faculty of Social Sciences, Charles University. The focus of his research is international conflict and crisis, particularly in the first half of the twentieth century.

Jan Gebhart (1945) is a Senior Researcher in the Department of Twentieth-century History, at the Institute of History, Academy of Sciences, Prague. His chief area of specialization is the history of Czechoslovakia in the 1930s, the Second Republic, and the German Occupation. With Jan Kuklík he co-authored *Dramatické i všední dny protektorátu* (Prague, 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár*

demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě (Prague, 2004), and Volume 15 of *Velké dějiny zemí Koruny české: 1938–1945* (in two parts, Prague 2006–07).

Peter Hallama (1982) read history and political science at the University of Vienna and Charles University, Prague; his dissertation is on the relations between the Czechs of Vienna and the Communist Party of Czechoslovakia, 1948–52. His current research is on the post-war history of Austria and Czechoslovakia, particularly the relations between the two countries and their Communist parties, and also the history of the Czech minority in Vienna.

Petr Hrubý (1921) emigrated from Czechoslovakia in 1948, and has lived abroad ever since, where he also took a degree in international relations and political science. In 1951–63 he was a journalist at Radio Free Europe, and then lectured at universities in the USA, Canada, and, since the 1970s, Australia. He now lives in the USA. He is the author of *Fools and Heroes: The Changing Role of Communist Intellectuals 1948–1968* (Oxford, 1980), *Daydreams and Nightmares: Czech Communists and Ex-Communiste Literature, 1917–1987* (New York, 1990; in Czech translation, 2000), and *Nebezpeční snílci: Australská levice a Československo* (Brno, 2007).

Alice Hudlerová (1973) is a specialist in Finnish history, particularly after the Second World War, which she studied in London and now teaches at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. Another area she researches is the fate of the middle classes, particularly owners of small businesses (sole proprietors), in Czechoslovakia after the Communist takeover in 1948.

Ivan Jakubec (1960) is a professor in the Institute of Economic and Social History, at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. His chief research interest is the history of technology, transport, and communications in central Europe from the eighteenth to the twentieth century. Among his publications are *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938: Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období* (Prague, 1997; in German translation, Stuttgart, 2001), *Československo-německé dopravněpolitické vztahy v období studené války se zvláštním zřetelem na železnici a labskou plavbu* (Prague, 2007; in German translation, Stuttgart, 2006), and, together with Zdeněk Jindra and other authors, *Dějiny hospodářství českých zemí: Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie* (Prague, 2006).

Lenka Kalinová (1924) taught for years at the Prague School of Economics (VŠE), and recently began to work with the Institute of Contemporary History, Prague, on the “Czech Society after 1945” project. She is the author of *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948* (Prague, 2004), the first volume in the project series, and *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969* (Prague, 2007).

Daniela Kolenovská (1976) is an external postgraduate student of modern history in the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. She also works in the field of humanitarian aid. Her area of specialization is Soviet foreign policy and Soviet intellectuals in the arts between the two world wars.

Jan Kuklík (1940) is a Professor of History and is also in charge of the Institute of Czech Studies, Faculty of Arts, Charles University, Prague. He is a leading expert on the history of the Second Republic (from the Munich Agreement to the German Occupation) and the Protectorate of Bohemia and Moravia. Among his many publications are *Sociální demokraté ve druhé republice* (Prague, 1993) and, together with Jan Gebhart, *Dramatické i všední dny protektorátu* (Prague, 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Prague, 2004), and Volume 15 (in two parts) of the *Velké dějiny zemí Koruny české: 1938–1945* (Prague, 2006–07).

John P. C. Matthews (1929) is a graduate of Princeton University. In 1954 he began working at Radio Free Europe, Munich, and two years later went to the Free Europe Press. From 1959 he worked in management positions in academia in New York and Princeton. From 1968 to 1981 he was in charge of East Europe operations of the International Research and Exchanges Board (IREX), an institution for the development of education, independent news media, and civil society, and later ran his own company, East Europe Trade Associates, of which he was President. In recent years he has concentrated on research into the events of 1956 in the Soviet bloc. His publications include *Tinderbox: East-Central Europe in the Spring, Summer, and Early Fall of 1956* (Tucson, 2003), *Explosion: The Hungarian Revolution of 1956* (New York, 2007), and, in Czech, *Majáles 1956: Nevydařená revolta československých studentů* (Brno, 2000).

Martina Miklová (1979) is a researcher at the Brno branch of the Institute of Contemporary History and a student of political science at the Faculty of Social Sciences, Masaryk University, Brno. Her chief research area is the history of Czechoslovakia in the period of “Normalization,” particularly the student movement, the opposition, and dissent.

Zdeněk R. Nešpor (1976) is a senior researcher in the Institute of Sociology at the Academy of Sciences, Prague, and a lecturer in the Faculty of Humanities, Charles University, Prague. He focuses on the history and sociology of religion, economic sociology, and migration, social anthropology, and comparative religion. His publications include dozens of academic articles and five books, including, most recently, *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století* (Ústí nad Labem, 2006), *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let* (Brno, 2006), and, with Dušan Lužný, *Sociologie náboženství* (Prague, 2007).

Doubravka Olšáková (1977) works at the Institute of Contemporary History, Prague, and is studying for a doctorate at Charles University and the Sorbonne. Her chief research area is the history of the nineteenth century, particularly France and Czech historiography after 1945.

Jiří Pernes (1948) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History at the Czech Academy of Science, and is in charge of its Brno branch. Apart from the history of the Habsburgs he is currently researching the history of the Communist movement and émigrés after the Communist takeover of 1948, with an emphasis on biography. He is the author of a number of works on Czech and central European history, particularly of the nineteenth and twentieth centuries, including *Habsburkové bez trůnu* (Prague, 1995), *Až na dno zrad: Emanuel Moravec* (Prague, 1997), and *Takoví nám vládli: Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili* (Prague, 2003), and *Komunistky s fanatismem v srdci* (Prague, 2006).

Michal Přibáň (1966) is a literary historian. He currently heads a group of scholars compiling a dictionary in the Department of Twentieth-century Czech Literature, in the Brno branch of the Institute of Czech Literature, at the Academy of Sciences. His chief research interest is twentieth-century Czech writers and literature, particularly émigré. Among his published works are the two-volume *Bibliografie Josefa Škvoreckého* (Prague, 2004 and 2005) and, in collaboration with Jiří Gruntorád and Lucie Formanová, *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945* (Prague, 1999), and he also compiled and edited the four-volume anthology *Z dějin českého myšlení o literatuře 1945–1989* (Prague, 2001–05).

Jan Randák (1977) is a Researcher in the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University. His chief research interests are nineteenth and twentieth-century Czech history, particularly the Springtime of Nations, 1848–49, the construction of national histories, historical myths, and national heroes in the years of the Communist regime.

Milan Scholz (1984) is a student of the history and culture of the Islamic countries at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. He specializes in theory and methodology in the comparative study of European and Non-European areas.

Radek Slabotínský (1975) is a doctoral student at the Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, and is a curator in the Brno Museum of Technology. His principal research interest is Czechoslovak history after 1945, particularly the show trials and subsequent “rehabilitation” of former political prisoners.

Vítězslav Sommer (1981) is employed in the Institute for the Study of Totalitarian Regimes, Prague. His chief academic interest is the history of the radical Left and the Communist movement, as well as the history and theory of historiography,

particularly research into Party historiography in Czechoslovakia in the 1950s and 1960s.

Drahomír Suchánek (1972) is a Senior Researcher in the Institute of World History at the Faculty of Arts, Charles University, Prague, and is also a lecturer in the Department of History and Anthropology, University of West Bohemia, Pilsen. He is concerned with Church-State relations, Church policy, Christian political parties, and the history of the Papacy.

Jiří Večerník (1941) is a Senior Researcher in the Sociology Institute at the Academy of Sciences, Prague, and is Editor-in-Chief of the *Czech Sociological Review*. He is a specialist in economic sociology. Among his publications are *Markets and People: The Czech Reform Experience in a Comparative Perspective* (Aldershot, 1996) and *Občan a tržní ekonomika: Příjmy, nerovnost a politické postoje v České republice* (Prague, 1998). He is editor of *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998* (Prague, 1998).

Jitka Vondrová (1953) has been a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, since 1994, where, until recently, she worked mainly on the multi-volume series of primary sources called “Prameny k dějinám československé krize, 1967–1970” (Documents on the History of the Czechoslovak Crisis, 1967–70).

Contents

Along the Roads of Exile

Articles

- Jiří Pernes Lion in a Cage: Lev Sychrava's Return in 1955 607
- Drahomír Suchánek The Beginning of the Czechoslovak People's Party in Exile:
Adolf Procházka, Adolf Klimek, and the Struggle
over Who Would Succeed Šrámek, 1948–53 651
- Peter Hallama The Communist Takeover and the Czechs of Vienna:
An Example of "Concern for Expatriates" in the First
Year of the Communist Regime 682
- Michal Přibáň 1956: A Writers' Congress with a Difference 707
- Doubravka Olšáková In the Land beyond the Looking Glass:
Émigrés in Czechoslovakia and the Aymonin Case . . . 719

Memoirs

- Petr Hrubý Czech Realism in Exile:
The Periodical *Skutečnost*, 1948–53 744
- John P. Matthews The West's Secret Marshall Plan for the Mind 757

Horizons

- Walther L. Bernecker Between History and Memory:
Sören Brinkmann Contemporary History in Spain 776

Discussion

- Jan Gebhart Some Thoughts on the Biographies of Emil Hácha . . . 806
Jan Kuklík

Reviews

- Vítězslav Sommer "The Czechoslovak Communist Party and Radical
Socialism, 1918–1989" Project: The Tally 819

Jiří Večerník	The First Comprehensive Social History of Post-war Czechoslovakia	830
Lenka Kalinová	Concerning the “Ruling Class” in Communist Czechoslovakia	833
Alice Hudlerová	How Czech Small Businesses Were Eliminated	840
Jan Randák	The Construction of National Martyrs	844
Daniela Kolenovská	Western Intellectuals and the Soviet Union between the Two World Wars	849
Martin Čížek	The Czechoslovak Army and the Nationalities Question in the First Republic	856
Ivan Jakubec	A Careful Historical Account	861
Milan Scholz	Two Works about Communist Czechoslovakia and Sub-Saharan Africa	866
Radek Slabotínský	Exile Became Their Second Home	872
Zdeněk R. Nešpor	New Church Architecture in the Czech Republic	876
 <i>Documents</i>		
Jitka Vondrová	“The Rampaging of Right-wing Individuals Must Be Dealt With”: Václav Král’s Thoughts on the State of Czechoslovak Historiography in 1969	880
 <i>Chronicle</i>		
Martina Miklová	Czechoslovak Émigrés in Archive Records Abroad: A Report from the Brno Conference	912
A Brussels Conference on Central European Émigrés and Dissidents (Doubravka Olšáková)		924
Events Marking the Thirtieth Anniversary of the Charter 77: A Report (Jiří Suk)		928
 <i>Annotations</i>		932
<i>Summaries</i>		940

LENKA KALINOVÁ

Společenské
proměny
v čase
socialistického
experimentu

K SOCIÁLNÍM DĚJINÁM
V LETECH 1945-1969

ACADEMIA